

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

***SİRÂT-I MÜSTAKÎM MECMUASI'NDAKİ (1908-1912)
SİYER BİLGİLERİNİN TESPİTİ***

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine SOYDAR

**Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı : İslam Tarihi**

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

HAZİRAN – 2011

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**SİRÂT-I MÜSTAKÎM MECMUASI'NDAKİ (1908-1912)
SİYER BİLGİLERİNİN TESPİTİ**

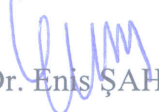
YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine SOYDAR

**Enstitü Anabilim Dalı : İslam Tarihi ve Sanatları
Enstitü Bilim Dalı : İslam Tarihi**

Bu tez 22/06/2011 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

Doç. Dr. Enis ŞAHİN

Yrd. Doç. Dr. Saim YILMAZ

Jüri Başkanı

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

Jüri Üyesi

- Kabul
 Red
 Düzeltme

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Emine SOYDAR

22.06.2011

ÖNSÖZ

Yeni kurumları, fikir ve tartışmalarıyla günümüzde de etkisini sürdüren II. Meşrutiyet Döneminin değişim ortamında İslam tarihi algısında ve siyer yazıcılığında da farklı eğilimler görölmeye başlamıştır. Siyasî, dinî, ahlâkî konularda fikirler basın, özellikle de dergiler yoluyla ifade edilmiştir. Dönemin öne çıkan dergilerinden *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'ndaki siyer bilgilerinin tespitini konu edinen bu çalışmada dergide zikredilen siyer bilgileri ve hangi bağlamlarda kullanıldıkları ortaya konmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın tespiti ve yazımı aşamalarında tavsiye ve yardımlarını esirgemeyen, çalışma son halini alıncaya kadar değerli tenkitleriyle beni yönlendiren danışman hocam Sayın Prof. Dr. Levent Öztürk'e müteşekkirim. Yol gösterici eleştiri ve katkıları dolayısıyla değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Saim Yılmaz'a da teşekkür ederim. Ayrıca maddi-manevi destek ve sabırları sebebiyle kıymetli ailem ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Emine SOYDAR

22 Haziran 2011

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: DÖNEMİN SİYASÎ YAPISI VE SIRÂT-I MÜSTAKÎM MECMUASI	4
1.1. Dönemin Siyasî ve Fikrî Yapısı	4
1.2. Sırât-ı Müstakîm Mecmuası	16
BÖLÜM 2: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNE AİT BİLGİ KULLANAN YAZARLAR VE MAKALELERİ	20
2.1. Abdürreşid İbrahim	20
2.2. Ahmed Mahir	22
2.3. Ali Haydar Emin	23
2.4. Ali Suad	24
2.5. Ali Vefa el-Bağdadî	25
2.6. Azmzâde Refik Bey	29
2.7. Babanzâde Ahmed Naim	31
2.8. Bereketzâde İsmail Hakkı	36
2.9. Eyüb Sabri	62
2.10. Halim Sabit	64
2.11. Hocasâde Ahmed Hilmi	71
2.12. Hüseyin Hüsamüddin	80
2.13. Hüseyin Vassaf	80
2.14. İbrahim Besim	84
2.15. İskilipli Mehmed Âtîf	85
2.16. İzmirli İsmail Hakkı	86
2.17. Mahmud Esad	89

2.18. Manastırlı İsmail Hakkı	91
2.19. Mardinizâde Mehmed Ârif	191
2.20. Mehmed Âkif	198
2.21. Mehmed Fahreddin	198
2.22. Mehmed Ferid	211
2.23. Mehmed Şemseddin	212
2.24. Muhammed Abduh	214
2.25. Muhammed Ferid Vecdî	216
2.26. Musa Kazım	227
2.27. Mustafa Sıdkı	235
2.28. Ömer Fevzi	236
2.29. Reşid Rıza	238
2.30. Samizâde Süreyya	241
2.31. Schopenhauer	242
2.32. Şa‘rânî	243
2.33. Şerefeddin	245
2.34. Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib	248
2.35. Tahirü’l-Mevlevî	250
2.36. Troytskili Ahmed Taceddin	268
2.37. Yakub Kemal	270
2.38. Yunuszâde Ahmed Vehbi	271
2.39. İmzasız Yazılar, İktibaslar (<i>SM, Işık, Tanin</i>)	272
SONUÇ	275
KAYNAKÇA	279
EKLER	286
ÖZGEÇMİŞ	334

KISALTMALAR

a. mlf.	: Aynı müellif
b.	: bin, ibn
Bk.	: Bakınız
c.	: Cilt
CDTA	: <i>Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi</i>
çev.	: Çeviren
DİA	: <i>Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi</i>
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
müt.	: Mütercim
nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
SM	: <i>Sırât-ı Müstakîm Mecmuası</i>
TCTA	: <i>Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi</i>
vd.	: ve diğer

Tezin Başlığı: <i>Sırât-ı Müstakîm Mecmuası</i> 'ndaki (1908-1912) Siyer Bilgilerinin Tespiti	
Tezin Yazarı: Emine SOYDAR	Danışman: Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK
Kabul Tarihi: 22 Haziran 2011	Sayfa Sayısı: v (ön kısım)+285 (tez)+48 (ekler)
Anabilim dalı: İslam Tarihi ve Sanatları	Bilim dalı: İslam Tarihi
<p>Osmanlı'da II. Meşrutiyet'in kısa süren geniş özgürlük ortamında Tanzimat sonrası fikir ve birikimler ifade imkânı bulmuş, Cumhuriyet dönemini de etkileyen fikrî, siyasî ve kurumsal değişikliklerin temelleri atılmıştır. Yenileşme konusundaki fikirlerin özellikle dergiler kanalıyla dile getirildiği bu dönemde her alanda olduğu gibi İslam Tarihi algısında da değişimler görülmüştür. Bu alanda, dönemin en etkili akımını oluşturan İslamcıların çıkardığı <i>Sırât-ı Müstakîm Mecmuası</i> da önemli bir yer teşkil etmiştir. Bu çalışma, dergide kullanılan Hz. Peygamber dönemine ait bilgilerin tespitini konu edinmiş ve dönemin önde gelen yazarlarının siyer bilgilerini hangi bağlamlarda kullandıklarını ortaya koymayı amaçlamıştır.</p> <p>Araştırmada kaynak olarak II. Meşrutiyet'in ilanının ardından yayına başlayan mecmuanın 1912 yılına kadar mezkûr adla yayınlanan yüz seksen iki sayısının yer aldığı ilk yedi cildi esas alınmıştır. Araştırma sonucunda, incelenen dergi sayılarında yer alan iki yüz dört makalede siyer malzemesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. İmzasız yazılar ve iktibasların yanında otuz sekiz ayrı yazara ait olan bu makalelerden sadece dördü müstakil siyer makalesi olup diğerleri güncel siyasî olaylar başta olmak üzere çeşitli konuları ele alan yazılardır. Bu makalelerde siyer malzemesinin daha çok o günlerde savunulan düşünceleri destekler nitelikte yorumlanarak kullanıldığı görülmüştür.</p> <p>Kullanıldıkları bağlamlar göz önüne alındığında siyer bilgilerinin genel olarak yaşanan güncel olaylar sebebiyle tarihi hatırlatma, dönemin siyasî tartışmalarına ve yeni kurumlarına dinî meşrutiyet sağlama gibi amaçlarla zikredilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Yazarların inanç, ibadet, eğitim ve ahlâk konularındaki yenilikçi yorumlarında Hz. Peygamber dönemine yaptıkları atıfların, Hz. Peygamber ve İslam dini hakkında batılı yazarların iddialarına karşı yazdıkları reddiyelerin de önemli bir yer teşkil ettiği tespit edilmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: II. Meşrutiyet, <i>Sırât-ı Müstakîm Mecmuası</i> , Siyer Bilgileri	

Title of Thesis: Determining Information about Sira in *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası (the Journal of Straight Path)* (1908-1912)

Author: Emine SOYDAR

Supervisor: Prof. Dr. Levent ÖZTÜRK

Approval Date: 22 June 2011

Pages: vi (pre text)+285 (main body)+48 (app.)

Department: History and Arts of Islam

Subfield: History of Islam

In the short-term freedom environment of the Second Constitutional Era of the Ottoman Empire, the ideas and experiences of pro-Tanzimat Era found a possibility of expression, and the bases of intellectual, political, and structural changes affecting the Republican Era was founded. In this period in which the ideas about modernism and Westernization were delivered via periodicals, the history of Islam as a study area experienced changes as well as other areas did. In this area, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası (the Journal of Straight Path)* published by Islamists, who formed the most effective ideology of its period, took an important place. Thus, this study deals with detection of the information related to the period of the Prophet Muhammad, and aims to display the correlation of the context of the *sira* (the life of the Prophet Muhammad) data used by the forerunner writers of the period.

As source in this study, the first seven volumes of the journal consisted of 182 issues of which the first issue was published following the declaration of the Second Constitution and the other issues published with the same name until 1912 were analyzed. In the result of the study, I have found that there were 204 articles in which *sira* data used in analyzed issues. In addition to anonymous articles and quotations, while only four of these articles which belong to 38 different writers were only *sira* articles, the rest dealt with various matters, especially contemporary political ones. This study shows that the *sira* data used in these articles were interpreted in order to support the own ideas of writers in their times.

In the consideration of the context of the *sira* data, in general they were mentioned in order to remind history, and to religiously justify political discussions and new institutions of the period because of the actual events. The references to the period of the Prophet Muhammad about the topics of belief, prayer, education, and moral, and also the refutations against the claims of Western writers about Islam and the Prophet Muhammad take a considerable place in the modernist interpretations of writers.

Key words: Second Constitutional Era, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası (Journal of Straight Path)*, Sira (the Life of the Prophet Muhammad) Data.

GİRİŞ

Osmanlı'da Batılılaşma süreci içerisinde, Tanzimattan itibaren oluşmaya başlayan düşünce akımlarının sistemli hale geldiği, cumhuriyet dönemi fikrî yapısının mayalandığı dönem olan II. Meşrutiyet'in kısa süren özgürlük ortamında hemen her alanda yenileşme fikirleri dillendirilmiş, tartışılmıştır. Basın, özellikle de fikir dergileri bu tartışmalara mevzi olmuş, her ideolojik akım belirli dergiler etrafında fikirlerini yayma imkânı bulmuştur. Dönemin en etkili fikir hareketi sayılan İslamcılık düşüncesi, İslam'ı hayatın bütün alanlarına yeniden hâkim kılarak Müslümanları akılcı bir metodla yanlış din anlayışlarından kurtarıp medenileştirmek amacıyla ortaya koyduğu siyasî, ilmî, fikrî alanlardaki arayış, çözüm ve önerilerini, inanç, ibadet, eğitim gibi konularda yeni algılamalarını özellikle *Sırât-ı Müstakîm/Sebîlürreşâd* dergisi kanalıyla dile getirmiştir. Bu dönemde tarih algısında da değişim yaşanmış, özelde İslam tarihine bakış,¹ ortaya konan eserlerdeki yeni üslup arayışları ve varolan tarihî malzemenin farklı amaçlarla, güncel bağlamlarda kullanılması yoluyla modern dönem siyer yazıcılığını da etkileyen yeni bir tarza bürünmeye başlamıştır.

Araştırmanın Konusu

Çalışmada İslamcılarının önemli yayınlarından *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nda yer alan siyer bilgilerinin tespiti konu edilmiştir. Çalışma, II. Meşrutiyet'ten bir gün sonra "*Sırât-ı Müstakîm*" adı altında çıkmaya başlayan derginin 1912 yılında "*Sebîlürreşâd*" adını almasına kadarki süre içerisinde yayınlanan yüz seksen iki sayısı ile sınırlandırılmıştır. Bu sayılarda yer alan makalelerde doğrudan veya dolaylı olarak zikredilmiş olan siyer bilgileri ve kullanıldıkları bağlamlar araştırmanın konusunu oluşturur.

Araştırmanın Önemi

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası, hem ilmî seviyesi, üslup ve içeriği hem de yazar kadrosu ve yayın politikası bakımından dönem dergileri içerisinde seçkin bir konuma sahiptir. Genel olarak İslamcı çevreye mensup, modern eğitim almış hoca ve bürokratlarla ilmiye

¹ II. Meşrutiyet dönemi İslam tarihçiliğinin genel özellikleri hakkında bk. Mehmet Çog, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004.

sınıftan önemli isimlerin oluşturduğu yazar kadrosuyla, dönemin önemli ilmî, fikrî tartışmalarına ev sahipliği yapmış olan dergide kullanılan siyer bilgilerinin ortaya konması hem dergi çevresinin tarih algısını anlamak hem de yazarların tarihçilikleri hakkında bilgi sahibi olmak noktalarında önemli ipuçları sağlayacaktır. Makalelerinde siyer malzemesi kullanmış olan yazarların bir kısmının aynı zamanda siyer müellifi olmaları, ilk olarak dergide telif edilmiş bazı siyer yazılarının daha sonra kitaplaştırılması² da dikkate alındığında dönemin önemli fikir adamlarının siyer malzemesine yaklaşımlarını ortaya koyabilmek bakımından önem kazanmaktadır. Derginin gündemini oluşturan pek çok fikir ve tartışmanın hâlâ önemini koruyor olması ve dönemin tarih algısının modern siyer yazıcılığı üzerindeki etkisi de bu alandaki tartışmaların ilk başladığı zeminde malzemeyi ele almayı önemli kılar.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası* yazarlarının dergide kullanmış oldukları Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler ve bu bilgilerin kullanıldıkları bağlamların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Böylece özelde dergi çevresi, genelde İslamcı düşünürlerin İslam tarihçilikleri, siyer malzemesine bakışları, malzemeyi kullanım amaç ve çerçeveleri hakkında bilgi sahibi olunacaktır. Ayrıca dergi özelinde yapılan çalışma sonucu sunulacak tasvir ve değerlendirmelerin bu dönem İslam tarihçiliği üzerine yapılacak çalışmalara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası* ve mecmuanın çıktığı ortam hakkında genel bir izlenim oluşturması amacıyla dönemin siyasî ve fikrî yapısı hakkında bilgi verilmiş, dergi genel olarak tanıtılmıştır. İkinci bölümde ise dergide Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler içerdiği tespit edilen iki yüz dört makale müellifleri merkezinde başlıklandırılarak tanıtılmış, zikredilen siyer bilgileri ve kullanıldığı bağlamlar ortaya konmuştur. Makale sayısının fazlalığı dolayısıyla oluşacak karışıklıkları engellemek, malzemenin aslını kullanıldığı yer,

² Dergideki makalelerinde siyer bilgilerine yer veren yazarlar arasında İzmirli İsmail Hakkı, Mahmud Esad, Manastırlı İsmail Hakkı, Tahirü'l-Mevlevî gibi aynı zamanda siyer müellifi olan isimler bulunmaktadır. Dönemin siyer müellifleri hakkında bk. Coğ, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004. Ayrıca dergide yayımlandıktan sonra kitaplaştırılan yazılar için bk. M. Suat Mertoğlu, *Sırat-ı Müstakim Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul 2008, s. 13.

kullanım şekli, amacı ve çerçevesi de görülebilecek şekilde sunabilmek gibi amaçlarla yazar merkezli bir tasnife gidilmiştir. İmzasız yazılar ve dönemin çeşitli gazete ve dergilerinden yapılmış iktibaslar son olarak ayrı bir başlık altında ele alınmıştır. Her yazar için ayrılan başlık altında, öncelikle o yazarın dergide yayınlanmış olan toplam makale sayısı ve siyer malzemesini kullandığı makale sayısı belirtilmiş, birçok yazar hakkında bilgi için yönlendirilebilecek kaynaklar zikredilmiştir. Yazarın makaleleri işlenirken de dergide yayınlanma sırası esas alınarak kronolojik sıralama yapılmıştır. Bu, bölüm içerisindeki genel tasnifatın sağladığı kolaylığın yanında yazarın derginin yayın süresi boyunca ele aldığı konuları ve tarihî malzemeyi kullanım konusundaki tasarruflarını da takip edebilme imkânı sağlamıştır. Makale sonlarında yapılan kısa değerlendirmelerin haricinde her başlık sonunda yazar ve makaleleri ile ilgili genel bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Ayrıca ek bölümünde sunulan, yazarlara göre alfabetik olarak hazırlanmış tabloyla, makaleler -yer aldıkları cilt ve sayılar da belirtilerek-, içerisinde kullanılan siyer bilgileri ve kullanıldığı bağlamlar maddeler halinde sıralanarak dergide zikredilmiş olan tarihi verilere daha kolay ulaşılması sağlanmak istenmiştir. *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası* incelenirken dergi hakkında yapılmış ilk fihrist çalışması olan Abdullah Ceyhan'ın *Sebîlürreşâd* dönemini de kapsayan fihristi³ ilk aşamada kullanılmış olmakla birlikte çoğunlukla bu konuda hazırlanmış son fihrist olup yalnızca araştırmamızın sınırlarını oluşturan *Sırât-ı Müstakîm* dönemini kapsayan Suat Mertoğlu'nun fihrist çalışması⁴ dikkate alınmıştır. Dergide belirtilmeyen müelliflerle ilgili tespitler ve yazı tefrika bilgileri konusunda bu fihristte zikredilen bilgiler ve kullanılan yöntem esas alınmış, dipnotlarda kaynak gösterimi esnasında tarafımızdan eklenen bilgiler köşeli parantezle ([]) belirtilmiştir. Çalışmanın temel kaynaklarını oluşturan makalelerin künyeleri, hacim genişliğine ve karışıklığa sebep olmamak adına ayrıca “Kaynakça”ya alınmamış, makalelerin bulunduğu cilt ve sayı aralığı belirtilmekle yetinilmiştir. Bu makalelerin tam künyeleri dipnotlarda yer almaktadır.

³ Bk. Abdullah Ceyhan, *Sırât-ı Müstakîm ve Sebîlürreşâd Mecmuaları Fihristi*, Ankara 1991.

⁴ Bk. M. Suat Mertoğlu, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul 2008.

BÖLÜM 1: DÖNEMİN SİYASÎ YAPISI VE SIRÂT-I MÜSTAKÎM MECMUASI

1.1. Dönemin Siyasî ve Fikrî Yapısı

Sirât-ı Müstakîm Mecmuası'nin yayına başladığı XX. yüzyılın başları, altı asır süren Osmanlı Devleti'nin sona yaklaştığı ve herkesin çöküşün ıstırabını hissettiği bir dönemdir. 1699 yılında imzalanan Karlofça Antlaşması ile Batı karşısındaki gerileme resmen kabul edilmek zorunda kalınmış ve bir asır boyunca, bu gerilemeyi engellemenin çareleri, daha çok askeri sahada gerçekleştirilen ıslahatlarla aranmıştır.⁵ XVI. yüzyılın sonlarına kadar Batı'ya karşı kendini hep üstün hisseden ve yaşanmaya başlanan bozuklukları gidermenin eskiye dönüşle mümkün olacağı düşüncesinde olan Osmanlı Devleti'nde, XVII. yüzyılın sonlarından itibaren, Batı karşısında -en azından askeri alanda- geri olunduğunun kabulüyle, ıslahat konusundaki atıflar Batı'ya yönelmiştir.⁶

Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyıldaki yenilgileri ve giderek büyük bir güç olma niteliğini kaybedişi Avrupa'daki kuvvet dengesini değiştirmiştir. Bu yüzyılın başındaki savaşlardan sonra imzalanan Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Antlaşmalarıyla, Osmanlı Devleti'nin Avrupa'daki üstünlüğü kesin olarak sona ermiştir. Böylece, Avrupa için askerî bir tehlike olmaktan çıkan Osmanlı, Batı'daki sanayi devrimiyle birlikte ekonomik bir rakip olmaktan da çıkmıştır. Bunun yanında, devletin içine düştüğü nakit sıkıntısı, geleneksel tımar sisteminin bozulması, sermaye birikiminin olmaması, idarî ve malî sistemin köhneliği gibi nedenler, bu yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı yönetiminin bakışlarını Batı'ya yöneltmiştir. Matbaanın Osmanlı'ya girişi, Avrupalı subayların Osmanlı hizmetine girerek eğitim vermesi gibi gelişmeler de Batı'ya karşı olumlu havanın oluşumuna etki etmiştir.⁷

Fransız İhtilâli'nin (1789) patlak verdiği yıl tahta çıkan III. Selim (1789-1807) döneminde, her yönden üstün kabul edilen Batı'ya yönelik planlı olarak başlamıştır. "Nizam-ı Cedid" terimiyle ifadesini bulan ıslahat hareketlerine girişirken, bu kapsamlı hareketi şahsiliikten çıkararak devlete mal etmek ve salim bir şekilde yürütebilmek için

⁵ Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, İstanbul 2004, s. 20.

⁶ Mehmet Ali Kılıçbay, "Osmanlı Batılılaşması", *TCTA*, I, 148.

⁷ Taner Timur, "Osmanlı ve Batılılaşma", *TCTA*, I, 141; Kılıçbay, "Osmanlı Batılılaşması", *TCTA*, I, 148.

“Meşveret Meclisi” oluşturan III. Selim, seçkin devlet adamlarından bu konuda görüşlerini bildirmelerini istemiş ve kendisine yirmi iki layiha ulaşmıştır. Mevcut rejimin yerine Batı modeline göre yenisinin getirilmesi anlamında kullanılmaya başlanan, dar anlamıyla askerî bir düzeni ifade eden “Nizam-ı Cedid” hakkında görüş bildiren layihalarda, iki farklı yöneliş ortaya çıkmıştır. Bir grup, ordu konusunda, Kanunî dönemi kanunnamelerine dönülmesini ama eğitim ve silahlanmanın Batı usullerine göre yapılmasını savunurken -ihya- diğer bir grup Batı usullerine göre yeni bir ordunun kurulması gerektiği -tecdid- görüşünü dillendirmiştir. Baştan itibaren ortaya çıkan bu kutuplaşma karşısında, III. Selim orta bir yol izlemek zorunda kalmış, neredeyse bütün ıslahat programında eskinin yanında yeniyi kurma yöntemini kullanmıştır. Yeniçeri Ocağının ıslahı yanında Batılı normlara göre bir ordu -Nizam-ı Cedid- kurmuş, medreseyi kendi halinde bırakarak teknik öğretim kurumlarının teşekkülüne yönelmiş, devlet bütçesi yanında İrad-ı Cedid Hazinesi oluşturmuştur. Tercüme faaliyetlerinin artması, kitap basımının belli bir meşruiyet kazanması, sanat alanında görülen Batılı eğilimler de bu dönem görülen yeniliklerdendir. Nizam-ı Cedid hareketinin son hamlesi, mülkî ve diplomatik alanlardaki reformlardır. Osmanlı taşra teşkilatı Fransız modeline göre şekillendirilmiş, Viyana, Paris, Berlin ve Londra’da ilk kez daimi elçilikler kurulmuş, böylece Batı ile temas ve denge politikası içine girilmiştir. Bu dönemde değişme istekleri aydın bir kadroya ve halk desteğine dayanmadığından reformlardan zarar görenlerin tepkisini çekmiştir. 1806 yılına gelindiğinde, Anadolu’da ve Rumeli’de isyanlar başlamış, Batı’da ortaya çıkan milliyetçi ihtilaller Osmanlı içinde de sorun yaratır hale gelmiştir. Ayanlar devletçiler kurmuşlar, bazı yerlerde yerel bağımsızlık noktasına vararak merkezi idareyle çatışma içine girmişlerdir. Yeniçeriler, ilmiye sınıfı, devlet ricali ve bir kısım halk bir araya gelerek, ıslahatlarla dinden çıkıldığı ithamıyla harekete geçmişler, 1807 yılında Boğaz Yamakları ve Kabakçı Mustafa isyanları çıkartılmış, nihayet III. Selim tahttan indirilerek öldürülmüştür.⁸

⁸ Kılıçbay, “Osmanlı Batılılaşması”, *TCTA*, I, 149; Cemil Koçak, “II. Mahmud (1808-1839)”, *TCTA*, V, 1286-1287; Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, İstanbul 2010, s. 20-23. Nizam-ı Cedid reform hareketleri için ayrıca bk. Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, İstanbul 2008, s. 91-132.

III. Selim'in ardından tahta getirilen ve onun ıslahatlarına karşı isyan çıkaran yeniçeri ocağı ile yazılı bir anlaşma yapan IV. Mustafa'nın (1807-1808) saltanatı⁹ çok uzun sürmemiştir. Rusçuk âyanı Alemdar Mustafa Paşa'nın gücü etrafında birleşen reform taraftarı yöneticiler -Rusçuk Yâranı- karşı darbe gerçekleştirmiş, 1808'de Mustafa Paşa'nın komutasında İstanbul'a giren askerî güçlerin himayesinde IV. Mustafa'yı azlederek II. Mahmud'u (1808-1839) padişah ilan etmişlerdir. II. Mahmud, Alemdar'ı sadrazamlığa getirmiş, kısa sürede eski yönetim tasfiye edilmiştir.¹⁰

Mustafa Paşa'nın yönetimin değişmesini sağlayan etkisi, hükümdarlığın karşısındaki asıl gücün yeniçerilerde değil âyanlarda olduğunu açıkça ortaya koymuştur. 1808'de, II. Mahmud'un tahta çıkışının hemen ardından imzalanan Sened-i İttifak da bu gücü açıkça göstermektedir. Osmanlı Devleti'nde anayasal gelişmelerin başlangıcı kabul edilen bu anlaşmayla padişah âyanları bir taraf olarak tanımış, yerel yönetimdeki güçlerini kabul etmiştir. Âyanlar da belirli şartlar altında merkezî otoriteye bağlı kalacaklarını taahhüt etmişlerdir. Yeniçeriler ve âyanlarla zorunlu ve geçici olarak uzlaşan II. Mahmud, ilk olarak, Nizam-ı Cedid yerine Sekban-ı Cedid'i oluşturmuş (1808), bunun yanında yeniçeri ocağında da ıslahatlara girişmiştir. Ancak bu girişimler Alemdar Mustafa Paşa'nın düşmanlarını harekete geçirmiş, Ulema ve Yeniçeri birleşerek Sadrazam'a karşı bir isyan başlatmıştır. Bu yeniçeri isyanı, Alemdar'ın ölümü ve Sekban-ı Cedid'in kaldırılmasıyla sonuçlanmıştır. Yaşanan durum, sarayda kuvvet dengelerinin sadrazamdan padişaha kaymasına neden olmuş, ıslahat teşebbüslerine karşı duran ulema ve yeniçeri birlikteliği bozulmuş, bu kez ulema sarayın yanında yer alarak Yeniçeri Ocağı'nın yıkılması fetvasını vermiştir (1826). Tamamen kaldırılan ocak yerine yeni bir birlik oluşturulmuş, birliğin eğitimi Avrupalı subaylara bırakılmış, Harbiye ve Tıbbiye kurulmuş, Avrupa'ya ilk kez askerî öğrenci gönderilmeye başlanmıştır. Angarya ve müsaderenin kaldırılması, kanun önünde eşitlik, muhabere hürriyetinin kabulü, Osmanlı-İngiliz Ticaret Anlaşması (1838), ilk resmi gazete olan "*Takvim-i Vakâyi*"in yayına başlaması dönemin önemli yeniliklerindedir.¹¹

⁹ "Şer'i Sözleşme" olarak nitelendirilen anlaşma hakkında bk. Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 133-137.

¹⁰ Koçak, "II. Mahmud (1808-1839)", *TCTA*, V, 1286-1287.

¹¹ Koçak, "II. Mahmud (1808-1839)", *TCTA*, V, 1287-1288; Kılıçbay, "Osmanlı Batılılaşması", *TCTA*, I, 150; Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 20-23. II. Mahmud dönemi yenilikleri için ayrıca bk. Berkes, *Çağdaşlaşma*, s. 169-212; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Ankara 1984, s. 75-106.

II. Mahmut döneminin önemli dış siyasi gelişmeleri arasında, Sırp İsyanı, Yunan İsyanı, Osmanlı-Rus Savaşı ve ardından imzalanan Edirne Antlaşması, Cezayir'in Fransa tarafından işgali sayılabilir. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı da dönemin en önemli siyasal gelişmeleri arasındadır.¹²

II. Mahmud'un ölümü ardından tahta geçen oğlu Abdülmecid'in (1839-1861) saltanatının ilk günlerinde, Mısır sorunu devam etmiş, Avrupa'da meşrutî ve cumhuriyetçi değişimler sürmüştür. Bu dönemde, Avrupa'da elçilik görevinde bulunan Mustafa Reşid Paşa, Batılı ülkelerin de desteğiyle sadrazam olmuş ve ilk iş olarak Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir (1839). Fermanın sonra yönetim, hukuk, maliye ve eğitim alanlarında önemli girişimlerde bulunulmuş, Batı'nın üstünlüğü ve Batılılaşma gayesi resmîyet kazanmıştır. Tanzimat'ın en fazla üzerinde durduğu eşitlik konusu Osmanlılık ile açıklanmış, "toprak kardeşliği", "ittihad-ı anâsır" gibi deyimler sıkça duyulur olmuştur. Yeni Osmanlılar Cemiyeti¹³ de bu dönemde kurulmuş, çatısı altında toplanan fikir ve edebiyat liderleri tarafından ilk kez padişahın mutlak otoritesi eleştirilmiştir. Vatan, millet, ümmet, hürriyet, müsavat gibi terimler ilk kez bu grup tarafından kullanılmıştır. Osmanlı ordusunun Nizip'te Mısır güçlerine yenilmesinin ardından ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın eski ve yeni arasında denge kurmaya çalışan ikileştirmeci zihniyeti, Batı'nın ıslahatlar konusundaki baskı ve zorlamaları, reformlara karşı halktan gelen baskı ve direnç gibi sebeplerle Tanzimat dönemi yenileşme hareketleri, halk kitlelerine nüfuz edememiş, sınırlı ve yüzeysel kalmıştır.¹⁴

Abdülmecid döneminde görülen önemli bir diğer olay, Islahat Fermanı'nın ilanıdır. Kırım Savaşı'nın (1853-1856) sonlarına doğru, Rusya ile barış olasılığı görülünce, İngiltere ve Fransa, Rus taleplerini dengelemek üzere Osmanlı'nın bazı ıslahatlarda bulunmasını istemişlerdir. Savaşta yenilginin hemen ardından, Paris Antlaşmasından önce, dış baskılar altında Islahat Fermanı ilan edilmiştir (1856). Hıristiyan uyrukları korumak amacıyla Osmanlı'ya dayatılan bu fermanın ilanında Duyun-ı Umumiye'ye yol açan borçlanmanın da etkisi olmuştur. Dış müdahaleleri önleme amacındaki yeni

¹² Koçak, "II. Mahmud (1808-1839)", *TCTA*, V, 1287.

¹³ Yeni Osmanlı Hareketi hakkında bk. Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İstanbul 2011, s. 86-90; Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul 2005, s. 56-64.

¹⁴ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 28-34; a.mlf., "Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar", *CDTA*, I, 238; Koçak, "Abdülmecid (1839-1861)", *TCTA*, V, 1288-1289; Kılıçbay, "Osmanlı Batılılaşması", *TCTA*, I, 150-151; Taner Timur, "Osmanlı ve Batılılaşma", *TCTA*, I, 145; Vedat Günyol, "Batılılaşma", *CDTA*, I, 256.

ferman, büyük ölçüde Tanzimat'ı tekrar etmekle birlikte, yeni bazı esaslar da getirmiştir.¹⁵ Fermanların oluşturduğu yeni ortamda, Abdülaziz (1861-1876) döneminde de devam ettirilen, eğitim, idare, hukuk gibi alanlarda düzenlemeler yapılmıştır. Vilayet Nizamnamesi, Şura-yı Devlet'in kuruluşu, Mecelle'nin yürürlüğe sokulması bu döneme rastlar. Islahatlara karşı iç muhalefetin yanında, Yeni Osmanlılar tarafından Meşrutiyet yanlısı muhalefet de gelişmiş, Osmanlıcılık, Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık gibi fikir akımları belirmeye başlamıştır.¹⁶

Abdülaziz döneminde yaşanan Karadağ, Eflak-Boğdan, Sırbistan, Girit isyanları, devam eden Mısır sorunu, Bosna-Hesek'te başlayıp Bulgaristan'a sıçrayan ayaklanma, Osmanlı borçları sorunu, dış devletlerin baskıları halk arasındaki gerginliği tırmandırmıştır. 1876'da medrese öğrencilerinin, Sadrazam Mahmud Dedim Paşa ve Şeyhülislamın azli isteğiyle başlattıkları ayaklanma -Talebe-i Ulûm Hareketi-, Sadrazam ve Şeyhülislamın azli ile sonuçlanmış, heyet-i vükelâ da değişmiştir. Abdülaziz ve vükelâ heyeti arasındaki güvensizlik sebebiyle bu geçici uzlaşma uzun sürmemiş, vükelâ heyetinin girişimleri sonucu Şeyhülislamdan alınan fetva gerekçe gösterilerek, bir saray darbesiyle Abdülaziz hal edilip V. Murad (1876) tahta çıkarılmıştır. Yönetimi ele alan yeni kadro arasındaki anlaşmazlıklar ve Abdülaziz'in intiharının oluşturduğu kaos ortamında, V. Murad'ın padişahlık yapamayacak kadar hasta olduğu anlaşılmış, üç ay süren saltanatına son verilmiştir. Bu sırada başlayan Sırbistan- Karadağ isyanı, devam eden Bosna-Hersek ve Bulgaristan olayları, bu isyanları kışkırtan Rusya'nın baskıları altında, beklenmeyen aday II. Abdülhamid (1876-1909), meşruti idare kurmak isteyen Midhat Paşa ve arkadaşlarıyla anlaşarak tahta çıkmıştır. Darbeci ekibe anayasayı ilan edeceği teminatını veren Abdülhamid'in saltanatının ilk döneminde orduya ve halka karşı ikramları sonucu bir moral düzelmeleri görülmüş, Sırplarla yaşanan savaşlarda önemli başarılar elde edilmiştir. Nihayet, Midhat Paşa'nın, V. Murad döneminde hazırlıklarını başlattığı, ulema, asker ve bürokratlardan oluşan bir komisyonun hazırlayıp padişah onayına sunduğu Kanun-ı Esasî, Batılı

¹⁵ Osmanlı'da Müslüman tebaa ile gayrimüslim unsurların hukukuna eşit hale getirme amacını taşıyan Islahat Fermanı, tamamen dış baskılar sonucu, yabancı temsilcilerle birlikte hazırlanması bakımından Tanzimat Fermanı'ndan farklıdır. Bu iki fermanla ilgili karşılaştırmalar için bk. Ufuk Gülsoy, "Islahat Fermanı", *DİA*, XIX, 187.

¹⁶ Kılıçbay, "Osmanlı Batılılaşması", *TCTA*, I, 150-151; Koçak, "Abdülmeccid (1839-1861)", "Abdülaziz (1861-1876)", *TCTA*, V, 1289-1290; Vedat Günyol, "Batılılaşma", *CDTA*, I, 256. Tanzimat ve Islahat Dönemi yenilikleri için ayrıca bk. Berkes, *Çağdaşlaşma*, s. 213-307.

devletlerin, İngiltere'nin teklifiyle, "Şark meselesi"ni konuşmak üzere, İstanbul Konferansı'nı topladığı gün ilan edilmiş, meşrutî rejim, atılan topraklarla duyurulmuştur (1876). Ancak, Batılı devletlerin aşırı isteklerini önlemek için alalecele ilan edilen anayasa, bu devletler tarafından ciddiye alınmamış, konferans kesintiye uğramıştır. 1877'de, Kanun-ı Esasi'nin mimarı Midhat Paşa'nın azledilerek sürgüne gönderilmesine rağmen kanun yürürlükte kalmış, birkaç ay sonra Padişah tarafından tayin edilen Âyân Meclisi ve seçimle belirlenen Mebuslar Meclisi'nin oluşturduğu Meclis-i Umumî ilk kez toplanmıştır. İki dönem çalışan parlamento, 1876 Osmanlı-Rus Savaşı -Doksan Üç Harbi- sırasında, olağanüstü durum ve halkın ehliyetsizliği gibi sebeplerle II. Abdülhamid tarafından süresiz olarak tatil edilmiştir.¹⁷ II. Meşrutiyet'in ilanına kadar otuz yıl boyunca devam eden bu süreçte Âyân Meclisi olduğu gibi kalmış, Kanun-ı Esasi Salnamelerde yayınlanmaya devam etmiştir. Basına uygulanan geniş sansür, sıkıyönetim, jurnaller ve sürgünler sebebiyle Meşrutiyet yanlıları tarafından "İstibdad" olarak nitelendirilen bu dönemde II. Abdülhamid, etkin bir şekilde "İttihad-ı İslam" politikası gütmüştür. Avrupalı devletlerin giderek artan baskıları, Müslüman olmayan tebaa arasındaki ayrılıkçı temayüllere destekleri, Doksan üç Harbi ve Paris Antlaşması ile açıkça görülen toprak bütünlüğü konusunda Avrupa ülkelerine güvenilmeyeceği gerçeği, diğer yandan İslam memleketlerinin hızla Avrupa hâkimiyetine girişi II. Abdülhamid'i devletin bütünlüğünü koruma ve dış baskılardan kurtulma konusunda Müslüman unsurlara dayanmaya yöneltmiştir. Sınır dışında da hilafetin İslam dünyasındaki nüfuzunu güçlendirerek dünya Müslümanlarını bir araya getirme, Avrupa karşısında bir baskı unsuru oluşturma gayreti gösterilmiştir. Devletin bütün işlerini kendi kontrolüne alan padişahın hem toplumsal alanda hem de diğer Müslümanlarla ilişkilerde İslam'a, İslam kardeşliğine ve özellikle hilafet kurumuna özel bir vurgu yaptığı, "Halife" unvanını "Padişah" unvanından daha fazla önemseydiği görülmüştür. II. Abdülhamid döneminde, ekonomik alanda dış borçların temizlenmesine öncelik verilmiş, dünyada yaşanan ekonomik bunalım ve kapitülasyonların da etkisiyle aksayan ekonomi ve ziraî faaliyetler konusunda yenileşmelere gidilmiş, demiryolu, karayolu, liman yapımına önem verilmiş, Müslüman unsurların eğitimini güçlendirmek

¹⁷ İlber Ortaylı, "Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet", *TCTA*, IV, 953-960; Koçak, "Abdülaziz (1861-1876)", "V. Murad (1876)", *TCTA*, V, 1290-1291; Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *DİA*, I, 216-218; M. Akif Aydın, "Kânûn-ı Esâsî", *DİA*, XXIV, 328-330; Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 38-40.

amacıyla, Batılı tekniğe uygun yeni programlar, kurumlar geliştirilmiştir. Hicaz demiryolu projesi de bu dönemdedir.¹⁸

Dış politikada yaşanan sıkıntılar, milliyetçiliğin etkisiyle oluşan özerklik istekleri, mali kriz ve iç ayaklanmaların sebep olduğu olumsuz gidişat sırasında, Abdülhamid'e karşı Avrupa'da mücadele eden Genç Türkler, çıkardıkları ve el atından ülkeye soktukları yayınlarla etkilerini artırmışlardır. Devletin işleyişindeki bu aksaklıklardan doğrudan etkilenen genç memur ve subaylar arasında da bir muhalefet cephesi oluşmuş, devleti Abdülhamid'in istibdadından kurtarmak için girişilen gizli dernek kurma çalışmaları yoğunlaşmıştır. Bunların içerisinde en etkili olan "İttihad ve Terakki Cemiyeti"nin¹⁹ öncülüğünde ilerleyen muhalefet hareketinde, imparatorluğun kurtuluşu için tek çıkar yolun "meşrutiyet" olduğuna inanan devrin Türk aydınları, Rum, Bulgar, Ermeni ve Arap gibi çeşitli unsurlardan muhalif gruplarla "ittihad-ı anasır" fikri etrafında birlik sağlamışlardır. Abdülhamid'e karşı oluşan bu muhalefet, askeri bir ayaklanma niteliği almış, Manastır ve Selanik'teki birlikler arasında başlayan hareket, hızla büyümeye başlamıştır. Komşu ülkelerin bir müdahaleye hazırlanmaları üzerine Makedonya'da bir araya gelen bazı Türk subayları Abdülhamid'i Kanun-ı Esasi'yi ilan etmeye zorlamışlar, ayaklanmanın bir iç savaşa yol açması tehlikesine karşı padişah anayasanın tüm maddelerini yeniden yürürlüğe koyduğunu ilan etmiştir (23 Temmuz 1908). Kısa zamanda seçimlere gidilerek Mebuslar Meclisinin yeniden toplanacağı, gizli polis örgütünün lağvedileceği ve sansürün kaldırılacağı da taahhüt edilmiştir.²⁰

Dönem basını ve yazarları tarafından "hürriyetin ilanı" olarak isimlendirilen,²¹ II. Meşrutiyet döneminin ilk yıllarında, kısa süren hürriyet ortamı, basın-yayın hayatı üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasıyla yaşanan yayın patlaması,²² hemen her fikir

¹⁸ Cevdet Küçük, "Abdülhamid II", *DİA*, I, 218-221; Engin Akarlı, "II. Abdülhamid (1876-1909)", *TCTA*, V, 1292-1293; Azmi Özcan, "İttihâd-ı İslâm", *DİA*, XXIII, 470-475; Şerif Mardin, "Batıcılık", *CDTA*, I, 247-248. I. Meşrutiyet ve İstibdat Devri siyasî olayları için bk. E. Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1962, c. VIII.

¹⁹ "Genç Türkler" ve "İttihad ve Terakki Cemiyeti" hakkında bk. M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İstanbul 1985; Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, İstanbul 1995.

²⁰ Küçük, "Abdülhamid II", *DİA*, I, 221-222; Akarlı, "II. Abdülhamid (1876-1909)", *TCTA*, V, 1293-1294. 31 Mart Vakası, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi ve Trablusgarb Savaşı da derginin yayında olduğu dönemde yaşanan, dergide de yankı bulan önemli olaylardandır. II. Meşrutiyet dönemi siyasî olayları hakkında bk. Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1996, c. IX, s. 1-287.

²¹ Bk. Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 41.

²² Bk. Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, s. 229-230.

akımının görüşlerini açıkça ortaya koymasını sağlamıştır. Tanzimat'tan itibaren oluşmaya başlayan, reformları destekleyen veya engelleyen fikir hareketleri, bu dönemde sistemleştirilmiş, siyasî fikir cereyanları ortaya çıkmıştır. Özellikle dergilerin taşıyıcılığı yaptığı²³ Osmanlılık, Batıcılık, Türkçülük, İslamcılık gibi geniş taraftar bulan akımlar,²⁴ Cumhuriyet dönemi fikrî temellerini oluşturmaları bakımından da önem taşır.²⁵

XIX. yüzyılda gelişmeye başlayan milliyetçilik akımının Osmanlı toplum yapısında oluşturacağı olumsuz etkileri engelleyebilmek amacıyla ortaya atılan, farklı unsurları "Osmanlı" üst kimliğinde birleştirmeyi hedefleyen Osmanlılık düşüncesi, II. Mahmud döneminde resmî ideoloji olarak savunulmuş, bütün Tanzimat ricali tarafından da bir zorunluluk olarak görülmüştür. Tanzimat'la birlikte devletin uygulamaya çalıştığı, Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında idari ve hukuki temelli müsavat politikalarıyla pratik hal alan "ittihad-ı anâsır" fikri, Avrupa'nın müdahalelerinden cesaretle oluşan ayrılıkçı hareketlerin artması sebebiyle, II. Abdülhamid döneminde büyük ölçüde terk edilmiş, İslamcılığa ağırlık verilmiştir. Osmanlılık akımı, bu dönemde muhalefet söylemi olarak varlığını sürdürmüştür. İttihad ve Terakki'nin yapılanma sürecinde, Osmanlılık siyaseti, XX. yüzyıl başlarında İslamcı uygulamaların da tecrübeleri sonucunda alternatif bir siyaset olarak Türkçülüğün ortaya atılmasıyla²⁶ üç siyaset tarzından biri olarak uzun süre tartışılmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı ile yeniden vurgulanmaya başlanan Osmanlılık, milliyetçilik hareketlerinin hız kazanmasıyla zayıflamış, dönemin aydınları Türk Milliyetçiliği fikrine yönelmeye başlamışlardır. İttihad ve Terakki'nin tek parti olarak yönetimi ele geçirdiği dönemde, onun muhalifi siyasî fırkalar tarafından savunulan Osmanlılık söylemleri, 1912-13 Balkan Savaşları esnasında yaşanan kayıplar sonrasında tamamen bırakılmıştır.²⁷

Osmanlı'da II. Meşrutiyet sonrasında gelişmeye başlayan Türkçülük fikri, II. Abdülhamid döneminde, Batı'daki Türkoloji çalışmalarının katkısı, dönemin önde gelen

²³ Düşünce akımlarının etraflarında kümelendiği dergiler hakkında bk. Zafer Toprak, "II. Meşrutiyet'te Fikir Dergileri", *TCTA*, I, 126-132.

²⁴ Düşünce akımları, bunlarla ilgili adlandırmalar ve tasnifler konusunda bk. İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, İstanbul 2003, s. 41-46.

²⁵ Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 64-68; "Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar", *CDTA*, I, 239; Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, s. 43.

²⁶ Bk. Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset*, Ankara 1976.

²⁷ Azmi Özcan, "Osmanlılık", *DİA*, XXXIII, 485-487; Şükrü Hanioglu, "Osmanlılık", *TCTA*, V, 1389-1393; İsmail Kara, *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi, Metinler, Kişiler*, İstanbul 1997, I, 29-30.

Türk yazarları tarafından “Türk” kelimesinin olumlu manada kullanılmaya başlaması ile ilmi, kültürel düzeyde ortaya çıkmaya başlamıştır. Kafkasya ve Orta Asya’da Rus hâkimiyetinde yaşayan Türkler arasında Panslavizm’e karşı geliştirilen Pantürkizm akımı da Osmanlı’ya etki etmiştir. Rusya’dan Osmanlı’ya göç etmiş ve o dönemde Paris’e kaçmış bir Jön Türk olan Yusuf Akçura’nın 1904’te yayınlanan “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makalesi Osmanlılar arasında siyasi Türkçülüğün ilk ciddi işareti olarak değerlendirilir. Balkanlar’da gelişen milliyetçiliğe karşı Osmanlı subayları arasında Türk kimliğine eğilimin arttığı bir dönemde gerçekleşen II. Meşrutiyet’in nisbî hürriyet ortamında, 1908’de İttihad ve Terakki’nin de geniş ilgi duyduğu Türk Derneği kurulmuştur. 1911’de *Genç Kalemler* dergisi bu yönde yayınlarını sürdürmüş, Türk Yurdu Cemiyeti kurulmuş, kısa süre sonra bu cemiyet Türk Ocağı adlı örgüte katılmıştır. Bu grubun çıkardığı *Türk Yurdu* adlı geniş kapsamlı dergi, Ziya Gökalp, Yusuf Akçura, Ahmed Agayef, Fuat Köprülü gibi Türkçülük hareketinin önemli isimlerini kadrosunda toplamıştır. I. Dünya Savaşı’na giriş aşamasından itibaren İttihad ve Terakki’nin devletin resmî ideolojisi haline getirdiği Türkçülük, diğer düşünce akımlarıyla önemli tartışmalara girmiştir. Özellikle İslamcıların kavmiyet davası gütmekle eleştirdikleri Türkçüler, bu eleştirilere karşı, İslam’ın millet gerçeğini kabul ettiği cevabını vermişler, millet ve ümmet mefkûresinden hareketle Türkçü-İslamcı bir anlayış oluşturmuşlardır.²⁸

Avrupa karşısında gerilemenin başladığı tarihten itibaren konuşulmaya başlanan, İmparatorluğun kurtarılması konusunda aydınların geliştirdiği tezlerden biri olan batılılaşma-batıcılık, II. Meşrutiyet’le birlikte, kendilerine “Garpcılar” adını veren bir grup tarafından daha belirgin ve sistemli bir şekilde ortaya konmuştur. Batılılaşmanın bir zorunluluk olarak görülmesi daha öncelere dayansa da Garpcılar bu dönemde konu üzerinde yoğun tartışmalar başlatmışlar, Cumhuriyet dönemi resmi ideolojisinin de temellerini oluşturmuşlardır. II. Meşrutiyet’in ilanından hemen sonra Garpcılar, *Mehtab* adlı dergide ilk tartışmaları başlatmışlardır. Ardından, Abdullah Cevdet’in 1904’te yurt dışında yayınına başladığı, 1911’de ise İstanbul’a taşıdığı *İctihad Mecmuası*, bu fikir hareketinin merkezi haline gelmiştir. Abdullah Cevdet, Kılıçzade Hakkı, Celal Nuri gibi isimlerin başı çektiği Garpcılar, bu dergide Osmanlı toplumunun yapısal problemleri ve siyasî sorunlarının çözümü için topyekûn Batılılaşma dışında çare bulunmadığı iddiasını

²⁸ Şükrü Hanioglu, “Türkçülük”, *TCTA*, V, 1394-1399; Azmi Özcan, “Milliyetçilik”, *DİA*, XXX, 84-87.

dillendirmişlerdir. Batılılaşma önünde engel olduğunu düşündükleri din kurumuna ve geleneksel değerlere karşı da büyük bir mücadele başlatmışlardır. Bu konuda, Abdullah Cevdet'in, Dozy'nin *Tarih-i İslamiyet* adıyla çevirdiği kitabına yazdığı önsözündeki dine yönelik eleştirileri, dinin sosyal yapıda oluşturduğunu düşündüğü problemlerin ancak Batılılaşma ile çözüleceği iddiaları önemli tartışmalara yol açmış, gelenekçi kesimlerin büyük tepkisine neden olmuştur. Batıcıların kitaplarında ve başta *İctihad* olmak üzere dergilerinde dile getirdikleri, Batı'daki din karşıtı akımlardan etkilenerek ortaya attıkları fikirler, 1912 yılında yazılı hale getirdikleri Batılılaşma planı sebebiyle toplumun çeşitli kesimlerinden tepkiler almış, yazarları meşihat makamı tarafından yargılanmış, dergileri kapatılmıştır. Özellikle, İslamcıların önde gelen dergilerinden *Sırât-ı Müstakîm* (daha sonra *Sebîlü'r-Reşâd*) Batıcılarla girişilen yoğun tartışmalara sahne olmuştur. İslamcılar, Batıcıları, toplumun bütün değerlerini tahrip etmeye, yeni bir din yaratmaya çalışmakla itham etmişlerdir. İttihad ve Terakki döneminde faaliyetlerini azaltan, yayınları kapatılan Garpcıların görüşlerinden pek çoğu Cumhuriyet döneminde uygulama alanına konmuştur.²⁹

En geniş tanımıyla, "XIX. ve XX. yüzyılda, İslam'ı bir bütün olarak (inanç, ibadet, ahlak, felsefe, siyaset, hukuk, eğitim...) 'yeniden' hayata hâkim kılmak ve akılcı bir metotla Müslümanları, İslam dünyasını Batı sömürsünden, zalim ve müstebit yöneticilerden, esaretten, taklitten, hurafelerden... kurtarmak; medenileştirmek, birleştirmek ve kalkındırmak uğruna yapılan aktivist, modernist ve eklektik yönleri baskın siyasî, fikrî ve ilmî çalışmaların, arayışların, teklif ve çözümlerin bütünü ihtiva eden bir hareket" olarak ifade edilen İslamcılık³⁰ ise II. Meşrutiyet döneminin ideolojik akımlarının en güçlü ve etkili sayılmıştır.³¹ Osmanlıcılık, Türkçülük ve Batıcılık akımları gibi, İslamcılık da Tanzimat döneminde, Yeni Osmanlılar tarafından tartışılmaya başlanmıştır.³² İlim ve teknoloji alınacak olan Batı karşısında İslam inanç ve geleneklerini koruma çabaları, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının getirdiği eşitlik politikaları ve hukuki değişikliklerin Müslüman halkta oluşturduğu şeriatın sapma

²⁹ M. Şükrü Hanioğlu, "Batılılaşma", *DİA*, V, 148-152; a.mlf., "Batıcılık", *TCTA*, V, 1382-1388; Tunaya, *Batılılaşma Hareketleri*, s. 68-71.

³⁰ Bk. Kara, *İslamcılık*, I, 16.

³¹ Bk. Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, İstanbul 2009, s. 231-234.

³² İslamcılık düşüncesinin doğuşu konusunda bk. Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, Ankara 2003, s. 29-81.

kaygısı İslamcı tepkilere kaynaklık etmiştir. Ayrıca Avrupa'nın İslam ülkelerini işgal ederek ilerleyişini durdurabilmek için İslam milletlerini bir araya getirebilme, karşıt güç oluşturabilme düşüncesi sonucu dinin milli ve milletlerarası siyasette aktif rol üstlenmesi, İslamcılığın siyasî nitelikli bir tez olarak ortaya çıkışını sağlamıştır. Bu dönemde, Batı'nın sosyal ve siyasal alandaki modern kavram ve kurumları seçmeci bir tavırla ele alınarak İslamî kavram ve kurumlarla telif edilmeye çalışılmıştır. Meşveret, şura, biat gibi İslam'ın geleneksel kavramları Batı'da yerleşen demokrasi, parlamento, seçim gibi kavramlarla karşılaştırılmış, İttihad-ı İslam düşüncesiyle Batılı milliyetçi ideolojilerin bir benzerini oluşturma gayretine girilmiştir.³³ II. Abdülhamid'in Kanun-ı Esasi'yi askıya aldığı dönemde, diğer fikrî ve siyasî tartışmalar gibi İslamcılığın siyasî modernizm cephesi de askıya alınmış olmakla birlikte içte ve dışta yaşanan sıkıntılar nedeniyle, İslamcılık -İttihad-ı İslam- Osmanlı Devleti'nin bekasını temin edecek unsur olarak değerlendirilmiştir. Bu dönemde fikirlerini açıklama imkânı bulamayan İslamcılar, müstakil bir muhalefet grubu oluşturamamışlar, diğer grupların destekçisi gibi kalmayı tercih etmişlerdir. II. Meşrutiyet'ten sonraki basın ve fikir hürriyeti ortamında ise bu düşünceler yoğun ve sistemli bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Osmanlı'da Yeni Osmanlılar; Mısır'da Cemaleddin Afganî, Muhammed Abduh; Hindistan'da Seyyid Ahmed Han gibi isimlerin öncülüğünü yaptığı İslamcılık düşüncesi, II. Meşrutiyet'le Said Halim Paşa, Mehmed Akif, Şehbenderzâde Ahmed Hilmi, Mustafa Sabri, Mehmed Ali Aynî, İsmail Fennî, Said Nursî, Musa Kâzım, Halim Sabit, Mehmed Şemseddin gibi ilim fikir ve düşünce adamları tarafından, *Sırât-ı Müstakîm (Sebîlü'r-Reşâd)*, *Beyânü'l-Hak*, *İslam Mecmuası*, *Volkan*, *Hikmet*, *Tasavvuf*, *İttihâd-ı İslâm*, *Mahfil* gibi gazete ve dergilerde dillendirilmiş, tartışılmıştır.³⁴

İslamcılar genel olarak İslam dünyasının içine düştüğü geriliğin sebepleri, bundan kurtuluş yolları, Batı'nın üstün olduğu değerler, bunların İslam'da bulunup bulunmadığı, Batı'dan nelerin alınacağı/alınmayacağı, İslam'ın öngördüğü ideal yönetim biçimi, mevcut siyasî sistemin dine uygunluğu gibi konuları ele almışlardır. Bunları tartışırken kısmen birbirinden farklı yaklaşımlara sahip olsalar da asli meselelerde ortak kabulleri oluşmuştur.³⁵ Müslümanlar arasında birlik ve kardeşliği

³³ Mümtaz'er Türköne, "İslâmıcılık", *DİA*, XXIII, 60-62.

³⁴ Azmi Özcan, "İslâmıcılık", *DİA*, XXIII, 62; Kara, *İslamcılık*, I, 16-29.

³⁵ İslamcılarla ilgili bu fikir farklılıklarından hareketle yapılan adlandırmalar, tasnifler ve bunların problemleri konusunda bk. Kara, *İslamcılık*, I, 31-39.

sağlamanın zorunlu olduğu, Müslümanların güçlü olmaları gerektiği, İslam'ın terakkiye engel olmadığı, akla önem verdiği, Batı medeniyetinin üstün özelliklerinin İslam'ın özünde var olduğu gibi tezlerde fikir birliği içerisindeyler. Bidat ve Hurafelerden kurtulup dinin asıl kaynaklarına dönerek Müslümanları saf ve sağlam bir inanç sahibi kılma, tembelliğe sevk eden ahlak anlayışını değiştirerek aktif bir Müslüman tipi ortaya çıkarma, cehalet, bilgisizlik ve taklitle savaşarak akla ve ilme dayanan icthadlarda bulunma gibi hedefler benimsemişlerdir. Şeriatın belli bir devlet ve hükümet tarzı ortaya koymadığı düşüncesindeki İslamcılar, yönetimin temel ilkeleri olarak adalet, şura ve meşveret gibi kavramlar üzerinde durmuşlar, hürriyet ve müsavvâtı vurgulamışlardır. II. Meşruiyet, Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan'ın kurulması ile diğer kanunlaştırma hareketlerini destekleyerek bunların meşruiyeti konusunda şer'i dayanaklar bulmaya çalışmışlardır. Hilafeti de buradan hareketle tanımlayıp II. Abdülhamid'in istibdad dönemi uygulamalarını eleştirmişlerdir. Meşruiyet'in ilk dönemlerinde, İttihad ve Terakki'ye övgülerde bulunmuşlar, bu minvalde itaatin dinen gerekliliğini, tefrikaya düşmenin sakıncalarını, muhalefetin sınırlarını sıkça tartışmışlardır. Ancak Otuzbir Mart Hadisesi ile İttihadçıların uygulamalarından rahatsızlık duymaya başlamışlardır. Bu dönem Müslüman unsurlar arasındaki milliyetçi gelişmeler ve Balkanlar'da yaşananlar karşısında İttihad ve Terakki'nin siyasetinde Türkçü bir temayül göstermesi İslamcılar tarafından İttihad-ı İslam fikrine darbe olarak görülmüştür. Ardından, kuruluşundan beri *Sırât-ı Müstakîm* kadrosunda yer alan Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu gibi isimlerin *Türk Yurdu*, Musa Kazım, Mehmed Şemseddin, Halim Sabit gibi isimlerin de *İslam Mecmuası* kadrolarına katılmaları, milliyetçi-Türkçü düşünceye karşı bir muhalefet oluşturmuş, yoğun tartışmaları gündeme getirmiştir.³⁶ Giderek İslamcı-Türkçü bir anlayışa yerini bırakan bu hareket, I. Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında yaşananlar sonucu İslam birliği fikrinin dayanaklarını kaybetmesiyle daha dar çerçeveli düşüncelere mahkûm olmuş, Cumhuriyet dönemi Hilafetin İlgası ile büyük ölçüde ortadan çekilmiştir.³⁷

³⁶ İslamcılarla Batıcılarla da yoğun tartışmaları görülür. İslamcılık düşüncesinin diğer akımlarla ilgili tartışmaları hakkında bk. Tarık Zafer Tunaya, *İslamcılık Akımı*, İstanbul 2007, s. 61-81.

³⁷ Özcan, "İslâmcılık", *DİA*, XXIII, 63-64; Kara, *İslamcılık*, I, 29-66. İslamcılarının siyaset ve idare konusundaki fikir ve tartışmaları hakkında geniş bilgi ve değerlendirmeler için bk. İsmail Kara, *İslâmcıların Siyasî Görüşleri*, İstanbul 2001. Ayrıca düşünce akımları hakkında değerlendirmeler için bk. Peyami Safa, *Türk İnkılâbına Bakışlar*, İstanbul 2006, s. 27-106; Ercüment Kuran, *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Ankara 1997, s. 69-128.

1.2. Sırât-ı Müstakîm Mecmuası

II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılık akımının önde gelen yayın organı olan *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*, II. Meşrutiyet'in ilanından bir gün sonra, 11 Temmuz 1324'te Ebül'ulâ Zeynülâbidîn ve Hafız Eşref Edib tarafından kurulmuştur (1908). 14 Temmuz 1324 Perşembe günü ilk sayısı yayınlanmıştır. 11 Temmuz olan kuruluş tarihi, kırk üçüncü sayıdan itibaren II. Meşrutiyet'in ilan tarihi olan "10 Temmuz 1324" olarak değiştirilmiştir. Genel olarak aynı çevreye mensup, modern eğitim almış hoca ve bürokratlarla ilmiye sınıfına mensup bir ekibin çıkardığı mecmuanın ismi Eşref Edib'in teklifiyle belirlenmiştir. Yazar kadrosunun şekillenmesinde ise özellikle Mehmed Âkif'in ilişkileri etkili olmuştur. İlk sayıdan itibaren başlığın altında yer alan "Din, felsefe, edebiyat, hukuk ve ulûmdan bâhis haftalık gazetedir" serlevhasına ellinci sayıdan itibaren "Siyasiyattan ve bilhassa gerek siyasî ve gerek ictimâî ve medenî ahval ve şûûn-ı İslâmiye'den bahseder." ifadesi de eklenmiş, yüz sekizinci sayıdan itibaren ise "gerek siyasî ve gerek ictimâî ve medenî" ifadesi kaldırılmıştır. Başlangıçta sorumlu müdür olduğu anlaşılan Ebül'ulâ, milletvekili ve ardından müderris olunca ilk cildin sonlarına doğru dergiden ayrılmıştır. Ellinci sayıdan itibaren mesul müdür olarak Eşref Edib'in ismi açıkça belirtilmiştir.³⁸

Derginin dili Osmanlıca olmakla birlikte Arapça, Farsça ve Urduca yazı ve beyannamelere de zaman zaman yer verilmiştir. Her sayının son sayfasında basıldığı matbaanın ismi de yer almıştır.³⁹ Kapak hariç genellikle on altı sayfa olarak haftalık yayınlanan mecmuanın kapak sayfasının ön kısmında ilgili sayıda yer alanlar, arka kısmında ise kitap tanıtımları, reklam ve ilanlar yer almıştır. Dergi ciltlerinin sonunda o cilde ait bir fihrist de bulunmaktadır. Derginin eki olarak fasikül halinde verilen ve sonradan kitaplaştırılan eserlerin yanında dergide tefrika edilen pek çok yazı daha sonra kitaplaştırılmıştır.⁴⁰ Dergi, yayın hayatı boyunca yalnızca bir kez, Ispartalı Hakkı'nın *Safahat* ile ilgili bir yazısının yanlış anlaşılması sebebiyle Örfî İdare tarafından kapatılmış (1911), ancak durum kısa zamanda açıklığa kavuştuğundan aksama yaşanmadan yayını sürmüştür. Otuzbir Mart hadisesinin yaşandığı günlerde, II.

³⁸ M. Suat Mertoğlu, *Sırât-ı Müstakim Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, İstanbul 2008, s. 9-11; Adem Efe, "Sebîlürreşâd", *DİA*, XXXVI, 251.

³⁹ *SM*'nin basıldığı matbaalar ve idare adresi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 11.

⁴⁰ Bu kitapların listesi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 13.

Abdülhamid aleyhtarı, İttihad ve Terakki yanlısı olarak bilinen derginin idaresi isyancı askerler tarafından basılmış ve makinelerine zarar verilmiştir. Dergi, olaylar yatışınca kadar, on beş gün yayınlanamamıştır. *Sırât-ı Müstakîm*, yüz seksen ikinci sayının yayınlanmasından sonra, iki ortağının ayrılmasıyla, Eşref Edib tarafından “*Sebîlürreşâd*” adıyla, içeriği zenginleştirilerek devam ettirilmiştir. 24 Şubat 1327’de ilk sayısı yayınlanan *Sebîlürreşâd*’da *Sırât-ı Müstakîm*’den devam eden rakamlar da korunmuştur. Altı yüz kırk birinci sayısının ardından Takrir-i Sükûn Kanunu ile kapatılan *Sebîlürreşâd*, 1948-66 yılları arasında, Eşref Edib tarafından Latin harfleriyle yeniden yayınlanmıştır.⁴¹

Mehmed Âkif’in başyazar olduğu *Sırât-ı Müstakîm*’in yazı kadrosunda, Ebül‘ulâ Zeynûlabidin, Eşref Edib, Manastırlı İsmail Hakkı, Bereketzade İsmail Hakkı, Tahirü’l-Mevlevî, Ferid (Kam), Abdürreşid İbrahim, Babanzade Ahmed Naim, Kazanlı Halim Sabit, Mehmed Şemseddin, Musa Kazım, Mehmed Fahreddin, Bursalı Mehmed Tahir, Midhat Cemal, İspartalı Hakkı, Akçuraoğlu Yusuf, Halil Halid, Mardinizade Mehmed Arif, Ahmed Agayef, Gıyaseddin Hüsnü, Şerefeddin (Yaltkaya), İbrahim Alaeddin, Troytskili Ahmed Taceddin, Ahmed Hamdi gibi isimler bulunmaktadır. Dergide telif yazıların yanında Fransızca, Farsça ve Arapçadan çeviri pek çok yazı yer almıştır. En fazla tercümesi bulunan isim Mehmed Âkif olup Mısır’da Muhammed Ferid Vecdî ve Muhammed Abduh kendisinden en çok tercüme yapılan yazarlardır. Mecmuada telif ve tercüme metinlerin dışında vaaz, konferans ve çeşitli derslerin derlenmesiyle oluşan neşirler, şiirler, okur mektupları, Osmanlı’dan ve dünyadan -özellikle İslam dünyasından- güncel haberler, çeşitli yayın organlarından iktibaslara da yer verilmiştir. İlk sayılarda bölüm başlıkları bulunmazken zamanla Tefsir-i Şerif, Teracim-i Ahval, Âlem-i İslam, Şüûn, Şüûn-ı İslâmiye, Matbuat, Matbuat-ı İslâmiye, Mekatib gibi genel başlıklar kullanılmaya başlanmış, daha sistematik bir üsluba ulaşılmıştır.⁴²

İslamcılık düşüncesi açısından önemli bir yer teşkil eden *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*, aynı dönemlerde çıkan diğer İslamcı yayınlar arasında içerik, kadro, seviye ve siyasetle münasebetler açısından farklı ve seçkin bir konuma sahiptir. Vurgulanan kavramlar ve dünya görüşü göz önüne alındığında mecmuanın ideolojik çerçevesi, İslam’ın Batılı kaynaklarla yeniden ifadelendirilmesi fikri merkezinde, Yeni Osmanlılar ve Jön

⁴¹ Mertoğlu, *Fihrist*, s. 11-14; Efe, “Sebîlürreşâd”, *DİA*, XXXVI, 251-253.

⁴² Mertoğlu, *Fihrist*, s. 14-17.

Türklerle Mısır, Hindistan ve Rusya’da yaşayan Müslüman aydınların düşüncelerinden tevarütle devam ettirilmiş olduğu görülmektedir. Bu meyanda, II. Abdülhamid’e muhalif, İttihad ve Terakki’ye yakın olan dergide, istibdat yönetimi eleştirilirken meşveret, şura, icma, ehl-i hall ve akd gibi geleneksel İslami kavramlar üzerinden tanımlanan meşrutiyet savunulmuş, hürriyet vurgulanmıştır. Halife-sultanın yetkilerine karşı ümmetin iradesini ve halktan temsilcilerle oluşan meclisin belirleyiciliğini önceleyen bir yönetim anlayışı dillendirilmiştir. Batı’nın Osmanlı üzerindeki nüfuzu ve İslam ülkelerini işgali karşısında güç birliği sağlayabilmek için Osmanlı vatandaşları arasında ittihad ve müsavat, Dünya Müslümanları arasında da vahdet, uhuvvet ve dayanışma vurgusu yapılmış, ittihadı engelleyecek tefrika ve kavmiyet eleştirilmiştir. Mecmuanın İslam dünyasına ilgisinin dışında Türk dünyasına özel yakınlığı dikkat çeker. Yazar kadrosunda Abdürreşid İbrahim, Halim Sabit, Akçuraoğlu Yusuf, Ahmed Agayef, Trotskili Ahmed Taceddin, Gıyaseddin Hüsnü, Alimcan el-İdrisî, Kıırlı Yakub Kemal, Ayaz İshakî gibi bu coğrafyadan önemli isimlerin bulunmasının yanında, bu bölgelerle ilgili çok sayıda haber, yorum ve yazı da dergide yer almıştır. *Sırât-ı Müstakîm*’in yayında olduğu II. Meşrutiyet’in ilk dönemlerinde, Osmanlı birliğini koruma anlamında Osmanlılık idealinin henüz önemini yitirmemesi, Batıcılık karşısında dinî ve milliyetçi hassasiyetlerin bir arada yürütülüyor olması bu durumu açıklar niteliktedir. Bu dönem dergideki fikrî tartışmalar, çoğunlukla Abdullah Cevdet’in çıkardığı *İctihad* mecmuası olmak üzere Batıcılığa yöneliktir. Milliyetçilik ile fikrî anlamdaki ayrışma, Balkan Savaşları sonrası gün yüzüne çıkmaya başlayacaktır. Mecmuanın siyasî boyutuyla yalnızca İslamcılık ideolojisinin temsilcisi olması, mecmuanın son dönemleri ve daha çok *Sebilürreşâd* dönemi için geçerlidir.⁴³

İslam’ı modern tarzda yorumlamayı esas alan *Sırât-ı Müstakîm*’de yerleşik din tasavvuru, halk Müslümanlığı eleştirilmiştir. Bu bağlamda, taklit, hurafe ve bidatle mücadeleye, ictihada, akla ve tefekküre vurgu yapılmıştır. İslam’ın terakkiye mani olmadığı, ilmi desteklediği savunulmuş, Avrupa’da ortaya çıkan müspet gelişmelerin İslam’ın özünde de var olduğu, alınmasında sakınca olmadığı görüşü naslar ve tarihi bilgiler kullanılarak ispata çalışılmıştır. İslam’ın ilk dönemindeki saf haline vurgu yapılarak dinin aslına, kaynaklara dönüşün gerekliliği dile getirilmiştir. Müslümanların

⁴³ Mertoğlu, *Fihrist*, s. 17-18; İsmail Kara-M. Ertuğrul Düzdağ, “Sırât-ı müstakim”, *Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, VIII, 7.

içinde bulunduğu olumsuzluklar ve geri kalmışlık problemi dinin yanlış anlaşılma ve uygulanmasına bağlanmış, Müslümanları tembelliği, ümitsizliğe düşüren kader, tevekkül, sabır ve zühd gibi dinî-ahlakî kavramlar konusundaki yanlış anlayışları ıslah ederek onları çalışmaya, düşmana karşı kuvvet hazırlamaya sevk edecek aktif, etkin bir ahlak anlayışını ortaya koyma düşüncesi vurgulanmıştır. Mevcut problemlerin çözümünün eğitimden geçtiği kabulüyle Modern bilimler ve yabancı dil tahsilinin önemi, medreselerin ıslahı, eğitimin yaygınlaştırılması, dilin sadeleştirilmesi gibi konular gündeme getirilmiştir. Derginin fikrî yapısında Mısır ekolünün etkisi dikkat çekicidir. Tercüme yazıların büyük çoğunluğu Mısır kaynaklı olup eserleri en fazla tercüme edenler Mehmed Âkif ve Bereketzade'dir. Afganî, Abduh, Reşid Rıza, Ferid Vecdî gibi isimlerden tercüme yapılmış, alıntılarda bulunulmuştur. Bununla birlikte mecmua Osmanlı bağlamını özellikle gözetmiş, Mısır'dan veya başka bir coğrafyadan aktarımda bulunurken seçici davranmış, Osmanlı insanının şartlarına, ihtiyaçlarına, fikri yapısına uygun doğrultuda tasarruflardan geçirdikten sonra yayınlamıştır.⁴⁴

Osmanlı modernleşmesinin en önemli dönemini oluşturan, Tanzimat'tan itibaren oluşan birikimlerin ifade imkânı bulduğu ve aynı zamanda Cumhuriyet dönemi fikrî yapısının da mayalanma dönemini teşkil eden II. Meşrutiyet'in oldukça renkli siyasî ve kültürel ortamında yayınına gerçekleştiren *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*, yazar kadrosu, entelektüel seviyesi ve etki gücü bakımından oldukça önemli bir yere sahiptir. Dönemin önde gelen İslamcı aydınlarının İslam dünyasının modern dönemde karşılaştığı siyasî, sosyal meselelere dair fikrî çabalarının dillendiği entelektüel bir zemin olan mecmua, halen önemini ve güncelliğini koruyan zengin bir birikime sahiptir. Derginin önde gelen pek çok yazarı tarafından çeşitli bağlamlarda Hz. Peygamber dönemine dair bilgilerin kullanılmış olması da dikkat çekicidir. Dergide tefrika edilen yazıların daha sonra kitaplaştırılmış olması, ayrıca dergi yazarları arasında Siyer sahibi isimlerin bulunması⁴⁵ hem II. Meşrutiyet dönemi İslam Tarihçiliğini hem de günümüz Siyer yazıcılığını anlama noktasında yazıların ilk neşrolunduğu zeminde incelenmesini önemli kılar.

⁴⁴ Mertoğlu, *Fihrist*, s. 18-22; Kara-Düzdağ, "Sırât-ı müstakim", *TDEA*, VIII, 8-9. *Sırât-ı Müstakîm ve Sebülürreşad*'ın içerik analizi, fikrî yapısı konularında ayrıntılı değerlendirmeler için bk. Esther Debus, *Sebülürreşad*, çev. Atilla Dirim, İstanbul 2009; Mustafa Gündüz, *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları*, Ankara 2007.

⁴⁵ Dönemin önde gelen siyer kitapları ve müellifleri hakkında bk. Mehmet Çoğ, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004.

BÖLÜM 2: HZ. PEYGAMBER DÖNEMİNE AİT BİLGİ KULLANAN YAZARLAR VE MAKALELERİ

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nın yüz seksen iki sayı olan ilk yedi cildinde, isimsiz yazılar ve iktibasların yanında, toplam otuz sekiz yazara ait iki yüz dört farklı makalede, çeşitli bağlamlarda kullanılmış Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere rastlanmıştır. Bu makalelerden yalnızca dördü müstakil siyer makalesi olup diğerleri farklı alanlarda kaleme alınmış yazılardır. Bu bölümde, yazılarında siyer bilgilerine yer veren yazarlar, alfabetik olarak ele alınacaktır.

2.1. Abdürreşid İbrahim

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nın önemli isimlerinden, dergide toplam kırk bir yazısı bulunan Abdürreşid İbrahim'in⁴⁶ Bursa İlmiye Kulübü'nde verdiği konferans, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nda, "Ahvâl-i Müslimîn ve Ulema Hakkında" başlığıyla iki tefrika halinde yayınlanmıştır.⁴⁷ Yazar, ikinci tefrikada Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere yer vermiştir.

İlk tefrikada döneminde yaşanan sorunların sebebinin eğitim sisteminin bozulması, ulemanın gaflet ve tembelliği, aralarında çıkan gereksiz ayrılıklar olduğunu dile getiren Abdürreşid İbrahim, Avrupalı ülkelere karşı üstünlüğü sağlamanın yolunun Hilafet makamını güçlendirmek olduğunu, bunun da ancak ilim, kültür ve medeniyette güçlenerek sağlanabileceğini dile getirir. Dünyada Müslümanların sayısının gün geçtikçe arttığını, buna karşın oryantalistlerin İslam'a karşı çalışmalarının ve misyonerlerin faaliyetlerinin hızla devam ettiğini, Müslümanlara yardım edebilmek için Avrupa devletlerine karşı Halifeliğin gücünün artırılması gerektiğini ifade eder. Bunun sağlanabilmesi için de Osmanlı topraklarında ilim ve fennin yeniden gelişmesi, ulemanın içinde bulunduğu gafletten sıyrılması, küçük meselelerle uğraşarak ihtilaf oluşturmaktan vazgeçmesi, terakkiyi sağlamak için çalışmaya devam etmesi gerektiğini dile getirir. İlim dünyasındaki gelişmenin halkı da aydınlatacağını, İslam'ın yayılmasına hizmet edeceğini belirtir.

⁴⁶ Abdürreşid İbrahim hakkında bk. Mustafa Uzun, "Abdürreşid İbrahim", *DİA*, I, 295-297; İsmail Türkoğlu, *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Ankara 1997.

⁴⁷ Bk. *SM*, IV/87 (25 R. Âhir 1328/22 Nisan 1326), s. 152-154; *SM*, IV/88 (3 C. Evvel 1328/29 Nisan 1326), s. 175-178.

Seksen sekizinci sayıda yer alan ikinci tefrikada, İlmî ve kültürel alandaki çalışmaların kolay olmayacağından, çeşitli sıkıntılarla karşılaşılacağından bahseden Abdürreşîd İbrahim, bu sıkıntılara rağmen yola devam etmek gerektiğini anlatırken Hz. Peygamber'i örnek gösterir.⁴⁸ Onun peygamberliğini Arapların cahillikle karşıladığını fakat onun bu duruma tahammül ettiğini dile getirir. Onların Hz. Peygamber'e karşı eziyet ve işkenceleri arttığında memleketini terk etmek zorunda kaldığını, şehirden çıkarken gözleri yaş dolarak arkasına dönüp, "Ey Mekke! Eğer senin halkın beni çıkarmasaydı asla çıkmazdım" dediğini, ashabının da aynı duygular içerisinde olduğunu, ancak İslam'ın yayılması için bunlara katlandıklarını ifade eder.

Osmanlı'nın kültür ve medeniyet tarihinden bahseden Abdürreşîd İbrahim, içinde buldukları dönemde eski seviyenin çok altında bulunduğunu, bunu yeniden kazanabilmek için yapılması gereken çok iş olduğunu, halkı aydınlatma konusunda ulemaya çok iş düştüğünü dile getirir. Bu noktada her şeyin devletten beklenmemesi gerektiğini, milletin her şeyi yapabileceğini, devletin millete muhtaç olduğunu belirtir. Ayrıca devlet memurlarının konularını açıklayan Abdürreşîd İbrahim, devlet görevlilerine saygı gösterilme sebebinin, onların halkın can ve mal güvenliğini sağlamaları olduğunu, onların varlığının halkın varlığı ile kaim olduğunu dile getirir. Onların çok maaş almalarını, emekli olunca da maaşlarının devam edişini eleştirenlere Hz. Peygamber devrinden delil getirir⁴⁹. Peygamber Efendimiz zamanında, sikâye, rifâde⁵⁰ gibi ve bunlara benzer isimlerde, su ve yol işleri ve başka işlerden sorumlu birçok memuriyetin bulunduğunu belirtir, kendi dönemlerinde isim değişikliğiyle bu işlerin devam ettiğini, -mesela turuk ve me'âbir nazırı dendiğini- ekler. Hz. Peygamber döneminde, bu memuriyetlerin her birinin çeşitli kabilelere verildiğini belirten Abdürreşîd İbrahim, örnek olarak sikâye vazifesinin Benî Şeybe'ye verildiğini ifade eder. Vakıflardan ve Ukaz Panayırından gelen gelirlerle maaşlarının temin edildiğini, onların çocuklarının da yine buralardan gelen gelirlerle maaşa bağlandıklarını dile getirerek emeklilik durumunun buradan kaynaklanmış olabileceği yorumunda bulunur.

⁴⁸ Abdürreşîd İbrahim, "Ahvâl-i Müslimîn ve Ulema Hakkında [2]", *SM*, IV/88 (3 C. Evvel 1328/29 Nisan 1326), s. 175.

⁴⁹ Abdürreşîd İbrahim, "Ahvâl-i Müslimîn...", *SM*, IV/88, s. 177.

⁵⁰ Metinde yanlışlıkla, "Si'âye" şeklinde geçmektedir, bk. aynı yer.

Konferansın devamında, içinde buldukları dönemde, devletin önemli memuriyetlerde yabancıları çalıştırmak zorunda kaldığını belirten Abdürreşîd İbrahim, bunun yetmişmiş, ehil kişilerin bulunmamasından kaynaklandığını dile getirir. Eğitimin düzeltilmesiyle her şeyin düzeleceğine vurgu yapar. Ayrıca ziyaret ettiği yabancı ülkelerden de bahseder.

Yazıda, ulemanın ataletten kurtulması gerekliliği üzerinde duran yazar, Hz. Peygamber'in Arapların eziyetleri ve cehaletleri karşısında yaşadığı sıkıntılara rağmen tebliğe devam edişini örnek olarak aktarır. Ayrıca, döneminde, devlet memurlarına ve emeklilere verilen maaşlarla ilgili eleştirilere cevap vermek, meşruiyetini ortaya koymak amacıyla, Hz. Peygamber döneminde, Kâbe işleri ve görevlilerin durumunu aktarır, kendi döneminde yalnızca isim değişikliği olduğu yorumunda bulunur.

2.2. Ahmed Mahir

Dersaadet'te İstinaf Mahkemesi Hukuk Reisi olan Ahmed Mâhir⁵¹, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nın farklı sayılarında, "Mucizât-ı Kur'âniye" adıyla, tefrika halinde üç yazı yayınlamıştır⁵². Yazılarında, Kur'an-ı Kerim'in maddi-manevi, dünyevi-uhrevi insanlığın tekâmülünü, mutluluğunu sağlayacak bütün bilgileri ihtiva ettiğini, insanlığın beka ve ilerleyişinin yegâne sebebi olduğunu, onun hükümlerine uymak gerektiğini dile getiren Mahir'in bir yazısında -ikinci tefrika- Hz. Peygamber dönemine ait bilgiye rastlanmıştır. Mahir, Kur'an-ı Kerimin vasıflarını, insan hayatına rehberlik eden mucizevî hükümlerini anlatırken sıklıkla içinde bulunduğu siyasi duruma da göndermeler yapmış, istibdad ve meşrutiyet dönemleriyle ilgili görüşlerini zikretmiştir. Bu açıdan bakıldığında yazıların asıl amacının istibdadın kötülüğünün belirtilerek meşrutiyetin dini açıdan meşru oluşunu ispatlamak olduğu görülür. Bu yazılardan, beşinci sayıda yer alan ikinci tefrikanın⁵³ istibdad devrinin eleştirilmesi ve meşrutiyetin övgüsüne ayrıldığı görülmektedir. İnsanların tahammül sınırlarını zorlayan, baskılara maruz kaldıkları istibdad döneminin ardından gelen meşrutiyetin, kardeşlik, eşitlik,

⁵¹ Ahmed Mâhir, Kastamonu Mebusu olup ilmiyedendir, hakkında bk. Abdülkerim Abdülkadiroğlu, "Ahmed Mâhir Efendi, Ballıklızâde", *DİA*, II, 98; Ali Birinci, *Tarihin Alacakaranlığında Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât-2*, İstanbul 2010, s. 74-97.

⁵² Bk. *SM*, I/3, s. 40/41; *SM*, I/5, s. 43-74; *SM*, I/12, s. 183-185. Mezkûr yazılar ve yazarın 1908-9 yıllarında gazetelerde yayınlanmış makaleleri daha sonra kitap halinde de basılmıştır: *Mu'cizât-ı Kur'âniye*, İstanbul 1328.

⁵³ Bk. [Ahmed] Mâhir, "Mucizât-ı Kurâniye [2]", *SM*, I/5 (28 Şaban 1326/11 Eylül 1324), s. 73-74.

milli beraberlik hürriyet gibi değerleri koruduğunu, İslam âlemini temsil eden Osmanlı saltanatının ve hilafetin devamını sağladığını belirten yazar, meşrutiyet yönetiminin meşruiyetini çeşitli ayet ve hadislerle ispatlamış, meşrutiyetin şeriata, Kur'an'a uygun olduğunu anlatan kalem ehlini övmüştür. Mahir, meşrutiyetin hürriyet, eşitlik, kardeşlik, meşveret gibi değerleri koruduğunu, muhafazasının ne kadar önemli olduğunu, bu nimetin kıymeti bilinmez de elden giderse ne büyük bir kayıp olduğunu düşünmekte, "Hep birlikte Allah'ın ipine sarılın..." (Âl-i İmran 3/103) âyet-i kerimesinin ve diğer pek çok ayet ve hadisin meşrutiyetin korunması gerektiği görüşüne dayanak teşkil ettiğini belirtmektedir. O, âyetin nüzul sebebini zikrederken Evs ve Hazrec kabilelerine atıfta bulunmaktadır. Cahillikleri yüzünden yüz yirmi yıl boyunca aralarında savaş ve çekişme devam eden Evs ve Hazrec kabilelerinin İslamiyet'i kabul etmeleriyle aralarındaki harp ateşinin söndüğünü, barışın gönüllerine yerleştiğini belirten yazar, Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretiyle aralarındaki düşmanlığın sevgi ve kardeşliğe dönüştüğünü ifade etmiştir.

Yazıda, istibdadın kötülüğü, meşrutiyetin dinen meşruluğu, getirdiği hürriyet, müsavat, meşveret gibi kavramların önemi vurgulanırken mevcut siyasî durumu meşrulaştırmak üzere çeşitli âyet ve hadisler, Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler kullanılmıştır.⁵⁴ İslamiyetin Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki düşmanlığı ortadan kaldırmadaki rolüne vurgu yapılmıştır.

2.3. Ali Haydar Emin

Dergide tek makalesi bulunan Mahkeme-i Temyiz Azasından Ali Haydar Emin, meşveretin meşruiyetini temellendirdiği yazısında⁵⁵ Kitab, Sünnet, İcma-i Ümmet ve akli delil başlıkları altında konuyu ele almıştır. Yazar makalesinde, Hz. Peygamber dönemine ait bir takım bilgiler de vermektedir.

Hz. Peygamber'in ashab-ı kiram ile müzakere ve müşaverede bulunduğunu belirten Ali Haydar Emin, İslam'ın ilk yıllarında, devlet idare şeklinin gayet sade olduğunu, ashabın sahip olduğu ahlaki özellikler sebebiyle, insanlarla ilişkilerde zulüm ve kötü davranışlardan uzak bir hayat yaşandığını dile getirir. Buna ilave olarak, savaş,

⁵⁴ II. Meşrutiyet dönemi İslamcılarının siyaseti meşrulaştırma aracı olarak nasları kullanmaları hakkında farklı örnek ve değerlendirmeler için bk. Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri*, s. 39-45 vd.

⁵⁵ Ali Haydar Emin, "Delail-i Meşveret", *SM*, I/2 (7 Şaban 1326/21 Ağustos 1324), s. 26-27.

ganimetlerin paylaşımı, devlet memurlarının seçimi gibi konularda çoğunlukla mescid-i şerifte toplanılarak müzakere ve müşaverede bulunulduğu bilgisini verir.

Ebû Hureyre'nin, "Hz. Peygamber'den sonra onun kadar ashabıyla istişare eden bir kişiyle karşılaşmadım." dediğini dile getiren Ali Haydar Emin, İslamiyet'te istibdadın kötülünen, istişare ile devlet işlerini yürütmenin ise övülen bir davranış olduğunu ifade eder. Yazar, meşveretin dinen meşruiyetini ortaya koymak amacıyla, Hz. Peygamber'in ashabıyla istişarede bulunduğu bilgisini kullanmıştır.

2.4. Ali Suad

Dergide Mısır'dan gönderilmiş iki yazısı bulunan (bunlardan birinde siyer malzemesine rastlanmıştır) "Mekteb-i Mülkiye mezunîn-i kadimesinden" Ali Suad,⁵⁶ Mevlid Kandili münasebetiyle gönderdiği yazısında,⁵⁷ "Mevlidü'n-Nebî" den maksadın, İstanbul'da ve Türkler arasında, "kandil gecesi" diye anılan, Hz. Peygamber'in dünyaya geldiği, Rebû'l-Evvel ayının on ikinci gecesi olduğu bilgisini verir. Tarih açısından bakıldığında, onun doğumunun, güçlü ve büyük bir kahraman ya da imparatorun doğumundan çok daha önemli, anlamlı ve büyük bir inkılâp olduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in, kapalı çöllerde yaşayan, puta tapan, inatçı, cahil, vahşi, savaşçı, taassub sahibi bir kavimden, tarih sayfalarına pek çok şan ve şöhret yazdırmış olan, medeni, mütedeyyin, adil, hakikati gören, cesur, sadık, muhlis bir ümmet yetiştirdiğini -edebî bir dille- anlatır. Onun yaydığı hakikat nurunun -insanlığın gerçek nuru olduğundan- küçük Kureyş Kabilesi'nden Şam, Yemen, Irak, Çin, Mısır, Endülüs... gibi dünyanın dört bir yanına ulaştığını, bu nurdan pek çok âlim, fazıl ve filozofun çıktığını, adaletin bu sayede yerleştiğini dile getirir. Dünyanın değişerek şarkın nuruyla aydınlandığını, ilim, irfan, medeniyet ve belagatin tekâmül ettiğini, insanların ahlak, düşünce ve maneviyatça yüceldiğini, refah ve saadet bulduklarını, adalet ve müsavatın tesis edildiğini ifade eder. Ebedi ve sağlam sözleri, en açık hakikatleri insanlığa ulaştıran, yüce ahlak ve irfan sahibi Hz. Peygamber'in doğumunun, Müslümanlarca layıkıyla anlaşılacak anılması gerektiğini belirtir. Hz. Peygamber'i ve onun yüce vasıflarını hakkıyla anlatmanın güç olduğu yorumuyla, İslam tarihinin pek çok önemli âliminin onunla ilgili binlerce eser yazdıklarını, her söz ve davranışının yüce bir hikmet kaynağı olduğunu dile getirir.

⁵⁶ Bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 56.

⁵⁷ Ali Suad, "Mevlidü'n-Nebî Aleyhi's-Salâtü ve's-Selâm", *SM*, II/32 (10 R. Evvel 1327/19 Mart 1325), s. 84.

2.5. Ali Vefa el-Bağdadî

Dergide Arapça üç makalesi bulunan Ali Vefa el-Bağdâdî, bu yazılarında Hz. Peygamber ile ilgili çeşitli bilgiler zikretmiştir.

Ali Vefa, din kardeşliğini konu edindiği yazısında,⁵⁸ ümmeti bir araya getiren bu bağın sadece Müslümanlara özel, onları diğer ümmetlerden farklı kılan bir özellik olduğu, Allah'ın emri olup, inkârının küfrü gerektirdiği üzerinde durur. Kur'an'dan örnek âyetler çerçevesinde, din kardeşliği ile oluşan haklara ve bunları koruma gerekliliğine değinen yazar, pek çok sahih hadiste de bu konudan bahsedildiğini belirterek din kardeşleri arasındaki hukukla ilgili, -Buhari ve Müslim'den- bazı hadislerle yer verir. Hz. Peygamber'in bu konudaki davranışlarının da önemli olduğu vurgusuyla, Mekke'den Medine'ye hicrete karar verilip, zengin ve fakir muhacirler Medine'ye geldiklerinde, Hz. Peygamber'in, muhacir ve ensarı, sınıfına bakmaksızın bütün müminleri kardeş ilan ettiği bilgisinin ashabın çoğunun ittifakıyla aktarıldığını ifade eder. Din kardeşliği, diğer dini emirler gibi -namaz, oruç gibi- bir emir olduğundan, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarıyla ona açıklık getirdiğini belirten Vefa, sözüyle, Allah'ın kulları olarak kardeş olmayı emrettiğini, fiilen de Hz. Ali ile kardeş olduğunu dile getirir. Bu örnekler neticesinde, din kardeşliğinin kitab ve sünnette sabit, terki ve inkârı küfür olan bir emir olduğunu yineler. Allah'ın, Müslümanlar arasında kardeşliği emrederek, kavmiyetçiliği ve düşmanlığı kaldırdığı, Kur'anda, ümmet, halk ve kabile kelimeleri dışında, kavmiyetle ilgili kelime bulunmadığı, kavmiyetin öne çıkarılmadığı, kardeşliğin İslam dininin esası, İslam medeniyetinin ulaşmak istediği zirve olduğu açıklamalarında bulunur. Şer'i, akli, nakli, tabii, hissi, bütün deliller kardeşliğin gerekliliğine delalet ettiğini, kavmiyet, milliyet, dil, renk, şekil farklılıklarının arada birlik ve kardeşliğin oluşmasına engel olmadığını, Müslümanlar, bir el gibi olduklarında, Allah'ın onlara düşmanları karşısında zafer sağlayacağını ifade eder.

Yazar, Müslümanların kardeşliğine vurgu yaptığı yazısında, Hz. Peygamber'in ensar ve muhaciri kardeş kılışını örnek olarak zikretmiştir.

⁵⁸ [Ali] Vefa [el-Bağdâdî], “[el- Uhuvvetü'd-Dîniyye]”, *SM*, V/115 (15 Zilkade [1328]/4 T. Sâni 1326), s. 182-183.

Ali Vefa el-Bağdâdî, dinî, siyasî birliğin, şûrânın önemine değindiği diğer yazısında⁵⁹ kardeşlikten sonra, Müslümanlar için en önemli kavramın siyasi birlik olduğunu belirtir. Bu siyasî birliğin kanunlarının İslam şeriatına göre düzenlenmesi gerektiğini, böylece dünyanın her yanına yayılarak İslam'ın sancağı durumunda olacağını ifade eder. İnsanın, tabiatı gereği, yaşamak için diğer insanların yardımına muhtaç olduğundan ve bir arada yaşamanın getirdiği şer ve düzensizliklerden bahseden yazar, insanlığın devamı için, bu ayrılıkların Allah'ın hikmeti olduğunu belirtir. Bu düzeni korumak için insanlığın ihtiyaç duyduğu şeylere cevap olmak üzere, Allah'ın vahiy ve peygamberler gönderdiğini, onun ipine sarılarak ayrılığa düşmemeyi emrettiğini dile getirir. Allah'ın ipine sarılma konusundaki yorum ve tefsirlere, çeşitli âyet ve hadislerle yer vererek tevhid ve birlik vurgusuna dikkat çeker. Cahiliye döneminde, birbirine düşman olan Araplar arasında süre giden kavga ve savaşın onların dost olmalarına, iyi geçinmelerine engel olduğu, yakınlık ve muhabbeti yok ettiği, İslam'ın bu emriyle, aradaki irtibat ve birliği tesis ve teyit ettiği açıklamasında bulunur. İslam'da cemaatin önemine işaret eden pek çok hüküm bulunduğunu dile getiren Vefa, -Cuma namazı örneğinde- cemaati birbirine bağlayan ülfet ve muhabbetten, dini kabullenme ve o dinle ahlaklanmada topluluk olmanın öneminden bahseder. Hz. Peygamber'in, ashab toplandığında, cemaatle namaz kıldığını, arkasından da onlara inanç esaslarını anlatarak onları irşad ettiğini dile getirir. Hz. Peygamber'in onlara Kur'an'ı öğrettiğini, Kur'an'ın hükümlerini, kanunlarını anlattığını, kulların fiilleriyle ilgili pek çok şeyi açıklığa kavuşturduğunu, iyiliği, adaleti ihsanı emredip kötülük, düşmanlık fitne ve batılı nehyettiğini zikreder. Bunların hepsini, dünya işlerinin intizamı için, din nazarında, insanların hukukunu koruyacak olanın, onları eşit kılanın cemaat olduğunu bilmeleri için tebliğ ettiğini belirtir. Onları putlara tapmaktan, kız çocuklarını diri diri gömmekten, gıybetten, çok soru sormaktan men etme amacınının, cahiliye adetlerinden kurtarmak, düzen ve adaletle yaşamalarını, ebedi saadete götürecek ahlak ve medeniyet seviyesine kavuşmalarını sağlamak olduğunu ifade eder. Ashabın da saadetin burada olduğunu anlayarak islam'ın emirlerine itaat ettiklerini ve bu bilinçle, Allah'ın adını yaymak için fetihlerde bulduklarını, gittikleri yerlere bu adaleti götürdüklerini, böylece, en hayırlı ümmet olarak, sevinenler, kazananlar makamına eriştiklerini aktarır.

⁵⁹ A. [Ali] Vefa [el-Bağdâdî], "İnne fî zâlike le- zikrâ li-men kâne lehû kalbun ev elka's-sem'a ve huve şehîd", *SM*, V/118 (5 Zilhicce [1328]/25 T. Sâni 1326), s. 231-234.

Hac ibadetini de Müslümanları bir araya getirme, tevhid fikrinde birleştirme, cemaati sağlama konusundaki etkileri bakımından örnek gösteren yazar, İslam'ın cemaat olma emrini çeşitli hadisler zikrederek izah eder. İslam açısından, cemaatte her bir bireyin konumu ve sorumlulukları, doğruyu bulma, sorun çözmeye topluluk olmanın önemi üzerinden, müşavere ve şûranın önemi, dinin emri oluşu -âyet ve hadisler çerçevesinde-konularına değinir. Müslümanların istişarede buldukları durumlara dair, Hz. Peygamber'den bazı rivayetler aktaran Vefa, İbn Uyeyne'den rivayetle, Hz. Peygamber'in bir şey yapmak istediğinde, cemaatle namaz kılınacağını ilan ettiğini, bir araya geldiğinde, onlarla namaz kıldıktan sonra, mevzu konuda istişarede bulunduğunu zikreder. Yine, Hz. Aişe'nin, Hz. Peygamber kadar ashabıyla istişare eden görmediği, onun, dünya işleri ve harpte yararlı olacak şeyler konusunda ashabla istişarede bulunarak, onlara, dünya işlerini kendisinden daha iyi bildiklerini söylediği, onlara birbirleriyle istişare etmeyi emrettiği yolundaki rivayetini dile getirir. Hz. Peygamber'in, işlerinde istişare edeni övüp kazançlı olacağı müjdesi verdiğini, istişareden kaçınanı ise eleştirdiğini ifade eden yazar, Hz. Ali ve Hz. Hasan'ın istişare konusundaki sözlerini aktarır. Ümmetin fesadını önlemek ve vatanın selameti için istişarenin gerekliliğini vurgular, cemaatin parçası olan fert düzeldiğinde topluluğun da düzeleceğini, ilahi yardım ve bereketin hissedileceğini hatırlatır.

Yazıda, dinî birliğin ve şûrânın önemi, Hz. Peygamber'in bu konudaki uygulamalarından örneklerle anlatılmıştır.

El-Hâc Ali Vefa el-Bağdâdî, Trablusgarb Harbi nedeniyle yazdığı yazısında⁶⁰ Müslümanların birbirlerine yardım etmeleri gerekliliği üzerinde durur. Müslümanın cemaatin diğer fertlerine itibar etmesi, İslam birliğinin kardeşlik temelini sarsmadan, eşitlik gibi temel hakları koruyarak, ayrılığın yalnızca kişisel özelliklerde olduğunu bilerek, yaratılmış oluşunun farkında olarak Allah'ın bu konudaki kanunlarına boyun eğmesi gerektiğini dile getirir. Kamil imanın şartının din kardeşini sevmek olduğunu hatırlatarak, Hz. Peygamber'in bu konudaki hadislerine yer verir. Bu muhabbetin tabii bir emir olduğundan bahseden yazar, dünyevi bir amaca bağlanmadan, Allah rızası için, iman hakikatleri arasında sayılarak faydaları bütün ümmeti kapsadığında, bütün hakları koruduğunda, bu emrin hiçbir şartta değişmez, sorumluluktan çıkmaz bir amaç,

⁶⁰ Ali Vefa el-Bağdâdî, "Vâcibâtü teâvünü'l-Müslimîn bi'n-nisbeti li-ba'zihim", *SM*, VII/170 (16 Zilhicetü'ş-Şerife 1329/25 T. Sâni 1327), s. 217-219.

talep halini aldığını ifade eder. Birbirini eleştirenleri bile ortak bir noktada toplamış, müminleri Allah sevgisinde birleştirmiş olan gerçek iman kardeşliğinin ancak bir şeriat önderliğinde, ortak bir kanun çerçevesinde olduğunu belirtir. Hz. Peygamber'in konuyla ilgili hadislerini sık sık zikrederek kardeşlik vurgusuna dikkat çeken Vefa, toplumun saadet yolu, medeniyetin kaynağı olarak nitelendirdiği bu kardeşliğin namaz, oruç v.s. gibi dini bir emir olduğunu yineler. Asrının düşünürlerine örnek olmak, seleflerinin ulaştıkları yüksek medeniyet seviyesini göstermek üzere, ilk İslam toplumunda, bu kardeşliğin yaşandığını ispatlayan tarihi örnekler sunacağı açıklamasıyla, Huzeyfetü'l-Adevî'den, Yermük Savaşı'nda geçmiş bir hatırayı nakleder. Huzeyfe, amcasının oğlunun, yaralıların arasındayken ona seslendiğini, ondan su istediğini, ancak yanına gidince bir başkasının su istediğini duyduklarını ve amcaoğlunun suyu ona götürmesini söylediğini -ki bu kişi Hişam b. As'dır- anlatmıştır. Onun yanına gidince, bir başkasının su isteyen sesini duyduklarını ve Hişam'ın ona yönlendirdiğini, o kişiye gittiğinde onu ölü bulduğunu ve Hişam'a döndüğünü, Hişam'ı da ölü bulup amcaoğluna döndüğünü ancak onu da ölmüş bulduğunu ve kimseye su veremediğini aktarmıştır. Yazar bu durumun, kardeşlerin birbirini gözetmesi, kardeşler arasındaki bağlılık ve yardımlaşma konusunda ne kadar yüce bir örnek olduğu yorumunda bulunur, bu yardımlaşmanın bugün, ırkına bakılmaksızın ümmetin bütün bireyleri için sorumluluk olduğunu hatırlatır. Hz. Peygamber'in getirdiği şeriatte bu kuralın fertler arası yardımlaşma ve muhabbet sırrını taşıdığını dile getirir. Bu sırrın Kütüb-i Sitte'de, Ashabın Faziletleri babında yer alan Enes b. Malik'in anlattığı rivayette de görüldüğünü ifade eder. Kardeş kılınan Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. er-Rebî'in birbirlerine karşı cömertliklerinin anlatıldığı rivayette, Sa'd malının yarısını Abdurrahman'a vereceğini belirtmesi, Abdurrahman da onun kardeşlik hukuku konusundaki hassasiyetini, yücelik ve cömertliğine övgüsü aktarılmıştır. Vefa, yazının devamında, Müslümanların bunları düşünerek, içinde buldukları zor şartlarda, ataları gibi yardımlaşma ve muhabbeti artırmalarını, özellikle Trablusgarb'da savaşan askerlere yardım etmelerini tavsiye eder, İtalyayı zulmünden dolayı kınar, Müslümanlar için dua eder.

Yazar, Trablusgarb Savaşı nedeniyle, Müslümanların birbirleriyle yardımlaşması gerektiğini, Hz. Peygamber döneminden örneklerle hatırlatmıştır. Bağdadî, yazılarında Müslümanların içinde bulunduğu durum gereği birlik ve kardeşliğe vurgu yaparken bir

yandan da dönemin İslamcı aydınlarıyla benzer argümanları kullanarak Meşrutî rejimle ilgili dinî bir zemin oluşturmaya çalışmıştır.

2.6. Azmzâde Refik Bey

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nda yayınlanan toplam dört yazısından ikisinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere yer veren Azmzâde Refik Bey,⁶¹ “Müslümanlıkta Ferdin Hâkimiyeti ile Cemaatin Hâkimiyeti” başlığıyla yayınlanan yazılarında⁶² İslam'da kazâ ve iftânın başlangıç ve gelişim sürecinden, fıkıh tarihinden, ferdin ve cemaatin icthadı arasındaki farklardan bahseder. Seksen iki ve seksen üçüncü sayılarda yer alan ilk iki tefrikada⁶³ Hz. Peygamber'den sonra dört halifenin ve ashabın fakihlerinin bu konudaki tavırlarını örneklerle izah eder.

Şer'i hükümlerin kaynağının Kur'an ve Sünnet olduğunu, diğer hükümlerin bu iki kaynağa dayanması bakımından kaynak sayıldığını belirten Azmzâde, İslam'ın ilk dönemlerinde kazânın şura ile gerçekleştiğini dile getirir. Cemaatle hüküm vermenin ferdî hükümden daha adil olması sebebiyle Ashabın bu yolu tercih ettiğini, dört halifenin uygulamalarının da bu şekilde gerçekleştiğini örneklerle açıklar. Azmzâde, Ashabın daha doğruyu, daha hayırlı olanı bulmak amacıyla olduklarını, bu nedenle hüküm verme konusunda istişareyi tercih ettiklerini, hatta hakkında hüküm bulunan bazı konularda bile istişarede bulduklarını, bunun da Hz. Peygamber'in bu konudaki tavsiyesine dayandığını dile getirir⁶⁴

Azmzâde, ikinci tefrikaya⁶⁵ Hz. Peygamber'in nassın bulunması halinde bile durumun gerektirdiği şekilde hüküm verilmesini meşru kıldığını hatırlatarak başlar. Ebu Davud'dan nakille, Peygamber Efendimizin savaş esnasında el kesme cezasının uygulanmasını yasakladığını dile getirir, hadis kitaplarında buna benzer birçok rivayet bulunduğunu belirtir. Ashab-ı Kirâm'ın da bu konuda Hz. Peygamber'in sünnetine uyduklarını dile getirerek Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve bazı sahabilerin bu tarz

⁶¹ Azmzâde Refik Bey hakkında bk. Ali Karaca, “Azmzâdeler”, *DİA*, IV, 350.

⁶² Üç tefrika halinde yayınlanan yazılar, Mehmed Âkif tarafından, Menâr'dan tercüme edilmiştir, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 133.

⁶³ Bk. *SM*, IV/82 (18 R. Evvel 1328/17 Mart 1326), s. 59-61; *SM*, IV/83 (25 R. Evvel 1328/24 Mart 1326), s. 85-87.

⁶⁴ Azmzâde Refik Bey, “Müslümanlıkta Ferdin Hâkimiyeti ile Cemaatin Hâkimiyeti [1]”, müt. Mehmed Âkif, *SM*, IV/82, s. 59-61.

⁶⁵ Azmzâde, “Müslümanlıkta Ferdin Hâkimiyeti... [2]”, *SM*, IV/83, s. 85-87.

uygulamalarından örnekler verir. Hz. Ebû Bekir'in bir uygulamasını anlatırken Hz. Peygamber dönemine ait bir bilgiyi de zikrettiği görülür. Hz. Ebû Bekir'in, Halid b. Velid'i, Malik ibn-i Nüveyre hadisesinde affettiğini belirten Azmzâde, yine Hz. Peygamber'in, Halid'i Benî Cüzeyme'ye harb için göndermediği halde onun gittiğini ve savaştığını ancak Hz. Peygamber'in onu bu yüzden sorgulamadığını dile getirir. Halid b. Velid'e verilen bu müsaadenin onun savaş konusundaki yeteneği ve İslam'a hizmetlerinden kaynaklandığını belirtir.

Azmzâde Refik Bey, gerek Hz. Peygamber'in gerek Ashâb-ı Kirâm'ın bu tarz uygulamalarının daha sonraki dönemlerde durum gerektiğinde farklı hükümler verebilmede, bazı hükümetler tarafından bedenî cezalar yerine hapis ve para cezasının kullanılması gibi konularda da dayanak oluşturduğunu dile getirir. Kur'an'daki nesh durumunun da daha iyi olanı, zamanın gerektirdiğini tercih konusunda delil olduğunu belirten Azmzâde, Ashabın bu konudaki tavrını tekrar hatırlatır. İslam'da kazanın cemaate ait oluşunu, ictihadlarda daha uygunun tercih edilmesi ve zamanın gereklerine uyulmasının İslam şeraitini her zamana ve her mekâna uygun oluşunun ispatı olduğunu ifade eder.

Yazının devamında ve üçüncü tefrikada Ashab'dan sonraki dönemleri anlatmaya devam eden Azmzâde, İctihadın cemaate ait oluşu ve zamanın ihtiyaçlarına göre hüküm verme konularını tekrar tekrar dile getirir, sonraki dönemlerde oluşan taklidi ve ictihadların sona ermesini, hüküm verme konusunda şûrânın önemsenmemesini eleştirir, Osmanlı Devleti'nde kullanılan Mecelle hükümlerinin bu esaslara uygun olarak oluşturulduğunu dile getirir.⁶⁶

Cemaatin ictihadının üstünlüğünü ispat amacıyla, ashabın hükümlerinde şurayı tercih ettiklerini zikreden yazar, hükümlerin değişebilirliği noktasında, Hz. Peygamber'in nassın bulunması halinde bile durumun gerektirdiği şekilde hüküm vermeyi emrettiğini belirterek, savaşlardaki tavrı ve Halid b. Velid'in emrine muhalefetini affı bilgilerini delil olarak aktarmıştır.

⁶⁶ Bk. Azmzâde, "Müslümanlıkta Ferdin Hâkimiyeti... [3]", *SM*, IV/84, s. 99-102.

Azımlâde, yazılarında şuranın üstünlüğü, Mecelle'nin İslam'a uygunluğu gibi konularda bir meşruiyet aracı olarak Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler vermiş görünmektedir.⁶⁷

2.7. Babanzâde Ahmed Naim

Dönemin önde gelen isimlerinden Babanzâde Ahmed Naim'in⁶⁸ *Sırât-ı Müstakîm*'de otuz yedi makalesi yayınlanmıştır.⁶⁹ Bu makalelerden altısında Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere rastlanmıştır. Babanzâde Ahmed Naim'in İstibdad döneminde Mekteb-i Sultânî'de verdiği dersler *Sırât-ı Müstakîm*'de, farklı başlıklarla yayınlanmıştır. Bunlardan, "İlm-i Tevhidin Tarifi, Sûret-i Tedvîni, Gayeti" başlığıyla yayınlanan iki tefrika yazıdan⁷⁰ üçüncü sayıda yer alan ilk tefrikada⁷¹ Kelam ilminin tanımı, kapsamı ve bu bağlamda İslam'da aklın konumu, değeri konuları işlenmiştir. Dördüncü sayıda yayınlanan ikinci tefrikada ise⁷² ilk yazıdan devamla, Kelam'ın bir ilim olarak ortaya çıkış süreci anlatılır.

Babanzâde, İlm-i Tevhid'in bir ilim haline gelişinin gecikme sebeplerini ortaya koyarken, Hz. Peygamber'den itibaren bu ilmin konusunu oluşturan sorunların nasıl çözüldüğüne değinir. Asr-ı saadette, ashabın, itikâdî ve ilmî konularda, doğrudan doğruya Hz. Peygamber'den aldıkları bilgilerle hareket ettiklerini belirten Ahmed Naim, aralarında bu konularla ilgili ihtilafa düştüklerinde ya da şüpheli durumlarda, durumu Hz. Peygamber'e ulaştırmak suretiyle çözüme kavuşturdıklarını dile getirir. Ayrıca doğrudan vahiy yoluyla da anlaşmazlıkların çözüldüğünü ifade eder.

Peygamber eğitimiyle yetişen ashabın, ilk devirdeki ilmi faaliyetinin Kur'an ve Sünneti en iyi şekilde kayıt altına almaktan ibaret kaldığını belirten Babanzâde, Hz. Peygamber'in vefatının ardından, vahyin kesilmesiyle, sorun çözüm merciinin Kur'an ve Sünnet olduğunu dile getirir. Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer dönemlerinde, Hz. Peygamber dönemi hatıralarının henüz zihinlerde canlı olması sebebiyle ve bütün çaba

⁶⁷ İslamcıların meşveret, şura konularındaki tavırları, meşrutî rejimi meşrulaştırma konusundaki dayanakları hakkında değerlendirmeler için bk. Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri*, s. 163-178.

⁶⁸ Babanzâde Ahmed Naim hakkında bk. İsmail L. Çakan, "Babanzâde Ahmed Naim", *DİA*, IV, 375-376; Kara, *İslamcılık*, I, 361-397; Hüseyin Hansu, *Secdede Biten Bir Ömür Babanzâde Ahmed Naim*, İstanbul 2007.

⁶⁹ Bu makalelerin büyük kısmını Tecrid-i Sarih Tercemesi oluşturur. Yazarın meşhur tercümesi yüz yirincinci sayıdan itibaren, toplam yüz doksan dokuz hadisin tercümesinin verildiği yirmi üç tefrika yayınlanmıştır. Bilgi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 193.

⁷⁰ Bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 41.

⁷¹ Bk. *SM*, I/3 (14 Şaban 1326/28 Ağustos 1324), s. 37-38.

⁷² Bk. *SM*, I/4 (21 Şaban 1326/4 Eylül 1324), s. 55-57.

ve gayretin İslam'ı yayma emrine hasredilmesinden, itikadi ve ilmi konularda halka yansıyan şüphelerin oldukça az olduğunu, bunların da ashabın ileri gelenlerinin görüşlerine başvurulmak suretiyle çözüme kavuşturulduğunu ifade eder. Tabiin döneminde, fetihlerin artmasıyla, sınırların genişlediğini, farklı ırklardan pek çok insanın Müslüman olduğunu dile getiren yazar, bu genişleme ve çeşitlilik sebebiyle hicrî ikinci asırdan itibaren itikadî konularda bid'atlerin ortaya çıkmaya başladığını, bu yeni fikir ve şüphelere cevap verme ihtiyacıyla Kelam ilminin tedvin edildiğini ifade eder. Bu bid'atler karşısında, daha sonra Ehl-i Sünnet adıyla anılan grubun çabalarını öven Babanzâde, Ehl-i Sünnet mezheplerini ve bu dört mezhebin ileri gelenlerini zikreder, dinin temeli olduğunu belirttiği Tevhid fikrinde ittifak ettiklerini vurgular. Yazar, Kelam ilminin gayesi konusundaki görüşlerine ayetlerden deliller getirerek yazısını tamamlar.

Yazılarda İslam'ın akla verdiği önem bağlamında, Kelam ilminin gelişimi anlatılırken, ilk dönem, ilmî ve itikadî konuların, bizzat Hz. Peygamber'e sorularak öğrenildiği, ashabın Kur'an ve sünneti en iyi şekilde kayıt altına alma gayretinde oldukları zikredilmiştir.

Sırât-ı Müstakîm'de ayrıca Babanzâde'nin Kelam ilminin doğuş ve gelişimini anlattığı yazıların devamı niteliğinde, ehl-i sünnet itikadını anlattığı dört tefrika yazı yer alır.⁷³ "Akîde-i Ehl-i Sünnetin Mücmelen Beyanı" başlıklı yazıların ilk tefrikasında, Allah'ın zatı ve sıfatları anlatılmıştır.⁷⁴ Derginin yedinci sayısında yer alan ikinci tefrika Allah'ın sıfatları konusuyla devam eder.⁷⁵ Ayrıca bu tefrikada peygamber inancı ve onun getirdiği prensipler bağlamında ehl-i sünnetin temel akideleri zikredilir.

Babanzâde Ahmed Naim, Hz. Muhammed'in Peygamberliğine imanı anlatırken, onun hakkında bilgiler de verir. Hz. Peygamber'in ismini, "Muhammed b. Abdullah b. Abdülmuttalib b. Haşim b. Abd-i Menaf b. Kusay b. Kilab b. Mürre (?) b. Ka 'b b. Lüey b. Galib b. Fihri (?) b. Malik b. en-Nadr b. Kenane b. Huzeyme b. Müdrike (?) b. İlyas b. Mudar b. Nizar b. Ma'd (?) b. Adnan" şeklinde zikreder. Ayrıca onun Kureyş kabilesine mensup olduğunu da dile getirir. Ümmi olan Hz. Peygamber'in bütün insanlığa, ins ve

⁷³ Bilgi için, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 43.

⁷⁴ [Babanzâde] Ahmed Naim, "Akîde-i Ehl-i Sünnetin Mücmelen Beyanı [1]" *SM*, I/5 (28 Şaban 1326/11 Eylül 1324), s. 75-76.

⁷⁵ [Babanzâde], "Akîde-i Ehl-i Sünnetin Mücmelen Beyanı [2]" *SM*, I/7 (12 Ramazan 1326/25 Eylül 1324), s. 101-102.

cine peygamber olarak gönderildiğini belirten Babanzâde, son peygamber olarak onun, kendinden önceki şeriatları neshettiğini, onun peygamberliğine iman edilmedikçe imanın tam olmayacağını ifade eder.

Hz. Peygamber'in, peygamber oluşundan itibaren, vefatına kadar tebliğ görevini yerine getirdiğini, bundan bir an bile vazgeçmediğini dile getiren Ahmed Naim, Veda Haccında serdettiği hutbesiyle, bir yandan orada bulunan ümmeti korkutacak uyarılarda bulunurken, diğer yandan, ümitsizlik içerisinde bulunan müminleri sevindirecek müjdelere verdiği ifade eder. Bütün bunlara orada bulunanları şahit tuttuğu gibi, bu şehadete Allah'ı da şahit kılmıştır. Yazar, Ehl-i Sünnet akidesine göre, burada tebliğ edilenlerden ulaşanlara da ulaşamayanlara da iman edildiğini belirtir, Hz. Peygamber'den ulaşan tebliğe göre şekillenen, ecel, rızık, münker-nekir, kabir azabı, mizan, hesap, şefaahat, cennet-cehennem, cehennemde ebedî kalış v.s. gibi temel inanç prensiplerini sıralar.

Ehl-i sünnetin temel akidelerinin işlendiği yazıda, Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman prensibi bağlamında, onun ismi, nesebi, ümmîliği, peygamberliği süresince tebliğ görevine devam etmesi konularında bilgiler verilmiş, Veda Haccı sırasındaki hutbesi örnek gösterilmiştir.

Babanzâde Ahmed Naim, mecmuanın onuncu sayısında yer alan "İlm-i Tarih, Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye'yi Cenâb-ı Peygamber'in Sûret-i Neşet ve Zuhuruyla İsbat Eder" başlıklı yazısında⁷⁶ İslam'ın kısa zamanda bütün dünyaya yayılmasına zemin oluşturan tarihi sebepleri ortaya koymayı amaçladığını belirtir. Tamamı dört tefrikadan oluşan bu yazıların ilk tefrikasında, İslam'ın doğuşu sırasında dünyada hâkim olan medeniyetler, insanlığın içinde bulunduğu durum, itikadî ve ahlaki bozulma, baskı ve zulüm ortamı anlatılarak Cahiliye dönemi hakkında bilgi verilmiştir. Yazar, genel durumu ortaya koyduktan sonra, özel olarak Arap Yarımadası'ndaki duruma değinir. Bedevî kültür, kabileler arasındaki sorunlar ve kavmiyetçilik, ilim kültür ve şeraitin olmayışı, dînî bozulma gibi konulardan hareketle Arapların içinde buldukları tarihi durumu tasvir eden Babanzâde, İslam'ın geldiği ortamı daha iyi anlayabilmek için bu tablonun bilinmesi gerektiği yorumunda bulunur.

⁷⁶ Bk. *SM*, I/10 (1 Şevval 1326/14 T. Evvel 1324), s. 153-154. Yazı dört tefrika olup, diğer tefrikalar "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye'nin Tarihen Sübûtu" başlığıyla yayınlanmıştır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 48.

Yazar, “Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye’nin Tarihen Sübûtu” başlığını taşıyan ikinci tefrikada⁷⁷ Hz. Peygamber’in peygamberlik öncesi yaşantısını (doğumu, çocukluğu, gençlik yılları, ahlakî özellikleri...) ele alır.

Kureyşli bir ümmi olan Hz. Peygamber’in, Fil olayının yaşandığı yıl, Rebû’l-Evvel ayının on ikinci gecesini, -20 Nisan 571- Mekke’de dünyaya geldiğini belirten Babanzâde, dünyaya gelmeden altı ay önce babası Abdullah’ı, altı yaşında da annesi Âmine b. Abd-i Menaf b. Zühre b. Kilab’ı kaybettiğini zikreder. İki yıl dedesi Abdulmuttalib’in yanında kaldıktan sonra, onun vefatıyla, amcası Ebu Talib’in himayesine geçtiğini aktarır. Yazar, Hz. Peygamber’in mal varlığının olmadığını aktarırken, babasından, beş deve, birkaç koyun ve bir cariye miktarı -bir rivayete göre bunlardan daha az- miras kaldığı bilgisini de verir.

Babanzâde, Hz. Peygamber’in kabilesindeki yaşıtı çocuklardan farklı olarak, dünya yaşantısı ve geçimini düzenleyecek anne-babadan yoksun bir yetim olduğunu dile getirir. Hz. Peygamber’in çocukluk ve gençlik yıllarındaki yaşayışı, özellikle diğerlerinden farklı kişisel hasletleri üzerinde duran Ahmed Naim, onun asla puta tapmadığını, edebi, ahlakî, adaleti ve insanlığıyla Mekke halkının güvenini kazandığını, “Muhammedü’l-Emîn” sıfatıyla anıldığını ifade eder.

Hz. Peygamber’in, kavminin aksine, çocukluğundan itibaren, puta tapmadığını, Tevhid inancı üzere olduğunu vurgulayan Babanzâde, “ve seni sapkınlıkta bulup, sonra doğru yola iletmedi mi?” mealindeki ayetten (Duhâ 93/7) onun daha önce dalalette olduğu anlamının çıkarılamayacağı, ayetteki hitabın, onun şahsında, bütün insanlığa olduğu yorumunda bulunur.

Hz. Peygamber’in ticaret yoluyla geçimini sağladığını belirten Ahmed Naim, kavminin zenginlerinden sayılan Hz. Hatice’nin mallarının ticaretiyle uğraştığını ve ardından onunla evlendiğini dile getirir. Daha büyük bir servet ve refaha sahip olabilecekken, hiçbir zaman, dünya malına aldanmadığını, yaşı ilerledikçe, çevresindeki insanların sahip olduğu bu arzu ve ihtiraslardan giderek uzaklaştığını, yalnız kalmaya, insanlığın içinde bulunduğu bu çıkmazları düşünmeye meylettiğini ifade eder.

⁷⁷ Bk. *SM*, I/11 (10 Şevval 1326/23 T. Evvel 1324), s. 172-173.

Babanzâde, on beşinci sayıda yer alan dördüncü tefrikanın⁷⁸ başlangıcında, Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendirilişini, vahyin başlangıcını kısaca anlatır. Yazının büyük çoğunluğu Hz. Peygamber'in bu dini vazifeye görevlendirilişinin sebepleri, gönderildiği toplum ve şartlar, onun kavminden farklılıkları, Kureyş'in tebliğin ilk zamanlarında ona karşı zulümleri konularını içermektedir. Yazar, vahyin geldiği tarihi, toplumsal şartları aktarırken, Fil hadisesi, Kureyş kabilesi ve onun lideri olan Hz. Peygamber'in dedesi hakkında da bilgiler verir.

Son tefrikada, Hz. Peygamber'in geldiği ortam, onun çevresinden farklı olarak taşıdığı hasletler, tevhide daveti ve insanlığı bu acziyet ve sefaletten kurtarmak üzere tebliğ ve irşadı, edebi bir dille aktarılır.⁷⁹ Nübüvvetin gerekliliğinin dinen ve aklen ispatı, Hz. Peygamber'in ümmiliğinin nebilğine delaleti, onun diğer insanlardan farklı, yüce oluşunun Allah'tan gelen vahiy sebebiyle olduğu, ancak onun da insan olduğunun ayet ile sabit olduğu, mucize göstermediği, Allah'ın ayetlerini, emirlerini akıl çerçevesinde izah ve ispat ettiği konuları, bu yazıda değinilen dikkat çekici noktalardır.

Babanzâde, İslam'ın kısa zamanda, bütün dünyaya yayılmasını sağlayan tarihi sebepleri ortaya koymak amacıyla yazdığını belirttiği makalelerinde, vahyin geldiği tarihi, toplumsal şartları tasvir etmek üzere, İslam'ın doğuşu sırasında, dünyada ve Arap yarımadasında hâkim olan durum, dinî, ahlakî yozlaşma, kabileler arasındaki çekişmeler üzerinde durmuştur. Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi yaşantısı hakkında bilgiler vermiş, onu kabilesindeki yaşlılarından ayıran özelliklerine değinmiş, peygamberlikle görevlendiriliş sebeplerinden, tebliğin ilk yıllarında yaşanan sıkıntılardan bahsetmiştir. Fil Olayı, Hz. Peygamber'in doğumu, nesebi, Kureyş Kabilesi, peygamberliğin gelişi, Veda Haccı gibi konularda bilgilere yer vermiştir. Nübüvvetin gerekliliği bağlamında, Hz. Peygamber'in çevresinden farklı olarak sahip olduğu hasletler ve peygamberliğinin delilleri üzerinde durmuştur. Yazar, bütün bunları zikrederken dönemi düşünürleriyle benzer bir şekilde dinin akla önem verdiği, ilme, terakkiye mani olmadığı, medeniyeti sağlayacak temelleri içinde barındırdığı fikirlerini savunmuştur.

⁷⁸ Bk. [Babanzâde] Ahmed Naim, "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye'nin Tarihen Sübûtu [3]", *SM*, I/15 (9 Zilkade 1326/20 T. Sâni 1324), s. 232-233.

⁷⁹ [Babanzâde] Ahmed Naim, "Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye'nin Tarihen Sübûtu [4]", *SM*, I/19 (7 Zilhicce 1326/18 Kânûn-ı Evvel 1324), s. 296-298.

2.8. Bereketzâde İsmail Hakkı

Yüz altı yazı ile *Sırât-ı Müstakîm*'de en çok yazıya sahip üçüncü isim olan Bereketzâde İsmail Hakkı'nın⁸⁰ toplam otuz yedi yazısında Hz. Peygamber dönemine ait bilgi bulunmaktadır. Dergide siyer bilgilerine en çok yer veren ikinci isim olan Bereketzâde'nin kullandığı bilgiler “Necâib-i Kur'âniye”, “Menâkıb-ı Seniyye” ve “Envâr-ı Kur'ân” olmak üzere üç yazı dizisinde toplanmıştır.

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın çeşitli konulardaki ayetlerin tercüme ve izahlarından oluşan yazıları, *Sırât-ı Müstakim Mecmuası*'nda “Necâib-i Kur'âniye” başlığıyla yayınlanmıştır.⁸¹ Birinci tefrikanın girişinde yazarın yazıları yazma amacı, yöntemi ve yazıların içeriği hakkında bilgiler verdiği kısa bir bölüm yer alır. Bu bölümde Bereketzâde, Fransa'da, liselerde okutulmak üzere hazırlanmış bir kitapta Hz. Peygamber'in nübüvveti ve yüce vasıfları görmezden gelinerek savaş ve fetihleriyle meşhur şahıslar arasında zikredildiğini, bazı İslamî esasların yanlış aktarılacak eleştirildiğini görmesi üzerine gençlere İslam dininin hakikatlerini içeren örnek yazılar sunmak amacıyla bu yazıları yazmaya karar verdiğini anlatır. Yazar, mezkûr ders kitabı ile ilgili eleştirilerini de dile getirir.⁸²

Beşinci tefrikada, Bakara 2/188. Âyetin meal ve tefsirine yer veren Bereketzâde İsmail Hakkı, âyetin nüzul sebebiyle ilgili -Ebussuud'u kaynak göstererek- iki rivayete yer verir.⁸³ İlk rivayete göre İmrüü'l-Kays, Abdân el-Hadramî'den bir arazi parçası iddiasında bulunmuş ancak delili bulunmaması sebebiyle Hz. Peygamber, İmrüü'l-Kays'a yemin teklif etmiştir. İmrüü'l-Kays yemin etmeye hazırlanırken Hz. Peygamber'in, “Allah'ın ahdini satın alanlar...” mealindeki ayeti okuduğunu onun da yemininden vazgeçtiğini aktaran yazar, bu olay üzerine mezkûr ayetin indiğini dile getirir. Diğer rivayet ise aralarındaki davayı Hz. Peygamber'e taşıyan iki şahısla ilgilidir. Bereketzâde, Hz. Peygamber'in dava ile ilgili hüküm vermeden önce bu iki

⁸⁰ Son devir Osmanlı âlimlerinden Bereketzâde İsmail Hakkı ile ilgili olarak bk. Mehmet Okuyan, “Bereketzâde İsmail Hakkı”, *DİA*, V, 490-491; Osman Yiğitoğlu, *Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918) ve Anılarına Göre Son Dönem Osmanlı Toplumunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri 2005.

⁸¹ Dergide, bu başlıkla, yazarın otuz altı tefrika yazısı yer almakta olup yazılar daha sonra, aynı adla kitap olarak da yayınlanmıştır: *Necâib-i Kur'âniye*, İstanbul 1331. Bilgi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 40.

⁸² Bereketzâde İsmail Hakkı, “Necâib-i Kur'âniye [1]”, *SM*, I/2 (7 Şaban 1326/21 Ağustos 1324), s. 23-24.

⁸³ Bereketzâde, “Necâib [5]”, *SM*, I/7 (12 Ramazan 1326/25 Eylül 1324), s. 98.

kişiyi kendinin de onlar gibi insan olduğunu, sundukları delillere göre karar vereceğinden yanılabilirliğini söylediğini ifade eder. Durumun zahirine göre verdiği hükme bakarak lehine hüküm verdiği kişinin gururlanıp diğerinden bir şey almaması gerektiğini, verdiği hükmün aksine, dava konusu olan şey hakikatte diğerinin hakkıysa onun hükmüyle helal olmayacağını hatırlattığını dile getirir. Hz. Peygamber'in bu nasihatlerinden etkilenen davacıların kendi haklarını birbirlerine verdiklerini anlatan yazar, Hz. Peygamber'in onları işin doğrusunu uygulayarak aralarında helalleşme tavsiyesiyle gönderdiğini ifade eder.

“Necâib-i Kur’âniye” başlıklı yazılarının yedinci tefrikasında⁸⁴ yolculuk halinde borçların kayıt altına alınması ile ilgili olarak Bakara 2/284. âyetin tefsirine yer veren Bereketzâde İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in hayatından bir örneği de zikreder. Bereketzâde, ayette rehin alma yoluyla borcun kayıt altına alınması emrinin yolculuğa bağlanmasından rehin almanın yalnızca yolculukla meşru olduğu hükmünün çıkarılamayacağını, buradaki amacın sefer halinde borcun yazılması konusundaki zorluğu ortadan kaldırmak olduğunu dile getirir. Buna delil olarak da Hz. Peygamber'in belirli bir süreliğine, ailesi için, Ebû Şahm (Şuhm, Şiham?) adlı bir Yahudi'den yirmi ölçek arpaya karşılık aldığı zırhı Medine'de iken rehin ettiği bilgisini aktarır. Yazar, bu bilgi için Kadı Beyzâvî ve Ebussuud'u kaynak gösterir.

Sekizinci tefrikada *Sırât-ı Müstakîm* yazarlarının sıkça konu edindiği Allah'ın ipine sarılarak tefrikaya düşmemeyi öğütleyen âyet-i kerîmeyi (Âl-i İmrân 3/103) konu edinen Bereketzâde İsmail Hakkı, tercüme ve izahı sırasında Mesnevî'den iki beyit zikreder. Beyitlerde -âyetin nüzul sebebine uygun olarak- Evs ve Hazrec adlı kabileler arasında süre giden şiddetli düşmanlığın Hz. Peygamber'in getirdiği İslam nuruyla yok olduğu dile getirilmiştir⁸⁵. Bereketzâde yazısının devamında “İntibah” başlığıyla içinde buldukları dönemde Osmanlı tebaasından olan bazı kavim ve gruplar adına (akvâm-ı İslamiye namına) cemiyet ve dernekler oluşturmanın, milliyetçiliğin zararları konusunda uyarılarda bulunur⁸⁶.

⁸⁴ Bereketzâde, “Necâib [7]”, *SM*, I/9 (26 Ramazan 1326/9 T. Evvel 1324), s. 131.

⁸⁵ Bereketzâde, “Necâib [8]”, *SM*, I/10 (1 Şevval 1326/14 T. Evvel 1324), s. 148.

⁸⁶ Bereketzâde, “Necâib [8]”, *SM*, I/10, s. 148-149.

Bereketzâde İsmail Hakkı, “Necâib-i Kur’âniye” başlıklı yazılarının onuncu tefrikasında⁸⁷ Âl-i İmrân 3/159. âyeti açıklarken âyette Hz. Peygamber’e hitaben müminlere emredilen tevekkül ve istişare kavramlarına özel olarak değinir. Tevekkül ara başlığıyla İslam’da tevekkülle kastedilene açıklayan, bu konuda Müslüman olmayanların ve bazı Müslümanların eleştirilerini cevaplayan Bereketzâde, tevekkülle tembelliğin kastedilmediğini Hz. Peygamber’den bir örnekle delillendirir. Bir gün Hz. Peygamber’in, huzuruna gelen deve binicisi bir bedeviye devesini ne yaptığını sorduğunu, bedevinin “Rabbime tevekkül ederek salıverdim.” demesi üzerine ona devesini bağlayıp sonra Rabbine tevekkül etmesini söylediğini anlatır.

Âyette zikredilen Hz. Peygamber’e işlerinde istişare etmesi yolundaki emri Keşşâf Tefsirinden alıntıyla açıklayan Bereketzâde İsmail Hakkı, Hz. Hasan’ın Hz. Peygamber’in sahâbe ile istişareye ihtiyacı olmayışının Allah tarafından malum olduğu, ancak Allah’ın Hz. Peygamber’den sonra da istişarenin onun örnekliğiyle uygulanmaya devam etmesini dilediğinden ona hitaben emrettiği yolundaki izahını aktarır. Ayrıca, bazı kimselerin, Arap eşrafının Hz. Peygamber’in kendileriyle istişarede bulunmaması halinde kırılmaları ve kendi görüşlerini uygulamasının sahabeye ağır gelmesi ihtimallerine binaen Allah’ın müşavereyi Hz. Peygamber’e emrettiği görüşünde olduklarını ifade eder. Hz. Peygamber’den istişareyi öven bir rivayet aktaran yazar, Ebû Hureyre’nin de “Sahabe-i kiram kadar istişarede bulunan bir insan grubu görmedim.” dediğini dile getirir.

Bereketzâde İsmail Hakkı, “Necâib-i Kur’âniye” başlıklı yazılarının on birinci tefrikasında Allah’ın yaratışı hakkında tefekkür edip onu çok zikredenlerin anlatıldığı Âl-i İmrân 3/190 ve 191. âyetlerin tefsirine yer verir.⁸⁸ Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün art arda gelişinde, akliselim sahipleri için açık ibretler olduğunu hatırlatan âyeti Allah’ın ufak bir yaprağı yaratışı örneği üzerinden açıklayan Bereketzâde, ardından gelen ayakta iken, otururken, yatarken Allah’ı anan, gökler ve yerin yaratılışı hakkında düşünen kimselerin anlatıldığı âyetle ilgili olarak İbn Ömer ve Hz. Ali’nin Hz. Peygamber hakkında iki rivayetini zikreder. İbn Ömer, Hz. Aişe’den, Hz. Peygamber’in en hayret verici özelliğini anlatmasını istemiş, Hz. Aişe de bir süre ağladıktan sonra, onun her halinin hayret verici olduğunu söyleyerek, yanında geçirdiği

⁸⁷ Bereketzâde, “Necâib [10]”, *SM*, I/13 (24 Şevval 1326/6 T. Sâni 1324), s. 194-196.

⁸⁸ Bereketzâde, “Necâib [11]”, *SM*, I/14 (2 Zilkade 1326/13 T. Sâni 1324), s. 211-212.

bir geceyi anlatmıştır. Rivayette Hz. Aîşe, Hz. Peygamber'in yanına geldikten bir süre sonra kendisinden ibadet etmek üzere izin istediğini, izin vermesi üzerine de az bir suyla abdest alıp namaza durduğunu, Kur'an okuyup ağlamaya başladığını, gözlerinden akan yaşların iki yanına döküldüğünü, ardından oturup hamd ü senâda bulunduğunu ve yine ağlamaya başladığını, nihayet Hz. Bilâl'in sabah namazını haber vermek üzere geldiğini aktarır. Hz. Bilâl, onu ağlarken görüp geçmiş ve gelecek günahları Allah tarafından affedilmişken neden ağladığını sorunca, "Ya Bilâl, şükreden bir kul da mı olmayayım?" dediğini ve bu gece, kendisine "inne fî halki's-semâvâti..." âyetinin (Âl-i İmrân 3/190) nazil olduğunu söylediğini anlatır. Yazar, Hz. Peygamber'in bu sözlerinin ardından söyledikleriyle ilgili olarak iki farklı rivayet zikreder. Bir rivayete göre Hz. Peygamber, "Bu âyeti okuyup da ne demek olduğunu tefekkür etmeyen kimseye yazık!", diğer bir rivayete göre ise, " Bu ayeti iki çenesi arasında geveleyip de ne demek olduğunu düşünmeyen kimseye yazık!" demiştir. Hz. Ali'nin de Hz. Peygamber'in gece uykudan uyandığı zaman gökyüzünü izleyerek, "inne fî halki's-semâvâti..." âyetini (Âl-i İmrân 3/190) okuduğunu rivayet ettiğini belirten Bereketzâde, yazısının son kısmında konuyla ilgili meşhur şairlerin şiirlerinden örneklere yer verir.

On ikinci tefrikada Allah'ın indirdiklerine iman eden ehl-i kitâbın övüldüğü Âl-i İmrân 3/199. âyeti konu edinen Bereketzâde İsmail Hakkı, âyetteki övgüye mazhar olan ehl-i kitâbın kim olduğuna dair müfessirlerin farklı görüşlerini ve âyetin nüzul sebebiyle ilgili bir rivayeti aktarır.⁸⁹ Yazar, Hem Hz. Peygamber'e hem de kendilerine indirilene Allah'a boyun eğerek iman eden ehl-i kitâbın övülerek müjdelendiği ayette bahsedilen kimselerle ilgili olarak müfessirlerin farklı yorumlarda bulduklarını dile getirir. Bazılarının burada kastedilenin Abdullah b. Selam ve onun etrafında bulunan kimseler olduğu yolunda fikir beyan ettiklerini, bazılarının da bu şahısların önceden Hıristiyan olup daha sonra İslam'ı seçmiş olan Necran'dan kırk, Habeşistan'dan otuz iki, Rum'dan da sekiz kişi olduğu görüşünde olduklarını ifade eder. Diğer bir görüşün ise burada Ashame adlı Necaşinin murad edildiği yönünde olduğunu belirten Bereketzâde, bu melikin Hz. Peygamber döneminde Müslüman olduğu ve o yaşarken vefat ettiği bilgilerini zikreder. Ashame'nin vefatını Cebraîl'in Hz. Peygamber'e bildirdiğini, bunun üzerine Hz. Peygamber'in ashabdan Medine dışına çıkıp başka bir diyarda vefat eden kardeşlerinin cenaze namazını kılmalarını istediğini ve Medine'nin kabristanı olan

⁸⁹ Bereketzâde, "Necâib [12]", *SM*, I/15 (9 Zilkade 1326/20 T. Sâni 1324), s. 227-228.

Baki' bölgesine çıkarak Habeşistan yönüne bakıp Necaşinin naşı gözünün önüne gelince namazı kıldığını aktarır. Münafıklar arasında Hz. Peygamber'in kendini hiç görmemiş ve dinine girmemiş bir kimsenin cenaze namazını kıldığı yolunda söylentiler çıkması üzerine bu ayetin nazil olduğunu dile getirir. Bereketzâde yazının devamında Hıristiyan bir arkadaşı ile aralarında geçen diyaloglar üzerinden Müslümanlar için Hz. İsa ve diğer peygamberler kutsal iken Hıristiyanların peygamber geleneğinin son halkası olan Hz. Peygamber'in nübüvvetini neden kabul etmediklerini sorgular.

Bereketzâde İsmail Hakkı, on üçüncü tefrikada dergide pek çok yazıya konu olan, emaneti ehline verme ve adaletle hükmetmenin emredildiği Nisa 4/58. âyetin izahına yer verir.⁹⁰ Âyetin meal açıklamasının ardından nüzul sebebinden bahseden Bereketzâde, Kâbe kilitdarlığı ve sidâne görevlerini yerine getiren Osman b. Talha b. Abdü'd-Dâr hakkında nazil olduğu bilgisini verir. Mekke fethedildiği gün, Hz. Peygamber şehre girdiğinde, Osman b. Talha'nın Kâbe'nin kapısını kilitlediğini, Hz. Peygamber'e anahtarı vermektan kaçınarak, "Onun Allah'ın elçisi olduğunu kabul etseydim anahtarı ondan esirgemezdim" dediğini aktarır. Hz. Ali'nin Osman'ın elini bükerek anahtarı alıp Kâbe'nin kapısını açtığını dile getiren yazar, Hz. Peygamber'in, içeri girerek iki rekât namaz kıldığını, dışarı çıktığında, Hz. Abbas'ın anahtarın kendisine verilerek sikâye ve sidâne görevini bir arada yürütmeyi talep etmesine rağmen, bu âyet-i kerîmenin nazil olması sebebiyle, Hz. Ali'ye anahtarı Osman'a teslim edip, ondan özür dilemesini emrettiğini ifade eder. Bereketzâde, Hz. Ali anahtarı teslim edip özür dilediğinde Osman'ın onu zorlama ve eziyette bulduktan sonra gelip özür dilemekle eleştirdiğini, Hz. Ali'nin de ona hakkında âyet nazil olması sebebiyle özür dilediğini söyleyerek âyeti okuduğunu zikreder. Bundan etkilenen Osman'ın hemen Müslüman olduğu ve Cebrail'in Hz. Peygamber'e gelerek sidâne görevinin ilelebet Osman'ın ailesine verildiğini haber verdiği bilgilerini verir. Âyetteki emrin bütün insanları kapsadığını vurgulayan yazar, yazının devamında emanet kavramını İslam tarihinden örneklerle açıklar.

Bereketzâde, "Necâib-i Kur'âniye" başlıklı yazılarının on dördüncü tefrikasında, ulu'l-emre itaatle ilgili olarak, Nisa 4/59. âyetin tefsirine yer verir.⁹¹ İslam'da yöneticiye itaat emrini, âyet üzerinden, Hz. Peygamber'in bazı hadisleri, İslam tarihinden örnek

⁹⁰ Bereketzâde, "Necâib [13]", *SM*, I/16 (16 Zilkade 1326/27 T. Sâni 1324), s. 242-243.

⁹¹ Bereketzâde, "Necâib [14]", *SM*, I/17 (23 Zilkade 1326/4 K. Evvel 1324), s. 257-261.

hikâyeler, müfessirlerden alıntılar yoluyla izah eden Bereketzâde, yazısının son kısımlarında, “İstırad” ara başlığıyla, İmam tayini ile ilgili eleştirilere cevap verir. Bazı yabancıların imam tayininin ilham veya vahiy yoluyla olduğu şeklindeki müstehzi iddialarının doğru olmadığı yorumunda bulunan yazar, imam tayininin bütün ümmete vacip, önemli bir vazife oluşunu, Hz. Peygamber sonrası halife seçimi örneğiyle delillendirir. Hz. Peygamber’in vefatının ardından Müslümanların ilk olarak imam tayin ettiklerini, cenaze ve defin merasimini bundan sonra belirlediklerini, onların gösterdikleri bu ihtimamın gelenek olarak sürdürüldüğünü, vefat eden hiçbir halifenin halefi tayin olmadan defnedilmediğini dile getirir. Kelâmî açıdan imametın şartlarını da zikreden Bereketzâde, “Tekmile” başlığı altında, Hanefî mezhebinde İmametın Kureyşîliği zorunluluğunun bulunmayışı konusuna değinerek yazısını tamamlar.

Bereketzâde İsmail Hakkı, on beşinci tefrikada⁹² ilk olarak Maide 5/6. âyet bağlamında, temizlik kavramı ve İslam’da temizlik konularını Hz. Peygamber’in hadislerinden örneklerle açıklar. Şemâil-i Nebeviyye kitaplarında zikredildiğini belirterek Hz. Peygamber’in beden temizliği için yanında bulundurduğu aletleri sıralayan yazar, onun hem yolculuk halinde hem de yerleşikken ayna, sürmedân, tarak, misvak ve midrâtı⁹³ yanından ayırmadığını dile getirir. Bazen makas ve cımbız gibi bazı aletleri de ekleyerek bunları bir çantada muhafaza ettiği ve yolculuklarda bunu yanında bulundurduğu bilgisini verir. Hz. Peygamber’in güzel koku kullanmaktan da hoşlandığını ifade eden Bereketzâde, kokuyu başına, damlayacak derecede sürdüğü zamanlar olduğunu zikreder.

Bereketzâde İsmail Hakkı ikinci olarak Hz. Peygamber’e kendisine indirileni tebliğ etmesinin emredilerek insanlardan korunacağı teminatının verildiği ayetin meal ve izahına yer verir. Hz. Peygamber’in Uhud Savaşı’nda yüzünün yaralanıp dişlerinin döküldüğünü, pek çok zorluk ve eziyetle karşılaştığını hatırlatan yazar, bütün bunlara rağmen Allah’ın vaadi gereği canının korunduğunu, bu kötü durumların hiçbirinin onu tebliğ vazifesinden alıkoyamadığını dile getirir. Hz. Enes’ten rivayetle Hz. Peygamber’i düşmanların saldırılarından korumak için geceleri bekçilerin bulundurulduğunu, bu âyet-i kerîmenin nazil olmasıyla onun başını sert deriden yapılmış bir kubbeden

⁹² Bereketzâde, “Necâib [15]”, *SM*, I/18 (30 Zilkade 1326/11 K. Evvel 1324), s. 274-276.

⁹³ Midrâtın demir ya da ağaçtan yapılma, saçları açmak için kullanılan bir çeşit tarak olduğu bilgisini verir bk. s. 275.

çıkarak dışarıda bekleyen muhafızlara artık dağılmalarını, Allah'ın kendisini insanlardan koruma garantisinde bulunduğunu söylediğini aktarır. Hz. Peygamber'den sonra tebliğ konusundaki ilahi emre muhatap olanların bu ayeti hakkıyla anlamaları ve Allah'ın hükümleri çerçevesinde hareket etmeleri gerektiğini ifade eden Bereketzâde, döneminin önemli gündemi ve yapılan eleştiriler bağlamında, hürriyete yüklenen sınırsızlık-kanunsuzluk anlamını eleştirerek hürriyetin neliği, meşru hürriyetin sınırları, mutlak hürriyetin imkânsızlığı konularına değinir. İçinde buldukları dönemde - meşrutiyetle birlikte- söylendiği gibi yeni bir âleme girilmediği, eskiden beri sahip olunan meşru hürriyet geleneğine dönüldüğü, yirmi-otuz yıldır gasp edilen hukukun geri alındığı yorumunda bulunur⁹⁴.

On altıncı tefrikada içki ve kumarın haram kılındığı Maide 5/90-92. âyetlerin tefsirine yer veren Bereketzâde İsmail Hakkı, içkinin tedrici olarak haram kılınış sürecini aktarır.⁹⁵ Maide 5/90. âyetin içki (hamr) ile ilgili inen dört ayetin sonuncusu olduğunu belirtir. Nahl Sûresindeki konuyla alakalı olarak nazil olan ilk âyette (ve min semerâti'n-nahîl...), içkinin haramlığını gösterir bir şey henüz bulunmadığından Müslümanların içki içtiklerini ifade eder. Hz. Ömer ve Muaz b. Cebel'in sahâbeden bazı kimselerle Hz. Peygamber'in huzuruna gidip ondan akıl ve mala zarar veren içki ve kumar hakkında bir şey söylemesini istemeleri üzerine, ikinci olarak, Bakara Suresindeki "yes'elûneke ani'l-hamri ve'l-meysir..." ayetinin nazil olduğunu belirten yazar, bunun üzerine insanların bazılarının içmeye devam ederken bazılarının içkiyi terk ettiğini dile getirir. Üçüncü aşamada, Abdurrahman b. Avf'ın düzenlediği bir ziyafette, içki içildikten sonra akşam namazına durulup imam olan kişinin sarhoşluk sebebiyle Kâfirûn Sûresini yanlış okuması üzerine Nisa Sûresindeki sarhoşken namaza yaklaşmayı yasaklayan ayetin indiğini aktarır. Bereketzâde, bu âyetin nüzülüyle birlikte içki içenlerin oldukça azaldığını, çünkü Müslümanların namaz ile aralarını açacak şeyde hayır olmadığını düşündüklerini ve sarhoşluğun diğer namaz vakti girinceye kadar sürmesi ihtimalinden ötürü içki içmenin zorlaştığını ifade eder. Dördüncü âyetin inişiyle ilgili olarak Sahâbeden Attab b. Malik'in aralarında Sa'd b. Ebî Vakkas'ın da bulunduğu bazı kimselere evinde verdiği içkili davet sonucu yaşananları zikreder. İçki içilip şiirler okunarak eğlenilen ziyafette Sa'd, Ensari hicveden bir şiir okumuş, orada

⁹⁴ Bereketzâde, "Necâib [15]", *SM*, I/18, s. 275-276.

⁹⁵ Bereketzâde, "Necâib [16]", *SM*, I/19 (7 Zilhicce 1326/18 K. Evvel 1324), s. 290-293.

bulunan ensardan biri buna sinirlenerek başına bir kemikle vurmak suretiyle Sa‘d’ı ağır bir şekilde yaralamış ve eğlence ortamı alt üst olmuştur. Sa‘d’ın Hz. Peygamber’e giderek kendisine yapılanı şikâyet ettiği sırada Hz. Ömer’in de Hz. Peygamber’in huzurunda olduğunu belirten Bereketzâde, onun Allah’a içki ile ilgili bir beyanda bulunması için dua ettiğini, bu niyazı üzerine makalenin konusu olan Maide 5/90. âyetin nazil olduğunu dile getirir. Hicretin üçüncü yılında, bu ayetle içkinin tamamen haram kılındığını ifade eder.⁹⁶ Yazının devamında içkinin (hamr) haramlığıyla ilgili fikhî delilleri bazı kaynaklardan alıntılarla zikreden yazar, haram olan şeylerle tedavinin cevazı meselesine de değinir.⁹⁷

Bereketzâde, “Necâib-i Kur’âniye” başlıklı yazılarının on yedinci tefrikasında Arâf 7/31-33. âyetleri konu edindir. İlk olarak her mescide gelişte güzel elbiseler giyinmeyi, israf etmeden yiyip içmeyi salık veren ayeti (Arâf 7/31) izah eden yazar, burada geçen “ziynet” ile kastedilenin örtülmesi gereken yerleri örtecek şekilde giyinmek olduğu konusunda müfessirlerin -âyet nüzul sebebinin delaletiyle- icma ettiklerini belirtir. Cahiliye dönemi Araplarının günahlarıyla kirlettikleri elbiselerle tavaf etmeme inancıyla Kâbe’yi -erkekler gündüz, kadınlar gece olmak üzere- çıplak bir şekilde tavaf ettiklerini, bu âdeti kaldırmak üzere âyetin nazil olduğunu dile getirir. Âyetin devamıyla ilgili olarak da Benû Âmir kabilesinin hac esnasında, ona hürmet ve tazim için, sadece ölmeyecek kadar yemek yiyerek yağlı yemekten kaçındıklarını, Müslümanların da bunu yapmaya kendilerinin daha layık olduğunu düşünmeleri üzerine “yiyiniz, içiniz fakat israf etmeyiniz...” emrinin geldiği bilgisini verir.⁹⁸ İsrâf etmeden yiyip içme konusunda çeşitli hikâye ve menkıbelere yer veren Bereketzâde, Sa‘d’ın “*Gülistan*”ından Hz. Peygamber döneminde geçen bir hikâyeyi aktarır. Rivayete göre Acem meliklerinden biri Hz. Peygamber’in hizmetine uzman bir doktor göndermiştir. Kendisine ikramda bulunularak bir yer tahsis edilen doktor, birkaç yıl Arap diyarında kalmasına rağmen kimsenin yanına gidip bir ilaç istememesine şaşırarak durumu Hz. Peygamber’e iletmış, yabancı olması sebebiyle kimsenin kendisine yanaşmamasından dem vurarak kendisine verilen görevi yerine getirememekten şikâyetçi olmuştur. Hz. Peygamber doktora kimsenin kendisine gitmeyişinin kastettiği sebepten olmadığını, muhatap olduğu

⁹⁶ Bereketzâde, “Necâib [16]”, *SM*, I/19, s. 291.

⁹⁷ Bereketzâde, “Necâib [16]”, *SM*, I/19, s. 292-293.

⁹⁸ Bereketzâde, “Necâib [17]”, *SM*, I/20 (18 Zilhicce 1326/29 K. Evvel 1324), s. 307.

topluluğun acıkmadıkça bir şey yemediğini ve henüz doymadan ellerini yemekten çektiklerini, bu sebeple de hastalıkla karşılaşmadıklarını izah etmiş, doktor da izin isteyerek memleketine geri dönmüştür.⁹⁹ Sa'dî'nin hikâyesinin ardından söylediği mesneviyi de aktaran Bereketzâde, yazısına diğer iki âyetin tefsiriyle devam eder.¹⁰⁰

Yazar on sekizinci tefrikada düşmana karşı hazırlıklı olmanın, cihad için at beslemenin emredildiği Enfâl 8/60-61. âyetlerin tefsirine yer verir.¹⁰¹ Âyetin mealinin ardından İslam'da kuvvet hazırlamanın önemini Hz. Peygamber'den hadislerle, tefsirlerden alıntılarla izah eden yazar, İslam dini aleyhtarlarının İslamiyet'in insanlığı ikiye bölen, Müslüman olmayanlarla sürekli savaşı emreden bir din olduğu yolundaki eleştirilerde bulduklarını dile getirir. Bu eleştirilerin genellikle İslam'a karşı saldırıda bulunup da başarılı olamayan düşmanlar tarafından ortaya atıldığı yorumunda bulunarak İslam'da savaşın meşru olduğu durumları ve savaş için kuvvet hazırlamanın hikmetini anlatır.

Müslümanların haklı gerekçeler olmaksızın savaştıklarının görülmediğini belirten Bereketzâde, Hz. Peygamber döneminde savaşa izin verilme sürecine genel olarak değinir. İslam'ın ilk yıllarında Müslümanların müşrikler tarafından pek çok eziyete uğradıklarını, Şi'b-i Ebî Tâlib'de senelerce mahsur bırakıldıklarını, vatanlarından sürüldüklerini, öldürüldüklerini, müşriklerin hakaret, dayak ve işkencelerinin gün geçtikçe artması sebebiyle hicret etmek zorunda kaldıklarını, burada da aynı huzursuzluk devam edince savaş ve cihadın emredildiğini ifade eder. Savaşın özünde tasvip edilen bir durum olmaması sebebiyle ancak maslahat gereği ve zarurete binaen meşru olduğunu hatırlatan yazar, bu emir gereğince Müslümanların savaşa hazır bulunarak düşmanın saldırıdan kaçınmasını sağladıklarını belirtir. Savaş halinde uyulması gereken kuralları zikreder.¹⁰² Bereketzâde, yazının devamında Ortaçağ'dan itibaren Batı'da yaşanan savaşlar, içinde yaşadıkları dönemde yaşadıkları çatışmalar ve sebeplerini tartışır.¹⁰³

Bereketzâde İsmail Hakkı, "Necâib-i Kur'âniye" başlıklı yazılarının yirmi birinci tefrikasında Ömer b. Abdülaziz döneminden itibaren hutbe sonlarında okuna gelen Allah'ın adaleti, iyiliği, akrabaya yardımını emredip, kötü işleri ve azgınlığı

⁹⁹ Bereketzâde, "Necâib [17]", *SM*, I/20, s. 308.

¹⁰⁰ Bereketzâde, "Necâib [17]", *SM*, I/20, s. 309.

¹⁰¹ Bereketzâde, "Necâib [18]", *SM*, I/21 (21 Zilhicce 1326/1 K. Sâni 1324), s. 321-323.

¹⁰² Bereketzâde, "Necâib [18]", *SM*, I/21, s. 322.

¹⁰³ Bereketzâde, "Necâib [18]", *SM*, I/21, s. 323.

yasakladığının bildirildiği âyeti (Nahl 16/90) izah eder.¹⁰⁴ Âyet bağlamında adalet, kesb, ticaretin önemi, yerli üretimin artırılması, yardım ve ihsanda bulunma gibi konulara değinen, çeşitli âyet ve hadislere, tarihten örnek hadiseler ve tefsirlerden alıntılara yer veren Bereketzâde, ayetle ilgili olarak Hz. Peygamber döneminden iki rivayet aktarır. Rivayete göre Hz. Peygamber Allah'ın emirlerini Arap kabilelerine tebliğde bulunduğu sırada Şeybân b. Sa'lebe kabilesiyle de görüşmüş, onlara tevhide ve peygamberliğini tebliğ etmiş, kendisini yalanlayan Kureyş'e karşı yardım istemiştir. Aralarından Makrûn b. Amr kendilerini neye davet ettiğini sormuş, Hz. Peygamber'in mezkûr âyetin tamamını okuması üzerine "Sen güzel ahlak ve salih amele davet ediyorsun. Seni yalanlayıp karşında duranlar iftira etmişler." demiştir. Yine Hz. Peygamber'in bu âyeti Velîd'e okuduğunu anlatan yazar, Velîd'in ondan tekrar okumasını istediğini, âyetin üslup ve manasına hayranlığını belirttiğini dile getirir.

Bereketzâde İsmail Hakkı, "Necâib-i Kur'âniye" başlıklı yazılarının yirmi ikinci tefrikasında anne babaya iyi davranmanın emredildiği İsrâ 17/23-23. âyetleri konu edinir.¹⁰⁵ Ebeveynlerin haklarını, onlara iyilik ve ihsanda bulunmanın önemini, âyetler üzerinden izah eden yazar, Hz. Peygamber döneminden bir hadiseyi örnek olarak aktarır. Rivayete göre bir şahıs Hz. Peygamber'in huzuruna giderek malını aldığı gerekçesiyle babasını şikâyet eder. Bunun üzerine Hz. Peygamber olayı diğer taraftan da dinlemek amacıyla babayı huzuruna davet eder. Bastonuna dayanarak gelen yaşlı babaya durum sorulunca bir zamanlar, kendisi güçlü iken oğlunun zayıf ve güçsüz; kendisi zenginken oğlunun fakir ve muhtaç olduğunu; o zaman oğlundan malını esirgemediğini hatırlatır. Şimdi o zayıfken oğlunun güçlü; o fakir ve muhtaçken oğlunun zengin olduğunu; ancak kendisinden malını esirgediğini anlatır. Yaşlı adamın bu cevabı karşısında Hz. Peygamber'in ağladığını ifade eden Bereketzâde, bu sözleri işiten cansız varlıkların bile ağlayacağını söyleyerek babasından şikâyetçi olan adama kendinin de malının da babasına ait olduğunu bildirdiğini aktarır. Yazar, rivayetteki şahsın ismini zikretmediği gibi rivayet için bir kaynak da belirtmemiştir.

Yirmi üçüncü tefrikada Bereketzâde, İsrâ 17/85 ve Kehf 18/109-110 âyetlerinin tefsirine yer verir. Hz. Peygamber'e, kendisine ruh hakkında yöneltilen sorulara ruhun Allah'ın emrinde olduğu, hakkında çok az bilgi verildiği cevabını vermesinin bildirildiği İsrâ

¹⁰⁴ Bereketzâde, "Necâib [21]", *SM*, I/24 (12 Muharrem 1327/22 K. Sâni 1324), s. 371-374.

¹⁰⁵ Bereketzâde, "Necâib [22]", *SM*, I/25 (20 Muharrem 1327/29 K. Sâni 1324), s. 388-389.

17/85 âyetini tefsir ederken, Hz. Peygamber ile ilgili bazı rivayetler de zikreder. Bereketzâde, bir rivayete göre Yahudilerin Kureyş'e Hz. Peygamber'den, ashab-ı kehf, zülkarneyn ve ruh hakkında bilgi vermesini istemelerini; hepsine cevap verir veya hepsiyle ilgili susarsa peygamber olmadığını; bazısı hakkında konuşup bazısı hakkında susmasının onun gerçekten peygamber olduğunu göstereceğini söylediklerini anlatır. Bunun üzerine Kureyş'in bu konuları Hz. Peygamber'e sorduklarını, onun da ashab-ı kehf ve zülkarneyn kıssalarını anlatıp ruh hakkında bilgi vermekten kaçındığını dile getiren yazar, Tevrat'ta da bu konuda bilgi vermekten kaçınıldığını belirtir. Yine bu âyet-i kerîmeyi tebliğ ettiğinde Hz. Peygamber'e bu hitaba kendisinin de dâhil olup olmadığını sorulması üzerine Hz. Peygamber'in kendisi dâhil herkesin kastedildiği cevabını verdiğinin rivayet edildiğini aktarır. Bu durum karşısında Hz. Peygamber'e hem kendisine hikmet -pek çok haber- verildiğini hem de onlar gibi az şey bildiğini söylediği eleştirisinde bulunmaları üzerine, “Yeryüzünün bütün ağaçları kalem olsa...(ve lev enne mâ fi'l-ardı şeceratin...)” âyetinin nazil olduğu bilgisini zikreder¹⁰⁶.

Kehf 18/109-110 âyetlerinin tefsiri bağlamında -özellikle 110. âyet- Allah'a ortak koşmama ve ihlâsla ibadet konularına değinen Bereketzâde İsmail Hakkı, Hz. Peygamber ve ashâbdan Cündeb (?) b. Züheyr arasında geçen rivayeti örnek olarak aktarır. Cündeb b. Züheyr, Hz. Peygamber'e amellerini Allah için yaptığını; ancak bir kimsenin bundan haberdar olmasından da hoşlandığını söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in ona şirk oluşan ameli Allah'ın kabul etmeyeceğini belirttiğini ve bu sözünü tasdiklen mezkûr âyetin nazil olduğunu ifade eder. Yazar, diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber'in Cündeb'in sözlerine binaen “Senin için iki karşılık vardır, biri gizli diğeri açık olandır.” dediğini zikrederek gizliden kastın amel ile riyada bulunması açıktan kastın da yaptığının örnek alınmasını arzulaması olduğu açıklamasında bulunur, Hz. Peygamber'in riyayı küçük şirk olarak tanımladığı rivayeti zikreder.¹⁰⁷

“Necâib-i Kur'âniye” başlıklı yazılarının yirmi altıncı tefrikasında Mü'minûn 23/12-14 âyetlerini konu edinen Bereketzâde İsmail Hakkı, insanın yaratılışındaki hikmetler üzerine değerlendirmelerde bulunup bu konudaki mülâhazaları için “*Metâlib-i Aliyye*” adlı eserine yönlendirdikten sonra âyetlere ilişkin rivayetleri zikreder.¹⁰⁸ Mezkûr âyetler

¹⁰⁶ Bereketzâde, “Necâib [23]”, *SM*, I/26 (27 Muharrem 1327/5 Şubat 1324), s. 402-403.

¹⁰⁷ Bereketzâde, “Necâib [23]”, *SM*, I/26, s. 404-405.

¹⁰⁸ Bereketzâde, “Necâib [26]”, *SM*, II/29 (18 Safer 1327/26 Şubat 1324), s. 34-37.

nazil olunca Hz. Peygamber'in o esnada vahiy kâtiplerinden olan Abdullah b. Ebî Serh'e yazdırdığını anlatan yazar, âyetin "halkan âhar" kısmına gelindiğinde, Hz. Peygamber devamını söylemeden Abdullah'ın "fe tebârakallâhu ahsenu'l-hâlıkîn" dediğini dile getirir. Hz. Peygamber'in âyetin onun söylediği şekilde indiğini belirtmesi üzerine Abdullah'ın kalbine şüphe düştüğünü ve kendine de vahyolunduğu iddiasıyla irtidad ettiğini aktarır. Abdullah'ın irtidad ettikten sonra Mekke'ye döndüğünü ve Mekke'nin fethedildiği gün tekrar Müslüman olduğunu belirten Bereketzâde, onun Müslüman olmadan öldüğünü rivayet edenlerin de olduğu bilgisini verir. Yazar, konuyla ilgili olarak İbn Abbas'tan bir rivayeti de zikreder. İbn Abbas, Said b. Cübeyr'in, bu ayetin nüzülü sırasında, Hz. Ömer'in "fe tebârakallâhu ahsenu'l-hâlıkîn" kısmını söylediğini, Hz. Peygamber'in de bu şekilde nazil olduğunu bildirerek onu teyit ettiğini, Hz. Ömer'in bu tevafukla hep iftihar ettiğini söylediğini rivayet etmiştir. İki rivayet arasında karşılaştırma yapan Bereketzâde, âyetin iki kişiyi farklı noktalara götürmesine dikkat çeker.¹⁰⁹

Bereketzâde yirmi yedinci tefrikada bekârların, evlenmeye uygun köle ve cariyelerin evlendirilmesinin emredildiği, onların fakir olanlarının Allah'ın lütfuyla zenginleştirileceğinin vaat edildiği Nur 24/32 âyetinin tefsirine yer verir.¹¹⁰ Evlenmenin önemini Hz. Peygamber'in hadisleriyle izah eden yazar, bu bağlamda Hz. Peygamber'in Âkif b. Halid ile diyalogunu aktarır. Âkif'e evli olup olmadığını soran Hz. Peygamber'in hayır cevabını alması üzerine bir rivayete göre "Evlen! Şu durumda, şeytanların kardeşlerindensin.", diğer bir rivayete göre de "...Hıristiyan rahiplerindensin." dediğini, konuşmanın devamında da "Sizin en şerlileriniz ve ölümlerinizin en alçağı bekârlarınızdır. Yazık sana ey Âkif!" buyurduğunu zikreder. Âyetin belirttiği üzere, evliliğin kişileri zenginleştirdiği üzerinde duran Bereketzâde, Hz. Peygamber'e gelerek ihtiyaçlarından şikâyet eden bir kimseye Hz. Peygamber'in "Evlenmelisin!" dediğini aktarır. Yazar, bu rivayetteki şahsın ismini zikretmemiştir.

Bereketzâde İsmail Hakkı, "Necâib-i Kur'âniye" başlıklı yazılarının yirmi dokuzuncu tefrikasında Yâsîn ve Hucurât sûrelerinden bazı âyetlerin tefsirine yer verir.¹¹¹ Müminlere, bir fasık bir haber getirdiğinde onun doğruluğunu araştırmalarının

¹⁰⁹ Bereketzâde, "Necâib [26]", *SM*, II/29, s. 36.

¹¹⁰ Bereketzâde, "Necâib [27]", *SM*, II/30 (25 Safer 1327/5 Mart 1325), s. 52-54.

¹¹¹ Bereketzâde, "Necâib [29]", *SM*, II/32 (10 R. Evvel 1327/19 Mart 1325), s. 83-84.

emredildiği Hucurât 49/6 âyetini izah ederken âyet nüzul sebebiyle ilgili iki rivayet aktarır. Hz. Peygamber'in Velid b. Ukbe'yi -Hz. Osman'ın anne bir kardeşi- Beni'l-Mustalık kabilesinden zekât tahsil etmek üzere görevlendirdiğini belirten yazar, Velid yaşadıkları yere yaklaşınca kabilenin onu tazim amacıyla atlı olarak karşılamaya çıktıklarını dile getirir. Velid ile kabile arasında cahiliye döneminden kalma bir kan davası olması sebebiyle onun, kalabalığı görünce kendisine saldırmak için toplandıkları korkusuna kapılarak geri döndüğünü ve Hz. Peygamber'e kabilenin dinden döndüğünü, üzerine silahla geldiklerini, zekât verme konusunda muhalefet ettiklerini söylediğini ifade eder. Bu sözler karşısında Hz. Peygamber'in kabile üzerine asker sevk edilmesine karar verdiğini belirten Bereketzâde, bu esnada mezkûr ayetin nazil olduğunu zikreder. Diğer bir rivayete göre ise Velid b. Ukbe'nin Beni'l-Mustalık'tan dönüp olayı bu şekilde aktarması üzerine Hz. Peygamber Halid b. Velid'i askerleriyle birlikte kabile üzerine göndermiş, gizlice onların yurduna girerek durumu incelemelerini; İslam üzere iseler zekâtlarını almalarını; değil iseler irtidad edenlere uygulanması gerekeni icra etmelerini emretmiştir. Halid b. Velid askerleriyle birlikte, Hz. Peygamber'in emrettiği şekilde kabilenin yaşadığı bölgeye gizlice girerek konaklamış, akşam ve yatsı ezanlarını duymuş, yaşantılarına, muhtelif durumlarına şahit olmuş, ancak hal ve hareketlerinde Allah'ın emirlerine muhalif bir tavra rastlamamıştır. Bu durum karşısında, zekâtlarını alarak geri dönmüş, Hz. Peygamber'e gördüklerini arz etmesi üzerine de bu ayet nazil olmuştur. Bereketzâde, âyetten hareketle içinde yaşadıkları duruma da göndermeler yapar, perde arkasında pek çok oyunlar oynandığı yorumuyla Müslümanlar arasında nifaka sebep olacak sözler karşısında bu âyet hatırlanarak davranılması tavsiyesinde bulunur, Müslümanların bekasının ittihadla mümkün olacağını vurgular.

Otuzuncu tefrikada, müminlere zandan kaçınmaları, birbirlerinin kusurlarını araştırmamaları ve gıybet etmemelerinin emredildiği Hucurât 49/12 âyetinin tefsiri sadedinde âyet ve hadislerle Hz. Peygamber sonrası örnek hikâyelere yer veren Bereketzâde İsmail Hakkı, yazı sonunda âyetin nüzülüyle ilgili bir rivayet aktarır.¹¹² Hz. Peygamber'in bir sefere veya gazaya çıkıldığında, ihtiyaç sahibi olanlardan bir kimseyi durumu iyi olan iki kişinin yanına, konaklama yerlerine önceden giderek mekânı, yiyecek-içeceklerini ayarlamak üzere hizmetlerine verdiğini anlatan yazar, Selmân-ı Fârisî'nin de Hz. Peygamber'in bazı seferlerinde bu şekilde iki kişinin refakatine

¹¹² Bereketzâde, "Necâib [30]", *SM*, II/33 (17 R. Evvel 1327/26 Mart 1325), s. 100.

verildiği bilgisini zikreder. Yine böyle bir seferde refakati esnasında Hz. Selmân'ın konaklama mekânına önceden gittiğini fakat uyuyakalıp bir şey hazırlayamadığını, hizmetinde bulunduğu kişilerin gelip bu durumu görünce onu Hz. Peygamber'e kendileri için yemek istemeye gönderdiklerini ifade eder. Hz. Selmân durumu Hz. Peygamber'e aktarınca onu yemekten artmışsa kendisine verilmek üzere Usâme b. Zeyd'in yanına gönderdiğini, Usâme'nin yanına giden Selmân'ın ondan da bir şey kalmadığı yanıtını alınca refakat ettiği kişilerin yanına dönerek onlara durumu haber verdiğini dile getirir. Bu şahısların Usâme hakkında yanında fazla yemek varken cimrilik ederek vermediği yolunda laf ederek Selmân'ı başka sahabelerden de yiyecek istemek üzere gönderdiklerini anlatan Bereketzâde, dönüp onlarda da bir şey bulunmadığını söyleyen Selmân hakkında da "Sümeÿha kuyusuna göndersek suyu çekilir." sözleriyle gıybette bulduklarını ifade eder. (Sümeÿha'nın Medine'de suyu olmayan bir kuyu olduğu bilgisini verir.) Ardından Hz. Peygamber'in kendileri için emrettiği yemeğin Usame'de olup olmadığını anlamak üzere Hz. Peygamber'in huzuruna gittiklerini dile getirir. Hz. Peygamber'in onlara "Ben sizin ağzınızda et karartısı görüyorum." dediğini belirten yazar, et yemedikleri yanıtını vermeleri karşısında, "Siz, Usâme ile Selmân'ın etini yediniz!" dediğini ve bunun üzerine mezkûr âyetin nazil olduğunu zikreder.

Yazar otuz birinci tefrikada insanların erkek ve diğiden yaratıldığı, birbirleriyle tanışmaları için kavim ve kabilelere ayrıldıklarının belirtildiği, bütün insanların eşit olup üstünlüğün ancak takvada olduğunun hatırlatıldığı Hucurât 49/13 âyetini izah eder.¹¹³ İslamiyet açısından nesebin üstünlük sebebi olmadığı üzerinde duran, mümin ve muttaki olanın -köle bile olsa- her durumda itibar sahibi kabul edildiğini vurgulayan yazar, âyetin nüzul sebebi olan Hz. Peygamber'in zenci bir köleye karşı tutumuyla ilgili rivayeti örnek olarak zikreder. Hz. Peygamber'in bir gün Medine'nin çarşısından geçerken kendisini satın alanın beş vakit Hz. Peygamber'in arkasında namaz kılmaktan men etmemek şartıyla alması talebini dillendiren zenci bir köleye rastladığını ve bu nidasının ardından satın alınan köleyi her namazda gördüğünü anlatır. Bir gün onu namazda göremeyince sahibine sorduğunu, hummaya yakalanmış olduğunu öğrenince de ziyaretine gittiğini dile getirir. Hz. Peygamber'in üç gün sonra yine kölenin durumunu sorduğunu ve ağırlaştığını öğrenince tekrar yanına gittiğini aktaran

¹¹³ Bereketzâde, "Necâib [31]", *SM*, II/34 (13 R. Âhir 1327/20 Nisan 1325), s. 117-118.

Bereketzâde, onu can çekişirken bulduğunu, vefat ettiğinde de defnini bizzat gerçekleştirdiğini zikreder. Zenci bir köleye bu denli tazim ve ihtiram gösterilmesinin ensar ve muhacirlere ağır gelmesi üzerine mezkûr ayetin nazil olduğunu belirtir. Bereketzâde, yazısının sonunda Hz. Peygamber ile ilgili bir şiire de yer verir.

Bereketzâde İsmail Hakkı, “Necâib-i Kur’âniye” başlıklı yazılarının son tefrikasında kız çocuklarını diri diri gömenlerin, ölçü ve tartıda haksızlık yapanların, kıyamet günü karşılaşacakları akıbet hatırlatılarak uyarıldığı Tekvîr 81/8-9 ve Mutaffifîn 83/1-6 âyetlerinin tefsirine yer verir.¹¹⁴

Kıyamet sahneleri anlatılırken diri diri toprağa gömülen kıza hangi günah sebebiyle öldürüldüğünün sorulacağını bildirildiği Tekvîr Sûresindeki âyetlerin izahında cahiliye dönemi mev’ûde âdetini anlatan Bereketzâde, Arapların kız çocuklarını fakirlik korkusuyla veya büyüdüklerinde namuslarına leke sürecekleri vehimleriyle, onları utanç vesilesi sayarak diri diri gömdüklerini dile getirir. Kız çocuğu olan bir kişinin onu hayatta bırakmak istiyorsa yün ya da kıldan bir cübbe giydirerek çölde çobanlık yaptırdığı, öldürecekse de akrabalarına götüreceği bahanesiyle çocuğu annesine hazırlattırıp kıra götürdüğü, kazdığı çukura yaklaştırarak arkasından itmek suretiyle gömdüğü bilgilerini verir. Yazar ayrıca ashâbdan bir kişinin -isim zikretmez- cahiliye döneminde helvadan yaptıkları putlara tapma adetlerini hatırladıkça güldüğü; kız çocuğunu gömmek üzere çölde çukur kazarken, onun yüzündeki tozu silecek kadar sevgi göstermesi karşısında bile merhamet etmeyerek, âdet gereği onu diri diri gömdüğünü hatırladıkça da ağladığı yolundaki rivayeti de aktarır¹¹⁵.

Bereketzâde, ölçü ve tartıda hile yapanların; kendilerine alırken tam, başkalarına verirken eksik tartanların yerildiği, hesap günü ile tehdit edildiği, Mutaffifîn Sûresi ilk âyetlerini, âyet ve hadislerle, örnek hikâyelerle açıklarken Hz. Peygamber dönemi hakkında da kısa bir bilgi aktarır. Hz. Peygamber Medine’ye hicret ettiği dönemde Medine halkının ölçü konusunda adaletli olmadıklarının rivayet edildiğini belirten yazar, doğru ölçüp tartmanın emredildiği âyetin nüzülüyle (ve evfu’l-keyle...) davranışlarını düzelttiklerini zikreder.¹¹⁶

¹¹⁴ Bereketzâde, “Necâib [36]”, *SM*, II/39 (14 C. Evvel 1327/21 Mayıs 1325), s. 194-196.

¹¹⁵ Bereketzâde, “Necâib [36]”, *SM*, II/39, s. 194-195.

¹¹⁶ Bereketzâde, “Necâib [36]”, *SM*, II/39, s. 196.

Yazar, mezkûr başlık altında yayınlanan tefsir yazılarında âyetlerin izahı, nüzul sebebi bilgileri bağlamında Hz. Peygamber'e ait çeşitli tarihi bilgiler aktarmıştır.

Bereketzâde İsmail Hakkı, İmam Bûsîrî'nin “*el-Kasîdetü'l-Hemziyye*” adlı kasidesini tercüme ve şerh ettiği “Menâkıb-ı Seniyye” başlıklı yazılarının¹¹⁷ ilk tefrikasında Hz. Peygamber'e övgü geleneği, na't edebiyatının oluşumu, Bûsîrî ve mezkûr eseri hakkında bilgiler verir.¹¹⁸ İnsanın Allah'ın âyetleri ile tavsif edilmiş olan Hz. Peygamber'i hakkıyla övmekten aciz olduğunu ifade eden Bereketzâde, Ebû Temmâm, Buherî, İbn Rûmî gibi Mütেকaddimûn şairlerinin önde gelenlerinin bu sebeple Hz. Peygamber'i öven şiirler söylemeye teşebbüs etmediklerini belirtir. Ancak Mütעהahirûn şairlerinin onu övmenin imkânsız olduğunu bilmekle birlikte Hz. Peygamber'e na't ve övgünün onunla bağ kurmak için önemli bir vesile olacağı düşüncesiyle pek çok eser meydana getirdiklerini dile getirir. Bu eserlerin en önemlilerinden olduğunu belirttiği Bûsîrî'nin eseri hakkında bilgiler veren, tercüme ve izahında izlediği yöntemi anlatan yazar, bu girişin ardından bir beytin açıklamasına da yer verir. Beyitte, Hz. Peygamber'in İsrâ gecesi Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksâ'ya geçişi, buradan göğe yükselişi, sidre-i münteha, müstevâ ve arş-ı refrefe kadar ilerleyerek diğer peygamberlerin ulaşamadığı bir seviyeye ulaşması ve Allah'la buluşması anlatılarak övülmektedir.

Bereketzâde, üçüncü tefrikada son peygamber olmakla birlikte bütün mahlûkâtta önce Hz. Peygamber'in nurunun yaratıldığı, nesebinin saflığının korunduğu konularında övgülerin yer aldığı beyitleri izah ederken Hz. Peygamber'den bazı rivayetlere yer verir.¹¹⁹ Hz. Câbir'in Hz. Peygamber'e yaratılan ilk şeyi sorması üzerine Hz. Peygamber'in ona Allah'ın ilk olarak nûr-ı Muhammedî'yi yarattığını bildirdiği rivayetin bir kısmını aktaran yazar, Hz. Âdem'den itibaren Hz. Peygamber'in nesebinin korunduğu ile ilgili de hadisler bulunduğunu dile getirir. Hz. Peygamber'in nurunun Hz. Âdem'in alnında parladığı, ondan oğlu Şît'e geçtiği, Hz. Âdem'in oğlunu bu nuru temiz eşlerle koruması konusunda uyardığı ve nihayet bu nurun Hz. Peygamber'in dedesi ve babasına kadar ulaştığı yolundaki bilgilerin pek çok rivayette zikredildiği bilgisini - kaynak belirtmeden- ifade eder. Şerh etmekte olduğu kasidede Hz. Peygamber'in ataları

¹¹⁷ Yazarın, dergide, bu başlıkla, on beş tefrika yazısı yayınlanmıştır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 95.

¹¹⁸ Bereketzâde, “Menâkıb-ı Seniyye [1]”, *SM*, II/51 (10 Şaban 1327/13 Ağustos 1325), s. 387-389.

¹¹⁹ Bereketzâde, “Menâkıb [3]”, *SM*, III/55 (7 Ramazânü'l-Mübârek 1327/10 Eylül 1325), s. 37-39.

arasında kâfir bulunmadığının -kâfirin necis sayıldığını belirtir- vurgulandığını, bu bilgiye göre silsilenin son halkası olan ebeveyninin de cennet ehli olduklarını dile getirir. İmam Bûsîrî'nin zikrettiği bu bilgiye Kur'ân'da Hz. İbrahim'in babası olarak belirtilen Âzer'in kâfir olmasının Hz. Peygamber'in nesebinde kâfir bulunduğunu gösterdiği şeklinde bir itirazın doğru olmayacağı görüşünü belirten Bereketzâde, iki sınıf ehl-i kitabın Âzer'in Hz. İbrahim'in amcası olduğu konusunda ittifak ettiklerini ifade eder. Araplarda amcaya da baba denmesi geleneği dolayısıyla Kur'ân'da bu şekilde zikredilmiş olacağı yorumunda bulunur.

Bereketzâde İsmail Hakkı, "Menâkıb-ı Seniyye" başlıklı yazılarının altıncı tefrikasında İmam Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'i doğduğu gece yaşananları anlatarak övdüğü beyitlerini izah eder.¹²⁰ Hz. Peygamber'in gece mi gündüz mü doğduğu konusunda ihtilaf olduğunu belirten yazar, şair her ne kadar gece doğduğunu belirtse de tercih edilen görüşün gündüz -fecirden sonra- dünyaya geldiği yönünde olduğu açıklamasında bulunur. Hz. Peygamber'in doğduğu gece bütün evrenin sevince büründüğü, Kısra Sarayının yıkılmaya başlayışının da onun peygamberliğinin göstergesi olduğu övgülerini içeren beyitleri açıklarken söz konusu mucizeleri ve bu konudaki rivayetleri ayrıntılarıyla aktarır. Kısra Sarayının sağlamlığıyla şöhret bulmuş olup yıkılmasına ihtimal verilmediğini dile getiren Bereketzâde, Hz. Peygamber'in doğumuna rastlayan gece duvarlarının birden bire yarılmaya başladığını, sarayın on dört sütununun yerle bir olduğunu belirtir. Yine o gece İran bölgesinde Sâve şehrinin büyük gölündeki suların çekilerek su kaynaklarının kurduğu, ateşperestlerin yıllardan beri yanmakta olan ateşlerinin söndüğü bilgilerini zikreder. Yazar, mecûsîlerin baş kadısı olduğunu belirttiği Mûbidân'ın da o gece rüyasında bazı başıboş develerin Arap atlarını sürerek Dicle'yi geçip Fars topraklarına yayıldıkları gördüğünü, bunu da vaktin kistrâsı olan Nûşîrevân'a anlattığını ifade eder. Nûşîrevân'ın özellikle Mûbidân'ın gördüğü rüyadan endişelenerek ona bu kadar hadisenin aynı zamanda meydana gelmesinin hikmetini sorduğunu, onun da Arabistan taraflarında zuhur etmiş bir olay olabileceğini söylediğini aktarır. Bunun üzerine Nûşîrevân'ın Arabistan hâkimi Numan b. Münzir'e bir mektup yazarak Arap beldesindeki bilgilerden birini göndermesini istediğini anlatan Bereketzâde, hâkimin de Şam'da bulunan meşhur kâhin Sutayh'ın yeğeni Abdü'l-Mesîh'i gönderdiğini dile getirir. Olayları anlatıp sebebini sorduğu Abdü'l-Mesîh'in

¹²⁰ Bereketzâde, "Menâkıb [6]", *SM*, III/58 (29 Ramazânü'l-Mübârek 1327/1 T. Evvel 1325), s. 84-85.

bunu ancak dayısı Sutayh'ın bileceği cevabını vermesi üzerine Nûşîrevân'ın ona Şam'a, dayısına gidip olayı anlatması, ondan aldığı cevabı kendisine bildirmesi emrini verdiğini ifade eder. Sutayh, Abdü'l-Mesîh'in anlatıp hikmetini sorduğu hadiselerin ahir zaman peygamberinin doğduğuna delalet ettiği, Kısra sarayının on dört sütununun yıkılmasının da İran hâkimiyetinin on dört hükümdardan sonra Sasani ailesinin elinden başkalarına geçeceğinin işareti olduğu cevabını vermiş, Abdü'l-Mesîh de bu cevabı Nûşîrevân'a bildirmiştir. Sutayh'ın verdiği haberin doğru çıktığı görüşünü belirten Bereketzâde, bunun üzerinden çok geçmeden İran hükümdarlarının bir bir yok oldukları, Hz. Osman döneminde ölen son kistrânın (Yezdecerd?) ardından, hicri otuz birinci yılda Sasani hanedanı tükenerek İran hâkimiyetinin İslam'a geçtiği bilgilerini zikreder. Bûsîrî'nin mezkûr beyitle anlatılan hadiselerle işaret ettiğini belirtir.

Yedinci tefrikada İmam Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'i doğduğu gece yaşananlarla övdüğü beyitlerini açıklamaya devam eden Bereketzâde İsmail Hakkı, o gece ateşe tapanların bütün ateşlerinin söndüğü, bu sebeple belaya uğradıkları, İran'ın bazı pınarlarının yere battığı ve sularının tamamen kuruduğu bilgilerini zikreder. Hz. Âmine'ye Hz. Peygamber'i dünyaya getirmesi sebebiyle verilen annelik gücü ve faziletinin Hz. Havva'dan itibaren onun soyunun saflığını koruyan bütün annelerde görüldüğü övgüsünü dile getirir¹²¹.

Bereketzâde, yazıların sekizinci tefrikasında İmam Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'in annesi Hz. Âmine'yi övdüğü beyitleri şerh eder.¹²² İmam Bûsîrî'nin Hz. Âmine'yi Hz. Peygamber'i doğurmuş olması bakımından Hz. Havva'dan üstün tutuşunun onu her anlamda, mutlak olarak, Hz. Havva'dan üstün gördüğü anlamına gelmediğini belirten yazar, onun bu övgüsünün Hz. Havva'nın Hz. Âmine'den üstün olduğu yolundaki genel görüşe (icma) ters düşmediğini ifade eder. Şiirinde Bûsîrî'nin Hz. Âmine'yi "İbnetü Vehb" şeklinde, künyesi ile andığı, onun baba tarafından nesebinin "Âmine bint-i Vehb ibn-i Abd-i Menâf b. Zühre b. Kilâb b. Mürre" olduğu ve Hz. Peygamber'le Kilâb'da birleştiği, anne tarafından nesebinin ise "Âmine bint-i Mürre b. Abdi'l-Uzâ b. Kusay b. Kilâb" olduğu bilgilerini zikreder¹²³.

¹²¹ Bereketzâde, "Menâkıb [7]", *SM*, III/61 (20 Şevval 1327/22 T. Evvel 1325), s. 133-134.

¹²² Bereketzâde, "Menâkıb [8]", *SM*, III/62 (27 Şevval 1327/29 T. Evvel 1325), s. 147-148.

¹²³ Bereketzâde, "Menâkıb [8]", *SM*, III/62, s. 147.

Bereketzâde, Bûsîrî'nin Hz. Peygamber doğduğunda meleklerin ona dua ettiklerini belirten ve Hz. Şifâ'nın rivayetine gönderme yapan beytini açıklarken mezkûr rivayeti - kaynak belirtmeden- aktarır. Rivayette Hz. Şifa; Hz. Peygamber'in eline doğduğunu, doğum sonrası ilk ağlayışı üzerine “Rahimekallahu ve rahhame bik (?) ” şeklinde dua eden bir ses işittiğini ve kendisine doğu ve batının Rum kasırlarını görece kadar aydınlandığını, Hz. Peygamber'i sarıp yatırınca bir karanlık ve korkuya bürünerek ürperdiğini, o anda Hz. Peygamber'in gözünün önünden kaybolduğunu, onu nereye götürdüğünü soran bir ses işittiğini ve yine bir sesin Maşrık'a götürdüğü cevabını verdiğini, bu yaşadıklarını hiç unutmadığını, bu sebeple de peygamberlik ona verildiğinde ilk iman edenlerden olduğunu anlatmaktadır. Hz. Şifâ'nın işittiği seslere meleklerin sesi olduğu açıklaması getiren yazar, Abdurrahman b. Avf'ın annesi olduğunu belirttiği Hz. Şifâ'nın ismi ile ilgili rivayetleri de aktarır¹²⁴.

Bereketzâde İsmail Hakkı, “Menâkıb-ı Seniyye” başlıklı yazılarının dokuzuncu tefrikasında Hz. Peygamber'in doğduğu zaman gökyüzüne baktığını, bunun da onun yüceliğinin göstergesi olduğunu anlatan beyitlerin izahında Ebû Saîd'in Hz. Âmine'den bir rivayetini aktarır. Ebû Saîd'in rivayetine göre Hz. Âmine, Hz. Peygamber'in vücudundan ayrılarak doğduğu esnada kendisinden bir nur çıkıp Hz. Peygamber'e doğu ve batıyı aydınlık, görünür kıldıktan sonra ellerine dayanarak yere düştüğünü, bir avuç toprak alıp tuttuğunu ve başını göğe kaldırdığını söylemiştir¹²⁵.

Onuncu tefrikada Bereketzâde İmam Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'in doğumu ve sütanneye verilmesi ile ilgili olağanüstü olayları zikrettiği beyitlerini şerh eder.¹²⁶ Şairin Hz. Peygamber'in doğduğu gece yıldızların onu tazim için yeryüzüne yaklaştığı ve etrafı aydınlattığını dile getirdiği beyit ile ilgili olarak İmam Beyhakî'den bir rivayet aktaran yazar, rivayete göre Fâtıma es-Sakafıyye'nin Hz. Peygamber'in doğumu gerçekleştiğinde evi nur ile dolmuş gördüğünü, yıldızların neredeyse üstüne düşecek kadar yaklaştığını söylediğini zikreder. O gün Rum kayserinin köşkerinin görüldüğü mucizesine açıklama olarak da Hz. Âmine'nin Hz. Peygamber vücudundan ayrılıp doğduğunda bir nurun ortaya çıktığını, doğu ve batıyı aydınlatan bu nur sebebiyle bazı Rum kasırlarını bile gördüğünü söylediği rivayeti aktarır.

¹²⁴ Bereketzâde, “Menâkıb [8]”, *SM*, III/62, s. 148.

¹²⁵ Bereketzâde, “Menâkıb [9]”, *SM*, III/64 (11 Zilkade 1327/12 T. Sâni 1325), s. 179.

¹²⁶ Bereketzâde, “Menâkıb [10]”, *SM*, III/68 (10 Zilhicce 1327/10 K. Evvel 1325), s. 244-246.

Bereketzâde, İmam Bûsîrî'nin Hz. Peygamber'in doğumundaki olağanüstü hadiselerin ardından sütanneye verilisinde yaşananları konu edindiği beyitlerinin izahında Mekke halkının yeni doğmuş çocuklarını sütanneye verme geleneklerinden bahseder. Mekkelilerin yeni doğan çocuklarının daha ferah bir ortamda, sağlıklı yetişmeleri için badiyeye gönderdiklerini belirten yazar, badiye kabilelerinden sütanne adaylarının adet üzere uygun mevsimde Mekke'ye gelip çocukları ücret karşılığı emzirmek üzere kabilelerine götürdüklerini ifade eder. Adet üzere Mekke'ye sütanne adaylarının geldiği bir dönemde Hz. Peygamber'in de süt emiyor olduğunu, dedesi Abdülmuttalib'in onu sütanneye vererek badiyeye göndermek istediğini ancak yetim olduğundan onu almanın kendilerine faydası olmayacağı düşüncesiyle hiçbir sütannenin onu emzirmeye yaklaşmadığını dile getirir. Bereketzâde ayrıca Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın Hz. Peygamber anne karında, bir rivayete göre iki, diğer rivayete göre altı aylıkken, Şam ticaretinden döndüğü sırada Medine'de vefat edip orada defnolunduğu bilgisini zikreder. Bazılarının Kızıldeniz yakınlarında, Râbiğ Karyesi civarında, Ebvâ denilen yerde medfun olduğunu belirttiklerini de ekler¹²⁷.

Nihayet Hz. Halime'nin (Halime-i Sa'diyye), Hz. Peygamber'e sütanne olmayı kabul ettiğini ifade eden Bereketzâde, Sa'd kabilesinden olmasında da bir bereket ve müjde olduğu yorumunda bulunur. Hz. Peygamber'in de güzel tevafuklardan hoşlandığını belirterek Hudeybiye Kuyusu'nun suyunun neredeyse tamamen bitirilmesi üzerine Hz. Peygamber'in kuyuyu temizleyerek kaynağı açacak bir gönüllü aradığını, Mürre adlı bir şahıs talip olunca ona durmasını söylediğini, isminin Naciyye olduğunu söyleyen kişiye kuyuya inme izni verdiğini örnek olarak anlatır.

Bereketzâde, Hz. Halime'nin Hz. Peygamber'i emzirmek üzere alışını anlattığı bir rivayeti de zikreder. Rivayette Hz. Halime, bir kıtlık yılında çocuk alıp emzirmek için kabilesindeki kadınlarla birlikte Mekke'ye gittiğini, yanında eşi ve emzikli çocuğu bulunduğunu, develerinde bir damla bile süt olmaması sebebiyle çocuğunun açlıktan uyuyamaz halde olduğunu anlatır. Bu yoksullukta sütünün az olması dolayısıyla kimsenin ona çocuk vermeye yanaşmadığını, birlikte geldiği arkadaşlarının hepsinin süttten kesilmemiş olduklarından hemen çocuk bulduklarını, ondan başka çocuk almayan kalmadığını, Hz. Peygamber'i de yetim olduğundan kimsenin almak

¹²⁷ Bereketzâde, "Menâkıb [10]", *SM*, III/68, s. 244-245.

istemediğini, ondan başka bebek bulamayınca eşine çocuk bulmadan gitmek istemediğini söyleyerek onu görmeye gittiğini dile getirir. Onu beyaz, yünlü bir kıyafet içine sarılmış, ağzı misk kokulu, ipekten, yeşil bir örtü üzerinde uyuyor bulduğunu ve ona hayran kaldığını, uykudan uyandırmaya kıyamadığını, yavaşça yanına yaklaştığını, fakat elini onun göğsüne koyunca hemen uyanıp gülümsediğini, onu iki gözünün ortasından öpüp sağ göğsüyle emzirmeye başladığını ifade eder. Sütü kesilmeyip Hz. Peygamber dilediği kadar emdikten sonra onu alıp Şübeyke tarafındaki yurtlarına götürdüğünü, vardıklarında eşinin devenin memesinin sütle dolduğunu gördüğünü, sütü sağdığını, ikisinin de doyuncaya kadar yiyip içtiklerini, o geceyi hayır ve bereketle geçirdiklerini ve o geceden beri Allah'ın hayır ve bereketlerini artırmakta olduğunu aktarır¹²⁸.

Bereketzâde İsmail Hakkı, “Menâkıb-ı Seniyye” başlıklı yazılarının on birinci tefrikasında İmam Bûsîrî'nin Hz. Halime'nin hayatının Hz. Peygamber'i emzirmeye başlamasıyla bereketlenişini anlattığı beyitlerinin izahına yer verir.¹²⁹ Ailesi ve çocuklarıyla, kıtlık ve fakirlikten helak olma noktasına gelen Hz. Halime'nin Hz. Peygamber'i emzirmeye başlamasıyla bolluk ve berekete kavuştuğu, koyunlarının kuvvetlenip süt vermeye başladığı bilgilerini zikreden yazar, beldelerinde yağmur kesilmiş, ekinler kurumuşken Hz. Peygamber'i beslemesi sebebiyle bütün bu olumsuzluklardan Hz. Halime'nin etkilenmediğini aksine rızkının arttığını ifade eder.

Yazar on ikinci tefrikada, Hz. Halime ile ilgili beyitlerin izahında, Allah'ın Hz. Halime ve bütün ailesine Hz. Peygamber'i emzirmesi sebebiyle bereket ihсан ettiği, onların bu iyiliği karşısında bütün Sa'd ailesinin İslam'la şerefendirildiği bilgilerini verir. Allah'ın bir kulu hayırlı bir kulla karşılaştırdığında, onun hizmetinde bulundurduğunda bu muhabbet ve hizmet sebebiyle onu da bu hayırdan nasiplendirmesi olarak açıkladığı bu durumu, örnek hadislerle ilişkilendirir¹³⁰.

On üçüncü tefrikada, Hz. Halime ile ilgili beyitlerin izahına devan eden Bereketzâde, tabiatın kurduğu, insanların ekinlerinin yeşerdiğini bile göremedikleri kıtlık

¹²⁸ Bereketzâde, “Menâkıb [10]”, *SM*, III/68, s. 246.

¹²⁹ Bereketzâde, “Menâkıb [11]”, *SM*, III/70 (24 Zilhicce 1327/23 K. Evvel 1325), s. 277.

¹³⁰ Bereketzâde, “Menâkıb [12]”, *SM*, III/73 (15 Muharrem 1328/14 K. Sâni 1325), s. 324-325.

döneminde Hz. Halime'nin Allah'ın ihsan ve bereketine mazhar olduğu, koyunlarının gelişip süt verdiği, ektiğinden kat kat fazla mahsul aldığı bilgilerini verir¹³¹.

Bereketzâde İsmail Hakkı, “Menâkıb-ı Seniyye” başlıklı yazılarının on dördüncü tefrikasında İmam Bûsîrî'nin Hz. Halime'nin Hz. Peygamber'i dedesine teslimini anlattığı beyitlerin açıklamasına yer verir.¹³² İmam Bûsîrî Hz. Halime'nin Hz. Peygamber'i memeden kestikten sonra dedesine teslim ettiğini ancak ondan ayrılması sebebiyle büyük bir üzüntüye uğradığını belirtmiş, onu tesliminin sebebi olarak da etrafında gördüğü melekleri şeytan ve cin sanıp ona zarar vermelerinden korkmasını göstermiştir. Bu bilgilerle ilgili olarak Bereketzâde, Hz. Halime'nin Hz. Peygamber'i dedesine iadesinin iki kez gerçekleştiği açıklamasında bulunur. İlk olarak Hz. Peygamber iki yaşını doldurduğu zaman, süt emme çağı dolan çocukların ailelerine geri verilme adeti üzere teslim ettiğini belirtir. İkinci tesliminin Hz. Peygamber iki yaşını iki ya da üç ay geçmişken, şakk-ı sadr için gelip onun etrafını saran melekleri şeytan ve cinlerden sanması ve ona zarar vermelerinden korkması sebebiyle gerçekleştiğini, bu kez dedesi Abdülmuttalib'in onu yanına aldığını ve Hz. Halime'nin üzüntüyle ondan ayrıldığını dile getirir. Bir rivayete göre Hz. Halime'nin Hz. Peygamber'i dedesine değil annesine götürdüğü bilgisini veren yazar, Şair'in dedenin asıl sayılması ve Hz. Âmine'nin Hz. Peygamber'in dedesiyle müşavere etmeden bir şey yapmadığı gerekçelerine dayanarak böyle zikretmiş olacağı yorumunda bulunur.

Bereketzâde İsmail Hakkı, yazıların on beşinci tefrikasında¹³³ şairin dile getirdiği Hz. Halime'nin Hz. Peygamber'i üzümlere teslim edilmesinin sebebi olan onun göğsünün yarılarak siyah bir et parçasının çıkarılması, yıkanıp temizlenmesi -şakk-ı sadr-hadisesinin dört kez gerçekleştiği bilgisini verir. İlkinin süt emdiği dönemde, yaşını bir ya da iki ay geçmişken, ikincisinin ise on yaşını doldurduğunda vuku bulduğunu belirten yazar, Hira Dağı'nda bulunan mağarada iken Cebrail ilk vahyi getirdiği zaman üçüncüsünün, İsrâ gecesinde de dördüncüsünün yaşandığını ifade eder. Beş kez şakk-ı sadr hadisesinin yaşandığı yönündeki haberin zayıf olduğunu dile getirir. Bereketzâde, ayrıca göğsün yarılması hadisesinin Hz. Peygamber'e özel bir durum olmayıp her peygamberin başına geldiğini belirtir, belki birden fazla oluşunun ona has olabileceği

¹³¹ Bereketzâde, “Menâkıb [13]”, *SM*, III/74 (22 Muharrem 1328/21 K. Sâni 1325), s. 343.

¹³² Bereketzâde, “Menâkıb [14]”, *SM*, III/77 (14 Saferü'l-Hayr 1328/11 Şubat 1325), s. 390-391.

¹³³ Bereketzâde, “Menâkıb [15]”, *SM*, IV/85 (11 R. Âhir 1328/8 Nisan 1326), s. 113-114.

görüşünü ekler. Göğsünden çıkarılan parça ile ilgili, hiç yaratılmamış olabilecekken yaratılıp çıkarılmasının hikmeti olarak da onun hiç olmayışının insan vücudu için eksiklik olması sebebiyle önce yaratılıp sonra çıkarılmış olacağı yorumunda bulunur.¹³⁴

Bereketzâde, zikredilen beytin sözcük anlamlarını verdiği, gramatik tahlilini yaptığı bölümde rivayetin aslında Hz. Peygamber'in göğsünden alınan parça için "alaka" kelimesi kullanılırken yazarın bunun yerine "mudğa" kelimesini kullanmakla rivayete ters düşmediği, iki kelimeyle de aynı şeyin kastedilmiş olacağı görüşünü dile getirir.

Yazar, Hz. Peygamber'in göğsü yarıldığında Cebrail'in sağ elini onun göğsüne koyduğu ve bu suretle kimsenin vakıf olmadığı sır ve hikmetleri ona vererek Allah'tan başkasının ulaşamayacağı şekilde mühürlediğinin konu edildiği beytin ardından şakk-ı sadr hadisesini Hz. Halime'nin anlattığı rivayeti aktarır. Rivayette Hz. Halime, Hz. Peygamber'i süttten keşişi üzerinden iki ya da üç gün geçmişken, sütkardeşleriyle çadırlarının arka tarafında buldukları bir sırada çocuğunun koşarak gelip Kureyşli kardeşinin yanına beyaz giysili iki kişinin geldiğini ve onu yatırarak karnını yardıklarını haber verdiğini belirtmiştir. Eşiyle birlikte hemen Hz. Peygamber'in bulunduğu tarafa koştuklarını ve onu ayakta, rengi değişmiş bir halde bulduklarını; eşinin, Hz. Peygamber'in boynuna sarılıp ona ne olduğunu sorması üzerine, yanına beyaz kıyafetli iki kişinin geldiği, kendisini yere yatırarak göğsünü yardıkları ve içinden bir şey çıkarıp attıktan sonra eski haline getirdikleri cevabını verdiğini anlatmıştır. Eşinin ona bir şey olmasından korkarak onu ailesine bir an önce teslim etmeyi teklif etmesi üzerine birlikte annesine götürdüklerini, annesinin geri getirme sebeplerini ısrarla sorması karşısında durumu ona izah ettiklerini aktarmış; annesinin, onu cin çapmasından korkmalarını gerektiğini belirterek yaşadığı bu olağanüstü olayın onun ilerde büyük bir şana kavuşacağını işaretlediğini dile getirdiğini ve onu yanında bırakmalarını söylediğini zikretmiştir.¹³⁵

Bereketzâde İsmail Hakkı'nın *Strât-ı Müstakîm Mecmuası*'nda "Envâr-ı Kur'ân" başlığıyla yayınlanan, Bakara 2/53. âyete kadar, Mushaf tertibine göre yazdığı tefsir

¹³⁴ Bereketzâde, "Menâkıb [15]", *SM*, IV/85, s. 113.

¹³⁵ Bereketzâde, "Menâkıb [15]", *SM*, IV/85, s. 114.

yazılarının¹³⁶ ilk tefrikasını Kur'ân'ın uyarıcı özelliğine, üslup ve belagatine, değindiği dibace yazısı oluşturur.¹³⁷ Kur'ân'ın yol göstericiliğini çeşitli âyetler örneğinde, edebî bir dille anlatan yazar, yazısının son kısmında İslam'ın ilk dönemlerinde Müslümanların Arap dili konusundaki edebî zevk ve seviyeleri sebebiyle Kur'ân'ın icaz ve belagatini, üslubundaki incelikleri fark edebildikleri, bir çobanın bile Kur'ân'ı duyduğunda dilinin cazibesinden etkilenerek secdeye kapanacak seviyede olduğu bilgilerini verir. İslam'ın Arap olmayanlar arasında da yayılmaya başlamasıyla dil ve belagat konusundaki bu zevkin yitirildiğini belirtir. İnsanların kalplerini İslâm'a ısındırmada Kur'ân'ın benzersiz üslubunun etkisini gören ilk dönem âlimlerinin Kur'ân'ı anlamada önemli bir etkiye sahip olan dil konusundaki zevki, anlayışta inceliği korumak üzere Arap dili ve edebiyatını bir araya getirmeyi sağlayacak ilmî çalışmalarda bulduklarını -tedvin-, bu çalışmaların nihayetinde, hicrî ikinci asırda tefsir yazılmaya başlandığını dile getirir.

Üçüncü tefrikada, dibaceye devamla, bir eseri şerh etme sebeplerinden bahseden Bereketzâde, Allah kelamı olan Kur'ân'ı anlama konusunda tefsire duyulan ihtiyacı anlatırken Hz. Peygamber dönemindeki durumu da aktarır. İsmail Hakkı, Allah'ın kuluna anlayacağı şekilde hitap ettiğini, her peygamberi kendi kavmine gönderip kitaplarını kendi dillerinde indirdiğini belirtir. Kur'ân-ı Kerîm'in de döneminin Araplarının zahirini ve hükümlerini anlayacağı şekilde, Arapça olarak indiğini dile getirir. Âyetlerin batınını ve inceliklerini açıklamak üzere de Hz. Peygamber'i görevlendirdiğini ifade eder. İlk Müslümanların hükümlerin ayrıntılarına, Allah'ın muradı üzere, ancak üzerinde düşündükten sonra vakıf olabildiklerini ve çoğu zaman kapalılıkları Hz. Peygamber'e sormak suretiyle giderdiklerini açıklayan Bereketzâde, buna örnek olmak üzere iki rivayet aktarır. “Ve lem yelbisû îmânehum bi zulmihim” âyeti indiğinde ashabın herkesin nefesine zulmettiğinden dem vurarak bu âyet karşısında durumlarının ne olacağını Hz. Peygamber'e sorduklarını belirten yazar, Hz. Peygamber'in âyetteki zulmü şirk ile tefsir ettiğini ve şirkin en büyük zulüm olduğunu ifade ettiğini zikreder. Yine Hz. Âişe'nin kitapları sağlarından verilenlerin kolayca hesap olunacaklarının belirtildiği âyetteki (fe immâ men ûtiye kitâbehû bi yemînihî...)

¹³⁶ Dergide bu başlıkla yayınlanan yazıların tamamı otuz iki tefrikadır. 142. âyete kadar olan kısım daha sonra kitap halinde yayımlanmıştır: *Tefsîr-i Şerîf Envâr-ı Kur'ân*, İstanbul 1331. Bilgi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 140.

¹³⁷ Bereketzâde, “Envâr-ı Kur'ân [1]”, (Tefsîr-i Şerîf), *SM*, IV/87 (25 R. Âhir 1328/22 Nisan 1326), s. 145-147.

kolay hesaptan muradın ne olduğu sorusuna Hz. Peygamber'in kolay hesapla amellerin önlerine sunularak onlara gösterilmesinin kastedildiği, yani hesap günü iyi ve kötü amellerinin kendilerine gösterilip iyilerinin daha fazla olması sebebiyle günahlarının affedileceği cevabını verdiğini aktarır.¹³⁸ Yazısının devamında tefsirin gerekliliğini Hz. Peygamber döneminde bile duyulan bu ihtiyacın daha sonra da artarak devam etmesi ile izah eden Bereketzâde, dibaceden sonra, “İhtar” ara başlığı altında kaynak olarak kullandığı tefsirlerle ilgili kısaltmaları zikredip Fatiha Sûresi'nin tefsirine başlar.¹³⁹

Yazar, tefsirinin dibacesinde Kur'ân'ın üslup ve belagatine değinirken ilk dönem Müslümanlarının Arap dili konusundaki seviyeleri sebebiyle Kur'ân'ın benzersiz dilini fark edebildiklerini ve bundan etkilendiklerini zikretmiştir. Tefsir ilminin gelişim tarihi bağlamında tefsire duyulan ihtiyacı anlatırken Hz. Peygamber döneminde Müslümanların âyetlerin zahirini ve hükümlerini anlayabildikleri, batınını ve inceliklerini ise Hz. Peygamber'den öğrendikleri, anlaşılmayan noktaları ona sordukları bilgilerini vermiştir.

“Envâr-ı Kur'ân” başlıklı yazılarının on altıncı tefrikasında münafıkların anlatıldığı Bakara 2/11-16 âyetlerini tefsir eden Bereketzâde İsmail Hakkı, onların iman edenlere karşı ikiyüzlü tavırlarının konu edildiği on dördüncü ayetin nüzul sebebine yer verir.¹⁴⁰ Münafıkların önde gelenlerinden Abdullah b. Ubey b. Selûl ve yandaşlarının şehrin dışına çıktıkları bir gün ahabdan bir grupla karşılaştıklarını anlatan yazar, İbn Selûl'ün sırasıyla, Hz. Ebû Bekîr, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin ellerini tutup selamladığını, onları İslam'a hizmetlerini zikrederek övdüğünü dile getirir. Hz. Ali'nin ona münafıklık yapmaması konusunda uyarıda bulunması üzerine de Hz. Ali'ye imanlarının onların imanını, tasdiklerinin de onların tasdikleri gibi olduğu karşılığını verdiğini aktarır. Ayrıldıktan sonra, İbn Selûl'ün bu tavır sebebiyle arkadaşlarından övgüler aldığını ve onlara Müslümanlarla karşılaştıklarında kendisi gibi davranmalarını salık verdiğini belirten Bereketzâde, ahabın dönünce başlarından geçeni Hz. Peygamber'e anlatmaları

¹³⁸ Bereketzâde, “Envâr [3]”, IV/90 (17 C. Evvel 1328/13 Mayıs 1326), s. 201-202.

¹³⁹ Bereketzâde, “Envâr [3]”, IV/90, s. 202-203.

¹⁴⁰ Bereketzâde, “Envâr [16]”, SM, V/106 (11 Ramazan 1328/2 Eylül 1326), s. 19.

üzerine mezkûr âyetin nazil olduğu bilgisini verir.¹⁴¹ Yazar, bu sebab-i nüzul bilgisi için “Kaf” rumuzu ile belirttiği Kadı Beyzâvî’yi kaynak göstermiştir.¹⁴²

“Envâr-ı Kur’ân” başlıklı yazılarının yirmi dokuzuncu tefrikasında¹⁴³ İsrailoğullarının Kur’ân’a inanıp onun emirlerini yerine getirmeye davet edildiği Bakara 2/43-46 âyetlerinin tefsirine yer veren Bereketzâde İsmail Hakkı, kırk dördüncü âyetin tefsiri bağlamında, Muhammed Abduh’tan alıntıyla Hz. Peygamber döneminde Yahudilerin dini inanç ve yaşantıları hakkında bilgiler verir. Âyette, Tevrat’ı okudukları halde, başkalarına iyiliği emrederken kendi durumlarını unutmakla eleştirilen Yahudilerin, Hz. Peygamber döneminde, dinin özünden uzaklaştıklarını belirten yazar, Tevrat’ı anlamaksızın, zahiren okuduklarını dile getirir. Tevrat’ta geleceği müjdelenen Hz. Peygamber’e iman etmediklerini, onun peygamberliğiyle ilgili bilgileri tahrif ettiklerini, üzerlerine farz kılınan zekâtı kendi istekleri doğrultusunda yorumladıklarını, peygamberlerinin getirdiği mucizeleri unutarak zaman içerisinde Allah’ın emirlerinden çıktıklarını ifade eder. Onların içerisinde, Tevrat’ı hakkıyla okuyup anlayan, emirlerini yerine getirenlerinin Hz. Peygamber’in getirdiğine iman ettiklerini zikreder.¹⁴⁴

Bereketzâde İsmail Hakkı, Hz. Peygamber dönemine ait bilgileri daha çok tefsir yazılarında, âyet nüzul sebebi bilgileri ve izahları bağlamında dolaylı olarak kullanmıştır. Rivayetleri ahlakî konuları izah bağlamında kullandığı gibi ittihad, tefrika, istişare, ehl-i kitabın durumu, emaneti ehline verme, ulu’l-emre itaat, düşmana karşı kuvvet hazırlama gibi döneminin yaygın meselelerini bu rivayetler üzerinden tartışmıştır.¹⁴⁵ Yazar ayrıca Hz. Peygamber’in doğumu öncesi ve sonrasında yaşanan mucizevî hadiseleri de nübüvvetinin ispatı ve ona övgüler sadedinde, edebî bir zeminde aktarmıştır.

¹⁴¹ Bereketzâde, “Envâr [16]”, *SM*, V/106, s. 19.

¹⁴² Bereketzâde’nin, “Envâr-ı Kur’ân” başlıklı tefsir yazılarında kullandığı kaynaklarla ilgili kısaltmaları için bk. *SM*, IV/90, s. 202.

¹⁴³ Bereketzâde, “Envâr [29]”, *SM*, VI/143 (4 C. Âhire [1329]/19 Mayıs 1327), s. 193-197.

¹⁴⁴ Bereketzâde, “Envâr [29]”, *SM*, VI/143, s. 195.

¹⁴⁵ Dönemin tefsir anlayışı için bk. Suvat Mertoğlu, *Osmanlı’da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Strat-ı Müstakim/Sebilürreşad Örneği: 1908-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 2001.

2.9. Eyüb Sabri

Selânik Mekteb-i Hukuk talebesi olan Eyüb Sabri, *Sırât-ı Müstakîm*'e, Dr. Dozy'nin "*Tarih-i İslâmiyet*" adlı kitabına karşı yazılan reddiye yazılarına teşekkür ettiği ve bu tarz yazıların incelenmesi konusunda derginin titizlik göstermesi gerektiğini belirttiği bir mektup göndermiştir. Mektubunda vahyin anlaşılmayan noktalarına açıklık getirmenin mühim olduğunu dile getiren Eyüb Sabri, Dozy'nin kitabına yazılan reddiyelerde de bu konuların önemsenmesi gerektiğini belirtmiş ve bu meyanda onun kitabında yer alan Garânik meselesi ile ilgili iddiaları aktarmıştır.¹⁴⁶

Eyüb Sabri'nin belirttiğine göre Dr. Dozy, kitabının mukaddimesinin baş kısımlarında, Necm Sûresinin sonunda, "e fe raeytümü'l-lâte..." âyetinden¹⁴⁷ sonra gelen, "tilke'l-garâniku'l-'ulâ..." şeklinde bir ayetin bulunduğunu ve bu ayetin Kur'an'a alınmadığını iddia etmektedir. İslam âlimlerinin bunun şeytanın sözü olduğunu söyleyerek işin içinden çıktıklarını söyleyen Eyüb Sabri, bu konuda bazı tefsirlere baktığını ancak tatmin edici açıklamalar bulamadığını ifade etmiştir. Tefsirlerde, bu ayeti şeytanın söylediği, olayın tamamiyle iftira olduğu, gerçekleşmediği, Hz. Peygamber'in sesini şeytanın taklit ettiği, böyle bir durumun mevcut olduğu ancak aslımı ancak Allah'ın bileceği yolunda görüşlerin bulunduğunu belirtmiştir. İbn Arabî'nin "ve ma kâne lî 'aleyküm min sultân" ayet-i kerîmesine¹⁴⁸ binaen, şeytanın insana bu anlamda etki etmesinin mümkün olmadığı yorumunda bulunduğunu belirten Eyüb Sabri, aklen bunu şeytana bağlamanın mümkün olmayacağını, diğer yorumların da bu mesele hakkındaki şüpheleri gidermediğini dile getirerek dergiden cevap beklediğini ifade etmiştir.

Eyüb Sabri'nin mektubunun ardından derginin bu mektuba cevabı yer alır¹⁴⁹. Dergi, herhangi bir yazar ismi belirtmeksizin yayınladığı cevapta öncelikle İslam tarihinde Hadislerin tedvini işinde gösterilen titizliği aktarır, buna rağmen uydurma rivayetlerin, sağlam olmayan İsrailî haberlerin bazı kitaplarda yer aldığı üzerinde durur, bu tarz rivayetlerin İslam'a saldırı için sıklıkla kullanıldığına dikkat çeker. İlk dönemden sonra,

¹⁴⁶ Eyüb Sabri, "Garânik Meselesi", (Evrâk-ı Vâride), *SM*, IV/87 (25 R. Âhir 1328/22 Nisan 1326), s. 154-155.

¹⁴⁷ Yazıda belirtilen âyetler, "Gördünüz mü o Lât ve Uzzâ'yı? Ve üçüncüleri olan ötekini, Menât'ı." mealindeki Necm 53/19-20. âyetlerdir.

¹⁴⁸ "Zaten benim size karşı bir gücüm yoktu..." İbrahim 14/22.

¹⁴⁹ *SM*, "*Sırât-ı Müstakîm*", IV/87, s. 155-157.

müteahhirîn âlimlerinin mevzu rivayetleri ayıklama konusundaki titizliklerine örnek olarak Suyûtî'nin mevzu rivayetleri bir araya topladığı, “*el-leâil'l-masnû'a fi'l-ehâdisi'l-mevdû'a*” adlı eserini zikreder. Ancak onlardan sonra gelen neslin bu yolu takip etmediğini, lafza takıldığını, sorgulamaksızın kitaplarda yer alanları aktardığını, bu durumun da bazı tartışmalı mevzulara sebebiyet verdiğini belirtir.

Sırât-ı Müstakîm, cevap yazısındaki bu girişin, Garanik Meselesi için değil henüz haklarında konuşulmamış hurafeler için olduğunu belirterek, bu meselenin elde bulunan bütün tefsir kitaplarının en iyi incelemeye tâbî tutulanlarında ayrıntılı bir şekilde yer aldığını iddia eder, özellikle tarihi bilgilerin bu meseleyi yeterince aydınlattığını dile getirir. Garanik Hadisesi ile ilgili iddiaları tarihi açıdan değerlendiren dergi, iddia sahiplerinin Mekke’de gerçekleştiğini söyledikleri olayın ardından indiğini iddia ettikleri ayet-i kerîmenin (Hac 22/52-54) Medeni olmasının, Hz. Peygamber’in cemaatle namaz esnasında bu sözleri söylediği iddiası için belirttikleri zaman ve mekânın İslam’ın ilk zamanlarına, müşriklerin Kâbe’de cemaatle namazı engelledikleri bir döneme denk gelmesinin bu iddiaları tarihi olarak yalanladığını ifade eder. Ayrıca tarih ilmini küçümseyenlerin dinin esaslarından olan bir sorunun ancak bu sayede aydınlandığını nazar-ı itibara almaları gerektiğini hatırlatır.

Derginin Garanik Meselesi ile ilgili iddiaların aslının olmadığına dair bir diğer delili varlığı iddia edilen ayetin dil ve belagat açısından Kur’an ayetlerine benzemediğidir. Sözde âyetle ilgili yedi ayrı ibare toplayabildiğini belirten dergi, bunların hiçbirinde herhangi bir şekilde Kur’an’ın belagat, fesahat ve i‘cazının görülmediğini, onun kelimelerindeki ahenk ve intizamı taşımadığını, verilecek anlamın da bağlama uyum sağlamadığını dile getirir.

Sîret-i Nebeviyye müellifi, İmam Muhammed b. İshak’ın -bütün ümmetin itimadını kazanmış olduğu belirtilir- bu rivayetin zındıklar tarafından uydurulmuş olduğunu belirttiğini ve ayrıca onun yalnız bu konuya dair bir eser telif ettiğini ifade eden *Sırât-ı Müstakîm*, itibar edilen pek çok âlimin bu olayın gerçek olmadığına dair yorumlarını, tefsirlerini (rivayeten ve dirayeten) aktarmıştır. Bu isimler; Beyhakî, Kadı İyâz (Şifa-ı Şerîf), Ebû Mansûr Mâturîdî, Âlûsî, Sıddık Han, İbn Kesîr, Suyûtî (Dürr-i Mensûr), Nisâbûrî’dir.

Yazının sonunda devamının olacağı belirtilmişse de mecmuada bu yazının devamına rastlanmamıştır.

2.10. Halim Sabit

Kazanlı Halim Sabit'in¹⁵⁰ *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nda otuz bir makalesi yayınlanmış olup yedi makalede siyere dair bilgilere rastlanır.

Halim Sabit, *Sırât-ı Müstakîm*'de yayınlanan "Hutbelere Dair" başlıklı dört tefrika yazısının¹⁵¹ ilk tefrikasında, Hz. Peygamber dönemi öncesi hutbelerin tarihinden genel olarak bahsederken¹⁵² ikinci tefrikada Peygamberlikle birlikte hutbelerin değişen konumu ve ilk dönemde hutbelerle ilgili bilgiler verir¹⁵³. Cahiliye dönemi hutbeleriyle karşılaştırmalar yapar. İslam'da hutbe okumanın amaçlarına da değinen yazar, bu konuda Hz. Peygamber döneminden örnekler verir.

İslam'ın bütün ibadet ve hükümleri gibi hutbe okumanın da Allah'a hamd, ona ve peygamberine şahadet, kullara İslam'ın emir ve yasaklarını tebliğ ve hatırlatma gibi amaçlar taşıdığını belirten Halim Sabit, Hz. Peygamber ve dört halifenin hutbelerinin de bunları havi olduğunu dile getirir. Hadis ve siyer kitaplarında Hz. Peygamber'in bütün hutbelerinin kaydedilmiş olduğu bilgisini verir. Hz. Peygamber hutbe okuduğunda bizzat kendisinin ve ashabın etkilendiklerini, ağladıklarını belirten yazar, bunun Hz. Peygamber'in hutbelerinin vaaz ve nasihat, hatırlatma ve uyarıları içerdiğine delil olduğu yorumunda bulunur.

Hz. Peygamber'in nasıl hutbe verdiği de değinen Kazanlı Halim Sabit, onun -kendi zamanlarındaki gibi- hutbe sırasında özel bir tavır takınarak, sanki asker kumanda eder gibi, yüksek sesle hitap edip insanları sessizce dinlemeye davet ettiğini dile getirir. Bu tavrının hutbelerinde belli bir amacı gözettiğinin, önemli şeyler tebliğ ettiği ve nasihatte bulunduğu göstergesi olduğunu ifade eder. Özellikle Veda Haccı esnasında sunduğu hutbenin çok önemli haber, nasihat ve fikirleri ihtiva ettiği görüşünü dile getirir.

¹⁵⁰ Yazar hakkında bk. Ali Birici-Tûba Çavdar, "Halim Sabit Şibay", *DİA*, XV, 336-337.

¹⁵¹ Yazı tefrika bilgisi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 44.

¹⁵² Bk. Halim Sabit, "Hutbelere Dair [1]", *SM*, I/6 (5 Ramazan 1326/18 Eylül 1324), s. 88-89.

¹⁵³ Bk. Halim Sabit, "Hutbelere Dair [2]", *SM*, I/10 (1 Şevval 1326/14 T. Evvel 1324), s. 154-155.

Hutbelerin içeriğinin nasıl olması gerektiğine de değinen Halim Sabit, Hz. Peygamber ve dört halifenin hutbelerinin o günkü mühim meseleler hakkında olduğu bilgisini verir.

Yazar, üçüncü tefrikada Hz. Peygamber'in hutbeyle ilgili sünnetlerine yer verir.¹⁵⁴

Halim Sabit, Hz. Peygamber'in minber kullanımından önce bir asa, değnek ya da sefer halinde kılıca dayanarak cemaate yönelip hutbe irad ettiğini dile getirir ve bu konudaki farklı rivayetleri siyer ve hadis kitaplarından -bazı kaynak isimlerini de zikretmek suretiyle- dile getirir. Hz. Peygamber'in hutbe için daha önce giymediği, ashabın da kullanmadığı özel bir kıyafet giymediğini, her zamanki kıyafetlerinin temizlik ve düzenine dikkat ettiğini belirterek daha sonraki dönemlerdeki değişikliklere dikkat çeker. Cuma namazı öncesi hutbeye kadar olan süreci ayrıntılarıyla anlatan yazar, asr-ı saadetten sonra değişen hutbe adetlerini de -Hz. Osman devrinden itibaren iki kez ezan okunması gibi- zikreder. Halim Sabit ayrıca Hz. Peygamber'in hutbe konularına genel olarak değinir. Onun inanç esasları konusunda bilgilendirdiğini, özel durumlarda - bayram hutbeleri gibi- güne uygun konuları işlediğini ve bu bağlamda tavsiyelerde bulunduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in hutbe esnasında ashabına minbere yaklaşarak dikkatlice dinlemelerini ve susmalarını emrettiğini dile getirir. Bu konudaki hükmü fikhî açıdan, rivayetler, kaynaklar zikrederek değerlendirir.

Hz. Peygamber'in hutbelerinin içerikleri ve hutbede okuduğu dualara da yer veren Halim Sabit, onun vaazı uzatmadığı, Kur'an'dan ayetler -özellikle Kaf Suresi- okuduğu bilgilerini verir. Dört halife döneminde hutbelerin asıllarının bozulmadığını, Hz. Peygamber'in asrıdan uzaklaştıkça başka şeyler eklenerek hutbelerin asıl maksatlarının unutulduğunu dile getirir.

Kazanlı Halim Sabit, "Hutbelere Dair" başlıklı yazılarının son tefrikasında, hutbelerin Hz. Peygamber döneminden sonra asli hallerinden uzaklaşmalarına değinmeye devam eder.¹⁵⁵ Özellikle kendi asırlarında hutbelerin farklılaşan yönlerine dikkat çeken, yalnızca duaya dönüşerek asıl amacından uzaklaştığına vurgu yapan Halim Sabit, Hz. Peygamber'in de hutbelerinde yeri geldikçe -her zaman değil- duaya yer verdiğini dile getirir. Dört halife döneminden sonra hutbelerin değişikliğe uğramaya başladığını, asıl maksadından uzaklaşarak taklitten ibaret kaldığını belirten yazar, kendi dönemlerini Hz.

¹⁵⁴ Halim Sabit, "Hutbelere Dair [3]", *SM*, I/12 (17 Şevval 1326/30 T. Evvel 1324), s. 179-180.

¹⁵⁵ Halim Sabit, "Hutbelere Dair [4]", *SM*, I/13 (24 Şevval 1326/6 T. Sâni 1324), s. 199-201.

Peygamber dönemiyle kıyaslarken Hz. Peygamber'in hutbelerinin anlaşılır olduğu, ashabin onun anlattıklarını anladığı bilgisini verir. Ayrıca Hz. Peygamber'in Kureyş kabilesinin dışındaki kimselere kendi kabilesinin lehçesiyle konuştuğuna dair rivayetler bulunduğunu dile getirir.

Halim Sabit, zaman içerisinde bidatlerin çıkmasıyla Hz. Peygamber'in sünnetinin unutulduğunu, yavaş yavaş kalkmaya başladığını, hutbelerin bu değişimlerden ilk etkilenenlerden olduğunu belirtir. Özellikle Emevîler döneminde hutbelerin alet edildikleri konuları ve değişen kullanım amaçlarını zikrederek eleştirir, kendi dönemlerine gelindiğinde artık amacından büsbütün uzaklaştığını dile getirerek İslam Ulemasını hutbeleri asıl hallerine döndürme konusunda gayrete davet eder.

Yazılarda genel olarak hutbelerin asıllarından uzaklaşarak bidatlerle dolu hale gelmeleri, asıl amaç ve işlevlerini yitirmeleri sebebiyle, hutbelerin tarihine değinen, Hz. Peygamber dönemi hutbelerini, onun hutbe sünnetlerini hatırlatan yazar, Hz. Peygamber sonrası değişimlerde ilk etkilenenin hutbeler olduğu yorumunda bulunmuştur. Dönemindeki hutbelerin de bu bidatlerden temizlenmesi, Hz. Peygamber dönemindeki asıl haline döndürülmesi konusunda gayret gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

Kazanlı Halim Sabit, "İslamiyet'te Ruhaniyet, Cismaniyet Var mı?" başlıklı yazısında, Hıristiyanlıktaki ruhban sınıfına kıyasla İslam'da ruhaniyet, cismaniyet ayrımı ve sınıfsal üstünlük olamayacağı, bütün insanlar arasında eşitliğin temel ilke olduğu görüşlerini delillendirir. Yazısının sonunda bu konuya delil olmak üzere Hz. Peygamber dönemindeki algı ve uygulamaları aktarır.¹⁵⁶

İnsanların eşit olarak dünyaya gelmekle birlikte zaman içerisinde yaşadıkları hayat, sahip oldukları aile, yetenek ve çalışmaları neticesinde elde ettikleri başarılarla farklı alanlarda ilerleme gösterdiklerini, bu gelişme ve ilerleme hususunda rekabetin de başlamasıyla eşitliğin ortadan kalkarak ayrılıkların ortaya çıktığını ifade eden Halim Sabit, bu farklılaşmanın sınıflaşmaya ve üstünlük iddialarına da neden olabildiğini belirtir. Allah'ın insanların bu özelliklerine muttali olduğundan onların hayatlarını muhafaza için mutlaka bir kanuna uymaları gerektiği bilgisiyyle, onlara yol gösterici rehberler vasıtasıyla, aralarındaki hukuku tesis edecek olan ilahi emirler gönderdiğini

¹⁵⁶ Halim Sabit, "İslamiyet'te Ruhaniyet, Cismaniyet Var Mı?", *SM*, I/23 (5 Muharrem 1327/15 K. Sâni 1324), s. 359-361.

dile getirir. Bu anlamda İslam dininin temel gayesinin insanlar arasında kanunen eşitliği tesis etmek olduğunu vurgular. Halim Sabit, bu görüşlerden hareketle İslam dininde Hıristiyanlıkta olduğu gibi ruhbanlık sınıfının olamayacağını, insanların ruhani-cismani olarak ayıracak hiçbir hükmün bulunmadığını, bir âlim, bir müctehid hatta bir sahabînin bile hukukça sıradan bir Müslümandan farksız olduğunu ifade eder. Hıristiyanlıkta bu ayırımın dinin zaruri unsurlarından addedildiğini hatırlatarak İslam öğretisine göre bütün insanların ruhani ve cismani tabiatı bir arada barındırdığını belirtir.

Halim Sabit, dinen ve aklen delillendirerek reddettiği bu ruhani sınıflandırmanın Hıristiyanlığa bakılarak İslam'da böyle bir durumun varlığını savunmanın bidat ve günah olduğunu belirtir ve son olarak İslamiyet'in ilk dönemindeki bu konudaki algı ve uygulamaları aktarır. (İlk dönemlerde yaşanan bütün olayların ve ortaya konan bütün hükümlerin, çok dakik bir şekilde kayda geçirildiğini ara bilgisini verir.) Hz. Peygamber döneminde ruhani ve cismani olmak üzere iki sınıfın mevcut olmadığını belirten yazar, Hz. Peygamber'e iman edenler için "mümin, müslim, sahâbî" tabirlerinden daha özel bir tabir kullanılmadığını dile getirir. Bu meyanda ashab-ı suffanın varlığını hatırlatan Kazanlı, onların ashabın ruhanileri değil o dönemin talebeleri olduklarını belirtir, bu kurumun İslam'ın ilk medresesi, onun ashabının da ilk talebeler olduklarını ifade eder. Kendi dönemlerinde de böyle bir ayırımın yapılmaması gerektiğini savunan Halim Sabit, bütün bu delillendirmelerini İslam'da ruhaniyet-cismaniyet ayırımının olmadığı, olamayacağı hükmüyle sonuçlandırır.

Yazar, İslam'da Hıristiyanlıktakine benzer bir ruhban sınıfı olmadığı, herkesin eşit sayıldığı görüşü bağlamında ashab-ı suffanın konumuna değinmiş, onların ruhban sınıfı değil talebe olduklarını dile getirmiştir.

Kazanlı Halim Sabit, "İctihada Dair" başlıklı yazılarının ilk tefrikasında, Hz. Peygamber döneminde ictihad örneklerine ve Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrına değinir, bu konuda çeşitli örnekler zikreder.¹⁵⁷

Bütün Arap yarımadası bedevi olup cahil bir hayat sürerken Hz. Peygamber'in İslam'a daveti ve birçok mücadeleden sonra Arapların İslam'ı kabul etmeye başladıklarını belirten Halim Sabit, bu sayede toplumsal hayatı da kabul etmekle başkalarına karşı

¹⁵⁷ Halim Sabit, "İctihada Dair [1]" SM, III/58 (29 Ramazânü'l-Mübârek 1327/1 T. Evvel 1325), s. 87-89. Dergide, bu başlıkla, yazarın on altı tefrika yazısı yayınlanmıştır, bk. Mertoğlu, Fihrist, s. 103.

hukuk ve sorumlulukları olduğunu fark ettiklerini ifade eder. Bir yandan dünyevi, bir yandan da uhrevi ihtiyaçlarını karşılarken hal ve davranışlarını İslam şeriatı çerçevesinde oluşturma gayreti içerisinde bulduklarını, Hz. Peygamber'in yanında bulunmadıkları zamanlarda ise bu genel ilkelerden hareketle ictihadda bulduklarını dile getirir. İlk ictihad örneklerinin böyle bir ihtiyacı giderme amacıyla ortaya çıktığını belirten yazar, Hz. Peygamber'in de ashabın bu konudaki tavrını desteklediğini örneklerle ifade eder. Bu çerçevede Muaz b. Cebel'in Yemen'e elçi olarak gönderilirken Hz. Peygamber'le aralarında geçen konuşmayı aktarır. Orada kendisinden bir davayı çözmesi istenirse neye göre hüküm vereceği sorusu karşısında Hz. Peygamber'e Allah'ın kitabına bakacağını söyleyen Muaz'a, Hz. Peygamber onda bulamazsa nereye bakacağını sorduğunda Hz. Peygamber'in Sünnetinde araştıracağı cevabını vermiştir. Hz. Peygamber onda da bulamazsa ne yapacağını sorunca kendi görüşüne göre ictihad edeceği cevabını vermiş ve bu cevap karşısında Hz. Peygamber ona duada bulunarak memnuniyetini göstermiştir. Yine Hz. Ali'nin Yemen'de bulunduğu sırada kendisine bir çocuğun babalığı iddiasıyla gelen üç kişinin davasını kura çekip birine teslim ettikten sonra diğerlerine eşit oranda diyet alarak çözdüğünü ve bunu öğrenen Hz. Peygamber'in çok memnun olduğunu anlatır. Halim Sabit, bu konuda ashab ile Hz. Peygamber arasında geçen benzer örnekler aktarır. Ayrıca, Hz. Peygamber'in olayların çözümünde kıyas yolunu da kullandığını gösteren örnekler de aktaran yazar -bu tarz pek çok örneğin fıkıh, hadis ve siyer kitaplarında mevcut olduğunu belirtir-, onun bu şekilde ashabına ictihad konusunda rehberlik ettiğini dile getirir. Böylece ictihad kendilerinde meleke haline gelen ashabın -Bedir, Uhud gazileri ile Mekke, Hayber Fatihlerinin- Allah'ın izni, Hz. Peygamber'in teşvik ve talimatı ile cehalete karşı açtıkları harbin neticesinde ictihad kapısını da fethettikleri yorumunda bulunur.

Kazanlı Halim Sabit, diğer tefrikalarda ashab, dört halife dönemi ictihadları ardından tabiin dönemi ekol ve mezheplerin oluşumu, fıkıh anlayışları, taklidin başlaması... süreçlerini -fıkıh tarihi- aktarır.

Yazıda, ictihadın önemi, dine uygunluğu konusunda, Hz. Peygamber'in olumlu tavrına dikkat çekilmiştir.

Halim Sabit, "İslah-ı Medaris Münasebetiyle" başlıklı yazısında dönemlerinde medreselerin ıslahına duyulan ihtiyaç, bu konudaki çalışmalar ve bu ıslahın nasıl olması

gerektiği konularına değinir.¹⁵⁸ Bu amaçla, yazısının bir bölümünde, tarihte medreselerin oluşum ve gelişim süreçlerini de işleyen Halim Sabit, Müslümanların, gittikleri her yerde, ihtiyaca binaen medrese tesis ettiklerini belirtir. Topraklar genişledikçe sayıları çoğalan medreselerin ve müderris silsilelerinin, geriye doğru bakıldığında, azaldığını, tek bir merkez etrafında, Hz. Peygamber'in bulunduğu beldede ve onun şahsında odaklandığını dile getirir. Hz. Peygamber'in bi'setten itibaren ömrünün sonuna kadar, insanları tevhide davet etme görevini yerine getirdiğini belirten yazar, ayetler parça parça indikçe, onları insanlara bildirdiğini ve yükümlü oldukları görevler konusunda onları eğiterek, örneklik teşkil ettiğini dile getirir. Tebliğ ettiği emirlerin, taabbudî, ictimâî ve ahlâkî olmak üzere üç noktada toplandığını ve insanların dünya ve ahret mutluluğunu sağlamak üzere terbiye etme amacıyla gönderildiğini ifade eder. Ashabın da, güç ve yeterlilikleri doğrultusunda, tebliğ konusunda Hz. Peygamber'e yardım ettiklerini belirten Halim Sabit, Hz. Peygamber'den sonra da bu görev devam edeceğinden, onların içinden, ilim ile uğraşanlarının, eğitim ve örneklik vazifesini devam ettirdiğini dile getirir. Ashabdan sonra da devam eden bu sürecin, zamanla eğitim halkalarını oluşturduğunu ve bu yapının kurumsallaşmaya gittiğini ifade eder.¹⁵⁹

Müslümanlarda eğitim kurumu olarak medreselerin oluşum ve gelişim tarihinin konu edildiği yazıda, ilk dönem eğitimin Hz. Peygamber etrafında odaklandığı belirtilerek Hz. Peygamber'in tebliğ ve eğitim gayreti, ashabın ona yardımları anlatılmıştır. Ayrıca medreselerde okutulması gerektiğini belirttiği dersler sıralanırken mensup olduğumuz dinin geçmişi ve bu güne dair bilgi edinmenin gerekliliği vurgusuyla, İslam Tarihi de zikredilmiştir.¹⁶⁰

Kazanlı, "Mecelle Cemiyeti Hakkında Bir Muhtıra-i Âcizâne" başlıklı iki makalesinin ilk tefrikasında, Meclis-i Mebusan'da, Mecelle Cemiyetinin yeniden oluşturulacak olması münasebetiyle, bu cemiyete katılacak kişilerde aranacak vasıflar ve değişen

¹⁵⁸ Bk. Halim Sabit, "İslah-ı Medaris Münasebetiyle", *SM*, V/124 (17 Muharrem [1329]/5 K. Sâni 1326), s. 324-336. Bu makale daha sonra kitap olarak da neşredilmiştir: *Ulema ve Talebe-i Ulûm Efendilere İslah-ı Medaris Münasebetiyle*, İstanbul 1329. Bilgi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 201.

¹⁵⁹ Halim Sabit, "İslah-ı Medaris", *SM*, V/124, s. 331-332.

¹⁶⁰ Medrese dersleriyle ilgili değerlendirmeler için bk. Halim Sabit, "İslah-ı Medaris", *SM*, V/124, s. 331-332.

durumlar karşısında yeni icthadlarda bulunma konusundaki görüşlerini ifade eder.¹⁶¹ Yazar, zamanın durumu, şartların değişmesiyle hükümlerin de değişmesi tartışmalarından bahisle, bu konuda kendi görüşlerini ortaya koyarken Hz. Peygamber'in bazı uygulamalarını -Ulema ve Muhaddisînin bazılarının zikrettiğini belirtir- zikreder. Halim Sabit, Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethinin ardından Kâbe'yi Hz. İbrahim'in bina ettiği şekilde bina etmeyi düşündüğü ancak bir zararı defetmeyi amaçlarken daha büyük bir zarara sebep olmama ilkesince bunu ertelediği bilgisini verir. Yine kendisinden namazı geciktiren yöneticilerle savaşa izni isteyen ashabına emîrlerinde kötü davranış gördüklerinde sabredip itaatten vazgeçmemelerini tavsiye ettiği mealindeki rivayeti zikreder. Şartlara göre bazı hadlerin değişmesine örnek olarak Hz. Peygamber'in savaş esnasında hırsızlık suçundan el kesme cezasını kaldırmasını zikreden Halim Sabit, ashabın ileri gelenlerinin de bu uygulamayı devam ettirdiklerini, Hz. Ömer'in kıtlık zamanlarında da bu cezayı benzer sebeplerden uygulamadığını ifade eder. Halim Sabit yine fitır sadakası verilen malların değişmesi durumunu anlatırken Hz. Peygamber ve ashabının sadakalarını Medine'de bilinen yiyecekler olan temr, şa'îr, zebîb ve bir tür yoğurtlu yemeklerinden verdikleri bilgisini verir. Asr-ı Saadetten Hz. Ömer dönemine kadar bir defada gerçekleşen üç talakın tek kabul ediliyor olup dönüşün caiz görüldüğünü, bu durumun suiistimali üzerine Hz. Ömer'in hükmü asıl haline döndürdüğünü dile getirir. Halim Sabit daha sonra -bu yazı ve diğer tefrikada- yeni icthadların gerekliliği meselesine değinmeye devam eder.

Yazıda şartların değişmesiyle hükümlerin de değişeceği fikri Hz. Peygamber döneminden örnek rivayetlerle delillendirilmiştir.

Kazanlı Halim Sabit, yazılarında Hz. Peygamber dönemine ait malzemeleri bidatlerden kaçınma, dinin aslına, kaynaklara dönüş, İslam'da eşitlik ilkesinin önemi, icthada duyulan ihtiyaç, dinde icthadın konumu, eğitimin önemi gibi bağlamlardaki görüşlerine kaynaklık etmek üzere kullanmıştır.¹⁶²

¹⁶¹ Halim Sabit, "Mecelle Cemiyeti Hakkında Bir Muhtıra-i Âcizâne [1]", *SM*, II/33 (17 R. Evvel 1327/26 Mart 1325), s. 102-106. Diğer tefrika için bk. *SM*, II/35, s. 131-133.

¹⁶² II. Meşrutiyet Dönemi İslamcılarının bu konulardaki benzer görüşleri hakkında değerlendirmeler için bk. Kara, *İslamcılık*, I, 57-66.

2.11. Hocaşâde Ahmed Hilmi

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nda, "Ravzatü'l-Kurrâ" başlıklı on tefrika ve bunlara takdim yazısından oluşan toplam on bir makalesi yayınlanan Hocaşâde Ahmed Hilmi,¹⁶³ yazılarında kıraat ilmini, meşhur kâfî'lerin biyografilerini, bazı menkıbelerini ve kıraat ilmindeki yerlerini, edebî bir üslupla anlatır. Bu makalelerden sekizinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere rastlanmıştır.

Derginin yüz kırk yedinci sayısında, ilk tefrikadan önce, takdim yazısı yer alır.¹⁶⁴ Hocaşâde, takdim yazısında, kıraat ilminin öneminden, yazıları yazma amacından, yazıların içeriğinden bahseder. Adını belirtmediği bir kişinin, daha önce, bu konuyla ilgili olarak, Makam-ı Fetvâ'ya sunmak üzere hazırladığı bir layihayı, bazı yerlerinde değişiklik ve ilavelerle, bu yazılara mukaddime olmak üzere yayınladığını ifade eder. Yüz kırk yedi ve yüz kırk sekizinci sayılarda yar alan, ilk iki tefrikayı oluşturan bu layihada, kıraat ilminin konusu, önemi, hakkıyla icrası ve korunması gerekliliği, tarihi seyri, usulü, silsileleri, Osmanlılarda konumu, tarzı gibi konular yer alır.

Üçüncü tefrikada -Hocaşâde'nin yazılarının ilkinin oluşturur- Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in biyografileri sunulmuştur.¹⁶⁵ Hz. Peygamber'in sîretini içeren kütüphaneler dolusu kitaplardaki malumatı bu hacimde bir makalede özetlemenin mümkün olmadığını, bunun haddi olmadığını belirten Ahmed Hilmi, bu yüzden yalnızca bilinmesinin vacip olduğunu belirttiği Hilye-i Şerîfe'yi aktarmakla yetineceğini dile getirir. Hz. Peygamber'in uzuna yakın orta boylu, uzuvları tam ve uyumlu, vücuduyla orantılı olarak büyük başlı, çekme burunlu, hilal gibi ince kaşlı, hafif yuvarlak yüzü, kırmızıya çalan beyaz ve parlak tenli, seyrek ve inci gibi parlak dişli, içinde yirmi tel kadar beyaz bulunan düzgün sakallı olduğu gibi şemaile ait bilgiler zikreder ve onu öven bir beyitle tamamlar.

Hocaşâde Ahmed Hilmi, ikinci olarak, Hz. Ebû Bekir'in biyografisini kısaca aktarır. Hz. Ebû Bekir'i öven cümlelerin ardından isminin Abdullah b. Osman olup "Ebû Bekir"nin onun künyesi olduğu, babasının Osman b. Amir, annesinin ise Ümmü'l-Hayr Selmâ olduğu bilgilerini verir. "Atîk, Sıddîk, Zü'l-Halâl" lakaplarına sahip olduğunu,

¹⁶³ Yazar hakkında bk. Mustafa Kara, "Hocaşâde Ahmed Hilmi", *DİA*, XVIII, 207.

¹⁶⁴ Hocaşâde Ahmed Hilmi, "*Sırât-ı Müstakîm Cerîde-i İlmiyesine*", *SM*, VI/147 (3 Recebü'l-Ferd 1329/16 Haziran 1327), s. 266.

¹⁶⁵ Hocaşâde, "Ravzatü'l-Kurrâ [3]", *SM*, VI/149 (17 Recebü'l-Ferd 1329/30 Haziran 1327), s. 297-299.

Hicret esnasında Hz. Peygamber'e refakat etmesi ve mağarada birlikte bulunmaları sebebiyle de "Yâr-ı Gâr" ismini aldığını belirtir, onun yüce kişiliğine ayet ve hadislerden delil getirir.

Hız. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den iki sene birkaç ay sonra dünyaya geldiğini dile getiren Hocasâde, Hz. Abbas'ın rivayetini zikrederek onun İslam'ı kabul eden ilk kişi olduğunu belirtir. Hz. Abbas'ın bununla erkeklerden ilk Müslüman olanı kastettiği, ilk İslam'a girenin Hz. Hatice olduğu açıklamasını getirir. Hocasâde ayrıca Hz. Ebû Bekir'in Miraç hadisesini ilk tasdik eden olduğu, Medine'ye hicrette ailesi ve çocuklarını bırakma fedakârlığında bulunarak Hz. Peygamber'le birlikte yola çıktığı, mağarada ve bütün yol boyunca ona yoldaşlık ettiği, Bedir Savaşı'nda Hz. Peygamber'in korunması görevini üstlendiğini, Hudeybiye ile Mekke'ye giriş ertelendiğinde yaşanan şüphe ve şaşkınlıkları giderdiği, Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında metanetle "Muhammed ancak elçidir..." mealindeki ayeti hatırlatarak bir hutbe verip şaşkın ve üzgün halde bulunan insanları teskin ettiği bilgilerini verir. Müslümanların maslahatı için Halifelik biatını alıp Usâme'nin ordusunu Şam tarafına göndererek Hz. Peygamber'in kararlarına verdiği önemi gösterdiğini, mürtedlerle savaşma konusunda muhalefete düşen ashabı bu gruplaşmadan ve irtidat edenlerle savaşarak Müslümanları tehlikeden kurtardığını dile getirir. Şam fetihlerine yönelerek başarı sağladığını, son olarak da yerine Hz. Ömer'in halife olması vasiyetinde bulunduğunu ifade eder.

Hız. Ebû Bekir'in kıraat ilmindeki yerinden bahseden Hocasâde, onun Kur'an-ı Kerim'i ilk kez toplatma hizmetinde bulunduğunu zikreder ve Kur'an'ın toplanmasını zaruri kılan etmenleri (Yemâme Savaşı) anlatır. Hocasâde ayrıca onun Kur'an ilminde, Ensâb ve Ta'bîr ilimlerinde ashabın en iyisi olduğunu belirtir, her meselede, özellikle şer'î meselelerde ona danıştıklarını dile getirir. "ve şâvirhum fi'l-emr" ayetinin (Âl-i İmran 3/159) nüzulünden sonra Hz. Peygamber'in dünya işlerinde Hz. Ebû Bekir'le müşavere ve müzakere ettiğini ifade eder. Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'in ilk Hac emîri olduğu bilgisini veren yazar, kendisinin yüz kırk iki Hadis-i Şerif rivayet ettiğini belirtir. Geçimini ticaretle sağladığını ve halkı bunun eğitime sevk ettiğini, İslam'ın ilk zamanlarında kırk bin dirhem gümüşe sahipken servetinin tamamını Hz. Peygamber'e feda ettiğini, vefat ettiğinde kendine ait malı bulunmadığını ifade eder.

Hocazâde Ahmed Hilmi, Hz. Ebû Bekir'in fiziki özellikleri, ailesi, vefat tarihi, defnedildiği yer, dinî, ahlakî vasıfları hakkında bilgiler verir, ilk hutbesinin ve ömrünün sonlarında Hz. Ömer'i yerine bıraktığını bildirdiği ahitnamesinin tercümelerine yer verir. Ahitname sonrasında Hz. Ömer'le aralarında geçen konuşma ve Hz. Ömer'in onun ardından söylediği mersiye ile yazısını sonlandırır.

Hocazâde Ahmed Hilmi, “Ravzatü'l-Kurrâ” başlıklı yazılarının dördüncü tefrikasında kıraat ilmine katkıları bakımından Hz. Ömer, Abdullah b. Sâ-yib (?) ve Ebu'l-Âlîne er-Riyâhî'nin (?) biyografilerini aktarır.¹⁶⁶

Yazılarında üçüncü olarak Hz. Ömer'e yer veren Hocazâde, öncelikle onun künyesinin “Ebû Hafs”, lakabının “Faruk” olduğu bilgilerini verir, lakabının sebebini açıklar. Hz. Ömer'in anne-baba adı ve neseb bilgilerini zikreden yazar, Hz. Peygamber'le akrabalık bağlarını belirtir (ataları, Ka'b) ve Hz. Peygamber'in doğumundan on üç yıl sonra doğduğunu dile getirir.

Hocazâde, Hz. Ömer'in Cahiliye döneminde Kureyş ileri gelenlerinden olup sefirlik görevinde bulunduğunu dile getirir. Hz. Peygamber'in bu güçleri sebebiyle Kureyş'ten Ebû Cehil ya da Ömer'in Müslüman olması için Allah'a dua ettiğini ve bu dua karşılığı olarak Hz. Ömer'in İslam'ı kabul edip Müslümanların sayısını kırka ulaştırdığını zikreder. Hz. Ömer'in Müslümanlığından önce açıkça namaz kılınmazken onun ilk kez Kâbe'de aleni namaz kıldığını dile getirir. Hz. Ömer'in güç ve cesareti yanında adaletine de değinen Hocazâde, bu konuda pek çok örnek aktarır. Bunlardan biri, Akabe b. Âmir'in rivayet ettiğini belirttiği Hz. Peygamber'in “Benden sonra nebi gelmesi mümkün olsaydı Ömer gelirdi.” mealindeki sözüdür. Yine Hz. Ömer'in muharebelerin pek çoğunda bulunduğunu, Bedir esirleri, kadınların örtünmesi, içkinin haram kılınması konularında ortaya koyduğu görüşlerinin bu konuda ayetlerin nüzülüyle teyit edildiğini belirtir. Hz. Peygamber'in de bu minvalde Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'e hitaben “İstişare esnasında ikiniz bir şeye ittifak ederseniz size muhalefet etmem.” dediğini¹⁶⁷ dile getirir.

¹⁶⁶ Hocazâde, “Ravzatü'l-Kurrâ [4]”, *SM*, VI/150 (23 Recebü'l-Ferd 1329/7 Temmuz 1327), s. 306-307.

¹⁶⁷ Yazar aynı rivayeti bir önceki tefrikada Hz. Ebû Bekir'i anlatırken de zikretmiştir, bk. Hocazâde, “Ravzatü'l-Kurrâ [3]”, *SM*, VI/149, s. 298.

Hiz. Ömer'in kıraat ilmindeki konumuna değinen ve bu konudaki rivayetleri de zikreden Hocazâde, ayrıca onun Hiz. Ebû Bekir dönemi kadılığına, halifeliğine, halifeliği esnasındaki faaliyetlerine değinir, ahlakı, adaleti ve faziletleriyle ilgili bazı menkıbe ve rivayetlere yer verir. Halifeliğe başlangıcı, vefatı gibi konularda dakik tarihler veren yazar, Hiz. Peygamber'in yakınlarına defnedildiğini de zikreder. Hocazâde, Hiz. Ömer bahsini ondan aktardığı veciz sözlerle tamamlar.

Dördüncü olarak Abdullah b. Sâyib (?) hakkında bilgi veren Hocazâde Ahmed Hilmi, ismini, babasının ismini, künyesini zikreder, İbn Sâyib el-Mahzûmî şeklinde tanındığını belirtir. Onun Hiz. Peygamber'le görüşmüş olduğu bilgisini veren yazar, kıraat ilmindeki konumunu aktarır.

Hocazâde beşinci olarak Ebu'l-'Âlîne er-Riyâhî (?) hakkında bilgiler verir. Tabiin'den olduğunu belirttiği Riyâhî'nin kıraat ilmindeki yerini aktarır.

Yazıların beşinci tefrikasında, Osman b. Affân, Ebu'l-Esved ed-Düelî, Abdullah b. Habîb (?), Ebû Meryem el-Esedî ve Ebû Hâşim el-Mahzûmî eş-Şâmî'nin hayatları ve kıraat ilmindeki konumları yer alır.¹⁶⁸

Hiz. Osman'ın "Ebû Abdullah" ve "Ebû Amr" künyelerine sahip olduğunu belirten Hocazâde, Hiz. Peygamber'in iki kızıyla evlenmesi sebebiyle "Zi'n-Nureyn" lakabını aldığını dile getirir. Nesebi, Hiz. Peygamberle akrabalıkları hakkında bilgiler verir. Fil olayından altı yıl sonra doğduğunu belirttiği Hiz. Osman'ın Hiz. Ebubekir vasıtasıyla Müslüman olduğunu, Kureyş'te yüce ahlakı ve cömertliğiyle tanındığını, Aşere-i Mübeşşere'nin üçüncüsü olduğunu, şûrâ kararıyla halife seçildiğini ifade eder.

Hocazâde Ahmed Hilmi, Hiz. Osman'ın Müslüman olduktan sonra pek çok eziyet ve işkenceye uğradığını, amcası Hakem'in dininden dönmesi için yaptığı işkenceler karşısında imanından asla vazgeçmeyeceği karşılığını verdiğini, sonunda Hiz. Peygamber'den izin isteyerek eşi Rukiyye ile birlikte Habeş'e hicret ettiğini belirtir. Daha sonra oraya hicret edenlerin bir kısmıyla Medine'ye geri döndüğünü, Hiz. Peygamber'in seferlerinin çoğunda hazır bulunduğunu ifade eder.

¹⁶⁸ Hocazâde, "Ravzatü'l-Kurrâ [5]", *SM*, VI/151 (30 Recebü'l-Ferd 1329/14 Temmuz 1327), s. 331-333.

Ahmed Hilmi, irfanı, ahlakı ve cömertliğiyle Hz. Peygamber'in övgülerine mazhar olduğunu belirttiği Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'in yanından, hizmetinden ayrılmamak, savaşlarda onunla birlikte ölümü göze alarak çarpışmak üzere, ashabla ahitleştiğini belirtir. Bunun üzerine Allah'ın sadık ve ahde vefa gösteren kulları ahirette mükâfatlandıracağı müjdesini verdiği âyetin indiğini dile getirir. Ayrıca daveti üzerine Hz. Peygamber ve Hz. Ali onun evini ziyaret ettiğinde yol boyu attıkları her adım için bir köle azat etmesi üzerine “ellezîne yunfiqûne emvâlehum...” âyetinin¹⁶⁹ nazil olduğunu ifade eder. Bir ara Medine'ye gelen Müslümanların sayısı artınca Mescid-i Nebvî'nin cemaate yetmediğini, Hz. Peygamber'in de mescidi bir zira' da olsa genişleteni cennetle müjdelediğini belirten Hocazâde, Hz. Osman'ın mescidi kırk zira' genişletmesi üzerine âyet nazil olduğunu dile getirir.

Hz. Osman'ın Kur'an'ı arz yoluyla Hz. Peygamber'den aldığını belirten Hocazâde, Kur'an'ın tamamını ezberlemiş olduğunu belirtir (kendi dönemlerinde “Hafız” kelimesi kullanılmaktayken ilk dönem Kur'an hafızlarına “Kurrâ” dendiği bilgisini verir). Hz. Peygamber dönemi meşhur kurraları zikreden, Kur'an'ın ezberlenip diğer insanlara öğretilme yolunu anlatan yazar, Hz. Osman döneminde Kur'an Mushaflarının çoğaltılarak diğer merkezlere gönderilmesi sürecini, buna götüren şartları ve bu konudaki çalışmayı -Hicrî otuz yılında Mushafların beldelere gönderilişine kadar ayrıntılarıyla aktarır. Hz. Osman'ın bu sebeple “Câmiu'l-Kur'an” sıfatıyla meşhur olduğunu belirtir.

Hz. Osman'ın hilafette bulunduğu tarihler, şehit edilişi, bu konudaki rivayetler, medfun olduğu yer konularında bilgiler veren Hocazâde, onun veciz sözlerinden bazılarını da yer verir. Yazar daha sonra tabiinden olduklarını belirttiği diğer dört kuranın biyografilerini -müstakil başlıklar altında- aktarır.

Hocazâde Ahmed Hilmi, “Ravzatü'l-Kurrâ” başlıklı yazılarının altıncı tefrikasında Hz. Ali'nin biyografisine yer verir.¹⁷⁰

Hz. Ali'nin künyesinin “Ebu'l-Hasen” olduğunu belirten Hocazâde, bu konudaki farklı rivayetleri de zikreder. Bir gün mescitte yatarken, Hz. Peygamber'in kendisine bu

¹⁶⁹ “Mallarımı gece ve gündüz, gizli ve açık hayra sarf edenler var ya, onların mükâfatları Allah katındadır. Onlara korku yoktur, üzüntü de çekmezler.” Bakara 2/274.

¹⁷⁰ Hocazâde, “Ravzatü'l-Kurrâ [6]”, *SM*, VI/154 (21 Şa'bânü'l-Muazzam 1329/4 Ağustos 1327), s. 370-371.

şekilde seslenmesi sebebiyle bir künyesinin de “Ebû Turâb” olduğunu belirtir. Hz. Peygamber’in Tebük Gazvesine giderken yerine onu halife sıfatıyla Medine’de bırakması sebebiyle “Murtazâ” sıfatını, cesareti sebebiyle annesi tarafından “Haydar” sıfatını aldığını dile getiren yazar, ayrıca onun nesebini, annesini, Hz. Peygamber’le akrabalık bağlarını anlatır. Hocazâde, Hz. Ali’nin bi’setten on, hicretten yirmi üç yıl önce, Fil olayından otuz yıl sonra, Receb ayının on ikinci Cuma günü Mekke’de dünyaya geldiğini, on yaşındayken Hz. Hatice’den sonra -ikinci olarak- İslam’ı kabul ettiğini aktarır. Ayrıca halife oluş tarihi, hilafet süresi, şehit ediliş hadisesi, vefat tarihi gibi önemli tarih ve olayları ayrıntılarıyla zikreder.

Hz. Ali’nin ashab arasında öne çıkan vasıflarını, Hz. Fatıma ile evliliğini anlatan Hocazâde, onun Medine’ye hicret öncesi ve esnasında yaşadıklarını ve bu konudaki menkıbeleri aktarır. Ahmed Hilmi, bütün Müslümanlar Medine’ye hicret edip Mekke’de Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir kaldığında Kureyş müşriklerinin ortak kararları neticesinde Hz. Peygamber’in evini kuşattıklarını ve o gece Hz. Peygamber’e Cebrail vasıtasıyla Medine’ye hicret emri verildiğini anlatır. Hz. Peygamber de Hz. Ali’yi yanına çağırarak bu emri müjdelemiş, ondan Kureyşlilerin haberdar olmaması için o gece onun yatağında yatmasını, ardından da onun kalan işlerini düzenleyip emanetlerini yerlerine ulaştırmak amacıyla üç gün Medine’de kaldıktan sonra ehl-i beytiyle birlikte Medine’ye gelmesini istemiştir. Hz. Ali’nin bu isteğe itaatle o gece Hz. Peygamber’in verdiği yeşil bir hırkayı giyerek Hz. Peygamber’in yatağına yattığını belirten yazar, kendisine verilen işleri söylenilen sürede yerine getirdikten sonra Hz. Peygamber’in ailesini yanına alarak Medine’ye doğru yola çıktığını dile getirir. Düşman saldırılarına karşı temkinli olmak amacıyla uygun yerlerde gizlenip geceleri yol almaya özen göstererek Medine’ye ulaştığını ifade eder. Medine’ye ulaşmasının ardından Hz. Peygamber Hz. Ali’yi yanına çağırmasını istemiş; Hz. Ali’nin ayakları şişmiş, tabanlarının derisi yüzölüp yara halini almış olduğundan yürüyebilecek durumda olmadığı söylenince Hz. Peygamber onun yanına gitmiştir. Hz. Ali’nin durumun haber verilmesinden rahatsız olduğunu gören Hz. Peygamber’in ellerini Hz. onun ayaklarına sürerek şifa için dua ettiğini belirten Hocazâde, bu duaların karşılığı olarak ayaklarındaki yaraların yok olduğunu, hatta vefatına kadar bir daha ayaklarıyla ilgili sıkıntı hissetmediğini dile getirir.

Hocazâde Ahmed Hilmi, Hz. Ali'nin Tebük Gazvesi dışında Hz. Peygamber'in bütün gazvelerine katıldığını belirtir, İslam sancağını savaşlara genellikle Hz. Sa'd getirmekle birlikte savaş esnasında Hz. Peygamber'in çoğunlukla ondan alarak Hz. Ali'ye teslim ettiğini ifade eder.

Hz. Ali'nin Hafızlardan olup Kur'an'ı Hz. Peygamber'den öğrendiğini belirten Hocazâde, Kur'an'ı onun kanalıyla öğrenen kuraların isimlerini de zikreder. Onun Kur'an ayetleri ve hükümlerine vukûfiyeti ve ilmi hakkında bilgiler vererek bu konuda Hz. Peygamber ve ashabdan gelen pek çok rivayete yer verir. Ayrıca Hz. Ali'nin ahlaki özelliklerine de değinen yazar, yazısını ondan veciz sözlerle tamamlar.

Yedinci tefrikada Hz. Hüseyin, Abdullah b. Mesud, Alkame b. Kays en-Neha'î, Âsım b. Hamza, Hâris el-Kûfî, Ebû Hişâm el-Hemedânî el-Kûfî, Ebû Amr en-Neha'î, Ebû Süleyman el-Cüheyânî, Ebû Müslim el-Külâî (?), Ebû Muaviye el-Hudâî'nin biyografileri ve kıraat ilmi açısından mevkileri hakkında -ayrı başlıklar altında- bilgiler yer alır.¹⁷¹

Hz. Hüseyin'in ismi, künyesi ve lakaplarını aktaran Hocazâde, hicrî dördüncü yıl Şaban ayının beşinci Salı günü Medine'de dünyaya geldiğini belirtir. Bebekliğinde beyaz bir hırkaya sarılı olarak Hz. Peygamber'in kucağına verildiğinde, Hz. Peygamber'in onun kendinden sonra isyankâr bir grup tarafından şehit edileceğini ima eder sözlerle üzüntüsünü belirttiği yolunda bir rivayet -kaynak belirtmeksizin Arapça metnini aktarır. Hz. Hüseyin'in hilafeti, Kerbela Hadisesi, vefatı hakkında ayrıntılı bilgiler veren yazar, onun ahlak ve faziletlerinden bahseder menkıbelere de yer verir.

Hocazâde, Kurrâ'dan on üçüncü olarak Abdullah b. Mesud'un biyografisine yer verir. Ashabın ileri gelenlerinden olduğunu belirttiği Abdullah b. Mesud'un künyesinin "Ebû Abdurrahman" olduğunu, Müslümanlığını açıklayan altıncı kişi olduğunu, her gün Hz. Peygamber'i görerek huzurunda bulunmak şerefine nail olduğunu dile getirir. Abdullah b. Mesud'un Hafızlardan olup Kur'an'ı Hz. Peygamber'den arz yoluyla aldığını belirten yazar, Muhyiddin Nevevî'nin rivayetine göre sekiz yüz kırk sekiz Hadis-i Şerîf rivayet ettiğini, Ebu Hureyre, İbn Ömer, İbn Abbas gibi sahabe ve tabiinden pek çok kişinin kendisinden Hadis rivayet ettiklerini ifade eder. Ahmed Hilmi ayrıca Abdullah b.

¹⁷¹ Hocazâde, "Ravzatü'l-Kurrâ [7]", *SM*, VII/157 (14 Ramazan 1329/25 Ağustos 1327), s. 9-11.

Mesud'un Mekke'de Kur'an'ı açıktan okuyan ilk kişi olduğu -bu sebeple eziyet görmesine rağmen bundan vazgeçmediği-, Hz. Peygamber'in emriyle her vakit onun huzurunda açıktan Kur'an okuduğu, hem Habeş hem de Medine'ye hicret edenler arasında yer aldığı, Bedir, Uhud, Hendek v.s. gazvelerde, Bîat-i Rıdvân'da ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra da Yermük Gazasında hazır bulunduğu, Hz. Peygamber tarafından cennetle müjdelenenlerden olduğu bilgilerini zikreder. Hz. Ömer zamanında Kûfe'ye gönderilişi ve Hz. Osman zamanında vefatı hakkında ayrıntılı bilgiler verir. Abdullah b. Mesud'un ahlaki özelliklerinden de bahseden Hocasâde, onun bazı veciz sözlerini ve menkıbelerini aktarır.

Hocasâde, daha sonra isimleri zikredilen tabiinden -Alkame b. Kays en-Neha'î'nin Hz. Peygamber hayattayken doğmakla birlikte onu görmediğinden tabiinden sayıldığı belirtilmiş- meşhur kurrâlar hakkında bilgiler verir.

Hocasâde Ahmed Hilmi, "Ravzatü'l-Kurrâ" başlıklı yazılarının sekizinci tefrikasında Ebû Musa el-Eş'arî, Hitân b. Er-Rakkâşî (?) ve Ebû Racâ el-Attârî (?) hakkında bilgi ve menkıbelere yer verir.¹⁷²

Ebû Musa el-Eş'arî'nin ismi ve künyesi hakkında bilgi veren Hocasâde, onun hicretten önce, Kabilesi ve kendi kardeşleriyle birlikte -isimlerini zikreder- Mekke'ye gelerek Müslüman olup vatanlarına döndüklerini, daha sonra Habeş muhacirleriyle birlikte Hz. Peygamber'in yanına geldiklerini belirtir. Bu sebeple Hayber'den sonra gerçekleşen bütün hadiselerde bulunduğunu, hatta Hz. Peygamber'in ona Hayber ganimetlerinden de pay verdiğini dile getirir. Evtâs (?) Vakasında amcası Ebû Âmir el-Eş'arî'nin şehit olması üzerine savaşı Ebû Musa'nın kazandığı, asr-ı saadetin sonlarına doğru valilik de yaptığı bilgilerini zikreder, Hz. Ömer döneminden vefat ettiği Hz. Ali dönemine kadarki faaliyetlerini aktarır.

Hocasâde, Ebû Musa el-Eş'arî'nin Kur'an'ı arz yoluyla Hz. Peygamber'den aldığını, üç yüz altmış Hadis rivayet ettiğini -altmış sekizinin Buhârî ve Müslim'de yer aldığı zikredilmiş-, güzel Kur'an tilaveti sebebiyle Hz. Peygamber'den övgü aldığını, hutbelerde halifeye dua geleneğini başlattığını ifade eder. Yazar ardından Kur'an'ı Ebû Musa el-Eş'arî'den alan tabiinden iki kurrânın bilgilerine yer verir.

¹⁷² Hocasâde, "Ravzatü'l-Kurrâ [8]", *SM*, VII/160 (7 Şevval 1329/17 Eylül 1327), s. 51.

Dokuzuncu tefrikada Hocasâde Übey b. Ka‘b’ın biyografisi ve menkıbelerine yer verir.¹⁷³

Hz. Peygamber tarafından verilen “Ebû Münzir” ve Hz. Ömer tarafından verilen “Ebu’t-Tufeyl” künyelerine sahip olan Übey b. Ka‘b’ın Akabe ve Bedir’de bulunmuş olduğunu belirten Hocasâde, onun Kur’an’ı ezberlemiş ve Hz. Peygamber’e dinletmiş olduğunu, Hz. Peygamber’in vahiy kâtipleri arasında yer aldığını, Hz. Peygamber döneminde fetvaları bulunan ashabdan olduğunu ifade eder. Kendisinden arz yoluyla Kur’an’ı alan meşhur isimleri zikreder. Hz. Übey’in pek çok menkıbesine yer veren -çoğunlukla Hz. Peygamber’le arasında geçenler- yazar, vefat tarihi konusunda ihtilaf bulunduğunu dile getirir. Hicrî on dokuz, yirmi ve yirmi bir tarihlerinin zikredildiğini, Ebu’l-Fidâ’nın tarihinde ise yirmi ikinci sene olarak verildiğini belirtir.

Hocasâde Ahmed Hilmi’nin “Ravzatü’l-Kurrâ” başlıklı yazılarının son tefrikasında Ebû Hureyre, Abdullah b. Ayyâş, Şeybe b. Nassâh’ın (?) biyografileri yer alır.¹⁷⁴

Cahiliye döneminde Abdüşems olan isminin İslamiyet’le Abdurrahman olduğunu belirttiği Ebû Hureyre’nin daha çok künyesi ile anıldığını dile getiren Hocasâde, künyesini alış hikâyesini ve asıl ismini zikreder. Ashabın Meşhurlarından olduğu, Mekke’nin fethinden bir yıl önce, Hayber senesinde Müslüman olduğu, Hayber Gazvesine iştirak ettiği ve ondan sonra ashab-ı suffaya katılarak Hz. Peygamber’in yanından ayrılmadığı bilgilerini verir. Hocasâde, Hz. Ömer dönemi faaliyetlerini ve vefat tarihini aktardığı Ebû Hureyre’nin beş bin üç yüz yetmiş dört Hadis-i Şerîf rivayet ettiğini dile getirir, hadis kitaplarından ne şekilde yer aldıkları hakkında bilgiler verir, çok hadis rivayet etmesi ile ilgili söylediklerini aktarır. Sahabî ve tabiinden sekiz yüzü aşkın kişinin kendisinden rivayette bulunduğunu belirtir. Kur’an’ı arz yoluyla Ubey b. Ka‘b’dan aldığını belirten yazar, ondan öğrenenlerin isimlerini sıralar, onun fizikî ve ahlâkî özelliklerinden bahseder, ardından zikredilen diğer isimlerin biyografilerine yer verir.

¹⁷³ Hocasâde, “Ravzatü’l-Kurrâ [9]”, *SM*, VII/161 (12 Şevval 1329/22 Eylül 1327), s. 70-71.

¹⁷⁴ Hocasâde, “Ravzatü’l-Kurrâ [10]”, *SM*, VII/165 (10 Zilkade 1329/20 T. Evvel 1327), s. 137-138.

2.12. Hüseyin Hüsamüddin

Sırât-ı Müstakîm'de iki makalesi yayınlanan (bunlardan birinde Hz. Peygamber dönemine ait malzemeye rastlamıştır) Hüseyin Hüsamüddin,¹⁷⁵ “İslâmiyet'in Sûret-i İntişârıyla Netâyici ve Bid'atler” başlığıyla yer alan yazısında İslamiyet'in ortaya çıkış sürecini genel olarak anlatır.¹⁷⁶ İslam dininin baskı ve zorlama ile yayıldığını savunan misyonerleri eleştiren yazar, İslâm'ın Arap yarımadasında doğduğunu, Hz. Peygamber'in tebliğ ve irşad gayretiyle, önceleri az sayıda kişinin Müslüman olduğunu -dipnotta bu kişilerin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman gibi isimler olduğu belirtilir- dile getirir. İslam'a girenlerin sayısı arttıkça Mekke'de müşriklerin zulüm ve baskılarının da arttığını, bu sebeple daha uygun bir zemin olan Medine-i Münevvere'ye göç edildiğini ve buradan İslam'ın yayılmaya başladığını anlatır. İslam'ın az zamanda hızla yayılışının zorlama ve baskıyla olamayacağını savunan Hüseyin Hüsamüddin, Müslümanların kimseyi yolundan çevirmeye kalkmadığını Hz. Peygamber'den bir örnekle açıklar. Hz. Peygamber döneminde ahabdan birinin kardeşinin İslam'dan çıktığı kendisine bildirildiğinde onun “bırakın istediği yere gitsin, gerçek bir dinde esaret olamaz” mealinde bir karşılık verdiğini ifade eder.

Yazısının devamında Emevi ve Endülüs Emevileri dönemlerinde İslam kültür ve medeniyetinin gelişimini anlatan yazar, içinde buldukları dönemde İslam'a mahsus medeniyet, hak ve adaletin neden yitirildiğini sorgular.

Yazar, İslam'ın baskıyla yayıldığı iddialarına reddiye olmak üzere İslam'ın ortaya çıkış sürecini genel olarak anlatmış, ilk Müslüman olanların durumu ve yaşanan baskılara değinmiştir.

2.13. Hüseyin Vassaf

Dergide toplam on makalesi bulunan Hüseyin Vassaf,¹⁷⁷ dört makalesinde Hz. Peygamber'e ait çeşitli bilgiler zikretmiştir.

¹⁷⁵ Yazar, İslam ve Türklük propagandası yaptığı gerekçesiyle Bulgar hükümeti tarafından görevden alınan Dobriç Rüşdiyesi müdürüdür, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 206.

¹⁷⁶ Hüseyin Hüsamüddin, “İslâmiyet'in Sûret-i İntişârıyla Netâyici ve Bid'atler”, *SM*, VII/159 (28 Ramazan 1329/8 Eylül 1327), s. 46-48.

¹⁷⁷ Yazar hakkında bk. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, “Hüseyin Vassâf”, *DİA*, XIX, 18-19.

Hüseyin Vassaf, “Tulû‘-i Nûr-i Hüdâ” başlıklı yazısında Hz. Peygamber’in doğum yıldönümü münasebetiyle, onun doğumu öncesi mucizevî hadiseleri ve doğumunu edebî bir üslupla anlatırken Hz. Peygamber’le ilgili çeşitli hikâyeler, şiirler aktarmış, konuyla ilgili, bazı kaynaklardan alıntılar yapmıştır.¹⁷⁸

Vassaf, Hz. Peygamber’in içinde buldukları zamandan bin üç yüz seksen bir sene önce, Nisan ayının yirmisine tekabül eden Rebû‘l-Evvel’in on ikinci Pazartesi gecesini, Mekke-i Mükerreme’de, Benî Haşim isimli yerde, Dâru’t-Tebâbi‘ denilen evde dünyaya geldiğini dile getirir. İbrahim Halebî’nin “*Siyer-i Halebî*” isimli eserinde bu evin bir zamanlar Haccac’ın kardeşi Yusuf es-Sekafî’ye atıfla tanındığını, sonra İslâm halifelerinin bu evi muhafaza ettiklerini belirttiğini ifade eden yazar, İbrahim Hakkî’nin “*Muhammediye Şerhi*”nde bazı rivayetlere göre evin Safa yanında Harun Reşid’in eşi Zübeyde’nin inşa ettirdiği mescidin yerinde olduğu, bu mekânın Hz. Hatice’nin evi olup Hz. Fatıma’nın burada dünyaya geldiği yolunda bilgiler verdiğini dile getirir.

Said Kârzûnî’nin (?) “*el-Mevlidü’l-Kebîr li’n-Nebiyyi’l-Beşîr*” adlı eserinde Hz. Peygamber’in doğduğu gece Hz. Âmine’nin yanında Abdurrahman b. Avf’ın annesi Şifâ Hatun’un bulunduğu bilgisini aktardığını belirten Hüseyin Vassaf, Hz. Amine’nin diğer kadınlar gibi doğum sıkıntısı çekmediğinin, olağanüstü bir rüya gördüğünün (rüya ayrıntılarıyla anlatılmış), doğum gecesini her yerde bir nur görüldüğünün de anlatıldığını ifade eder. Vassaf, ayrıca Şifa Hatun’un da o gün dünyayı her yönden nurla kaplanmış olarak gördüğünü, pek çok olağanüstü hadiseye şahit olduğunu ve Hz. Peygamber’in ellerine doğduğunu ifade eder, bu hikâyenin ayrıntılarıyla “*Şifa-i Şerîf*” ve şerhlerinde yer aldığını belirtir.

Hüseyin Vassaf, Hz. Peygamber’in doğduğu geceyi tasvir ederken ona saygıdan taşların bile yumuşadığını anlatır. Şemail-i Şerife’de Hz. Peygamber kumda yürüdüğünde iz bırakmadığının, taşa yürüdüğünde ise ayak izinin çıktığının, zira taşların o geçerken yumuşadığının anlatıldığını ifade eden Vassaf, dipnotta Hırka-i Saadet dairesinde ve Hz. Halid’in türbesinde bulunan Hz. Peygamber’in ayak izini taşıyan taşların varlığını bu duruma kanıt olarak zikreder.

Vassaf, Hz. Peygamber’in doğduğu evin yerinde bulunan binayı da tasvir eder.

¹⁷⁸ Hüseyin Vassaf, “Tulû‘-i Nûr-i Hüdâ”, *SM*, IV/81 (12 Rebû‘l-Evvel 1328/11 Mart 1325 [6?]), s. 45-47.

Hiz. Âmine'nin doğum sırasında yaşadığı olağanüstü olayları ayrıntılarıyla anlatan Hüseyin Vassaf, Abdülmuttalib'in de yaşadığı bu tarz olayları aktarır, doğum sonrasında Hiz. Âmine'ye giderek bunları anlattığını, torununu görmek istediğini, ancak ilk üç gün onun yanına kimsenin yaklaşmadığını dile getirir. Abdülmuttalib'in torunu için söylediğı şiiri de aktaran Vassaf, onun diğer çocuklardan farklı olduğunu anladığını, bu duruma şükrederek onun için kurbanlar kestiğini ve sonra annesine ona özenle bakması tavsiyesinde bulunarak emanet ettiğini ifade eder.

Hüseyin Vassaf, Regâib Kandili münasebetiyle yazdığı, “Şehr-i Receb'in İlk Cuma Gecesi” başlıklı yazısında Hiz. Peygamber'in anne ve babasının evliliklerini anlatır, bu gecenin manevi değerine dair bilgiler verir.¹⁷⁹ Vassaf, Osmanlıca ve Farsça şiirlerle de süslediğı yazısında olayları ayrıntılarıyla anlatmış, edebi ve sade bir dil kullanmıştır.

Hiz. Peygamber'in babası Hiz. Abdullah'ın yaşıtlarından farklı ve dikkat çekici özelliklere sahip olduğunu belirten Vassaf, alnında parlayan Muhammedî nurun onun güzelliğini artırdığını dile getirir.

Vassaf, Hiz. Abdullah evlilik çağına geldiğinde babası Abdülmuttalib'in akrabalarını toplayarak onu evlendirme konusunda istişare ettiğini, ona münasip eş olarak ittifakla Medine Hâkimi Vehb b. Abd-i Menâf'ın kızı Âmine'nin gösterildiğini anlatır. Ardından bu durum Vehb'e bildirilmiş, o da Abdullah'ı önceden de beğenip muhabbet beslediğinden teklife teşekkürle birlikte olumlu cevabını göndermiştir. Sonra Abdülmuttalib ile Vehb'in bir araya gelerek evliliğı kararlaştırdıklarını anlatan Vassaf, Receb ayının ilk Perşembe günü, adet olduğu üzere Mekke Eşrafına düğün ziyafeti verildiğini, günün akşamında da evliliğın gerçekleştiğini dile getirir.

Hiz. Abdullah'ın kabrinin Medine'de olup Osmanlı Padişahları'nın gayretiyle türbesinin tezyini edildiğini aktaran Vassaf, Hiz. Âmine'nin kabrinin Mekke'de, Cennetü'l-Mualla kabristanının üst kısmında, Hiz. Hatice'nin kabrinin karşısında bulunduğunu, sade bir türbeye sahip olduğunu dile getirir.

Hüseyin Vassaf, Hiz. Ali ve Sehl ibn Abdullah'ın bu gecenin mübarekliği ile ilgili Hadisler naklettiklerini, Hiz. Abdülkadir'in “*Umdetü's-Sâlihîn*” isimli eseri ve başka

¹⁷⁹ Hüseyin Vassaf, “Şehr-i Receb'in İlk Cuma Gecesi”, *SM*, IV/96 (27 C. Evvel 1328/24 Haziran 1326), s. 307-308.

eserlerde de bu gecenin faziletleriyle ilgili pek çok bilgi aktarıldığını dile ifade eder, bu gecenin feyzinden yararlanabilme duasıyla yazısını tamamlar.

Hüseyin Vassaf, miraç hadisesini edebî bir dille anlattığı diğer bir yazısında¹⁸⁰ Miraç'ın hicretten bir yıl önce, Receb ayının yirmi yedinci gecesini gerçekleştirdiğini belirtir, içinde buldukları tarihten bin üç yüz yirmi dokuz sene önce, bir pazartesi gecesine denk geldiğini ekler.

Bu gece ile ilgili övgülerde bulunan Vassaf, bir eserde -Abdülkâdir'in "*Sirâcü'l-Vehhâc*" isimli eserinden tercümeyle- o gece Cebrâil'in Hz. Peygamber'e özlemle, Ümmühânî'nin evine geldiğinin yazılı olduğunu dile getirir. Yazar dipnotta Ümmühânî'nin Hz. Ali'nin kız kardeşi olduğu bilgisini zikreder ve onun Mekke'deki evi hakkında bilgi verir. Yazının devamında Cebrail'in Hz. Peygamber'i uyandırarak miraç yolculuğuna davetini anlatan Vassaf, miraç hadisesinin ayrıntılarına yer vermeden Hz. Peygamber'in bu davet ve yolculukla ilgili sorularına Cebrail'in verdiği veciz cevapları içeren konuşmaları edebî bir üslupla aktarır.

Hüseyin Vassaf, miraç hadisesinin gerçekleştiğine Peygamber aşkıyla hemen inananların iman nimetine ve Allah'ın iltifatına mazhar oldukları, buna inanmamakta inat edenlerin ise inkâr ve dalalet denizinde boğuldukları yorumunda bulunup bir şiirle yazısını tamamlar.

Hüseyin Vassaf, *Sirât'ı Müstakîm*'de, "Hicaz Valisi Beyefendiye Açık Mektup" başlığıyla yayınlanan yazısında ise¹⁸¹ öncelikle bölge valisine İslamiyet'in doğduğu mübarek toprakların yöneticisi ve Hilafet makamının temsilcisi olduğunu hatırlatır. Hac döneminde bu bölgede yaşanan sorunlara değinen Vassaf, içinde buldukları yıl bu topraklara hac niyetiyle gelecek Müslümanların rahat ettirilmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için yapılabilecekler konusunda önerilerde bulunur. Yazar, içinde buldukları dönemin hassasiyetinden bahsederken Osmanlı'da yapılan inkılâp sebebiyle (meşrutiyet?) Hilafet makamının bütün İslam âleminin saygısını ve teveccühünü kazandığını dile getirir, bu bölgede Hac dönemindeki hizmetlerin Müslümanların adalet ve hayat beklentilerine yanıt olacağını vurgular.

¹⁸⁰ Hüseyin Vassaf, "Miraç-ı Şerîf", *SM*, IV/100 (28 Recebü'l-Ferd 1328/22 Temmuz 1326), s. 370-371.

¹⁸¹ Hüseyin Vassaf, "Hicaz Valisi Beyefendiye Açık Mektup", *SM*, V/111 (16 Şevval [1328]/8 T. Evvel 1326), s. 122-123.

Hüseyin Vassaf, bölgede tarih boyunca yapılan hizmetleri ve idareyi anlatırken bin üç yüz küsur sene önce İslam'ı bu topraklarda tesis eden Hz. Peygamber'in de burada yöneticilik yaptığı bilgisini zikreder. Hz. Peygamber'den sonra pek çok halife ve yöneticinin geldiğini, bunların içinde zalim ve hain olanlarının ilahi bir cezayla yok olduklarını hatırlatır, bu topraklarda yöneticiliğin diğer İslam topraklarında yöneticilikten farklı olduğunu, burada yapılacak bir şeyin bütün İslam âleminde yankı bulacağını dile getirir.

Vassaf, Müslümanların birliği fikrini gerçekleştirecek olanın ancak adalet olduğunu belirtir, Osmanlıların İslam Halifeliğinin güç ve saygınlığını artırmak için büyük fedakârlıklarda bulduklarını ifade eder ve içinde buldukları dönemde Osmanlı'nın, Hicaz bölgesinde yaptığı imar hizmetlerini anlatır.

Yazarın günün önemine matuf yazılarında, Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere rastlanmıştır. Yazılarındaki edebî üslup dikkat çeker.

2.14. İbrahim Besim

İbrahim Besim, *Sırât-ı Müstakîm*'e gönderdiği yazısında¹⁸² Ali Şeyhu'l-Arab'ın dergide yayınlanan hutbelerini ve bu bağlamda, döneminde hutbelerinin secili, kafiyeli, tekdüze oluşunu, içeriklerinin siyasi ve toplumsal olaylardan uzak oluşunu eleştirir.

İbrahim Besim, içinde buldukları dönemde hutbelerin yeni bir üsluba kavuşturulması konusunda çeşitli gayretler bulunmakla birlikte İslam dünyasında bu konuda bir taraftan da geriye doğru gidildiğini, eski dönemdeki secili hutbelerin benzerlerinin görüldüğünü dile getirir. Dini, siyasi, sosyal mevzulara değinilmeyip yalnız tasavvufî konulardan bahsedilmesinden yakındır. Bu konuda İslâm'ın ilk devirlerinin örnek alınması gerektiğini belirten Besim, İslam'ın ilk asırlarında hatiplerin içinde buldukları durumları, siyasi ve sosyal olayları hutbelerine konu ettiklerini belirtir. Hz. Peygamber ve Hulefa-yı Raşidin'in yalnız Cuma hutbeleriyle yetinmeyip siyasi ve sosyal şartlar gerektirdiğinde insanları toplayarak kültürel ve ahlaki açıdan bilgilendirmeyi

¹⁸² İbrahim Besim, “*Sırât-ı Müstakîm* Cerîde-i Muteberesi İdare-i Aliyyesine”, (İntibâh-ı İslâm-İttihâd-ı Müslimîn: Camilerde Hutbe ve Mevâiz-i Dîniye Encümenleri), *SM*, V/110 (9 Şevval 1329 [8]/29 Eylül 1326), s. 94-97. Dergide iki yazısı yayınlanmış olup bu yazıda Hz. Peygamber'e ait bilgiler zikreden yazar, Mısır Meşihat-i İslâmiye'nin Tanta Şubesi Başkâtibi olduğunu belirtmiştir: bk. s. 97.

sağladıklarını dile getirir. Besim ayrıca dört halife ve bazı sahabîlerin hutbelerini örnek verir.

Hz. Peygamber'in secili konuşmayı kınadığını belirten İbrahim Besim, buna delil olarak Abdullah b. Revâha'nın bir gün secili konuşmasını işitmesi üzerine ona "Arapların secili konuşmaları gibi secili mi konuşuyorsun?" dediğini aktarır. Ve yine Ashâb'dan Sa'îd b. Ebî Vakkas'ın oğlu Ömer'in secili konuştuğunu duyması üzerine ona, "Sende nefret ettiğim şey budur. Secili konuşmaya tövbe edersen hiçbir şeyini sorgulamayacağım." dediğini zikreder.

Yazar dönemi hutbelerinin üslup ve içeriklerini eleştirirken Hz. Peygamber dönemi hutbelerinin örnek alınması gerektiğini belirtmiş ve ilk dönem hutbe içeriklerinden bahsetmiştir. Ayrıca hutbelerde kullanılan edebi, ağıdalı üslubun uygunsuzluğunu da Hz. Peygamber'in secili konuşmayı kınayışı ve ashabı uyarısıyla delillendirmiştir. Dini hurafe ve bidatlerden temizleme, Müslümanları tembelliğe sevk eden din ve ahlak anlayışını değiştirme, ilk döneme, kaynaklara dönüş vurgusu bu yazarda da görülür.

2.15. İskilipli Mehmed Âtuf

Fatih dersiâmlarından İskilipli Mehmed Âtuf'ın¹⁸³ *Sırât-ı Müstakîm*'de, "Nazar-ı Şeriatta Kuvve-i Berriye ve Kuvve-i Bahriyenin Ehemmiyet ve Vücûbu" başlığıyla üç tefrika yazısı yayınlanmış olup Müslümanlarda deniz kuvvetinin gelişimini anlattığı ilk tefrikada¹⁸⁴ Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere yer vermiştir.

İskilipli, Osmanlı'da Barbaros Hayreddin Paşa dönemine kadar olan tarihi süreci aktardığı yazısına Hz. Peygamber döneminde kuvvet hazırlığı ile başlar. Zamanın şartlarına göre, düşmana karşı kuvvet hazırlamanın Müslümanlar üzerine farz olduğunu belirten Mehmed Âtuf, Hz. Peygamber'in peygamberliğin gelişinden itibaren kendini bu durumdan müstağni görmeyip cihad için kuvvet hazırlamaya çaba gösterdiğini dile getirir. Bir süre gizli, daha sonra açık bir şekilde insanları İslâm'a davet ederek asker ve sivil Müslüman nüfusunu artırmaya çalıştığını ifade eder. Düşmanın her türlü baskı ve eziyetine karşı gösterilen sabır ve sebat ile kısa zamanda Müslümanların sayısının

¹⁸³ Yazar hakkında bk. Sadık Albayrak, "İskilipli Mehmed Âtuf Efendi", *DİA*, XXII, 583-584; Kara, *İslamcılık*, I, 321-359.

¹⁸⁴ Bk. İskilipli Mehmed Âtuf, "Nazar-ı Şeriatta Kuvve-i Berriye ve Kuvve-i Bahriyenin Ehemmiyet ve Vücûbu [1]", *SM*, V/107 (18 Ramazan 1328/9 Eylül 1326), s. 39-42. Diğer tefrikalar için bk. *SM*, V/108, s. 60-62; *SM*, V/109, s. 75-77.

attığını belirten yazar, Medine’ye hicretin ardından savaş için asker ve teçhizat temini sağlandıktan sonra düşmana karşı savunmaya ve karşılık vermeye başladığını dile getirir. Bir müddet sonra düşmanın kuvvetinden üstün bir kara kuvveti oluşturulduğunu ve düşmanın mal ve topraklarının ele geçirildiğini ifade eder.

İskipli Mehmed Âtîf, Asr-ı Saâdette savaşların Arap Yarımadası dâhilinde yapılması, deniz savaşlarına zaman ve mekânın müsait olmaması sebebiyle deniz kuvveti oluşturmaya teşebbüs edilmediğini belirtir. Ancak Hz. Peygamber’in buna rağmen deniz savaşlarını öven ve teşvik eden Hadislerinin bulunduğunu dile getirir. Hz. Peygamber’den denizde bir kez harbin karada on kez harpten daha hayırlı olduğu, deniz savaşında şehit olan bir kişinin kara savaşında şehit olan iki kişi derecesinde olduğu mealindeki rivayetleri aktarır.

Yazar bundan sonra dört halife dönemindeki savaş hazırlıklarını aktarır. Hz. Osman döneminde ilk donanmanın oluşum sürecini anlattıktan sonra İslam devletlerinde deniz kuvvetleri konusundaki gelişmeleri zikreder ve Osmanlı Devleti’nde denizcilik faaliyetleriyle devam eder.

Yazıda kuvvet hazırlamanın -özellikle deniz kuvveti- dinen meşruiyet ve gerekliliğini teyit etmek üzere Hz. Peygamber dönemi cihada izin verilmiş süreci ve kuvvet hazırlığı anlatılmıştır.

2.16. İzmirli İsmail Hakkı

Sırât-ı Müstakîm’de toplam iki yazısı yayınlanan ve bunlarda Hz. Peygamber’e ait bilgilere rastlanan İzmirli İsmail Hakkı,¹⁸⁵ “Sadr-ı İslâm’a Bir Nazar” başlıklı yazısında Arapların İslâm’la birlikte gelişimini, ilk Müslümanların kısa zamanda elde ettikleri başarıların nedenlerini inceler.¹⁸⁶ İslâmiyet’in çölde yaşayan Arapları aydınlattığını, kısa sürede önceden korktukları büyük devletleri hâkimiyetleri altına almalarını sağladığını belirten İsmail Hakkı, Müslümanların maddi güçleri daha düşük olmasına rağmen bu denli cesur olmalarının ulvi bir sebebi olması gerektiğini belirtir. Arap âlemini

¹⁸⁵ Yazar hakkında bk. Ali Birinci, “İzmirli, İsmail Hakkı”, *DİA*, XXIII, 530-533; a.mlf., *Tarihin Alacakaranlığında*, s. 15-54; Kara, *İslamcılık*, II, 133-200.

¹⁸⁶ İzmirli İsmail Hakkı, “Sadr-ı İslâm’a Bir Nazar”, *SM*, I/10 (1 Şevval 1326/14 T. Evvel 1324), s. 152-153. Yazı sonunda, “Dâru’l-Muallimîn Müdürü Hakkı” imzasıyla, “27 Ramazan 1324” tarihi atılmıştır.

cehaletten uzaklaştıran, güçlü bir ümmet olmalarını sağlayan gücün İslam olduğunu dile getirir.

İslâm'a girişleriyle birlikte Araplarda hemen birlik ve beraberliğin oluştuğunu (ittihad) belirten İzmirli, bu birlik düşüncesini sağlayan yegâne gücün İslâm olduğunu, her gün beş defa cemaatle kılınan namazlarla perçinlendiğini ifade eder. Medine'ye hicretin ilk yıllarında Müslümanlar arasında gerçekleştirilen kardeşlik akdinin (muâhât) ve Müslümanlarla Yahudiler arasında gerçekleştirilen barış anlaşmasının (muvâda'a) ittihadın önemini gösterdiğini belirtir. Bu anlaşmaların medeniyet tarihi açısından da önemli olduğunu hatırlatır.

İzmirli İsmail Hakkı, ilk Müslümanların dini yaymak konusundaki gayretleri, birlik ve beraberlikleri ve sağlam inançlarının yanında sade bir yaşantıya sahip olduklarını, pek çok kıtlık ve sıkıntı yaşadıklarını, savaş için yeterince teçhizata sahip olmadıklarını dile getirir. Ancak bütün bu zorluklara rağmen aralarından Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer el-Fârûk gibi doğruluk, kararlılık ve azim sahibi; Ali b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh, Hâlid b. Velîd gibi savaşçı ve cesur; Muğîre b. Şu'be, Amr b. el-'Âs, Muâviye b. Ebî Süfyân, Ziyâd b. Semîne gibi dâhî ve siyasetçi isimlerin çıktığını ifade eder. Bu isimlerin fethettikleri topraklara barış ve huzur götürdüğünü, buraların yerli halkının dinlerine, yaşantılarına ve hatta hukuklarına karışmadıklarını, cizye vergisiyle yetindiklerini belirtir.

İsmail Hakkı yazısını İslâm'ın ilk dönemlerinde Müslümanların inanç, birlik ve beraberlik, kararlılık, cesaret, yaşantıda sadelik, yönetimde yumuşaklık ve adaletle örneği görülmeyen fetihlere mazhar olduklarını dile getirerek tamamlar.

Yazar, Arapların İslâm'la gelişimini, birlik ve kardeşliği sağlayışlarını örnek göstererek ilk Müslümanların gayretleri ve sade yaşantılarını hatırlatır, ittihad vurgusu yapar.

İzmirli İsmail Hakkı, "Hilâfet-i İslâmiye" adlı yazısına ise¹⁸⁷ İslâm'da Halifelik kurumu, halifelik için gerekli şartlar, halife seçiminin ümmet için zorunlu oluşu gibi konulara değinerek başlar. İbn Haldun'un Halifenin Kureyş'ten olmasını kargaşa ve anlaşmazlığa engel olmak amacına bağladığını aktaran İsmail Hakkı, İslâm'ın ilk dönemlerinde

¹⁸⁷ Bk. *SM*, III/56 (15 Ramazânü'l-Mübârek 1327/17 Eylül 1325), s. 49-51. Yazar, "Dâru'l-Fünûn-ı Osmânî İlahiyat ve Edebiyat şubeleri müdürü" imzası kullanmıştır.

Kureyş'in soy bakımından üstün olduğunu, Müslümanlar arasında ayrılığa engel olmak amacıyla Hilafet için Kureyşîlik şartı arandığını, sonraları bu üstünlüğün ortadan kalkmasıyla bu zorunluluğun kalmadığını dile getirir.

Hiz. Peygamber'in vefatının ardından halife seçimi konusunda üç farklı görüşün ortaya çıktığını belirten yazar, birinci görüşün daha çok Ensar tarafından savunulan, din ve dünya işlerinde, siyasette ehil olan kişinin halife seçilmesi yolundaki görüş olduğunu, Sa'd b. Ubade isminde örneklendiğini, daha sonra Mutezile ve Hariciler tarafından savunulduğunu dile getirir. İkinci görüşün, Hiz. Ebû Bekir ile temsil edilen daha sonra Ehl-i Sünnetin tamamı tarafından kabul edilmiş olan Hilafetin Kureyşîliği fikri olduğunu belirtir. Üçüncü görüş olarak, akrabalığın hilafet için öncelikli şart olduğu yolundaki görüş olduğunu, Haşimoğulları ve onlara tâbî olanlar tarafından savunulduğunu, Hiz. Ali'nin bu grubun halife adayı olduğunu, daha sonra bu düşüncenin Şia tarafından kabul görmüş olduğunu dile getiren İsmail Hakkı, her bir eğilimin kendilerine dayanak kabul ettikleri Hadisleri de zikreder.

İzmirli İsmail Hakkı, halife seçiminde ümmet tarafından izlenen dört yöntem olduğunu dile getirir. Bunlar, genel şûrâ -Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ali'nin hilafeti-, özel şûrâ (önceki halifenin belirlediği bir grubun seçimi) -Hiz. Osman'ın hilafeti-, vesayet ya da velayet (önceki halifenin yerine şartları uygun olanı veliaht tayin etmesi) -Hiz. Ömer'in hilafeti- ve tegallüb yollarıdır. İlk asırda, ilk üç yöntemden biriyle seçim yapıldığını, Halife'nin icma'-ı Ümmet ile belirlendiğini belirten İsmail Hakkı, ilk asırdan sonra "Hakk-ı Seyf" de denilen tegallüb yöntemiyle Halife tayini yapıldığını ifade eder. (Tegallüb yöntemi, Müslümanlar içinde bir imam bulunamayıp ihtilaf oluşması durumunda güç sahibi bir kişinin Hilafeti talep etmesi ve isteyerek ya da kerhen ümmetin onu kabul etmesi şeklinde açıklanmıştır.)

Hilafetin babadan oğla geçişinin ilk dört halifede görülmediğini, Muaviye b. Ebi Süfyan ile başladığını belirten yazar, ilk asırdan sonra hilafetin geçirdiği aşamaları, tarihi seyrini anlatır. Osmanlı'ya geçiş sürecini de aktardıktan sonra dönemlerinde "Meclis-i Umûmî-i Millet" tarafından seçim yoluyla Halifelik makamına getirilen Sultan V. Mehmed'in bütün Müslümanların halifesi ve bütün Osmanlıların Padişahı olduğunu dile getirir. Diğer İslam ülkelerindeki liderlerin ancak yönetici vasıflarının olduğunu, ümmet

için tek bir halife bulunacağından onların Halife olarak telakki edilemeyeceklerini -yani V. Mehmed'in halife seçilişi örneğinde, Osmanlı hilafetinin meşruiyetini- hatırlatır.

Yazar, halife seçimi konusunda yaşadıkları duruma dinî meşruiyet sağlamak üzere, tegallüb yoluyla hilafetin uygunluğunu, Hz. Peygamber'den sonra halife seçim şeklini aktarmıştır.

Yazılarında, güncel siyasî duruma dinî meşruiyet sağlama amacıyla olan yazar, diğer yazarlarla benzer şekilde ittihad ve uhuvvet vurgusunda bulunmuş, Abdülhamid'in tahttan indirilerek V. Mehmed'in tahta getirilmesi üzerine Osmanlı hilafetin meşruiyetini savunmuştur. Hz. Peygamber dönemi ile ilgili verdiği bilgiler de bu bağlamdadır.

2.17. Mahmud Esad

Mahmud Esad,¹⁸⁸ dergide yayınlanan iki yazısından ilki olan “Tarih-i Din-i İslam'dan Bir Sahife” başlıklı yazısında İslamî ilimlerin kaynağı ve gelişimini anlatırken Hz. Peygamber'e ait bilgiler aktarmıştır.¹⁸⁹ Şer'i ilimlerin nakli ilimlerden sayıldığını belirten Esad, yazısının büyük kısmını şer'i hükümlerin kaynağı meselesine ve bu anlamda Fıkıh ilminin gelişimine ayırmıştır.

Şer'i hükümlerin kaynağının Kitab ve Sünnet olduğunu belirten Esad, bu iki kaynağı genel olarak tanımlar ve Hz. Peygamber'in doğumundan başlayarak bu kaynakların oluşum sürecini anlatır. Yazar, Hz. Muhammed'in tebliğ ile görevlendirildiği tarihten itibaren yirmi üç yıl boyunca gerektiğinde Kur'an ayetlerinin indiğini ve Hadis-i Şeriflerin vürud ettiğini dile getirir. Hz. Peygamber, Ayet-i Kerimelerin nüzul sebeplerini, nasih-mensuhlarını, bu ayetlerden çıkarılan hükümleri Ashab-ı Kiram'a izah etmiş, Ashab-ı Kiram da ondan aldıkları hükümleri ve bu hükümlerin gereklerini kendilerinden sonrakilere aktarmışlar, bu suretle şer'i hükümler nesilden nesile aktarılmış, bir noktadan sonra da bütün ilimler yazıya geçirilmiştir.

Mahmud Esad ayrıca Ashab-ı Kiramın tamamının fakih ve müfti olmadığını, geçimlerini sağlamak üzere farklı işler yaptıklarını, kiminin pazar yerlerinde alış verişle

¹⁸⁸ Yazar hakkında bk. Ali Erdoğdu, “Seydişehir”, *DİA*, XXXVII, 25-27.

¹⁸⁹ Mahmud Esad, “Tarih-i Din-i İslam'dan Bir Sahife”, *SM*, I/1 (30 Receb 1326/11 Ağustos 1324), s. 4-5. Yazarın dergide yayınlanan diğer yazısı için bk. *SM*, IV/82, s. 66-67.

uğraştığını, kiminin hurmalıklarda çiftçilikle meşgul olduğunu, bu nedenle de her zaman Hz. Peygamberin sohbet meclisinde bulunamadıklarını ancak duyduklarını birbirlerine aktarmak suretiyle bilmediklerini öğrendiklerini belirtir. Şer'i hükümlerin ashabın tamamından alınmadığını, içlerinden hükümleri Hz. Peygamber'den bizzat almış, öğrenmiş, Kur'an-ı Kerim'i okuyabilen, bütün yönleriyle ona vakıf olan kimselerden alındığını dile getirir. Ashabın ileri gelenlerinden olan bu kimselere önceleri "Kurra" denildiğini -ki Araplar o dönemde genellikle ümmi olduklarından Kur'an'ı okuyabilenler bu şekilde isimlendirilirdi.-, sonradan İslam beldeleri genişleyip Araplar arasında ümmilik azaldıkça ve fıkıh ilmi gelişimini tamamlayınca ahkâm-ı şer'iyeyi bilenlerin "Kurra" yerine "Fukaha" olarak isimlendirildiğini ifade eder. Mahmud Esad, bu konuda "*Kıyas-ı Enbiya*" adlı eseri ve İbn Haldun'u kaynak göstermiştir.

Ashab-ı Kiram'ın âlim ve fakihleri arasında, Ebû Bekir, Ömer, Osman, Ali, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mesud, Übeyy b. Ka'b el-Ensari, Muaz b. Cebel, Ammar b. Yasir, Huzeyfe b. el-Yeman, Zeyd b. Sabit en-Neccari, Ebu'd-Derda, Ebû Musa el-Eş'ari, Selmân-ı Fârisî'nin isimlerini sayan Esad, onların Hz. Peygamber döneminde bile fetva verdiklerini ifade eder. Hz. Ömer, Hz. Ali ve Muaz b. Cebel'in de Hz. Peygamber'in kadıları mesabesinde olduklarını belirtir.

Vahyin tamamlanmasından sonra ashabın sorunların çözümünde önce Kur'an'a, burada bulamazlarsa Hz. Peygamber'in sünnetine müracaat ettiklerini belirten Esad, Rasulullah'ın sünnetinde de bu konuda bir açıklık yoksa rey ve kıyas yoluyla ictihadda bulduklarını izah ederek bu şekilde ilk asırda bir icihad kapısının açıldığını ifade eder.

Mahmud Esad, Şer'i hükümlerin kaynağı olan icmâ'-ı ümmeti de tanımlayarak tarihi sürecini, icma' için gerekli olan şartları anlatmış, Hz. Ebû Bekir döneminde birkaç kez icmâ'-ı ümmetin görüldüğünü, Hz. Ömer'in ise karşılaştığı pek çok sorunu icmâ' yoluyla çözdüğünü belirtmiştir.

Yazısının sonlarında, şer'i hükümler arasında yer alan adetler konusunu da ele alan Esad, İslam devletinin fetihlerle sınırları genişledikçe farklı memleketlerde pek çok farklı adetle karşılaştığını, fikhî meselelerin çeşitlendiğini dile getirmiştir.

Esad ayrıca, Emeviler zamanından itibaren halkın muamelatla ilgili sorunlarının çözümünün imamlara bırakıldığını, müctehidîn zamanına kadar bu durumun düzensiz bir şekilde devam ettiğini, bu konudaki meseleleri ilk olarak sistematik hale getirenin İmam-ı Azam Ebû Hanife olduğunu ifade etmiştir.

Mahmud Esad'ın fıkıh ilminin gelişim sürecini anlattığı yazısında, Hz. Peygamber'in hayatıyla ilgili tarihi bilgiler de verdiği görülmektedir. Esad, Hz. Muhammed'in M. 570 senesi Nisan ayının 7'sine tekabül eden Rebû'l-evvel ayının 12. Pazartesi gecesi dünyaya geldiğini, M. 610 senesinde -Hicretten on üç sene önce-, kırk yaşında iken ahkam-ı şer'iyeyi tebliğ ile görevlendirildiğini, bu tarihten itibaren yirmi üç yıl boyunca gerektiğinde Kur'an ayetlerinin indiğini ve Hadis-i Şeriflerin vürud ettiğini dile getirir.

Fıkıh ilminin gelişim tarihi bağlamında Hz. Peygamber ile ilgili bazı bilgilere yer veren yazar, ilk dönemde sorunların çözümü ve ashabın, vahyin tamamlanmasıyla, ictihad konusunda tavırları hakkında bilgiler vererek ilk asırda ictihad kapısının açıldığına dikkat çekmiştir.

2.18. Manastırlı İsmail Hakkı

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nda en çok yazısı bulunan ikinci isim olan Manastırlı İsmail Hakkı,¹⁹⁰ dergi yazarları arasında, yazılarında Hz. Peygamber dönemine ait en çok malzeme kullanan isimdir. Yazarın dergide yayınlanan toplam yüz yirmi bir makalesinden kırk dokuzunda Hz. Peygamber dönemine ait bilgiye raslanmıştır.

Manastırlı İsmail Hakkı'nın Ayasofya Camii'nde verdiği vaazların bir kısmı, Eşref Edib¹⁹¹ tarafından kayda geçirilmiş ve *Sırât-ı Müstakîm*'de, ilk sayıdan itibaren, "Mevâiz" başlığıyla yayınlanmıştır.¹⁹² Kırk altıncı ders olduğu belirtilen ilk tefrikada, Âl-i İmrân 3/159 âyetinin tefsirine yer veren Manastırlı, nüzul sebebi ile ilgili bilgilerin

¹⁹⁰ Dönemin ve derginin önde gelen isimlerinden, Ayasofya Camii kürsü şeyhliği, Fatih Camii kürsü müderrisliği yapmış, önemli camilerde vaazlar vermiş, Darülfünun'da müderrislik yapmış, görevlerindeki başarıları sebebiyle çeşitli rütbelere ve nişanlar kazanmış Manastırlı İsmail Hakkı ile ilgili olarak bk. Salih Sabri Yavuz, "Manastırlı İsmail Hakkı", *DİA*, XXVII, 563-564; Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul 1980, II, 285-286.

¹⁹¹ Eşref Edib hakkında bk. Sadık Albayrak, "Eşref Edip Fergan", *DİA*, XI, 473-474; Kara, *İslamcılık*, III, 11-111.

¹⁹² Dergide, bu başlıkla yayınlanan yazıların tamamı, kırk üç tefrikadır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 39. Eşref Edib, ilk tefrikanın girişinde, "Mevâiz" başlığıyla yazdığı tanıtım yazısında, kayıt altına aldığı derslerle ilgili bilgi verir, bk. *SM*, I/1, s. 7. Yazılar daha sonra kitap olarak da basılmıştır: *Mevâiz*, Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul 1324.

yanında, âyetle ilişkilendirmek suretiyle, döneminin önemli siyasi konularından bahsederken, Hz. Peygamber dönemine ait bir takım bilgiler de aktarır.¹⁹³

Hz. Peygamber'e, Allah'ın rahmeti sebebiyle ashaba yumuşak davrandığının hatırlatıldığı, eğer kaba ve katı kalpli davransaydı etrafından dağılacaklarının belirtildiği, onları affetmesinin, işlerinde onlarla istişare etmesinin emredildiği mezkûr âyetin Uhud Savaşı'nın ardından nazil olduğunu dile getiren Manastırlı, savaş esnasında yaşananları anlatır. Başlangıçta zafer kazanılan savaşta, bazı kimselerin Hz. Peygamber'in emrine muhalefet ettiklerini ifade eder. Abdullah b. Cübeyr komutasında elli kadar okçunun, Hz. Peygamber tarafından, önemli bir mevkie yerleştirildiklerini, ne olursa olsun yerlerinden ayrılmamalarının emredildiğini belirten yazar, Müslüman ve müşrik orduları karşılaşmış Müslümanlar üstünlük kazandıktan sonra, bu askerlerin, ganimetten pay almak isteğiyle yerlerinden ayrıldıklarını dile getirir. Manastırlı, komutanları Abdullah'ın uyarılarını dinlemeyerek mevkillerini terk eden askerlerin Hz. Peygamber'in ganimeti savaşımlara vereceği düşüncesine kapıldıklarını belirtir, İslam'a girişlerinin yeni oluşu sebebiyle henüz ahlakî özelliklerin tam yerleşmediği yorumunda bulunur. Onların yerlerinden ayrılmaları üzerine, Halid b. Velid'in -o sırada, henüz Müslüman olmadığını belirtir- arkadan gelerek kalanları şehit ettiğini, geri dönüş yolunu kestiğini, bu sebeple bütün Müslümanların dağıldığını ifade eder. Bu durumun ardından, müşriklerin, Allah'ın kalplerine verdiği olağanüstü bir korkuyla tekrar kaçtıklarını, ancak yaşanan saldırı sırasında, içlerinde Hz. Hamza'nın da yer aldığı yetmiş kadar ashabin şehit olduğunu, Hz. Peygamber'in dışının kırıldığını zikreder. Sonuçta, ashabin yeniden toparlanarak savaşı kazandığı bilgisini verir. Hz. Peygamber'in, emrine muhalefet ederek gösterdikleri bu davranışları sebebiyle ashaba kırıldığını, ancak bu durumu asla yüzlerine vurmuyup onları mahcup etmediğini, azarlamadığını belirten Manastırlı, âyetin, onun bu tavrına işaret ettiğini ifade eder¹⁹⁴.

Manastırlı İsmail Hakkı, vaazında, Hz. Peygamber döneminden benzer bir başka hadiseyi daha örnek olarak aktarır. Hz. Peygamber'in Medine'ye yeni geldiği, muhacirlerin çoğaldığı bir dönemde, dışarıdan gelen erzaklar ihtiyacı karşılayamaz olmuş, yaşanan kıtlığın giderek şiddetlenmesi herkesi düşündürmeye başlamıştır. Bu

¹⁹³ [Manastırlı İsmail Hakkı], “[Mevâiz] [1]”, nşr. [Eşref Edib], *SM*, I/1 (30 Receb 1326/11 Ağustos 1324), s. 8.

¹⁹⁴ [Manastırlı], “[Mevâiz] [1]”, *SM*, I/1, s. 8.

şartlar altında, Hz. Peygamber'in hutbe vermekte olduğu bir esnada, Şam tarafından birçok erzakla gelen bir kafilenin Medine'ye girdiği haberinin duyulmasıyla, camide bulunanlar, hutbe devam etmesine rağmen, kabileyi karşılamak üzere dışarı çıkmışlar, yalnız on iki kişi kalmıştır. Manastırlı, bu olayın ardından, içinde buldukları sıkıntılı durumun etkisiyle, insani dürtülerine kapılarak giden bu kişilerin, bir kazanç ve eğlence gördüklerinde, Hz. Peygamber'i ayakta bırakarak, oraya yönelmelerinin eleştirildiği Cuma 62/11 âyetinin nazil olduğu bilgisini verir. Camiden ayrılanların yaptıklarını fark edip geri geldiklerinde, Hz. Peygamber'in, kızgın ve kırgın olmasına rağmen onlara hiçbir şey söylemediğini, kızmadığını, ancak kızgınlığının yüzünden anlaşıldığını, bunun üzerine, Allah'ın onları bu ayetle uyardığını ifade eder. İslam'da merhametle, yumuşaklıkla muamelenin esas olduğunu, kabalığın tasvip edilmediğini belirten yazar, Hz. Peygamber'in daima yumuşak tabiatlı davrandığını hatırlatır¹⁹⁵.

Âl-i İmrân Sûresinin mezkûr ayeti hakkında açıklamalarına devamla, özellikle, Hz. Peygamber'e, işlerinde ahabla istişare etmesinin emredilmesi üzerinde duran Manastırlı, bununla ilgili farklı görüşleri aktarır. Bazılarının âyette bahsedilen meşvereti harbe dair konulara hasrettiklerini ancak genel görüşün bütün işleri kapsayan bir meşveret emri olduğu yönünde olduğunu, bazı Hadislerin de bu görüşü desteklediğini dile getiren yazar, Beyzâvî, Zemahşerî, Fahreddin Râzî ve Âlûsî'nin de emri genele ıtlak ettikleri bilgisini verir. Manastırlı, bu âyet nazil olduğunda, Abdulllah b. Abbas'ın, Hz. Peygamber'e buradaki istişare emrinin hikmetini sorduğu, Hz. Peygamber'in de ona, Allah ve rasulünün meşverete ihtiyaç duymadıkları, bundan müstağni oldukları ancak ümmete örnek olmak üzere -rahmet olarak- bu emre muhatap olduğu cevabını verdiği yolundaki bir rivayeti de aktarır¹⁹⁶.

Meşveret ile ilgili açıklamalarından hareketle, o dönemde ilan edilmiş olan meşrutiyet, öncesinde yaşanan istibdad dönemi, bu süreçte gösterilen gayretler, gayrimüslimlerin konumu gibi döneminin önemli mevzularında yorumlarda bulunan Manastırlı İsmail Hakkı, vaazının büyük bir kısmını, meşrutiyetin dinin de muradı olduğu iddiasıyla, meşrutiyet yönetimine ve onun ilanı için çalışanlara övgüye -İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Üçüncü Ordu'yu zikreder- ayırmıştır¹⁹⁷. Bu durum, sohbet konusu olarak

¹⁹⁵ [Manastırlı], “[Mevâiz] [1]”, *SM*, I/1, s. 9.

¹⁹⁶ [[Manastırlı], “[Mevâiz] [1]”, *SM*, I/1, s. 9-10.

¹⁹⁷ Bk. [Manastırlı], “[Mevâiz] [1]”, *SM*, I/1, s. 10-14.

seçmiş olduğu âyet de göz önünde bulundurulduğunda, onun daha çok meşrutiyetin dinen meşruluğunu ispatlama amacıyla olduğunu düşündürmektedir. Dört halife döneminden bu yana uygulana gelen meşveret sisteminin Kur'ân'da pek çok kez zikredildiğini dile getiren Manastırlı, her durumda meşvereti uygulamanın her Müslüman'ın görevi olduğunu, onun temelini oluşturan hürriyet, eşitlik ve adaletin - emn ve eman- Allah'ın kullara rahmeti olduğunu vurgular. Her tür baskı ve zorbalıktan -istibdad- uzak olmanın, hür olmanın insan oluşun gereği olduğunu, sıhhatin bile bundan sonra geldiğini, Hz. Peygamber'in de emniyet halinde olmayı sıhhaten öncelediğini ifade eder¹⁹⁸. Manastırlı, dinin emrettiği istibdadı kaldırma, hürriyet, adalet ve eşitliği koruma zaruretinin birlikte yaşadıkları gayrimüslim halkları da kapsadığını, onların Osmanlı tebaasından olduklarını, kendilerinden önce, onların haklarının korunması ve rencide olmamaları konusunda özen göstermek gerektiğini belirtir ve bu konuda Hz. Peygamber'in vefatı öncesinde dile getirdiği tavsiyesini zikreder. Hz. Peygamber'in, vefatı esnasında ashabı çağırarak bazı tavsiyelerde bulunduğunu ifade eden yazar, ilk olarak, başka memleketlerden gelen ziyaretçi ve elçilere, daima kendisi gibi iyi muamelede bulunmalarını vasiyet ettiğini, bu şekilde kalplerinin İslam'a ısındırılacağını belirttiğini dile getirir. Gayrimüslim tebaaya zulmetmemelerini, onların Müslümanlara emanet olduğunu ifade ettiğini, zımmîyi horlayıp hakkına tecavüz edenin en büyük düşmanının kendisi olacağı uyarısında bulunduğunu aktarır¹⁹⁹.

Manastırlı İsmail Hakkı, dinin emri olan meşveretin düşmanlıktan uzak bir iyi niyet ve açıklıkla oluşturulması gerektiğini, bu nedenle de şûrâ üyelerinin mezhep ve ırk ayrımı gözetilmeksizin, Osmanlı topraklarında yaşayan Rum, Bulgar, Ermeni, Musevî bütün milletlerden, liyakat gözetilerek seçilmesi gerektiğini belirtir. Meşrutiyet için bu halkların Müslümanlarla birlikte mücadele ettiklerini hatırlatan yazar, işin din yönü ile devlet yönünün başka olduğunu vurgular, bu görüşüne delil olarak da Hz. Peygamber döneminde ilk hicretin gerçekleştiği Habeşistan ahalisi hakkında inen âyeti, Allah'ın onlara övgüsünü zikreder. Kureyş'in zulmüne ve tecavüzlerine dayanamayan Müslümanların, o dönemde halkı Hıristiyan olan Habeşistan'da adalet olduğunu haber aldıklarını ve Hz. Peygamber'den oraya hicret etmek üzere izin istediklerini anlatan Manastırlı, Hz. Peygamber'in izniyle, Hz. Osman'ın da içlerinde bulunduğu bir grubun

¹⁹⁸ [Manastırlı], “[Mevâiz] [1]”, *SM*, I/1, s. 10.

¹⁹⁹ [[Manastırlı], “[Mevâiz] [1]”, *SM*, I/1, s. 11.

Habeşlilere iltica ettiğini ve orada iyi muameleyle karşılaşarak rahata erdiklerini dile getirir. Daha sonra, onlardan pek çok kişinin İslamiyet’i kabul ettiği, hatta Necaşi’nin de Müslüman olduğu bilgisini de aktaran yazar, Allah’ın âyetinde, onlara içlerinde, müminlere muhabbet duyanların var olduğunu belirterek (ve lenecidenne akrabehum meveddeten...) senada bulunduğunu ifade eder. Bu âyetin, Hıristiyan’ın mümini sevebileceğini açıkça gösterdiğini belirtir, onların içlerinde bulunan âlim ve okumuşların hakikati görebildikleri, kendi beldelerine hicret eden bu halkın mazlum olduğunu anlayabildikleri (zâlike bi enne minhum kissîsîne ve ruhbânen...) açıklamasında bulunur²⁰⁰.

Yazar, içinde buldukları dönemde, istibdad sonrası Meşrutiyetle birlikte gelen siyasi duruma dinî meşruiyet kazandırmak, şura, hürriyet, eşitlik, adalet, gayrimüslimlere iyi muamele gibi döneminin önemli tartışma konularını yorumlayabilmek amacıyla, Hz. Peygamber dönemine ait bazı bilgileri kullanmıştır.

Kırk altıncı dersin devamı olan ikinci tefrikada, Habeşistan’a hicrette yaşananları anlatmaya devam eden Manastırlı İsmail Hakkı, hicretten sonra, Kureyşli müşriklerin Habeşistan’a gelerek Müslümanları geri almak istediklerini dile getirir. Amr b. As’ı Necâşî’ye elçi olarak gönderip, Müslümanların kendilerine ihanet ettiği, onları yakalamak isterken, kaçarak buraya sığındıkları iddiasını dillendirdiklerini ifade eder. Necâşî’nin yalnızca müşriklerin sözleriyle hüküm vermediğini belirten yazar, Müslümanlarla Necâşî arasında geçen diyalogu da aktarır. Necâşî, Müslümanlara niçin memleketlerine geldiklerini sormuş, dinlerini korumak için geldikleri cevabını almıştır. Bu cevaba şaşırarak, aynı kavimden oldukları halde nasıl onlardan farklı bir dine mensup olduklarını sorgulaması karşısında Müslümanlar, yakın zamana kadar böyle olduğu halde şimdi durumun değiştiğini dile getirmişlerdir. Vaktiyle, hırsızlık eden, haram yiyen, kız çocuklarını öldüren, birbirlerine düşmanlıkla muamele eden bir topluluk olduklarını, ancak Allah’ın kendilerine gönderdiği elçi ve ona inen ayetler sayesinde dünyevî ve uhrevî hakikatlere ulaştıklarını, puta tapıcılıktan kurtularak irşad olduklarını belirtmişlerdir. Kureyşlilerin ise hâlâ eski inanışlarını sürdürdüklerini, bu nedenle de onları düşman edindiklerini anlatan Müslüman muhacirler, müşriklerin İsa hakkında da olumsuz sözler söylediklerini, dine hakaret ettiklerini ifade etmişlerdir.

²⁰⁰ [Manastırlı], “[Mevâiz] [1]”, *SM*, I/1, s. 14.

Manastırlı, bunun üzerine Necâşi'nin onlara İsa'yı nasıl bildiklerini sorduğunu, onların da kendilerine haber verildiği şekilde bildikleri cevabını verdiklerini anlatır. Kur'ân'da İsa'ya dair herhangi bir bilginin olup olmadığı sorusu karşısında ise, Meryem Sûresini okumaya başladıklarını, okunan âyetler etkisiyle şaşırın, hatta ağlayan Necâşi'nin bu âyetlerin vahiy olup hakikati bildirdiklerini kabul ettiğini, kendilerinin İsa'nın Allah'ın oğlu olduğu yolundaki inanışlarının ne kadar yanlış olduğunu belirttiğini aktarır. Müslümanların doğru sözlü olduklarını, inançlarının akla uygun olduğunu anlayan Necâşi'nin, onlara iftirada bulunan müşrikleri hediyeleriyle birlikte geri çevirdiğini belirten Manastırlı, dinlerini korumak üzere iltica eden Müslümanlara saygı ve hürmet gösteren bu Hıristiyanların Allah'ın övgüsüne mazhar olduklarını ifade eder.²⁰¹ Yazar, içlerinde hakkı tanıyan papaz ve rahiplerin bulunduğu topluluğun övüldüğü âyeti zikreder, âyetin delaletiyle, Müslümanları, içinde yaşadıkları dönemde, yabancı ülkelerin -İngiltere, Fransa-, ahlaka, dürüstlüğe ve insaniyete uygun olan gayretlerini takdirle karşılamaya davet eder. İşin dünya yönü ile ahiret yönünün birbirinden ayrı olduğunu belirtir. Osmanlı topraklarında bir arada yaşadıkları diğer milletlerle kardeş olduklarını dile getiren Manastırlı, din, millet, vatan kardeşliği gibi farklı yönlerden kardeşliklerin bulunduğunu hatırlatır. Gayr-i Müslimler konusundaki bu görüşlerine delil olmak üzere, Hz. Peygamber'in "Zalim de mazlum da olsa kardeşine yardım et..." mealindeki Hadisinin -Buhari'de yer aldığını özellikle vurgulayarak, senedini de zikretmek suretiyle- açıklamasına yer verir.²⁰²

Osmanlı vatandaşlarının kardeşliği vurgulanırken, gayr-i Müslimlerle olumlu ilişkiler kurulabileceği, Habeşistan'a hicret eden Müslümanlara adaletle davranan Necâşi ve Müslümanlarla aralarında geçen diyalog örnek olarak aktarılmıştır.

Kırk altıncı dersin son kısmını oluşturan üçüncü tefrikada, bir önceki yazıdaki hadisin açıklamalarının yanında, Hz. Peygamber'in haddi aşmamayı, ifrat ve tefrit çizgisinde bulunmamayı salık verdiği bir hadisini de -sened ve metnine yer vererek- açıklayan²⁰³ Manastırlı İsmail Hakkı, gayr-i Müslimlere karşı davranışlar konusundaki görüşlerini aktarmaya devam eder. Müslümanların, Yahudi, Hıristiyan, Mecusi, putperest... olsun, bir kavme, din ya da dünyalık herhangi bir işlerine saldırıda bulunmadıkları sürece kötü

²⁰¹ Manastırlı, "Mevâiz [2]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/2 (7 Şaban 1326/21 Ağustos 1324), s. 30.

²⁰² Manastırlı, "Mevâiz [2]", *SM*, I/2, s. 31.

²⁰³ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [3]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/3 (14 Şaban 1326/28 Ağustos 1324), s. 45.

muamelede bulunmamaları, adaletle davranmaları gerektiğini bir âyeti delil göstererek (lâ yenhâkumullahu anillezîne yukâtilûkum...) açıklayan yazar, Hz. Peygamber'in de onların hastalarını ziyaret edip cenazelerinde bulunduğunu zikrederek, ayinlerine katılmak dışında, onlarla insani ilişkilerin sürdürülmesi gerektiğini belirtir. Yine, bu meyanda, Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan, mescidin yakınlarında yaşayan bir Yahudinin Müslüman oluş hikâyesini örnek olarak aktarır. Hz. Peygamber'in bu Yahudiyi vefatı esnasında ziyaret edip, ahlak ve yaşantısının güzelliğini göz önünde bulundurarak, onu Müslüman olmaya davet ettiğini anlatan Manastırlı, Yahudi çocuğun, bu konuda, babasına danıştığını, babasının ise hizmetinde bulunduğu Hz. Peygamber'e itaat ederek kabul etmesi görüşünü belirttiğini, bu konuda hür olduğunu hatırlattığını ifade eder. Bunun üzerine, çocuğun şehadet getirerek Müslüman olduğu bilgisini veren yazar, İslam dininde, güzel muamelenin her zaman yücelik kazandırdığını ifade eder.²⁰⁴

Yaşadıkları dönemde ilan edilen meşrutiyet ve Kanun-ı Esasi'nin daim olması için duada bulunan Manastırlı, vaazının sonlarında, sohbet konusu olan Âl-i İmrân 2/159 âyeti bağlamında, meşveret konusuna tekrar döner. Müşavereyi Allah'ın emrettiğini yineleyen yazar, Hz. Peygamber'in ashaba, dünya işlerini kendisinden iyi bildiklerini söylediğini ve onların görüşlerini aldığını ifade eder. Âyette istişare emrinin muhatabının Hz. Peygamber oluşunu, onun ümmete örnekliliğiyle açıklar, emrin Müslümanlara olduğunu belirtir. Bu duruma, Hz. Peygamber'in, evlatlığı Zeyd'in boşandığı eşi Zeyneb ile evlenmesini örnek gösteren Manastırlı, onun bu şekilde, evlatlık meselesini fiilen kaldırdığını, o böyle yapmasaydı ümmetin de yapamayacağını belirtir.²⁰⁵

Manastırlı İsmail Hakkı, son olarak, sohbet konusu âyetin sonundaki tevekkül emri ile ilgili açıklamalarda bulunur. İslam'da tevekkülle bir iş için gerekli sebepleri hazırladıktan sonra, o işi Allah'a havale etmenin kastedildiğini belirten Manastırlı, bu konuda, Hz. Peygamber'in bir bedevîye tavsiyesini örnek olarak aktarır. Mescide gelip, Hz. Peygamber'e, "Devemi tevekkül ederek bırakayım mı?" diye soran bedevîye, Hz. Peygamber'in, devesini önce sağlam bir şekilde, korunaklı bir yere bağlamasını,

²⁰⁴ Manastırlı, "Mevâiz [3]", *SM*, I/3, s. 46.

²⁰⁵ Aynı yer.

gerekeni yaptıktan sonra, bir zalimin gelip devesine zarar vermemesi için Allah'a tevekkül etmesini söylediğini dile getirir.²⁰⁶

Yazıda, Kanun-ı Esasi sonrası yeni dönemde gündemi oluşturan gayr-i Müslimlerle eşitlik, kardeşlik, meşveret konularını dini açıdan gerekçelendirmek üzere, Hz. Peygamber'den örnekler zikredilmiştir.

Manastırlı İsmail Hakkı, kırk yedinci ders olduğu belirtilen vaazında, müminlere, emaneti ehline vermelerinin, insanlara hükmettiklerinde, adaletle hükmetmelerinin emredildiği Nisa 4/58 ile Allah'a, resûlüne ve yöneticilerine (ulu'l-emr) itaat etmelerinin, aralarında anlaşmazlığa düştükleri konuları Allah'a ve resûlüne arz etmelerinin emredildiği Nisa 4/59 âyetlerini konu edinir. Vaazın ilk kısmını oluşturan dördüncü tefrikada, ilk âyetin izahı sadedinde, müfessirlerin, emaneti ehline verme emrinin genel olduğu, bütün mükellefleri kapsadığı yönündeki açıklamalarını aktaran Manastırlı, vaazında daha çok, -özel sebebin genel hükme engel olmadığını belirterek- emaneti ehline verecek kimselerin devlet yönetiminde bulunanlar olduğu yönündeki görüş üzerinde durur. Hz. Peygamber'den çeşitli hadisleri de örnek vermek suretiyle, yönetimde adaletli davranma, görevi ehline vermenin önemi, aksi olan idarede zulüm ve bunun dünya ve ahiretteki cezası gibi konulara değinir. Yönetimde adaletin ancak meşveretle sağlanacağı görüşünden hareketle, âyet ile ilgili açıklamaları ile döneminde yaşanan hadiseler arasında bağlantı kuran yazar, istibdad dönemi olayları, Kanun-i Esasi'ye tekrar geçiş süreci, bu süreçte padişahın tavrı hakkında açıklama ve yorumlarda bulunur. Ayrıca, bu tefrikanın sonunda, meşrutiyetle birlikte elde edilen hürriyet sayesinde ilerlemenin -terakki- ancak birlik -ittihad- ile sağlanabileceği görüşünden yola çıkarak, Osmanlı tebaasından olan halkların kardeşliği, gayr-i Müslimlerle ilişkiler konusuna da yer verir.²⁰⁷

Kırk yedinci dersin devamı olan beşinci tefrikada, din kardeşliği, vatan kardeşliği gibi kardeşliğin çeşitli mertebelerinden bahseden Manastırlı, bu bağlamda, Osmanlı topraklarında bir arada yaşadıkları gayr-i Müslim tebaanın Müslümanlarla eşit derecede oldukları, hatta onların hukukunu korumanın Müslümanların görevi olduğu yolundaki

²⁰⁶ Aynı yer.

²⁰⁷ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [4]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/4 (21 Şaban 1326/4 Eylül 1324), s. 60-63.

görüşlerini aktarır.²⁰⁸ Gayr-i Müslimlerin Allah'ın emaneti olduğunu belirterek, Hz. Ömer'in bir Mecusi tarafından bıçaklanmasına rağmen vefatı öncesi zımmilerin hukukunu koruyarak onları hoş tutma vasiyetinde bulunduğunu hatırlatır. Manastırlı, ayrıca, bir önceki vaazında da zikrettiği²⁰⁹ Hz. Peygamber'in vefatı öncesi, Müslümanlara, gayr-i Müslim halka zulmetmemeleri, düşmanlık göstermemeleri, adaletle davranmalarını vasiyet ettiği, bu sayede İslam'a düşman olmayacaklarını, onlardan gelen vergilerin Müslümanlara fayda sağladığını hatırlattığı yolundaki rivayete tekrar yer verir. Osmanlı'nın içinde bulunduğu durumu, bu konudaki adaletsiz uygulamalara bağlar. Tefrika sonunda, vaaz konusu âyetlere geri dönen yazar, Allah'a, resûlüne ve ulu'l-emre itaatin emredildiği Nisa 4/59 âyeti hakkında açıklamalarda bulunur. Özellikle, yöneticiye itaat konusu üzerinde duran Manastırlı, Hz. Peygamber'den sonra, onun yerine geçen ve kendilerine itaat edilecek olan yöneticilerin, ilk âyette belirtilen özellikleri taşıması gerektiğini vurgular.

Yazıda, gayrimüslimlerle eşitlik fikri, onların haklarını korumanın Müslümanların görevi olduğu hatırlatması ile Hz. Peygamber'in vefatı öncesi bu konudaki tavsiyeleri tekrar zikredilmiştir.

Kırk yedinci dersin devamı olan altıncı tefrikada, Allah'a, resûlüne ve yöneticilere itaatin emredildiği âyetin izahı bağlamında, kendisine itaat edilecek yöneticinin vasıfları üzerinde duran Manastırlı İsmail Hakkı, insanlara adaletle hükmetmenin önemini vurgulayarak, istibdad dönemi yaşanan olumsuzlukları anlatır.²¹⁰ Hükmeden konumunda olan kişinin, Allah'ın belirlediği sınırlarda, gücü yettiğince adaletli davranmaya çalışması, gerçekleri söylemekten kaçınmaması, herkese hakkını teslim etmesi gerektiğini belirtir. Ashabın bu özelliklere sahip olduğunu dile getirerek, Hz. Hasan sekiz on yaşlarında iken, arkadaşları arasında, bir konuda hakemlik edeceği zaman, Hz. Ali'nin ona adaleti gözetmesi konusunda uyarılarda bulunduğu bir rivayeti de aktarır.²¹¹

Manastırlı, âyetteki ulu'l-emre itaatin belli şartlara bağlı olduğunu belirterek, Hz. Peygamber'in, Allah'a açıkça isyan eden kimseye itaat edilmeyeceği, itaatin, dine ve

²⁰⁸ Manastırlı, "Mevâiz [5]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/5 (28 Şaban 1326/11 Eylül 1324), s. 79-80.

²⁰⁹ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [1]", *SM*, I/1, s. 11.

²¹⁰ Manastırlı, "Mevâiz [6]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/6 (5 Ramazan 1326/18 Eylül 1324), s. 94-95.

²¹¹ Manastırlı, "Mevâiz [6]", *SM*, I/6, s. 95.

akla uygun -maruf- durumlarda geçerli olduğu yönündeki sözlerini zikreder. Bu sözlerin, bir Hadisin sonu olduğunu dile getiren yazar, öncesinde yaşanan olayları anlatır. Hz. Peygamber, ashabdan bir grubu, bir görev için, bir yere göndermiş, grubun başına, ensardan Alkame'yi emir olarak tayin edip, "Kim ona itaat ederse bana itaat eder, kim ona asi olursa bana asi olur" diyerek ona itaat etmelerini emretmiştir. Gaza, bir şeyi kontrol ya da dini yaymak görevlerinden birine memur edilmiş olabileceklerini, ne amaçla gittiklerinin rivayette açıkça belirtilmediğini ifade eden Manastırlı, bir yere vardıklarında, emirleri Alkame'nin, bir sebepten, maiyetinde bulunanlara kırılıp sinirlendiğini ve bunun üzerine onlara odun toplamalarını emrettiğini dile getirir. Alkame, emrin sebebini sormaları karşısında, ashaba, Hz. Peygamber'in kendisine itaat edilmesi yönündeki emrini hatırlatmış, onlar da emri yerine getirmişlerdir. Epeyce odun toplandıktan sonra, yine Alkame'nin emriyle, bunlar yakılmış, ardından Alkame, bu ateşe girmelerini emretmiştir. Kabul etmeyip nedenini sorduklarında da yine, kendisine itaat borçlu olduklarını hatırlatmıştır.²¹² Bu duruma şaşırarak aralarında konuşmaya başlayan ashab, Alkame'ye, bu ateşe girmeyecekleri, zaten ateşten kaçarak Hz. Peygamber'e iman ettikleri, onun itaat emriyle ateşe girmeyi kastetmediğini düşündükleri, ne dünya ne de ahirette ateşe girmek istemedikleri cevabını vermişlerdir. Onlar aralarında tartışırken ateşin söndüğünü, Alkame'nin kızgınlığının da geçtiğini belirten Manastırlı, döndüklerinde, Hz. Peygamber'e olanları anlattıklarını, onun da "Eğer o ateşe girseydiniz ebediyen çıkamazdınız." diyerek itaat etmeleri halinde ahirette de cezalandırılacaklarını belirttiğini, itaatın ancak marufa olacağını hatırlatarak kararlarını teyit ettiğini ifade eder.²¹³ Sohbet konusu âyetin devamında zikredilen, bir konuda ihtilaf düşüldüğünde, onu Allah'a ve resûlüne havale etme emrine değinerek, itaatın çerçevesi, sınırları konusunda görüşlerini dile getirir. Yöneticilerle yönetilenler arasında ihtilaf çıkması durumunda, ihtilaf konusu olan şeyi kitap ve sünnete göre çözmek gerektiğini vurgulayan yazar, ihtilaf zamanında yapılacak şeyin meşveret olduğu yorumundan hareketle, Hz. Peygamber'in de daima ümmetin görüşlerini aldığı bilgisini zikrederek, İslam'da meşveretin öneminden, uygulanma şekillerinden bahseder.²¹⁴ İçinde buldukları dönemde, şura ile yönetim tarzını benimseyen Batılı ülkelerin İslam'dan esinlendikleri yorumunda bulunan Manastırlı, vaazının kalan

²¹² Manastırlı, "Mevâiz [6]", *SM*, I/6, s. 96.

²¹³ Manastırlı, "Mevâiz [7]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/7 (12 Ramazan 1326/25 Eylül 1324), s. 108.

²¹⁴ Manastırlı, "Mevâiz [7]", *SM*, I/7, s. 109.

kısımında, dünyada ve Osmanlı'da bu konudaki gelişmeler, İttihad ve Terakki'nin bu konudaki gayretleri, Balkanlar'da yaşanan sorunlar gibi döneminin önemli gündemleri hakkında bilgi ve görüşlerini aktarır.²¹⁵

Yazılarda, ulu'l-emre itaatin belli şartlara bağlı olduğu, dine ve akla aykırı emirlere itaat edilemeyeceği Hz. Peygamber döneminden bir olay örneğinde izah edilmiştir. İslam'da meşveretin önemi, Hz. Peygamber'in ashabıyla daima istişare edişi ile delillendirilmiş, güncel duruma dini meşruiyet kazandırılmıştır.

Kırk sekizinci derste, bir önceki derste konu edindiği, müminlere, emaneti ehline vermelerinin, insanlara hükmettiklerinde, adaletle hükmetmelerinin emredildiği Nisa 4/58 âyetini tekrar ele alan Manastırlı İsmail Hakkı, ilk bölümde, âyetin tahlil ve tefsirine yer verir.²¹⁶ Tefsirlerden alıntılarla, çeşitli âyet ve hadisler örneğinde, âyetin temel vurgusu olan emanet kavramı hakkında açıklamalarda bulunan yazar, halkın hukukunun siyaseten ancak müşavere ile korunacağı yorumundan hareketle meşveret konusuna da değinir. Ayrıca, bu tefrikanın sonlarında, ümmete rahmet olan meşveretin Allah'ın nimeti olduğunu belirterek, Allah'tan gelen her nimete şükrederken, nimetin geldiği vasıtaya da saygı ve hürmette bulunulması gerektiği yorumuyla, gayrimüslimlere de sebep oldukları hizmetler dolayısıyla saygı ve şükranda bulunulması gerektiğini dile getirir.

Manastırlı İsmail Hakkı, dokuzuncu tefrikada, gayr-i Müslimlere vesile oldukları hizmetler dolayısıyla ihtiramda bulunulması konusuna devamla, Allah'ın, Kur'ân'da, müminlere yardımcı olmaları ve onların haklarını gözetmeleri sebebiyle, Habeşli Hıristiyanlara senada bulunduğunu hatırlatarak, onların içlerinde, iman edenlere dost olanların bulunduğunun belirtildiği âyeti zikreder. Âyetin, sonradan İslam'ı kabul eden Necaşi hakkında nazil olduğunu belirterek, âyet indiği esnada onun henüz Hıristiyan olduğu bilgisini verir. Hz. Osman'ın da aralarında bulunduğu yetmiş kadar sahabînin Mekkeli müşriklerin işkencelerinden kaçarak, Habeşistan'a hicret ettiklerini anlatan Manastırlı, müşriklerin Amr b. As başkanlığında bir heyet ve hediyelerle Necaşi'ye gelerek, Müslümanları yeni bir din kabul edip fitne çıkarmakla itham ettiklerini, Necaşi'den onları kendilerine teslim etmesini istediklerini dile getirir. Necaşi'nin

²¹⁵ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [7]", *SM*, I/7, s. 109-112.

²¹⁶ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [8]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/8 (19 Ramazan 1326/2 T. Evvel 1324), s. 127-128.

onların bu iddialarına inanmayıp hakikati araştırarak, adaletten ayrılmaması, müşriklerin hediye ve tekliflerini reddederek Müslümanları koruması sebebiyle âyetteki övgüye mazhar olduğunu ifade eder.²¹⁷ İslam tarihinde, iki hicret olduğu, siyer kitaplarında bunların ayrıntılı bir şekilde anlatıldığı bilgisini verip -siyer okumanın imanî açıdan önemine de değinir- Peygamberliğin gelişinden itibaren yaşananları, ilk hicreti oluşturan sebepleri genel olarak anlatır. Hz. Peygamber insanları tevhide davet etmeye başlayınca, herkesin ona düşman olduğunu, amca ve dayılarının bile husumet gösterdiklerini dile getiren Manastırlı, ona, çoğunlukla gençlerin iman ederek yardımında bulduklarını, yaşlıların çoğunluğunun tepki gösterdiklerini ifade eder. Bu tavrı, alışkanlıkların kolay değiştirilemeyişi, kalbin zamanla katılaşması gibi sebeplere bağlayarak, Hz. Peygamber'in, gençlerin kalbinin daha ince olduğunu belirttiği hadisini zikreder.²¹⁸ Çoğunluğu ihtiyar olan Kureyş'in ileri gelenlerinin halkı baskı altında tutmaya -istibdad- alışmış olduklarını, Hz. Peygamber'in getirdiğinin hak olduğunu anladıklarını ancak kibirleri sebebiyle kabule yanaşmadıklarını, Hz. Peygamber'in Ebu Talib'in yanında yetişen fakir bir yetim olması, onların içlerinden olmaması sebebiyle, zekâsını, asaletini, kişiliğini takdir etmelerine rağmen bu durumu kabullenemediklerini dile getirir. Manastırlı, Müslümanların sayısı çoğaldıkça, kendi nüfuzlarının etkisini kaybetmesinden korkan Mekke müşriklerinin, Müslümanlara karşı baskı ve zulümlerini artırdıklarını, onları davalarından döndürmek için her tür işkenceyi kullandıklarını anlatır. Özellikle İslam'ı tercih eden kölelere karşı şiddetli işkencelerde bulduklarını dile getiren yazar, Bilâl-i Habeşî'yi, çırılçıplak, kızgın güneşe maruz bırakarak, Allah'ın birliğini dile getirmekten men etmeye çalıştıklarını, ancak başarılı olamadıklarını örnek olarak aktarır. Bu işkencelere dayanamayan bir grup Müslümanın Habeşistan'a hicret ettiğini ve burada saygıyla karşılandıklarını, kendi dinlerini muhafaza ederek adaleti tesis etmiş olan bu halkın Müslümanlarda hayranlık uyandırdığını ifade eder. Habeşlilerin Müslümanları geri almak isteyen müşriklerin iftiraları karşısında da hakkı gözeten bir tavır sergilediklerini belirten Manastırlı, müşrikler tarafından, yeni bir dine inanarak fitne çıkardıkları, İsa hakkında küçültücü ifadeler kullandıkları, Hıristiyanlara düşman oldukları gibi iddialarla itham edilen Müslümanların İsa ile ilgili âyetleri Necaşi'ye okuduklarını anlatır. Necaşi'nin âyetlerden etkilendiğini, İsa ve Meryem ile

²¹⁷ Manastırlı, "Mevâiz [9]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/9 (26 Ramazan 1326/9 T. Evvel 1324), s. 142.

²¹⁸ Aynı yer.

ilgili söylenenlerin hakikat olduğunu kabul ettiğini ifade eden yazar, “Peygamber ile ilgili indirileni işittiklerinde gözlerinden yaşlar akar...” meâlindeki âyetin de onlar hakkında nazil olduğunu belirtir. Onların içerisinde de, dinleri ne olursa olsun, hakikati gören âlim, zâhid kimselerin bulunduğunu -âyet ile ilgili açıklamalar çerçevesinde- hatırlatır.²¹⁹

Necaşi'nin, muhacirlerle bizzat ilgilendiğini belirten Manastırlı İsmail Hakkı, bölgenin hükümdarı olup siyaseten de buna mecbur değilken gösterdiği bu hassasiyetin insani sebeplere dayandığını ifade eder. Habeşli Hıristiyanların, adil ve insani tavırları karşısında, Allah'ın onlara senada bulunduğunu hatırlatarak, içinde buldukları döneme atıf yapan yazar, bugün dinin ve vatanın kurtulması, halkın özgürleşmesi konusunda yardım gördükleri devletlere karşı dua borçlu olduklarını vurgular. Özellikle İngiltere ve Fransa'yı zikreder. Dinleri ne olursa olsun, insaniyetin önemli olduğu görüşüyle, onların içlerinde hakikat taraftarlarının var olduğunu belirtir, İslamiyetle ilgili çalışmalar yapan oryantalistleri örnek vererek, onların her dinin özünü anlama gayretinde oldukları, çoğunun kalben mümin olduğu ancak ortamları gereği açıklayamadıkları, daru'l-harbde bulunmaları sebebiyle, ayrı bir ahkâma tâbî olduklarından, bu durumun normal karşılanması gerektiği yorumlarında bulunur. Manastırlı, ayrıca, istibdad döneminde, devletlerin maddi desteklerini, özgürlük arayışıyla Batı'ya gidenlere yardımlarını, onları koruyarak ele vermeyişlerini de teşekkür sebebi olarak zikreder ve bu konuda taassub gösterilmemesi gerektiğini savunur.²²⁰

Gayrimüslimlere, vesile oldukları hizmetler dolayısıyla, saygı ve şükranla bulunulması gerektiği, İstibdad dönemi, dinin, vatanın kurtulması konusunda, maddi manevi destek veren devletlere karşı teşekkür borçlu oldukları yorumunda bulunan yazar, müşriklerin baskı ve işkenceleri sebebiyle Habeşistan'a hicret sürecini anlatmıştır. Necaşi'nin müşriklerin iddiaları, Müslümanları geri alma istekleri karşısında, hakikati araştırarak adaletle davranması, Müslümanları koruması, onların İsa ve Meryem hakkında okudukları âyetlerden etkilenerek bunların hakikat olduğuna kabul etmesi sebebiyle hakkında âyet nazil oluşuna değinmiştir.

²¹⁹ Manastırlı, “Mevâiz [9]”, *SM*, I/9, s. 143.

²²⁰ Manastırlı, “Mevâiz [9]”, *SM*, I/9, s. 144.

Kırk sekizinci dersin devamı olan onuncu tefrikada, vaaz konusu Nisa 4/58 âyetinde vurgulanan emanet konusunu tekrar değinen Manastırlı İsmail Hakkı, sır saklama, ayıp örtme, gıybet etmemenin de korunması gereken emanetler kapsamına girdiğini belirtir. İçinde buldukları şartları hatırlatarak, yaşadıkları buhran döneminde, toplumun emanete sahip çıkmayarak birliği bozan, fitne çıkararak fesat ve düşmanlığa alet olan kimselerden -toplumu bozacak çürüklerden- temizlenmesi gerektiği, bütün Osmanlı halklarının yekvücut olarak bunu sağlayabilecekleri, nizam-ı âlemi korumanın aynı zamanda dinî bir görev olduğu yolundaki görüşlerini dile getirir. Bu açıklamalarının ardından gayrimüslimlerle yardımlaşma konusuna geri döner.²²¹

Manastırlı İsmail Hakkı, gayr-i Müslimlerle yardımlaşılabilceği, onların uygun konumlarda, devlet hizmetine alınabilecekleri, bunun dinen bir sakıncası olmadığı yorumlarında bulunarak bunu Hz. Peygamber döneminden örneklerle delillendirir. Mekke'den Medine'ye hicret esnasında, Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir'in üç gün üç gece mağarada kaldıklarını anlatan yazar, güvenilir olduğunu belirttiği bir rivayete göre -rivayet-i mevsûka- binecekleri develerini, üç gün sonra mağaraya getirmek üzere, Hz. Ebû Bekir'in adamı olan Abdullah b. Uraykıt'a emanet ettiklerini aktarır. Onun anlaşmaya uygun davranarak develeri teslim ettiğini, sonrasında da onlara yolda refakat ettiğini belirtir. Yine, Hz. Ebû Bekir'in kölelerinden olan Âmir b. Führeyre'nin, o civarda koyunlarını otlatarak, her sabah sütleri sağılmak üzere mağaraya getirdiğini, o zamanlar henüz müşrik olduğu halde, güvenilir bir kimse olduğunu ifade eder. Ebû Cehil ve beraberindeki müşrikler, Hz. Peygamber ile Ebû Bekir'i, ölü veya diri getirene, yüzlerce deve, altın ve gümüş vaat etmişken, Âmir b. Führeyre'nin, Ebû Bekir'den cüzî bir ücret almasına rağmen paraya meyletmediğini, Müslüman olmamasına rağmen sadakat ve insaniyet sahibi olduğunu vurgular. Müslümanların ileri gelenlerinin Hıristiyan veya Musevi olsun, başka dinden olanlarla yardımlaşma konusunda taassub sahibi olmadıklarını, onları uygun işlerde istihdam ettiklerini belirtir. Âmir b. Führeyre'nin görevlendirilmesinde de Hz. Ebû Bekir'in ferasetine dikkat çekerek, Müslüman biri görevlendirilmiş olsaydı, müşriklerin ondan şüpheleneceklerini, ancak bu şekilde Âmir'in de onlar gibi Hz. Peygamber'i aradığını zannettiklerini ifade eder. İçinde buldukları dönemdeki casusları hatırlatarak, Âmir'in onlar gibi, vaat edilen

²²¹ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [10]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/12 (17 Şevval 1326/30 T. Evvel 1324), s. 190-191.

ödüllere kanmadığı, zengin olup kavmi içinde şöhret kazanabilecekken anlaşmaya ihanet etmediği, nihayet Müslüman olarak ahiret saadetini de kazandığı yorumunda bulunur. Ashabın gayrimüslimlerden yardım alması konusunda pek çok örneğin bulunduğunu, hatta bazı Kureyşlilerden bile yardım gördüklerini belirten Manastırlı, hicretin sekizinci yılına kadar, Hz. Peygamber'in en önemli koruyucusu olan amcası Ebû Talib'in İslam'a girmemiş olduğunu hatırlatır.²²²

Manastırlı, yine gayrimüslimlerin ilk dönem Müslümanlarına yardımlarına örnek olarak, Hz. Ömer'in İslam'a girişi sonrası yaşadığı bir hadiseyi aktarır. Kureyş'in iki güçlü ismi Hz. Hamza ve Hz. Ömer'in arka arkaya Müslüman oluşlarının müşrikleri oldukça etkilediğini, Ebû Cehîl gibi ileri gelenlerinin de aralarında bulunduğu kalabalık bir grubun, Hz. Ömer'den hesap sormak üzere, evinin etrafını sardıklarını anlatır. O kalabalık ve öfkeli grubu, yine müşriklerin nüfuz sahiplerinden Âs b. Vâil'in, meseleyi bizzat halledeceği, Ömer'in kabilesi gelirse işin büyüyeceği gibi bahanelerle dağıttığını dile getirir. Hz. Ömer'e yardımcı olan bu zatın, Kevser Sûresi'nde, Hz. Peygamber'e olan laneti teşhir edilen kişi olduğu bilgisini verir.²²³ Buna benzer pek çok örnek gösterilebileceğini belirten Manastırlı, vasıtayı yaratanın da Allah olduğunu hatırlatarak, Hz. Peygamber ve ashabı bile gayr-i Müslimlerin yardımlarını kabul etmişken, içinde buldukları duruma atıfla, kendilerinin neden böyle bir yardımdan kaçındıklarını, ihtiyaç duymadıklarını sorgular. Kanun-ı Esasi ile imkân verilen gayr-i Müslimlerin de devlet memuriyetinde bulunabilmelerinin meşruiyetini ispat sadedinde, zalim, müstebid ya da tembel bir memurun yerine, bu görevi hakkıyla yapabilecek bir Gayr-i Müslimin gelmesinde bir sakınca olmadığını, özellikle içinde buldukları durumda, bazı memuriyetler için bunun daha uygun olduğunu belirtir. Sadrazamlık gibi bazı makamlar dışında, önemli bakanlıklara bile getirilmelerinde, sadakatle çalıştıkları sürece, dinen de bir mahsur olmadığını ifade eder. Vaaz konusu âyette zikredilen, insanlar arasında adaletle hükmetme emrini vurgulayarak, yöneticilerin, adalet konusunda, bütün halkı eşit tutmaları gerektiğini dile getirir. Gayrimüslimlere eziyet etmeme konusunda, fıkıh kitaplarındaki özel hükümleri de hatırlatan Manastırlı, camiye abdestsiz girebilmek gibi, fikhen bazı konularda Müslümanlardan farklı serbestîlere sahip olduklarını belirtir. Bu konuda, döneminde yaşanan olumsuz uygulamaları kınayarak, Kanun-ı Esasi sayesinde,

²²² Manastırlı, "Mevâiz [10]", *SM*, I/12, s. 191.

²²³ Manastırlı, "Mevâiz [10]", *SM*, I/12, s. 191-192.

bu fenalıkların ortadan kalktığını, herkesin hukukunun korunduğunu ifade eder. Kanun-ı Esasi'nin şeriatın fezlekesi olduğu, hak ve adaleti sağlayacak bütün esasları müştemil olduğu yorumuyla, kıymetinin bilinmesi tavsiyesinde bulunur.²²⁴ Manastırlı, kırk sekizinci dersin son kısmını oluşturan on birinci tefrikada da adalet, müsavat ve meşrutiyet konularında görüşlerini aktarmaya devam eder.²²⁵

Yazıda, gayr-i Müslimlerle yardımlaşmanın, onları devlet görevinde istihdam etmenin dine aykırı olmadığı, bilakis bunun teşvik edildiği fikri Hz. Peygamber ve ashabın ileri gelenlerinin bu konudaki tutumlarına dair örnek rivayetlerle ifade edilmiş, Kanun-ı Esasi ile birlikte gayr-i Müslimlere karşı önceki olumsuz yaklaşımların ortadan kalktığı, hürriyet, müsavat, adalet gibi temel ilkelerin teminat altına alındığı yorumunda bulunulmuştur.

Manastırlı İsmail Hakkı, Fatiha Sûresinin tefsirine yer verdiği, “Tefsîr-i Şerîf” başlıklı yazılarından²²⁶ “Yalnız sana kulluk eder, yalnız senden yardım dileriz.” meâlindeki âyeti tefsir ettiği sekizinci tefrikada, “Tedkîk-i Mühim” ara başlığıyla, ibadet, âbid-mabud ilişkisi konularına değinir.²²⁷ Allah'tan başkasının tanrı edinilmesi konusunda, bazı cahil insanların, kendilerinde diğer insanlardan farklı, kutsal bir güç vehmetmeleri sebebiyle, tanrılık iddiasında buldukları, bu batıl itikadlarını din gibi sistemleştirerek küfre düştüklerini ifade eden yazar, bunun tersine, insanların bazı kimselere tanrılık atfetmesi durumunun da görüldüğünü belirtir. Kullara bazı fiilleri helal, bazılarını haram kılma, günahları affetme, cezalandırma, mükâfatlandırma, cennet veya cehenneme layık görme gibi sadece Allah'a mahsus olan ahkâm ve muamelata dair fiillere sahip oldukları düşünülen bazı kimselerin de mabud edinildiğini dile getiren yazar, Tevbe 9/31 âyetinde böylesi bir duruma işaret edildiğini ifade eder. “Allah'ı bırakıp, hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih'i rableri kabul ettiler...” mealindeki âyeti zikrederek, Adiy b. Hâtem'in bu âyetle ilgili sorusuna Hz. Peygamber'in getirdiği açıklamayı aktarır. Tefsir kitaplarında yer aldığını -isim zikretmeksizin- belirttiği rivayete göre, âyetin nüzulü esnasında, Hz. Peygamber'in yanında bulunan, Adiy b. Hâtem, daha önce Hıristiyan olmasına binaen, rahiplerden bir kimseye tanrılık atfedilerek ibadet edildiğini

²²⁴ Manastırlı, “Mevâiz [10]”, *SM*, I/12, s. 192.

²²⁵ Bk. Manastırlı, “Mevâiz [11]”, nşr. Eşref Edib, *SM*, I/13 (24 Şevval 1326/6 T. Sâni 1324), s. 206-208.

²²⁶ Yazı tefrika bilgileri için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 41.

²²⁷ Manastırlı İsmail Hakkı, “Tefsîr-i Şerîf [8]”, *SM*, I/10 (1 Şevval 1326/14 T. Evvel 1324), s. 145-146.

işitmediğini belirtip Hz. Peygamber’den âyetle ilgili açıklama istemiştir. Hz. Peygamber de onların Allah’ın haram kıldıklarını helal, helal kıldıklarını haram kabul ettikleri ve bu konuda bir kimseye itaatin ona ibadet -kulluk- anlamına geldiği cevabını vermiştir. Manastırlı, bu açıklama üzerine, eski bir Hıristiyan olan Adiy’in bunun doğru olduğu itirafında bulunduğunu da aktarır.

Manastırlı İsmail Hakkı, “Usûl-i Meşrûtiyete Karşı Husamâ-yı Milletin İtirâzâtına Müdâfaa-i Muhikka” başlıklı yazılarının²²⁸ ilk tefrikasında²²⁹ yaşadıkları dönemde, toplumda, meşruti yönetim biçiminin meşruluğuna dair ortaya konan delilleri tahrif ederek halkı kışkırtmak isteyen istibdad yanlıları bulunduğunu, bunlar karşısında susmayarak hakikati ortaya koymak amacıyla bu yazıları yazdığını belirtir. Bu kimselerin, meşrutiyet ile ilgili en meşhur ve kabul gören delillerden olan, “İşini onlara danış...” meâlindeki âyeti (Âl-i İmran 3/159) yalnız Hz. Peygamber ve ashabının işlerinde müşavere etmelerinin meşruiyetine delalet ettiği, Müslümanların her zaman, her işte istişare etmelerine delil olamayacağı şeklinde yorumlayarak, yanlış bir hüküm çıkarmak suretiyle, fesat ve karışıklığa yol açtıklarını belirten yazar, herkesin Kur’ân’dan istediği gibi hüküm çıkaramayacağını belirtir. Erbabına malum olduğunu belirttiği hüküm istinbatı için gereken vasıfları, Usul-ı Fıkıh’ta ortaya konmuş olan hüküm çıkarma yolları ve kaidelerini aktarır. Manastırlı, belirttiği kaideler doğrultusunda, mezkûr âyette Hz. Peygamber’e hitaben verilmiş olan istişare emrinin delalet yoluyla bütün yöneticileri kapsadığı sonucuna ulaşır. Hz. Peygamber bile istişare ile emrolunmuşken, yöneticilerin baskıcı olmayıp istişare etmeye mecbur oldukları yorumunda bulunur. Hz. Peygamber’e istişarenin emredilmesindeki asıl hikmet ve gayenin, ondan sonra gelecek olan yöneticilere örnek olmak, ders vermek olduğu görüşünü Hz. Peygamber’in bir Hadisini de zikrederek belirten yazar, Hz. Peygamber döneminde olduğu gibi, dört halife döneminde de yönetim işlerinde istişarenin kullanıldığı bilgisini verir. Manastırlı, ayrıca, gayrimüslimlerin de dünya işleriyle alakadar olmaları sebebiyle ve bu konudaki yeterlilikleri doğrultusunda, meşverete dâhil edilmelerinin daha adaletli olacağını belirtir. Nasslarda açıkça bulunmaması sebebiyle, bunu kabul etmeyenler olabileceğini, ancak düşmanlığı önleyerek birliği sağlayacak

²²⁸ Yazarın, dergide aynı başlıkla, dört tefrika yazısı yayınlanmıştır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 52.

²²⁹ Manastırlı İsmail Hakkı, “Usûl-i Meşrûtiyete Karşı Husamâ-yı Milletin İtirâzâtına Müdâfaa-i Muhikka [1]”, *SM*, I/14 (2 Zilkade 1326/13 T. Sâni 1324), s. 209-210.

olanın bu olduğunun tecrübeyle sabit olması ve her hükümetin uygulaya geldiği meşveret tarzının bu yönde olması durumlarının bu yolu tercih zaruretini gösterdiğini ifade eder. Dinin gayrimüslimlerle alış veriştiren, beşeri ilişkilerden alıkoymamasının bu konuda yeterli delil olduğu yorumunda bulunur.

İkinci tefrikada, ilk tefrikadan devamla, Hz. Peygamber ve ashaba hitaben verilen istişare emrinin bütün ümmete delalet ettiği görüşünü Hz. Peygamber'in, "Siz dünya işlerini benden daha iyi bilirsiniz..." hadisiyle de tekid eden Manastırlı İsmail Hakkı, ardından, gayr-i Müslimlerle ilişki kurmanın dinen haram olduğu yolundaki iddialara cevap verir. Cahil olarak nitelendirdiği bazı kimselerin, "Ey iman edenler, Yahudi ve Hıristiyanları dost edinmeyin..." mealindeki âyeti delil göstererek, -veli kelimesinden hareketle- Müslümanlar dışındakilerle hiçbir şekilde ilişki kurulmaması, hatta onlara düşmanlıkla bakılması gerektiği görüşünü savunduklarını dile getirir. Daha önceden, cehalet ve taassupla ortaya atılmış olan bu iddianın ifrat derecesinde olduğu, içinde buldukları dönemde de fitne çıkarmak amacıyla gündeme getirilerek kullanıldığı yorumunda bulunur. Bütün insanlığa merhametle davranma ve adaleti tesis için çalışma prensiplerinin, pek çok âyet ve hadis, Müslümanlara tavsiye edilmiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda, mezkûr âyetle, gayr-i Müslimlere düşmanlık etmenin kastedilmediğinin açık olduğu görüşünü vurgular. Âyette belirtilenlerin, Hz. Peygamber döneminde, münafıkların yaptığı gibi, Müslümanların sırlarını gizlice onların düşmanlarına taşıyanlar, İslam düşmanlarının menfaatine çalışanlar olacağını ifade eden Manastırlı, "Müminler, müminleri bırakıp kâfirleri dost edinmesinler; kim böyle yaparsa, Allah katında bir değeri yoktur..." mealindeki âyetin de bunu gösterdiğini ifade eder ve bu âyetin nüzul sebebi ile ilgili iki rivayeti aktarır. İlk rivayette, âyetin, münafıklardan Ubey b. Selül ve yandaşları hakkında indiği, onların, Yahudileri ve müşrikleri dost edinerek, Müslümanların sırlarını onlara taşıdıkları, Müslümanlar arasında görünmekle birlikte Hz. Peygamber ve ashabinın mağlup olması için uğraştıkları bilgilerinin zikredildiğini dile getirir. İbn Abbas'a nispet edildiğini belirttiği ikinci rivayette ise, Medineli birkaç Müslümanın bazı fitne ve fesatçı Yahudilerle çok sık beraber olmaya, samimiyet kurmaya başlamaları üzerine, Rifaa b. Münzir, Abdullah b. Cübeyr gibi Müslümanlar tarafından, onlarla bir arada olurlarsa dinlerinin zarar göreceği, onların fitne çıkarmak niyetinde oldukları konusunda uyarıldıklarının, bu nasihatlerin etkili olmaması üzerine de Müslümanları irşad maksadıyla mezkûr âyetin

nazil olduğunun anlatıldığını ifade eder. Bu rivayetin, İslam’a yeni girmiş, dini akidesi tam yerleşmemiş olan Müslüman gençlerin İslam aleyhinde çalışanlarla dostluklarının caiz olmadığına delalet ettiğini belirten yazar, her iki rivayete göre de esas mananın değişmediği görüşünü dile getirir.²³⁰

Manastırlı İsmail Hakkı, gayrimüslimleri dost edinmek ile ilgili âyeti açıklarken zikrettiği nüzul sebebi rivayetlerini delil göstererek, Kur’an-ı Kerîm’i doğru biçimde tefsir edebilmek için ayetlerin nüzul sebeplerine vakıf olmanın şart olduğu yorumuyla, sebep-i nüzul konusuna değinir. “*Fusûlü’t-Teysîr fî Usûlü’t-Tefsîr*” adlı eserinde, bir sûre ya da âyetin inişine sebep olan hadiseyi bilmenin getirdiği faydaları açıkladığını belirten yazar, İmam Vâhidî’nin de sebep-i nüzul bilinmeden Kur’ân’ın doğru tefsir edilemeyeceği görüşünde olduğunu ifade eder. Bu iddiayı teyid etmek üzere, eserde pek çok örnek verildiğini belirterek, bunlardan iki tanesini makalede zikreder. İlk örnek, “Nereye dönerseniz Allah’ın yönü orasıdır.” meâlindeki âyetin izahı ile ilgilidir. Bu âyete ilk bakışta, namaz kılanlar için kible şartının aranmadığı anlamı çıkarılabilecekken, sebep-i nüzulüne bakıldığında, âyetin namazını kıldıktan sonra, kible konusunda emin olmayan kimselerle ya da binek üzerinde namaz kılan yolcunun namazı ile ilgili olduğunun anlaşılacağını belirterek bu konudaki rivayeti aktarır. İmam Tirmizî’nin Âmir b. Rebîa’dan rivayetine göre, bir gazada, ashabdan bazı kimselerin, geceleyin namaz esnasında, kible belirleme konusunda ihtilaf ettiklerini, bir süre araştırdıktan sonra, her birinin ayrı bir yöne doğru namaz kıldığını, ertesi gün, hadiseyi Hz. Peygamber’e anlatarak fetva istemelerine cevaben bu âyetin nazil olduğunu ifade eder. Diğer bir rivayete göre ise, bu âyetin binek üzerinde namaz kılmanın meşruiyetini beyan etmek üzere indiğini dile yazar, bu konuda, Abdullah b. Ömer’den gelen bir hadisin mevcut olduğu bilgisini verir, konunun ayrıntılarının mezkûr eserinde bulunduğunu belirtmekle yetinir.²³¹ Manastırlı, üçüncü tefrikada yer alan ikinci örnekte, Mâide Sûresinde yer aldığını belirttiği, “İman edip salih amel işleyenlere, eğer hakkıyla sakınırlarsa, tatmış olduklarından dolayı bir sorumluluk yoktur...” meâlindeki âyetin (5/93) zahirine bakılacak olursa, içkinin helal kılındığı, kullanımına izin verildiği kanaatine varılacağına dikkat çekerek, âyetle ilgili sebep-i nüzul rivayetini aktarır. Sahih

²³⁰ Manastırlı, “Usûl-i Meşrûtiyete Karşı... [2]”, *SM*, I/18 (30 Zilkade 1326/11 K. Evvel 1324), s. 273-274.

²³¹ Manastırlı, “Usûl-i Meşrûtiyete Karşı... [2]”, *SM*, I/18, s. 274.

olduğunu zikrettiği rivayete göre, mezkûr âyetin öncesinde yer alan, içki kumar, putlar ve fal oklarının şeytan işi pislikler olduğunun belirtildiği âyet (Maide 5/90) nazil olup, içkinin haram kılındığı kesin olarak bildirildiğinde, ashabın çoğunun, merak içerisinde kaldıklarını anlatır. Hz. Peygamber'e bu âyetin nüzulünden önce vefat eden, hatta Uhud Savaşı esnasında şehit olmuş olan salih Müslümanların, hayattayken içki kullanmaları dolayısıyla, ahirette cezalandırılıp cezalandırılmayacaklarını sorduklarını dile getirir. Onların bu soruları üzerine, âyetin nazil olduğunu belirten yazar, daha önce vefat edenlerin içki kullanımı sebebiyle sorgulanmayacaklarının anlaşıldığını ifade eder.²³²

Sebeb-i Nüzul konusunda verdiği bilgilerin ardından, gayr-i Müslimlerle ilişkiler konusuna geri dönen Manastırlı İsmail Hakkı, *Ruhu'l-Meânî* tefsirini kaynak göstererek, akrabalık, arkadaşlık gibi tabii ilişkiler sebebiyle, Müslümanın gayr-i Müslime muhabbet beslemesinin, meşru görülmeyen dostluk kapsamına girmediği görüşünü aktarır. Buna binaen, "Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin..." âyetinin şahitliğiyle, Hz. Peygamber'in de çocukluğundan itibaren himayesinde bulunduğu amcası Ebû Talib'i çok sevdiğini ve her zaman saygı gösterdiğini hatırlatır. Ebû Talib'in, hakikati anlamış, dinin yüceliğine dair eşsiz kasideler söylemiş olmasına rağmen, babasını, dedelerini cahillik ve sapkınlıkla itham etmekten utanması sebebiyle, dirayet ve olgunluğuna yakışmayan böyle bir vehme kapılarak, putperestlik üzere kaldığı, bununla birlikte, Kureyşli müşriklere karşı, Müslümanların hukukunu koruma konusunda pek çok fedakârlıkta bulunduğu, Hz. Peygamber'in onu çok sevdiği yolundaki bilgileri -parantez içinde- zikreder²³³.

Manastırlı, Müslümanların, onlar sevmezken, kendilerinden olmayanları sevdikleri, bütün kitaplara iman ettikleri için Allah'ın övgüsüne mazhar olduklarını -ashabdan bir gruba nispet edildiğini belirttiği Âl-i İmrân 3/119 âyeti ve onun farklı tefsirlerine de yer vererek- , tarih sayfalarının, onların bu insani ve örnek davranışlarıyla dolu olduğunu dile getirir. İslam dininin affı, hoşgörüyü emrettiğini, sevgi ve merhameti esas kabul ettiğini, dinin esasına vakıf olmuş, onun adil hükümlerini anlamış insaf ve izan

²³² Manastırlı, "Usûl-i Meşrûtiyete Karşı... [3]", *SM*, I/20 (18 Zilhicce 1326/29 K. Evvel 1324), s. 305.

²³³ Aynı yer.

sahiplerinin bunun aleyhinde bir tavrı İslam dininden beklmelerinin mümkün olmadığını ifade eder.²³⁴

Gayr-i Müslimlerle ilişkilerin dini meşruiyeti konusuna devamla, fakihlerin fetvalarına da yer veren Manastırlı İsmail Hakkı, bazı fakihlerin, gayr-i Müslimlerin cihada yani dinî savaşlara katılmalarını caiz görmediklerini dile getirir. (Parantez içinde, bunun haricindeki savaşlara iştirakleri ve bu durumlarda onlarla yapılacak ittifakların caiz olduğu, zira dünyaya ait bütün işlerin istişareye tâbî olduğu açıklamasında bulunur.) Fakihlerin çoğunun bu kanaatte olmadığını belirten yazar, Hanefî mezhebine göre de gayr-i Müslimlerin gazalara katılımının caiz olduğunu, yalnız isyancılarla yapılan savaşlara iştiraklerinin meşru görülmediğini ifade eder. Gayr-i Müslimlerin gazalara katılmalarını caiz görmeyen fakihlerin, Hz. Aişe'den gelen bir rivayeti delil gösterdiklerini dile getirerek rivayeti aktarır. Rivayete göre, Bedir Gazasına çıkıldığı esnada, güçlü ve cesur bir müşrik, Hz. Peygamber'e gelerek, Müslümanların ordusuna katılmak istediğini belirtmiş, ashab da buna memnun olmuştur. Fakat Hz. Peygamber, "Ben müşrik bir adamın yardımını kabul etmem" diyerek onu geri göndermiştir. Manastırlı, fakihlerin çoğunluğunun, bu olaydan sonra, bir gazvede Benî Kaynuka Yahudileriyle, Hevâzin Vakasında da Safvân b. Ümeyye ve beraberindekilerle yardımlaşılması sebebiyle bu rivayetin nesh edilmiş olduğu hükmünde olduklarını belirtir. Ayrıca, ilim ehli bazı kimselerin, onlara güvenildiği takdirde ve ihtiyaç olması durumunda yardım alınabileceği, güvensizlik durumunda ve ihtiyaç hissedilmemesi halinde yardımlaşmaktan kaçınılması gerektiği şeklindeki görüşleriyle, bu konuda birbiriyle çelişkili rivayetleri bir araya getirdikleri bilgisini aktarır. Hz. Aişe kanalıyla gelen rivayetteki kabul etmeme durumunun böyle bir itimatsızlık ya da ihtiyaç bulunmaması durumundan kaynaklanmış olabileceği yorumunda bulduklarını belirtir. Manastırlı, inişine sebep olan hadiseye bakıldığında, müminlerin mümin olmayanları dost edinmemelerinin emredildiği âyetin (lâ tettehizu'l-müminûne...) de yine aynı eksikliklerden -güvensizlik ya da ihtiyaç olmayışı- kaynaklanmış olacağı görüşünü dile getirerek Abdullah b. Abbas kanalıyla geldiğini belirttiği rivayeti aktarır. Rivayete göre, Ahzâb Vakası -Hendek Savaşı- sırasında, ashabdan, kabile reisi olan Ubâde b. Sâmit'in, Hz. Peygamber'e gelerek, onunla anlaşmalı beş yüz kadar Yahudi olduğunu, eğer izni olursa, onları da savaş için çağırabileceğini söylediğini belirtir. Bunun üzerine mezkûr

²³⁴ Manastırlı, "Usûl-i Meşrûtiyete Karşı... [3]", *SM*, I/20, s. 306.

âyetin nazil olduğunu ve Hz. Peygamber'in bu Yahudilerin katılmasına müsaade etmediğini zikreder. Bazı kimselerin, gayr-i Müslimlerin devlet işlerinde istihdam edilmelerinin, misafir olarak karşılanma ve ağırlanmalarının da haram kılınan dostluk ilişkileri kapsamında olduğunu iddia ettiklerini dile getiren Manastırlı, Ahmed b. Hacer'in fetvasını -Fetâvâ-yı Şerîf'inde geçtiğini belirtir- delil göstererek din savaşlarına kalkışmayan ve İslam beldelerine saldırıda bulunmayan ehl-i kitaba karşı, Müslümanların iyilik ve ihsanda bulunma dâhil her türlü dostluk belirtilerinin caiz ve meşru olduğunu ifade eder. Parantez içinde, Mümtehine Suresinin ilk âyetinde geçen (yazar, sehven, Haşr Sûresi'nin başları olarak belirtmiştir.), “tulkûne ileyhim bi'l-mevedde...” ([onlar size gelen gerçeği inkâr etmişken] onlara sevgi gösteriyorsunuz) cümlesi delaletiyle haram olan dostluğun, âyetin bağlamı göz önünde bulundurulduğunda, ashaba, sadece imanları dolayısıyla düşmanlık göstererek hicrete mecbur bırakan Mekke müşriklerine karşı olduğu bilgisini verir. Bu hükmün genele teşmil edilmesinin Kur'ân âyetleriyle çelişeceğini, çünkü ehl-i kitab içerisinde pek çok kıymetli kimse bulunduğu bizzat Kur'ân âyetlerinin şahitlik ettiğini dipnotta belirten yazar, âyetteki hükmün, Mekke müşriklerinin yaptığını yapan din düşmanlarını da kapsadığını dile getirir.²³⁵

İslam dininin her sınıfa eşitlik ve adaletle davranılmasını emrettiğini, özellikle toplumsal fayda ve genel siyaset gereğince davranmanın bütün Müslümanların görevi olduğunu belirten Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in farklı milletlerden gelen elçileri hürmet ve ikramla karşıladığını, hatta bazı ziyaretçileri meclisine aldığını, ridasını yere sererek üzerine oturması teklifinde bulunduğunu anlatır. Örnek olarak, parantez içinde, cömertliğiyle anılan Hâtim-i Tâî'nin oğlu Adiy'in İslam'a girişini anlattığı rivayeti -tamamının Risâle-i Hamîdiye tercümesinde yer aldığını dipnotta belirtir- aktarır. Rivayette, Adiy b. Hâtim, Hz. Muhammed'in peygamberliğinden hoşlanmayanların başında geldiği için kabilesini terk ederek, kendi dininden olan Şam Hıristiyanlarına katıldığını, bir müddet orada kaldıktan sonra, aldığı istihbaratlar üzerine, durumu yerinde gözlemleyip ona göre davranmak niyetiyle Medine'ye gittiğini anlatır. Onu gören Medine halkının, ona hürmet ve ikramda bulunarak Hz. Peygamber'in huzuruna götürdüklerini belirten Adiy, Hz. Peygamber'in, ona ismiyle hitap ederek İslam'a girmesini teklif ettiğini, kendisinin bu teklif karşısında sustuğunu,

²³⁵ Aynı yer.

ardından Hz. Peygamber'in onu alıp evine götürdüğünü zikreder. Yolda giderken, yaşlı ve fakir bir Yahudi kadınla karşılaştıklarını, Hz. Peygamber'in halini anlatan kadını, ayaküstü uzun süre dinlediğini, onunla sohbet ettiğini dile getirir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber'in melik ya da sultan olmadığını anladığını söyleyen Adiy, Hz. Peygamber'in hanesine girdiklerinde, ona oturması için, içi hurma lifi, üstü meşin bir minder gösterdiğini anlatır. Etrafta oturacak başka bir şey göremeyince utanarak kendisinin oturmasını teklif ettiğini, fakat Hz. Peygamber'in onu mindere oturtup kendisinin hasır üzerine oturduğunu belirtir. Adiy, bu muameleyi de görünce, artık Hz. Peygamber'in melik olmadığına kesinlikle kanaat getirdiğini ifade eder.²³⁶

Manastırlı İsmail Hakkı, yazının sonlarında, Hz. Peygamber'in ashabına, kendilerine ikram edenlere, ziyarette bulunanlara ikram etmelerini tavsiye ettiğini, son vasiyetinde bile dışarıdan gelen elçilere, kendisi gibi, saygıyla muamele etmelerini söylediğini belirtir. (Yazar, altıncı dipnotta, bu hadis ile ilgili açıklamalar için, "Şir'atü'l-İslâm"ın Âdâbu's-Suhbe ve'l-Muâşere faslını kaynak göstermiştir.) Hz. Peygamber'in, kendi dönemindeki hükümdarlara yazdığı mekuplarda, "Azîmu'r-Rûm" gibi hürmetkâr tabirler kullandığını, Habeş halkından, ziyaret için Medine'ye gelen ruhbanlara saygı gösterilerine ve alkışlara izin verdiğini ifade eder. Habeşlilerin, daha önce, memleketlerine hicret eden ashabı, büyük bir misafirperverlikle himaye ettiklerini, bu sebeple de haklarında âyet nazil olduğunu hatırlatan yazar, dipnotta, önceki sayılardaki "Mevâiz" yazılarında, bu konuya ayrıntılı olarak yer verdiğini belirtir. Manastırlı, Hz. Ömer, Emevi, Abbasi dönemlerinde ve Osmanlı'da gayr-i Müslimlerin devlet yönetimindeki istihdamlarından örnekler verdiği son tefrikada, gayrimüslimlerle dostluk, eşitlik, bunun dini temelleri konularında görüşlerini aktarmaya devam eder.²³⁷

Yazar, Meşrutiyetin dinen meşru olduğunu, gayrimüslimlerle ilişki kurmanın caiz olduğunu ispatlamak amacıyla Hz. Peygamber döneminden örnekler zikretmiştir.

Manastırlı İsmail Hakkı, "Mevâiz" başlığıyla yayınlanan yazılarının on ikinci tefrikasında -kırk dokuzuncu ders-, müminlere, Allah'a, resûlüne ve ulu'l-emre itaatin emredildiği Nisa 4/59 âyetini yeniden vaaz konusu edinir.²³⁸ Önceki derste, emaneti

²³⁶ Manastırlı, "Usûl-i Meşrûtiyete Karşı... [3]", *SM*, I/20, s. 307.

²³⁷ Bk. Manastırlı, "Usûl-i Meşrûtiyete Karşı... [4]", *SM*, I/22 (28 Zilhicce 1326/8 K. Sâni 1324), s. 337-338.

²³⁸ Manastırlı, "Mevâiz [12]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/14 (2 Zilkade 1326/13 T. Sâni 1324), s. 220-224.

ehline verme ve adaletle hükmetmenin emredildiği Nisa 4/58 âyetinin işlendiğini hatırlattıktan sonra, Fahreddin Râzî'nin yorumlarından alıntılarla, vaaz konusu âyetin izahına yer verir. Manastırlı, ilk âyetle yöneticilere adalet ve hakkaniyetle davranmalarının, emaneti ehline vermelerinin emredilmesinin ardından, bütün Müslümanlara, Allah'a, peygamberine ve önceki âyette belirtilen şartları taşıyan yöneticilere itaatin emredildiğine dikkat çeker. Peygamber'e itaat emrinin izahı bağlamında, Hz. Peygamber'in vasıflarından bahsederken, onun, Allah'ın buyruklarını, adaletin ilkelerini insanlara tebliğ edip yaydığını, bütün insanlığı medeniyet ve hakikate yönlendirdiğini belirtir. Yirmi-yirmi iki sene zarfında, Allah'ın kudreti ve yardımıyla gösterdiği mucizelerle, örnek alınan söz ve davranışlarıyla ümmeti, ashabını irşad ettiği, hidayetlerine vasıta olduğu, güzel ahlakıyla, en güçlü düşmanları bile hükmü altına aldığı bilgilerini aktarır.²³⁹

Yöneticiye itaatin emredilişini, şeriatın hükümlerinin korunması ve düzenin sağlanması ile gerekçelendiren Manastırlı İsmail Hakkı, meleklerden farklı olarak kendisine düşünme, ilerleme ve gelişme yetisi verilmiş olan insanın kulluk vazifesini yerine getirmesi için kanunlara ihtiyacı olduğu gibi beşeri ilişkilerin düzenlenmesi için de yine aynı ihtiyacın var olduğunu ifade eder. Dünyevi ilişkileri düzenleyen kanunların Kur'ân'ı temel alması gerektiğini belirterek, Kur'ân'ın adaleti emrettiğini, düzenin korunmasını, medeniyetin ilerlemesini sağladığını dile getirir, kanunların tesis edilme maksadının da bunlar olduğunu vurgular. Kanunların bu amacını açıklamak üzere, vergi sistemini örnek gösteren yazar, verginin alımı ve kullanımında adalet ve eşitlik gözetilmezse zulüm olacağını, ancak kanuna uygun alınıp gereken yere harcamasına kimsenin itirazı olmayacağını belirtir. Hz. Peygamber döneminde de vergi toplandığı; çiftçilerden -aşâr-, tüccardan -zekât-, hayvan sahiplerinden alınan vergiler bulunduğu bilgisini verir. Fıkıh kitaplarında, vergi için sahibinin hukukunu koruyan, mutedil, gönül rızasıyla alınmış ve yerinde kullanılacak olma hükümlerinin belirtildiğini ekler.²⁴⁰

Manastırlı İsmail Hakkı, Kur'ân'ın, Müslüman- gayr-i Müslim ayrımı gözetmeksizin herkese eşit haklar verdiğini, eşbâh ve nezâir kitaplarında yer alan hükümlere bakıldığında, herkesin hukuku ayrı ayrı belirlenmişken, aralarındaki eşitlik ilkesinin korunduğunu belirterek, döneminin önemli sorularından olan Müslüman olmayanlara

²³⁹ Manastırlı, "Mevâiz [12]", *SM*, I/14, s. 220-221.

²⁴⁰ Manastırlı, "Mevâiz [12]", *SM*, I/14, s. 221-222.

kardeş denilip denilmeyeceği konusunda görüşlerini aktarır. Gayr-i Müslimlere kardeş denilemeyeceği fikrini taassub olarak nitelendiren, din ile kardeşliğin birbirinden ayrı şeyler olduğunu savunan yazar, gayr-i Müslimlerle uhuvvet ve müsavat konusunu dinen temellendirmek üzere, aynı asıldan gelme sebebiyle bütün insanlığın kardeşliği, aynı topraklarda yaşamının getirdiği vatan kardeşliği, aynı bölgede, memlekette olanların arasındaki komşuluk hukuku gibi, çeşitli âyet ve hadislerle desteklediği argümanlar kullanır. Müslümanlara tâbî olan gayr-i Müslimlerin emanet olduklarını, Hz. Peygamber'in, ömrünün sonlarında, zimmîlerin hukukunu muhafaza etmeyi vasiyet ettiğini zikreder.²⁴¹

Manastırlı, Hz. Peygamber'in getirdiği İslam şeriatının gayr-i Müslimlerin haklarını koruma altına aldığını, hukuken onları eşit tuttuğunu yineleyerek, onun, bir hadisinde, üç şeyde daima müsavatın gözetilmesi gerektiğini belirttiğini dile getirir. Bu üç şeyden ilki olan, emanetin sahibine verilmesi konusundan hareketle, emanetin ehline verilmesinin emredildiği Nisa 4/58 âyetini tekrar gündeme getirerek, âyetin nüzul sebebine yer verir. (Bundan önceki vaazlarında bu âyeti konu edinmiş olmasına rağmen sebep-i nüzulünü aktarmadığını belirtir.) Âyetin Mekke'nin fethedildiği gün indiğini dile getiren Manastırlı, Hz. Peygamber ve ashabının Mescid-i Haram'a girerek her tarafı kontrol altına aldıklarını, ancak anahtar müşriklerin elinde olduğu için Kâbe kapısının kapalı olduğunu, Hz. Peygamber'in ziyaret için içeri girmek istediğini fakat engellendiğini anlatır. Hz. Peygamber on iki bin kişi ile Mekke'ye geldiğinde, karşılarında otuz bin müşrik bulunduğu bilgisini zikreden yazar, Müslümanların heybet ve azametlerinin müşriklerin kalplerine büyük bir korku verdiğini, Müslümanlara karşı duramayacaklarını anladıklarını, böylece Hz. Peygamber'in savaşmaksızın şehri teslim aldığını ifade eder. Onun, Kâbe'yi ziyaret etmek niyetiyle, Kâbe anahtarı kendisinde olan Osman b. Şeybe'ye haber göndererek anahtarı istediğini aktarır. Manastırlı, Osman b. Şeybe'nin, dedesinden, babasından intikal etmek suretiyle, öteden beri Kâbe anahtarlarını elinde bulundurduğu gibi, Kâbe'ye ilişkin işler için ayrı ayrı kabilelerin vazifelendirildiğini ve bu görevlerin bir sonraki nesle aktarılarak hep aynı ailede kaldığını belirtir. Zemzem dağıtma -sikâye- görevinin Hz. Abbas'ta olduğu, ayrıca, Kâbe'ye hizmet, onu silmek, süpürmek gibi pek çok görev bulunduğu bilgilerini verir. Osman b. Şeybe'nin, fetih sırasında müşrik olduğunu hatırlatıp -Osman'ın Arap ismi

²⁴¹ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [12]", *SM*, I/14, s. 222.

olduğu açıklamasında bulunur-, Hz. Peygamber'e iman etmediğini, onun Allah'ın elçisi olduğunu bilmediğini söyleyerek anahtarı vermediğini dile getirir. Hz. Peygamber'in Mekke'ye girdiğinde, Müslüman olmalarını şart koşmadan bütün müşriklere eman verdiği açıklamasında bulunan yazar, şehre girişle ilgili hikâyeyi nakleder. Hz. Peygamber Mekke'ye girdiğinde, Kureyş'in ileri gelenlerinin onu karşılayarak, teslim olduklarını, malları, canları ve evlatlarıyla, her tür muameleye hazır olduklarını ona bildirdiklerini anlatır. Hz. Peygamber'in, onlara, kendisinden nasıl bir muamele umduklarını sorduğunda, ona, Hz. Yusuf'un kardeşlerine davrandığı gibi davranmasını bekledikleri cevabını verdiklerini belirtir. Hz. Yusuf'un kardeşleriyle arasında geçen kıssayı kısaca aktaran Manastırlı, Hz. Peygamber'in müşriklere, Hz. Yusuf'un kardeşlerine gösterdiği muameleyi göstereceği, hiç birine dokunmayacağı, her türlü haklarının olduğu gibi kalacağı taahhüdünde bulunduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in, burada, "kardeş" tabirini kullanması sebebiyle, Müslüman olmayanlara kardeş denmesi konusuna da değindiği, kardeş kelimesinin kullanıldığı bir başka hadisi daha zikredeceğini belirttiği açıklamalarının ardından, Osman b. Şeybe ile ilgili hikâyeye geri döner. Mekke halkı Hz. Peygamber'e teslimiyet göstermekle birlikte, içlerinde bazı karşı koyanlar olduğunu, onlardan biri olan Osman b. Şeybe'nin de Hz. Peygamber'e iman etmediğini söyleyerek onun Kâbe anahtarını Müslümanlara vermemekte direttiğini dile getirir. Bu durum karşısında, Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'ye anahtarı ondan almasını emrettiğini belirten Manastırlı, Hz. Ali'nin, Osman'ın yanına gidip kolunu sıktığını, bu şekilde yere düşen anahtarı alarak Kâbe kapsını açtığını, ashabla birlikte içeri girip namaz kıldıklarını aktarır. Adet olduğu üzere, ibadeti tamamlayınca, Kâbe kapısını tekrar kapattıklarını -öteden beri Kâbe kapısının kapalı durduğu, ibadet anında açıldığı bilgisini verir- dile getirir. Manastırlı, kapı kapatılınca, Hz. Peygamber'in amcası Abbas'ın gelerek, Hz. Peygamber'e sikâye hizmetinin kendisinde bulunduğunu hatırlattığını, Kâbe hizmeti görevine de -sidâne- talip olduğunu bildirdiğini, anahtarın kendisine verilmesini rica ettiğini zikreder. Bu esnada, emanetin ehline verilmesinin emredildiği Nisa Sûresinin mezkûr âyetinin nazil olduğunu belirten yazar, Hz. Peygamber'in anahtarı Hz. Ali'ye vererek Osman b. Şeybe'ye teslim etmesini emrettiğini ifade eder. Hz. Ali'nin gidip, hâlâ uzakta bekleyen Osman'a anahtarı uzattığını, biraz önce zorla aldığı anahtarı tekrar vermesine şaşırın Osman'ın bu davranışının sebebini sorması üzerine, bunun kendi tercihi değil Allah'ın emri

olduğunu belirterek âyeti ona okuduğunu anlatır. Âyet karşısında, daha önce şüphesi olmakla birlikte artık kesin olarak inandığını belirten Osman b. Şeybe'nin şehadet getirerek Müslüman olduğunu dile getirir. Hz. Peygamber'in bu âyet üzerine, anahtarın Osman'ın ailesinde kalmasını emrettiği, hâlâ da onun evlatlarında durduğu bilgilerini aktarır.²⁴²

Emanet konusunda adil davranmanın önemine, hidayete sebep oluşuna vurgu yapan Manastırlı İsmail Hakkı, müsavat gözetilmesi gereken üç şeyin belirtildiği hadisi hatırlatarak, bunlardan ikincisi olduğu belirtilen akrabalık hukuku -sıla-i rahm- konusunda açıklamalarda bulunur.²⁴³

Manastırlı İsmail Hakkı, kırk dokuzuncu dersin devamı olan on üçüncü tefrikada, diğer tefrikadan devamla, akrabalık hukuku çerçevesinde, anne-baba hakkı, onlara itaat konularına değinir. Buradan hareketle, vaaz konusu âyette belirtilen yöneticiye itaatin sınırları, yöneticinin vasıfları, hükümet ve kanunun gerekliliği, zamana göre değişimi, istişarenin önemi, istişare edilecek kişilerin vasıfları hakkında görüşlerini belirtir. Üç şeyde her koşulda müsavatın gözetilmesi gerektiğini -emanet teslimi, akrabalık hukuku, ahde vefa- belirten hadisi tekrar gündeme getirerek gayrimüslimlerle ilişkilerin dini temelleri, tarih boyunca seyri, yaşadıkları dönem ve öncesinde, Osmanlı'da bu konudaki yanlış uygulamalar hakkında yorumlarda bulunur, tarihten örnekler verir. Vaazında zikredeceğini bir önceki tefrikada belirttiği, Hz. Peygamber'in bir hadisi örneğinde dönemin önemli tartışmalarından, gayr-i Müslime kardeş denip denemeyeceği konusuna da değinir.²⁴⁴ Manastırlı, gayr-i Müslimlerin haklarının gözetilmesi, onlara iyi muamele edilmesi gerektiğini savunurken, onları kardeş görmekten kaçınanları eleştirir, delil olarak da Hz. Peygamber'in onlar için "kardeş" kelimesini kullandığı bilgisini verir. Onun, müminlere, sahip oldukları köle ve hizmetçilere iyi davranmalarını, kendi yediklerinden, giydiklerinden onlara da vermelerini tavsiye ettiği hadisini zikrederek - Buhârî'yi kaynak gösterir-, burada, köleler için "kardeş" kelimesini kullandığını belirtir. Müslümanın esir alınamayacağını, bir Müslümanın bir Müslümanı köle olarak satın alamayacağını ifade ederek, bu hadisin Hz. Peygamber'in Müslüman olmayanlara

²⁴² Manastırlı, "Mevâiz [12]", *SM*, I/14, s. 222-223.

²⁴³ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [12]", *SM*, I/14, s. 223.

²⁴⁴ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [13]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/15 (9 Zilkade 1326/20 T. Sâni 1324), s. 236-240.

kardeş dediğini gösterdiği yorumunda bulunur.²⁴⁵ Yine bu hadis çerçevesinde, kişinin hizmetinde bulunanlara adil davranması, yardımcı olması konularından bahsederken, Hz. Peygamber'i örnek göstererek, onun Hendek Vakasında, bizzat çalıştığı, ashabla birlikte, sabahtan akşama kadar hendek kazdığı, hiçbir zaman savaflara katılmazlık etmediği, ashabla beraber gidip, galip de mağlup da olsa şeriatın gereğini yerine getirdiği bilgilerini aktarır.²⁴⁶

Yazar, ulu'l-emre itaat, emaneti ehline verme, gayr-i Müslimlerle eşitlik ve kardeşlik gibi konulardaki görüşlerini, Hz. Peygamber döneminden örneklerle delillendirmiştir.

Manastırlı İsmail Hakkı, müminlere fitneden sakınmalarının emredildiği Enfal 8/25 âyetini vaaz konusu edindiği elli birinci derste, fitnenin izahına yer vermekle birlikte, daha çok Müslüman-gayrimüslim kardeşliği, kardeşliğin çeşitleri gibi meseleler üzerinde durur. Osmanlı'da istibdad döneminde, bu konularda yaşanan sıkıntılar ve meşrutiyetle değişen tablo hakkında bilgiler verir, yorumlarda bulunur.²⁴⁷ Vaazın üçüncü bölümünü oluşturan on altıncı tefrikada, gayrimüslimlerle kardeşlik konusuna devam eden yazar, Hz. Peygamber döneminden bazı rivayetlere de yer verir. Diğer tefrikadan devamla, meşrutiyetin ilanı için çalışan kesime -yurt dışında eğitim gören ordu mensupları- övgülerde bulunan, onlarla ilgili olumsuz yorumları eleştiren Manastırlı,²⁴⁸ gayrimüslimlerle kardeşlik konusuna tekrar dönerek, onlarla iyi ilişki kurmanın gerekliliğini âyet ve hadislerden örneklerle delillendirir. Gayr-i Müslimlerin Allah ve Rasulünün zimmeti altında olduğunu hatırlatarak onlara iyilikte bulunmanın, beşerî ilişkileri sürdürmenin meşruiyetine örnek olmak üzere, Hz. Peygamber'in Yahudi hizmetçisini ziyareti ile ilgili rivayeti aktarır. Manastırlı, aynı rivayeti daha önceki vaazında da zikrettiğini hatırlatır, bazı kimselerin bu bilgilere şaşırıldığını belirterek bu kez hadis metninin bir kısmına da yer verip kaynağının Buhârî olduğunu vurgular. Rivayete göre, Hz. Peygamber'e hizmet eden bir Yahudi çocuk bulunduğunu dile getiren yazar, buradan, gayrimüslim hizmetçiye sahip olmanın haram olmadığı sonucuna ulaşır. Çocuğun görevinin rivayette zikredilmediğini belirtmekle birlikte, onun kendine uygun bir hizmeti olduğu, deve otlatma ya da ticaret işlerinde kullanılmış

²⁴⁵ Manastırlı, "Mevâiz [13]", *SM*, I/15, s. 238.

²⁴⁶ Manastırlı, "Mevâiz [13]", *SM*, I/15, s. 239.

²⁴⁷ Bk. *SM*, I/16, s. 255-256; I/17, s. 270-272.

²⁴⁸ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [16]", nşr. Eşref Edib, *SM*, I/18 (30 Zilkade 1326/11 K. Evvel 1324), s. 286.

olacağı, abdestine yardımcı olmak gibi ona uymayacak bir işte kullanılmayacağı yorumlarını ekler. Rivayete geri dönerek, Yahudi çocuğun birkaç gün gelmemesi üzerine, Hz. Peygamber'in onu merak ettiğini ve durumunu sorduğunu anlatan Manastırlı, onun ağır hasta olduğu haberini alınca bizzat ziyaretine gittiğini aktarır. Yanına gittiğinde, çocuğun hastalığının ciddiyetini gören Hz. Peygamber'in, çocuğa, bir kelime söyleyerek -Lâ ilâhe illallah- Müslüman olması teklifinde bulunduğunu ifade eder. Hz. Peygamber'in bu üslubuyla, İslam'ı sevdirmeye konusunda ümmetine önemli bir ders verdiği yorumunda bulunur. Manastırlı, Hz. Peygamber'in bu ricası üzerine, çocuğun, izin ister bir tavırla babasına baktığını, babasının, onun vicdanına karışmayacağı, kendisinin Yahudi olduğu ancak isterse onun Hz. Peygamber'e itaat edebileceği cevabını vermesi üzerine de Müslüman olduğunu belirtir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber'in, ona hidayet nasip ederek cehennemden kurtaran Allah'a hamd ettiğini dile getirir, bu duasının da Buhârî'de yazılı olduğu bilgisini verir.²⁴⁹ Yine örnek olmak üzere, Hz. Peygamber'in bir Yahudi'nin cenazesi geçerken ayağa kalktığı, cenazenin Yahudi bir kadına ait olduğunu hatırlatanlara onun da insan olduğu karşılığını verdiği yolundaki rivayeti aktaran Manastırlı, bazı kimselerin, bu hadisin mensuh olduğunu belirttikleri bilgisini verir, mensuh olması durumunda bile ayağa kalktığından şüphe olmadığını vurgular. Rivayette belirtilen ayağa kalkışın ölüye değil ölüme saygı olduğu görüşünü belirtir.²⁵⁰

Gayrimüslimlerle kardeşlik ve onlara iyi muamelede bulunma konusundaki örneklendirmelerine devam eden Manastırlı, Allah'ın iyilik ve ihsanda bulunmaktan men etmeyeceğini, bilakis adaletle iyilikte bulunanları sevdiğini dile getirir, Buhârî'nin buna delil olarak zikrettiğini belirttiği, Hz. Peygamber döneminden, Hz. Ömer ile ilgili bir kıssayı aktarır. Bir yerde, kıymetli atlas bir hırka gören Hz. Ömer'in, Yemen tarafından gelen bu ridâyı, Hz. Peygamber'e uygun bulduğunu belirten yazar, bunun var olan hırkasından daha iyi olduğu, başka memleketlerden elçiler geldiğinde, bayramlarda giyebileceği düşüncelerini de dile getirerek satın almak için ondan izin istediğini anlatır. Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'e kumaşın nasıl olduğunu sorduğunu, saf ipek olduğu cevabı üzerine de böyle şeyleri ahirette nasibi olmayanların giyeceği karşılığını verdiğini zikreder. Erkeklerin saf ipek kumaş kullanmalarının haram olduğunu

²⁴⁹ Manastırlı, "Mevâiz [16]", *SM*, I/18, s. 287.

²⁵⁰ Aynı yer.

hatırlatan Manastırlı, bu olaydan bir süre sonra, Yemen ya da Şam taraflarından, Hz. Peygamber'e hediye ya da ganimet olarak aynı tür kumaştan birkaç giysi geldiğini, Hz. Peygamber'in onları pay ederken birini de Hz. Ömer'e gönderdiğini ifade eder. Hz. Ömer'in giysileri alır almaz Hz. Peygamber'e giderek, daha önce, ahirette nasibi olmayanların giyeceğini belirttiği kumaşlardan kendisine göndermesinin sebebini sorduğunu, Hz. Peygamber'in de kendi giysin diye değil, satıp parasını kullanması ya da hediye etmesi için gönderdiğini belirttiğini aktarır. Manastırlı, Buhârî'nin bu durum karşısında Hz. Ömer'in bu giysiyi satmadığı, Mekke'de bulunan ve o sırada müşrik olan kardeşine hediye olarak gönderdiği bilgilerini verdiği dile getirir. Hz. Ömer'in bu meşhur kardeşi Zeyd b. el-Hattâb'ın daha sonra Müslüman olduğunu belirtir. Bu örnek ile yaşadıkları dönem arasında bağlantı kuran yazar, Hıristiyanlarla iyi ilişkiler kurmanın, onlara hediye vermenin meşru olmasının yanında ileri seviyede olan Avrupa ile istişarelerde bulunmanın, eğitim amacıyla öğrenci göndermenin ya da ilerlemede yardımcı olacak kişiler getirmenin de caiz olduğu yorumunda bulunur. Bilim ve teknoloji -ulûm ve fûnûn- konusundaki bu taklit ve istifadenin dini, ahlaki ilkeler, ibadetler ve adetler konusunda mümkün olmayacağına dikkat çeker, ilim ve teknolojiyi aslen Müslümanlardan alarak geliştirdikleri iddiasıyla Müslümanları tembelliği bırakarak yeniden elde ederek terakkiyi sağlamaya davet eder.²⁵¹

Manastırlı, vaazının kalan kısmında, içinde buldukları dönemde, Osmanlı'ya karşı olan tutumu sebebiyle Avusturya'yı boykot konusuna değinir.²⁵²

Yazıda, gayr-i Müslimlerle ilişki kurmanın dinen meşru olduğu ispatlanırken, Hz. Peygamber döneminden örnek rivayetler aktarılmıştır.

Manastırlı İsmail Hakkı, müminlere fitneden sakınmalarının emredildiği Enfal 8/25 âyetini tekrar vaaz konusu edindiği elli ikinci dersin devamı olan yirmi ikinci tefrikada, âyette belirtilen fitneyi tefrika ve cihaddan kaçınma anlamlarıyla izah eder. En büyük fitnenin kardeşlerin arasını açacak, düşmanlığa sebep olacak davranışlar olduğunu belirten yazar, tarih boyunca İslam devletlerinin bozulma ve çöküşüne neden olan en önemli etmenin Müslümanlar arasında çıkan ayrılıklar olduğu tespitinde bulunur. Bu tespiti İslam tarihinden, özellikle Osmanlı döneminden örneklerle desteklerken, içinde

²⁵¹ Manastırlı, "Mevâiz [16]", *SM*, I/18, s. 288.

²⁵² Bk. *SM*, I/19, s. 304; I/20, s. 319-320.

buldukları durumu da bu açıdan değerlendirir, istibdad döneminde yaşananlara dikkat çeker. Yaşadıkları dönemde, Osmanlı toplumunda yaşanan tefrikalardan hareketle, döneminin önemli meselelerinden olan, Müslümanların gayrimüslimlere karşı tutumları konusuna da değinen Manastırlı, bütün reayanın hukukunun gözetilmesi prensibinden, gayr-i Müslimlerin korunmasının dinin gereği olduğundan bahisle, gayrimüslimlerle ilişkiler meselesini dinen gerekçelendirmeyi de ihmal etmez.²⁵³

Diğer bir fitnenin de cihad meselesi olduğunu ifade eden Manastırlı, İslam'da asıl olanın barış olduğunu, savaşmanın belli koşullara bağlandığını belirterek Hz. Peygamber döneminde cihada izin verilmiş sürecini ayetler çerçevesinde aktarır. Başlangıçta garib, kimsesiz olan İslam dininin Allah'ın yardımıyla yayıldığını dile getiren yazar, Müslümanların ancak üç dört sene geçtikten sonra kırk kişiye ulaşabildikleri bilgisini verir. İlk dönem, Mekke'de tebliğin gizlice yapıldığını, epey zaman sonra, "Artık emrolunanı açıkça ortaya koy, puta tapanlara aldırış etme" mealindeki Hicr 15/94 âyetinin nazil oluşuyla Hz. Peygamber'in açıktan davete başladığını belirtir. Müslümanların başlangıçta, Mescid-i Haram'da namaz kılamadıklarını, Dâr-ı Erkam'da ibadet ettiklerini, ancak sayıları kadın-erkek kırka ulaştıktan, Hz. Ömer de İslam'a girdikten sonra, çıkıp Mescid-i Haram'da namaz kılmayı emreden âyetin -Bakara 2/125- inişiyle burada namaz kılmaya başladıklarını ifade eder. Bu durum karşısında, Müslümanların pek çok eziyete maruz kaldığını dile getiren Manastırlı, nihayet Medine'ye hicretin gerçekleştiğini, savaşma izninin ise bundan bir yıl sonra verildiğini belirtir. Bu süreye kadar, Müslümanların henüz savaş için yeterli hazırlıklarının bulunmaması sebebiyle, sabır ve sükûnetlerini muhafaza ile emrolduklarını ifade eder. Kendileriyle savaşanlarla savaşma izninin -Bakara 2/190-, düşmanlarının savaş durumunu alıp Medine'ye hücumla başlaması sonrası, barışçıl yoldan çözümün mümkün olmamasıyla verildiği açıklamasında bulunur.²⁵⁴

Manastırlı, İslam'da, savaş konusunda, başlangıçta belirtilen şartların her dönemde geçerli olduğunu belirtir, kendi durumlarını da hatırlatarak, savaş için çağa uygun silah ve kuvvet hazırlamanın gereği üzerinde durur. Düşmana karşı, güç nispetinde kuvvet ve savaş atı hazırlamayı emreden âyeti zikreden yazar, âyetin nazil olduğu sıralarda, Hz.

²⁵³ Bk. [Manastırlı], "Mevâiz [22]", nşr. [Eşref Edib], SM, I/25 (20 Muharrem 1327/29 K. Sâni 1324), s. 398-399.

²⁵⁴ [Manastırlı], "Mevâiz [22]", SM, I/25, s. 399.

Peygamber minberde iken, ona burada kastedilen kuvvetin ne olduğunun sorulduğunu, onun da üç kez tekrarlar, kuvvetin atmak olduğu cevabını verdiğini aktarır. Hz. Peygamber'in burada, bir kayıt getirmeden yalnız "atmaktır" demesi ve döneminin silahlarını anmamasını çağın gereklerine uygun teçhizat kullanma konusunda delil görür ve Hz. Peygamber'e vahiy yoluyla, ileride savaş için çok farklı aletlerin icat edileceğinin bildirildiği yorumunda bulunur.²⁵⁵ Dinin korunmasının önemi üzerinde durarak cihadın kıyamete kadar baki kalacağını belirten Manastırlı, vaaz konusu âyetteki fitnenin, cihad konusunda tembellik, cihaddan kaçınma olarak tefsir edildiğini, kendisinin ise bunun aksinin de fitne olduğu görüşünde olduğunu ifade eder. Savaş için gerekli kuvvet ve mühimmat yokken, zafer şartları oluşturulmamışken düşmana karşı yürümenin cihadı terk etmek kadar büyük fitne olduğunu, kuvvet, düşman kuvvetinden azken savaşmaya dinen izin verilmediğini vurgular.²⁵⁶

Yazar, fitne olarak tanımladığı cihadı terk etme konulu yazısında, İslam'da asıl olanın barış olduğu vurgusuyla, İslam'da cihada izin verilmiş sürecini aktarmış, düşmana, çağa uygun kuvvet hazırlamak gerektiğini dinen temellendirmek üzere, Hz. Peygamber'in kuvveti "atmak" olarak tanımladığı rivayeti zikretmiştir.

Yirmi dördüncü tefrikada, fitne ile ilgili açıklamalarına devam eden Manastırlı İsmail Hakkı,²⁵⁷ savaş için gerekli hazırlıkları sağlama, cihad konusunda tembellikten kaçınma hakkındaki görüşlerinden hareketle, istibdad sonrası, içinde buldukları dönemde yaşananları, özellikle Balkanlar'daki gelişmeleri değerlendirdikten sonra, bir sonraki âyetin -Enfal 8/25- tefsirine yer verir.²⁵⁸ "Yeryüzünde az sayıda olduğunuz ve zayıf sayıldığınız için insanların sizi esir olarak alıp götürmesinden korktuğunuz zamanları hatırlayın. Allah, şükredesiniz diye sizi barındırmış, yardımıyla desteklemiş, temiz şeylerle rızıklandırmıştır." mealindeki âyetin muhatabı konusunda, tefsirlerde, iki ayrı açıklamanın zikredildiğini belirten yazar, bunlardan ilkinin, Allah'ın burada, mümin-kâfir bütün Araplara hitab ettiği yolundaki görüş olduğunu ifade eder. İslam öncesi Arapların durumunun gerçekten de âyette belirtildiği şekilde olduğu, Rumlara haraç verecek kadar aşağı bir duruma düştükleri yorumunda bulunur. Rum kayserinin Şam'a

²⁵⁵ [Manastırlı], "Mevâiz [22]", *SM*, I/25, s. 400.

²⁵⁶ Aynı yer.

²⁵⁷ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [24]", nşr. Eşref Edib, *SM*, II/27 (4 Safer 1327/12 Şubat 1324), s. 13-15.

²⁵⁸ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [24]", *SM*, II/27, s. 15-16.

kadar geldiği, Havran bölgesini -eski adının Basra olduğunu belirtir- yavaş yavaş idaresi altına aldığı, bu sıralarda, ahlaki ve insani değerleri unutup, düşmanca birbirleriyle savaşır konuma gelen Arap liderlerini haraca bağladığı bilgilerini verir. Diğer bir taraftan da İran kisralarının baskısı altında olan Arapların ne Yemen ne de Necd bölgesinde hâkimiyetlerinin kaldığını dile getiren Manastırlı, durumlarını döneminin Mısır hidivine benzettiği Arap Şeyhlerinin bir korkuluk gibi görünüşte var olup hiçbir tasarrufta bulunamadıkları yorumunda bulunur. Hz. Peygamber'in gönderilmesinin ardından, bütün bu baskıların ortadan kalktığını, kiswa ve kayserlerin İslam karşısında dize geldiklerini belirterek Müslüman Arap kavminden, İslam'ın ilk dönemlerinde, Hz. Peygamber ve dört halife dönemindeki hizmetlerinden dolayı övgüyle bahseder. Manastırlı, ilk dönemdeki inkişafın ardından tekrar düşüşe geçilmesini Araplar arasında çıkan tefrikalara bağlar. Türklerin bu dönemde Araplara yardımlarını hatırlatarak, iki halkın maddi- manevi irtibatı, kardeşliği ve bu bağlamda, Arapça öğrenmenin önemi ve önceliği konularına değinir.²⁵⁹

Manastırlı İsmail Hakkı, mezkûr âyetin muhatabı konusundaki ikinci yorumun, burada özellikle Kureyş kavminin kastedildiği şeklinde olduğunu belirtir. Kureyş kabilesinin, Kureyş Sûresi'ne konu olan, Mekke ve civarında yaşayan, Hz. Peygamber'in mensup olduğu kabile olduğu açıklamasında bulunur, âyete konu olan, Kureyş Kabilesinin Hz. Peygamber'den önceki durumları ve onun peygamberliğiyle yaşadıkları değişim hakkında, Fil ve Kureyş Sûreleri çerçevesinde bilgiler verir. Allah'ın yardımı olmasaydı, Kureyş ahalsinin diğer Arap kabilelerine karşı duramayacakları yorumunda bulunan Manastırlı, o dönemde, Arap yarımadasında nüfuslarının az oluşunu buna delil gösterir, yarımada toplam nüfus bir milyon idiyse ancak elli bininin Kureyşli olduğu izahında bulunur. Hz. Peygamber'in bu sülaleden gelmesinin Allah'ın kudreti olduğunu dile getirerek, Hz. İbrahim'in soyundan gelen Kureyş Kabilesinin Kâbe'nin koruyuculuğunu üstlenmiş olması sebebiyle, diğer Araplar arasında saygın bir konuma sahip olduğu bilgisini verir. Diğer kabilelerin sürekli birbiriyle çarpışmalarına rağmen kimsenin Kureyşlilere saldırıda bulunmadığını, onların her yerden serbestçe geçebildiklerini ifade eder. Allah'ın bu kavme inayeti konusunda ilk zikredilecek olanın, Kâbe'yi yıkmak üzere gelen Fil Ordusunu -ashab-ı fil- üzerlerine eabil kuşlarını göndermek suretiyle helak edişi olduğunu belirten yazar, Fil Sûresi'nin bu

²⁵⁹ Manastırlı, "Mevâiz [24]", *SM*, II/27, s. 16.

tarihi hadiseyi beyan ettiğini dile getirerek âyetlerini zikreder.²⁶⁰ Manastırlı, âyette geçen eabilin bazılarına göre bir tür mikrop olduğunu dile getirerek mikrobun varlığını kabul etmeyenleri eleştir. Allah'ın Kureyş sülalesini korumak için o büyük orduyu dağıttığını yineler ve fil ordusunun muzaffer olması durumunda Abdülmuttalib ve Kureyş kabilesinin yok olacağını ifade eder. Abdülmuttalib'i birkaç saat hapseden Ebrehe isimli valinin, Kâbe'yi yıkmak üzere geldiği, yerine San'a bölgesinde büyük bir ziyaretgâh yaptırmak niyetinde olduğu, siyaseten lüzum gördüğü bilgilerini aktarır. Kureyş Sûresi'ndeki âyetlere dönerek, Allah tarafından muhafaza edilen Kureşlilerin ticaretlerinde serbest olduklarını, özgürce seyahat edebildiklerini, sayıca az olmalarına rağmen Arap kabileleri arasında saygın ve üstün bir konuma sahip olduklarını, hiçbirinin onlara düşmanlık beslemediğini, güvenli bir şekilde, kışın Yemen'e, yazın Şam'a gidip gelebildiklerini dile getirir. Bütün bu nimetlerin Hz. Peygamber sebebiyle, onlara sunulduğunu vurgular.²⁶¹ Âyetin sebab-i nüzulüne göre bu iki şekilde açıklandığını, ancak bu durumun âyeti başka şekilde anlamlandırmaya engel olmadığını belirten Manastırlı, âyetin kendi durumlarını izah için de çok uygun olduğu yorumunda bulunarak Meşrutiyet öncesi ve sonrasında yaşananları -10 Temmuz- bu bağlamda ele alır.²⁶²

Elli dördüncü derste, vaaz konusu olarak Nisa 4/26-28 âyetlerine yer veren Manastırlı İsmail Hakkı, "Allah size açıklamak ve sizden öncekilerin yollarını göstermek ve tevbenizi kabul etmek ister, Allah bilendir, hakîmdir." mealindeki yirmi altıncı âyet bağlamında, ilahi şeriatların birliği, şer'î hükümler noktasındaki farklıklar, döneme uygun ahkâm gönderilişi gibi konulara değinir. Ardından, "Allah sizin tevbenizi kabul etmek ister, şehvetlerine uyanlar ise sizin büyük bir sapıklığa girmenizi isterler." mealindeki yirmi yedinci âyetle ilgili açıklamalarda bulunan yazar, âyetin eski dönemleri olduğu kadar kendi dönemlerini izaha da uygun olduğu yorumunda bulunur. Dinin emirlerine uymayıp kendi isteklerini öne çıkaran kimselerin -kâfir ve fâcirlerin- Müslümanları zayıflatma isteklerine dikkat çeker²⁶³.

²⁶⁰ Aynı yer.

²⁶¹ Manastırlı, "Mevâiz [25]", nşr. Eşref Edib, *SM*, II/28 (11 Safer 1327/19 Şubat 1324), s. 30-31.

²⁶² Bk. Manastırlı, "Mevâiz [25]", *SM*, II/28, s. 31-32.

²⁶³ Manastırlı, "Mevâiz [29]", nşr. Eşref Edib, *SM*, II/33 (17 R. Evvel 1327/ 26 Mart 1325), s. 111-112.

Manastırlı, dersin devamı olan otuzuncu tefrikada, özellikle içinde buldukları dönemde yaşananları âyete uyarlamak suretiyle ele alırken, Osmanlı'nın, Müslümanların yaşadıkları zafiyet, iç ve dış tehditler hakkında bilgiler verir. Açıklamalarını güçlendirmek üzere, Hz. Peygamber'in, Müslümanların ahir zamandaki hallerine dair haberler verdiği, uyarılarda bulunduğu örnek hadisler de zikreder (Hadisler için Ahmed b. Hanbel'in "Müsned"ini kaynak gösterir.).²⁶⁴ Hz. Peygamber'in, bütün milletlerin İslam ümmetine hücum edeceği bir zamanın geleceğini bildirdiği, Müslümanların o gün sayıca çok ancak selin getirdiği süprüntü gibi olacaklarını, düşmanların kalbindeki korkunun kalkacağını belirttiği hadisiyle ilgili açıklamalarda bulunurken²⁶⁵ Müslümanların güçlü olduğu dönemleri hatırlatmak üzere Tebuk hadisesini aktarır. Hz. Peygamber'in şanından iki ay sürecek uzaklıkta olan düşmanların bile korktuğunu belirten Manastırlı, o dönemde, Suriye'nin idaresi -Mısır'a kadar- elinde olan Herakleus'un, Medine'ye kadar gelerek, korktuğu İslam'ı ortadan kaldırmak niyetiyle, iki yüz bin kişilik orduyla yola çıkıp Tebuk'e vardığını anlatır. Hz. Peygamber'in, otuz bin kişi ile bu orduyu karşılayacağını duyunca, Allah'ın kalplerine verdiği korkuyla, İslam ordusuna karşı gelemeyeceklerini düşünen düşman kuvvetlerinin, muharebeye girmeden geri döndüklerini dile getirir.²⁶⁶ Aynı hadiste geçen, Hz. Peygamber'in, ahir zamanda, Müslümanların hayatı seven, ölümü kerih gören bir gevşeklikte olacağını bildirmesini izah ederken, ilk dönemdeki ölüm korkusuzluğu ve şehadet özlemi konusunda, Halid b. Velid'in İran hükümdarına yazdığı bir mektubu örnek olarak aktarır. Kendilerinin ise bu güçten çok uzak oldukları, ciddi bir düşüş yaşadıkları yorumunda bulunan Manastırlı, özellikle Balkanlar'daki durumu ve Avrupa'nın düşmanlıklarını hatırlatarak, mümkün olduğu kadar savaş çıkarmama gayretinde olmaları gerektiğini vurgular.²⁶⁷ Yeniden güç kazanıncaya kadar, hem içerde karışıklıklar çıkaran gayr-i Müslim tebaa hem de düşmanlıkta bulunan diğer milletlerle iyi geçinmelerinin maslahat gereği olduğunu belirterek, Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûba zekât vermesini örnek gösterir. İslam'ın yeterli güce ulaşmadığı ilk zamanlarında, Hz. Peygamber'in, henüz Müslüman olmamış fakat nüfuz sahibi -kırk bin kişilik kabilenin reisi olan- bazı kimselere, İslam'a ısındırmak ve Müslümanlara karşı

²⁶⁴ Manastırlı, "Mevâiz [30]", nşr. Eşref Edib, *SM*, II/34 (13 R. Âhir 1327/20 Nisan 1325), s. 124-127.

²⁶⁵ Hadis metni için, bk. Manastırlı, "Mevâiz [30]", *SM*, II/34, s. 126.

²⁶⁶ Manastırlı, "Mevâiz [30]", *SM*, II/34, s. 127.

²⁶⁷ Aynı yer.

olası zararlarını önlemek için para verdiğini dile getirir. Kendi durumlarının da bu döneme benzediğini, Hz. Peygamber'in düşmanı tedricen yola getirişi gibi, selamete kavuşuncaya kadar iyi ilişkiler kurmalarının şeriatın da gereği olduğunu belirten Manastırlı, Hz. Peygamber'in, insanlarla iyi ilişkiler kurmayan kimsenin hakîm olmadığını belirttiği hadisini tekrar zikreder. İctihada bağlı hükümlerin zamanın şartlarına göre değiştiğini hatırlatarak, her şeyin yerine, zamanına göre uygulanması gerektiğini vurgular.²⁶⁸

Yazısında içinde buldukları dönemde Osmanlı'nın ve Müslümanların yaşadıkları sıkıntılardan bahsederken Müslümanların güçlü olduğu dönemleri hatırlatan yazar, Osmanlı'nın güçsüz olduğu dönemde, yeniden güç kazanana kadar, Avrupalı düşmanlarına karşı mümkün olduğu kadar savaş çıkarmaması gerektiği görüşüne delil olarak Hz. Peygamber'in müellefe-i kulûba zekât verişini zikretmiştir.

Elli beşinci derste Nisa 4/28-29 âyetlerini izah eden Manastırlı İsmail Hakkı, müminlere, mallarını haksızlıkla yememelerinin, nefislerini öldürmemelerinin emredildiği yirmi dokuzuncu âyette, nefsi öldürmenin ne manaya geldiğine ilişkin tefsirlerde yer alan farklı yorumlara yer verir.²⁶⁹ Yazar, kişinin helakine sebep olacak şeyi yapmama -katl-i manevî- açıklaması üzerinde dururken, Amr b. As ile ilgili bir rivayeti örnek olarak aktarır. Hz. Peygamber'in ahabdan pek çok kişiyi, Âmr b. As'ın komutasında bir seriyyeye -emin olmamakla birlikte, Zâtü's-Selâsil Seriyyesi olacağını belirtir- gönderdiğini anlatan Manastırlı, seriyyenin gecelerin oldukça soğuk olduğu bir kışa denk geldiğini dile getirir. Amr b. As'ın, sabaha yakın bir saatte, gusletme ihtiyacıyla uyandığını, su bulunduğu halde, eğer yıkanırsa, şiddetli soğuk sebebiyle hastalanıp öleceğini düşünerek, bunun yerine teyemmüm almaya karar verdiğini zikreder. Aldığı teyemmümle yanında bulunanlara namaz kıldırdıktan sonra durumu anlattığını, buna şaşırarak tepki gösteren ahabın dönüşte Amr'ı Hz. Peygamber'e şikâyet ettiklerini, Hz. Peygamber'in de onu yanına çağırarak durumu sorduğunu ifade eder. Amr b. As, Hz. Peygamber'e, yıkanırsa hastalanacağını, ölebileceğini düşündüğünü, "nefislerinizi öldürmeyin" âyetini hatırlayarak böyle bir içtihatta bulunduğunu anlatınca Hz. Peygamber'in gülümsediğini aktarır. Hz. Peygamber'in, Amr'ı neden böyle yaptığına dair sorgulamayıp tebessüm etmesinin buna izin verdiği

²⁶⁸ Manastırlı, "Mevâiz [30]", *SM*, II/34, s. 128.

²⁶⁹ Manastırlı, "Mevâiz [31]", nşr. Eşref Edib, *SM*, II/35 (16 R. Âhir 1327/23 Nisan 1325), s. 141-144.

anlamına geldiğini belirten Manastırlı, daha sonra, fakihlerin de bu duruma kıyasla, barınak bulunmayan kırsalda aynı uygulamanın caiz olacağı hükmüne vardıkları bilgisini verir.²⁷⁰

Elli dokuzuncu derste Nisa 4/105-108 âyetlerini konu edinen Manastırlı İsmail Hakkı, müfessirlerin âyetlerin nüzulüne sebep olarak beyan ettiklerini belirttiği, Hz. Peygamber'e intikal etmiş bir hırsızlık hikâyesini aktarır. Hz. Peygamber döneminde, Tu'me b. Ubeyrık isimli bir Müslümanın, komşusu Katâde b. en-Numan'ın evine geceleyin girerek zırhını çaldığını anlatan yazar, Müslüman olmadan önce de böyle suçlar işlemiş olduğundan, zırhı açıkta götürürse dikkat çekeceğini düşünerek un çuvalında götürme hilesine başvurduğunu dile getirir. Zırhı un çuvalına yerleştiren Tu'me'nin, çuvalı, dibinin delik olduğunu fark etmeden evine kadar taşıdığını, arkasına bakmadığından, çuvaldan sızan unun geçtiği yerlerde bıraktığı izi de görmediğini belirtir. Eve getirdikten sonra da, burada bulunmasında korkarak, evin arka kapısından çuvalı çıkarıp, birkaç ev ötede oturan Zeyd b. es-Semîn adlı Yahudiye emanet olarak bıraktığını zikreder. Durumdan haberdar olmayan Yahudinin çuvalı alıp evinin bir köşesine koyduğunu belirtir. Ertesi gün zırh kendisine lazım olan mal sahibinin, evinde zırhı bulamayınca, çalınmasından endişe ederek, etrafta soruşturduğunu, bir bilgi elde edemeyince çalınmış olduğuna kanaat getirdiğini anlatan Manastırlı, kimin çalabileceğini düşününce de Tu'me b. Ubeyrık'ın hatırına geldiğini dile getirir. Tu'me'nin bu konularda kötü zanna sahip olduğu, zahiren İslam'a girmiş olduğu, Müslüman olmadan önce, buna benzer pek çok suçunun -sirkat, cinayet- olduğu açıklamasında bulunur. Sorduğu kimselerin, zırh sahibine, böyle bir şey görmediklerini, yalnız önceki gün Tu'me'yi sırtında bir un çuvalıyla evine giderken gördüklerini söylemeleri ve sokakta hala mevcut olan un izini görmeleri üzerine, izi takip ederek Tu'me'nin evine kadar gittiklerini aktarır. Tu'me'yi evde bulamadıklarını, ancak evin diğer tarafında bir un izi daha olduğunu fark ederek, bunu takip ettiklerini ve iz evinin önünde sonlanan ihtiyar Yahudi'nin kapısını çaldıklarını anlatır. Yahudi, evinde zırhları olduğunu iddia eden kimselere, kendisinde zırh bulunmadığını, hadiseden de haberi olmadığını söylemiştir. Un izinin evinde sonlandığını, un çuvalıyla evine getirilmiş olacağını söylemeleri üzerine, böyle bir suçlamayı kabul etmeyerek, evinde bir çuval bulunduğunu, ancak bunun yolculuğa çıkan komşusu tarafından kendisine emanet

²⁷⁰ Manastırlı, "Mevâiz [31]", *SM*, II/35, s. 144.

edildiğini, içini açıp bakmadığını, komşusuna da içinde ne olduğunu sormadığını belirtmiştir. Zırhlarının o çuvalın içinde olduğunu belirtmeleri üzerine, durumdan haberi olmayan Yahudinin telaş ve sıkıntıyla çuvalı getirdiğini dile getiren yazar, içini açıp, onların arasında zırhı görünce de çok mahcup olduğunu ifade eder.²⁷¹ Zırhı almak için gelenlerin, Yahudiye, telaş edip utanmasına gerek olmadığını, Tu‘me’nin nasıl bir adam olduğunu bildiklerini, onun dürüstlüğünden şüphe etmediklerini, durumun ortada olduğunu söylediklerini zikreder. Manastırlı, Tu‘me’nin Katâde b. en-Numan’ın zırhını çalıp bir Yahudiye emanet diye bıraktığı haberinin insanlar arasında yayılmasıyla, bunun üzerine telaşlanan Tu‘me’nin, bir Müslüman olarak, hırsızlık yapmadığı, Yahudinin zırhı çaldığı, ona iftirada bulunduğu iddiasını dillendirmeye başladığını belirtir. Un izinin onun evine kadar geldiğinin hatırlatılması üzerine de, Yahudinin onu karalamak için özellikle yaptığı iftirasında bulunduğunu dile getirir. Yahudinin dürüst ve iyi bir insan olduğuna komşularının şahit olduklarını belirten Manastırlı, bununla birlikte, Benî Zafer kabilesinden olan Tu‘me’nin de pek çok yandaşı olduğunu, kabilesinin şanına zarar gelmemesi için Hz. Peygamber’e bu iddialarını iletmek ve kendisini savunmak konusunda onları ikna ettiğini ifade eder. Onların da kalabalık bir grupla, Hz. Peygamber’e gelerek, Tu‘me’nin ibadetlerini yerine getiren, samimi bir Müslüman olduğunu, hırsızlık yapmadığına hep birlikte şahitlik ettiklerini söyleyerek, arkadaşlarının bağışlanıp Yahudinin cezalandırılmasını istediklerini zikreder. Hz. Peygamber’in, daima mescide gelip gittiğini gördüğü bunca kişinin şahitliğinden ötürü, görünene bakarak Yahudinin suçlu olduğunu düşünüp onu cezalandırmayı -elini kesmeyi- aklından geçirdiğini belirten yazar, yine de durumun karışıklığı nedeniyle acele etmeyip bunu ertelediğini dile getirir. (Hz. Peygamber’in Allah bildirmediği gaybı bilemeyeceğini hatırlatır.) Bunun üzerine, Hz. Peygamber’e, insanlar arasında Allah’ın gösterdiği şekilde hükmetmesi için Kitab’ın indirildiğinin hatırlatıldığı, Allah’tan bağışlanma dilemesinin ve kendilerine ihanet edenleri savunmamasının emredildiği, onların insanlardan gizleyerek geceleyin Allah’ın razı olmadığı işler kurduklarından Allah’ın haberdar olduğunun beyan edildiği Nisa Sûresinin mezkûr âyetlerinin nazil olduğu bilgisini verir. Bir Yahudinin hakkını korumak ve birçok münafığı rezil etmek için yedi sekiz âyet birden indirmenin Allah’ın adaletini gösterdiği yorumunda bulunan Manastırlı, hüküm vermese de Yahudinin hain olduğu,

²⁷¹ Manastırlı, “Mevâiz [35]”, nşr. Eşref Edib, *SM*, II/39 (14 C. Evvel 1327/21 Mayıs 1325), s. 207-208.

Müslümanlara iftira ettiği düşüncesinin aklından geçmesi sebebiyle, Hz. Peygamber'e Allah'tan bağışlanma dilemesinin emredilmiş olduğu görüşünü belirtir.²⁷² Yahudi olmanın namussuz olmayı gerektirmediği gibi Müslüman olmanın da namuslu olmayı gerektirmediğini belirten yazar, Hz. Peygamber döneminde, münafıklar için müstakil bir sûrenin indiğini hatırlatarak Münâfikûn Sûresi'nden bazı ayetlere yer verir. Hz. Peygamber döneminde başlayan bu fitneye karşı uyanık olmak, her camiye gidene kanmamak gerektiğini vurgular. İçinde buldukları dönemi bu bağlamda yorumlayarak, -olay adı zikretmeksizin- 31 Mart Vakası ve tertipçileri hakkında değerlendirmelerde bulunur²⁷³. Ardından, âyetlerle ilgili açıklamalarına geri dönen Manastırlı, Hz. Peygamber'e, kendilerine hainlik edenlerden yana mücadeleye kalkışmamasının emredildiği, Allah'ın hainlikte direnen suçluları sevmediğinin vurgulandığı yüz yedinci âyetle ilgili olarak, zulmün, kul hakkının Allah katındaki önemine değinir, başka dine inanmanın durumu değiştirmedeğini belirtir. Allah'ın bu kimseleri tasvir için mübalağalı bir dil tercih etmesine -havvân ve esîm kelimeleri-dikkat çekerek, Tu'me'nin hem Müslüman komşusunun, din kardeşinin malını çalması hem de Yahudi'ye iftira ederek onu lekelemesi sebebiyle hainlikte direnen bir suçlu tanımlamasına maruz kaldığı görüşünü belirtir. Ayrıca, bunun Tu'me'nin ilk kötülüğü olmayıp bundan önce, benzer başka suçlar da işlemiş olacağı zira Allah'ın böyle kimseleri ilk seferde rezil etmeyip hatalarını örttüğü, onlara mühlet tanıdığı, daha sonra (üçüncüde), aynı suçu tekrar tekrar işleme, suçta inat etme sebebiyle bela verdiği yorumunda bulunur.²⁷⁴ Bu yorumuna örnek olarak, Hz. Ömer'in döneminde uyguladığı bir hırsızlık cezasını infaz hikâyesine yer verir.²⁷⁵ Manastırlı, Allah'ın, onların geceleyin insanlardan gizleyerek yaptıkları hayırsız işlerden haberdar olduğunu bildirdiği yüz sekizinci âyet çerçevesinde, Tu'me ve yandaşlarının, gece vakti toplanarak, Yahudi ile aralarındaki davanın aslı ortaya çıkarsa kabilelerinin rezil olacağını konuştukları, içlerinden bazı kimselerin de bu konuda yemin edip yalancı şahitlik yapabileceğini söylediği bilgilerini verir. Allah'ın, onların bu istişarelerinde yanlarında olduğunu âyetiyle hatırlattığını (ve hum ma'ahum) dile getirir.²⁷⁶ Buradan, kendi döneminde yaşananlara geri dönen yazar, 31 Mart tertipçilerini bu âyette anlatılan kimselere

²⁷² Manastırlı, "Mevâiz [36]", nşr. Eşref Edib, *SM*, II/40 (21 C. Evvel 1327/28 Mayıs 1325), s. 222-223.

²⁷³ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [36]", *SM*, II/40, s. 223-224.

²⁷⁴ Manastırlı, "Mevâiz [36]", *SM*, II/40, s. 224.

²⁷⁵ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [37]", nşr. Eşref Edib, *SM*, II/42 (6 C. Âhire 1327/11 Haziran 1325), s. 254.

²⁷⁶ Manastırlı, "Mevâiz [37]", *SM*, II/42, s. 255.

benzetir, şeriat talebinde bulunup, diğerlerini mürted ilan eden münafık grupların - itihâd-ı hamîdî- gerçek dindar görünerek herkesi birbirine düşürdükleri ifadesiyle, bu grup ve bu süreçte yaşananlar hakkında yorumlarda bulunur.²⁷⁷ Şeriat istemenin dinen hükmü üzerinde de duran Manastırlı, Hz. Peygamber'e uyması için şeraitin verildiğinin, bilmeyenlerin heveslerine uymamasının hatırlatıldığı Câsiye 45/18-20 âyetleri bağlamında şeriat konusunu değerlendirirken, Hz. Peygamber'in tebliğ sürecinde yaşadıklarından örnek verir. Müşriklerin, Hz. Peygamber'e, kendi düzenlerini bozduğu, atalarının dinine inanmadığı, Kâbe'deki putlara tapmadığı için karşı çıktıklarını dile getirir. İtirazlarının Allah'ın birliği ve ahiret inancı noktalarında toplandığını ifade eder. Bu konulardaki kesin tavrı sebebiyle onu deli olarak bile nitelendirdiklerini, onların inançlarını devam ettirmesi durumunda bütün mülk ve saltanatlarını ona teslim etmeyi teklif ettiklerini belirtir. Hz. Peygamber'in onlara asla uymadığını zira -âyette belirtilir- zalimlerin birbirlerinin dostu olduğunu vurgular. Dünyayı harap edecek olanın zulüm olduğu görüşünden hareketle, İran kisralarının iman etmedikleri halde uzun yıllar hâkimiyetlerini devam ettirmelerinin adalet ve mülk sahibi oluşları sebebiyle olduğunu belirtir. Bu bağlamda İran hâkimiyetine değinen yazar, Hz. Peygamber'in, İran kisrası Nûşirevân zamanında dünyaya geldiği bilgisini verir, sıhhatinden emin olunmadığını belirttiği, "Ben adil bir hükümdarın zamanında doğdum" anlamındaki hadisini zikreder. İran kisralarının adaleti hakkında menkıbelere de yer veren yazar, Hz. Osman döneminde son bulunan hâkimiyetlerinin temeli olarak nitelendirdiği adalet ve gücün önemini, kendi dönemlerindeki gücün kaybıyla oluşan iç ve dış tehditler konusunda örnek gösterir.²⁷⁸

Döneminde, Osmanlı'da yaşananları fitne olarak değerlendiren, 31 Mart tertipçilerini münafıklıkla itham eden yazar, oluşturulan iftira ve tefrikalara karşı uyanık olma ihtarında bulunmuş, Hz. Peygamber dönemi, Tu'me'nin zırh çalma hikâyesini, onun ve kabilesinin iftiralarını gündemdeki olaylarla bağlantı kurarak aktarmıştır.

Manastırlı İsmail Hakkı, altmış birinci derste, Câsiye 45/20-21 âyetlerinin izahına yer verir.²⁷⁹ Kur'an'ın insanlar için yol gösterici olduğunun, kötülük işleyen kimselerin

²⁷⁷ Bk. Manastırlı, "Mevâiz [37]", *SM*, II/42, s. 255-256.

²⁷⁸ [Manastırlı], "Mevâiz [38]", nşr. [Eşref Edib], *SM*, II/43 (13 C. Âhire 1327/18 Haziran 1325), s. 270-272.

²⁷⁹ [Manastırlı], "Mevâiz [41]", nşr. [Eşref Edib], *SM*, II/47 (12 Receb 1327/16 Temmuz), s. 333-336.

yaşam ve ölümlerinde, inanıp yararlı işler işleyen kimselerle bir tutulmayacaklarının ilan edildiği âyetler bağlamında, müminlerin özelliklerine değinen, asıl olanın ahiret olduğu inancıyla, onların nimete şükrettikleri gibi belaya da sabretmelerinden, kalplerinin daima huzurlu ve Allah'la birlikte oluşundan bahseden Manastırlı, Hz. Peygamber'in bir gaza dönüşü, "Şimdi küçük cihaddan büyük cihada döndünüz." mealindeki hadisini zikreder. Bu hadisin muhatabı olan ashab-ı suffa hakkında bilgiler verir. Onların, sürekli gazalara katıldıkları, döndüklerinde mescitte kaldıkları, üç yüz kişi kadar oldukları, vakitlerini gaza ve ibadetle geçirdikleri, alışveriş, ziraat, ticaret gibi işlerle uğraşmadıkları bilgilerini aktaran yazar, gerek nefisleriyle, gerek düşmanla olan bu daimi mücadeleleri sebebiyle, Hz. Peygamber'in, nefisle mücadele konusunu bu hadisiyle hatırlattığını belirtir. Yine Hz. Peygamber'in, ashabdan yalnızca cihad ile uğraşan bir gruba, "Asıl yaşayış, sizin yaşayışınızdır." dediğini dile getirir.²⁸⁰ Manastırlı, inanmayanların tavırları hakkında da, herkesi kendileri gibi zillet içerisinde sandıkları, mal ve evlatlarının çokluğuyla övündükleri, dünyada verilen nimetler sebebiyle -eğer varsa- ahirette de kötülüğe uğramayacaklarını düşündükleri açıklamalarında bulunur. Cehennemi on dokuz tane meleğin beklediğiyle ilgili âyeti duyduklarında, müşriklerin, içlerinden kuvvetli olan bir kişinin, on tanesini haklayacağı, gerisini de birlikte etkisiz hale getirecekleri yolunda sözleriyle adeta eğlendiklerini anlatan yazar bunun ardından, onların müminlerle bir tutulmayacağını, hesaplarının ne kadar kötü olduğunu belirten mezkûr âyetin nazil olduğunu dile getirir. Manastırlı, dünyada güce sahip müşriklerin, buna güvenerek halkı birbirine düşürdüklerini, İslam aleyhine iftiralarda bulduklarını, ancak hiçbir şey elde edemediklerini belirterek, Bedir Savaşında, üç yüz Müslümana karşı duramadıklarını, önde gelenlerinden yetmiş kişinin öldürüldüğünü, bu savaşla kâfirlerin gözünün korktuğunu, hesaplarının tersine döndüğünü ifade eder.²⁸¹ Yazıda, ahirette, iyi işler yapan müminlerle kötülük işleyem kâfirlerin bir tutulmayacağını belirtildiği âyet bağlamında, ashab-ı suffadan ve müşriklerin tavırlarından bahsedilmiştir.

Manastırlı İsmail Hakkı, konuyla ilgili âyet, hadis ve çeşitli rivayetlere yer verdiği, "Kesb ü Ticaret ve Tesis-i Sanayiin Nazar-ı Şer'-i Enverde Mergûbiyeti" başlıklı

²⁸⁰ [Manastırlı], "Mevâiz [41]", *SM*, II/47, s. 334-335.

²⁸¹ [Manastırlı], "Mevâiz [41]", *SM*, II/47, s. 335-336.

yazılarının²⁸² üçüncü tefrikasında, İslam'ın helal kazanca ve zenginliğe karşı çıkmayıp bunun için çalışmayı öğütlemesi üzerinde durur.²⁸³ Hz. Peygamber'in, sabah yuvalarından aç olarak çıkan kuşların, akşam, gittikleri yerlerde karınlarını doyurmuş olarak, yuvalarına dönüşlerini insanlara tevekkül için örnek verdiğini belirten yazar, bir işin gerekli çabayı sarf etmeden tevekkül etmemek gerektiğini belirtir. Bu konuda, Hz. Peygamber'in, devesini bağlamadan huzuruna gelen ve onu Allah'a emanet ettiğini söyleyen bir bedeviye, yüksek sesle, devesini sağlamca bağlamasını, işin gereklerini gözetmekte tembellik etmemesini hatırlattığı rivayeti -Mesnevi'de yer aldığı şekliyle aktarır.²⁸⁴

İslam'ın tembelliği kötülediğini, kazanç elde etmek için çalışmayı, ticareti övdüğünü gösterir pek çok delil bulunduğunu belirten Manastırlı, İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren, Müslümanların ticaret ve zanaatla uğraştıklarını, çeşitli alanlarda ortaya koydukları eserleriyle ileri medeniyet seviyesine ulaştıklarını dile getirir. Hz. Peygamber döneminde de ashabın, onca önemli işleri arasında bile tarla ve bahçelerinde bizzat çalıştıklarını, her türlü kara ve deniz ticaretinde bulduklarını ifade eder. Ashabdan, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf, Sad b. Ubâde gibi isimlerin servet sahibi oldukları bilgisini verir. Bununla birlikte, onların kalplerinde, diğer zenginler gibi, dünya sevgisi olmadığını, mallarını din ve millet uğruna feda etmeleri sebebiyle, her zaman Hz. Peygamber'in duasına mazhar olduklarını vurgular.²⁸⁵

Yazar, İslam'da servetin, zenginliğin mubah olduğu, çalışmanın teşvik edildiği yolundaki görüşlerine delil olmak üzere, Hz. Peygamber'in bu konudaki teşvik edici tavrını ve ashabdan servet sahibi isimleri zikretmiştir.

Manastırlı İsmail Hakkı'nın, padişahın huzurunda ders olarak okunduğunu belirttiği Fussilet 41/53 âyetini tefsiri, *Sırât-ı Müstakîm*'in elli üçüncü sayısında yayınlanmıştır.²⁸⁶ Yazıda, Allah'ın, Kur'an'ın hak olduğu ortaya çıkıncaya kadar,

²⁸² Yazarın, dergide aynı başlıkla, üç tefrika yazısı yayınlanmıştır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 90.

²⁸³ Manastırlı İsmail Hakkı, "Kesb ü Ticaret ve Tesis-i Sanayiîni Nazar-ı Şer'-i Enverde Mergûbiyeti [3]", *SM*, II/50 (3 Şaban 1327/6 Ağustos 1325), s. 369-370.

²⁸⁴ Manastırlı, "Kesb ü Ticaret... [3]", *SM*, II/50, s. 369.

²⁸⁵ Aynı yer.

²⁸⁶ Manastırlı İsmail Hakkı, "[Kur'ân Bütün İlimlerin Üssü'l-Esasıdır]", *SM*, III/53 (24 Şaban 1327/27 Ağustos 1325), s. 1-3.

âyetlerini insanlara -hem dış dünyada hem kendi içlerinde- göstereceğini bildirdiği âyetin farklı izahlarına yer veren Manastırlı, Kur'an'ın insanlığın ilerlemesini sağlayan bütün ilim ve medeniyetlerin temeli olduğu, insanlığın ilerlemesiyle bunun ortaya çıktığı tezini savunur. Allah'ın kanunlarına riayet etmemenin getireceği başarısızlıktan bahisle, içinde buldukları durumu da değerlendirir; Osmanlı'nın istibdad dönemini eleştiren, meşrutiyete geçişi ve kanun-ı esasının kabulünü öven yorumlarda bulunur.

Mezkûr âyetin bulunduğu Fussilet Sûresi'nin, "Hâ-mîm" ile başlayan surelerden olduğunu belirten Manastırlı, bu şekilde başlayan sûrelerin, İslam'ın ilk dönemlerinde nazil olduğu bilgisini verir. Bu âyetlerin indiği dönemde, ashabın pek çok eziyet ve sıkıntıya maruz kaldığını, ibadetlerin bile açıktan yapılamadığını, bu nedenle Müslümanların, vatanlarını terk ederek, Habeşistan'a ve Medine'ye hicret etmek zorunda kaldıklarını dile getirir. Bu zor şartlarda, Allah'ın, onların kalplerini ferahlatmak üzere, bu âyetlerle, gelecekte elde edecekleri zaferleri müjdelediğini, Müslümanların sabır ve dirençleri sayesinde, kısa zamanda Mekke'yi fethedecek duruma geldiklerini ifade eder. Allah'ın inayetine şahit olan, onun âyetlerinin yüceliğini anlayan kimselerin grup grup İslam'a katılmaya başladıklarını ve bu sayede, ilk dönem fetihleriyle, Hicaz ve Yemen'in, Müslümanların himayesine geçtiği bilgilerini aktarır.²⁸⁷

Manastırlı İsmail Hakkı, Doktor Dozy'nin *Tarih-i İslamiyet* adıyla, Abdullah Cevdet tarafından, Osmanlıcaya tercüme edilen kitabına yazdığı reddiye yazılarının²⁸⁸ ilk dört tefrikasında, Abdullah Cevdet'in, İslam Tarihi literatürüne eleştirilerde bulunduğu dibacesindeki iddiaları ayrı ayrı ele alarak cevaplandırır. Manastırlı, isim vermeksizin, yalnızca iddialarını zikretmek suretiyle reddiyede bulunduğu Abdullah Cevdet'i, tercüme için bu kitabı seçmesi ve buna iten saikler konusundaki görüşleri sebebiyle, ağır bir dille eleştirmekten de geri durmaz.²⁸⁹

Beşinci tefrikada, Dozy'nin iddialarını cevaplandırmaya başlayan Manastırlı İsmail Hakkı, öncelikle nübüvvet konusuna değinir. Nübüvvetin tanımı, gerekliliği konularının ardından, Hz. Peygamber'in nübüvveti üzerinde durur. Bin üç yüz küsur seneden beri, bütün Müslümanların tâbî olduğunu belirttiği Hz. Peygamber'in nübüvvet ve risaletine

²⁸⁷ Manastırlı, "[Kur'ân Bütün İlimlerin Üssü'l-Esasıdır]", *SM*, III/53, s. 1-2.

²⁸⁸ Dergide, farklı başlıklarla, otuz bir tefrika yayınlanan yazılar, yazarın *Hak ve Hakikat* (İstanbul 1329) adlı kitabında da yer almıştır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 120.

²⁸⁹ Bk. *SM*, III/72, s. 305-307; III/73, s. 321-323; III/74, s. 337-339; III/75, s. 353-355.

bütün varlık âleminin şهادet etmesi sebebiyle, konunun izaha muhtaç olmadığı görüşünü dile getiren yazar, İslam'ın güzelliklerinden habersiz olan kimselerin bunu kavrama mertebesinden uzak olmaları sebebiyle, İslam âlimlerinin, nübüvvetin ispatı meselesinde söz söyleme zorunluluğu hissettiklerini ifade eder. Kendisinin de bu mazerete dayanarak, Hz. Peygamber'in hayatından, Müslümanların faydalanacağı, itminanlarını artırıcı surette bahsedeceğini ve yazılarının çoğunlukla, inkâr edenleri susturacak deliller içereceğini belirtir.²⁹⁰

Manastırlı, Hz. Peygamber'in nübüvvetini anlayabilmek için, öncelikle risalet geldiği sırada, dünya ve Arapların durumunu, genel olarak, göz önünde bulundurmak gerektiğini belirterek, o dönemde insanlar arasında yaygın olan inanışlar ve Arapların birbirleriyle ilişkileri konularında -ağdalı bir dille- bilgiler verir. Asırlarca devam eden görüş ayrılıkları, inanç çeşitliliğinin etkisiyle, din ve mezhep çatışmalarının arttığı, hakikatin kaybolup çeşit çeşit bidatlerin, fırkaların ortaya çıktığı bu dönemde, ibâhiyyûn ve dehriyyûn mezheplerinin revaçta olduğunu zikreder. Her tür batılın hak gibi görülmeye başlandığını, özellikle putperestliğin had safhaya ulaştığını, insanların dini liderlere ulûhiyet atfederek, onları insanüstü konuma yerleştirdiklerini, onların da bundan yararlanarak batıl mezheplerini sürdürdüklerini, birtakım asılsız mezhep sorunlarıyla, insanlar arasında, devamlı kavgalar oluşturduklarını dile getirir. Hiçbir belde insanının bu durumdan hâlî olmadığını belirten Manastırlı, Arap topraklarındaki vahşet ve cehaletin ise her yerden daha fazla olduğunu ifade eder. Arap kabileleri arasında, gasp, yağma, kan dökme gibi büyük suçların, yanlış inanış ve ahlaksızlıktan kaynaklanan her türlü kötülüğün yaygın hale geldiğini, huzur ve asayişin kalmadığını belirtir. Bütün insanlığın yeniden ıslaha ihtiyaç duyar hale geldiğini dile getiren yazar, tasvir ettiği durumun, uzmanlarının vâkıf olduğu, tarihin şهادet ettiği gerçeklikler olduğu iddiasını vurgular. Manastırlı, dünya böyle sefil bir haldeyken, Hz. Peygamber'in, Allah'ın lütfuyla, yetim olarak dünyaya geldiğini ifade eder. Onun, terbiyesini üstlenecek bir babaya sahip olmadığı gibi, yetişmesini sağlayacak bir öğretmenle de karşılaşmadığı, içlerinde ender okur-yazar bulunan kabilesindeki pek çok kimse gibi ümmî olduğu bilgilerini aktarır. Bununla birlikte, Hz. Peygamber'in, olağanüstü bir şekilde, çocukluğundan itibaren, edep ve ahlak sahibi olduğu gibi,

²⁹⁰ Manastırlı İsmail Hakkı, “*Tarih-i İslamiyet* Nam-ı Müstearıyla Doktor Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risalesine Karşı Reddiye [5]”, *SM*, III/76 (7 Safer 1328/4 K. Sâni [Şubat?] 1325), s. 369-370.

Allah'ın vahiy ve ilhamı sayesinde ilmi gerçeklere de aşına olduğunu belirtir. Ümmîlik sıfatının, onun övülen sıfatlarından olduğunu, bu vasfının ona, kendinden önceki peygamberler karşısında ayrıcalık kazandırdığını dile getirir.²⁹¹

Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in okur-yazar olduğu, tahsilde bulunduğu iddialarını eleştirerek, onun ümmî oluşuna dair beş ayrı delil serd eder. Kabilesinde okuryazar kimsenin çok nadir bulunması ve bunun önemsiz görülerek insanların çalışmaya yönlendirilmiş olmaları, tahsil hayatının uzun zaman alması, böyle bir kurumun olmadığı beldesinde bu işin daha da meşakkatli olacağı, bu işle uğraşmış olsaydı bunun herkes tarafından bilinmiş, görülmüş olacağı bu delillerdendir. Yine, ümmîliği konusunda, kendi döneminde kimsenin itirazda bulunmadığını, bir kimse ona bu konuda eğitim vermiş olsaydı, Hz. Peygamber'in ona hürmet edeceğini, yüksek bir mertebede tutacağını, ya da ondan bu konuda gelmiş bir haber bulunacağını belirtir. Evinde ve dışarıda, hiçbir zaman, kâğıt kalemle görülmediği, onun elinden çıkmış bir yazı olduğuna dair -zayıf bile olsa- herhangi bir rivayet bulunmadığı bilgilerini verir. Okuryazarlık, olumsuz bir özellik olmayıp bir meziyet olduğundan, peygamberlik iddiasıyla saklanmak yerine iftiharla ilan edilmesi gerekeceği yorumunda bulunur. En gizli sırların bile zaman içinde açığa çıktığını dile getiren Manastırlı, kendine ait bir evi olmayıp, bir müddet amcası Ebû Talib'in yanında, ardından da Hz. Hatice'nin evinde yaşayan, insanlarla ilişkisi bilinen Hz. Peygamber'in, hayatı herkesçe araştırılırken, böyle bir sırrı olsaydı, bunun ortaya çıkmamasının mümkün olmayacağını iddia eder. Onun yetimliği gibi ümmîliğinin de şüphe götürmez bir gerçek olduğu görüşünü vurgular.²⁹²

Hz. Peygamber'in, doğumundan itibaren, Allah'ın himayesinde olduğunu belirten Manastırlı, kabilesinin sürdürdüğü hayat tarzına hiçbir zaman uymadığını dile getirir. Onun çocukluk yıllarından itibaren, hiçbir şekilde puta tapmadığı, bu tarz batıl mabudlar için düzenlenen törenlere katılmadığı, kavminin düştüğü içki ve zina alışkanlıklarından daima uzak durduğu, bunları daima kalben inkâr ettiği, kavminin sebepsiz yere başlattığı savaşlarda da bulunmadığı bilgilerini aktarır. Yaşlılarının, bir beyit ya da kaside duyduklarında, vecde gelerek dans ettiklerini anlatan yazar, Hz. Peygamber'in asla onlara katılmadığını belirtir. Manastırlı, Hz. Peygamber'in yüce

²⁹¹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [5]", *SM*, III/76, s. 370.

²⁹² Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [5]", *SM*, III/76, s. 371.

ahlaklılığının herkesçe bilindiğini vurgulayarak, onun kavmi tarafından, edebi, ciddiyeti, karakterinin düzgünlüğü, doğruluğu ile meşhur olduğunu, sadık ve emin unvanlarıyla tanındığını ifade eder. Yeme, içme, evlilik gibi tabii ihtiyaçlarda da hiçbir zaman aşırıya kaçmadığını belirten yazar, o yaşlarda bir gencin, ne kadar edepli olsa da nefsinin isteklerinden kendini soyutlayamayacağı yorumunda bulunur, onun ise, gençlik yıllarını yaşlı bir kadınla geçirdiğini hatırlatır. İlk eşi Hz. Hatice ile yirmi seneden fazla birlikte yaşadığını, onun vefatına kadar, başka biriyle evlenmediğini dile getirir, sonraki evliliklerinin de hep bir hikmete mebni olduğu açıklamasını ekler. Hz. Peygamber'in, evlenmeden önce de iffetini koruduğunu ifade eden Manastırlı, Arapların kadınlara aşklarını anlattıkları meşhur kasideleri ve “teşbîb” sanatına dikkat çekerek, Hz. Peygamber'in hiçbir şekilde böyle bir tavrının görülmediğini zikreder.²⁹³

Manastırlı İsmail Hakkı, altıncı tefrikada, -önceki tefrikadan devamla- Hz. Peygamber'in, peygamberlik öncesi, gençlik yıllarında, vaktini tembellikle geçirmedeği, bir dönem ticaretle meşgul olduğu bilgisini verir. Daha sonra, insanlardan uzaklaşarak, ibadet ve münacata yöneldiğini dile getirir. Onun, kırk yaşını doldurduğunda, Allah tarafından, peygamberlikle görevlendirildiğini belirten yazar, tebliğin temelini teşkil eden tevhide değinir. Hz. Peygamber'in, Allah'ın vahyi sayesinde, insan aklını esaretten kurtararak özgürleştirdiği, insanlar arasında barışı tesis ettiği vurgusuyla İslamiyet sayesinde Şark toplumunun süratle dünya tarihinde görülmemiş bir medeniyet seviyesine ulaştığı görüşünü dillendirir.²⁹⁴

Nübüvvet konusundaki iddialara geri dönen Manastırlı, Hz. Peygamber'in ümmîliğinin ispatına dair delillendirmelerini hatırlatarak akl-ı selime aykırı bu iddiayı insafsızca

²⁹³ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [5]”, *SM*, III/76, s. 371-372. Manastırlı, yazı dizisinin ilk tefrikasında, Abdullah Cevdet'in Dozy'nin kitabına yazdığı dibacedeki İslam Tarihi kaynaklarına yönelik eleştirisini cevaplandırırken, İslam literatüründe -Kütübhanesi-i İslamiyet-, üç dilde tedvin edilmiş pek çok tarih kitabı olduğunu dile getirir. Bunların içinde, ciddiyetle tetkik edilmiş, birbirini doğrulayan binlerce muteber kitaplar bulunduğunu ifade eder. Derin muhakemeler içerdiğini belirttiği *Tarih-i İbn Haldun*, önce Avrupa, sonra da Mısır'da basıldığı bilgisini verdiği *Tarih-i Taberî* zikrettiği kitaplardandır. Yine, O dönemde, Berlin'de basımının tamamlanmak üzere olduğunu belirttiği *Tabakât-ı İbn Sa'd* ile *Tarih-i İbn-i Esîr*'i örnek verir. *Mu'cemu'l-Buldân* ve İmam Mes'ûdî'nin çeşitli eserleri gibi hem Müslümanların hem de diğerlerinin dikkatini çekmiş pek çok büyük ve itibar sahibi eserin işin ehlinin itminanını sağlamak için yeterli olduğu görüşünü dile getirir. Özellikle, Hz. Peygamber'in siyeri ve hadislerinin, daha ilk asırda, sahih senedlerle kayıt altına alındığını, bütün ayrıntılarıyla, gayet titiz bir şekilde, İslam âlemine yayıldığını belirtir, sened kültürünün inceliklerine değinir, İslam âlimlerinin Hz. Peygamber'in sünneti, sireti ve hadisleri konusundaki hassas çalışmalarının erbabınca hayrete şayan olduğunu dile getirir: *SM*, III/72, s. 306.

²⁹⁴ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [6]”, *SM*, III/77 (14 Safer 1328/11 Şubat 1325), s. 385-386.

sürdürmenin hayret verici olduğu yorumunda bulunur. Bazı kimselerin ise Hz. Peygamber'in ümmîliğinin inkâr edilemez bir gerçek olduğunu fark etmekle birlikte, onun dînî bilgileri herhangi bir şahıstan şifahen öğrendiği iddiasında bulduklarını dile getirir. Bunun da eskiden beri iddia edile geldiğini belirten yazar, dipnotta, Hz. Peygamber döneminde, aynı konuda, Nahl 16/103 âyetinin nüzulüne sebep olan iddiaları aktarır. Bazı inkârcıların, Hz. Peygamber'e, tebliğ ettiklerini Cebr adında Rum bir köle ya da Yesâr isimli kılıç yapan bir demirciden, onlar Tevrat ya da İncil okurken yanlarına gittiğinde, onları dinleyerek öğrendiği iddiasında bulduklarını dile getirir. Yine, ehl-i kitabdan olup İslam'ı kabul etmiş olan Âiş adlı bir köleden ve Selmân-ı Fârisî'den öğrendiği iddialarının zikredildiğini belirtir. "And olsun ki: "Ona elbette bir insan öğretiyor." dediklerini biliyoruz. Kast ettikleri kimsenin dili yabancıdır, Kur'an ise fasih Arapçadır." mealindeki mezkûr âyetin nüzul sebebiyle ilgili bu rivayetlerin aktarıldığını ifade eden Manastırlı, Kur'an'ın icazının yalnız mana yönüyle değil, lafız yönüyle de sabit olduğunu vurgular. Onun ihtiva ettiği bilgileri öğretecek seviyeye sahip bir kimse bulunmadığı, bunun kısa sürelerde elde edilemeyeceği, inkârcıların böylesi bir iddiada bulunmalarının, diyecek başka şey bulamayacak kadar aciz kaldıklarını gösterdiği görüşlerini aktarır. Yazar, bu bilgiler için Beyzâvî Tefsiri'ni kaynak gösterir.²⁹⁵

Hz. Peygamber'in, tebliğ ettiklerini bir başkasından şifahen öğrendiği konusundaki iddiaların, her yönüyle batıl olduğu görüşünü dile getiren Manastırlı İsmail Hakkı, iddia edilebilecek bütün durumları göz önünde bulundurarak -Peygamberlik öncesi, sonrası, Mekke'de, Mekke dışında- cevaplandırır. Hz. Peygamber'in, nübüvvet öncesinde, böyle bir eğitim için, uzun süre Mekke dışında bulunması durumunun, Mekke'nin tanınmış ailelerinden olması sebebiyle, gizli kalamayacağını belirten yazar, bu kadar uzun süreli bir kayboluş vaki olsaydı, kendi dönemindeki din düşmanları tarafından onun aleyhine kullanılmış olacağı açıklamasında bulunur. Manastırlı, Hz. Peygamber'in, nübüvvet öncesinde, yalnız iki kez Şam tarafına seferlerinin bulunduğu bilgisini verir. Bunlardan ilkinin, buluş çağından önce, amcası Ebû Talib'le, diğerinin de yirmi beş yaşındayken, Hz. Hatice'nin kölesi Meysera ile birlikte gerçekleştirdiği seferler olduğunu belirtir. İkisinde de kafilenden ayrılmadığını, kimseyle özel görüşmede bulunmadığını ifade eder. Ayrıca, Hz. Peygamber'in yetim olması sebebiyle, başka bir şehirde, uzun süre eğitim

²⁹⁵ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet... [6]", SM, III/77, s. 386.

almasının madden mümkün olmadığını, yaşadığı çevrede de böyle bir âdetin bulunmadığını da delil olarak sunar. Hz. Peygamber'in, nübüvvet öncesi, Mekke ve civarında yaşayan bir kimseden eğitim almış olabileceği faraziyesine karşı da, bunun gizli tutulmasının mümkün olamayacağı, eğitimde bulunan kişinin, kendi inancı aleyhine bir şey söylemeyeceği, hiçbir dine mensup değilse de, Hz. Peygamberle ilişkisinin tarihen biliniyor olması gerektiği gibi deliller getirir. Böyle bilgili bir öğretici varsayılsa bile, onun davayı başkasına aktarmak yerine kendisinin tebliğ edeceğini, ümmî bir şahsa peygamberlik mertebesine ulaşacak bir eğitim verebilecek özelliklere sahip bir hakîmin, o dönemde, Mekke civarında, hatta bütün Arap yarımadasında bulunmadığını ileri sürer. Cahiliye döneminde, en meşhur Arap şair ve hatiplerinin, oldukça parlak sözleri bulunduğu, ancak Kur'an'ın üslup ve muhteva seviyesini yakalayacak, onun öngördüğü medeniyete esas olacak seviyede söz söyleyecek bir Arap hakîmin bilinmediğini belirten Manastırlı, edebiyat tarihi ve kitapların böyle bir şahsa işaret etmediğini ifade eder. Hz. Peygamber'in, kırk yaşına ulaşır, Allah tarafından görevlendirilinceye kadar, hiç kimseye, bu konuda bir çağrıda bulunmadığı, bir şey anlatmadığı bilgisini verir. Ümmî bir kimsenin, bu kadar malumatı hafızasında düzgün bir şekilde korumasının mümkün olmadığını iddia eder. Böyle büyük bir davaya kalkışan bir kimsenin, kırk yıl, ailesinin yanında sessizce beklemeyip, tedrici olarak davasını ortaya koyabileceği yorumunda bulunan yazar, iddia edildiği gibi, yalnız Ramazan aylarında inzivaya çekilmekle de bunu sağlayamayacağını dile getirir. İnziva meselesinin tamamen doğru olmadığı, Hz. Peygamber'in Hira mağarasına gidişlerinin, nübüvvetten altı ay önce başladığı, bundan evvel bütün vaktini ailesinin yanında geçirdiği açıklamasında bulunur. Böylesi bir faaliyetin, gözlemlenebilir bir telaş ve yorgunluğa sebep olacağını, Allah'ın yardımı olmaksızın bu yükün altından kalkılamayacağını ifade eder. Manastırlı, Hz. Peygamber'in, nübüvvet sonrası, herhangi bir şahıstan eğitim almış olmasının ise mümkün olmadığını, hiçbir şey bilmeyen ümmî bir kimsenin, peygamberlik durumunu kendiliğinden tasavvur edemeyeceğini, ayrıca bu süreçte talim görmesinin -daha önce zikrettiği delilleri de hatırlatarak- gizli kalmayacağını dile getirir. Hz. Peygamber'in ashâbı içerisinde, onun meclisinde bulunma, emirlerine uyma konusunda asilik, tembellik eden kimsenin bulunmadığı, Hz. Peygamber'in nazarında hepsinin eşit olduğu bilgisini verir. İçlerinden birinin öğretici olma ihtimali varsayıldığında, bu kişinin, herkesle eşit muamele görmeye

katlanamayacağı, ayrıcalık isteyeceği iddiasında bulunur. Böyle bilge bir kimse bulunsaydı, risaletten önce de ilim ve felsefe ile şöhret bulmuş olacağını, kendisi bu makama gelebilecekken bir başkasını öne çıkarıp her şeyden mahrum kalmasının makul olmadığını ifade eder.²⁹⁶

Manastırlı İsmail Hakkı, yedinci tefrikada, Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'in sözü olmadığını ispat amacıyla, icazı konusuna değinir. Hz. Peygamber'in, kendi dönemindeki meşhur Arap ediplerinin uğraştığı, nazım, nesir, inşa, hitabet gibi sanatlarla asla meşgul olmadığı, böyle eserlerin sergilendiği, müsabakaların yapıldığı Ukaz Panayırı gibi ortamlarda da çok az görüldüğü bilgilerini verir. Peygamberlik öncesinde söylediği belîğ bir sözünün de rivayet edilmediğini dile getirir. İnsanın söylediği sözlerin zamanla tekâmül ettiği görüşüyle, Kur'an'ın üslubundaki uygunluk ve söz birliğinin, onun Allah kelamı olduğunu gösterdiği yorumunda bulunur. Arap ediplerinin, peygamberlikten önce ve sonra, Kur'an'ın üslubuna denk tek bir cümle meydana getiremediklerini belirtir. Her âyetin ilk tebliğ edildiği şekilde kaldığını, bir kelimesinin bile sonradan değiştirilmediğini zikreden Manastırlı, bazen, âyetle aynı zamanda, Hz. Peygamber'in sözünün de yazıldığını, ancak aradaki farkın açıkça görüldüğünü ifade eder. Kur'an eğer Hz. Peygamber'in sözü olsaydı, onun eşsiz belagati konusunda bu kadar kolay meydan okuyamayacağı iddiasında bulunur.²⁹⁷

Manastırlı, Kur'an'ın, Hz. Peygamber'in sözü olamayacağına ilişkin delillendirmeleri çerçevesinde, onun Allah tarafından peygamberlikle görevlendirildiği sırada, güç ve kuvvetten tamamen yoksun olduğu, davette bulunduğu halkın ise, alışageldikleri âdet ve inançlarına tutkuyla bağlı, yeni dine karşı şiddetli bir düşmanlık içerisinde oldukları bilgisini aktarır. Bu sebeple, müşriklerin şiddetli baskı ve hücumlarına maruz kalan Hz. Peygamber ve arkadaşlarının, Allah'ın nihaî zafer müjdesine mazhar olmasalardı, bu duruma karşı sabır ve mukavemet gösteremeyecekleri yorumunda bulunur. Harplerde ve sair zamanlarda, düşmanın tertip ettiği tuzaklardan, öldürmek niyetiyle kurdukları düzenlerden Allah'ın koruması sayesinde kurtulduklarını dile getirir. Hz. Peygamber'in ashabına ve ümmete tebliğ ettiği Allah'ın fetih ve yardım vaaadinin gerçekleştiğini, ileride elde edileceği müjdelenen başarıların, gayba dair haberlerin, belirtilen şekliyle meydana geldiğini ifade eder. Rum Sûresi'nin ilk âyetlerinde, Rumların, Araplara yakın

²⁹⁶ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [6]", *SM*, III/77, s. 386-388.

²⁹⁷ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [7]", *SM*, III/78 (21 Safer 1328/18 Şubat 1325), s. 405.

bir bölgede, Farslara mağlup olduklarının, ancak bir müddet sonra, galip geleceklerinin haber verilmesini örnek gösteren yazar, o dönemde, Rumların oldukça zayıf durumda olmaları sebebiyle, düşmanlarını yenilgiye uğratmalarının mümkün görülmediğini dile getirir. Hz. Peygamber'in de komşu memleketlerin olayları üzerine hüküm verecek siyaset adamlarından olmadığı, böyle bir haber verme mecburiyeti bulunmadığı, yalnız kendi mülahazalarıyla bu haberi vermiş olmasının tasavvur edilemeyeceği görüşlerini ifade eder. Manastırlı, konuyla ilgili dipnotunda, mezkûr âyetlerle ilgili Beyzâvî'yi kaynak gösterdiği açıklama ve rivayetlere yer verir. Âyette, Araplara en yakın mevki olarak belirtilen bölgenin Havran olduğu bilgisini veren yazar, Rumların, dokuz yıl dolmadan –üç ile dokuz yıl arasında- mağlup oldukları Farsları yeneceklerinin müjdelendiğini dile getirir. Âyetin nüzulü üzerine, Mekke müşriklerinin putperest olan İran karşısında, Ehl-i Kitab'dan olan Bizanslıların kazanmasına ihtimal vermediklerini, hatta müşriklerden Übey b. Halef'in, Rumların galibiyetinin imkânsız olduğu iddiasıyla, Hz. Ebû Bekir'e bu konuda bahse girme teklifinde bulunduğunu aktarır. Allah'ın verdiği haberden şüphesi olmayan Hz. Ebû Bekir'in bu teklifi kabul ettiğini ve üç yıl içerisinde bu haberin gerçekleşmesi durumuna dair on deve üzerinden bahse girdiklerini dile getirir. Hz. Peygamber'in, bu durumu öğrenince, Hz. Ebû Bekir'e, âyette süreyi belirten kelimenin (bid'a) dokuz yıla uzayabilecek bir zaman aralığını ifade ettiğini hatırlatarak bahis süresini uzatıp deve miktarını artırmasını teklif ettiğini zikreder. Bunun üzerine bahsin taraflarının deve sayısını yüze, süreyi de dokuz yıla çıkardıkları bilgisini verir. Belirlenen süre dolmadan, Hudeybiye Vakası sırasında, Farsların Rum Kayserine mağlubiyetlerinin gerçekleştiğini belirten Manastırlı, Hz. Ebû Bekir'in, bahis karşılığı develeri, Uhud Gazvesi'nde ölmüş olan Übey b. Halef'in varislerinden aldığını fakat Hz. Peygamber'in emriyle, develerin tasadduk edildiğini aktarır. Aktardığı rivayetin sahih olduğu bilgisini veren yazar, Hanefî fakihlerinin, bu rivayeti, darü'l-harbde fasit akitlerin caiz oluşuna delil kabul ettikleri, Şafîîlerin ise bu durumu, mezkûr rivayetteki anlaşmanın kumarın haram kılınmasından önce gerçekleşmesine istinaden yorumladıkları açıklamasında bulunur. Rivayetin gaybdan haber vermesi sebebiyle, nübüvvetin delillerinden sayıldığını belirtir.²⁹⁸

Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen gazvelerin her birinin nübüvvet delil teşkil edecek olağanüstülükler taşıdığı yorumunda bulunan Manastırlı İsmail Hakkı, Bedir,

²⁹⁸ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... [7]*”, *SM*, III/78, s. 406.

Uhud ve Hendek Gazvelerinin, Kur'an'da zikredilen, dünyada rastlanmamış pek çok mucizeye sahne olduğunu ifade eder. Hendek Savaşında Allah'ın rüzgâr ve görünmeyen askerlerle yardımda bulunduğu âyetle de (âyeti zikreder) bildirildiğini belirten yazar, Müşriklerin, Yahudilerle ittifak gerçekleştirerek, Müslümanları yok etmek niyetiyle Medine'yi her yandan kuşattıklarını anlatır. Hz. Peygamber'in ise, kısa bir sürede, şehrin etrafına hendek kazdığını, Müslümanların, mahsur oldukları halde, yirmi günden fazla direnç gösterdiklerini zikreder. Sonunda, Allah'ın, bir gece, düşmanın kalbine büyük bir korku yerleştirdiğini ve şiddetli bir rüzgârla, hepsini savaşamaz hale getirdiğini, çarpışmaya gerek kalmadan Müslümanların kurtulduğunu dile getirir. Dr. Dozy'yi İslam'ın bu zaferlerini tesadüfe indirgeyerek yorumlamasını ağır bir dille eleştiren Manastırlı, dipnotta, yazarın kitabından, Hendek Savaşı ile ilgili kısa bir değerlendirmesine -sayfa numarası da zikrederek- yer verir.²⁹⁹

Manastırlı, Hz. Peygamber'in özel bir öğreticiden eğitim almış olamayacağını kabullenen bazı kimselerin, onun, peygamberliğini ilan ettiği dönemde Mekke'de bulunan Yahudi ve Hıristiyanlardan dinlediği çeşitli bilgileri derleyerek bir şeriat oluşturduğu iddiasını öne sürdüklerini dile getirir. Bu iddiayı çürütmek üzere sunduğu delillerde, Hz. Peygamber dönemi, gayr-i Müslimlerin toplumdaki konumları ile alakalı birtakım tarihi bilgilere rastlanır. Nübüvvetin ilan edildiği sırada, Mekke'de bulunan ehl-i kitâbın, toplum içerisinde aşağı rütbelerde, sıradan işlerle uğraşan, cahil avam kesiminden oldukları iddiasını belirten Manastırlı, onlardan bazılarının, Kureyşlilerin hizmetinde, köle olduklarını, bir kısmının da demircilik gibi sıradan imalat işleriyle uğraştıklarını ifade eder. Mekke'nin en hassas dönemlerinde, vahyin ihtiva ettiği mühim bilgileri bu takım cahil insanlardan almış olmasının düşünülemeyeceği yorumunda bulunur.³⁰⁰ Arap Yahudi ve Hıristiyanlarından devşirilecek bilgilerin, İslam Şeriatının sahip olduğu intizamı sağlamasının mümkün olmadığını dile getiren Manastırlı, dinin temel yapısını bu kanallardan alın bilgilerin oluşturduğu varsayıldığında, dönemin batıl inanç ve hurafelerinden tamamen arınmış olmasının da izah edilemeyeceğini ifade eder. Bu ön kabule göre, Kur'an'da o dönemden bu güne kadar Yahudi ve Hıristiyanlar arasında yaygın olan birtakım mitolojik unsurların, efsanelerin de yer alması gerektiğini iddia eder. Meşhur efsanelerden bazılarını örnek olarak zikreder ve eleştirilerde bulunur.

²⁹⁹ Aynı yer.

³⁰⁰ Aynı yer.

O dönemde, hurafelerin ve yanlış inançların, titiz bir âlimin bile içinden çıkamayacağı derecede yaygınlaştığı yorumunda bulunan yazar, cahil bir kavim içinde hayatını sürdüren ümmî bir kimsenin, fetret döneminde, dine ilişkin meselelerin doğru ve yanlışını ayırt ederek, yalnızca sahih bilgilerden oluşan bir şeriat oluşturmasının muhal olduğunu vurgular³⁰¹. Yine, bu iddialara karşılık, ehl-i kitâb'ın tuzak ve aldatmalarının, tahrifat ve iftiralarının farkında olan Hz. Peygamber'in, bilhassa cahillerin beyanlarına güvenerek, sözlerinin Allah'tan geldiği iddiasında bulunmayacağı cevabını verir. Hz. Peygamber'in, onların Medine'de bulunan en büyük âlimlerinin bile kitaplarında yer alan hakikatleri anlamaktan aciz olduklarını ilan etmiş, inançları üzerinden yaptıkları hileleri açığa çıkarmışken onların sözlerine itimat etmeyeceğini hatırlatır. Ümmî bir kimsenin, sıradan insanlardan duyarak öğrendiği bilgilerle, hurafelerle dolu İsrailî hikâyeleri, bütün ayrıntılarıyla düzenleyebilmesinin; geçmiş peygamberlerin kıssalarını, zaman ve mekân verecek kadar tafsilatlı, kendisinin ve kavminin bilmediği bilgileri aktaracak kadar derin surette serd edecek hale gelmesinin aklen ve âdeten de mümkün görünmediğini iddia eder. Ehl-i Kitab'ın şeriatının, İslamiyet öncesinde maruz kaldığı büyük tahriflerin düzeltilemez hale gelmesi sebebiyle, yeniden ilahî vahye ihtiyaç duyulduğunu zikreder.³⁰² Manastırlı, yazının sonuna düştüğü hâşiyede, Ebüzziya Tevfik'in, *Tasvîr-i Efkar*'da, Abdullah Cevdet'i ve Dozy'nin yayınladığı kitabını savunan sözlerini ele alarak eleştirir.³⁰³

Kur'an-ı Kerim'in, Hz. Peygamber'in sözü olmadığı konusundaki delillendirmelerine devam eden Manastırlı İsmail Hakkı, Kur'an'ın, diğer semavi kitapların nüshalarında var olan hataları taşımadığı, herhangi şekilde itiraz edilebilecek bir bilgi ihtiva etmediği iddiasını dile getirir. Örnek olarak, şimşek, yıldırım v.s. gibi gökbilimi ilgilendiren meselelerde halk arasında yaygın olan batıl inanç ve hurafeleri hatırlatan yazar, yirminci asırda bile var olan, evrenle ilgili meselelerdeki yanlış inanışların Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde -beşinci, altıncı asırlar-, daha garip şekilleriyle yaygın olduğunu zikreder. Kur'an'da, buna benzer yanlış bir bilginin yer olmadığını vurgulayarak, eğer Kur'an ehl-i kitabdan toplanan bilgilerden oluşsaydı, bu konudaki yaygın hurafe ve efsanelerden uzak kalamayacağı görüşünü belirtir. Bu bağlamda, Kur'an'da, benzer

³⁰¹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet... [7]*", *SM*, III/78, s. 406-407.

³⁰² Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet... [7]*", *SM*, III/78, s. 407.

³⁰³ Bk. Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet... [7]*", *SM*, III/78, s. 407-409. Manastırlı yazıda İcaz-ı Kur'an ve nübüvvetin delilleri konularında ayrıntılı malumat için *Risale-i Hamidiye Tercümesi*'ni referans gösterir.

bilimsel konularda bilgiler veren örnek âyetler üzerinden, onun ilmî yönden icazı konusunda, geniş açıklama ve yorumlarda bulunan Manastırlı, âlimlerden oluşacak bir grubun bile, bu incelik ve derinlikte izah edemeyecekleri bilgileri, ümmî bir kimsenin, ara sıra görüştüğü cahil insanların yardımıyla, böyle veciz bir şekilde ifade etmesinin mümkün olmayacağını dile getirir.³⁰⁴

İnsan gücünün, vahyin ortaya koyduğu gerçeklikleri, aynı düzen ve sisteminde ortaya koymaya yetmeyeceği yargısı temelinde, Kur'an'ın Hz. Peygamber'in sözü olmadığı konusundaki ispatlarını çeşitlendiren Manastırlı İsmail Hakkı, insaf ve basiret sahibi kimselerin, bunun gerçekliğini kabul edeceği yorumunda bulunur. Hz. Peygamber'in, putlara tapan cahil insanlar arasında, pek çok hurafenin yaygın olduğu, hak ile batılın ayırt edilemediği bir ortamda, vahiy ve risaletle Allah tarafından desteklenmeseydi, zikrettiği olağanüstü başarılarla ulaşamayacağını ifade eder.³⁰⁵

Manastırlı, Hz. Peygamber'in siyer ve şemali, yüce ahlak ve karakteri bir bütün olarak ele alındığında, her birinin risalet ve nübüvveti ispat konusunda delil teşkil edecek olağanüstülükte olduğu, başka bir mucizeye gerek bırakmadığı görüşünü dile getirir. Örnek olarak, Hz. Peygamber'de İslamiyet'in düşmanlarını dize getirecek bir güç ve iktidara ulaştığı dönemde bile kibir ve zorbalığın görülmediğine işaret eder. Sınırlar genişleyip ganimetin artması durumunun, onun zühd ve kanaatini değiştirmedeğini ifade eder. Her yerde nüfuz sahibi olmasına rağmen, cömertliği, hoşgörüsü ve bağışlayıcılığının azalmadığını, bilakis artarak sürdüğünü, kendi çıkarı için kimseye hiddet göstermediğini, nefsî isteklere asla rağbet etmediğini zikreder. Ardından bıraktığı mirasın, maddi değeri olmayan birkaç parça eşyadan oluştuğunu, onların da bağışlanmasını vasiyet ettiğini belirtir.³⁰⁶

Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat sadedinde, ahlaki üstünlüklerini zikreden Manastırlı İsmail Hakkı, onun evliliklerindeki hikmetleri üzerinde de durur. Gençlik döneminde, yirmi beş yılını, yaşlı bir kadın olan Hz. Hatice ile geçirdiği bilgisini veren yazar, onunla evli olduğu sürede, bir başkasıyla evlenmediğini dile getirir. Hz. Hatice'nin vefatından sonraki eşleri içerisinde yalnızca Hz. Aişe'nin ilk evliliği olduğunu belirtir, onunla evliliğinin, yalnızca babası Hz. Ebû Bekir'e muhabbetinin

³⁰⁴ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... [8]*”, *SM*, IV/79 (28 Safer 1328/25 Şubat 1325), s. 1-2.

³⁰⁵ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... [8]*”, *SM*, IV/79, s. 2-3.

³⁰⁶ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... [8]*”, *SM*, IV/79, s. 3.

göstergesi olarak gerçekleştiği yorumunda bulunur. Evliliğin, Hz. Aişe evlenecek yaşa ulaşmadan kararlaştırılmış olup onun akitten birkaç yıl sonra Hz. Peygamber'in evine geldiği bilgisini aktarır. Yine Hz. Ömer'in kızı Hafsa dul kaldığında, onunla da aynı maslahat üzere evlendiği görüşünü belirtir. Hz. Peygamber'in evlilikleri konusunda olumsuz ithamlarda bulunanları sert bir dille eleştiren Manastırlı, izdivaçlarının iddia edildiği gibi şehvi eğilimlerden ibaret olması durumunda, dul ve yaşlı kadınları tercih etmeyeceği yorumunda bulunur. Ayrıca, Hz. Peygamber'in eşleriyle ilgili bilgi verdiği bu kısma düştüğü dipnotta, Hz. Peygamber'in eşlerinden bazılarıyla ilgili çeşitli bilgiler aktarır. Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice ile evliliğinin, nübüvvetten on beş yıl önce, Hz. Hatice kırk yaşındayken gerçekleştiğini, nübüvvetin onuncu yılında vefatına kadar devam ettiğini zikreden yazar, Hz. Hatice sonrası, bütün evliliklerinin bir hikmet ve maslahata binaen gerçekleştiğini yineler. Müslüman olması ve yaşlılığından dolayı kimsenin evlenmeye rağbet etmediği Hz. Sevde ile korunmasız kalmaması amacıyla, eşinin şehit olması sebebiyle büyük bir üzüntü yaşadığı haber verildiğinde Zeyneb bint-i Huzeyme ile evlendiğini dile getirir. Ümmü Habîbe bint-i Ebî Süfyan Müslüman olduğunda, ailesinin ona gücendiğini, onun da Habeş'e hicret etmeyi tercih ettiğini belirten Manastırlı, orada eşini kaybetmesi sebebiyle Hz. Peygamber'in kendisiyle evlendiğini ifade eder. Yine, eşi vefat edip üç çocuğunun kimsesiz kalması üzerine Ümmü Seleme ile bazı siyasi sebepler dolayısıyla Cüveyriye ve Safiye ile, bir cahiliye âdetini kaldırmak üzere Zeyneb bint-i Cahş ile evlendiğini zikreder.³⁰⁷

Böyle nezih ve yüce bir ahlaka sahip olan Hz. Peygamber'e karşı, peygamberlikle dünyevi birtakım menfaatler amaçladığı iddiasında bulunanları utanma ve insaftan yoksun olmakla itham eden Manastırlı, dipnotta, onun asla kendisi ve ailesinin menfaatini gözetmediğine dair açıklamalarda bulunur. Hz. Peygamber'in, kendisine ulaşan mal ve emlaki, ailesi ve eşlerine yeter miktarda dağıtıp kalanını fakirlere infak ettiğinin tevatiiren aktarıldığını dile getirir. Bu sebeple, vefatından sonra, çocuk ve torunlarına, altın ve gümüş gibi herhangi bir miras bırakmadığını, elinde bulunan menkullerin tamamını tasadduk ettiğini, gelir getirenlerini de Allah yolunda vakfettiğini ifade eder. Eşlerine, beytülmalde zaruri ihtiyaçlarını karşılayacak miktarın verilmesini isteyerek, onları ahashın aile ve eşleriyle eşit tuttuğu, haklarında maddi bir fark gözetmediğini belirtir. Kendinden sonra, hilafet makamını, aile ve akrabalarından hiç

³⁰⁷ Aynı yer.

kimseye vasiyet etmediğini zikreden Manastırlı, eğer hikmet görerek böyle bir vasiyette bulunmuş olsaydı kimsenin buna muhalefet edemeyeceğini hatırlatır. Yine kendi aile ve akrabalarından saltanat oluşturmalarını istemediği gibi akraba ve arkadaşlarına, dünyevi makamlara teveccüh etmemeleri, tayin edilmedikçe hâkimiyet sevdasında düşmemeleri tavsiyelerinde bulunduğunun, yönetim işlerinden mümkün olduğu kadar kaçınmalarını emrettiğinin şahitlerle sabit olarak bilindiğini ifade eder. Yazar, bu bilgiler için, *Risâle-i Hamîdiye*'yi kaynak gösterir.³⁰⁸

Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in evliliklerindeki hikmetleri izah ettiğini hatırlatarak, bunlarla birlikte, onun sahip olduğu peygamberlik vasıfları gereğince, zorlama, haksızlık ve yolsuzluk gibi her tür kötü özellikten korunmuş olması - masumiyeti- sebebiyle, ne kadar çok eşe sahip olsa da aralarında adaleti sağlayacağını sabit olduğunu dile getirir. Bu nedenle istediği kadar evlenmesinin şer'an mubah kılınmış olmasının akla aykırı sayılamayacağı görüşünü belirtir. Hz. Süleyman ve Hz. Davud'un da bu sebeple aynı izne sahip olduklarını zikreder. Hz. Peygamber'in eşlerinin, ondan sonra hiç kimseye evlenmemesi emrinin, peygamberliğin saygınlığını koruma, çıkabilecek fitne, fesadı önleme, kötü zanna engel olma gibi önemli sebep ve hikmetlere dayandığını ifade eden yazar, bu konuda, *Risâle-i Hamîdiye Tercümesi*'ne - cilt ve sayfa numarası belirterek- yönlendirir.³⁰⁹

Hz. Peygamber'in kabalık ve sinirlilik gibi özelliklerden uzak ve yüce ahlak sahibi olduğunu, örnek âyetler zikrederek vurgulayan Manastırlı, konuyla ilgili olarak, Türkçe tercümelerinin bulunduğunu belirttiği, “*Şifâ-i Şerîf*”, “*Mevâhib-i Ledünniye*”, “*Şemâil-i Muhammediye*” kitaplarını okuyanların Hz. Peygamber'in kişiliğine yeter derecede vâkıf olacaklarını dile getirir. Yazar, her hakikati anlamak için önemi nispetinde çalışmak gerektiği yorumuyla, dinin yüceliğini anlamak isteyenlerin, batıl görüşleri temel alıp kendi açılarından değerlendiren din düşmanı kimselerin eserlerini yegâne kaynak edinmeleri halinde başarılı olamayacakları göndermesinde bulunur. Hadislerin toplanması konusundaki titiz çalışmaları hatırlatıp, İslami ilimlerde, bu anlayışla

³⁰⁸ Aynı yer.

³⁰⁹ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [9]”, *SM*, IV/80 (5 R. Evvel 1328/4 Mart 1325 [6?]), s. 21.

oluşturulmuş önemli eserler bulunduğuna dikkat çekerek, ancak bunlara müracaatla arzularına ulaşabilecekleri görüşünü ifade eder.³¹⁰

Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in risaletini doğrulayan en sağlam gerekçelerin, yazılarının bu kısmına kadar serdettiği, her dönemde, herkesçe kabul edilebilecek geçerlilikteki aklî deliller olduğunu dile getirir. Hz. Peygamber'den sadır olan diğer mucizelerin, peygamberliği dönemindeki olağanüstü hadiselerin risaleti ispatta dayanak olmadığını belirtir. Hz. Peygamber'in de hiçbir zaman bunları yücelterek başlıca dayanak addetmediğini, peygamberlik davasının doğruluğuna kat'î delil olmak üzere, daima Kur'an-ı Kerîm'i gösterdiğini vurgular. Kur'an'dan başka bir mucize ortaya koyarak muarızlarına meydan okuduğunun da bilinmediğini ifade eder. Hatta bu tür olağanüstülüklerin ikincil derecede öneme sahip olmalarına binaen, akışına bırakmak maksadıyla, gerçekleşmemiş konumuna indirmediğinin de vaki olduğu bilgisini aktarır. Yazar, bu konuda, kâfirlerin Hz. Peygamber'den mucize istemesi üzerine, Allah'ın, mucizelerin ancak onun kudretiyle gerçekleşebileceğini hatırlattığı, Kur'an'ın mucize olarak yeteceğini belirttiği En'âm ve Tâhâ surelerinden âyetleri örnek olarak zikreder. Kur'an'ın hem kendisinin hem de İncil ve Tevrat gibi önceki semavi kitapların asıllarının sıhhatine kesin delil olduğu görüşünü -Beyzâvi'yi kaynak göstererek- yineler. A'râf Suresi'nde, Hz. Peygamber'e, kendisinin onlara Allah tarafından gönderilmiş ümmî bir peygamber olduğunu bildirmesinin söylendiği âyeti de zikreden Manastırlı, bu âyetin, Kur'an'ın açık bir şekilde yeterli mucize oluşunu gösterdiğini belirtir. Hz. Peygamber'in bütün zamanlarda, bütün milletlere gönderildiğinin tevatüren sabit olması için Kur'an gibi devam eden bir mucizeye dayanmasının daha uygun olacağını ifade eder. Kendisinin de yazılarında, kevnî ve hissî mucizeleri hesaba katmadığını, herhangi bir tereddüde meydan vermeyecek aklî ve manevî delillerle nübüvveti ispat yoluna gittiğini dile getirir³¹¹. Bununla beraber, Hz. Peygamber'in mucizelerinin imkânsız değil, Allah'ın kudreti dâhilinde olduğuna kesin olarak inandığını belirten yazar, sahih senedli sağlam rivayetlerde sabit olan bu tür mucizeleri Hadis ve Siyer âlimlerinin zikrettiğine değinir. Bu mucizelerden bir kısmından tevatür seviyesine ulaşması hasebiyle şüphe edilmediği, diğerleri içinde de şöhretleri sebebiyle güvenilir seviyeye yaklaşmış olanlarının çokça bulunduğu

³¹⁰ Aynı yer.

³¹¹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [9]", *SM*, IV/80, s. 21-22.

bilgilerini aktarır. Manastırlı, bu konudaki dipnotunda, konuya dair derlenmiş muteber kitapların en genişlerinden olarak, Muhammed Zerkânî'nin sekiz cilt halinde basıldığını belirttiği “*Mevâhib-i Ledünniye Şerhi*”ni ve Celâleddin Suyûtî'nin, -Hint matbuatından olduğu bilgisiyle- “*Hasâis-i Kübrâ*” adlı kitabını gösterir. Mütekaddimîn imamlarından Beyhakî ve Ebû Naîm İsfahânî'nin “*Delâilü'n-Nübüvve*” isimli eserlerinin muhtasarlarının Hint bölgesinde, Mutezilî olduğunu belirttiği Ebu'l-Hasen Mâverdî'nin “*A'lâmü'n-Nübüvve*” isimli kitabının da Mısır'da basıldığı bilgilerini verir. “*Mevâhib-i Ledünniye*”nin, Bâkî Efendi tarafından tercüme edilerek, İstanbul'da, iki cilt halinde mükerreren basıldığının da erbabinca bilindiğini zikreder.³¹²

Hız. Peygamber'den önceki peygamberlerin ümmetlerini ikna etmek üzere sundukları delillerin hep kevnî mucizeler türünden olduğunu dile getiren Manastırlı, o asırlarda başka türlü ispatın mümkün olamayacağını belirtir, bu durumu insanların henüz fikrî olgunluğa ulaşmamış oluşuyla açıklar. İnsanlığın Hız. Peygamber'e kadar yaşadığı ilerlemeyi -terakkî-İnsanın çocukluğundan itibaren geçirdiği evreler örneğinde izah eder. Hız. Peygamber sayesinde, akıl ve fikrin kıymetinin idrak edildiği ve insanlığın terakkiye engel olacak bağlardan kurtulduğu yorumunda bulunur. Hız. Peygamber döneminde, aklî ve manevî mucizelerin yeterli görüldüğünü tekrarlayarak diğer mucizelerin genellikle zaruri bir ihtiyacı, Allah'ın yardımı ile gidermek üzere gerçekleştiğini belirtir. Bununla birlikte, aklî delillerle ikna olan iman sahiplerinin kararlarını destekleme, iman etmeyi böyle hissî mucizeler görme şartına dayandıran müşrikleri iddialarında alt etme gibi faydaları da olduğunu ifade eder. Hız. Peygamber'den mucize isteyen müşriklere karşı, Allah'ın Kur'an'ın yeterli mucize olduğunu belirttiği örnek âyetler ve bunların tefsirlerine yer veren Manastırlı, zikrettiği bütün âyetler değerlendirilip, asıl maksadın ne olduğu anlaşılınca, Hız. Peygamber'in herhangi bir mucize göstermediği vehmine kapılmanın da imkânsız hale geldiği yorumunda bulunur. Kur'an'ın ortaya koyduğu pek çok konunun, Hız. Peygamber'den açık mucizeler sadır olduğunu gösterdiği yolundaki görüşünü belirtir. Dozy gibi -kendi deyimiyle- inkârcı misyonerlerin, Hız. Peygamber'in hiç mucizesi olmadığı yönündeki iddialarına delil olarak, bu konudaki Kur'an âyetlerini kullanmalarına değinerek, kendi düşüncelerini doğrulamak için her tür yakıştırmayı yaptıkları eleştirisinde bulunur. Onların iddialarına hakikat gözüyle bakan Müslümanlara şaşkınlığını dile getirir.

³¹² Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... [9]*”, SM, IV/80, s. 22.

Manastırlı, hissî deliller daha etkili olmakla birlikte aklî delillerin daha güvenilir olduğunu da göz ardı etmemek gerektiğini hatırlatır. Aklî delillerin, her zaman ve zeminde aynı neticeyi vereceğini, hissî delillerin ise ancak gözlemleyenler tarafından, bir takım ihtimal ve şüphelere bağlı olarak ifade edilebileceğini belirtir. Peygamberliği hiçbir zaman ve zeminle kayıt altına alınmamış ve bütün insanlığa gönderilmiş olan Hz. Peygamber'in risaleti konusunda delilin hissî değil aklî olmasının akıl ve hikmete daha uygun olacağını tartışma götürmez derecede açık olduğu yorumunu yineler.³¹³

Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispata ayırdığı girişine son vererek Dozy'nin kitabıyla ilgili eleştirilerine geçeceğini belirten Manastırlı, son olarak; bütün peygamberlerin insanlığı ıslaha yönelik yeni bir şariat tesis etmekle görevlendirildikleri, Hz. Peygamber de aynı göreve muhatap olduğundan onun da peygamber olduğu şeklinde mantıkî bir ispatta bulunmayı da ihmal etmez.³¹⁴

Manastırlı İsmail Hakkı, Dozy'nin kitabında yer alan iddiaları ayrı ayrı değerlendirmeden önce, onun Arabistan'daki ibtidâî dinlerden bahisle, İslamiyet'in bu önceki dinlerden alındığı, önceki dinlerin tekrarı olduğu yolundaki iddialarına genel olarak cevap verir. Dozy'nin kullandığı kaynaklara -klasik İslam kaynaklarını değil yabancı yazarları tercihi- ve üslubuna dair eleştirilerde bulunur. Onun Araplar'ın putperestliği ve Allah inançları hakkındaki değerlendirmelerini, bu konuda bilgiler veren âyetleri zikretmek suretiyle tenkit eder, düzeltir.³¹⁵

Dozy'nin, kitabın birinci bölümündeki bazı iddialarını -paragrafları alıntılanarak- eleştiren Manastırlı, Mekke'nin tarihine dair verdiği bilgiler konusundaki yanlışlarını ortaya koyar. Mekke'nin, onun belirttiği gibi miladi beşinci asırda, Kureyşliler tarafından yeniden bina edilmediğini, belki o dönemde yönetim Kureyş'e geçtiğinden, sınırların daha fazla genişlediğini dile getirir. Bu konuda, *Kamusu'l-A'lam*'ı kaynak gösteren yazar, onda, Mekke'nin çok eski bir şehir olup ne zaman ve kimler tarafından kurulduğuna dair tarihin sahit bir bilgi veremediğinin belirtildiğini ifade eder. Tahminen, bir zamanlar, muvahhidlerin kiblesi olduktan sonra puthaneye dönüştüğü, cahiliye döneminde de bütün Araplar tarafından, genel bir mabed kabul edildiği, bu sebeple, eskiden beri, Arapların her taraftan, hac için Mekke'ye geldikleri bilgilerinin

³¹³ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [9]", *SM*, IV/80, s. 22-23.

³¹⁴ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [9]", *SM*, IV/80, s. 23-24.

³¹⁵ Bk. *SM*, IV/81, s. 41-45; IV/82, s. 57-59; IV/83, s. 77-80; IV/84, s. 97-99.

yer aldığını belirtir. Yine, şehrin Arap yarımadasının ortasında, önemli bir mevkide bulunması sebebiyle, ziyaretin yanında ticaret açısından da geliştiğinin zikredildiğini dile getirir. Mekke halkının, hacılarla ticaretin dışında, Kızıldeniz, Şam, Irak ve Yemen ile de düzenli olarak kervan ticareti yaptıklarını aktarır.³¹⁶

Manastırlı İsmail Hakkı, Hicaz bölgesinin eskiden beri hiçbir hükümdara bağlı olmadığı, genellikle, halkın zenginlerinden oluşan bir grup tarafından -hükümet-i eşrâf ile- idare edildiği bilgisini verir. Mekke yönetiminde, bazen Cürhüm Kavmi'nin, bazen de Arab-ı müsta'rabe olan İsmailoğulları'nın öne geçtiğini, nihayet İsmailoğulları'ndan olan Kureyş Kabilesi'nin idareyi ele aldığını ve Hz. Peygamber'in bu kabileden zuhur ettiğini zikreder. Medine'ye hicretinden sonra da Hz. Peygamber'in hiçbir şekilde Mekke'den şikâyetçi olmadığını, nefret etmediğini, bilakis bu şehrin faziletlerine dair pek çok âyet ve hadis bulunduğunu dile getirir.³¹⁷

Kâbe'nin Mekke'den daha eski olduğunu belirten Manastırlı, Hz. Âdem'den beri ziyaretgâh olduğu, tufandan önce kaldırıldığı, nihayet, Hz. İbrahim, eşi Hacer ve oğlu İsmail tarafından, Allah'ın emri üzerine, meleklerin yardımı ile yeniden inşa edildiği, onların tavafından itibaren, muvahhidler için bir ibadet mekânı olageldiği bilgilerini aktarır. İsmi, yapısı, yüksekliği gibi konulara değinir, Dozy'nin yanlış bilgilerini düzeltir. Yazar, cahiliye döneminde, Arapların çoğunun putperest olması sebebiyle, Kâbe'nin pek çok kabile için ortak bir puthaneye dönüştürüldüğünü, her kabilenin ilahlarının oraya konulduğunu ve üç yüz altmış kadar putun Kâbe'de yer aldığını zikreder. Tefsirlerin zikrettiğine göre, Hz. Peygamber Mekke'yi fethettiğinde, Kâbe etrafında üç yüz altmış put bulmuş, yayının başı ile onların yüzlerine, gözlerine vurup, "Hak geldi, batıl yerle bir oldu..." âyetini okuyunca, putlar birer birer yere düşmeye başlamış, nihayet hepsi yıkılınca, Hz. Peygamber'in emriyle, Mescid-i Haram dışına çıkarılmış, parçalanarak yakılmıştır.³¹⁸

Manastırlı, Dozy'nin, Kâbe, hacerü'l-esved ve Arapların putperestliğine dair bilgiler verdiği kısımlardan alıntılar yaparak çelişkilerini ortaya koyduktan sonra, onun özellikle Arapların inanışları konusunda sathi bilgiler verdiği eleştirisinde bulunur. İslam tarihi için, İslamiyet'in zuhuruna yakın dönemdeki durum ve sebepleri incelemenin önemine

³¹⁶ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* (14)", *SM*, IV/86 (18 R. Âhir 1328/15 Nisan 1326), s. 129.

³¹⁷ Aynı yer.

³¹⁸ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* (14)", *SM*, IV/86, s. 130.

istinaden, Araplar arasında kabul gören bütün inanç ve mezheplere, genel de olsa eğilmek gerektiği görüşünü ifade eder. Araplar arasında, Dehriyye, güneş ve aya ibadetle karanlık ve aydınlığa ilahlık atfeden Seneviyye, gökyüzü ve yıldızlarla ilgili farklı itikatları bulunan Sâibe mezhepleri gibi farklı inanışlar bulunduğu bilgisini verir. (Bu bilgiye düştüğü dipnotta, “*Bulûğu’l-Ereb fî Ahvâli’l-Arab*” adlı kitapta Arapların batıl mezheplerinin her birinin bildirildiğini zikreder.) Dozy’nin bunlara asla değinmediği gibi, Araplar arasında en yaygın olan putperestliğin sebeplerine de yer vermediğini belirten Manastırlı, puta tapıcılığın sebepleri, ortaya çıkışı ve yayılışından bahsedecek olsaydı ne kadar boş ve manasız olduğunun anlaşılacak, İslamiyet’in yüceliği ve kutsallığının bir kez daha ortaya çıkacağı iddiasında bulunur. Yine bu sayede Hıristiyanlığın da putperestlikten farklı olmadığını meydana çıkacağını dile getirir. Dozy’yi böyle bir sonuca ulaşmamak için kitabında bu konulara yer vermemekle itham eder. Ayrıca, müşrikleri putperestliğe iten davranışlar arasında, bir kimseye karşı aşırı tazim ve yüceltmede bulunma ve ona beslediği sevgiyi kalbinde yücelterek insan konumundan ilah konumuna çıkarma alışkanlığını da zikreder. Bu yolla, onlar adına heykeller dikerek tapındıkları, isimlerine yemin edip onlardan dilekte buldukları bilgilerini aktaran yazar, her müşrikin rab olarak Allah’a inanmakla birlikte, ulûhiyet noktasında tevhide zarar verdiğini, İslam’ın ise her iki noktada da tevhide yerleştirdiğini ifade eder.³¹⁹

Manastırlı İsmail Hakkı, on beşinci tefrikada, müşriklerin şirk inançları ve İslam’ın getirdiği tevhid üzerinde durur, kendi dönemindeki Müslümanlarda görülen şirk tezahürlerinden bahseder³²⁰. Ehl-i Kitab’ın da dini liderlerini rab edinmeleri sebebiyle, Kur’an’da müşriklerle bir tutulduğuna değinirken, -dipnotta- Hz. Peygamber döneminden bir rivayete yer verir. Ehl-i Kitab’dan hiçbir fırkanın, dini önderlerini açıkça ilah edinmediklerini, ancak Allah ile kulları arasında aracı olarak gördüklerini ve onların dünya ve ahirette şefaate edebileceklerini düşündüklerini belirten yazar, mezkûr dipnotta ilahlık atfetmenin yalnızca açıktan olmayacağını, bir kimseyi yüceltme, adına kurban kesme, yemin etme, ondan şefaate umma gibi fiillerin de rab edinmek anlamına geldiğini Kur’an’dan âyetler örneğinde açıklar. Rivayete göre, “Onlar Allah’ı bırakıp, hahamlarını, papazlarını ve Meryem oğlu Mesih’i Rableri olarak kabul ettiler...”

³¹⁹ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... (14)*”, *SM*, IV/86, s. 130-131.

³²⁰ Bk. Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... (15)*”, *SM*, IV/87 (25 R. Âhir 1328/22 Nisan 1326), s. 147-149.

mealindeki âyet (Tevbe 9/31) nazil olduğu sırada, daha önce Hıristiyan olan Adiy b. Hâtem'in Hz. Peygamber'in huzurunda bulunduğunu ve ona, kendilerinin rahiplere ibadet etmediklerini söylediğini aktarır. Hz. Peygamber'in, rahiplerin helali haram, haramı helal kılıp kılmadıkları, onların da bu emre uyup uymadıkları sorusuna evet cevabı vermesi üzerine de Hz. Peygamber'den, bunun rab edinmek olduğu karşılığını aldığını zikreder. Yazar, bu bilgiler için "*Risâle-i Hamîdiye*"'yi kaynak gösterir.³²¹

Kur'an'ın getirdiği tevhid ilkesinin önemini vurgulayan Manastırlı, İslam toplumunun, bu önemli vasiyete her zaman tam anlamıyla sahip çıkmadığı itirafında bulunur. Bu konuda, *Menâr Dergisi*'nden nakille, bir müsteşrikin, Hz. Peygamber'in yirmi yıllık mücadelesi sonunda, şirki tamamen kaldırdığı ve tevhidi yerleştiği, ancak inancın asırlar boyu taşınarak yerleşmiş olması sebebiyle, Müslümanların, bir asır tamamlanmadan, başka ad ve unvanlar altında, bu adetlerine geri döndükleri yolundaki görüşlerine yer verir. Dipnotta, *Menâr*'ın görüşleri zikredilen müsteşrikin Dozy olduğu yolundaki açıklamasına şaşkınlığını dile getiren yazar, onun, bu sözlerini, reddiyesi üzere bulunduğu kitapta söylemeyip başka bir eserinde mi söylediğinin, yoksa bu eserin bir tarafına sıkıştırdığı halde mütercim tarafından mı çıkarıldığının bilinemeyeceğini - imalı bir üslupla- belirtir.³²²

On altıncı tefrikada, öncelikle, -diğer tefrikanın devamı olarak- İslam'ın getirdiği tevhid inancı ile ulaşılan hidayetin ardından, bazı bidatlerin ve yanlış itikatların yeniden ortaya çıkışı ve İslam inancına karışmasıyla ilgili izah ve yorumlarını dile getiren Manastırlı İsmail Hakkı, Dozy'nin İslam öncesi Araplar arasında yaygın olan inançlar konusunda yazdıkları üzerinden değerlendirmelerini de sürdürür.³²³ Onun, İslam'dan önce putperestliğe saplanmış olan Arapların, kendilerine uzun süre peygamber gönderilmediği için, cehalet içinde oldukları, Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte, yüce sıfatlarından haberdar olmadıkları, bu sebeple onları irşad edecek birine olan ihtiyaçlarının açık olduğu yönündeki açıklamalarını alıntılar. Görüşlerini teyitle birlikte, o dönemde yalnız Arapların değil bütün insanlığın Allah'ın sıfatlarına tam olarak vakıf olmadıklarını ekler. O dönemde yaygın olan, karanlık ve aydınlığı kutsama, teslis, birden fazla tanrı edinme, Allah'ın sıfatlarını kabul etmeme v.s. gibi batıl inanışları

³²¹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* (15)", *SM*, IV/87, s. 148.

³²² Aynı yer.

³²³ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* (16)", *SM*, IV/88 (3 C. Evvel 1328/29 Nisan 1326), s. 161-162.

örnek olarak izah eder. Hz. Peygamber'in, bütün kullara, Allah'ı, zat ve sıfatlarıyla, gerektiği gibi tanıtarak, kendisine vahyedilen Kur'an âyetleriyle, onun yaratışı, fiilleri, âlemdeki kanunları gibi önemli noktaları açıklığa kavuşturduğunu dile getiren yazar, konu hakkında ayrıntılı izahat için *Risâle-i Hamîdiye*'ye yönlendirir.³²⁴ Manastırlı, Dozy'nin, cahiliye Araplarında ahiret inancına dair açıklamalarını da zikrederek (çoğunluğunun ahiret inancına sahip olmadığı, bazılarının ise yalnız insanların değil, hayvanların da dirileceğine inanarak, her ölenin mezarına bir deve defnettikleri...), onu sathî kalmakla eleştirir. Yahudi ve Hıristiyanlıkta, Dozy'nin iddia ettiğinin aksine ahiret inancının bulunduğu, zaman içerisinde uğradıkları tahrifatla bu inancın değişmiş olabileceği açıklamasında bulunur. İslam'da ahiret inancının esaslarını belirtmek üzere, İmam Gazâlî'nin "*Mîzânü'l-İlm ve'l-Amel*" adlı kitabından tercüme ettiği bir bölümü nakleder.³²⁵

Dozy'nin, cahiliye Araplarının dinî inançlarıyla ilgili görüşlerini naklederek açıklama ve eleştirilerde bulunmaya devam eden Manastırlı İsmail Hakkı, öncelikle inançlarının sağlam temellere dayanmamasına rağmen başka bir dini kabullerinin zor olduğu yolundaki değerlendirmelerine yer verir. Manastırlı'nın, özetle aktardığını belirttiği alıntılarda, Dozy bu yorumunu, Arapların büyük kısmının başka bir dine sahip olma ihtiyacı hissetmedikleri, zaten dindar bir tabiatları olmadığı, yerleşik putperest ayinlerin, çoğu için yeterli olduğu açıklamalarıyla gerekçelendirmiştir. Onların içlerinden, akıl sahibi kimselerin, putlara, ilahlara inanmadığını, hatta onlarla alay ettiklerini, ancak onlar için düzenlenen, gelenek halini almış olan mevcut ayinleri de atalarına saygısızlık olacağı düşüncesiyle ortadan kaldırmadıklarını belirtmiştir. Kadim Araplar için, dinin özen gösterilecek bir şey olarak görülmediğini, cahiliye şairlerinin de dinden çok az bahsettiğini, eserlerinde, ilahların isimleri dışında, ibadetler, farklı mezhepler ile ilgili tafsilata rastlanmadığını dile getirmiştir. Onların metafizikle zihinlerini meşgul etmeyerek, gündelik hayatları için yaşayışlarıyla, kavimlerinin hissiyatının tercümanı oldukları yorumunda bulunmuştur.³²⁶ Manastırlı, Dozy'nin bu görüşlerine, bazı aklı-selim Araplar tarafından, putlara tapılmamasının ya da hakarete bulunulmasının, müşrik Arapların şirk inancının zayıf olduğunu, inançlarının batıl oluşunun farkında

³²⁴ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* (16)", *SM*, IV/88, s. 163.

³²⁵ Bk. Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* (16)", *SM*, IV/88, s. 163-164.

³²⁶ Bk. Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* (18)", *SM*, IV/90 (17 C. Evvel 1328/13 Mayıs 1326), s. 203-204.

olduklarını göstermeyeceği eleştirisini getirir. Arapların hiçbir zaman putları, yaratıcı, rızık verici olarak görmediklerini, putlara ibadetin farklı sebeplere dayandığını ifade eder. Onların hiçbir şekilde putperest ayinlerini ortadan kaldırma düşüncesinde olmadıklarını belirten yazar, Hz. Peygamber'in etkili uyarı ve irşadına rağmen bu inançlarını terk etmek istememelerini, bunu devam ettirmek üzere her türlü fedakârlığa göze almalarını iki sebebe dayandırır. Birinci sebep olarak, -Dozy'nin de zikrettiğini belirttiği- bu inancı atalarından tevarüs etmiş olmalarını gösterir. Her devirde, cahillerin helakine sebep olduğunu ifade ettiği bu anlayışın, Mekke müşriklerinde ifrat derecesine ulaştığını zikrederek, Sâd Sûresi'nin başlarında yer aldığını belirttiği, “Onlardan ileri gelenler: ‘Yürüyün, tanrılarınıza bağlılıkta direnin, sizden istenen şüphesiz budur.’ Dediler.” mealindeki âyetin (Sâd 38/6) -bir kısmına yer verir- onları bu halleri dolayısıyla kınamak ve uyarmak üzere nazil olduğunu dile getirir. Âyetle ilgili olarak, Hz. Peygamber'in puta tapmanın batıl olduğunu beyan ederek ondan men etmesi üzerine, Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinin, onu şikâyet maksadıyla, Ebû Talib'in meclisinde bir araya geldiklerinde, Hz. Peygamber'in tevhid çağrısını tekrarladığı, Kureyş eşrafının da hep birlikte, ona karşı gelerek atalarının dininde sebat konusunda sözleştikleri açıklamasında bulunur. Manastırlı, bu kısımdaki dipnotunda, Ebû Talib'in de hakikati görüp anladığı, hatta belîğ sözlerle bunu itiraf ettiği halde, bu cahilce anlayıştan -ataları taklit- kurtulamadığı yorumunda bulunur. En sıkıntılı zamanlarda, onun, yeğenine büyük yardımlarda bulunduğunu, zayıf Müslümanları himaye etme hususunda fedakârlık ederek, senelerce, malum mahallede onlarla birlikte mahsur kaldığını dile getirir. Buna rağmen Müslüman olmadığını belirterek, bu tavrını, babası Abdulmuttalib'i çok sevdiği için, onun çizgisinden ayrılmayı kendine yakıştıramamasına, bunu Arap kabilelerine karşı büyük bir ayıp olarak görmesine bağlar. Onun Kasîde-i Lâmiyye'sinde -Arap edebiyatçılarının ittifakıyla, muallâka kasidelerinden daha parlak olduğu ve kırk dört beyitten oluşup “Hazânetü'l-Edeb”de tamamının şerhiyle birlikte yer aldığı bilgilerini verir- Hz. Peygamber'i öven, İslam'a girmeyişini izah eden beyitlerden örnekler aktarır.³²⁷ Cahiliye Araplarının putperestlikten vazgeçmemelerinin ikinci sebebi olarak, şiddetli cehalet ve şeytana uyma nedeniyle, takip ettikleri batıl yolu gerçek hakikat sanarak batıl ilahlarının onları başarı ve kurtuluşa erdireceği ümidi beslemelerini gösteren Manastırlı İsmail Hakkı,

³²⁷ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* (18)”, *SM*, IV/90, s. 204.

müşriklerin çoğunun tevhide akıl erdiremediği yorumunda bulunur. Onların, tevhid daveti karşısında şaşırarak bunun ne kadar garip olduğunu söyledikleri hadisi -on beşinci makede zikrettiğini hatırlatır- tekrar zikreder. İçlerinde Ebû Talib gibi, hakikati anlamasına rağmen, atalarının âdetini terk ederek insanların gözünde konumunun değişmesinden çekinmek gibi sebeplerle dinlerinde kalanlarının nadir olduğunu belirtir. Diğerlerinin, Âd kavmi gibi -âyeti zikreder-, neredeyse Hz. Peygamber'in, putlarını aşığılması, inkâr etmesi sebebiyle büyük bir cezaya çarptırılması beklentisinde olduklarını dile getirir.³²⁸

Manastırlı, ayrıca, Dozy'nin, Araplar'ın Musevilik ve Hıristiyanlığı tercih etmeme sebeplerini açıkladığı ve bu dinlerin inanç sistemiyle ilgili bilgiler verdiği bölümleri aktarır. Onun Hıristiyanlıktaki teslis inancı ve Museviliğin ırk dini oluşu gerekçelerini teyit eden yazar, dipnotta Papaz Levazon'un (?) Yahudilik ve Hıristiyanlıktaki peygamber algısını eleştirdiği, Hz. Peygamber'in son peygamber oluşunu tasdik ettiği hutbesinden bir bölüme yer verir. Tamamen hakikati ortaya koyduğu yorumunda bulunduğu hutbenin, 1896'da, Mısır'da irad edilip *Cerîdetü'l-Müeyyed'de* neşrolunduğunu belirtir. Dozy'nin Araplar arasında yaygın olduğunu belirttiği Haniflikle ilgili görüşlerini de değerlendiren Manastırlı, Haniflik ve Sabiilik ile ilgili bilgiler verir.³²⁹

Dozy'nin, Arapların dinî inançlarıyla ilgili görüşlerinin son kısmını aktaran Manastırlı İsmail Hakkı on dokuzuncu tefrikada Haniflik ile ilgili değerlendirmelerine devam eder. Dozy'nin, Arabistan'a en uygun dinin Haniflik olabileceği, ancak bunun için sabit inanç ve ibadet sisteminin, şeriatının, ruhani silsilesinin, ilahi ya da ilahi telakki edilen bir tasdik olması gerektiği, bunları sağlama vazifesini de Hz. Peygamber'in üstlendiği iddialarını aktaran yazar, Allah'ın birliğine inanmaktan ibaret kalan bir inancın din sayılamayacağını belirtir. Dozy'nin itirafını da hatırlatarak, bu görevi Allah tarafından gönderilmiş elçilerin yerine getirebildiği, böyle sistemli bir dini ancak Allah'ın tesis etmiş olabileceğinin aşikâr olduğu görüşlerini ifade eder. Bu iddianın, Hanifliğin insanlar arasında yerleşmiş, sistemli bir inanç olduğu, Hz. Peygamber'in de onu alıp geliştirerek İslamiyet adıyla tebliğ ettiği anlamına geldiği eleştirisiyle, o dönemde, Hanif olarak adlandırılan kimselerin sayısının çok az olduğunu vurgular. Bir asır

³²⁸ Aynı yer.

³²⁹ Bk. Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* (18)", *SM*, IV/90, s. 205.

içerisinde, tanınan yirmi üç kadar kişi bulunduğu, onlara da oldukça az kimsenin tâbî olduğu bilgilerini verir. Bu kimselerin biyografilerinin “*Bulûğu’l-Ereb fî Ma’rifeti Ahvâli’l-Arab*” adlı kitapta yer aldığını belirten Manastırlı, dipnotta kitapla ilgili bilgiler verir.³³⁰ Yine görüşünü desteklemek üzere, Batılı, tarafsız tarihçi olarak tanıttığı Sidyo’nun (?), “*Hülâsatü Târîhi’l-Arab*” isimli kitabından -dipnotta yazar ve kitap hakkında bilgi verir- bir bölüm aktarır. Sidyo, Arapların maddi zevk ve şahvetlere eğilimleri sebebiyle, buna muhalefet eden İncil’in adabıyla uyuşmadıklarını, içlerinde Varaka b. Nevfel, Osman b. Harîşe (Hârise?), Ubeyd, Zeyd b. Amr gibi bazı kimselerin, Yahudi ve Hıristiyanlıktan aldıkları malumatları birleştirerek cahiliye inançlarına karşı mücadele ettiklerini belirtmiştir. Hatta insanları Hz. İbrahim’in şeriatına davet edenlerin de bulunduğunu fakat bir netice elde edemediklerini ve yakın zamanda bir peygamberin gelerek sapkın inançlara karşı zafer kazanacağını bildirmekle yetindiklerini zikretmiştir.³³¹ Manastırlı, Sidyo’dan alıntılacağı bölümle ilgili dipnotlarında, yazarın zikrettiği isimlerden Ubeyd’in Arap şairlerinin önde gelenlerinden İbnü’l-Ebras el-Esedî olduğu, Allah’ın birliğine dair kasideleri bulunduğu, oldukça sağlıklı bir şekilde birkaç yüz yıl yaşadığı, Münzir b. İmrai’l-Kays isimli yöneticinin emriyle azledildiği, garip yaşam hikâyesinin muhâdarât kitaplarında anlatıldığı bilgilerini aktarır. Zeyd b. Amr ile ilgili olarak da aşare-i mübeşşereden, Hz. Peygamber’in eniştesi Saîd’in babası olduğunu, ahiret saadetine ulaşacağına dair hadisler bulunduğunu zikreder. Hz. Peygamber ile bi’setten önce karşılaştığını dile getirir. Nübüvvet iddiasında bulunduğu söylendiğini -Celal Devvânî’yi zikreder- ancak bunun sahil olmadığını belirtir. Şam’da bulunduğu sırada bir rahibin, kendisine, Hz. İbrahim’in dinini orada bulamayacağı, kendi beldesine gidip yakında kavminden çıkacak elçiyi beklemesi, onun Hz. İbrahim’in dinini ihya edeceği yolunda sözler söylediğini rivayet ettiği bilgisini verir. Peygamberlik iddiasında bulunan bir kişinin peygamber arayışında olamayacağı yorumunda bulunur. Hz. Peygamber’in nübüvvetinden beş yıl önce vefat ettiğini, ancak gerçekleşmeden önce, onun peygamber olacağını tasdik ettiğini, hatta buna dayanarak, bazı muhaddislerin -*İsabe*’de

³³⁰ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... [19]*”, *SM*, IV/91 (24 C. Evvel 1328/20 Mayıs 1326), s. 219-220. Mezkûr kitapla ilgili dipnot için bk. s. 220.

³³¹ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... [19]*”, *SM*, IV/91, s. 220.

belirtildiğini zikreder- onu ashab arasında saydıklarını, kendisinin muvahhid olup putu tapıcılıkla mücadele ettiğini ifade eder.³³²

Dozy'nin iddialarındaki tutarsızlıkları ortaya koyan ve onu sıhhat ve güvenilirliğine bakmaksızın, esası olmayan delillerle İslam hakkında karalamada bulunmakla eleştiren Manastırlı İsmail Hakkı, Rum kayseri Herakl'in İslam ile ilgili araştırma tarzını örnek gösterir. *Risâle-i Hamîdiye*'nin dördüncü cildinde, Buhari'den tercüme edilerek aktarıldığını belirttiği rivayete göre, Herakl'in, Hz. Peygamber'in ahir zaman peygamberi olup olmadığını anlayabilmek için, düşmanlarına onunla ilgili bazı sorular sorduğunu anlatır. Ebû Süfyân ve arkadaşları ticaret için Suriye'ye gittiklerinde, onları huzuruna çağırılan Herakl, onlara, Hz. Peygamber'in dinine girdikten sonra, nefretle dininden dönen olup olmadığını sormuş, onlardan, böyle bir şey olmadığı cevabını alınca da gerçek imanın bu olduğu, gönüllere yerleştiğinde, ondan ayrılmanın mümkün olmadığı yorumunda bulunmuştur. Yazar, onun dinden dönüşü sorma amacını, kabul aşamasında zorlama ya da basiretsizlik olabileceği, ancak içine girildiğinde, zamanla hakikatin anlaşılacağı düşüncesiyle açıklar.³³³

Manastırlı, "Tekmile-i Kelâm" ara başlığı altında, İslam'dan önce, Arapların durumunu genel olarak tasvir eder. Onların yalnız inançlarıyla ilgili kusurları olmayıp ahlaklarının da bozulduğunu, bütün kabilelerin, cehalet içinde, fitne ve fesada boğulduğunu, birbirlerine karşı düşmanlıkla, savaş, gasp, hırsızlık gibi kötü adetlerin hüküm sürdüğünü, hak din arayışında olmadıkları gibi putperestliği de devam ettirme inadını sürdürdüklerini dile getirir. Hz. Peygamber'in, hak dini bekleyen, İsrailoğullarına gönderilen dinlerin hissiyatına sahip insanlarla muhatap olmadığı, bilakis, zikrettiği durumda, batıl inancını cahilce savunan insanlarla mücadele etmek durumunda kaldığı, bunun da zihni, kalbi vahye açık insanlara tebliğ etmekten çok daha zor olduğunun ortada olduğu görüşlerini ifade eder. Diğer peygamberlerin tebliğlerini de örnek göstererek, Hz. Peygamber'in yükünün çok daha ağır olduğu yorumunda bulunur. Basiret sahibi kimselerin, onun üstesinden geldiği durumu göz önünde

³³² Aynı yer.

³³³ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [19]", *SM*, IV/91, s. 220-221.

bulundurdularında, risaletinin şüphe götürmez derecede hakikat olduğu kanaatine ulaşacakları düşüncesini vurgular.³³⁴

Manastırlı İsmail Hakkı, yirminci tefrikadan itibaren, Dozy'nin kitabında, hicret öncesi Hz. Peygamber'in hayatına dair bilgi verdiği bölümle ilgili değerlendirmelerine başlar. Yazıda nakledilen kısımda, Dozy, İslam geleneğine göre, Hz. Peygamber'in miladi 571 yılı Nisan ayının yirminci günü dünyaya geldiğini belirtmiş, bu tarihin itibari olduğu, Hz. Peygamber'in kendisinin bile belki gerçek doğum tarihini bilmediği iddiasında bulunmuştur. O dünyaya gelmeden, bir Mekke kervanı ile Suriye'ye giden babasının, dönüş yolunda hastalanarak -yirmi beş yaşındayken- vefat ettiğini, oğluna çok az bir miras bıraktığını, bütün servetinin, beş deve, birkaç koyun ve bir köleden ibaret olup yaklaşık iki bin franka tekabül ettiğini dile getirmiştir. Ailesi ile ilgili olarak da, hacılara vermek üzere suyunu çekme hakkıyla zezem kuyusuna sahip oldukları, bir derece itibarları olduğu, ancak önemli derecede asil ve nüfuz sahibi olmadıkları, müttefik ve koruyucularının az olmasının bunu gösterdiği yolunda açıklamalarda bulunmuştur. Hz. Peygamber'in, altı yaşındayken, annesini -annesinin çok sinirli ve hararetli bir mizaca sahip olduğunun anlaşıldığı yorumunda bulunarak- kaybettiğini ve onu çok seven, ona çocuklarından daha fazla ihtimam gösteren dedesi Abdulmuttalib'in himayesine girdiğini, iki sene sonra, o da vefat edince, amcası Ebû Talib'in yanına geçtiğini zikretmiştir.³³⁵ Dozy'yi iddialarında bayağılık ve garazkârlıkla itham eden, onu kuşatıcı bir üsluba sahip, tarafsız bir araştırmacı olarak tanımlayan mütercimi eleştiren Manastırlı, bu kasıtlı saldırının anlaşılabilmesi için, öncelikle Fransız olduğunu belirttiği tarihçi Sidyo'nun (?) görüşlerini tercüme ile -bilgileri kıyaslamak üzere- yazısında nakleder. (Bunun ardından, muteber İslami kaynaklardan delillerini sunacağını belirtir.) Sidyo, Abdulmuttalib b. Haşim'in, miladi 497 yılında doğup, 520'den 579 senesine kadar, Mekke'de hükümetin koruyucusu -muhâris- olduğu ve vatanını Habeşlilerin hücum ve istilasından koruduğu (Manastırlı, dipnotta, yazarın burada Fil Vakasına işaret ettiğini belirtir, s. 235) bilgilerini verir. Oğlu Abdullah'ın, Benî Zühre Kabilesinin reisi, Vehb'in kızı Âmine ile evlendiğini belirtir. Manastırlı, Sidyo'nun bu malumatı üzerine, parantez içi, evlilik gerçekleşikten sonra, Hz. Abdullah'ın alnındaki nûr-ı Muhammedî'nin Hz. Âmine'ye geçtiğinin sahih rivayetlerle sabit ve malum olduğu

³³⁴ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [19]", *SM*, IV/91, s. 221-222.

³³⁵ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [20]", *SM*, IV/92 (1 C. Âhir 1328/27 Mayıs 1326), s. 235.

bilgisini aktarır. Sidyo'dan naklettiği, miladi 570 senesi Ağustos ayına denk gelen Rebû'l-Evvel'in on ikisinde, Âmine'nin Hz. Peygamber'i dünyaya getirdiği, doğumdan iki ay önce vefat eden babasının ona yalnız beş deve ve "Ümmü Eymen" isimli Habeşî cariyeyi bıraktığı şeklindeki malumata düştüğü dipnotta da bu cariyeye ile ilgili bilgiler verir. Asıl adı "Bereke" olan cariyenin, fil vakasında, Habeşliler'den ganimet olarak alındığını belirten Manastırlı, Hz. Peygamber Hz. Hatice ile evlendiğinde, serbest bırakılıp Ubeyde isimli bir Habeşliyle evlendiğini, ondan Eymen adlı bir oğlunun dünyaya gelmesiyle kendisine "Ümmü Eymen" adı verildiğini dile getirir. Eşi Ubeyde'nin vefatı sonrası, Zeyd b. Hârise ile evlendiğini ve bu evlilikten Hz. Usâme'nin dünyaya geldiğini zikreder. Eşi Zeyd ve oğlu Usame'nin Hz. Peygamber tarafından çok sevildiği gibi kendisinin de onun nezdinde oldukça değerli olduğunu ifade eden yazar, bu konuda Hz. Âişe'den bir rivayeti aktarır. Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in bir gün, âdeti üzere testiden su alıp içtiği sırada, Ümmü Eymen'in ondan biraz su istediğini, kendisinin ona Hz. Peygamber'den böyle bir şeyin istenmeyeceğini söylemesi üzerine, Hz. Peygamber üzerindeki hizmetinin bundan daha çok olduğu cevabını verdiğini, Hz. Peygamber'in de bunun doğru olduğunu belirterek ona su verme inayetinde bulunduğunu nakletmiştir. Manastırlı, bu bilgiler için "*İnsânü'l-Uyûn*"u kaynak gösterir. Sidyo'dan tercüme edilen kısımda, Hz. Peygamber'in altı yaşına geldiğinde annesini kaybedip dedesi Abdulmuttalib'in himayesine alındığı bilgileri de yer alır. Sidyo, ayrıca, onun sünnetli ve göbeği kesilmiş olarak doğduğu, bu sebeple (Manastırlı, görmüş olduğu rüyalar ve başkalarının onda gördüğü, nübüvvetle delalet edecek olağanüstülükler sebeplerini de ekler) dedesinin, şanının çok yüce olacağını söyleyerek ona ihtiramda bulunduğunu zikreder. 579'da, dedesinin vefatı üzerine, amcası Ebû Talib'in himayesine geçtiğini belirtir. Ticaret maksadıyla Şam'a giden amcası Ebû Talib'in, onu Mekke'de bırakmaya kıyamayarak -on üç yaşındayken- beraberinde götürdüğünü anlatan Sidyo, Busra'ya -Havran civarına- vardıklarında, Bahira isimli rahiple görüşüklerini zikreder. Bu rahibin Ebû Talib'e, yeğenini kendi memleketine geri götürmesi, Yahudilerin saldırılarından koruması tavsiyesinde bulunması, onun ilerde yüce bir insan olacağını söylemesi üzerine, Ebû Talib'in Şam'a gitmekten vazgeçerek, ticareti orada tamamlayıp Mekke'ye geri döndüğünü aktarır. Manastırlı, bu bilginin ardından verdiği dipnotta, o dönem, Mısır'da devlet okullarında -medâris-i emîriyye- okutulmakta olan, Edward Fandik (?) isimli Batılı bir öğretmenin

yazdığı “*Târîhu’l-Arab*” adlı kitapta bu konunun daha ayrıntılı ele alındığını belirterek, ilgili kısmı aktarır. Kitapta, Hz. Peygamber ve Ebû Talib’in bulunduğu kervan Busra’ya ulaştığında, bilge bir rahibin manastırdan çıkarak, kervanın içine girdiği, Hz. Peygamber’i aradığı, bulduğunda, elini tutarak, onun şöhretinin doğu ve batıya yayılacağını, yüce bir şana sahip olacağını söylediği, ona doğru geldiğinde, başı üzerinde, bir bulutun ona gölge olduğunu gördüğünü belirttiği anlatılmıştır. Sidyo, ayrıca, Hz. Peygamber’in, on dört yaşındayken, Kureyş ve Kinâne ile Hevâzin kabileleri arasında, Ukâz bölgesinde gerçekleşen Ficar Savaşı’nda amcası ile birlikte bulunduğu bilgisini verir. Onun, gençliğinde de yumuşak huyluluk, doğruluk, güvenilirlik gibi özellikleriyle tanındığını, güzel ahlakı ve kötü alışkanlıklarda uzak yaşantısı sebebiyle, kavmi arasında “el-Emîn” unvanıyla anıldığını zikreder. Onun güvenilirliği ve yüce ahlakıyla tanındığını öğrenen Huveylid’in kızı Hatice’nin, kölesi Meysera ile birlikte Şam tarafına, adına ticaret yapması teklifinde bulunduğunu ve bu konuda anlaştıklarını aktaran Sidyo, Hz. Hatice’nin ticaretle uğraşan varlıklı bir kimse olduğunu belirtir. Hz. Peygamber’in bu seferden yüksek bir kazançla döndüğünü, Meysera’nın, yolda onunla ilgili edindiği izlenimlerini Hz. Hatice’ye aktarmasıyla, Hz. Hatice’nin onun şanının yüceliğini bir kez daha anladığını ve bu kez, aracı vasıtasıyla, evlenme teklifinde bulunduğunu anlatır. Bu esnada, Hz. Hatice’nin kırk yaşında olup, Hz. Peygamber’in ise yirmi beşini tamamlamış olduğu bilgisini veren Sidyo, yirmi adet genç deve karşılığında - mihr olarak- evlilik akdinin gerçekleştiğini ifade eder. Hz. Hatice’nin, hicretten üç yıl önce gerçekleşen vefatına kadar bu birlikteliğin sürdüğünü zikreder. Manastırlı, bu konudaki dipnotunda, yine Fandik’in Tarih’inden, Hz. Peygamber yirmi beş yaşını tamamladığı sırada, zengin, itibar sahibi dul bir kadın olan Hz. Hatice’nin, ona, herkesten daha fazla hisse verileceğini vaat ederek, malıyla Şam’a ticaret yapması teklifinde bulunduğu, dönüşten sonra, Hz. Hatice’nin belirttiği ilgisi üzerine, Hz. Peygamber ile evlendikleri ve Hz. Peygamber’in yirmi iki yılı onunla birlikte geçirdiği bilgilerini aktarır. Yazar, Sidyo’nun tarihinden yaptığı alıntılarını burada sonlandırdığını belirterek, kendi değerlendirmelerine geçer.³³⁶

Manastırlı, Siyer ve Hadis kitaplarında, kesin belgelere dayanan, sahih beyanlar bir yana, zikredip alıntılarda bulunduğu yabancı kitaplar nazar-ı itibara alındığında bile Dozy’nin ifadelerinin pek çok yönden yanlış ve hatalı olduğunun görüleceği yorumunda

³³⁶ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [20]”, *SM*, IV/92, s. 235-236. Belirtilen dipnotlar için, bk. s. 236.

bulunur. Dozy'nin iddialarına dair eleştiri ve düzeltmelerini maddeler halinde sıralar. Öncelikle, Hz. Peygamber'in doğumunun miladi 570 senesinde gerçekleştiği bilgisinin, Sidyo'nun derin ve titiz çalışmalarda meydana getirdiğini belirttiği eserinde açıkça ortaya konduğu görüşünü ifade eder. Bununla birlikte, İslam kültüründe miladi tarihin çok açık olmadığı, yalnız bazı muteber kaynaklarda, Büyük İskender'in vefatından sekiz yüz seksen iki yıl sonra gerçekleştiği bilgisinin zikredildiğini dile getirir. İslam kaynaklarının hepsinde, Hz. Peygamber'in Fil Olayının gerçekleştiği yıl doğduğu bilgisinin var olduğunu belirten yazar, bu olay ile ilgili bilgiler verir. Mekke'ye saldıran fil ordusunun, Kâbe'yi yıkarak Mekke halkını ortadan kaldırma niyetinde olduklarını, "Ebrehe" komutasında, pek çok fülle Hicaz topraklarına hücum ettikleri sırada, olağanüstü bir şekilde helak edildiklerini aktarır. Bu olaydan elli gün sonra, Rebû'l-Evvel ayının on ikinci Pazartesi günü Hz. Peygamber'in dünyaya geldiğini, bu yılın oldukça bereketli geçmesi sebebiyle fetih ve ibtihâc yılı olarak anıldığını belirtir. Bu bilgilerle birlikte ne miladi tarih ne de İskender tarihinin zikredilmediğine dikkat çeken Manastırlı, yalnız o yılın Rebû'l-Evvel'inin Nisan ayına denk geldiğinin rivayet edildiğini ve bu tesadüfün, İngilizce bir Tarih kitabında da -gayet muteber bir kitap olduğu yorumuyla- açıklandığını ifade eder. Yazar, bununla ilgili dipnotunda, müellif ve eser ismi belirtmeksizin, bu tarih kitabının da oldukça tarafsız yazıldığı kanaatini belirterek, görüşlerine destekleyici olmak üzere, tercüme ettiği ilgili kısmı aktarır. Buna göre, Müslümanların inandığı son peygamber Hz. Muhammed'in, miladi 569 senesi nisanının on üçüncü günü, Mekke'de dünyaya geldiği belirtilmiştir. Ailesinin, Arapların en meşhur, Hz. İbrahim'in büyük oğlu İsmail'e dayanan nesebiyle tanınan Kureyş kabilesinin en şerefli kolundan olduğu, dedesinin Sidâne görevini üstlendiği, babası Abdullah'ın, Hz. Peygamber'in doğumundan önce, annesinin ise o altı yaşındayken vefat ettikleri bilgileri zikredilmiştir. Amcası Ebû Talib'in himayesinde yaşayan Hz. Peygamber'in, cömert tabiatlı, yüce bir ahlak ve hayâ sahibi olduğu, üstün zekâsı ve dirayetiyle tanındığı, vaktini, yaşlılarından ayrı, uzlette tefekkürle geçirdiği ifade edilmiştir. Bir gün, kendisine yöneltilen, eğlenceye katılma teklifine karşı, insanın, alçak işler ve batıl meşguliyetler değil, güzel işler ve hayırlı amaçlar için yaratıldığı cevabını verdiği aktarılmıştır. Manastırlı, Hz. Peygamber'in doğum tarihi ile ilgili olarak, Fil Vakası, tevatüren nakledilmiş büyük olaylardan olup herkes tarafından malumken ve buna dayanan tarihlendirme bütün kaynaklarda açıkça görülürken, miladi

tarihlendirme ne şekilde olursa olsun tarihin netliğine halel getirmeyeceği yorumunda bulunur. Dozy'nin, İslam kaynaklarına rahatlıkla ulaşabilecekken, miladi tarihi İslam geleneğinde gereklilikmiş gibi göstererek zikrettiği tarihi itibari addetmesini gülünç bir iddia olarak değerlendirir. Tek bir haberle, muteber belgeleri karalamaya çalışmanın garabetinden bahisle, Dozy'yi öven mütercimi de eleştirir. Manastırlı, ayrıca, insanlar arasında az çok şöhret bulan kimselerin bile doğum tarihleri çoğunlukla bilinirken, henüz doğumu esnasında pek çok olağanüstülükler zuhur etmesiyle, dikkatleri üzerine çeken, çocukluğundan itibaren faziletleriyle meşhur, ehl-i kitabın âlimleri tarafından, ileride yüce bir şana ulaşacağına haber verilmesi dolayısıyla, olağanüstü özelliklerinin herkes tarafından anlatılageldiği Hz. Peygamber'in doğum tarihinin günü ve ayıyla net olarak bilinmemesinin mümkün olmadığı yolundaki delilini de serdedir. Parantez içinde, onun olağanüstülüklerinin, tevatüre ulaşacak seviyede kesinleşmiş olduğu, bu bilgilerin, siyer ve hadis kitaplarında, sahih senetlerle, ayrıntılı bir şekilde beyan edildiği açıklamasında bulunur. İçinde buldukları dönemde, farklı milletler arasında yaygın olan semavi kitaplarda yer alan, bu konuya ait beyanatların, “*Risâle-i Hamîdiye*”ye alındığı bilgisini verir, onların da bu noktada güvene etkisi olduğu yorumunda bulunur.³³⁷

Dozy'yi, Hz. Peygamber'in karakter ve yaşantısını dikkate almaksızın yalnızca maddiyata bakmakla eleştiren Manastırlı İsmail Hakkı, onun, Hz. Peygamber'in babasından fazlaca miras kalmamasını bir eksiklikmiş gibi sunmasının, hatta bunu frank cinsinden hesaplama yoluna gitmesinin garip olduğunu ifade eder. Ayrıca, onun “cariye” yerine “köle” ifadesini kullanmasını vukufsuzluk olarak değerlendirir. Ek olarak, “Şukrân” adında Habeşli bir kölenin de babasından Hz. Peygamber'e miras kaldığı rivayet edilmiş olmakla birlikte, tercih edilen haberin, bu kölenin satın alma ya da hibe yoluyla mülk edinildiği yönünde olduğu açıklamasında bulunur.³³⁸

Yirminci tefrikadan devamla, Dozy'nin iddialarını maddeler halinde değerlendirmeye devam eden Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın Medine'de vefat ettiği açıklamasının doğru olduğunu belirterek, orada bulunan, Benî Neccâr'dan “Tâbi'a” isimli (dipnotta, bu ismin, “Nâbiğa” şeklinde de zapt edilmiş olduğu belirtir) kimsenin evinde defnedildiği bilgisini verir. Kervanla Suriye'ye kadar gittiğinin ise

³³⁷ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [20]”, *SM*, IV/92, s. 236-237. Dipnot için, bk. s. 237.

³³⁸ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [20]”, *SM*, IV/92, s. 237.

kesin olmadığını ifade eder. Meşhur rivayete göre, Hz. Peygamber'in doğumuna üç-dört ay kaldığı sırada, Abdulmuttalib'in, oğlu Abdullah'ı, doğacak çocuğu tebrik için Mekke ileri gelenleri ve kabile reislerinin ziyarete geleceklerini söyleyerek, Medine'ye gönderdiğini, dayılarını ziyaret edip dönüşte de buranın hurmalarından gerektiği kadar getirmesini tembih ettiğini aktarır. Hz. Abdullah'ın, oraya ulaştığında hastalandığını, babasının dayıları (Parantez içinde, kendi dayısı olmadığını belirtir, dedesi Haşim'in, orada, mezkûr kabilede bir kızla evlendiği ve Abdulmuttalib'in bu evlilikten dünyaya geldiği açıklamasında bulunur) olan Benî Adiy tarafından güzel bir şekilde bakılıp tedavisine ihtimam gösterilmesine rağmen, bir ay sonra vefat ettiğini dile getirir. Abdulmuttalib'in, Abdullah'ın hastalandığı haberini alınca, -anne baba bir- kardeşi Zübeyr'i yanına gönderdiğini belirten Manastırlı, o Medine'ye ulaştıktan birkaç gün sonra vefatın gerçekleştiğini ifade eder. Daha sonra gönderdiği büyük oğlu Hâris'in ise Abdullah'ın vefatından sonra Medine'ye ulaşabildiğini zikreder.³³⁹

Manastırlı, Dozy'nin, Hz. Peygamber'in ailesiyle ilgili olarak, Mekke'de, Hacılar suyunu vermek göreviyle, zezem kuyusuna sahip oldukları, çok asil ve nüfuz sahibi olmadıkları yolundaki açıklamalarını cehalet ve gerçeği gizleme olarak nitelendirir. Kureyş Kabilesinin Arapların en şerefli kabilesi olduğu konusunda hepsinin görüş birliğinde olduklarını belirten yazar, dipnotta, Kureyş kelimesi, kökeni, kavmin sahip olduğu özellikler, kolları, önemli görevleri, bu görevlerin içerikleri hakkında bilgiler verir. Hz. Peygamber'in mensup olduğu Haşimî kolunun da Kureyş'in en seçkin kabilesi olduğunun ilim erbabınca malum olduğu, dedesi Abdulmuttalib'in, o dönem Cumhuriyet idaresine sahip olan Hicaz'da, seçim yoluyla, lider olduğu, uzun süre bu görevi sürdürdüğü bilgilerini -Sidyo'yu kaynak göstererek- zikreder. Dozy'ye daima maddi vasıfları ön plana çıkararak manevi üstünlükleri göz ardı etmekle eleştiren Manastırlı, Hz. Peygamber'in ailesinin çok asil olmadığı iddiasıyla yetindiği, örnek olarak daha asil bir kabileyi gösterme yoluna gitmediği, zira Haşimîlerden daha asil bir kabile bulamayacağı yorumunda bulunur.³⁴⁰

Hz. Peygamber'in tarihçilerin ittifakıyla Adnân'da son bulunduğu belirtilen nesebinin, birkaç batında, İsmail b. İbrahim'e kadar ulaştığı bilgisini veren Manastırlı İsmail Hakkı, onunla Adnan arasındaki silsilede (temiz ve yüce olarak tanımlar) yer alan bütün

³³⁹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [21]", *SM*, IV/95 (22 C. Âhir 1328/17 Haziran 1326), s. 288.

³⁴⁰ Aynı yer.

atalarının biliniyor olduğu, her birinin kendi devrinin seçkinlerinden olduğunu dile getirir. Ebu'l-Hasen Mâverdî'nin, “*A'lâmu'n-Nübelâ*” adlı kitabından, Hz. Peygamber'in nesebine bakıldığında, silsilenin temizliğinin, atalarının yüceliği ve cömertliğinin görüleceği, alçak bir özelliğe rastlanmayacağı, bilakis bütün atalarının lider, şeref sahibi, meşru olarak doğmuş (tahâretu'l-mevlid) olmalarının nübüvvetin şartlarından olduğu yolundaki açıklamasını nakleder.³⁴¹

Manastırlı, siyer kitaplarında, Hz. Peygamber'in bütün atalarıyla ilgili malumatın ayrıntılı olarak yer aldığını belirtir. Kendisinin, yazısında, ona en yakın olan Haşim ve Abdulmuttalib ile ilgili bilgiler aktaracağını ifade ederek, bu tefrikada Haşim'in biyografisine ve onunla ilgili meşhur rivayet ve menkıbelere yer verir.³⁴²

Manastırlı İsmail Hakkı, yirmi ikinci tefrikada, Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'in biyografisine yer verir. Onun kişiliği, yaşayışı, ahlakı, asıl adı, Abdulmuttalib adını alışı ile ilgili rivayetler, Mekke reisliği, çocukları, onları yetiştirme tarzı, zulümden uzak oluşu, ahrete olan inancı, ömrünün sonlarına doğru puta tapıcılığı tamamen bıraktığı, tevhid inancına sahip olduğu gibi konulara değinir. Güvenilir rivayetlere göre, onun Kur'an ve Sünnette güzel karşılanan pek çok özelliğe, Allah'ın ilhamı olarak sahip olduğu yorumuyla, onun adağı yerine getirme, haram nikâhlardan uzak durma, kız çocuklarını diri diri gömmekten kaçınma ve bunu men etme, içki, zina gibi kötü fiilleri haram kabul etme, Kâbe'yi çıplak tavaf etmeyi kötüleme gibi âdetlerini örnek olarak zikreder. (Bu fiillerinin, “*İnsânü'l-Uyûn*”da, İbn Cevzî'den nakille sıralandığı bilgisini verir.) Alnında görüldüğü söylenen nûr-ı Muhammedî meselesinden de bahseden yazar, bu konuda, “*Mevâhib-i Ledünniye*”yi kaynak gösterir.³⁴³ Bu nûrun insanlar tarafından da fark edilir olduğu ve bu sebeple kendisine saygı gösterildiğini, bazı cahiliye şairlerinin onu öven şiirler yazdıklarını belirtir. Ondaki nûr-ı Muhammedî sayesinde, bazı ihtiyaçlarının cevaplandığını tecrübe eden Kureyş Kavminin, kıtlıktan

³⁴¹ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [21]”, *SM*, IV/95, s. 288-289.

³⁴² Bk. Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [21]”, *SM*, IV/95, s. 289-290. Manastırlı, Haşim ile kardeşi Ümeyye arasındaki duello ile ilgili rivayetin ardından, Haşimiler ve Emeviler arasında süren anlaşmazlığın buna dayandığı, fesadın hep Emeviler tarafından zuhur ettiği yorumunda bulunur, örnek olarak, Hz. Peygamber'e karşı Ebû Süfyan'ın, Hz. Ali'ye karşı Muaviye'nin, Ehl-i Beyt'e karşı Yezid'in, bütün Aleviler ve Abbasiler aleyhinde Emevi Halifelerinin yaptıklarının hadsiz olduğunu dile getirir. Hz. Ali'ye karşı Muaviye'yi zikrettiği kısma düştüğü dipnotta, “*Nasâih-i Kâfiye*”yi bu konuda kaynak olarak zikreder. Müellifin Sünni olup, ayet ve hadisler ışığında iddiada bulunduğunu belirtir. Nur-ı Nübüvvet meselesine de değinen yazar, *Mevâhib-i Ledünniye* ve şerhlerini kaynak gösterir: s. 289.

³⁴³ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [22]”, *SM*, IV/97 (7 Recebü'l-Ferd 1328/1 Temmuz 1326), s. 319-320.

endişe duyduklarında, onu yanlarına alarak yağmur duasına çıktıklarını, dualarına icabet konusunda onu vesile gördüklerini anlatır. Hz. Peygamber doğduktan sonra, Abdulmuttalib'in, onu da yağmur dualarına beraberinde götürdüğü, Ebû Talib'e de gerektiğinde onu vesile kılması tavsiyesinde bulunduğu bilgilerini aktarır.³⁴⁴

Manastırlı, Abdulmuttalib'in dualarının kabul olduğu bahsi dâhilinde, onun Fil Vakasında da düşman askerlerinin helaki için dua ettiğini ve karşılığının hemen görüldüğünü zikrederek, bu olay ile ilgili bilgiler verir. Binlerce düşmanın Mekke'ye yaklaşıp hücum edecekleri sırada, Mekke halkının Abdulmuttalib'in etrafına toplanarak yardım istediğini belirten yazar, onun halka hitabını ve Allah'a duasını aktarır. O dönemde, Habeşistan'a tâbî bulunan San'a-i Yemen emîri Ebrehe b. es-Sabbâh (?) ve maiyetindeki askerlerin Hıristiyan olduklarını belirtir. Mekke halkının ise çoğunlukla putperest olmakla birlikte, yaratılmışları Allah'a ortak koşmadıkları gerekçesiyle, kendilerini tevhide teslis inancına sahip olanlardan daha yakın gördüklerini, bu sebeple de Allah'ın himayesine layık oldukları iddiasında bulduklarını dile getirir. Ebrehe ordusunun, Kâbe'yi yıkarak Kureyşlileri hatta bütün Hicaz sakinlerini yerle bir etmeye yönelik bu hareketlerinin din düşmanlığından ziyade siyasî ve iktisadî sebeplere dayandığını ifade eden Manastırlı, zira bütün Arap kavminin Kâbe ile kalbî bağı olduğunu, her yıl, ziyaret amacıyla orada toplanarak birbirleriyle görüştiklerini, kardeşliklerini pekiştirdiklerini dile getirir. Bu durumun, San'a hükümetinin varlığı ve devamına hizmet etmediği, bilakis yıkılmasına sebep olabileceği düşüncesiyle, Arap kavimlerini kendine çekmek için, Ebrehe'nin, San'a şehrinde, görkemli bir kilise inşa ettirdiği bilgisini verir. İnsanların, bundan böyle, Kâbe'yi bırakarak, hac ve ziyaret için bu yeni mekâna gelmelerinin daha uygun olacağını, bütün Arap kabilelerine ilan ettiğini zikreder. Arapların ise, bu davete icabet bir yana, kavî ve fiilî tepkide bulduklarını, bu durumu alaya aldıklarını, bununla ilgili hicviyeler yazdıklarını, hatta içlerinden bir grubun, San'a'ya kadar giderek, gece vakti, kiliseye saldırıda bulunduğunu aktarır. Bunun üzerine, gücünü göstermek üzere Kâbe'yi yıkmadıkça, insanların ilgisini bu yöne çekemeyeceğini anlayan Ebrehe'nin büyük bir ordu hazırlayarak yola çıktığını belirten yazar, bu güç gösterisini daha da artırmak için, Habeş tarafından, eğitimli filler getirterek, onları ordunun ön kısmına yerleştirdiğini anlatır. Bu şekilde, geçtiği yerlerde korku ve dehşet bırakarak, Mina ile Müzdelife arasındaki Muhasser Vadisine kadar

³⁴⁴ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [22]", *SM*, IV/97, s. 320.

geldiklerini, ancak filleri oradan ileriye götüremediklerini, özellikle “Mahmûd” adlı, oldukça büyük, beyaz bir filin, yere çökerek -başka yönlere çevrildiğinde hareket ettiği halde- Mekke’ye doğru tek bir adım bile atmadığını zikreder. Manastırlı, bu durum onlar için apaçık bir delil teşkil ettiği halde, bunu göz ardı ederek, filleri bırakıp ileri doğru hareket ettiklerini ve bu esnada ebabil kuşlarının saldırısına uğradıklarını (dipnotta ebabil kelimesi ile ilgili açıklamalarda bulunur) belirtir. Kuşların attıkları küçük taşların başlarına dokunarak beyinlerini akıttığı ya da taşlardan yayılan mikropların oluşturduğu yaralar sebebiyle kısa zaman içinde helak oldukları rivayetlerini aktarır. Yazar, dipnotta, Muhammed Abduh’un, mikropların sebep olduğu bulaşıcı hastalıklar nedeniyle helakin gerçekleştiği yorumunda bulunduğu, Fil Suresi ile ilgili tefsirine yer verir.³⁴⁵

Fil olayının, Hz. Peygamber’in doğduğu yıl gerçekleşen, onun peygamberliğine işaret eden olağanüstülüklerden olduğunu yineleyen Manastırlı, dipnotta, İmam Râzî’nin, Eş‘arî mezhebine göre, Hz. Peygamber’in nübüvvetini işaret etmesine binaen, mucizelerin peygamberlikten önce gerçekleşmesinin caiz olup peygamberlik öncesi, Hz. Peygamber’in başı üzerinde dolaşan bulutun bu kabîlden olduğu yolundaki görüşünü zikreder. Seyyid Şerif Cürçânî’nin ise *Şerh-i Mevâkıf*’da mucizenin peygamberlik iddiasına mukârenetini esas kabul ederek bundan önce gerçekleşen olağanüstülükleri keramet addettiğini belirtir. Nebi olan kimsenin, nübüvete ulaşmadan önce de evliyadan aşağı bir mertebede olmayacağını aşikâr olduğu yorumunda bulunur.³⁴⁶ Manastırlı, bu olaydan kırk sene sonra nazil olan Kur’an’da, Allah’ın yardımının Kureyşlilere hatırlatıldığını, olayın, “Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi?” ibaresiyle tasvir edildiğini, zira o sırada hayatta bulunanların birçoğunun bu olaya bizzat şahit olduğunu, bir kısmının da tevatür yoluyla, şahit olmuş kadar iyi bildiklerini ifade eder. Arapların, bu olayın gerçekleştiği yıldan hareketle, “Fil yılı” şeklinde tarih tuttuklarının da bilinen bir gerçek olduğunu belirtir. Dipnotta, içinde buldukları dönemden epey önce, Corci Zeydan tarafından titiz çalışmalar sonucu yazılıp, o dönemde, Zeki Megâmiz Efendi’nin tercümesiyle, *Yeni İkdâm Gazetesi*’nde yayınlanmaya başlandığı bilgisini verdiği “*Medeniyet-i İslâmiye Tarihi*”nde, bu kıssanın -ayrıntılı olmasa da- gerçekliğine işaret edildiğini dile getirir. Hicretten önce birinci

³⁴⁵ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [22]”, *SM*, IV/97, s. 320-321.

³⁴⁶ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [22]”, *SM*, IV/97, s. 321.

asrın ortalarında, Habeşlilerin, askerleri, silahları ve filleriyle, Kâbe'yi istila etmek üzere, Mekke'ye yaklaştıklarının ve hiçbir şey yapamadan defedildiklerinin zikredildiğini belirtir. Parantez içinde, bu defetmenin, olağanüstü şekilde helak edilmeleriyle gerçekleştiğinin açıklanmadığına dikkat çeker, muhtemelen, Hıristiyan âlemine çok ağır geleceği mülahazasıyla bundan kaçınılmış olacağından, bu kadar haksızlığın hoş görülebileceği yorumunda bulunur. Yine, kitapta, o esnada, Kâbe sidaneti görevinin Abdulmuttalib'de bulunduğu bilgisinin verildiğini, Arapların bu hadiseyi, "Fil Yılı" adıyla tarih başlangıcı edinmelerinden, olayın olağanüstü bir etki bıraktığının anlaşıldığı yorumunda bulunulduğunu ifade eder. Mezkûr telifin, -İslam kaynaklarının yanında- Batılı ilim adamları tarafından yayınlanan, ciddi ve taassuptan uzak İslam Tarihi eserlerinden olduğu görüşünü belirterek, müellif ve mütercimi hizmetleri dolayısıyla tebrik eder.³⁴⁷

Dozy'nin, Hz. Peygamber'in ailesinin asil ve nüfuz sahibi olmadıklarına dair iddiasına cevaben, Hz. Peygamber'in dedesi Abdulmuttalib'i anlatmaya devam eden Manastırlı İsmail Hakkı, onun insanlar arasında adaletle hükmedişi ve himayesi ile ilgili rivayetler bağlamında (Ebû Süfyan'ın babası Harb b. Ümeyye ile ilgili iki rivayet üzerinden) Kureyş üzerindeki etkin nüfuzundan bahseder. Dozy'yi, güvenilir olduğunu belirttiği bu rivayetleri göz önünde bulundurmamış olması sebebiyle eleştirir.³⁴⁸

Manastırlı, Abdulmuttalib'in Hz. Peygamber'e çok değer verdiğini, ona karşı, her zaman hürmetli ve muhabbetli olduğunu dile getirir. (Dipnotta, Dozy'nin de bu gerçeği inkâr edemediğini, ancak bunun sebeplerini açıklamaya yanaşmadığını belirtir.) Bu tavrına sebep olarak, Hz. Peygamber'in doğumundan önce ve sonra, Ehl-i Kitab âlimleri, Arap kâhinleri ve feraset sahibi kimselerden aldığı malumatlar, kendi gözlemediği alâmetler ve özellikle, gördüğü müjdeleyici rüyaları sıralar. Abdulmuttalib'in her zaman, Hz. Peygamber'in yüce bir şanı olacağını, Arap kavminin onun sayesinde yükseliş yaşayacağını söylediğini ifade eder. Kureyş nazarında önemli bir saygınlığa sahip olan Abdulmuttalib'in Kâbe'ye her gelişinde, kendine özel hazırlanan -ondan başka kimsenin oturmadığı- makama oturduğunu, Kureyş ileri gelenlerinin de onun etrafına toplandıklarını anlatan Manastırlı, Hz. Peygamber'in de

³⁴⁷ Aynı yer.

³⁴⁸ Bk. Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet... [23]", SM, IV/98 (14 Recebü'l-Ferd 1328/8 Temmuz 1326), s. 337.

çocukluğunda, bazen insanların arasından geçerek dedesinin yanına oturduğunu zikreder. Bazı zamanlar, dedesinden önce gelerek, onun makamına geçtiğinin de vaki olduğunu belirtir. Bir defasında, amcalarından birinin, Hz. Peygamber'in dedesinin makamına oturmasını engellemek istediğini, bunu gören Abdulmuttalib'in, bunu yapmasına izin vermediğini, ona dokunmamaları uyarısında bulunup onun kıymetinin herkesten fazla olduğunu söylediğini ve sonra onu yanına alıp oturttuğunu, sevgiyle sırtını okşadığını aktarır. Yine, Abdullah b. Abbas'ın, babasından naklen aktardığı benzer bir rivayeti de zikreder. Rivayette, Hz. Abbas, Abdulmuttalib'in Hicri İsmail'de, kendisi için tefriş edilmiş, özel bir makamı bulunduğunu, Harb b. Ümeyye ve sair Kureyş eşrafının onun yanına dizildiklerini, hiçbirinin bu makama doğrudan giremediklerini aktarır. Bir gün, Hz. Peygamber'in gelip, doğruca o makama oturduğunu, orada bulunanlardan biri, onu kolundan tutarak kaldırmak isteyince, üzülerek ağlamaya başladığını dile getirir. Abdulmuttalib'in, onun ağlama sebebini anladığında, ona dokunmamalarını, onu kendileriyle bir tutmamalarını söylediğini ifade eder. İsmiyle de temeyyüz eden torununun, kendisinde tabii olarak bir üstünlük hissettiğini belirten Abdulmuttalib'in, kendisinin de bu üstünlüğü fark ettiği, onun, ileride hiçbir Arabın ulaşamayacağı yüce bir mertebeye ulaşacağı ve hepsinin gurur kaynağı olacağı ümidi taşıdığı açıklamasında bulunduğunu aktarır. Onun bu tavsiye ve övgüsünden sonra, hiç kimsenin Hz. Peygamber'e bir engellemede bulunmadığını, ne zaman o makama gitmek isterse, kendisine yol açtıklarını, istediği gibi gidip oturabildiğini zikreder.³⁴⁹

Abdulmuttalib'in şanını bir kat daha artıran diğer bir hadisenin de zezem kuyusunu yeniden açma hikâyesi olduğunu dile getiren Manastırlı İsmail Hakkı, asırlarca kapalı kalan kuyunun yerinin ona bildirilmesinin Hz. Peygamber'in nübüvvetine delalet eden mucizelerden olduğu yorumunda bulunur. Bu kıssanın Hz. Ali tarafından da rivayet edildiğini belirterek, onun salih rüya yoluyla aldığı malumat doğrultusunda, oğlu Haris ile birlikte, kazı çalışmalarını bizzat yürüterek, zezem kuyusunu yeniden açığa çıkarmasının, Kureyş nazarındaki muhabbet ve saygınlığını kat kat artırdığını, bu sayede bütün rakiplerine karşı galip geldiğini ifade eder. Yazar, dipnotlarda, kuyunun

³⁴⁹ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [23]”, *SM*, IV/98, s. 337-338.

kapanması ile ilgili tarihi bilgileri ve Abdulmuttalib'in rüyası ve zezem kuyusunu açması hakkındaki rivayeti –ayrıntılı olarak- aktarır.³⁵⁰

Dozy'nin, Hz. Peygamber'in annesi Hz. Âmine ile ilgili olarak, onun sert mizaçlı ve asabi bir insan olduğu yolundaki iddiasının apaçık bir iftira olduğunu belirten Manastırlı, onun, Hz. Peygamber'i de düşüncesiz ve sinirli bir insan olarak tanımladığı bölümlere -annesine çekmiş olacağı yorumuyla- dayanak olmak üzere kullanmak amacıyla, hiçbir kaynağa dayanmaksızın, kendi vehmiyle bu tür çirkin yakıştırmalarda bulunduğunu ifade eder. (Söz konusu kitapta yer alan bu cümleleri sayfa numarasını da belirtmek kaydıyla aktarır.) Onu, İslamiyet'e karşı bu garazkâr tutumu, Hz. Peygamber'e ve annesine karşı iftiraları ve sınırı aşan üslubu nedeniyle ağır bir dille eleştirir.³⁵¹

Dozy'nin, iddialarına cevap sadedinde, Hz. Peygamber'in çocukluk dönemi hakkında bilgiler veren Manastırlı İsmail Hakkı, annesi Âmine'nin Medine'den dönüş yolunda hastalanarak "Ebvâ" denilen yerde vefat ettiğini belirtir. Dipnotta, Ebvâ'nın konumu hakkında -İbn Dahlân'ın *Misbâh-ı Münîre*'sinden- bilgiler verir, Hz. Âmine'nin, önce Ebvâ'da defnedildiğini, ancak Hz. Peygamber'in, onu Mekke'de ziyaret ettiğine dair rivayetlerden, daha sonra, Mekke'ye nakledildiğinin anlaşıldığını ifade eder. Onun vefatından hemen önce, Hz. Peygamber'e şefkatini izhar eden bir şiir okuduğunu ve bu beyitlerin, o sırada yanında bulunan Esmâ bint-i Rühem adlı kadından, Hafız Ebû Nuaym (?) ve İmam Ahmed Beyhakî'nin rivayet ettiklerini dile getirerek, bu beyitleri nakleder (*Mevâhib-i Ledünneye*'yi kaynak gösterir). Tevhidi vurgulayan, Hz. Peygamber'i öven, onun İslam ile görevlendirileceğini bildiren bu beyitlerde, cahiliye dönemi vefat eden Hz. Âmine'nin muvahhid olduğunun, Hz. Peygamber'in de tevhidi tebliğ üzere gönderileceğini bildiğinin sabit olduğu görüşünü ifade eder. Celâleddin Suyûtî gibi meşhur din âlimlerinin de bu görüşte olduğunu ve bu konuda ince araştırmalar yaptıklarını belirterek, Hz. Abdullah'ın da böyle değerlendirildiğini, her ikisinin de cennete gireceğinden şüphesinin olmadığını dile getirir. Tercih edilen görüşün, Abdulmuttalib'in de muvahhid olup cennete gireceği yönünde olduğu, o devirde, haniflerden sayılan başka insanlar da bulunduğu bilgilerini verir, "*Mevâidü'l-En'âm*" isimli eserinde, bu konuyu ayrıntılarıyla ele aldığını belirtir. Manastırlı, Hz.

³⁵⁰ Bk. Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet... [23]*", *SM*, IV/98, s. 338.

³⁵¹ Bk. Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet... [23]*", *SM*, IV/98, s. 338-339.

Âmine'nin vefatının gerçekleştiği Medine'ye yolculuklarının sebebinin, Benî Adiy kabilesinden, Abdulmuttalib'in dayılarını ziyaret olduğunu ifade eder. Bu ziyaretinde, Ümmü Eymen ve Hz. Peygamber'i beraberinde götürdüğü, ayrıca, yanlarında başka kimselerin de -erkek ve kadın- bulunduğu bilgisini verir. Hz. Abdullah'ın vefat ettiği evde, bir ay kadar misafir olduklarını, Hz. Peygamber'de görünen nübüvvet alâmetlerinin bazı Yahudilerin dikkatini çekmesi üzerine, daha fazla kalamadıklarını dile getirir. Hz. Peygamber'in, hicretten sonra, o evi ashabına göstererek, orada geçen çocukluk anılarına dair bazı şeyler anlattığının rivayet edildiğini belirtir. Parantez içerisinde, daha sonra, annesinin kabrini ziyareti esnasında ağladığının rivayet edildiğini zikreder. Bu ziyaretin Mekke'de gerçekleştiğinin, Hz. Aişe ve Abdullah b. Mesud'dan rivayet olduğunu, Siyer âlimlerinin, bu rivayetle, Hz. Âmine'nin naşının Mekke'ye nakledildiği çıkarımında bulduklarını belirtir. Annesinin vefatı üzerine, Ümmü Eymen'in, yanında bulunan kimselerle beraber, Hz. Peygamber'i Mekke'ye getirip dedesine teslim ettiği bilgisini veren Manastırlı, teslim sırasında, dedesinin çok hüznünlendiğini, onu şefkatle bağrına bastığını ve bir daha yanından ayırmadığını dile getirir.³⁵²

Manastırlı, Dozy'nin, Hz. Peygamber'in yetim ve öksüz oluşunu, aşağılayıcı bir üslupla belirtmesini, onun sahip olduğu yücelik ve güzelliklerden habersiz olduğu yorumuyla eleştirir. Hz. Peygamber'in, âyette, "O seni yetim bulup barındırmadı mı?" ifadesiyle belirtildiği üzere, Allah tarafından korunarak terbiye edildiğini, yetim olduğu halde, kavmi içinde, güzel ahlakı, edebi ve ilmiyle tanındığını dile getirir. Ahlak ve ilminin, onun en açık mucizeleri olduğunu, kendisini Allah'ın terbiye ettiğine dair hadisinin de bunu gösterdiğini, basiret sahiplerinin, bu mucizeleri inkâr edilemez şekilde açıkken, onun nübüvvetini kanıtlamak üzere başka delil arama ihtiyacı görmediklerini ifade eder. İmam Muhammed Bûsırî'nin, "*Kasîde-i Bür'e*"sinde, bunu dile getirdiği beytini aktarır.³⁵³

Dozy'nin, Hz. Peygamber'i, annesinin vefatı ardından, dedesi Abdulmuttalib'in yanına aldığına dair ifadesinin de tam olarak doğru olmadığını belirten Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in zaten annesiyle birlikte, Abdulmuttalib'in evinde,

³⁵² Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [24]", *SM*, IV/99 (21 Recebü'l-Ferd 1328/15 Temmuz 1326), s. 351-352.

³⁵³ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [24]", *SM*, IV/99, s. 352.

himayesinde bulunduğu, annesinin vefatıyla, sorumluluğun tamamen ona geçtiği, daha fazla şefkat ve özen göstermeye başladığı bilgilerini verir. Dozy'nin, Hz. Peygamber'e karşı Abdulmuttalib'in özel ilgi ve muhabbeti üzerinde de fazla durmadığı, yüzeysel olarak incelediği yorumuyla onun torununa karşı bu derece hassas olmasının tek sebebinin yetim ve yaşça küçük oluşu olamayacağı, müellifin bunu sorgulaması gerektiği yolundaki görüşünü dile getirir. Abdulmuttalib'in, siyer kitaplarında isimleri zikredilen, on kadar erkek ve altı kız çocuğu olduğunu, onlardan bir kısmının, aynı tarihlerde, küçük yaşta olmuş olacağını, bir kısmının da vefat ederek, arkasında yetim bırakmış olmasının da muhtemel olduğunu belirtir. Eğer Hz. Peygamber, çocukluğunda, karakterinin, ahlakının güzelliğiyle öne çıkmış olmasaydı ve onun yüceliğine işaret eden mucizeler, alâmetler görülmeseydi, bolca çocuk ve toruna sahip olan dedesinin ona karşı, bir an bile yanından ayırmayacak derecede olağanüstü bir bağlılık ve muhabbet beslemesinin beklenemeyeceği yorumunda bulunur. Bazı insaf sahibi batılı tarihçilerin - isim belirtmez-, Hz. Peygamber'in fitratındaki yücelikle, bütün akrabaları, hatta Mekke halkı gözünde dikkat çektiği, özel bir konuma sahip olduğu gerçeğini itiraftan, Dozy kadar uzak durmadıkları görüşünü ifade eder. Bu minvalde, seçimi dolayısıyla mütercime de eleştirilerini ifade eder.³⁵⁴

Manastırlı, Dozy'nin zikrettiği, annesinde iki yıl sonra, dedesinin vefat etmesiyle, Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Talib'in yanına geçtiği bilgisinin doğru olduğunu belirtir, o sırada Hz. Peygamber'in sekiz yaşını henüz doldurmuş olduğunu ekler. Bununla ilgili olarak, hicretten sonra, Hz. Peygamber'e, Abdulmuttalib'in vefatını hatırlayıp hatırlamadığı sorulduğunda, hatırladığı, o esnada sekiz yaşında olduğu cevabını verdiği rivayeti aktarır. Yine, Ümmü Eymen'den, Abdulmuttalib vefat edip, dedesi "Kusay"'ın yakınlarına defnedilmek üzere Hacûn mezarlığına naklolunduğu sırada, Hz. Peygamber'in de beraberlerinde bulunarak ağladığını gördüğü açıklamalarını nakleder. Yazar, bu konuyla ilgili dipnotunda, Ümmü Eymen hakkında, -Hz. Peygamber'in dadısı, "Bereketü'l-Habeşiyye"- uzun bir ömre sahip olduğu, Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında da bir müddet yaşadığı, son eşi, Hz. Peygamber'in çok sevdiği Zeyd b. Harise'den, "Usâme" isimli meşhur kumandanın dünyaya geldiği bilgilerini verir. (Parantez içinde, zikri geçen sahabîlerin menkıbelerinin, el-Hâc Zihni Efendi'nin "*el-Hakâuk*" isimli eserinde yer aldığını belirtir.) Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in bile, onun

³⁵⁴ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [24]", *SM*, IV/99, s. 352-353.

Hız. Peygamber'e hizmeti sayesinde mazhar olduğu feyz ve saadete hürmetle, ziyaretine gittiklerini zikreder. Parantez içinde, Ümmü Eymen'in, Hız. Peygamber döneminde, Uhud ve Huneyn Gazvelerine katıldığı, bu gazvelerde, Müslümanlara sakalık ve cerrahlık hizmetlerinde bulunduğu bilgisini -el-Hakâık'ı kaynak göstererek- aktarır. Manastırlı, ayrıca, Abdumuttalib'in vefatının, bütün Mekke ahali tarafından musibet telakki edilerek görülmemiş bir mateme sebep olduğunu, günlerce çarşı ve pazarların kapalı kaldığını belirtir. Bu halin, onun Mekkeliler gözündeki yüksek mertebesine delil olduğu yorumunda bulunur. Vefatından önce, Hız. Peygamber'in yüceliğini ve şanını çocukları ve torunlarına anlatan beliiğ bir konuşma yaptığını, onu, babası Abdullah'ın öz kardeşleri olan Zübeyr ve Ebû Talib'e emanet ettiğini ve onlara önemli tavsiyelerde bulunduğunu dile getirir.³⁵⁵ Hız. Peygamber on dört yaşını doldurduğunda, amcası Zübeyr'in vefat etmesi üzerine, himayesinin tamamen Ebû Talib'e geçtiğini dile getiren Manastırlı, bir rivayete göre, Ebû Talib'in, henüz Abdumuttalib zamanındaki şefkatini gören Hız. Peygamber'in onun himayesini bizzat tercih ettiğini zikreder.³⁵⁶

Ebû Talib ile ilgili açıklamalarına devam eden Manastırlı İsmail Hakkı, onun da Abdumuttalib gibi, içki içmek benzeri kötü fiilleri kendisine yasaklamış, pek çok güzel vasıfla öne çıkmış bir kimse olduğunu zikreder. Hız. Peygamber'in, dadısı Ümmü Eymen'e, annesinden sonra, kendisinin annesi olduğunu söylediği gibi, Ebû Talib'e de nübüvvet sonrasında bile, "babam" tabirini mükerreren kullandığı bilgisini verir.³⁵⁷

Manastırlı, Ebû Talib'in asıl isminin Abd-i Menâf olup (dipnotta, Rafızîlerin onun ismine dair iddialarına, Müslüman olduğu yolundaki görüşlerine değinen yazar, onları ve genel olarak Şiileri bazı görüşleri dolayısıyla eleştirir dipnota), büyük oğlu Talib sebebiyle bu künyeyi aldığı ve daha ziyade bununla tanındığı açıklamasında bulunur. Onun, Hız. Peygamber'i çok sevdiğini, bütün çocuklarından üstün tuttuğunu, çocukluğunda, onu yanında yatırdığını, en güzel yiyecekleri ona verdiğini dile getirir. Manastırlı, Ebû Talib'in künyesini izahı sırasında düştüğü dipnotta, onun çocuklarıyla ilgili bilgiler verir, açıklamalarda bulunur. Ebû Talib'in, Talib dışında, Ukayl, Cafer ve

³⁵⁵ Yazar dipnotta Hız. Peygamber'in zikri geçen iki amcası ve babası Abdullah'ın annelerinin Fatıma bint Amru'l-Mahzûmî olup en küçüklerinin Abdullah olduğu bilgisini verir. Diğer amcalarının başka annelerden olup içlerinde Hız. Abdullah'tan daha küçüklerinin de bulunduğunu ifade eder. Örnek olarak, Hız. Peygamber ile Hız. Hamza arasında dört, Hız. Abbas arasında ise iki yaş kadar fark bulunduğunu belirtir: s. 353.

³⁵⁶ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [24]", *SM*, IV/99, s. 353.

³⁵⁷ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [25]", *SM*, IV/100 (28 Recebü'l-Ferd 1328/22 Temmuz 1326), s. 367.

Ali olmak üzere, aralarında onar yaş fark olan üç erkek çocuğu daha bulunduğunu, Ümmü Hânî ve Cemane adlarında, iki de kız çocuğa sahip olduğunu dile getirir. Talib haricindeki bütün çocuklarının İslamiyet’i kabul ettiklerini belirten yazar, Talib’in, müşriklerin saflarında yer aldığı Bedir Savaşında öldürüldüğü bilgisini verir. Ukayl’ın ise, Bedir Savaşında esir düştüğünü, Hz. Abbas tarafından fidyesi verilerek serbest bırakıldığını ve Hudeybiye Vakasından bir az evvel Müslüman olduğunu zikreder. “Zü’l-Cenâhain” ünvanıyla tanınan Cafer’in İslam’a girişi epey önce olup Müslümanlar arasında yüce bir şana sahip olduğu, Habeşistan’a hicret eden gruba öncülük ettiği açıklamasında bulunur. Medine’ye dönüşünün Hayber Fethi’ne denk gelmesi sebebiyle, Hz. Peygamber’in, “Hangisine sevineceğimi bilemiyorum; Hayber’in fethine mi yoksa Cafer’in gelişine mi?” dediğini, onu alnından öpüp kucakladığını ve ona Mescid-i Şerif yanında bir hane tahsis ettiğini aktarır. Manastırlı, bütün çocukların annesi Fatıma bint-i Esed b. Haşim’in Müslüman olup hicretten sonra, Medine’de vefat ettiği bilgisini verir. Hz. Peygamber’in, onun vefatında, naşına kendi gömleğini giydirdiğini ve bizzat kabrine yatırdığını, sebebi sorulduğunda da Ebû Talib’den sonra kendisine en çok iyilik ve şefkatte bulunanın o olduğu cevabını verdiğini zikreder. Yazar, dipnotta belirttiği bu bilgiler için “*Üsdü’l-Gâbe*”yi kaynak gösterir.³⁵⁸

Babası Abdulmuttalib’in servetinin bütün çocuklar arasında paylaştırılmış olması sebebiyle, Ebû Talib’in geniş bir maişete sahip olmadığını belirten Manastırlı İsmail Hakkı, bunun yanında, Hz. Peygamber’i himayesi sebebiyle, o hanesinde bulunduğu müddetçe, maddi ve manevi berekete mazhar olduğunu dile getirir. Her zaman, çocukları için hazırladığı yemekler ne kadar az olursa olsun, Hz. Peygamber yemeğe katıldığı zaman, hepsini doyurduğu hatta arttığını gözlemlediğini ifade eder. Ümmü Eymen’den rivayeten, Hz. Peygamber’in çocukluğunda, bir kez bile açlık ve susuzluk şikâyetinde bulunmadığını, çoğunlukla, sabahları zembenden bir iki yudum su içerek günü geçirdiğini, kendisine yemek teklif edildiğinde, aç olmadığını söylediğini, Ebû Talib’in sofrasında bulunmasının da sırf onun hatırına riayet maksadıyla olduğunu aktarır. Ebû Talib’in bu himaye ve kefaletini, nübüvvetten sonra da devam ettirerek çok büyük fedakârlıklar gösterdiğini, nübüvvetin onuncu yılına kadar süren ömrü boyunca -

³⁵⁸ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [25]”, *SM*, IV/100, s. 368.

daha sonra bu konuyu izah edeceğini belirtir-, Hz. Peygamber'i Mekke müşriklerinin taarruz ve tecavüzlerinden koruduğunu dile getirir.³⁵⁹

Manastırlı, Ebû Talib ile ilgili sunduğu bilgilerin, bütün siyer ve tarih kitaplarında, sahih senedler ve açık belgelerle teyit edilmiş olmaları bakımından, şüphe ihtimali olmayan gerçekler olduğu açıklamasıyla, Dozy'nin, *Tarih*'inde, bu konuyla ilgili zikrettiklerini alıntılararak, eleştirilerini serdedir. Dozy, Ebu Talib'in çok cömert bir kimse olduğunu, ancak ailesinin zaruri ihtiyaçlarını bile temin edemeyecek derecede fakir olduğunu, bu nedenle Hz. Peygamber'in, kendi maişetini sağlamak durumunda olduğunu görerek, çobanlık yapmaya başladığını, Mekkelilerin keçi ve koyunlarını muhafaza ettiğini dile getirmiştir. Çobanlığın Araplar nazarında alçak bir iş olduğu, bu yüzden işin çoğunlukla kadınlar ve esirlere terk edildiği iddialarında bulunmuştur. Hz. Peygamber'in, çobanlıktan aldığı maaşın çok cüzi olması sebebiyle, sûs meyvelerinin ziraatiyle de ilgilendiğini zikretmiştir. Bu iddialara maddeler halinde eleştirilerini sunan Manastırlı, öncelikle, çok fakir ve aciz durumda tasvir edilen bir kimsenin belirtilen derecede cömert olmayacağı argümanıya, Dozy'nin düştüğü tenakuza dikkat çeker. Muteber kitaplarda, Ebû Talib hakkında, onun Kureyş'in saygın ve bilge kimseleri arasında yer aldığı, önemli olaylarda kendisine müracaat edildiği bilgilerinin verildiğini belirterek, bu derece nüfuz sahibi bir kimsenin zengin olmayabileceği, ancak tarif edilen derecede fakir olmasının da mümkün olmadığı yorumunda bulunur. Onun ticaretle meşgul olduğunun da bilindiğini, ara sıra kervanla Suriye'ye gittiğini, hatta Hz. Peygamber'in de on iki yaşındayken, kendi isteği üzerine, ona refakat ettiğini, Bahira isimli rahiple görüşmesinin de bu yolculukta gerçekleştiğini -siyer kitaplarının ayrıntılı olarak aktardıklarını- ifade eder. Ayrıca, Ebû Talib, Dozy'nin bahsettiği derecede ihtiyaç sahibi olsaydı, Hz. Peygamber'in hamisi olan Abdulmuttalib'in Hz. Peygamber'i ona emanet etmek yerine, bu göreve taleplerini ıstiyakla belirten zengin oğullarına bırakacağı görüşünü dile getirir. Abdulmuttalib'in bu konuda, daha çok şefkat ve samimiyeti gözetmiş olmakla birlikte, geçim ve idareyi asla önemsememiş olduğunun da söylemeyeceği izahında bulunur.³⁶⁰

Hz. Peygamber'in çobanlık ve meyve satıcılığı yaptığını, tahkir edici bir üslupla iddia eden Dozy'nin, ona, geçimini sağlama zarureti isnad ederek, onun risaletinin yüceliğini

³⁵⁹ Aynı yer.

³⁶⁰ Aynı yer.

indirgeme amacı taşıdığı eleştirisinde bulunan Manastırlı, Araplarda çobanlıkla ilgili yorumlarının da bu amaçla uydurulduğu görüşünü dile getirir. Çobanlıkla geçimini sağlamanın, nübüvvetin faziletlerinden yüz bin mertebe uzak olduğu yorumunda bulunur. Hz. Peygamber'in, koyun gütmekle meşgul oluşunun, siyer kitaplarında, Üçüncü Ficar ve Hilfu'l-Fudûl vakalarından önce zikrolunduğu göz önünde bulundurulduğunda, o esnada kendisinin henüz buluğa ermiş olduğunun anlaşıldığını ifade eder. Bu vakalar sırasında, Hz. Peygamber'in on dört yaşında olduğunun açıkça bilindiğini belirtir. Yazar, dipnotta, Ficar Savaşları (Mekkelilerin haram aylarda ya da Harem-i Şerif dâhilinde yaşamış oldukları bu vakaların dört kez gerçekleştiğini, bunların Siyer kitaplarında ayrıntılarıyla anlatıldığını belirtir) ve Hilfu'l-Fudûl (gasp edilen malların geri verilmesi ya da tazminini ile ilgili olarak, Hz. Peygamber'in amcası Zübeyr öncülüğünde, Abdullah b. Cüd'ân'ın hanesinde, malum isimler tarafından gerçekleştirilen bir anlaşma olduğunu belirtir) hakkında bilgiler verir. Adaleti sağlama ve mazluma yardım amacından ötürü, Hilfu'l-Fudûl'a Hz. Peygamber'in de -on dört yaşındayken- katıldığını, orada bulunmakla iftihar ettiğine dair hadisi bulunduğunu zikreder.³⁶¹

Hz. Peygamber'in, bir süre koyun çobanlığı yaptığını, peygamberlerin hayatlarında bir müddet çobanlıkla iştigal ettiklerini belirttiği hadislerle yer veren Manastırlı, onların bu uğraşlarından maksadın geçim sağlamak olmadığı yorumunda bulunur. İnsanları terbiye ve idare konusunda bir alıştırma olması gibi manevi istifadelerde bulunma olduğu, hayvanların en zayıfı ve sakini olan koyunlarla uğraşmanın, onları ihtiyaca ve zamana göre otlatma neticesinde, doğal hallerini müşahede etmenin, bu yolla sıkıntı ve telaştan uzak kamanın kişinin merhametini artıracığı, nefis tezkiyesi sağlayacağı görüşünü dile getirir. Dozy'ye, çobanlık hadisesine sathi bir nazarla bakarak, bunu kasıtlı saldırılarına alet etme çabasında olduğu eleştirisinde bulunur. Bütün peygamberlerin, ilk zamanlarında bu işle meşgul olmaları sebebiyle bu fiilin sünnetullah olduğunu ifade eder. Bu sebeplerle, peygamberlerin çobanlıkla meşguliyetlerini, diğer insanların çobanlığı gibi değerlendirmenin doğru olmayacağını, bunun, onlarda bulunan

³⁶¹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [25]", *SM*, IV/100, s. 369.

bir hikmet gereği, Peygamberliğin şanını yücelten ümmilik, yetimlik gibi bir fazilet addedilmesi gerektiğini belirtir.³⁶²

Manastırlı, Dozy'nin, Hz. Peygamber'in çobanlık yapması ile ilgili görüşlerinin yalnız durumdaki manevi hikmeti kavrayamamasından kaynaklanmadığı, onun çobanlıktan ücret aldığı iddiasında bulunmasının, hatta bunu daha ileri götürerek, bununla geçimini sağlayamadığını söylemesinin -bu iddiaların yalan olduğu değerlendirmesiyle- onun bu konudaki kastını açıkça ortaya koyduğu yorumunda bulunur. Hz. Peygamber'in, on dört ile on beş yaşları arasında, kendi isteğiyle, bazı akrabalarının koyunlarının otlatıldığı yerde bir müddet bulunduğu, çobanlara yardımcı olduğu bilgisini aktaran yazar, herhangi bir kimseden bir ücret almadığını -bunun uydurma bir efsane olduğu yorumuyla- dile getirir. Hz. Peygamber'in, "Küntü er'âhâ li ehlî bi'l-karârî" hadisinde bu hakikatin açıkça görüldüğünü belirtir. Parantez içinde, hadiste geçen "karârî" tabirinin sanıldığı gibi "kîrât"ın çoğulu olmadığını, muhtemelen, bir başka hadiste zikrolunan (hadis makalede aktarılmamış) "Ecyâd" isimli bölgenin diğer adı olacağını ifade eder. Ebû İshak Harbî, İbnü'l-Cevzî, İmam İbn Nâsır gibi âlimlerin de bu şekilde izah ettiklerini, dirhem ve dinarın belirli bir cüzü olan kıratın o dönem Arapları tarafından bilinmemesinin de bu açıklamayı teyit ettiğini belirtir. Manastırlı, Hz. Peygamber'in, çobanlıktan para kazandığı farz edilse bile bunun aklî ve şer'î bir mahzuru olmadığını, peygamberlerin ümmetlerini çalışmaya yönlendirmek için, peygamberlik öncesi buna benzer bir takım işler yapabildiklerini dile getirir. Din düşmanlarının, söyleyecek başka bir söz, bir itham bulamadıklarında, onları diğer insanlarla kıyasa yeltendikleri eleştirisinde bulunur.³⁶³

Manastırlı İsmail Hakkı, yirmi altıncı tefrikada, Dozy'nin, Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice ile evliliği konusundaki iddialarına yer verir. Manastırlı'nın mezkûr kitaptan naklettiği kısımda, Dozy, Hz. Peygamber'in, yirmi dört yaşındayken, zengin bir dul kadın olan Hz. Hatice'nin hizmetine girdiğini belirtmiştir. Daha önce iki defa evlenmiş olan, büyük kervanlarla ticaret yapan Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'i gördüğünde, ondan çok hoşlandığını ve evlenme teklifinde bulunduğunu dile getirmiştir. Kırk yaşına ulaşmış, artık gençlik ve güzellik sahibi olmayan Hz. Hatice'nin, bu eksikliklerinin zenginliğiyle telafi edildiği yorumuyla, Hz. Peygamber'in, gelecekte geçim durumunun

³⁶² Aynı yer.

³⁶³ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [25]", *SM*, IV/100, s. 370.

pek parlak görünmemesi sebebiyle, evlenme teklifini kabul ettiğini iddia etmiştir. Hz. Hatice açısından, bu evliliğin muhabbet ve hürmet üzerine kurulmuş olduğunu belirten Dozy, Hz. Peygamber'in de onun bu muhabbetine karşılık verdiğini, vefatından çok sonra bile, onun faziletlerini anlattığını, zaman zaman, onu yâd etmek üzere, koyun kurban ederek, etini fakirlere dağıttığını zikretmiştir. Hz. Hatice'nin vefatından üç yıl sonra evlendiği, diğer altı eşiyile birlikte nikâhı altında bulunan Hz. Aişe'nin, Hz. Peygamber'in eşleri içerisinde, en çok Hz. Hatice'yi kıskandığını zira sürekli onu örnek gösterip andığını söylemeyi adet edindiğini aktarmıştır. Dozy, Hz. Peygamber'in evlendikten sonra da eşine tabi olmaktan geri durmadığını, Hz. Hatice'nin servetini kontrol edebilecek yetenekte olduğunu, eşine istediği şeyleri verdiğini ifade etmiştir³⁶⁴. Manastırlı, Dozy'nin bu görüşlerinin kasıtlı olduğu değerlendirmesinde bulunur, siyer ve tarih kitaplarında ayrıntılı olarak anlatıldığını belirttiği, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliği kıssasını -özet olduğunu belirterek-, öncesiyle beraber aktarır. Öncelikle, Hz. Hatice'nin nesebi, önceki iki evliliği ve çocukları ile ilgili bilgiler veren yazar, bu kısımda, Zeyneb Fevvâz Hanım'ın, “*ed-Dürri'l-Mensûr*” isimli tabakât-ı nisâsını -büyük ve çok kıymetli bir eser olduğu yorumuyla- kaynak gösterir.³⁶⁵ Ardından, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'nin ticari işleriyle ilgilenmesine değinen Manastırlı, Ebû Talib'in, bir gün, Hz. Peygamber'e, birkaç yıldır yaşadıkları kıtlığın geçimlerini zorlaştığını söyleyerek, ticaret kafilesinin Şam'a gidişinin yaklaştığı günlerde, Huveylid'in kızı Hatice'nin, güvendiği kimselere sermaye vermek suretiyle ticaretine ortak ettiğini hatırlatıp, bu göreve talip olması önerisinde bulunduğunu anlatır. Hz. Peygamber'e, Hz. Hatice'ye böyle bir müracaatta bulunursa, güvenilirliği dolayısıyla, onun kendisine iki kat hisse vereceği görüşünü belirten Ebû Bekir'in, kervana katılacak olursa, bir önceki seferlerinde, Bahira'nın dile getirdiği ihtarlara uyararak, orada bulunan Yahudi kavimlerinden uzak durması hatırlatmasında bulunduğunu aktarır. Hz. Peygamber'in, belki Hz. Hatice'nin bizzat kendisine haber göndereceğini söylediğini, bu cevaptan Ebû Talib'in pek mutmain olmadığını, ancak Hz. Hatice'nin bir şekilde durumdan haberdar olarak, Hz. Peygamber'i evine davet ettiğini zikreder. Onun güvenilirliği ve güzel ahlakını dillendirerek, eğer kabul ederse, herkese verdiğinin iki mislini verme taahhüdüyle iş teklifinde bulunduğunu, Hz. Peygamber'in dönüşte

³⁶⁴ Bk. Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... [26]*”, *SM*, IV/101 (5 Şaban 1328/29 Temmuz 1326), s. 381.

³⁶⁵ Bk. Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet... [26]*”, *SM*, IV/101, s. 381-382.

amcasına durumu anlattığını, teklife sevinen amcasının bir yandan da yolculuk için endişe duyduğunu dile getirir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber'in, yirmi dört yaşındayken, Zilhicce ayının bitimine on dört gün kala, Hz. Hatice'nin kölesi Meysera ve akrabalarından Huzeyme b. Hakîm ile birlikte, kervanla Şam'a doğru yola çıktıkları bilgisini verir. Manastırlı, dipnotta, Huzeyme'nin, yolculuk sırasında Hz. Peygamber'de gözlemediği ve Nastura'dan öğrendiği mucize ve işaretlerden etkilenecek ihtida ettiği, Mekke fethinden sonra da ashab-ı kiram silsilesine katıldığı bilgisinin *Târîh-i Hamîs*'te zikredildiğini belirtir. Meysera'nın ise nübüvvete kadar yaşamamış olacağını, zira İslamı bulduğuna dair rivayet bulunmadığını dile getirir. İbn Hacer'in, "*el İsâbe fî Ma'rîfeti's-Sahâbe*" isimli eserinde, onun hakkında açık bir rivayet olmadığını itirafla beraber, ihtimal üzerine onu da ashab arasında saydığı bilgisini verir. Ancak, kendisinin de "*Nuhbetü'l-Fiker*" isimli eserinde, kişinin sahabî oluşunun, sübût-ı sohbet, tevatür, şöhret ve istifâza dışında bir sahabî ya da sika bir tabînin haber vermesiyle bilinebileceğini açıkladığını, imkân ve ihtimalle olmayacağını belirtir. Yazar, bu bilgiler için, "*Şerhü'l-Mevâhib*"i kaynak gösterir.³⁶⁶ Yolculuk öncesi, Hz. Hatice'nin kölesi Meysera'yı, Hz. Peygamber'in emrine muhalefet etmemesi, görüşlerine tâbî olması konusunda uyardığını belirten Manastırlı İsmail Hakkı, amcasının da kabilede bulunanlardan, onu gözetmelerini istediğini dile getirir. Suriye'ye ulaştıklarında, Busra'da -Havran civarı- konakladıklarını zikreder. Hz. Peygamber, orada bir ağaç altında bulunduğu sırada, daha önce, Ebû Talib'le yolculuklarında karşılaştıkları Bahira'nın manastırından bu kez, Nastura isimli bir rahibin gelerek, daha önceki yolculukları sebebiyle tanıdığı Meysera'ya, Hz. Peygamber'le ilgili sorular sorduğunu, nübüvvete dair bazı alametleri anladıktan sonra, Meysera'ya, onun gelmesi beklenen son peygamber olduğunu söylediğini, kendisinin de onun döneminde yaşama isteğini belirttiğini ifade eder. Yazar, aynı rivayeti, İmam Nîsâbü'rî'nin "*Şerefü'l-Mustafâ*" isimli kitabından da aktarır. Nîsâbü'rî, Rahip Nastura'nın, Hz. Peygamber'in gelişinden itibaren, başının üzerinde gölge olan beyaz bulut parçasını görerek meraka düştüğünü, önceden aldığı malumatlardan dolayı da şüphesi kalmayarak Hz. Peygamber'in yanına gittiğini anlatmıştır. Büyük bir saygıyla, başını ve dizlerini öpüp, onun semavi kitaplarda yazılı, ahir zamanda gelmesi beklenen son peygamber olduğuna şahadet ederek iman ve tasdikte bulunduğunu zikretmiştir. Ondaki nübüvvet mührünü görmek

³⁶⁶ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [26]", *SM*, IV/101, s. 382.

için sırtına bakmak istediğini, mührü görünce, yüksek sesle şehadeti tekrar ettiğini belirtmiş, bu olayı gören kervan halkının hayrette kaldıklarını ve Hz. Peygamber'e olan saygılarının arttığını bile getirmiştir. Parantez içinde, Rahip Nastura'yı ashab silsilesinde addeden kimseye rastlamadığı, Bahira'yı ise bazı âlimlerin o zümreye kattıkları açıklamasında bulunur. İki arasında bir fark olmadığını belirterek, aslında, nübüvvet öncesinde şهادette bulunan bir kimsenin sahabî değil Müslüman bile addedilemeyeceğini, onların ancak peygamber gelmeyen fetret dönemi kurtuluşa erenlerden sayılacağını ifade eder. Genel geçer kurala göre, ilanından sonra İslam'ı kabul edenlerin Müslüman, nübüvvetten sonra Hz. Peygamber'le görüşenlerin de sahabî kabul edildiğini dile getirir. İbn Hacer Askalânî'nin "*İsâbe*"sinde Bahira'yı sahabî addedenleri hatalı gördüğü bilgisini verir.³⁶⁷ Hz. Peygamber ve beraberindekilerin, Havran panayırında, birkaç gün içinde getirdikleri şeyleri tamamen sattıklarını zikreden (alım satımın neye dair olduğu konusunda bir açıklama bulamadığını belirtir) Manastırlı İsmail Hakkı, Meysera'nın, buraya neredeyse kırk sefer geldiğini ancak böyle kazanca şahit olmadığını Hz. Peygamber'e belirttiğini ifade eder. Yine, Hz. Peygamber'e, alışveriş sırasında ("muvâza'a ihtimali galip olmak üzere"), bir kişinin, Lât ve Uzza'ya yemin etmesi teklifinde bulunduğunu, Hz. Peygamber'den, hayatı boyunca böyle bir yemin etmediği cevabını alınca, gizlice, Meysera'ya, Hz. Peygamber'de, geleceği müjdelenen nebinin alametlerini gördüğünü, onun ileride peygamber olacağını belirttiğini, Meysera'nın, bunları da rahipten aldığı sahih bilgilere eklediğini dile getirir. Meysera'da, daha önce, yolda gelirken, yanında bulunan iki deve yorulup geride kalması sebebiyle korkarak, kervanda bulunan Hz. Peygamber'e durumu söylediğinde, onun bizzat develerin yanına gelip onları sıvazlaması üzerine, onların büyük bir kuvvet kazandığını, diğer develeri geçtiğini gördüğünden, Hz. Peygamber'e karşı intibah uyandığını aktarır. Kafile ile birlikte, Mekke'ye dönerken, her gün sıcaklığın arttığı saatlerde, kuş şeklinde iki meleğin, Hz. Peygamber'in başı üzerinde görüldüğünü anlatan Manastırlı, ondaki bu olağanüstü haller sebebiyle Meysera'nın, onun kölesiymiş gibi kendisine saygı gösterdiğini ifade eder. Asfan adlı bölgeyi geçtikten sonra, Vadi-i Fatıma bölgesinde (yazar, kendi dönemlerinde bu adla anıldığını belirtir) kafilenin konaklaması üzerine, Meysera'nın uyarısıyla, Hz. Peygamber'in beklemeden harekete geçerek, öğle vakti, sıcağın arttığı sırada şehre vardığını dile getirir. Hz. Hatice'nin,

³⁶⁷ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [26]", *SM*, IV/101, s. 382-383.

durumdan haberdar olarak, evinde beklemekte olduğunu, Hz. Peygamber'in gelişi sırasında, başının üzerinde gölge yapan melekleri bizzat gördüğü ve yanında bulunan kadınlara, hayranlıkla gösterdiğini, görüşmelerinde aldığı, ticaretten elde ettikleri büyük kazanç müjdesine sevinerek, Hz. Peygamber'e daha önce vaat ettiği miktarın iki mislini takdim ettiğini zikreder. Hz. Hatice'nin anlayış ve basiretinin yanında, Amcaoğlu Varaka b. Nevfel'den, nübüvvete dair edindiği malumatlara binaen yakın zamanda bir nebi gelmesini bekliyor olduğunu ifade eden Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in mucizevî durumlarına dair Meysera'dan dinlediklerinin dikkatini çektiğini ve Hz. Peygamber'e âşık olduğunu dile getirir. Bir daha evlenmemek konusundaki kararından vazgeçerek, Hz. Peygamber'le evlenme emeline düştüğünü belirten yazar, parantez içinde, onun soyunun temizliği, asaleti ve zenginliği sebebiyle gelen pek çok evlilik teklifini reddettiğinden, kimsenin ona evlilik teklifinde bulunmaya cesaret edemez olduğu açıklamasında bulunur. Hz. Peygamber'in bu konudaki fikrini öğrenmek isteyen Hz. Hatice'nin, Nefise bint-i Ümeyye'yi onunla konuşmaya gönderdiğini zikreder. Nefise'nin, Hz. Peygamber'e niçin şerefli bir kadınla evlenmediğini sormuş, o da onu geçindirecek durumu olmadığı cevabını vermiştir. Bunun üzerine Nefise, eğer şerefli, güzel ve varlıklı bir kadından, şartsız olarak, böyle bir teklif alsaydı cevabının ne olacağını sormuş, Hz. Peygamber'in bu kadının kim olabileceği sorusu karşısında da, Hz. Hatice'yi uygun gördüğünü dile getirmiştir. Hz. Peygamber, böyle bir evliliğe razı olacağını ancak buna aracılık edecek birinin gerektiğini söyleyince, Nefise, aracılık edebileceğini belirtmiştir. Nefise, Hz. Peygamber ile aralarında geçen konuşmayı aktardığında çok sevinerek Allah'a şükreden Hz. Hatice, uygun gördüğü takdirde, kendisini amcasından istemesi haberini Hz. Peygamber'e ulaştırmıştır. (Yazar, Hz. Hatice'nin babası vefat ettiği için, âdet olduğu üzere amcasından isteneceği açıklamasında bulunur.) Hz. Peygamber'in, olanları amcası Ebû Talib'e anlattığını dile getiren Manastırlı, onun Hz. Hatice'nin amcası Amr b. Esed'e giderek, büyük bir saygıyla talebini iletmiş, Amr'ın da Hz. Hatice'den aldığı talimat üzere, rızasını belirtmesi üzerine evliliğin kararlaştırıldığını ifade eder. Yazar, Bu evliliğin sebepleri ve gerçekleşmesi bu kadar açıkça anlatılmışken, Dozy ve benzerlerinin kasıtlı söz ve iddialarına basiret sahiplerinin inanmayacağı yorumunda bulunur.³⁶⁸

³⁶⁸ Manastırlı, “*Tarih-i İslamiyet...* [26]”, *SM*, IV/101, s. 383.

Manastırlı İsmail Hakkı, -Hz. Hatice ile evlilik konusunun devamında- Hz. Hatice'nin amcasıyla yapılan görüşmede arz edilen davet üzerine, ertesi gün, Hz. Peygamber'in, Ebû Talib, diğer amcaları ve akrabalarıyla birlikte Hz. Hatice'nin evine gittiğini, burada Hz. Hatice'nin akrabalarının da hazır bulunduğunu aktarır. Ebû Talib'in okuduğu belîğ nikâh hutbesine (tercümesinin *Kısas-ı Enbiya*'da yer aldığını belirtir) Hz. Hatice'nin amcası Amr b. Esed ve amcaoğlu Varaka b. Nevfel'in tasdik edici hutbelerle karşılık verdiklerini zikreder. Aynı mecliste, on iki buçuk ûkıyye altın mihr-i muaccel ve müeccel tayiniyle nikâh akdinin gerçekleştirildiğini belirtir. Yazar, parantez içinde, bir ûkıyyenin kırk dirhem miktarı olduğu, bu durumda, mihrin tamamının beş yüz dirhem altından ibaret olacağı açıklamasında bulunur. Bir rivayette, mihr olarak, yirmi adet genç deve verildiğinin zikredildiğini, fakat bu develerin asıl mihr-i müsemmaya ivaz olarak verilme ihtimali olduğunu belirtir. Bazı siyer âlimlerinin, altın Ebû Talib'den, develer ise Hz. Peygamber'in kendi malından olarak mihrin tayin edildiğini söyledikleri bilgisini verir. Manastırlı, bundan sonra, Hz. Peygamber'in bi'setine kadar gerçekleşen tarihi hadiselerin muteber siyer kitaplarında, râvî silsilesiyle beraber, ayrıntılı bir şekilde yer aldığını belirtir.³⁶⁹

Hz. Hatice'nin ricası üzerine, bir defaya mahsus olarak, Hz. Peygamber tarafından, onun ticari işlerinin yürütülmesi ya da elde edilen kârdan pay alınmasının, zengin bir kadının hizmetine girmek olarak ifade edilemeyeceğini dile getiren Manastırlı, Dozy'nin bu açıklamasının, çobanlık konusunda olduğu gibi, Hz. Peygamber'in şanına yakışmayacak isnadda bulunarak değerini düşürme amacı taşıdığı yorumunda bulunur. Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber ile evlenme isteğinin sırf onun dış görünüşünden etkilenmesinden kaynaklandığı yolundaki iddianın da gerçekleri yansıtmadığını belirten yazar, onun -daha önce belirttiği üzere- Hz. Peygamber'de nübüvve dair olağanüstülükleri görmesi sebebiyle, ahiret saadeti amacına matuf olarak evlilik emeli taşıdığı görüşünü ifade eder.³⁷⁰

Manastırlı, Dozy'nin, Hz. Hatice ile ilgili iddialarında tutarsız olduğunu belirterek, onun zekâsı ve fetanetini övdüğü halde Hz. Peygamber'le dış görünüşü sebebiyle evlendiği açıklamasında bulunduğunu, oysa zeki ve basiret sahibi bir kadının zahiri unsurlara bağlanmasının mümkün olmadığını dile getirir. Hz. Peygamber'in maddi durumunun iyi

³⁶⁹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [27]", *SM*, IV/102 (12 Şaban 1328/5 Ağustos 1326), s. 401.

³⁷⁰ Aynı yer.

olmadığını dillendirerek onun Hz. Hatice ile serveti sebebiyle evlendiği imasında bulunmasını ise insafsızlık ve haddini bilmezlik olarak değerlendiren yazar, Hz. Hatice'nin yaşı dışında bir sorunu olmadığını belirtir. Kureyş eşrafından olan bütün gençlerin onunla evlilik arzusunda olmalarının yanında, Hz. Peygamber'le evliliğinin ardından altı çocuk dünyaya getirmesinin de bunu gösterdiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in bu evliliği kabulünde bazı açılardan Hz. Hatice'nin servetinin de etkili olabileceği, ancak asıl etkenin o dönemde, ahlakı ve faziletiyle, peygamber eşliğine layık olacak tek kişinin Hz. Hatice olması olduğu, bu sebeple, bu kararda Allah'ın ilham ve teyidinin bulunmasında şüphe olmadığı yorumunda bulunur.³⁷¹

Hz. Hatice'nin, vahiy ve risâletin başlangıcında, Hz. Peygamber'in en sıkıntılı olduğu zamanlarda, hep onun yanında olup onu desteklediğini, Mekke halkının muhalefet ve baskıları sebebiyle üzüldüğünde teselli ettiğini dile getiren Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in de onun muhabbetine muhabbetle karşılık verdiğini, vefatından sonra da onu yâd ettiğini -Dozy'yi doğrulayarak- zikreder. Hz. Peygamber'in zaman zaman, Hz. Hatice'nin amısına koyun kurban ederek etini fakirlere dağıttığını hatırlatıp, *Şifâ-i Şerîf* te, onun bu kurbanları, Hz. Hatice'nin dost ve akrabalarına gönderdiği bilgisinin yer aldığını belirtir. Yine aynı kaynaktan, Hz. Peygamber'in, kendisine sunulan yiyeceklerden, Hz. Hatice'nin arkadaşlarına gönderttiğinin de vaki olduğu bilgisini aktarır. Hz. Hatice'nin kız kardeşi Hâle'nin de Hz. Peygamber'in nezdinde hürmet gördüğünü belirtir. Hz. Aişe'nin, bir gün, Hz. Peygamber'in huzurunda, fazlaca ilgi ve ihtirama mazhar olan yaşlıca bir kadın gördüğü, o çıktığında, Hz. Peygamber'in, onun Hz. Hatice zamanında evlerine gidip gelen bir kimse olduğunu belirttiği ve arkasından, ahde vefa göstermenin imandan olduğu hadisini irad ettiği yolundaki rivayeti zikreder.³⁷²

Manastırlı, Dozy'nin, Hz. Aişe ile ilgili açıklamalarında da yersiz ifadeler bulunduğunu belirterek, bu konudaki rivayeti, -doğrusunun böyle olduğu açıklamasıyla- el-Hac Mehmed Zihni Efendi'nin "*Meşâhiru'n-Nisâ*" adlı kitabından alıntılar. Mezkûr kitapta nakledildiğine göre, Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in her zaman Hz. Hatice'yi yâd ve senâ ettiğini rivayet etmiştir. Bir gün yine onu övgüyle anarken, kendisinin onu çok kıskandığını ve Hz. Peygamber'e, Hatice'nin yaşlı bir kadın olduğunu, Allah'ın

³⁷¹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [27]", *SM*, IV/102, s. 402.

³⁷² Aynı yer.

kendisine daha hayırlılarını ihsan ettiğini söylediğini anlatmıştır. Bu sözler karşısında sıkılan Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice'den daha hayırlısına nail olmadığını söyleyerek, bütün halk kâfirken Hz. Hatice'nin mümin olduğu, herkes onu yalanlarken, onun doğruladığı, herkes mahrum bırakmışken, onun malıyla kendisini desteklediği, Allah'ın kendisine ondan evlat ihsan ettiği açıklamalarında bulunduğunu aktarmıştır. Hz. Peygamber'in bu sözleri karşısında, kendi kendine, bir daha Hz. Hatice hakkında kötü bir şey söylememeye karar verdiğini zikretmiştir. Yazar, yine aynı kitaptan, Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'in eşlerinin ilki ve en faziletlisi oluşunun ittifakla sabit olduğu, onun tevhid ve risalete imanda da ilk olduğu, İslam'a giriş konusunda, kendisinden önce, kadın ve erkek hiçbir kimsenin bulunmadığı, yirmi dört yıl, birkaç ay Hz. Peygamber'le evli kaldığı bilgilerini aktarır. Hikmet ve tasavvuf noktasından bakarak Hz. Hatice'yi anlamak isteyenler için, Abdülhamid Zehrâvî'nin, *Menâr Dergisi*'nin on iki ve on üçüncü yıllarına ait sayılarında yayınlanan makalelerini öneren Manastırlı, yirmi bölümden oluşan, bir kitap hacmine sahip olduğu bilgisini verdiği bu makalelerden, vahiy bahsinde, kendisinin de iktibasta bulunacağını belirtir.³⁷³

Manastırlı İsmail Hakkı, Dozy'nin kitabından, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliğinden, dört kız iki erkek olmak üzere altı çocuk dünyaya geldiği, erkek çocukların çok küçük yaşlarda vefat ettikleri ifadesini doğrulayarak Hz. Peygamber'in çocukları hakkında bilgiler verir. Hz. Peygamber'in, Mâriye isimli cariye olan oğlu İbrahim dışındaki çocuklarının Hz. Hatice'den dünyaya geldiğini belirten yazar, dipnotta, İbrahim'in, hicretin sekizinci yılı, Zilhicce ayında dünyaya geldiğini dile getirir. Hz. Peygamber'in eşi Selma'nın onun ebeliğini yaptığını, kölelerinden Ebû Râfi'in de müjdeli haberi kendisine bildirdiğini, bu sebeple, Hz. Peygamber'in ona bir köle ihsan ettiğini ifade eder. Ertesi gün de ashaba bir oğlunun dünyaya geldiği ve ona atası İbrahim'in ismini verdiği haberini duyurduğunu aktarır. Onu emzirme konusunda, ensâr kadınları arasında bir yarışın meydana geldiğini, nihayet, Berâ b. Evs'in hanımı Ümmü Bürde'ye verildiğini ve daha sonra kendisine bir hurma bahçesi hediye edildiğini zikreder. Enes b. Malik'in, çocuklarına karşı, Hz. Peygamber kadar müşfik ve merhamet sahibi kimseyi görmediği yolundaki açıklamasını nakleder. Enes'ten, İbrahim Medine etrafındaki bir semtte (Medine'nin avâlf cihetinde), sütannedeyken, onu görmek için bizzat oraya kadar gidip onu sevdiğini aktarır. Rahatsızlandığını haber aldığı da

³⁷³ Aynı yer.

Abdurrahman b. Avf ile beraber yanına gidip, onu kucağına alarak, gözyaşları içerisinde, onun için çok üzüldüğünü, ancak Allah'ın rızası hilafına bir söz söylemeyeceğini dile getirdiğini rivayet eder. İbrahim ruhunu teslim edene kadar onu kollarında tuttuğunu belirtir.³⁷⁴

Hz. İbrahim gibi, Hz. Hatice'den olan ilk oğlu Kasım –ilk çocuk olması sebebiyle, Hz. Peygamber'in, ona atıfla, Ebu'l-Kasım künyesiyle anıldığını belirtir- ve diğer oğlu Abdullah'ın da çok yaşamadıklarını dile getiren Manastırlı, Mekke müşrikleri gibi Dozy'nin de bu durum sebebiyle, Hz. Peygamber'e bir eksiklik atfetmesinin yersiz olduğu yorumunda bulunur. *Kıyas-ı Enbiya*'da, Hz. Peygamber'in, babadan oğla geçecek bir saltanat tesis etmek üzere gönderilmediği için erkek çocuğunun kalmamasının onda endişe yaratmadığının, onun bütün insanlığı şirk ve sapkınlıktan kurtaran, kıyamete kadar baki kalacak bir şeriat getirdiğinin, erkek çocuğunun kalmayışının da buna işaret eden bir hikmet olduğunun zikredildiğini ifade eder.³⁷⁵

Manastırlı, Hz. Peygamber'in en büyük kızının Zeyneb, ortancalarının Rukiye ve Ümmü Gülsüm, en küçüklerinin ise -manen en büyükleri olduğu yorumuyla- Fatıma olduğunu belirtir. Hz. Zeyneb'in, Hz. Peygamber otuz yaşlarındayken dünyaya geldiği bilgisini verir. Onun, annesinin kız kardeşi Hale bint Huveylid'in oğlu Ebu'l-Âs b. er-Rabîa ile evlendirildiğini ve bu evlilikten Ümâme adlı bir kızlarının -Hz. Fatıma'nın vefatından sonra, onun tavsiyesi üzere, Hz. Ali ile evlendiğini zikreder- ve Ali adlı bir oğullarının olduğunu dile getirir. Hz. Peygamber'in, Mekke Fethi günü, şehre girdiği sırada, deve üzerinde yanına aldığı torunu Ali'nin çok uzun yaşamadığını, bulduğu öncesi vefat ettiğini zikreder. Dipnotta, Hz. Zeyneb'in eşi Ebu'l-Âs ile ilgili bilgiler veren yazar, onun Mekke'de buldukları sırada İslam'ı kabul etmemiş olmakla birlikte, Hz. Peygamber ile samimi bir ilişkisi olduğunu, Hz. Zeyneb'le ayrılmalarını gerektirecek şer'i bir hükmün de henüz bulunmadığını ifade eder. Daha sonra, Bedir Savaşı'nda kâfirlerle birlikte yer alarak Müslümanlara esir düştüğünü, Hz. Zeyneb'in onu kurtarmak üzere, evlendiği sırada, annesi Hz. Hatice'nin ona hediye ettiği gerdanlığı fidye olarak gönderdiğini aktarır. Bu gerdanlığın esir bedeli olarak ortaya çıkmasının Hz. Peygamber ve ashâbı tarafından hoş görülmeyle, Ebu'l-Âs'ın bedelsiz serbest bırakıldığını, gerdanlığın da sahibine gönderildiğini, ancak Mekke'ye

³⁷⁴ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [28]", *SM*, IV/103 (19 Şaban 1328/12 Ağustos 1326), s. 421.

³⁷⁵ Aynı yer.

ulaştığında, Hz. Zeyneb'i Medine'ye göndermesinin tembih edildiğini dile getirir. Ebu'l-Âs'ın emre uyararak, Hz. Zeyneb'i babasının yanına gönderdiği, kendisi de bir müddet daha şirk üzere bulunduktan sonra, hicretin yedinci yılında, Mekke Fethinden önce, Medine'ye gelerek Müslüman olduğu bilgisini verir. Ebu'l-Âs'ın Müslüman olarak Medine'ye hicretinin ardından, Hz. Peygamber'in, Zeyneb'le nikâhlarını yenilediğini, ancak Hz. Zeyneb'in bundan bir müddet sonra vefat ettiğini belirtir. Ebu'l-Âs'ın, Hz. Ali Yemen'e görevlendirildiğinde, onunla birlikte gittiğini ve hicri on iki tarihinde vefat ettiğini zikreder.³⁷⁶

Hz. Peygamber'in diğer kızı Hz. Rukiye'nin Hz. Zeyneb'den üç yaş küçük olduğunu dile getiren Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Osman'ın ilk olarak onunla evlendiğini, evliliğin henüz Mekke'deyken gerçekleştiğini belirtir. İyilik ve güzellikte eşsiz ve birbirleriyle uyumlu oldukları yorumunda bulunduğu çiftin diğer bazı Müslümanlarla birlikte, Habeşistan'a ilk hicreti gerçekleştirdikleri, ikinci olarak da Medine'ye hicret ettikleri bilgisini verir. Hz. Rukiye'nin vefatının hicretin ikinci yılında gerçekleştiğini zikreden yazar, hastalığının sürmesi sebebiyle, Hz. Osman'ın o sırada vuku bulan Bedir Gazvesinde bulunamadığını, Hz. Peygamber'in izniyle, eşinin yanında kalarak hükmen katılmış sayıldığını, Zeyd b. Harise'nin Medine'ye zafer müjdesiyle girdiği gün vefatın gerçekleştiğini, bu sebeple Hz. Peygamber'in definde hazır bulunamadığını aktarır. Hz. Osman'ın daha sonra, diğer kardeşi Ümmü Gülsüm ile evlendiğini, bu sebeple, "Zü'n-Nûreyn" lakabını aldığını, her iki evliliğinin de ilahi vahye dayandığının rivayet edildiğini ifade eder. Manastırlı, Hz. Ümmü Gülsüm'ün, Hz. Osman'la evliliğinin altıncı, hicretin dokuzuncu yılında vefat ettiği bilgisini verir. Cenazesinde hazır bulunan Hz. Peygamber'in defin sırasında sessizce ağladığının rivayet edildiğini belirtir. Hz. Peygamber'in, o gün ağlayan kadınları azarlayan Hz. Osman'ı durdurduğunu, ona, kalp ve gözle gerçekleşen tepkinin rahmani olup merhamet ve incelikten kaynaklandığı, el ve dille gösterilen aşırı tepkinin ise şeytani olduğu açıklamasında bulunduğunu zikreder. Bu iki kız kardeşin soylarının devam etmediğini belirten yazar, Hz. Rukiye'nin Abdullah isminde bir oğlu olmakla birlikte, yaşamadığını ifade eder. İki kız kardeşin, önce, Hz. Peygamber'in amcası Ebû Leheb'in Utbe ve Uteybe isimli oğullarıyla nikâhlandıklarını, ancak evlilik gerçekleşmeden Tebbet Suresi nazil olarak, Ebû Leheb ve karısı Ümmü Cemil'in saldırgan davranışları sebebiyle kınanmaları, aşağılanmaları

³⁷⁶ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet... [28]", SM, IV/103, s. 421-422.

üzerine, tepki olarak, oğullarına akdi bozdurdıklarını aktarır. Ebû Leheb'in oğulları için alçaltıcı olan bu durumun, Hz. Peygamber'in kızları için Allah'ın lütuf ve ihsanı olduğunu dile getiren Manastırlı, dipnotta, Utbe'nin daha sonra Müslüman olduğunu ve bu evliliği gerçekleştirmemiş olmaktan dolayı üzüntü duyduğunu zikreder. Uteybe'nin ise boşanma sırasında, Hz. Peygamber'e gösterdiği küstahlık sebebiyle, onun bedduasına uğradığını, aradan az bir zaman geçtikten sonra, babası ile birlikte Şam tarafına yolculuğu sırasında, onu bir aslanın parçaladığının siyer ve hadis kitaplarında mezkûr olduğunu belirtir. Bu paralanma olayının gece vakti, bütün kervan halkı içinde yalnızca ona rastladığını ifade eden yazar, bu sebeple olayın açıkça mucize olduğu yorumunda bulunur.³⁷⁷

Manastırlı, son olarak, Hz. Peygamber'in en küçük kızı Hz. Fatıma'nın manevi özellikleri, bu özellikler sebebiyle kendisine verildiği rivayet edilen lakapları (Zehrâ ve Betûl) hakkında bilgiler verir, onun Hz. Ali ile evliliğinin hicretin ikinci yılı gerçekleştiğini zikreder. *Meşâhiru'n-Nisâ*'da, Hz. Fatıma'nın, bu evlilik sırasında, on beş yaşında olduğu, Hz. Ali'nin ise yirmi bir yaşını tamamlamış bulunduğu bilgisinin yer aldığını dile getirir. Parantez içinde, Kastallânî'nin *Mevâhib-i Ledünniye*'de böyle zikrettiği, bu beyanın sıhhatinin, Hafız Ebû Ömer b. Abdilberr'in yazdığı üzere, Hz. Fatıma'nın vahyin başladığı yıl, Hz. Peygamber kırk bir yaşında iken dünyaya gelmiş, Hz. Ali'nin de İslam'ı kabulü sırasında, sekiz yaşına henüz ulaşmış olmasına bağlı olduğu açıklamasında bulunur. Ancak, tercih edilen görüşe göre, Hz. Ali'nin Müslüman olduğu sırada on yaşında olduğunu,³⁷⁸ Hz. Fatıma'nın da risaletten beş yıl önce dünyaya geldiğini ifade eder. Bu durumda, evlendikleri yıl, Hz. Fatıma'nın on dokuz, Hz. Ali'nin ise yirmi dört yaşını tamamlamış olmaları gerektiğini belirtir. Yazar bu malumat için "Zerkanî"yi kaynak gösterir. Hz. Peygamber'in neslinin Hz. Fatıma'dan devam ettiğini, onun, hadislerde belirtildiği üzere, cennet kadınlarının efendisi olduğunu dile getiren Manastırlı, onun menkıbe ve faziletlerine dair, "*Üsdü'l-Gâbe*"de pek çok hadis-i şerif zikredildiği bilgisini verir. Hz. Peygamber'in vefatından sonra, onun güldüğünün görülmediğini, defni sırasında, kendisinde, şiddetli bir üzüntü ve vecd halinin görüldüğünü zikreder. Hz. Peygamber'e mersiye olarak, *Meşâhir-i Nisâ*'da zikredilen

³⁷⁷ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [28]", *SM*, IV/103, s. 422.

³⁷⁸ Yazar, dipnotta, bu bilgiyi teyit etmek üzere, Asım Efendi'nin tercüme ve şerh ettiği *Halebiyye Manzumesi*'nde, Hz. Ali'nin doğumunun, "lâm" harfi ile işaret edilen Hz. Peygamber'in doğumunun otuzuncu yılına rastladığının belirtildiğini -mısraı zikreder- dile getirir: s. 423.

bazı beyitlerinin bulunduğunu, kendisinden yalnız on sekiz hadis rivayet edildiğini, zira Hz. Peygamber'in vefatından sonra, altı ay kadar hayatta kaldığını belirtir.³⁷⁹

Manastırlı İsmail Hakkı, Dozy'nin, Hz. Peygamber ile ilgili olarak ortaya attığı, Hz. Hatice ile evliliği sebebiyle geçim derdinden kurtulmakla birlikte, yaşı ilerledikçe çeşitli rahatsızlıklarının ortaya çıktığı yolundaki iddiasını manasızlık ve münasebetsizlik olarak değerlendirir. Onun, Hz. Peygamber'in çevresindeki insanlara benzemediği, onlar gibi pratik düşünemediği, soğukkanlılıkla hareket edemediği, sıradan, gündelik işleri bile beceremediği, hatta peygamberlikten sonra, din ile alakası olmayan işlere arkadaşları tarafından sokulmaya başlandığı şeklindeki sözlerini ağır bir dille eleştirir. Dozy rahatsızlıkla, Hz. Peygamber'in, kavmi ve bütün insanlığın gidişatından üzüntü ve endişe duyarak bundan kurtuluş için çözüm yolları aramasını kastediyorsa, bunun Hz. Peygamber'in saygınlığını artıran bir davranış olduğu, eğer başka türlü bir rahatsızlık atfediyorsa, böyle kapalı geçmeyip açıkça, delilleriyle ortaya koyması gerektiği açıklamasında bulunur. Dozy'yi, sağlam delil ve mesned gözetmeksizin, insanların kafasını karıştırmak üzere efsaneler, fitneler türetmekle itham eder.³⁸⁰ Hz. Peygamber'in, din ile ilgisiz işlerde kendisini arkadaşlarına teslim ettiği yolundaki iddiayı, önce üslubu açısından eleştiren Manastırlı, ardından, din ile alakasız işlerin tam olarak tanımlanamayacağını, zira İslam'ın hükümlerinin tamamının dünya ve ahiret ile bir bağının olduğunu dile getirir. Yazarın din ile ilgisiz işlerle kastettiğinin ne olduğunu sorgulayarak, ticaret, ziraat gibi geçimle ilgili işler olamayacağını, çünkü Hz. Peygamber'in bunlarla ilgilenmenin meşruiyetini, uygunluğunu belirttiği, sınır ve hükümlerini ilan ettiğini ifade eder. Helal kazancı bütün mükelleflerine farz kılan bir dinin peygamberinin dünyevi işleri ihmal etmesinin mümkün olmadığı yorumunda bulunur. Savaş, barış ilanı gibi siyasi işler konusunda da her dinin kendi hukuk ve uygulamalarının mevcut olduğu gibi İslam'da da usul ve kanunlar çerçevesinde icra edildiğini belirtir.³⁸¹

Dozy'nin, Hz. Peygamber'in annesi gibi asabi bir mizaca sahip olduğu yolundaki iddiasının uydurma olduğunu -eski açıklamalarını hatırlatır-, sağlam bir dayanağı olmadığını dile getiren Manastırlı, bunun da diğer iddialar gibi kasıtlı olarak ortaya

³⁷⁹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [28]", *SM*, IV/103, s. 422-423.

³⁸⁰ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [29]", *SM*, V/105 (4 Ramazan 1328/26 Ağustos 1326), s. 4.

³⁸¹ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [29]", *SM*, V/105, s. 4-5.

atıldığı yorumunda bulunur. Hz. Peygamber'in sürekli hüzünlü olduğu, çok az konuştuğu, hastalandığında şiddetle ağladığı yolundaki iddialara cevaben de her peygamber gibi Hz. Peygamber'in de peygamberlik öncesinde, yüce bir karakter, düşünceli bir yapıya sahip olduğunun bilindiği, insanlığın gidişatı konusunda düşünceli olması, üzülməsi, hatta ağlamış olmasının da mümkün olabileceği açıklamasında bulunur. Ancak, yazarın kastettiği şekilde bir hastalığının bulunmadığını ve şiddetli bir şekilde ağladığının görülmediğini vurgular. Bunların herhangi bir kaynağa dayanmayan, kasıtlı, uydurulmuş iddialar olduğu görüşünü yineler. Manastırlı, Dozy'yi, Hz. Peygamber'in yüce ve büyük şeyler hakkında bir fikrinin olmadığı şeklindeki iddiası, bu konuda takındığı üslup ve cüreti sebebiyle kınar, ağır eleştirilerde bulunur. Bu iddianın devamında sarf ettiği, onun belagatten etkilendiğini hissettiği ifadesine karşı ise, bir kimsenin ne hissettiğini bilmenin ancak kendisinden işitmekle mümkün olacağı, fakat yazarın bu iddiaya dair bir rivayetinin bulunmadığı eleştirisini getirir. O dönemde, henüz Kur'an nazil olmadığından Hz. Peygamber'i etkilemesinin mümkün olmadığı, ayrıca Hz. Peygamber'in, edebiyatçıların meclisine gitmediği gibi Arap şiir ve kasidesiyle de hiç uğraşmadığı açıklamasında bulunur (önceki izahlarını hatırlatır). Vahiy öncesi, cahiliye döneminde, Hz. Peygamber'in akl-ı selim ve Allah'ın ilhamı dışında bir rehberinin bulunmadığını dile getirir.³⁸²

Dozy'nin, Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi hayatı ile ilgili iddialarına cevap vermeye devam eden Manastırlı İsmail Hakkı, Hz. Peygamber'in tabiat ve karakteri sebebiyle dine meylettiği yorumunu -sinirliliği mi yüce fikirlerden yoksunluğu mu kastettiğinin açık olmadığını belirterek- tutarsız ve gülünç bulduğunu dile getirir. İddianın doğru olmadığını yineler.³⁸³ Hz. Peygamber'in Yahudi, Hıristiyan ve Haniflerle, özellikle de Zeyd b. Amr ile dini meseleler üzerine konuşmayı sevdiği yolundaki iddianın da açık bir yalan olduğunu ifade eden yazar, nübüvvet öncesi, Hz. Peygamber'in, hiç kimseyle, dini bir sohbetle bulunmadığını dile getirir. Haniflerden sayılan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl ile yalnız bir defa, Kâbe önünde görüştiklerini, aralarında kısa bir konuşma geçtiğini belirtir. Ümmi olduğu kesin olarak bilinen bir kimsenin, cahiliye döneminde, semavi kitaplardan, ilim ve sanattan konuşabilmesinin

³⁸² Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet... [29]", SM, V/105, s. 5-6.

³⁸³ Manastırlı, "Tarih-i İslamiyet... [30]", SM, V/108 (25 Ramazânü'l-Mübârek [1328]/16 Eylül 1326), s. 58.

aklen de mümkün olmadığı yorumunda bulunur. Yine, Dozy'nin, Zeyd b. Amr'ı İsevilik ve Museviliğin tatmin etmediği, onun, kavminin dini putperestliği de reddettiği, gerçek dini aramak amacıyla seyahatlerde bulunduğu, sonunda, Hira Dağı'nda sürgün olarak yaşadığı şeklindeki ifadelerinin genel olarak doğru olmakla birlikte eksik olduğunu son iddiasının da gerçeği yansıtmadığını dile getirir ve bu konuda bilgiler verir. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl el-Kureşî el-Adevî'nin, aşare-i mübeşşereden olan Said b. Zeyd'in babası ve Hz. Ömer'in amcaoğlu olduğunu zikreden Manastırlı, Hz. Peygamber ile nübüvvet öncesi görüştüğünü, daha sonra, Şam'da, Nasranîler tarafından öldürüldüğünü belirtir. Onun, devrinin basiret ve irfan sahiplerinden olduğu, cahiliye dönemi yaygın olan puta tapıcılık, putlar adına kesilen kurban etini yeme gibi adetlerden kaçınarak muvahhidliği tercih ettiği ve bu inancını meşhur kasideleriyle ilan ettiği (örnek bir beyit aktarır) açıklamalarında bulunur. Konuyla ilgili olarak, *Tabakât-ı İbn Sa'd*'dan, Âmir b. Rebî'a kanalıyla gelen bir rivayete yer verir. Rivayete göre, Zeyd b. Amr, Âmir b. Rebî'a'ya, kendisinin, kavmine muhalif olarak, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in dinine tâbî olduğunu, onların puta tapmadığını, Kâbe'ye doğru namaz kıldıklarını söylemiştir. O sıralarda, Hz. İsmail'in soyundan gelecek olan bir peygamberi beklediğini, fakat ona ulaşamayacağını düşündüğünü belirtmiş, Âmir'den, eğer ona yetişirse, selamını iletmesini, iman ve tasdikini haber vermesini istemiştir. Âmir, Müslüman olduktan sonra, bunu Hz. Peygamber'e iletmiş, Hz. Peygamber de Zeyd'in selamını alıp, kendisini rahmetle anmış, onu, cennette gezerken gördüğünü söylemiştir. Manastırlı, ayrıca, tevhid ve ahrete dair sözleri sebebiyle, Mekkelilerin Zeyd'e rahat vermediklerini, *Hakâik*'ta, Hz. Ömer'in babası Hattâb'ın, cahiliye inanç ve adetlerine zarar vermesi sebebiyle Zeyd'e eziyette bulunduğu, Kâbe yakınına uğramasını engellediğinin belirtildiğini zikreder. Parantez içinde, "*Bulûğu'l-Ereb*" adlı kitapta, Zeyd'in, ara sıra Hira Dağı civarında dolaştığı açıklanmakla birlikte, hiçbir müverrih tarafından, uzun süre bu dağda ikamet ettiğinin söz konusu edilmediği açıklamasında bulunur. Hakiki dini aramak için Hicaz'dan çıkan Zeyd'in Şam'a doğru gittiğini belirten Manastırlı, Belka bölgesinde, bir rahiple görüşerek, ondan Haniflik hakkında bilgiler aldığını dile getirir. Rahibin ona, kendisini aradığı dine eriştirecek bir kimse bulamayacağını, ancak geldiği beldede ortaya çıkacak olan ahir zaman peygamberinin gelişinin yaklaştığını, onun Hz. İbrahim'in dininin esasları üzere gönderileceğini söyleyerek beldesine geri dönmesi tavsiyesinde bulunduğunu aktarır. Rahibin bu

tavsiyesi üzerine, Mekke'ye doğru yola çıkan Zeyd'in, yolda Hıristiyanlar tarafından öldürüldüğünü zikreder. (Parantez içinde, bu rivayetin Kıssa-i 'Âmiriyye'den uyarlanmış olmasının mümkün olduğuna dikkat çeker.) Manastırlı, bir gün, Zeyd'in oğlu Said ile amcaoğlu Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'den, onun için bağışlanma dilemesini istediklerini, Hz. Peygamber'in ise, kabulünü, kıyamet günü, onun tek başına ümmet olarak diriltileceği sözleriyle belirttiğini de aktarır. Tercih edilen görüşe göre, Zeyd'in vefatının nübüvvetten beş yıl önce gerçekleştiği bilgisini verir.³⁸⁴

Manastırlı, Dozy'nin, Haniflerle arasında geçen sohbetler neticesinde, Hz. Peygamber'in, Haniflik fikrinde karar kıldığı, Allah ile ilgili inançlarını putların varlığıyla bağdaştıramadığı için de onları büsbütün reddetme yoluna gittiği şeklindeki iddiasının asılsız olduğunu dile getirir. Peygamberlik öncesi dönemde, Hz. Peygamber'in, Haniflerle ya da herhangi bir kimseyle dini konularda konuştuğunun vaki olmadığını yineler. Herhangi bir görüşme olmamışken, o fikre yakınlık duymasının mümkün olmadığı çıkarımında bulunur. Ancak, Hz. Peygamber'in de diğer peygamberler gibi mümin ve muvahhid olduğunun söylenebileceğini belirtir. Hiçbir peygamber'in ömrü boyunca puta tapmadığını, puta tapıcılığın batıl oluşundan tereddüt etmediğini dile getirerek Hz. Peygamber'in de Siyer kitaplarında belirtildiği üzere, fitratı gereği, daima putlardan uzak durduğunu, nefret ettiğini ifade eder. Çocukluk yıllarında, bir defa, amcaları tarafında puthaneyeye götürülmek istendiğini, kapıdan gireceği sırada, bir fenalık geçirmesi, şiddetli bir titremeye maruz kalması sebebiyle geri döndürülmek zorunda kaldığını aktarır. Bu halin tekrarı üzerine, bir daha ona böyle bir teklifte bulunmadıklarını, yetişkinliği döneminde de kendi kararları doğrultusunda hareket ettiğinin bilindiğini zikreder. Dozy'nin bu açıklamalarında, zımnen, tevhid inancı ile putperestliğin bağdaştırılabileceği, Hz. Peygamber'in bunu beceremediği iddiasında bulunduğunu dile yazar, ondan başka kimsenin, açıktan açığa bu görüşte olduğunun görülmediği açıklamasında bulunur. Teslis inancına rağmen, Hıristiyanların muvahhidlik davalarının da en az bunun kadar garip olduğu yorumunda bulunmakla birlikte, putperestliğin hiçbir grup tarafından hakikat olarak tanımlanmadığını belirtir.³⁸⁵

³⁸⁴ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [30]", *SM*, V/108, s. 58-59.

³⁸⁵ Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [30]", *SM*, V/108, s. 59.

Manastırlı İsmail Hakkı, otuz birinci tefrikada, Dozy'nin, Hz. Peygamber'in sara hastası olduğu yolundaki iddiasını konu edinir.³⁸⁶ Dozy, Hz. Peygamber'in kavmi ile benzer düşüncelere sahip olmakla birlikte, onlardan farklı olarak, Allah'ın elçisi olduğu inancı taşımamasının sara hastası olmasından kaynaklandığı iddiasında bulunmuştur. Önceleri, âlimleri Hz. Peygamber'in hastalığının sara olduğu düşüncesinde olduklarını, ancak o dönemde Hz. Peygamber'in biyografisini de yazmış olan Sheprenger (?) -müsteşrik ve tıp doktoru olduğunu belirterek- tarafından hastalığa, "Histeriya-yı Adalî" adı verildiğini belirtmiştir. Daha çok kadınlarda, nadiren erkeklerde görüldüğünü zikrettiği bu hastalıkla ilgili, titreme, kasılma, köpürmelerin görüldüğü nöbetlerle gerçekleştiği, kişide, ateş, kızarma, baş ağrısı belirtilerinin görüldüğü gibi ayrıntılı tasvirler yer vermiştir. Humma hastalığının Arabistan'da çok yaygın olduğundan bahisle, Hz. Peygamber'de de bu hastalığın görüldüğü, yüzünün solduğu, titrediği, terlediği yollu açıklamalarda bulunmuştur. Histeri hastalarının uyanık oldukları halde rüya ve hayaller gördüklerini, bu esnada söylediklerinin doğru olabileceğini, ancak fikirlerinde bir tür yücelik görüldüğünü ifade etmiştir. Kullanılan üslubu ve iddiaları ağır bir dille eleştiren Manastırlı, daha önce de bazı din düşmanlarının, vahiy anında Hz. Peygamber'de görülen halleri sara olarak tabir etme tahrifinde bulduklarını hatırlatır. Hz. Peygamber'i doğru bir şekilde tanıyabilmek için onun siyer ve şemailine, söz ve fiillerine vakıf olmak gerektiğini dile getiren yazarın eleştirisi ve açıklamalarında Hz. Peygamber dönemine ait tarihi bilgiye rastlanmaz.

Manastırlı İsmail Hakkı, güncel konularda, içinde buldukları siyasî durumu dinen temellendirmek amacıyla, dolaylı olarak Hz. Peygamber dönemine ait pek çok bilgi zikretmiştir. Özellikle vaazlarında, dönemi İslamcılarının da gündemini oluşturan³⁸⁷ İslam'da meşveret ve şuranın önemi, meşrutî yönetimin dinen meşruiyeti, istibdadı kaldırıp hürriyet, adalet ve eşitliği sağlamanın gerekliliği, yöneticiye itaatin sınırları, Kanun-ı Esasi'nin dinin aslına uygun olduğu gibi siyasî konuları Hz. Peygamber'den örnek rivayetler kullanmak suretiyle ele almıştır. Osmanlı kardeşliği, İslam kardeşliği, ittihad, gayrimüslimlerle eşitlik, kardeşlik, gayrimüslimlerin siyaset ve toplumsal yaşamda konumları, haklarının korunması konuları önemle üzerinde durduğu, Hz.

³⁸⁶ Bk. Manastırlı, "*Tarih-i İslamiyet...* [31]", *SM*, V/111 (16 Şevval [1328]/8 T. Evvel 1326), s. 113-115.

³⁸⁷ II. Meşrutiyet dönemi İslamcılarının siyasi tartışmaları hakkında bk. Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri*, Tunaya, *İslamcılık Akımı*.

Peygamber döneminden rivayetlerle sıkça tekrarladığı konulardandır.³⁸⁸ Ayrıca doğrudan Meşrtiyet'e karşı oluşan itirazlara cevap verdiği yazılarında da benzer argümanları kullandığı görülür. Yazar, daha sonra kitaplaşan, Dozy'ye karşı reddiye yazılarında ise Hz. Peygamber'in nübüvvetinin ispatı, risalet öncesi ve sonrası yaşantısı konusundaki iddialara reddiye amacıyla, kaynak da zikretmek suretiyle pek çok siyer bilgisi zikretmiştir. Yazarın makaleleri, bu konudaki reddiye yazıları arasında önemli bir yere sahiptir.³⁸⁹

2.19. Mardinîzâde Mehmed Ârif

Sırât-ı Müstakîm'de tercüme ve telif olmak üzere toplam yirmi bir yazısı bulunan Mardinîzâde Mehmed Arif'in beş yazısında Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere rastlanmıştır. Bu yazılardan dördü "Ahkâmü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslâm" başlığıyla³⁹⁰ *Sırât-ı Müstakîm*'in çeşitli sayılarında tefrika edilmiştir. İlk tefrika öncesinde, derginin yazıyı takdimi yer alır.³⁹¹ Bu takdimde, yazının dergide yayınlanışından on yıl önce, Lahey Konferansının ilk oturumu münasebetiyle, savaş, barış, anlaşmalar, harp hukuku gibi konularda İslam Şeriatı'nın görüşlerini, hükümlerini anlatmak maksadıyla yazıldığı bilgileri verilir. Yazıldığı dönemde basılması ve yayınlanmasının yasaklandığı belirtilir.

Mardinîzâde, ilk tefrikada harbin meşruiyeti tartışmalarından yola çıkarak, yazıyı yazış amacının, harp konusunda, Kur'anî emirleri ve dinin hükümlerini ortaya koymak olduğunu dile getirir.³⁹² Allah'ın yaratışının tezahürü olması bakımından, insan türünün devamının kutsallığına değinen yazar, insanlığı yok edecek harbin bütün dinlerde yasaklanmış olduğunu hatırlatır.

İnsanın medenî tabiatta yaratıldığını belirten Mehmed Arif, ırkların oluşumundan, insanlık tarihi boyunca bu ırklar arasında oluşan savaşlardan, savaşların sebeplerinden bahseder, dinlerin insanlar arasındaki bu çatışmaları düzene sokmak, insanlığın

³⁸⁸ İslamcılarının siyasi görüşlerini ortaya koyarken vaazları kamuoyu ve meşruiyet aracına dönüştürmeleri konusunda ve bu bağlamda Manastırlı'nın bazı vaazları ile ilgili değerlendirmeleri için bk. Kara, *İslamcılarının Siyasî Görüşleri*, s. 84-91 vd.

³⁸⁹ Manastırlı'nın reddiye yazıları ve genel olarak Dozy'ye karşı yazılan reddiyeler konusundaki değerlendirmeler için bk. Mehmet Çog, *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 94-95, 97-99, 147-154.

³⁹⁰ Bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 68.

³⁹¹ Bk. *SM*, II/28 (11 Safer 1327/19 Şubat 1324), s. 20.

³⁹² Mardinîzâde [Mehmed] Arif, "Ahkâmü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslâm [1]", *SM*, II/28 (11 Safer 1327/19 Şubat 1324), s. 20-22.

devamını sağlamak üzere geldiğini dile getirir. Din, dil, mezhep, soy, ırk farklılığı, sınırları genişletme, hatta basit diplomatik kaygılarla, asırlarca insanların katledilmesi, şehirlerin, medeniyetlerin yok edilmesinin anlamsızlığı üzerinde durur. Bu duruma, Arap kabileleri arasında, sıradan sebeplerle çıkan harplerden örnekler verir. Mardinîzâde, Arap ırkının, diğer ırklardan farklı olarak, sinirli, cesur, atak tabiatları sebebiyle harbe meyyal olduklarını, bu nedenle İslam'ın doğuşuna kadar, pek çok aşiret ve kabile arasında, sürekli savaşların yaşandığını, Hz. İbrahim'den gelen bir gelenek olarak, yalnızca haram aylarda savaşılmadığını ifade eder.

İslamiyetin doğuşu esnasında, bütün dünyanın harp halinde olduğunu belirten Mardinîzâde, Habeşlilerin Arap Yarımadasına, İranlıların Yunanlılara, Yunanlıların İranlılara, Asya göçmenlerinin Rumlara ve Arap kabilelerinin bizzat birbirlerine saldırır durumda olduklarını, bir taraftan kavmiyet ırk ve toprak kavgaları yaşanırken, bir taraftan da Yahudi-Hıristiyan çekişmesinin yaşandığını dile getirir. İslam'ın bu ortama, cahiliye adetlerini kaldırarak, insanlığı tek inançta birleştirmek üzere geldiğini ifade eder.

Yazar, İslam'da harbin meşruiyeti tartışmalarına cevaben yazdığı yazıda, İslam'ın geldiği dönemde bütün dünyanın savaş halinde olduğunu, Arapların da birbirleriyle savaşır durumda bulduklarını, İslamiyet'in birliği sağlamak üzere geldiğini zikretmiştir.

Mardinîzâde Mehmed Arif, "Ahkâmü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslâm" isimli yazısının ikinci tefrikasında, diğer yazıdan devamlı, İslam'ın bütün insanlığı tevhide davet edişini, bütün insanlar arasında kardeşlik ve ebedî barışı tesis etme amacını anlatır, İslam kardeşliği fikrini ayet ve hadislerle izah eder.³⁹³

Yazının devamında, İslam'da harbin ayetlerle meşru kılınma sürecini ve bu meşruiyetin sınırlarını aktaran yazar, bu süreçte gerçekleşen tarihi hadiseleri de -açık tarih belirtmeden- zikreder. Mardinîzâde, ilk yıllarda tebliğin, güzel söz ve öğütle gerçekleştiğini, ancak Mekke müşriklerinin bu güzel üsluba kötü bir tarzda karşılık verdiklerini ifade eder. Müşriklerin, Hz. Peygamber ve ashabına hakarete bulduklarını, onları evlerine hapsedtiklerini, eğer çıkarlarsa onlara eziyette

³⁹³ Mardinîzâde, Ahkâmü'l-Harb... [2]", *SM*, II/29 (18 Safer 1327/26 Şubat 1324), s. 37-38.

bulduklarını, onlarla konuşmadıklarını, hatta alışverişte bulunmadıklarını anlatan Mehmed Arif, aralarında “Hilfu’s-Sahîfe” adıyla akdolunan bu boykot ve muhasaranın ardından, Müslümanların savaşa sebebiyet vermemek üzere, Medine’ye hicret etmek zorunda kaldıklarının bütün dinî ve tarihî kitaplarda yazılı olduğunu dile getirir.

Medine’de Evs ve Hazrec adında iki kabilenin bulunduğunu ve onların Medine’ye hicret gerçekleşmeden önce, elçileri vasıtasıyla İslam’a girişlerini ilan ettiklerini belirten Mardinîzâde, Benî Kurayza ve Beni’n-Nadîr isimli iki Yahudi taifenin kendi dinlerinde kaldıklarını dile getirir. Yazar, bu Yahudi topluluğun, Müslümanlarla iyi geçinmek, karşılıklı saldırıda bulunmamak ve haklarına saygı göstermek üzere bir barış ahdi gerçekleştirdiklerini, ancak Mekke müşrikleri Medine’ye saldırdığında, bu anlaşmalarından dönüp, Kureyşli müşriklerle ittifak ederek, Müslümanlara karşı muhasara ve baskı uyguladıklarını, Hendek savaşına sebebiyet verdiklerini ifade eder. Tıpkı Yahudilerin anlaşmalarını bozarak Hz. Peygamber ve ashabını müdafaa amacıyla savaşmaya mecbur bırakmaları gibi, Mekke müşrikleri de Hudeybiye Anlaşmasıyla Müslümanların yılda bir kez Kâbe’yi ziyaretlerini kabul edip bu konuda barış sağlamışken, ilk olarak kendilerinin ahdi bozarak savaşa yeltenmeleri üzerine, savaşa izin veren ayetler nazil olmuştur. Savaşa izin veren ayetleri zikreden Mardinîzâde, geçerli sebep ve saldırı olmaksızın savaşmama, zulüm ve düşmanlık göstermeme, haddi aşmama, anlaşmayı kabul edenlerle ve silah bırakanlarla savaşmama gibi İslam’da harbin sınırlarını çizen kuralları belirtir, savaş ayetlerinin tamamının Medine’de nazil olduğunu hatırlatır.

Yazar, İslam’ın öncelikle sulhu öngördüğü, insanlığın kardeşliğini amaçladığı fikrinden hareketle, ayetlerle savaşa izin verilme sürecini ve savaşı meşru kılan sebepleri aktarmıştır.

Üçüncü tefrikada, İslam’da harbin meşru olduğu durumları anlatmaya devam eden, Mardinîzâde Mehmed Arif, bu konuda ayet-i kerimeleri ve Hz. Peygamber’in uygulamalarını örnek gösterir.³⁹⁴ Arif, Hz. Peygamber’in yalnızca, kendisiyle anlaşma yaptığı halde, bu anlaşmayı bozarak ihanet eden kabilelerle, ya da saldırıya uğrandığında, savunma amacıyla savaştığını dile getirir, savaşlarında zulüm ve düşmanlık amacı gütmeyeceğini belirtir. Hz. Peygamber’in, peygamberliği süresince,

³⁹⁴ Mardinîzâde, Ahkâmü’l-Harb... [3]”, *SM*, II/30 (25 Safer 1327/5 Mart 1324), s. 54-56.

farklı zamanlarda, çeşitli sebepler üzerine, kırk yedi kez, farklı bölgelere seriyyeler gönderdiğini ve yirmi yedi gazvede de bizzat mevcut bulunduğunu ifade eden Mardinîzâde, yalnız dokuz defa iki taraf arasında savaş gerçekleştiğini, diğerlerinin savaştan önce, barış anlaşması sağlanarak neticelendirildiğini dile getirir.

Mardinîzâde, İslam'ın, fertler ya da topluluklar arasında gerçekleşen anlaşmalara -karşı taraf ihlal etmediği sürece- uymayı farz kabul ettiğini ve bunların ihlaline müsaade etmediğini belirtir. Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen harplerin, Kureyş müşrikleri ya da Yahudi toplulukların anlaşmalarını bozmak suretiyle, saldırı ve düşmanlıkta bulunmaları sonucu gerçekleştiğinin tarihen sabit olduğunu tekrarlar. Arif ayrıca, ehl-i kitabla savaşmanın caiz olmayışını ayetle delillendirir.

Hicretin dokuzuncu yılında, Müslümanlarla barış anlaşması yapan kabilelerin büyük kısmının ahitlerini bozarak savaş ilan etmeleri üzerine, saldırıda bulunanlara aynıyla karşılık verme kaidesiyle, onlarla savaşmayı emreden âyet-i kerîmenin indiğini belirten Mehmed Arif, anlaşmaya uyanlarla savaşılmayacağı yönündeki ayetlerle ve Hz. Peygamber'in ahde vefayı emrettiği Hadislerle bu hükmün sınırlarının çizildiğini ifade eder.

Mardinîzâde Mehmed Arif, İslam'ın anlaşmalara uyma konusundaki tavrına Hz. Peygamber döneminden, bir diğer örnek olarak, Ebu Sa'lebe el-Huşenî'nin naklettiği bir rivayeti zikreder. Hayber Gazvesinde, akdedilen barış anlaşmasından sonra, Yahudi taifesinden birkaç kişi, Hz. Peygamber'e gelerek, ahabdan bazı kimselerin, bahçelerine izinsiz girerek bakla, sarımsak gibi bir sebze aldıklarından şikâyette bulunurlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Abdurrahman b. Avf'a, Müslümanların anlaşma yapılan tarafın mallarını haksız yere almalarının caiz olmadığını duyurmasını emreder. Arif, Hz. Peygamber'in bu mealdeki hadisiyle, anlaşma yapılan tarafların haklarına riayet konusundaki emrin açıkça belirtildiğini tekit eder.

İslam'da harbin yalnızca anlaşmaların bozulduğu durumlarda ve saldırıya uğrandığında savunma amacıyla meşru kabul edildiğini, anlaşmalara uymanın farz olduğunu belirten yazar, Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrından örnekler sunmuştur.

Mardinîzâde Mehmed Arif, dördüncü tefrikada harp halinde yasaklanan fiilleri zikreder.³⁹⁵ İslam'ın harp yasakları olarak sıraladığı bu on maddenin her birinin ayet ve hadislere dayandığını belirten yazar, Hz. Ebubekir'in, halifeliği döneminde, komutan olarak gönderdiği Yezid b. Ebi Süfyan'a, hutbe sırasında bu maddeleri beyan ettiğini de ifade eder. Mardinîzâde, ayrıca, Müslüman askerleri savaş hukuku konusunda eleştiren bazı batıl ilâhîlere İslam'ın savaşta bile adaleti gözetmesine delil olarak bu maddelerin yeterli olduğu yorumunda bulunur.

Savaş ve barış halinde, iltica edenlerin ve eman talebinde bulunanların dinen durumunu anlatan Mardinîzâde, savaş halinde bile olursa, bir kimse barış ve eman talebiyle sığındığında, onun himaye edilerek vatanına salimen ulaşana kadar korunmasının farz olduğunu ayetlerle izah eder.

İslam'ın bütün kavim ve milletler arasında, ebedi barışı amaç edindiğini belirten Mehmed Arif, İslam'da sulh halinin daimî olup savaş durumunun geçici ve arızî olduğunu, bütün Müslümanların barışın muhafazasıyla mükellef olduklarını dile getirir. Bu hükmün ayetlerle sabit olduğunu ifade eden yazar, Hz. Peygamber'in de bütün uygulamalarında barışı esas aldığını, ortaya çıkan anlaşmazlıkları çözümede, barış yolunu tavsiye ettiğini belirtir. Mardinîzâde, ayrıca, savaş için teçhizat hazırlığına da yine barış ortamını korumak için izin verildiğini, karşı taraf barışa meylettiğinde savaşlamayacağını belirtir.

Mardinîzâde, Müslüman olmayan millet ve kavimlerle de, onlar barış istediğinde savaşlamayacağını dile getirir ve buna örnek olarak Hz. Peygamber dönemi, bir barış anlaşmasını örnek gösterir. Hicretten bir yıl sonra, Benû Damre³⁹⁶ isimli kabilenin huzursuzlukları ve uygunsuz hareketleri sebebiyle, Hz. Peygamber, yanında, muhacirlerden, harp için hazır konumda bulunan altmış kişi ile birlikte, bu kabilenin bulunduğu Ebvâ bölgesine gider. Bunu haber alan kabile reisi, Mahşî b. Amr ed-Damrî³⁹⁷, Hz. Peygamber ve kafilesini karşılayarak, önceki davranışları için özür ve pişmanlıklarını iletir, barış ve eman talebinde bulunur. Bunun üzerine, Hz. Peygamber tarafından, Müslümanlarla savaşmamak, Hz. Peygamber kendilerinden yardım istediğinde destek olmak üzere, bu kabilelerinin can ve mallarının korunacağını,

³⁹⁵ Mardinîzâde, Ahkâmü'l-Harb... [4]", *SM*, II/31 (3 R. Evvel 1327/12 Mart 1325), s. 69-71.

³⁹⁶ Kabile adı, metinde, "Benî Damîre" şeklinde yazılmıştır, bk. s. 70.

³⁹⁷ Kabile reisinin adı metinde "Mahşî b. Amr ed-Damîrî" şeklinde geçmektedir, bk. s. 70.

onlardan yardım isteyen olduğunda, yardım edileceğinin Allah ve Peygamberi adına taahhüt edildiğini beyan eden bir anlaşma kayıt altına alınır.

İslam'da insan özgürlüğünün esas olup, esir almanın yalnızca harp zamanlarında caiz olduğunu, bunun ayet-i kerîmeler ve sahih hadislerle sabit olduğunu belirten Mardinîzâde Mehmed Arif, yazısının sonunda, İslam'da esaretin yasak olmadığı görüşünde olan ve bununla Müslümanları eleştiren bir yazara, delil olarak bazı ayetleri zikreder. Harp durumunda esir alınma gerekçesinin harbin sonlanması olduğunu, savaş sonrası bırakılmak üzere esir almaya izin verildiğini ifade eder.

İslam'ın bütün milletler arasında ebedi barışı amaç edindiğini, dile getiren yazar, Hz. Peygamber'in de anlaşmazlıkları çözmeye barış yolunu tavsiye ettiğini belirtmiştir. Müslüman olmayan milletlerle onlar barış istediğinde savaşlamayacağı ilkesine delil olarak, Hz. Peygamber'in Benî Damre ile anlaşmasını zikretmiştir.

Mardinîzâde'nin, İslam'da harp hukuku konusunda bilgiler verdiği yazılarında, genel olarak, İslam'da barışın öncelendiği, cihadın zorunlu hallerde, müdafaa amacıyla caiz olduğu fikirlerini savunduğu görülür.

Bursa Eski Valisi Mardinîzâde Mehmed Arif, "Maziye Atf-ı Nazar: Ne İdik Ne Olduk" başlıklı yazısında Müslümanların geçmişteki ihtişamlı günlerini ve başarılarını içinde buldukları durumla karşılaştırarak bu günkü başarısızlığın sebeplerini sorgular. Mardinîzâde, bu sorgulamayı yaparken, Arapların, Müslüman oluşundan başlayarak, tarihi süreci genel hatlarıyla aktarır.³⁹⁸

Arîm³⁹⁹ selinden sonra, Arap Yarımadasına yerleşen on bir Arap kabilesi olduğunu zikreden Mardinîzâde, bunların genellikle putperest ya da yıldızlara tapar olduklarını, şiir yazma ve neseb ezberleme ile ilgilendiklerini dile getirir. İslam'dan önce, cehalet içerisinde ve birbirleriyle savaş halinde bulunan bu kabileler, İslam'la birlikte, ilim ve kültürde yüksek bir seviyeye ulaşmış, dünyaya medeniyet öğretir duruma gelmişlerdir. Mehmed Arif, İslam'ın ilk zamanlarında, bu on bir kabile içerisinde, Kureys kabilesinden -Benî Haşim'den- birkaç kişi dışında kimsenin Müslüman olmadığını dile getirir. Buna rağmen Hz. Peygamber'in tebliğ ve irşadına devam ettiğini belirten yazar,

³⁹⁸ Mardinîzâde Mehmed Arif, "Maziye Atf-ı Nazar: Ne İdik Ne Olduk", *SM*, IV/93, s. 262-263.

³⁹⁹ Metinde "Arm" şeklinde yazılmıştır, bk. s. 262.

onun, on üç yıl boyunca Mekke müşriklerinden olumlu cevap alamayıp kötü muamele görmesi sonucu, birkaç kişi Müslüman olur ümidiyle, Taif'e yöneldiğini aktarır. Taif halkı, Mekkelilerden de zalim çıkmış, sonunda Hz. Peygamber, amcası "Utbe"nin⁴⁰⁰ kapısını çalarak ondan su istemiş, Utbe, kapıyı onun yüzüne kapatarak karşılık vermiştir. Hz. Peygamber, bu muameleler karşısında, duvara yaslanarak, Allah'a şikâyet, dua ve niyazda bulunmuştur. Mardinîzâde, Hz. Peygamber'in, Taif dönüşünde, Mekke halkının kendisine suikast düzenlemekte olduğunu vahiy yoluyla haber aldığını ve ilahi emirle, Medine'ye hicret ettiğini dile getirir. Bütün bunların üzerinden çok zaman geçmeden, Hz. Peygamber ve ordusunun, Allah'ın yardımıyla, savaşlarda, müşrikleri mağlup eder, mallarını ganimet olarak alır konuma geldiğini belirten Mehmed Arif, örnek olarak, on bir bin askerle, Mekke üzerine gidişlerini anlatır. Şehri fethederek Kâbe'yi putlardan temizlediklerini, Ebu Süfyan başta olmak üzere, daha önce kendisiyle konuşmaya tenezzül etmeyen Mekke ileri gelenlerinin, Müslüman olduklarını ilan ederek af talebinde bulduklarını ifade eder.

Hz. Peygamber döneminde nüfusu binlere ulaşan İslam'ın, bir asır geçmeden, dünyanın dört bir yanına yayıldığını dile getiren Mardinîzâde Mehmed Arif, tarih içerisinde, önemli yükseliş dönemlerini örnek göstererek ulaşılan medeniyet seviyesini anlatır. Yazar, Osmanlı dönemindeki genişleme ve ihtişamı da hatırlattıktan sonra, bir zamanlar Avrupa'yı titreten Osmanlı'nın, içinde buldukları dönemde yaşadığı güç kaybını, değişen rolleri, Osmanlı'ya bağlı Müslüman halkların ayrılık taleplerini ve huzursuzluklarını sorgular. Bu aciziyet ve zaafı, mal ve adam yokluğu değil, birlik yokluğu (kaht-ı ittihad) ve gayret eksikliği olarak yorumlar.

İslam'ın geçmişteki ihtişamlı günleriyle içinde buldukları durumu karşılaştıran ve başarısızlıklarını ittihadın olmayışına bağlayan yazar, Arapların Müslüman oluş sürecinde, Hz. Peygamber ve ashabın yaşadığı sıkıntılara değinir. Bu sıkıntıların üzerinden çok geçmeden, Allah'ın yardımıyla müşrikleri alt eder konuma geldiklerini,

⁴⁰⁰ Hz. Peygamber'in "Utbe" adında bir amcası olmamakla birlikte, yazarın Taif'teki akrabalarını mı kastettiği metinden tam olarak anlaşılamamaktadır. Yazarın metindeki ifadesi şöyledir: "...ve belki Taif'de birkaç kişiyi irşada muvaffak olur ümidiyle ol cânibe tevcîh-i veche-i azîmet buyurdıkları halde küffâr taife Mekkelilerden bedter ve âkıbet amucası 'Utbe'nin kapısına müracaatla bir içim su talebine tenezzül buyurdıkları halde ol merd-i anîd bir cür'a mâî dirîğ ve kapıyı vech-i saadetlerinde sedd ü bend ile adem-i kabulünü tebliğ eyledi." Bk. s. 262.

Mekke'nin fethi üzerinden aktarır. Osmanlı'nın ihtişamlı geçmişinin ardından yaşanan güç kaybı, sıkıntılar ve ayrılıkları ilk dönem örneğinde sorgular.

Mardinizâde, İslam'ın barışı öncelediği, insanlar arasında kardeşliği tesis etmeye çalıştığı kabulünden hareketle İslam'da savaşa izin verilme süreci, Hz. Peygamber dönemi savaşlar ve anlaşmalar konusunda bilgiler zikretmiştir. Yine içinde buldukları dönemde yaşanan sıkıntılar sebebiyle Hz. Peygamber ve ashabının çektiği sıkıntılar hatırlatılmak suretiyle yapılan ittihad çağrısı da onun gündemindedir.

2.20. Mehmed Âkif

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nın başyazarı ve en önemli ismi olan Mehmed Âkif,⁴⁰¹ telif ve tercüme, toplam iki yüz on altı yazı ile dergide en çok makalesi bulunan yazardır. Bu yazılardan ikisinde Hz. Peygamber dönemine ilişkin doğrudan bilgiye rastlanmıştır.

Derginin yüz otuz ikinci sayısında, Mevlid Kandili münasebetiyle, ilkyazı olarak, Mehmed Akif'in Hz. Peygamber'in on dört asır evvel doğuşunu hatırlatan, ona övgüleri ve onun vasıtasıyla bize ulaşan İslam'ın yetim kalmaması için -onun yetim oluşunu zikreder- duaları içeren kısa şiiri yer alır.⁴⁰²

Mehmed Âkif, *Sırât-ı Müstakîm*'in yüz elli yedinci sayısında yer alan bir yazısında ise cahiliye dönemi ve Hz. Peygamber döneminde yaşamış “el-Hansâ” isimli hanım şairi tanıtır ve Arap şiiri hakkında değerlendirmelerde bulunur.⁴⁰³ el-Hansâ hakkında, Arapların en büyük şairlerinden olduğu, Hz. Peygamber dönemini de idrak ettiği (muhadram), Hz. Aişe'den şairliği konusunda övgüler aldığı bilgilerini verir. Akif, bu hanım şairin edebî yeteneği, hazır cevaplılığı ve dehasından bahsederken, Ukâz panayırında, Hz. Hassân ile aralarında geçen bir olayı da örnek olarak aktarır.

2.21. Mehmed Fahreddin

Dergide toplam yirmi sekiz makalesi yayınlanan Mehmed Fahreddin, on beş makalesinde Hz. Peygamber dönemine ait malzeme kullanmıştır.

⁴⁰¹ İslamcılık akımının en önemli ismi, hakkında yapılmış pek çok eser bulunan Mehmed Âkif için bk. M. Orhan Okay-M. Ertuğrul Düzdağ, “Mehmed Âkif Ersoy”, *DİA*, XXVIII, 432-439; Kara, *İslamcılık*, I, 399-516; Eşref Edib, *Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, I, İstanbul 1960.

⁴⁰² [Mehmed Âkif], “Leyle-i Mevlidi'n-Nebî (s.a.v.)”, *SM*, VI/132 (14 R. Evvel [1329]/3 Mart 1326), s. 17. Şiirin Mehmed Âkif'e ait olduğu bilgisi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 210.

⁴⁰³ Mehmed Âkif, “el-Hansâ”, *SM*, VII/157 (14 Ramazan 1329/25 Ağustos 1327), s. 5-6.

Mehmed Fahreddin, “Medeniyet-i İslâmiye’den Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan” başlıklı yazılarının⁴⁰⁴ ilk tefrikasında kadınların tesettürü meselesinin, tesettürün hürmetinin neden herkes tarafından anlaşılamadığını sorgular.⁴⁰⁵

Akıl ile akl-ı selim arasındaki farktan yola çıkarak insanların anlayış kapasitelerinin birbirinden farklı olduğunu dile getiren Mehmed Fahreddin, peygamberlerin, tebliğleri süresince yaşadıkları zorluklardan, gönderildikleri ümmetler tarafından maruz kaldıkları şiddet ve eziyetlerden bahisle, insanın idrakinin hakikate kapalı olması, bu konudaki nasipsizliği üzerinde durur. Örnek olarak, Hz. Peygamber ve Ebû Cehil arasında geçen bir hikâyeyi -kaynak belirtmeden- aktarır. Bir gün, Hz. Peygamber ve Ebû Cehil karşılaşır, Ebû Cehil, avucunda, yerden aldığı küçük taşları saklamaktadır, Hz. Peygamber’den, gerçekten peygamberse, avucundakilerin ne olduğunu bilmesini talep eder. Bunun üzerine, Hz. Peygamber, Ebû Cehil’e, avucunda sakladıklarının onun peygamberliğine şahitlik etmesi teklifinde bulunur. Taşların her biri, dile gelip, Allah’ın birliğine ve Hz. Peygamber’in risaletine şahitlik ederler. Dehşete düşen Ebû Cehil, kızarak taşları fırlatır ve bunun sihir olduğunu iddia eder. Bu olayda da bir akıl yürütme görüldüğünü ancak bunun, hakikatten sapmış ve idrake kapalı olduğunu belirten Mehmed Fahreddin, yaşadıkları dönemde, İslam’ın pek çok hükmündeki hikmetler gibi tesettür konusundaki hikmetlerin de anlaşılamadığından, hafife alındığından yakınır. Bir Fransız düşünürün, Müslüman olmadığı halde, Kur’an’ın hükümlerinin, bütün hukukun kaynağı olduğu, dini, medeni, siyasi, toplumsal hayatın tamamında düzeni sağlayacak ilkelere sahip olduğu yolundaki görüşlerini zikrederek (Fransızcası ve tercümesi yer almakta), onun ulaştığı doğru sonuca, Müslümanların ulaşamadığı, dinlerinin yüceliğine vâkıf olamadıkları yorumunda bulunur.

Yazıda, insanların anlayış kapasitelerinin, hakikati idraklerinin farklı olduğu yargısı, Hz. Peygamber ve Ebû Cehil arasında geçen rivayetle örneklendirilmiştir.

Mehmed Fahreddin, “Medeniyet-i İslâmiye’den Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan” başlıklı yazılarının üçüncü tefrikasında, içinde buldukları dönemde yaşanan, kopma

⁴⁰⁴ Dergide, aynı başlıkla, yazarın sekiz tefrika yazısı yayınlanmıştır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 222.

⁴⁰⁵ Mehmed Fahreddin, “Medeniyet-i İslâmiye’den Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan [1]”, *SM*, VI/141 (14 C. Evvel [1329]/5 Mayıs 1327), s. 164-165.

hadiselerinden hareketle, İslam'da din kardeşliği, milliyetperverlik (nasyonalizm) konularına değinir.⁴⁰⁶

Bir avuç diye nitelendirdiği Yunanlıların dünkü Bulgarlar için can verecek derecede mücadele ettiği yorumunda bulunan Mehmed Fahreddin, Müslümanların, Osmanlılığa ve özellikle onun ruhu, varlık sebebi olan İslam'a karşı neden kayıtsız kaldıklarını sorgular. Bu meyanda, Hz. Peygamber'in Veda Hutbesini hatırlatan yazar, onun, kendisinden sonra, dinden dönmeleri, birbirleriyle savaşmamaları -mürted olmamaları- konusunda ümmeti uyardığını belirtir.

Mehmed Fahreddin, yazısının devamında, medeniyetin kaynağının İslam dini olduğu iddiası -tarih ve gündemden olumlu, olumsuz örneklerle- üzerinde durur.

Yazıda, milliyetçilik akımları nedeniyle Osmanlı'da yaşanan kopmaların ancak İslam birliği, din kardeşliği ile aşılabacağı vurgulanmış, Hz. Peygamber'in Veda Hutbesinde bu konudaki uyarıları hatırlatılmıştır.

Mehmed Fahreddin, dördüncü tefrikada ahlakın medeniyet için öneminden hareketle, Hz. Peygamber'in risaletinin anlamı üzerinde durur.⁴⁰⁷

İnsanlığın en son ve en büyük eğiticisinin Hz. Peygamber olduğuna tarihin de şahitlik ettiğini belirten yazar, Yunan ve Romalılar, büyük filozoflarıyla ne kadar iftihar etseler de –isimler zikreder- Hz. Peygamber gelene kadar, güçlünün zayıfı ezdiği, zulmün hüküm sürdüğü, hayâ ve ahlâkın ortadan kalktığı bir düzenin bulunduğu görüşünü ifade eder. Aynı dönemde, Arap yarımadasının da vahşet, cehalet ve sefalet içerisinde olduğunu belirtir. Onların, düştükleri bu alçak durumdan çıkarak, güç ve itibara kavuşmalarının, insan kudretiyle mümkün olamayacağı yorumunda bulunarak, o yüce ruh ve ahlakın, Hz. Peygamber'in tebliğ ve örneğiyle sağlandığını dile getirir. Hz. Peygamber'in, tek başına, mücahedeye atılarak, hak ve hakikate, insaniyet ve medeniyete davetle görevlendirildiğini ilan ettiğini belirten Mehmed Fahreddin, Mekke'de, on üç yıl boyunca, kesintisiz olarak, cehalet ve vahşetle mücadele ettiğini ifade eder. Bu süre zarfında, çektiği zorluklara, karşılaştığı işkence ve hakaretlere, yakın

⁴⁰⁶ Mehmed Fahreddin, "Medeniyet-i İslamiye'den Bir Sahife... [3]", *SM*, VI/143 (4 C. Âhire [1329]/19 Mayıs 1327), s. 201-203.

⁴⁰⁷ Mehmed Fahreddin, "Medeniyet-i İslamiye'den Bir Sahife... [4]", *SM*, VI/144 (11 C. Âhire [1329]/26 Mayıs 1327), s. 214-215.

akrabalarından gördüğü düşmanlık ve ihanetlere dikkat çeken yazar, Uhud Savaşı sırasında, Kureyş müşrikleri tarafından dışı kırıldığına bile, onlara beddua etmeyip, Allah'tan ıslah olmalarını temenni ettiğini hatırlatır. Dünyada maddi bir beklentisi olmaksızın kutsal vazifesinde sebat ettiğini, Kur'an ayetleri de tedricen inip akıl ve idrak uyanmaya başladıkça, emir ve yasaklar, uyarı ve tavsiyeler, tarihten örneklerle ümmetin eğitildiğini dile getirir. Mehmed Fahreddin, okura, Hz. Peygamber'in bunca sıkıntıya göğüs germesinin nedenini düşünme çağrısında bulunarak, onun güzel ahlak konusunda örnekliğini sürdürdüğünü, fesada uğramış ruhları güzel ahlakla tedavi ettiğini -güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini- ifade eder.

Mehmed Fahreddin, "Medeniyet-i İslâmiye'den Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan" başlıklı yazılarının beşinci tefrikasında ahlakın ve hayânın medeniyet için önemi konusundan devamla, Hz. Peygamber'in getirdiği yüce ahlaka riayette en gayretlilerden olduğunu belirttiği Hz. Ömer'in, özellikle tesettür konusundaki tavrından örnekler aktarır.⁴⁰⁸

Suyuti'nin "*Tarihu'l-Hulefâ*" adlı eserinden rivayetle, Hz. Ömer'in, Kur'an ahkâmının yirmiden fazlasında, ayet nüzulünden önce, görüş ortaya koymak suretiyle isabet ettiğini belirten Mehmed Fahreddin, onun toplumsal yaşamın kurallarıyla ilgili bu hassasiyetinden ötürü dikkatini çeken noktalardan birinin de kadınların örtünmesi hadisesi olduğunu dile getirir. Mehmed Fahreddin -yaşadıkları asırda kadına bakışta gördüğü problemleri, bir anlamda, Hz. Ömer'e söyleterek-, Hz. Ömer'in, kadının örtünmesinin, medeni toplumun zorunluluklarından olduğunu, örtünmenin onun iffet ve ahlakını muhafaza edeceğini, saygınlık kazandıracağını, yabancı gözlerin tacizlerinden koruyarak hürriyet sağlayacağını, meta olmaktan kurtararak hukukunu garanti altına alacağını anladığından kadınların örtünmeleri tavsiyesinde bulunduğunu dile getirir. Özellikle, Hz. Peygamber'in eşlerini örtüsüz olarak dışarıda gördükçe, sinirlendiğini belirten yazar, Hz. Peygamber'e, yeri geldikçe, Müslümanlara örnek olan ehl-i beytin kadınlarının örtünmeleri konusunda istirhamda bulunduğunu, Hz. Peygamber'in de henüz vakti gelmediğinden sustuğunu ifade eder. Bir gün, Harem-i Şerif'te, Hz. Peygamber'in eşlerinden biriyle, (yazar ismini hatırlayamadığını belirtir) bu konuda konuştuklarını belirten Mehmed Fahreddin, Hz. Peygamber'in eşinin, Hz. Ömer'e, İlahi

⁴⁰⁸ Mehmed Fahreddin, "Medeniyet-i İslamiye'den Bir Sahife... [5]", *SM*, VI/145 (18 C. Âhire [1329]/2 Haziran 1327), s. 227-229.

vahiy bizzat evlerinde nazil olmaktadır, onların tesettürü konusunda neden bu derece titizlendiğini sorduğunu aktarır. Yazar, buradaki sorgulamanın, tesettürü hafife almaktan kaynaklanmadığı, onun, Hz. Ömer'e, İlahi emir geldiğinde, buna uyacakları konusunda müsterih olmasını hatırlattığı açıklamasında bulunur.

Yazıda, ahlakın medeniyet için önemi, toplumsal yaşam kuralları konusundaki titizliği sebebiyle Hz. Ömer'in tesettür konusundaki tavsiyesiyle örneklendirilmiştir.

Mehmed Fahreddin, yazılarının altıncı tefrikasında Hz. Peygamber'in eşleriyle perde arkasından konuşulmasını emreden ayetin iniş sürecini, hikmetlerini konu edinir. Ve yine bununla bağlantılı olarak, Ahzab Suresinde yer alan tesettürle ilgili ayete değinir.⁴⁰⁹

Mehmed Fahreddin, hicri üçüncü yılda -bir rivayete göre beşinci yıl-, Hz. Peygamber'in, Zeyneb bint-i Cahş ile nikâhlandığına dair ayetin indiğini belirtir.⁴¹⁰ İlahi emir gereğince, velime yemeği için toplanıldığını dile getiren yazar, yemekten sonra sohbetin uzadığını ifade eder.⁴¹¹ Dağılma zamanının çoktan geçmiş olması sebebiyle, Hz. Peygamber'in dışarı çıktığını belirten Mehmed Fahreddin, biraz sonra, misafirlerin de ayrıldıklarını dile getirir. Hizmetlerinde bulunan Enes'in, Hz. Peygamber'e evde kimsenin kalmadığını bildirmesi üzerine Hz. Peygamber'in de geri döndüğünü, Enes de girmek üzereyken perde çekildiğini ve onun da dışarıda kaldığını ifade eder. Bu dakikalarda, Hz. Peygamber'in eşlerinden bir şey isteneceği zaman perde arkasından istenmesini emreden ayetin nazil olduğunu belirten yazar, bu emrin hikmetlerini çeşitli ayet ve hadislerle izah eder.

⁴⁰⁹ Mehmed Fahreddin, "Medeniyet-i İslamiye'den Bir Sahife... [6]", *SM*, VI/147 (3 Recebül-Ferd 1329/16 Haziran 1327), s. 259-262.

⁴¹⁰ Yazar, dipnotta Hz. Zeyneb'in, Hz. Peygamber'in halası Ümeyme'nin kızı olduğu, Hz. Peygamber'le nikâhlandığını müjdeleyen ayetin nazil olduğunu duyunca, sevinçten şükür secdesine kapandığı, Hz. Peygamber'in ehl-i beytinden olmakla gurur duyduğu, diğer eşlerinden farklı olarak, Allah tarafından evlendirilmiş olmaktan dolayı bahtiyarlığını Hz. Peygamber'e bildirdiği, güzel ahlakı ve cömertliğiyle meşhur olduğu bilgilerini verir: s. 259.

⁴¹¹ Dipnotta velime yemeğinin hükmü ile ilgili olarak, hicret sonrası evlenen Abdurrahman b. Avf'ın Buhari'de geçen bir rivayeti aktarılır, Hz. Peygamber'in ona, az da olsa yemek vermesini söylemesi sebebiyle bazı âlimlerin farz saydığı, bazılarının da farklı hükümler verdiği belirtilir: s. 259.

Mehmed Fahreddin, “Medeniyet-i İslâmiye’den Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan” başlıklı yazılarının yedinci tefrikasında Nûr Sûresinde yer alan, tesettürle ilgili ayetlerin nüzul sebebini aktarır.⁴¹²

Mehmed Fahreddin, Cabir b. Abdullah’tan gelen rivayete göre, hanım sahabilerden, Hz. Peygamber’e bizzat gelerek biat etmiş olduğunu dipnotta belirttiği (kaynak olarak *el-İsâbe*’yi göstermiştir) Esmâ bint Mürsed’in (?) bir gün Medine dışındaki bahçesindeyken Müslüman kadınlardan (dârü’s-selâm’dan) bir kaçının Allah’ın emrine muhalif bir şekilde, açık saçık bir halde yanına gelmesine sinirlendiğini, onları azarladığını anlatır. Bu hadise üzerine, önce, mümin erkeklere haramdan sakınmalarını emreden, ardından da, mümin kadınları harama bakmaktan menederek örtünmelerini emreden iki ayetin nüzulünün gerçekleştiğini dile getirir. Bu iki ayetin tefsiri, hikmetleri üzerinde duran yazar, çeşitli rivayetleri zikretmek suretiyle, bu konudaki fıkhi hükümleri izah eder, kendi dönemlerindeki durumu değerlendirir.

Mehmed Fahreddin, *Sırât-ı Müstakîm*’de, “Tevhid ve İttihad” başlığıyla yayınlanan yazılarının⁴¹³ ilk tefrikasında tevhid ve ittihadın ilişkisini, İslam’ın ilk dönemlerinde nasıl algılandığını konu edinir.⁴¹⁴ Edebî, hamâsî bir üslup kullanan yazar, tarihi bilgilere genel olarak değinir, ayrıntılara yer vermez.

Tevhid ve ittihad kelimelerinin dilsel bağlarından bahsetmek amacıyla, yazısının başlangıcında, sözün önemini manasından alması konusuna değinen Mehmed Fahreddin, lisanın manaya tercüman olmaktan başka işlevi olmadığı, doğru manayı taşıdığı sürece değeri olduğu konusuna değinirken, Hz. Peygamber dönemi yaşanan iki olayı zikreder. Bazı düşüncesiz Arapların, savaşa gitmemek için, Hz. Peygamber’in yanına gelip, mal ve evlatlarıyla meşgul olduklarını bahane ederek Hz. Peygamber’den yerlerine Allah’tan af dilemesini istediklerini anlatan yazar, bunun üzerine, “onlar, dilleriyle söylüyorlar, kalpleriyle değil...” mealindeki ayetin nazil olduğunu dile getirir. Sözün onlara ait olmakla birlikte manasız oluşuna vurgu yapar. Yine, kalpten söylenmeyen, manasız söze örnek olmak üzere, Uhud Savaşı öncesi, Allah katında en makbul ibadet bilinseydi, canlarını, mallarını seve seve bu yolda verebileceklerini dile

⁴¹² Mehmed Fahreddin, “Medeniyet-i İslamiye’den Bir Sahife... [7]”, *SM*, VI/148 (10 Recebü’l-Ferd 1329/23 Haziran 1327), s. 280-282.

⁴¹³ Dergide, bu başlıkla, yazarın on tefrika yazısı yayınlanmıştır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 243.

⁴¹⁴ Mehmed Fahreddin, “Tevhid ve İttihad [1]”, *SM*, VII/159 (28 Ramazan 1329/8 Eylül 1327), s. 36-29.

getirerek öğünen kimselere, Allah'tan, "Yapmayacağınız şeyi söylemeyin!" ihtarını getirdiğini zikreder. Sözü manasından kopararak yalana bulaştırmanın, Allah katında ne kadar büyük bir cezası olduğunun bu ayetle beyan edildiği yorumunda bulunur.

Mehmed Fahreddin, tevhid ve ittihad kelimelerinin aynı kökten geldiği üzerinde durarak tevhid kavramını açıkladıktan sonra, tevhidin mertebelerine de değinir. Ardından, İslam tarihine bakıldığında, tevhidin nasıl vücut bulduğunu sorgulayarak, Hz. Peygamber'in tebliğiyle birlikte, ilk dönemde tevhid için verilen mücadeleyi -ayrıntılara yer vermeksizin- edebî, duygusal bir dille aktarır. Medeniyetin kaynağı olduğunu belirttiği İslam'ın, Hz. Peygamber'in tevhid çağrısının, Mekke'de, hayret ve hiddetle, hatta bazı Kureyşlilerin düşmanlıklarıyla karşılandığını, Hz. Peygamber'e ve pek az sayıdaki Müslümanlara, işkence ve hakaretlerde bulduklarını ifade eder. Hz. Peygamber'in amcası Ebu Leheb'i örnek gösteren Mehmed Fahreddin, onun şiddetli düşmanlığı neticesi, hakkında inen ayetleri hatırlatır. Kureyşlilerin husumetlerinin ulaştığı dereceyi tasvir etmek üzere, Bilal-i Habeşî'nin maruz kaldığı işkenceleri anlatan yazar, onun, Mekke'de, güneş altında bağlanarak, ölümlü tehdit edilmesine rağmen, tevhidi dillendirmekten vazgeçmediğini ifade eder. İlk Müslümanların bu kahramanlıklarının, Allah'ın ayetleriyle iltifat bulduğunu dile getirir. Mekkelilerin işkenceleri ve düşmanlıklarının yanında, Medinelilerin parça parça Müslüman olduklarını belirten Mehmed Fahreddin, Peygamberliğin on birinci yılı Receb ayında Medine'den gelen bir heyetin Mina civarında Mescidü'l-Akabe ismiyle bilinen mübarek mekânda Hz. Peygamber'le buluşarak biat ettiklerini dile getirir. Mekke'de çekilen işkencelerin ardından, Medine'ye hicret izninin geldiğini, böylece, bi'setin on üçüncü yılı Rebî'u'l-Evvelinin on ikinci pazartesi gününün, İslam tarihinin ilk gününü teşkil ettiğini belirtir. Ensarın, Hz. Peygamber ve ashabının hicretini sevinçle karşıladıklarını ifade eden yazar, şehre girişini heyecanla beklediklerini onu neşidelerle karşıladıklarını, Medine sokaklarının onun geliş haberiyle yankılandığını dile getirir.

Yazıda, tevhid ve ittihad kelimeleri üzerinde durulurken, sözün doğru manayı taşıdığı sürece değeri olduğu yargısı, Hz. Peygamber döneminde, savaştan kaçmak için işlerini bahane eden bazı kimseler hakkında, bunu yalnız dilleriyle söylediklerinin bildirildiği âyetin inişi ve Uhud öncesi, Allah yolunda fedakârlıktan kaçınmayacağını söyleyerek övünen kimselere, Allah'ın yapamayacakları şeyi söylememeleri ihtarını örnekleriyle

ifade edilmiştir. Tevhidin vücut buluşu ve ilk Müslümanların tevhid mücadeleleri anlatılırken, Hz. Peygamber ve az sayıdaki Müslümanların, Mekke müşriklerinden gördükleri işkenceler, Medine'ye hicret süreci ve Hz. Peygamber'in şehre girişi konularında bilgiler zikredilmiştir.

Mehmed Fahreddin, ittihad ile ilişkisi bağlamında, ilk dönem tevhidin vücut buluşunu anlatmaya devam ettiği yazısında Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinde yaşanan coşkuyu -şiihlere de yer vererek- edebi bir dille tasvir eder.⁴¹⁵ Hz. Peygamber, şehre girdikten sonra, onu misafir etmek için adeta yarışan Medinelilere, devesinin çöktüğü yerde kalacağını belirttiği bilgisini veren Mehmed Fahreddin, devenin, önce, Malik b. Neccar'ın evinin önüne -bugün Harem'in bulunduğu mevki olduğu bilgisini verir-, ardından da Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin kapısının önüne çöktüğünü belirtir. Medinelilerin Peygamber'i ağırlamaktan duydukları mutluluğu anlatan yazar, Hz. Peygamber'in de onların bu tavırlarına karşılık verdiğini belirtir, ensarla ilgili övgüler içeren hadislerinden bazılarını buna delil olmak üzere aktarır -kaynaklarını da zikreder-.

Hz. Peygamber'in, Medine'de, birkaç günlük istirahatının ardından, mescidin inşasına başlanması emrini verdiğini dile getiren Mehmed Fahreddin, Harem-i Şerif'in inşasına, her şeyden, hatta kendi evinden de önce başlanması isteğinin hikmetine dikkat çeker. Bu tavrıyla, Hz. Peygamber'in, namaz ile bir araya gelmeyi -ictima- önceleyişine vurgu yapan yazar, "ictima" kelimesinin "ittihad" ile aynı anlama geldiğini hatırlatır. İslam'ın ittihadı verdiği önemi, namazın imandan sonra, en önemli ibadet sayılmasıyla delillendiren Mehmed Fahreddin, namazın cemaat ruhunu diri tutan fonksiyonunu ve cemaatin beşerî medeniyet için önemini çeşitli delillerle tartışır.

Tevhidin tesis ediliş süreci bağlamında, Hz. Peygamber'in Medine'ye girişi ve coşkuyla karşılanmasını anlatmaya devam eden yazar, Hz. Peygamber'in kısa bir süre sonra, mescit inşasına başlanmasını isteyişi bilgisinden hareketle, İslam'ın birliğe -cemaat- verdiği önem üzerinde durmuştur.

Yaşamakta oldukları, Trablusgarb işgali, Girid'in elden gitmesi ve Balkanlar'da yaşanan sorunlar karşısında, düşmana karşı kuvvet hazırlamanın hayati önemi üzerinde duran Mehmed Fahreddin, yalnız var olan düşmana değil, gelecekteki düşmanlara karşı

⁴¹⁵ Mehmed Fahreddin, "Tevhid ve İttihad [2]", *SM*, VII/160 (7 Şevval 1329/8 Eylül 1327), s. 60-61.

da hazırlıklı olmanın dinen farz olduğunu anlattığı yazısında⁴¹⁶ gerekirse ibadetlerin de tehir edilerek maddi, manevi imkânların kuvvet hazırlamaya hasredilmesi gerektiğini savunur. Mehmed Fahreddin, canın ve vatanın korunması için, zamanın şartlarına göre harbe hazırlık yapmak gerektiğini, “i‘dâd-ı kuvvet”in asli ihtiyaçlardan olduğunu belirtir, meselenin fikhî boyutunu çeşitli rivayetlerle delillendirir. Kuvvet hazırlığı için bazı mali ibadetlerin tehir edilebileceği -özellikle haccı zikreder- fetvasını veren Fahreddin, bu görüşüne delil olmak üzere, Hz. Peygamber’in, Hendek savaşı öncesi uygulamasını aktarır. Düşmanın Medine’yi kuşatacağı haberi alınınca, şehri savunmak amacıyla, üç gün boyunca şehrin etrafında hendekler kazıldığını anlatan yazar, Hz. Peygamber’in de bu çalışmalara bizzat iştirak ettiğini, düşman yaklaştıkça, çalışmalarını hızlandırdığını dile getirir. Hendek kazımı sırasında, Hz. Peygamber ve ashabın imkânlarını son noktaya kadar kullandıklarını, hatta ashabın o üç gün zarfında, yemek yiyecek vakit bulamadıklarını ifade eder. İşte o çalışmalar esnasında, Hz. Peygamber’in, dört vakit namazı tehir etmek durumunda kaldığını hatırlatır.⁴¹⁷ Bu tehirin amacının hayatı korumak olduğu yorumunda bulunarak, Müslümanları, birliği bozmadan (ittihad) düşmana karşı -Hıristiyanların ezeli düşmanlığına vurguyla- kuvvet hazırlamaya davet eder. Bu konuda verilecek fetvanın, Müslümanları bir araya getireceği düşüncesinde olan yazar, fetva makamını, malî ve fiilî imkânları kuvvet hazırlığına sarf etmenin vucubuna dair fetva vermeye çağırır.

Yazıda, Osmanlı’nın Trablusgarb, Girid ve Balkanlar’da yaşadığı ayrılıklarlar sebebiyle, canı ve vatanı korumak için, düşmana karşı kuvvet hazırlamanın dini bir emir olduğu, bu durumda bazı ibadetlerin bile ertelenebileceği fikri, Hendek Savaşı öncesi hazırlıklar ve Hz. Peygamber’in bu konudaki tavrı ile delillendirilmiştir.

“Tevhid ve İttihad” yazılarının üçüncü tefrikasında, İslam’da ittihadın anlam ve öneminden bahsetmeye devam eden Mehmed Fahreddin, yine bu duruma örnek olmak üzere, Bedir Savaşı’nı aktarır.⁴¹⁸ Hz. Peygamber’in, birkaç yüz kişiden oluşan inananlarla henüz ittihadı tesis etmeye başladığı sıralarda, bir Mekke ticaret kafilesinin Şam’dan dönmekte olduğunu öğrendiklerini belirten yazar, Cebrail’in, cihad emriyle

⁴¹⁶ Mehmed Fahreddin, “Sayhatü’n-Nedm”, *SM*, VII/163 (26 Şevval 1329/6 T. Evvel 1327), s. 99-102.

⁴¹⁷ Mehmed Fahreddin, “Sayhatü’n-Nedm”, *SM*, VII/163, s. 101.

⁴¹⁸ Mehmed Fahreddin, “İttihad ve Tevhid [3]”, *SM*, VII/164 (3 Zilkade 1329/13 T. Evvel 1327), s. 119-122. Bu tefrika dışında diğer bütün tefrikalarda “Tevhid ve İttihad” başlığı kullanılmıştır.

gelmesiyle, Hz. Peygamber'in kafilenin takibe alınmasını istediği bilgisini verir. Kafilenin izlendiği bilgisini alan Mekkelilerin bin kişilik bir yardımcı kuvvet yola çıkardıklarını belirtir. Mehmed Fahreddin, Ravhâ mevkiinde bulunan Müslüman ordusunun, kafiyele yetişmek üzere yola çıkıp, Safrâ denilen bölgeye yaklaşmışken, Kureyş ordusunun de gelmekte olduğunu haber aldıklarını, Hz. Peygamber'in de bu durum üzerine, hemen bir istişare meclisi oluşturduğunu ifade eder (yazar, meclis-i şura ifadesini kullanır). Hz. Peygamber, kafilenin kontrolleri altında olduğunu ancak Kureyş ordusunun da gelmekte olduğunu onlara hatırlatarak, bu iki gruptan biri için zaferi Allah'ın olara vaat ettiği müjdesini verir ve onlardan, kafiyele ya da Kureyş'le savaşmayı tercih etmelerini ister. Meclisin, istişarenin ardından, Kureyş'le savaşma isteğini Hz. Peygamber'e bildirdiğini belirten Mehmed Fahreddin, Hz. Ömer'in, şimdiye kadar zillet görmeyen Kureyş'e hadlerini bildirmek üzere Hz. Peygamber'in emrinde, canlarını fedaya hazır olduklarını beyan ettiğini dile getirir. Yine, Hz. Mikdâd'ın da -ayağa kalkarak-, Hz. Peygamber'den, Allah'ın emrini yerine getirmesini istediğini, hepsinin bu uğurda, canları pahasına, onun yanında olacaklarını, İsrailoğullarının Hz. Musa'ya yaptığı gibi, -"Sen ve Harun gidip savaşın, biz burada oturuyoruz." ayetini hatırlatır- yapmayacaklarını bildirdiğini ifade eder. Mehmed Fahreddin, Sa'd b. Muaz'ın, Hz. Peygamber'e, ensarın görüşünü mü merak ettiğini sorduğunu, onun evet yanıtını vermesi üzerine, ensarın, bütün samimiyetiyle iman edip, onun getirdiklerini tasdik ettiğini, yoluna canlarını vermek üzere ahitleştiklerini hatırlattığını belirtir. Onun emrettiklerine uyacaklarını, savaştan korkmadıklarını, "Şu denizi karşıdan karşıya geçin!" diye emretse, onlardan kimsenin geri durmayacağını söylediğini aktarır.

Müslüman ordusunun, Safrâ'dan ayrılıp, Bedir'e doğru yola çıktığını, birkaç saat sonra oraya ulaştıklarını belirten Mehmed Fahreddin, düşman ordusunun, onlardan önce ulaşmış su kaynağını zaptettikleri bilgisini verir. Habbâb'dan rivayetle, susuzluktan epey sıkıntıya düştükleri bir anda, ufukta, bulutların yükseldiğini gördüklerini, ardından, vadide bir nehir gibi akacak derecede bir yağmur yağdığını aktarır. Ondan, kendi su ihtiyaçlarını gidererek kaplarını doldurduklarını, hayvanlarını suladıklarını, yürüdükleri kumluk arazinin de sertleşerek rahatça yürüyecekleri bir hal aldığını zikreder. Vadinin yüksek bir yerine, Hz. Peygamber için bir gölgelik (arîş) yapıldığını belirten yazar, iki ordunun harbe başladığını zikreder. Karşılarında, yakın akrabalarını gören muhacirlerin,

aile, akraba sevdasına bir an bile düşmediklerini, pişman olmadıklarını belirtir, onların nazarında, aile ve akrabalığın anlamının, ittihad ve din kardeşliği olduğunu vurgular.

Mehmed Fahreddin, Bedir’de alınan zaferin Avrupalı bazı aydınlar tarafından da konu edildiğine, hayretle karşılandığına değinerek Lamartin’in (?) “*Osmanlı Tarihi*”ndeki yorumunu aktarır (cilt ve sayfa numarası bilgileri de verilmiş). Çarpıştığı orduyla arasındaki fark tasavvur edilemez derecede olan bir ordunun, cesaret ve gayretiyle kazandığı zaferi hayretle karşıladığını, üç yüz on dört kişinin, müşriklere karşı verdikleri mücadelenin, dönemlerinin maddecilerinin en âlim geçinenlerinin bile anlayamayacağı, iman gücü ile elde edildiği yorumuna bulunduğunu ifade eder.⁴¹⁹ Bedir ashabının, Avrupalı aydınları bile hayrete düşürecek din birliğini sağlayarak, Hz. Peygamber’in getirdiklerine imanlarını, ittihadlarıyla en yüce seviyeye getirdikleri görüşünü dile getiren yazar, Bedir ashabının, bu nedenle, diğer harplere katılanlardan daha yüksek bir mevkide görüldüğünü, Hz. Peygamber’in ağzından, Allah’ın “Artık istediğinizi yapın, ben sizi affettim!” iltifatına mazhar olduklarını belirtir.⁴²⁰

Yazıda, ittihadın önemi, Bedir Savaşı örneğinde anlatılmıştır.

Mehmed Fahreddin, Ensar ve muhacirîni faziletlerini anlatarak, edebî, hamasî bir dille onlara övgülerde bulunduğu diğer bir yazısında⁴²¹ Arapların Hz. Peygamber öncesi birbirleriyle husumetlerini, süre giden savaşlarını hatırlatıp İslam’la gelen kardeşlik ve ittihaddan bahisle, Hz. Peygamber’in Medine’ye hicretle birlikte iki grubu birbirine kardeş kıldığını belirtir. Her şeylerini vatanlarında bırakıp göç eden muhacirine, ensarın, iman ruhu ile dünya ve ahirette kardeşlik ahdinde bulunduğunu, sahip oldukları her şeyin yarısını onlara bağışladıklarını dile getirir. Savaşlarda elde edilen ganimetlerin üçte ikisinin muhacirlere verilmesinden asla rahatsız olmadıkları, bilakis bu durumdan memnuniyetlerini ifade ettikleri bilgisini verir. Hicretten önce, verdikleri teminata uyduklarını ifade eder. Güncel ilişkilerle de karşılaştırarak, ashabın bu tavrını öven yazar, gerçek tevhid ve ittihad ruhunun böyle olacağı yorumunda bulunur. Ayet ve hadislerden bu görüşü destekleyici örnekler zikreder.

Yazıda, ittihadın önemi, ensar ve muhacir kardeşliği örneğiyle vurgulanmıştır.

⁴¹⁹ Mehmed Fahreddin, “İttihad ve Tevhid [3]”, *SM*, VII/164, s. 121.

⁴²⁰ Mehmed Fahreddin, “İttihad ve Tevhid [3]”, *SM*, VII/164, s. 122.

⁴²¹ Mehmed Fahreddin, “İttihad ve Tevhid [4]”, *SM*, VII/165 (10 Zilkade 1329/20 T. Evvel 1327), s. 132-134.

Yazısında, Trablusgarb Savaşı nedeniyle, donanmanın yardıma ihtiyacı olduğu gerekçesiyle, yaklaşan kurban bayramından hareketle, Meşihat makamından, kurban bedellerinin donanmaya yardım için toplanmasına dair fetva talebini -daha önce benzer fetva talebinde bulunduğunu hatırlatarak- yineleyen Mehmed Fahreddin, örnek olmak üzere Tebük seferi öncesi hazırlıklarını zikreder.⁴²² Yaşanan şiddetli kuraklık ve kıtlığa rağmen, yetmiş bin kişilik bir ordunun, dört-beş gün içerisinde hazırlandığını belirten yazar, Hz. Peygamber'in, minberden, "Zor orduyu hazırlayan cennetliktir." müjdesini vermesiyle, Hz. Ebû Bekir'in, dört bin gümüş olan bütün varlığını, Hz. Peygamber'in önüne getirdiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in, "Ailene bir şey bıraktın mı?" sorusuna, "Allah ve Rasulünü bıraktım." Cevabı verdiğini dile getirir. O gün, Hz. Peygamber'in minberden çağrısına karşılık, ashabın birbirleriyle yarışarcasına getirdiği altın ve gümüşlerin, o yetmiş bin kişilik orduyu hazırladığını vurgular. İçinde buldukları durumda da, acilen kuvvet hazırlanması gerektiğini, İslam vatanının korunması için bunun farz olduğunu belirten yazar, zekât, hac, kurban, sadaka gibi ibadetlerin vücubiyet şartlarına, vatanın savunulması için kuvvet hazırlamanın da eklenmesi talebinde bulunur. Müslümanların, vatan tehlikedeysen, bunu önemsemeyip, Hac, kurban gibi ibadetleri öncelikle eleştirerek, vatan hürriyeti olmadığına, bunların da yapılamayacağını dile getirir. Camilerdeki yardım kutularını, Kiliselerdeki yardım sandıklarına benzetenleri eleştirerek, Hz. Peygamber'in minberden yaptığı çağrıyı hatırlatır. Düşman, vatanı tehdit ederken, kimi âlim geçinen kimselerce ortaya atılan fikirleri -Kur'an'da zırlı olmadığı, Anadolu denizden uzak olduğundan donanmaya ihtiyaç duyulmadığı gibi-, cahilce, insaniyetten ve İslam kardeşliği ruhundan uzak bulduğunu belirtir. Düşmana saldırmak üzere, düşmandan kuvvet satın almanın haram olduğu yorumunda bulunarak, din ve vatan uğruna kuvvet hazırlığı için her tür imkânı seferber etme çağrısını yineler.

Yazar, Trablusgarb Savaşı nedeniyle donanmaya yardım konusunda, fetva makamından talebini, Tebük Seferi öncesi, Hz. Peygamber'in çağrısıyla, ashabın yardım konusundaki gayretlerini örnek göstererek dile getirmiştir.

⁴²² Mehmed Fahreddin, "Huzûr-ı Âlî-i Meşihat-penâhîye Te'kîd-i İstiftâ", *SM*, VII/167 (25 Zilkade 1329/3 T. Sâni 1327), s. 163-165. Yazıdan sonra, *Sırât-ı Müstakîm*'in yazarın çağrısını destekler bir notuna da yer verilmiştir, bk. "Sırât-ı Müstakîm", *SM*, VII/167, s. 165.

Tevhid ve ittihad ilişkisinden devamla, ashabın Hz. Peygamber'e olan muhabbetlerini dile getiren Mehmed Fahreddin,⁴²³ Arapça, Farsça ve Türkçe şiirlere de yer verdiği yazısında, "Evs ve Hazrec" ara başlığıyla, bu iki kabilenin İslam'la değişen ilişkilerine değinir.⁴²⁴ Medine'nin yerleşik halkından olup, aslen iki kardeş ailesi olan bu kabilenin arasında kadim bir düşmanlık olduğunu belirten yazar, İslam'la birlikte bu savaş ve düşmanlığın tedricen kaldırıldığını ifade eder. Yine, Hz. Peygamber döneminde bir gün, aralarında geçen bir konuşma, tartışmaya dönüştüğü, geçmiş düşmanlıkların yeniden parlayarak ellerin kılıçlara gittiği bir anda durumun Hz. Peygamber'e haber verildiğini, onun da gelip fitne ateşini söndürdüğünü, onları barıştırdığını anlatır. Bu olay üzerine, "Hepiniz, Allah'ın ipine sarılın ve ayrılığa düşmeyin!" ayetinin nazil olduğunu belirten Mehmed Fahreddin, Allah'ın onlara birbirlerine düşmanken nasıl kardeş kılarak nimetlendirdiğini hatırlatarak uyardığını belirtir. Cahiliye dönemi içinde buldukları durumu zelil durumu hatırlatarak, onları bir araya getiren (ittihad) yegâne unsurun tevhid olduğunu vurgular. Yazar, yazı sonunda, bu ayetin, on dördüncü hicri asır Müslümanlarına hitap tarzını makalenin sonuna bırakmayı uygun gördüğü açıklamasında bulunur.

Yazıda ittihad vurgusu Evs ve Hazrec kabilelerinin İslam'la kardeş kılınışı üzerinden aktarılmıştır.

Mehmed Fahreddin, Hicaz Araplarının, İslam öncesi -Cahiliye- adetlerini edebî, duygusal bir anlatımla tasvir ettiği diğer bir yazısında⁴²⁵ özellikle kız çocuklarının doğduklarında diri diri toprağa gömülmeleri ve on üç, on dört yaşlarına ulaştığında, kuyuya atılmak suretiyle öldürülmeleri adetleri üzerinde durur.

Mehmed Fahreddin, tevhid ve ittihad ilişkisini konu edindiği yazılarının yedinci tefrikasında⁴²⁶ dört halife dönemi ve sonrasındaki İslam fetihlerinden örneklerle - özellikle Avrupa fetihleri- bu ilişki sayesinde edinilen güç ve medeniyeti ortaya koyar, buna kıyasla dönemindeki Müslümanların durumlarını eleştirir. Yazısının bir

⁴²³ Mehmed Fahreddin, "Tevhid ve İttihad [5]", *SM*, VII/168 (1 Zilhiccetü'ş-Şerife 1329/10 T. Sâni 1327), s. 182-184.

⁴²⁴ Mehmed Fahreddin, "Tevhid ve İttihad [5]", *SM*, VII/168, s. 184.

⁴²⁵ Mehmed Fahreddin, "Tevhid ve İttihad (6)", *SM*, VII/170 (16 Zilhiccetü'ş-Şerife 1329/25 T. Sâni 1327), s. 212-213.

⁴²⁶ Mehmed Fahreddin, "Tevhid ve İttihad (7)", (Makâlât), *SM*, VII/178 (12 Safer 1330/19 K. Sâni 1327), s. 343-346.

bölümünde, Batılı bir aydın olarak tanıttığı Lamartine'in kitabından -medeniyyetin gerçek mahiyeti konusundaki itirafı nedeniyle-, ilk halife Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in vefatı öncesi Suriye'ye gitmek üzere hazırlattığı orduyu, onun vefatının ardından savaşa gönderirken verdiği nutku aktaran yazar, Lamartine'in, Müslümanların bin üç yüz sene evvel ulaştıkları medeniyet seviyesi karşısındaki şaşkınlık ve hayranlığını dile getirir. Asrının Batılı kumandanlarıyla karşılaştırmalarına, eleştirilerine yer verir, Avrupa medeniyeti ile ilgili kendi yorumlarını aktarır. Mehmed Fahreddin, Hz. Ebû Bekir'in Üsame kumandasındaki orduya, savaş hukuku ile ilgili konuşmasını aktarmadan önce, olayın gelişim sürecini anlatırken, Hz. Peygamber'in, Suriye yönüne gitmek üzere bir ordu hazırlanması emrini, vefatından birkaç gün önce verdiği, bu ordunun kumandasına, Üsame b. Zeyd'i tayin ettiği, Hz. Ömer'in de Hz. Peygamber'in emriyle, başlangıçta orduya refakat ettiği, Hz. Peygamber'in vefatının Medine'de büyük bir sarsıntı ve üzüntüye neden olduğu, cenaze töreninin gözyaşlarıyla gerçekleştirildiği bilgilerini zikreder, Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, Mugîre b. el-Hars b. Abdülmuttalib'in, onun vefatının ardından söylediği mersiye den bazı beyitlere yer verir.⁴²⁷

Yazıda, Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in hazırlattığı orduyu, onun vefatı sonrası savaşa gönderişi ve bu esnada gerçekleştirdiği konuşma örneğinde, İslam'ın savaş hukuku açısından ulaştığı medeniyet seviyesine dikkat çekilirken, Hz. Peygamber'in vefatı öncesi ordu hazırlıkları ve onun vefatının yarattığı üzüntü de zikredilmiştir.

Yazar, makalelerinde, dönemdeki Müslümanlara İslam'da ittihadın önemini, tevhid-ittihad ilişkisini hatırlatmak üzere İslam'ın ilk döneminden dört halife ve sonrasındaki fetihler dönemine kadar olan tarihi süreçten çeşitli örnekler aktarmıştır. Yazılarda, Batı medeniyetinin o dönemde ulaşmış olduğu seviyeye İslam'ın bin üç yüz sene evvel ulaştığı vurgusu dikkat çeker.

2.22. Mehmed Ferid

Sırât-ı Müstakîm'de tek bir makalesi bulunan, Üsküb Sabık Belediye reislerinden Mehmed Ferid, "Teferruk, Temeyyüz" başlıklı yazısında bu iki kelimenin anlamlarından hareketle, Kur'an-ı Kerim'de yer alan " Ayrılığa düşmeyin..." ayet-i

⁴²⁷ Mehmed Fahreddin, "Tevhid ve İttihad (7)", *SM*, VII/178, s. 344.

kerimesi (Âl-i İmran 3/103) ile Müslümanların tefrikaya düşmekten men edilme sebeplerini açıklamaktadır.⁴²⁸

Mehmed Ferid “ ve la teferraku...” (ayrılığa düşmeyin) emriyle kastedilenin, “Geçmişte aranızda ayrılık oluşturmuş olan hadiseleri tekrar tekrar dile getirerek yeniden tefrikaya düşmeyin ki muhalif gruplar oluşarak kuvvetleriniz bölünmesin.” demek olduğu yorumunda bulunur. Bu meyanda, Beyzâvî Tefsirinden nakille, Evs ve Hazrec kabileleri arasında yüz yirmi yıl boyunca yaşanan çekişmenin İslamiyet’i kabulleriyle birlikte sona erdiğini belirten yazar, bu ayetle, bu iki kabilenin, önceki yaşananları unutarak “habl-i metin”e sarılmakla emrolduklarını dile getirir. Ferid, bu noktada kalmayarak daha da ilginç bir yorumla, Osmanlı’nın o dönemde içinde bulunduğu durumun da bu örnekle aynı olduğunu belirtir. Otuz iki yıl devam eden istibdat döneminde (meşrutiyetten önce) büyük ayrılık ve çekişmeler (teferruk) yaşanmış, meşrutiyet ilan edilerek bu baskıların (istibdat) bertaraf edilmesiyle Osmanlılar arasında yeniden milli birlik sağlanmıştır. Yazar, gelinen bu noktadan sonra, ayetin tecelli ederek, bu konuda başarının, beklenen terakkinin sağlanması için, Müslümanların meşrutiyet ipine sarılıp tefrikaya düşmemeleri, muhalif fırkalar oluşturmamaları gerektiği yorumunda bulunur.

Yazı, istibdad dönemi yaşanan ayrılıkların Meşrutiyetle son bulacağı, muhalif fırkalara ayrılmama gerekliliği fikirlerine Evs ve Hazrec kabileleri örneğiyle dinî meşrutiyet sağlama amacı taşıyor izlenimi vermektedir.

2.23. Mehmed Şemseddin

Dönemin önemli isimlerinden Mehmed Şemseddin’in⁴²⁹ *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*’nda yayınlanan otuz bir makalesinden üçünde Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler zikrettiği görülmüştür.

Mehmed Şemseddin’in mecmuada “İslâm’da Fen ve Felsefe” başlığıyla yayınlanan yazılarının⁴³⁰ yedinci tefrikası İslâm’dan önce, Arap Yarımadası ve Araplar -sınırlar,

⁴²⁸ Mehmed Ferid, “Teferruk, Temeyyüz”, *SM*, II/29 (18 Safer 1327/26 Şubat 1324), s. 41-42.

⁴²⁹ Yazar hakkında bk. Kâmil Şahin, “Günaltay, Mehmed Şemseddin”, *DİA*, XIV, 286-288; Kara, *İslamcılık*, II, 561-616; Bayram Ali Çetinkaya, *Türkiye’nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay*, Ankara 2003.

⁴³⁰ Yazarın, dergide bu başlıkla, elli sekiz tefrika yazısı yayınlanmıştır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 227. Yazar, yazı sonlarında, “Midilli İ’dadisi Müdürü M. Şemseddin” imzası kullanır.

dil, coğrafi yapı, nüfus, göçebe-kabile yaşantısı, kabileler arası savaşlar, âdet-gelenek, sosyal hayat, dinî inanç-yaşantı, idari yapı, hukuk, edebiyat...- hakkındadır.⁴³¹

Mehmed Şemseddin, İslam öncesi Arapların dinlerinden bahsederken onların -az sayıda Yahudi ve Hıristiyan bulunmakla birlikte- genellikle putperest olduklarını, putları Kâbe'de bulduklarını belirtmiş; Lât, Menât, Nâile, Usâfe gibi meşhur putlarını zikretmiştir. Mekke Müslümanlarca fethedildiğinde Kâbe'nin içinde üç yüz altmış kadar put bulunduğunu ifade eden Şemseddin, ayaklarından kurşunla yere sabitlenmiş olan bu putların Mekke'nin fethiyle birlikte yerle bir edildiğini dile getirmiştir.

Araplar arasında putperestliği eleştiren, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'den gelen geleneğin devamı olarak, tek bir ilahın varlığına inananların bulunduğunu ifade eden Mehmed Şemseddin, bu bağlamda Kuss b. Sâide'nin İslam'dan önce, Ukâz panayırında tevhidi savunan konuşmasını aktarmıştır. Hz. Peygamber'in de dinleyenler arasında yer aldığı bu hutbenin altıncı asrın sonlarında Arabistan'ın durumunu tasvir ettiğini belirtmiştir.

Şemseddin, yazısının sonunda, İslam'dan hemen önce, Arabistan'a komşu olan iki büyük devletin -İran, Bizans- içinde buldukları durumu da aktarmaktadır.

Sekizinci tefrikada, İslâmiyet öncesinde dünyanın ve Arap topraklarının içinde bulunduğu durumu tasvir etmeye devam eden Mehmed Şemseddin, o dönemde Doğu Roma ve İran İmparatorlukları yanında tarihen hiçbir önem taşımayan Arabistan'ın İslâm'la birlikte ilmin ve medeniyetin kaynağı durumuna geçişinden bahseder. İslâm kültür-medeniyetinin gelişimi ve İslâmi ilimlerin ortaya çıkışını Abbasi dönemi örnekliği ile anlatır.⁴³²

Mehmed Şemseddin, Müslümanların ilmî faaliyetlerini anlatmaya, İslâmî ilimlerden olan Tefsir, Hadis ve Fıkıh İlimlerinin ortaya çıkışını ve tarihi gelişimini aktarmakla başlar.⁴³³ İlk dönemde, ortaya çıkan sorunların, anlaşılmayan noktaların, ashab tarafından, bizzat Hz. Peygamber'e danışılmak suretiyle çözüldüğünü belirten yazar, fetihlerle birlikte, İslâm topraklarının genişlemesi ve Arap olmayanların da Müslüman

⁴³¹ M. Şemseddin, "İslâm'da Fen ve Felsefe [7]", *SM*, VI/151 (13 Recebü'l-Ferd 1329/14 Temmuz 1327), s. 224-228.

⁴³² M. Şemseddin, "İslâm'da Fen ve Felsefe [8]", *SM*, VI/152 (8 Şa'bânü'l-Muazzam 1329/21 Temmuz 1327), s. 338-342.

⁴³³ M. Şemseddin, "İslâm'da Fen ve Felsefe [8]", *SM*, VI/152, s. 341.

olmasıyla, bu bilgilerin tedvinine ihtiyaç oluştuğunu, bu çalışmaların da bahsedilen ilimlerin temelini teşkil ettiğini ifade eder.

Yazar, dört halife dönemi sonrası, İslam Fıkhi konusunda meşhur olmuş isimleri zikrederek yazısını sonlandırır.

Mehmed Şemseddin, “İslâm’da Fen ve Felsefe” başlıklı yazılarının dokuzuncu tefrikasında Müslümanlarda dil, edebiyat, tarih ve coğrafya ilimlerinin ortaya çıkış ve gelişimini anlatmaktadır.⁴³⁴

Dil ve Edebiyat alanındaki gelişmeleri anlatırken, cahiliye Araplarının dil ve belagat konusundaki şöhretlerinden bahseden Şemseddin, bu açıdan, Kur’ân-ı Kerim’in indiği dönemde, üslup ve tarzının farklılığıyla şaşkınlık yarattığını ifade eder. Yazar, Velîd b. Mugîre’nin, Kur’an’ın şiir olduğu yolundaki iddialara cevap olmak üzere, ayetlerin şiir vezin ve kafiye kalıplarına uymayışını delil gösterdiğini dile getirir.

Yazı dizisinde İslamî ilimlerin gelişiminden bahseden yazar, İslam öncesi Arapların yaşayış ve âdetlerine, Hz. Peygamber dönemi sorunların çözümüne, Araplarda dil ve edebiyatın konumuna değinir.

2.24. Muhammed Abduh

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası’nda kendisinden en çok tercüme yapılan yazarlardan olan Muhammed Abduh’un⁴³⁵ dergide yayınlanan toplam kırk bir yazısından ikisinde Hz. Peygamber dönemine ait malzemeye rastlanmıştır.

Mehmed Âkif tarafından, Muhammed Abduh’dan tercüme edilen “Vahdet ve Hâkimiyet” başlıklı yazıda⁴³⁶ ümmetlerin bekalarının ancak vahdet ve hâkimiyet isteğiyle mümkün olacağından, İslâm’ın birlik ve beraberliğe verdiği önemden bahsedilmektedir. Hz. Peygamber’in ümmetine ittihadı emrettiğini, onları tefrikaya düşmekten menettiğini dile getiren Abduh, bu konuda Kur’ân’dan bazı ayetleri de delil getirerek bunun ilahi bir emir olduğunu hatırlatır.

⁴³⁴ M. Şemseddin, “İslâm’da Fen ve Felsefe [9]”, *SM*, VI/154 (21 Şa‘bânü’l-Muazzam 1329/4 Ağustos 1327), s. 372-375.

⁴³⁵ Mısırlı İslam düşünürü Muhammed Abduh hakkında bk. M. Sait Özervarlı, “Muhammed Abduh”, *DİA*, XXX, 482-487; Mehmet Zeki İşcan, *Muhammed Abduh’un Dinî ve Siyasî Görüşleri*, İstanbul 1998.

⁴³⁶ Muhammed Abduh, “Vahdet ve Hâkimiyet”, müt. Mehmed Âkif, *SM*, III/53 (24 Şaban 1327/27 Ağustos 1325), s. 3-5. Kaynağı belirtilmeyen yazı, *Urvetü’l-Vüskâ* dergisindedir, bilgi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 98.

Abduh, Hz. Peygamber'in ittifaka verdiği öneme örnek olması bakımından, onun cahiliye dönemi oluşumu olan Hilfu'l-Fudûl hakkında “ Eğer beni çağırırsanız icabet ederdim” mealindeki sözünü zikreder.

Yaşadıkları dönemde Müslümanların içine düştükleri tefrikanın onların güçsüzleşmesine ve dağılmasına sebep olduğu görüşünü dile getiren Abduh, bundan kurtuluş yolunun İslâm ittihadı olduğunu vurgular.

Yazıda, içinde bulunulan siyasi durum sebebiyle -tefrika- ittihad vurgusu yapılırken, Hz. Peygamber'in tavrı referans gösterilmiştir.

“Tevhide Dair” başlığıyla, Âlimcan el-İdrisî tarafından, Muhammed Abduh'tan tercüme edildiği tespit edilen yazıda Kelâm ilminin oluşumu ve gelişimi anlatılır.⁴³⁷ Muhammed Abduh, önceki inançlardan farklı olarak Kur'an'ın burhan ve istidlal yolunu getirdiğini, akıl ile dini birleştirdiğini ifade eder. İslam'ın doğuşundan itibaren Tevhîd ilminin tarihi sürecini aktaran Abduh, Asr-ı Saadette itikadın saf bir halde bulunduğunu, Hz. Peygamber, oluşan soru ve şüpheleri giderdiği için ayrılığın ortaya çıkmadığını dile getirir. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer dönemlerinde de itikadi ayrılıkların bulunmadığını, ümmetin hep birlikte, dini yayma gayretinde bulunduğunu ifade eden Abduh, Hz. Osman döneminden itibaren ortaya çıkan fitnelere ve anlaşmazlıkların ayrışmalara sebep olduğunu belirtir, itikadi fırkaların oluşum süreçlerini aktarır.

Abduh, daha sonra, İslam düşüncesinin oluşumunu tamamladığı ilk asırlardan sonra durgunluğun ve taklidin başlamasına değinir, dinin en önemli prensiplerinden olan akli kullanmanın arka plana itilmesini eleştirir. İçinde yaşadıkları dönemde İslam âlemindeki durağanlık ve gerilemenin temel sebebinin taklit zihniyetinin artması olduğunu belirten yazar, bu durumu, Müslüman çoğalırken İslam'ın azalması olarak yorumlar.

İslam'ın akla verdiği önem bağlamında, Kelâm ilminin gelişim sürecini anlatan yazar, ilk dönemde itikadın saf halde bulunduğunu, Hz. Peygamber'in sorunları çözdüğünü ifade eder. Yazarın her iki yazısında da ittihad vurgusu dikkat çeker.

⁴³⁷ [Muhammed Abduh], “Tevhide Dair”, [müt.] Âlimcan el-İdrisî, *SM*, VII/179 (19 Safer 1330/26 K. Sâni 1327), s. 363-365. Yazı kaynağı hakkında bilgi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 269.

2.25. Muhammed Ferid Vecdî

Muhammed Ferid Vecdî,⁴³⁸ seksen sekiz yazı ile *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nda kendisinden en çok tercüme yapılan isim olup çoğunluğu Mehmed Âkif tarafından tercüme edilen makalelerinin on ikisinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler bulunmaktadır.

Muhammed Ferid Vecdî'ye ait olduğu belirlenen “Sa’y ü Amelin Nazar-ı İslam’daki Mevkii” başlıklı yazıda İslam’da çalışmanın önemi konusu işlenmekte ve Müslümanların bu açıdan içinde buldukları durum sorgulanmaktadır.⁴³⁹

İslam’da hem dünya hem de ahiret için çalışmanın teşvik edildiğini, özellikle, Hz. Peygamber’den aktardığı rivayetlerle savunan Ferid Vecdî, ilk dönem, ashab ve Hz. Peygamber’in bu konudaki tavırlarından, örnek olaylar aktarır. Hayra harcandığı sürece, İslam’da servetin de mubah sayıldığını belirten yazar, Hz. Peygamber döneminde, Hz. Osman gibi, servetiyle bir savaşı idare edebilecek zenginlik kişilerin olduğu bilgisini verir. Kendi dönemlerinde, çalışma ve zenginliğin kötülenmesini eleştirirken, Hz. Peygamber böyle bir tavır takınsaydı, zengin sahabî olmayacağı iddiasını dile getirir. Yine, Hz. Peygamber’in çalışma ve gayreti desteklemesine örnek olarak, erken saatte kalkıp çalışmaya başlayan bir genci gören ashabın, Allah yolunda çalışmasının daha iyi olacağı yorumunda bulunmaları üzerine Hz. Peygamber’in, ihtiyaçlarını karşılamak için çalışıyorsa, Allah yolunda çalışıyor demek olduğunu onlara açıkladığını anlatır. Ferid Vecdî, Hz. Peygamber’in çalışmayı teşvik ettiğini vurgularken, Hz. Peygamber’in, bunun için yolculuğu bile mübah kıldığı bilgisini zikreder. Ashabın bu konudaki tavrının, hep Hz. Peygamber’in desteklediği yolu tutma yönünde olduğunu belirten Vecdî, deniz ve kara ticaretinde bulduklarını, hurmalıklarda, bahçelerde çalıştıklarını dile getirir. Seferlerdeki gayretlerini de hatırlatarak, bir asır içinde, İslam’ın ulaştığı sınırların bunun en büyük göstergesi olduğu yorumunda bulunur. Bu anlamda içinde buldukları durumu, Müslümanların tembelliklerini, çalışma ve gayretin kötülenmesini eleştirerek, bu acziyetin neden kaynaklandığını sorgular.

⁴³⁸ Düşünceleri dergi çevresini önemli derecede etkilemiş isimlerden olan Mısırlı ilim ve fikir adamı Muhammed Ferid Vecdî hakkında bk. Yusuf Şevki Yavuz, “Ferîd Vecdî”, *DİA*, XII, 393-395.

⁴³⁹ [Muhammed Ferid Vecdî], “Sa’y ü Amelin Nazar-ı İslam’daki Mevkii”, [müt.] Sa’dî, *SM*, I/11 (10 Şevval 1326/23 T. Evvel 1324), s. 170-172. Dergide, Mehmed Âkif’in müstear ismi olan “Sa’dî imzasıyla yayınlanan yazının Muhammed Ferid Vecdî’ye ait olduğu, Suat Mertoğlu tarafından tespit edilmiştir. Yazı kaynağı hakkında bilgi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 49.

Dönemlerinde, çalışma ve zenginlik konusundaki olumsuz tutumun eleştirildiği yazıda İslam'ın çalışmayı teşvik ettiği görüşü Hz. Peygamber ve ashabından örneklerle delillendirilmiştir.

Muhammed Ferid Vecdî'nin, Japonya'da yapılan, Tedkik-i Din Kongresi'ne gönderdiği, "Sefîrû'l-İslam ilâ Sâiri'l-Akvâm" adlı yazısının tercümesi, altı tefrika halinde, *Sırat-ı Müstakîm*'de yayınlanmış olup⁴⁴⁰ on yedinci sayıda yer alan ilk tefrika öncesinde, mütercimim tercümeyi takdimi ve Bursalı Mehmed Tahir Bey'e ithafı yer almaktadır.⁴⁴¹ İslam'ın evrenselliği ve bu çerçevede, Hz. Peygamber'in nübüvveti meselesini ele alan Ferid Vecdî, bu konulardaki iddialarına aklî ve tarihî deliller sunarken -özellikle Hz. Peygamber'in nübüvvetini kabul etmeyenlerin iddialarına verdiği cevaplarda- Hz. Peygamber'e ait bazı bilgileri de zikreder.

Üçüncü tefrikada, İslam'ı evrensel kılan özelliklerden bahseden Ferid Vecdî, Hz. Peygamber'in son peygamber oluşuna ve kendinden önceki peygamberleri tasdik ettiğine değinir.⁴⁴² Hz. Peygamber'in hayatı boyunca zühd, ibadet, tevazu ve güzel ahlakla, dünyanın süsünden uzak durarak dosdoğru bir hayat geçirmiş olmasının Allah tarafından hak peygamber olarak gönderildiğinin en önemli delili olduğunu dile getirir. Onun son peygamber olarak kendinden önceki peygamberlere ve ilahi kitaplara iman etmeyi de emrettiğini belirten yazar, Kur'an'da da onun insanlığa gönderilmiş son peygamber olduğunun apaçık beyan edildiğini ifade eder.

Muhammed Ferid Vecdî, beşinci tefrikada, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin sahilliği konusuna, "*Kenzü'l-ulûm ve'l-Luga*" ismiyle yayınladığı sözlüğün "ha" harfi kısmında, Hz. Muhammed'in peygamberliğini delillendirdiği ve onu tazim ettiği yazısını hatırlatarak, bu yazıda, orada zikrettiği bazı bilgilere yer verir.⁴⁴³ Hz. Peygamber'in, Arap kavmine, tek başına, hiçbir yardımcısı olmadan gönderildiğini belirten Ferid Vecdî, kendisinin peygamberliğini ve fitrat dini olan İslam'ı tebliğ etmek üzere, bütün insanlığa gönderilmiş olduğunu kavmine ilan ettiğini dile getirir. Ona tâbi olanların, on

⁴⁴⁰ Yazı tefrika bilgisi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 55.

⁴⁴¹ Bk. [Hüsniüfendizâde Ahmed] Cemal, "Sefîrû'l-İslam ilâ Sâiri'l-Akvâm: [Takdim]", *SM*, I/17 (23 Zilkade 1326/4 K. Evvel 1324), s. 262-263.

⁴⁴² [Muhammed Ferid Vecdî], "Sefîrû'l-İslam ilâ Sâiri'l-Akvâm [3]", [müt.] [Hüsniüfendizâde] Ahmed Cemal, *SM*, I/19 (7 Zilhicce 1326/18 K. Evvel 1324), s. 298.

⁴⁴³ [Ferid Vecdî], "Sefîrû'l-İslam... [5]", müt. [Hüsniüfendizâde], *SM*, I/23 (5 Muharrem 1327/15 K. Sâni 1324), s. 358-359.

üç yıl boyunca, Mekke’de, müşrikler tarafından, çeşitli eziyetlere maruz bırakıldıklarını, sonra da Medine’ye hicret ederek ensarla buluştuklarını ifade eder. Burada, kendilerine tâbi olan Müslümanlara saldırıda bulunarak savaş açanlarla savaşmaya mecbur kaldıklarını, ancak zamanla, onların saldırılarına karşı durabilecek güce kavuştuklarını belirtir ve kısa zaman içinde, Arap yarımadasının tamamının İslam hâkimiyetine girdiğini hatırlatır. Bütün bunların, tarihen sabit olduğunu ve herkesçe bilindiğini belirten yazar, Hz. Peygamber’in, böyle yüce bir görevle şereflenmişken, zühd ve kulluğundan kaynaklanan tevazuunu asla kaybetmediğinin de bilindiğini vurgular. Onun, bi’setin ilk zamanlarında, kendine taş atıp hakaret eden, kötü muamelede bulunan müşrikler karşısında bile hal ve tavrını asla değiştirmedeğini anlatır. Müşriklerin eza ve hakaretleri artıp, Müslümanlar huzur ve güvenlik içinde ibadet edemeyecek duruma geldiklerinde, Allah’ın, indirdiği âyetle Müslümanların üstün geleceğini müjdelediğini⁴⁴⁴ dile getiren Ferid Vecdî, bu ayetin gerçekleştiğini ve Arapların, yeryüzünün halifeleri olarak kendilerinden önceki ümmetlerin ulaştığı hükümlanlığa ulaştıklarını ifade eder. Bu olağanüstü olayların, Hz. Peygamber’in gerçekten Allah’ın elçisi olup, Allah’ın ona vaadi gerçekleşerek, hak din olan İslam’ın bütün dinlere karşı üstün geldiğinin göstergesi olduğunu belirtir. Buna rağmen, onun peygamber olmadığını savunmak için, ancak, yalan söylediğini, rol yaptığını, siyaseten böyle davrandığını düşünme ihtimalinin kaldığı görüşünü dile getiren yazar, bu iddiaları da tarihî verilerden getirdiği delillerle çürütme yoluna gider. Ferid Vecdî, Hz. Peygamber’in peygamberlik öncesi ve sonrası, bütün hayatı boyunca güzel ahlak üzere oluşu, hatta yaşadığı dönemde, çevresindekiler tarafından “el-Emîn” lakabıyla anılışının onun peygamberliğinin kanıtlarından olduğunu ifade eder. Yine, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali gibi çok yakınında bulunan kimselerin de iyilik ve ahlaklarıyla tanınmalarının -onun peygamberliğini kabul ederek itaat etmiş olmaları dolayısıyla- da onun peygamberliğinin göstergesi olduğunu belirtir.

Altıncı tefrikada, Hz. Peygamber’in peygamberliğini, bir takım tarihi olaylardan hareketle ispatlamaya devam eden Ferid Vecdî -diğer yazının devamı olarak-, onun ailesi ve eşlerinin de ahlak ve faziletleriyle tanındıklarını, bütün bu durumların riya veya

⁴⁴⁴ “Allah, içinizden inanın yararlı iş işleyenlere, onlardan öncekileri halef kıldığı gibi, onları da yeryüzüne halef kılacağına, onlar için beğendiği dini temelli yerleştireceğine, korkularını güvene çevireceğine dair söz vermiştir. Çünkü onlar Bana kulluk eder, hiçbir şeyi Bana ortak koşmazlar. Bundan sonra inkâr eden kimseler, işte onlar artık yoldan çıkmış olanlardır.” (Nûr 24/55)

rol sayılamayacağını dile getirir.⁴⁴⁵ Hz. Peygamber'in, bi'setin başlangıcından ömrünün sonuna kadar, yirmi üç yıllık süreçte, Allah'tan getirdiği şeriat ile Arap yarımadasında, hiç kimsenin tesis edemeyeceği bir şeriat ve yapıya sahip medenî bir ümmet meydana getirdiğini ifade eder. Bunu yapan kişinin yalancı ya da oyuncu olduğu varsayıldığında, Allah'ın onu teyit ederek üstün kılmasının anlamsız olacağı çıkarımında bulunur. Yine, Hz. Peygamber'in, Arap kavminin anlayışsızlık ve ahmaklığından yararlanarak onları kandırdığını düşünmenin de tarihen imkânsız olduğunu belirten yazar, Onun Mekke yılları boyunca, Kureyş'e tebliğe devam etmesine rağmen, çok az kişinin Müslüman olduğunu, inanmamakta ısrar ettiklerini hatırlatır. Bütün bu iddiaların, onun Allah tarafından, Peygamber olarak gönderildiğini kanıtlamak için yeterli olduğunu savunur.

Yazar, İslam'ın evrenselliğini vurguladığı yazılarında Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat etmek amacıyla, onun yaşantısı, ahlakî vasıfları, ilk dönem tebliğ sürecinde yaşadıkları hakkında bilgiler verir, doğruluk ve güvenilirliğine, peygamberliği süresince Arapları ulaştırdığı medeniyet seviyesine dikkat çeker.

Muhammed Ferid Vecdî'nin, "Müslümanlıkla Medeniyet" başlıklı yazılarının⁴⁴⁶ ilk tefrikasında, eserin yazılış gayesinin, Avrupalılara Müslümanlığın gerçek mahiyetini anlatmak olduğu belirtilmiştir.⁴⁴⁷ Ferid Vecdî, yaşadıkları dönemde, Doğu ve Batının birbirini yeterince tanımadığı, bunun da iki taraf arasında fitneye sebep olduğu ve gündün güne büyüyen bu ayrılığın medeniyetin geleceğini etkilediği görüşlerini dile getirir. Bu sebeplerle, eserini, Avrupalılara, Müslümanlığın hakikatini, mahiyetini, İslam'ın, her iki âlem için de mutluluk ve rahatı temin edecek yapıya sahip olduğunu ispat etmek amacıyla kaleme aldığını ifade eder. Batının, azmi sayesinde, büyük bir güce kavuştuğu ve İslam dünyasının büyük bir kısmında hâkimiyet sağladığını belirten Vecdî, Müslümanları tanımaz ya da kendi yazarları vasıtasıyla yanlış tanırlarsa yaşanacak sorunlara değinir. Bir takım Müslümanların hal ve hareketlerinin İslam'ın kendisine teşmil edilmesinin yanlışlığı üzerinde durur. Müslümanların Batıya, İslam'ın

⁴⁴⁵ [Ferid Vecdî], "Sefirü'l-İslam... [5]", müt. [Hüsnefendizâde], *SM*, I/24 (12 Muharrem 1327/22 K. Sâni 1324), s. 378-379.

⁴⁴⁶ Muhammed Ferid Vecdî'nin, Mehmed Âkif tarafından tercüme edilen "Müslümanlıkta Medeniyet" isimli eseri, dergide, aynı başlıkla, otuz bir tefrika halinde yayınlanmıştır. Yazı kaynağı ve tefrika bilgisi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 202.

⁴⁴⁷ Muhammed Ferid Vecdî, "Müslümanlıkta Medeniyet [1]", müt. Mehmed Âkif, *SM*, V/125 (25 Muharrem [1329] /13 K. Sâni 1326), s. 339-341. İlk tefrika öncesinde Mehmed Âkif'in kısa bir takdimi yer de alır, bk. Mehmed Âkif, "Bir İki Söz", *SM*, V/125, s. 339.

medeniyetin teminatı olacak prensiplere sahip olduğunu anlatmaları gerektiğini vurgular.

Müslümanların tarihteki hızlı yükselişleri ardından yaşadıkları düşüşü sorgulayan Ferid Vecdî, bunu Hz. Peygamber'in sünnetini terk ederek bidatlere uymalarına bağlar. Bidatlerden kurtularak öze dönüş çağrısında bulunan yazar, örnek olarak, Arap toplumunun, İslam'la birlikte değişimini ve ulaştığı medeni seviyeyi zikreder. İslam'dan önce kabileler halinde bedevî bir hayat yaşayan Arap kavimlerinin aralarında çatışma, savaş ve yağmanın eksik olmadığını, onları bir araya getirecek ortak bir noktanın bulunmadığını anlatır. İnanç yönünden, puta tapacak kadar ilkel bir seviyede olup adet, yaşayış ve ahlak yönünden de medenilikten uzak olduklarını ifade eder. Durumlarını düzelterek kanunları, geleceklerini garanti altına alacak yönetimleri bulunmadığından, dönemin güçlü devletlerinin istilalarına maruz kaldıklarını belirtir. Arapların, Hz. Peygamber'in bi'setiyle birlikte, yirmi üç yıllık bir süreçte, medeniyet seviyesine yükseldiklerini, bir amaç etrafında toplandıklarını, ahlaklarının, yaşantılarının değiştiğini, gelişme ve ilerlemeyi sağlayacak bir kanuna sahip olduklarını belirten yazar, bunlara, bütün eski adetlerini bırakıp, tevhide sarılarak ulaştıklarını ifade eder. Bu sayede, kısa zamanda, çöllerden kurtularak, bütün dünyada hâkimiyet sağlayacak medeniyet, adalet ve insaniyeti tesis ettiklerini dile getirir. Bu hızlı yükselişin, İslam'ın barındırdığı yüce prensiplerden kaynaklandığını vurgulayan yazar, çağdaşı Müslümanlara, dinlerindeki esrarı görerek öze dönmeleri çağrısında bulunur.

Yazar, İslam'ın gerçek mahiyetini Batılılara anlatmak amacı taşıdığı makalesinde, İslam'ın Batı medeniyetine uygunluğunu ispatlamaya çalışır. Müslümanların tarihteki yükselişlerinin aksine, içinde buldukları dönemdeki düşüşlerini Hz. Peygamber'in sünnetini terk edip bidatlere uymalarıyla sebeplendirip öze -ilk döneme- dönüş çağrısında bulunur. Bedevi Arap kabilelerinin İslam'la eski âdetlerini bırakıp yirmi üç yıl zarfında yüksek medeniyet seviyesine ulaşmalarını delil olarak zikreder.

Muhammed Ferid Vecdî, "Müslümanlıkla Medeniyet" isimli yazılarının, "Hürriyet-i İlm" ara başlığıyla yayınlanan altıncı tefrikasında, yaşadıkları dönemde konuşulmaya başlanan ilim hürriyeti meselesine, -Batının ancak bir asır önce ulaşabildiği- İslam'ın

bakışını konu edinir.⁴⁴⁸ Ortaçağ'da ruhbanlığın etkisiyle ilme hücum edildiğini, ilerlemesine engel olunduğunu, eskilerin ilim ve felsefelerinin bu zihniyetin dogmalarıyla yorumlanarak tahrif edilmiş durumda olduğunu aktarır. İlme meyledenlerin cebr ve şiddetle karşılaştıklarından, nihayet, bu ihtiraslar nedeniyle, güçlünün zayıfa hükmettiği adaletsiz bir sistemin hüküm sürdüğünden bahseder. İslam'ın geldiği sırada, dünya milletlerinin böylesi bir durumda olduklarını hatırlatan Ferid Vecdî, Hz. Peygamber'in, her türlü kayıt ve esaretten azade bir ilim ve medeniyet öngören ilahi vahyi tebliğ ederek ilmi esaretten kurtardığını dile getirir. İslam'ın ilim konusunda, herhangi bir sınırlamayı zulüm olarak değerlendirdiğini vurgulayan yazar, İslam'ın ilmi teşvik ettiği konusuna çeşitli ayet ve hadisleri delil getirir. İnsanlığın ancak konuşabildiği ilim hürriyeti konusunda, daha erken bir dönemde, denli yüksek bir seviyeye ulaştığı yorumunda bulunur.

Muhammed Ferid Vecdî, "Müslümanlıkla Medeniyet" isimli yazılarının on dördüncü tefrikasında, "Vücûdun Metâlibi" ve "Hıfzı's-Sıhha" ara başlıklarıyla, beden ihtiyaçları ve sağlığın korunması konularında İslam'ın bakış açısını aktarır.⁴⁴⁹ Medeni dünyada, sağlığın korunması, bedenin güçlendirilmesi meselelerine oldukça önem verildiğini belirten Ferid Vecdî, İslam'ın, sağlığın korunmasını, imandan bir cüz sayıp Müslümanlara emrettiğini dile getirir. Bu noktada, insanlığın bütün hekimlerinden çok daha önce, aklın sıhhatini bedenin sıhhatine bağlayarak en sağlam sıhhat kaidelerini tesis ettiği yorumunda bulunur. Bu temeli, temizlik, spor gibi sağlığı koruyacak esasları teşvikle güçlendirdiğini ifade eden yazar, Hz. Peygamber'in sağlığı koruma konusundaki teşviklerinden örnekler verir. Bu meyanda, ashabdan, Abdullah b. Amr b. el-As'ın her gün oruç tutup her geceyi ibadetle geçirdiğini öğrendiğinde, bedeninin, ailesinin ve çevresinin onun üzerindeki haklarını hatırlatarak ayda üç gün oruç tutmasını tavsiye ettiğini aktarır. Abdullah b. Amr b. As'ın bu durumun kendini rahatsız etmediğinde ısrarcı olması üzerine Hz. Davud gibi gün aşırı oruç tutmasını salık verdiğini anlatan Ferid Vecdî, Abdullah'ın, yaşlandığında, "Keşke Hz. Peygamber'i dinleseydim." dediğini zikreder.

⁴⁴⁸ [Muhammed Ferid Vecdî], "Müslümanlıkta Medeniyet [6]", [müt.] Mehmed Âkif, *SM*, V/130 (30 Safer [1329]/17 Şubat 1326), s. 425-426.

⁴⁴⁹ [Ferid Vecdî], "Müslümanlıkta Medeniyet [14]", [müt.] Mehmed Âkif, *SM*, VI/141 (14 C. Evvel [1329]/5 Mayıs 1327), s. 163-164.

Yazıda, İslam'ın beden sağlığına verdiği önem bağlamında Hz. Peygamber'in Hz. Abdullah'a oruç konusundaki uyarısı zikredilmiştir.

Ferid Vecdî, yazılarının on beşinci tefrikasında İslam'ın beden istekleri konusunda, mutedil olmayı emrettiğini, dünya nimetlerinden yararlanmayı belli sınırlar dâhilinde mubah gördüğünü anlatır. Bu duruma delil olmak üzere, Hz. Peygamber'in, yanına gelen dağınık giyimli bir adama, mal varlığının da iyi olduğunu öğrenince, Allah'ın bir kuluna nimet verdiğinde, eserini onda görmek istediğini söyleyerek düzgün giyinmesi konusunda uyardığı şeklindeki rivayeti zikreder.⁴⁵⁰

Muhammed Ferid Vecdî, “Müslümanlıkla Medeniyet” başlıklı yazılarının on dokuzuncu tefrikasında, İslam'da esaret, kölelerin durumu konularına değinir.⁴⁵¹ İslam'a göre, bir Müslüman'ın sahip olduğu hakların tamamına bir esirin de sahip olduğunu dile getiren Ferid Vecdî, bu durumu Hz. Peygamber'den hadislerle delillendirir. Yine bu tavra örnek olmak üzere, Hz. Peygamber ve Ebu Zerri'l-Gifârî arasında geçen bir hadiseyi aktarır. Hz. Peygamber de yanlarındayken, bir köle ile tartışan Ebu Zer, sınırlarına hâkim olamayarak köleye hakarete bulunup, zenci oluşunu küçümseyince, Hz. Peygamber, onu uyararak, siyah veya beyazdan doğmanın üstünlük olmayacağını, üstünlüğün ancak salih amel sebebiyle olacağını vurgulamıştır. Yazar, bunun üzerine pişman olan Ebu Zer'in, köleden özür dilediğini zikreder. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Abdurrahman b. Avf gibi ahabın ileri gelenlerinin bu konudaki davranışlarından örnekler aktaran Ferid Vecdî, cahiliye döneminde, her biri Arapların hükümdarı konumunda olan bu isimlerin, İslam'la birlikte ırk renk, asalet yönünden üstünlük iddiasına meyilemeyecek bir kardeşliği hisseder noktaya geldiklerini dile getirir. Eşitlik, hürriyet, adalet, kardeşlik gibi konularda, on dokuzuncu yüzyılın sonunda bile hiçbir milletin bu mertebeye ulaşamadığı iddiasında bulunan yazar, yaşadıkları medeni dünyada, müsavatin bu derecesinin tasavvur dahi edilemeyeceği yorumlarında bulunur. Ferid Vecdî, daha sonra, İslam'da köleliğin konumu, ilk dönem tamamen kaldırılmamasının sebepleri üzerinde durur.

⁴⁵⁰ [Ferid Vecdî], “Müslümanlıkta Medeniyet [14]”, [müt.] Mehmed Âkif, *SM*, VI/142 (26 C. Evvel [1329]/12 Mayıs 1327), s. 181-182.

⁴⁵¹ [Ferid Vecdî], “Müslümanlıkta Medeniyet [19]”, [müt.] Mehmed Âkif, *SM*, VI/149 (17 Recebü'l-Ferd 1329/30 Haziran 1327), s. 291-292.

İslam'da kölelerin de Müslümanlarla eşit haklara sahip oldukları vurgusu yapılan yazıda, Hz. Peygamber'in bunu destekleyen sözlerinden, ashabın bu konudaki tavırlarından örneklere yer verilmiş, dönemlerinde, Batı'nın bu konuda geldiği nokta, İslam'la kıyaslanmıştır.

Muhammed Ferid Vecdî, yirmi ikinci tefrikada -bir önceki tefrikadan devamlı- Müslümanların zımmîlere karşı ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusundaki görüşlerini serdedir.⁴⁵² İslam'daki eşitlik anlayışının, yalnızca Müslümanlar için değil, bütün insanlarla ilişkilerde geçerli bir prensip olduğundan hareketle, İslam'ın, diğer dinlerin mensuplarına karşı da iyi muameleyi emrettiğini dile getiren Ferid Vecdî, medeni dünyanın, ancak büyük mücadeleler ve kayıplar sonrası böylesi bir eşitliği savunabilir duruma geldiği -Fransız ihtilâlini hatırlatarak- yorumunda bulunur. On dört asır yaşamış insanların, böyle adil kanunlar vazedemeyeceği iddiasından hareketle, bunu ancak İlahi vahyin sağlayabileceği görüşünü dile getirir.

Ferid Vecdî, hem Hz. Peygamber'in hem de ashabın, diğer dinlere mensup olanlara karşı nasıl davranılması gerektiği konusunda, yeterince örnek gösterdiklerini, Müslümanların, bu konuda onlara uymakla sorumlu olduklarını ifade eder. Hz. Peygamber'in, gayrimüslimlerin düğün, cenaze merasimlerine iştirak ettiği, meclislerinde oturduğu, hastalarını ziyaret ettiği bilgilerini verir. Aynı yerde yaşayan, aynı kanuna tabi olan her topluluk için riayet edilmesi gereken toplumsal ilişkileri onlardan da esirgemediğini dile getiren yazar, Hz. Peygamber'in, Ehl-i Kitab'dan olan bazı kimselerden, kendi malını rehin bırakmak suretiyle ödünç para aldığı bilgisini zikreder. Onun, ashâbdan birinden de çok rahat bunu sağlayabilecekken -ashabın da zenginlerinin mevcut olduğu ve Hz. Peygamber için yalnız mallarını değil, canlarını bile seve seve verebilecek fedakârlığa sahip oldukları açıklamasında bulunarak-gayrimüslimi tercih etmesinin sadece ümmetine örneklik amacından kaynaklandığı yorumunda bulunur. Hz. Peygamber'in, bu davranışıyla, ümmetine, birlikte yaşadıkları halklarla, yalnızca başka dinden oldukları için ilişkilerini kesmemeyi öğrettiğini ifade eder. Bir Müslüman'ın, kendi dininden olmayan bir memlekette tek başına yaşayabileceğini, bu durumun ona zarar vermeyeceğini, hatta bir Müslüman erkeğin, onlardan biriyle evlenebileceğini belirterek, insanlara karşı bu derece saygılı

⁴⁵² [Ferid Vecdî], "Müslümanlıkta Medeniyet [22]", [müt.] Mehmed Âkif, *SM*, VI/152 (8 Şa'bânü'l-Muazzam 1329/21 Temmuz 1327), s. 337-338.

davranmayı emreden hiçbir felsefe bulunmadığı iddiasını dile getirir. Tarih boyu insanlar arasında yaşanan zulümleri hatırlatan Ferid Vecdî, insanın insana reva gördüğü zulmü, hiçbir beşeri kanunun çözemediğini belirtir. Din adına yapılmış olan bu zulümlerin, İslam’la ortadan kalkmış olduğu iddiasını, Müslümanların hâkim oldukları bölgelerde halkın dini inanç ve yaşantılarını devam ettirmelerine müsaade ettiklerine, güvence altına aldıklarına dair tarihi bilgilerle delillendirir.

Yazıda, İslam’da zimmîlerin haklarının, özgürlüklerinin Müslümanların güvencesi altında olduğu, Müslümanlarla eşit haklara sahip oldukları dile getirilmiş, Hz. Peygamber’in bu konudaki olumlu tavrı ve gayrimüslimlerle toplumsal ilişkilerini sürdürmesi buna delil olarak zikredilmiş, Hz. Peygamber’in ümmet için örnekliliği hatırlatılmıştır.

Ferid Vecdî, “Müslümanlıkla Medeniyet” başlıklı yazılarının yirmi altıncı tefrikasında, “Müslümanların Muhâriblerine Karşı Olan Vecîbeleri” ara başlığıyla, İslam’ın, savaşılabilir ve esirlerin hukuku konusundaki tavır ve prensiplerini anlatırken, Hz. Peygamber döneminde, savaşmanın caiz kılınmasına kadar yaşanan süreci örnek olarak aktarır.⁴⁵³

Hz. Peygamber’in, Mekke’de, tek başına İslam’a davete başladığında, öncelikle kendisine çok küçük bir grubun iman ettiğini belirten Ferid Vecdî, onların da kadın, çocuk ve ihtiyarlardan ibaret olduğunu dile getirir. Bu kadar güçsüz bir topluluğun, çok ağır işkencelere maruz kaldığını hatırlatan yazar, onların ölümü dinden dönmeye tercih ettiklerini ifade eder. Örnek olarak, Hz. Hubeyb’in esir edilip, ateş ile işkenceye uğrayışını anlatır. İşkencelere rağmen imandan vazgeçmeyen Hubeyb’in öldürüleceği zaman iki rekât namaz kılmak için izin istediğini, namazı bitirince de “Eğer ölümden korktuğumu zannedecek olmasaydınız bu namazı uzatacaktım.” dedikten ve müşriklerin kahrolmasını Allah’tan niyaz ettikten sonra şehit edildiğini dile getirir. Ashâbın çoğunun bu tarz işkencelerle maruz kaldığını belirten Ferid Vecdî, bu durumu on üç sene çektikten sonra, kendilerine önce Habeş’e, sonra da Medine’ye hicret için izin verildiğini ifade eder. Onlar Medine’de güçlenmeye başlayınca, Arapların telaşa kapılarak baskılarını daha da arttırdıklarını, bu yüzden de Müslümanların korku ve

⁴⁵³ [Ferid Vecdî], “Müslümanlıkta Medeniyet [26]”, [müt.] Mehmed Âkif, *SM*, VI/156 (7 Ramazan 1329/18 Ağustos 1327), s. 401-402.

heyecanın en dehşetlisini Medine’de geçirdiklerini dile getirir. Allah’ın, ayetleriyle onları teskin ettiğini, cesaretlendirdiğini aktarır. Arap kabileleri bir araya gelerek Müslümanların üzerine yürümeye karar verdikleri zaman, Allah’ın Müslümanlara, kendilerini korumak üzere savaşmalarına izin verdiğini belirten Ferid Vecdî, sebat gösterdikleri takdirde, yardımıyla zafere ulaştıracağını vaat ettiğini dile getirir. Bu müjde ile cesaretlenen Müslümanların, sayı ve teçhizat bakımından çok daha düşük seviyede olan Arap kabileleriyle süren savaşları boyunca, bir yandan, şiddete karşı tahammülleri, ilahi emirlere riayetdeki samimiyetleri noktasından imtihan edilirken, bir yandan da karşılaştıkları zorluklarla ıslah edildiklerini ifade eder. Nihayet yüce bir imana sahip olan Müslümanlara, Allah’ın güç ve itibar vererek, onları aziz, düşmanlarını zelil kıldığını belirten yazar, Müslümanların, bütün düşmanlarını alt edebilecek konuma eriştiklerini dile getirir. Allah’ın Müslümanları, daha önce kendilerine zulmedenleri mağlup edecek konuma getirdikten sonra da adalet ve hikmet sınırlarından çıkmamak adına, onlara, asla intikam duygusuna kapılmamalarını, zulüm ve düşmanlıktan kaçınmalarını emrettiğini ifade eder.

Muhammed Ferid Vecdî, muhaliflerine adaletle davranma konusundaki emirlerin, yalnızca mağlup edilenlerle ilgili olmadığını, henüz savaşır durumdayken de adalet ve merhamete uygun davranılması gerektiğini, düşmana hakaret etmenin, lanette bulunmanın yasaklandığını belirterek, Hz. Peygamber’den bir örnek aktarır. Hz. Peygamber’in, amcası Hamza’yı öldürüp, ciğerini çıkarttıkları ve cesedini parçaladıkları zaman, üzüntüsünden ağlayarak müşriklere beddua ettiğini anlatan yazar, âyet-i kerimeyle, zalim de olsalar, onları yargılayamayacağı konusunda uyarıldığını⁴⁵⁴ dile getirir. Bunun ardından, Hz. Peygamber’in bedduasından vazgeçmekle birlikte, eğer üstün gelirlerse, onlardan kırk kişiye aynı cezayı uygulayacağını söylemesi üzerine, dilerlerse aynıyla karşılık verebilecekleri ancak, sabretmenin daha hayırlı olduğu mealindeki ayetin nazil olduğunu, Hz. Peygamber’in de sabredeceğini belirttiğini ifade eder.

Harp esirleri konusunda da, Hz. Peygamber’in, onlara hürmetle davranılmasını emrettiğini dile getiren Ferid Vecdî, ashabın, onun emrine son derece riayet ettiklerini,

⁴⁵⁴ “Allah’ın, onların tevbelerini kabul veya onlara azab etmesi işiyle senin bir ilişkin yoktur; çünkü onlar zalimlerdir.” (Âl-i İmran 3/128)

hatta ekmeklerini onlara verip kendilerinin hurma ile yaşadıklarının vaki olduğunu ifade eder.

Ferid Vecdî, yazısının sonunda, dünyada, savaş ve zulümde ileri giden kavimlerin - Rumları zikreder- davranışları ile Allah'ın adaleti arasındaki farka vurgu yaparak, yaşadıkları asırda, harp hukuku konusundaki çabaların, buna yaklaşma gayretinden fazlası olamayacağı yorumunda bulunur. Savaşa son verilmesi konusunda çaba gösteren grupların faaliyetlerinin, iyi niyet esasına dayandığı sürece, Müslümanlarca desteklenebileceğini dile getirir.

Yazar, İslam'da savaşın savunma amaçlı olduğunu, Mekke dönemi Müslümanların maruz kaldıkları eziyetleri savaşa izin verilme sürecini aktararak izah etmiş, savaş ve esir hukuku konusunda Hz. Peygamber'in tavrından örnekler vermiştir.

Muhammed Ferid Vecdî, *Sırât-ı Müstakîm*'de "Müslümanlıkla Medeniyet" başlığıyla yayınlanan yazılarının yirmi dokuzuncu tefrikasında, "Müslümanlığa, Müslümanların Haline Bir Nazar" ara başlığıyla, dinin yanlış anlaşılması konusundaki görüşlerini takva örneği üzerinden anlatır.⁴⁵⁵

İçinde buldukları dönemde, Müslümanların, dinin manasını yanlış anlamalarının özellikle takva anlayışını değiştirdiğini dile getiren Ferid Vecdî, gerek Hz. Peygamber'in, gerek onun ashabının zamanındakinden çok farklı bir noktaya getirildiğini ifade eder. Artık, muttaki denildiğinde, halkın nazarında, dünyadan elini eteğini çekmiş, çalışıp çabalamayı bırakmış, geçmişten gelecekte, habersiz, ağır yürüyen, boyun bükken bir insan tasavvuru olduğundan şikâyet eden yazar, bu tablonun, Hz. Peygamber ve ashabının sahip olduğu vasıfların tam zıddı olduğu yorumunda bulunur. Hz. Peygamber'in ashabının, takvada en üstün örnek konumunda iken, her birinin, çalışma, gayret ve mücadele ve himmeti terk etmediklerinin tarihen sabit olduğunu dile getirir.

Ferid Vecdî, ilk Müslümanların hepsinin, hem dünya hem de ahiret için çalıştıklarını belirterek, Hz. Ebû Bekir'in tacir olduğunu, ticareti ancak halife olduktan sonra bıraktığını örnek olarak zikreder. Ebû Ahmed b. Hanbel'in, ashabın kara ve deniz

⁴⁵⁵ [Ferid Vecdî], "Müslümanlıkta Medeniyet [29]", [müt.] Mehmed Âkif, *SM*, VII/161 (12 Şevval 1329/22 Eylül 1327), s. 66-67.

ticareti yaptıkları, hurmalıklarda çalıştıklarına dair verdiği bilgiyi aktarır. Hz. Ömer, Hz. Ali gibi ashabin ileri gelenlerinin bunu destekler söz ve davranışlarından örnekler veren yazar, bu durumun, Hz. Peygamber'in ümmetini ahiret için çalışmaya sevk ettiği kadar dünya için de çalışmayı teşvik etmesinden kaynaklandığı yolundaki görüşünü dile getirir.

Dönemlerinde, Müslümanların dini yanlış anladıklarını, takva algısı üzerinden dile getiren yazar, dünya için çabalamayı bırakmanın yanlışlığına delil olarak Hz. Peygamber ve ashabinın dünya ve ahiret için çalışmayı bırakmayışlarını, iştilal ettikleri işlerden örneklerle zikretmiştir.

Muhammed Ferid Vecdî, yazılarında İslam'ın evrenselliği, medeniyete, akla uygunluğu, Batı'nın ulaştığı medeniyet, ilim ve hürriyet seviyesini özünde barındırdığı kabullerinden hareketle Müslümanların içinde bulunduğu durumu değerlendirir. Yazarın dönemi İslamcılarının da temel kabullerini oluşturan Müslümanları başarısız konuma getiren bidatlerin, yanlış din anlayışının terk edilip kaynaklara dönülmesi, İslam'ın dünya-ahiret dengesi, ilme verdiği önem, hürriyet ve eşitlik anlayışı, savaş hukuku, adalet ve merhameti gibi konularda görüşlerini serdederken Hz. Peygamber döneminden pek çok rivayeti bu yorumlarına dayanak olarak kullandığı görülmektedir. Güncel kavram ve durumlar tarihî malzeme üzerinden dinî bir zemine oturtulmaya çalışılmıştır.

2.26. Musa Kazım

Şeyhülislam Musa Kazım Efendi,⁴⁵⁶ *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nda yayınlanan otuz makalesinin sekizinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler zikretmiştir.

Musa Kazım, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nın ilk sayısından itibaren yayınlanan, "Hürriyet-Müsavat" başlıklı yazılarında Meşrutiyet'le birlikte kabul edilen Kanun-ı Esasî'nin sağladığı hürriyet ve eşitliğin ne anlama geldiği, kapsamı üzerinde mütalaalarda bulunur.⁴⁵⁷ Yazar, kanundaki hürriyet ve müsavata çoğunluğun anlamadığını ya da anlamazdan gelerek, haddi aşan davranışlarda bulduklarını, bu nedenle de kanunların dini hükümlerle bağını da anlattığı bu yazıları yazmaya niyet

⁴⁵⁶ Osmanlı Şeyhülislamı, İttihad ve Terakki Cemiyeti üyesi Musa Kazım hakkında bk. Ferhat Koca, "Musâ Kâzım Efendi", *DİA*, XXXI, 221-222; *Şeyhülislam Musa Kâzım Efendi'nin Hayatı ve Fetvâları*, İstanbul 2002; Kara, *İslamcılık*, I, 117-154.

⁴⁵⁷ Yazı tefrika bilgileri için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 39.

ettiğini, ilk tefrikanın girişinde belirtir.⁴⁵⁸ Musa Kazım, dördüncü yazısında, ilk tefrikada ortaya koyduğu bu amaçlarını hatırlatmakla beraber, bu makaleleri yazmadaki amaçlarından biri, belki de en önemlisinin İslam Şeriatinin eleştirile geldiği konularda açıklamalar getirerek Müslümanları savunmak olduğunu dile getirir.⁴⁵⁹ Kadının örtünmesi, çok eşle evlilik, boşanma gibi konulardaki İslamî hükümlere karşı öteden beri Avrupa edebiyat ve felsefesinde hücumlarda bulunulduğu, bu konularda Müslümanlar aleyhinde propaganda yapıldığı, hatta bu üç meseleden dolayı, Müslümanların bütün medenî âleme karşı vahşi ve zalim bir millet olarak tanıtıldığı görüşlerini ifade eder. Hem onlara karşı müdafaada bulunmak hem de onların bu görüşlerini örnek alan ve Kanun-ı Esasî'nin ilanıyla, bunları açıktan savunmaya başlayan bir kısım Müslümanları da insafa davet ederek, dinin bu hükümlerinin, Müslüman kadınlar ve millet için, hikmet ve rahmet kaynağı olduğunu göstermek amacı taşıdığını açıklar.⁴⁶⁰ Nitekim yazı dizisi boyunca, bu amaçlar çerçevesinde, Hürriyet ve sınırları, tesettür, kadının eğitimi ve çalışması, teaddüd-i zevcât, boşanmanın hususiyetleri, erkeğe verilen bir hak olma sebepleri, milli örf ve adetler v.s. konularına değinir. Son tefrikada ise, müsavatin neliği, kapsamı, kanunen ve dinen konumu anlatılır. Yazar, bu minvalde, Hz. Peygamber'in bu konudaki tavırlarından da örnekler verir.⁴⁶¹

Musa Kazım, mutlak hürriyet gibi mutlak eşitlik anlayışının da yanlış olduğunu yazısının başında delillendirdikten sonra, Kanun-ı Esasî'nin ilanı ile sahip olunan eşitliğin, hukuk ve kanun nazarında eşitlik olduğunu dile getirir. İnsanların kanun nazarında eşit olmamaları durumunda, adalet sağlanamayacağından, terakki ve temeddünün mümkün olamayacağı, insan hayatının devam ve bekasına imkân kalmayacağı görüşünü dile getiren yazar, bu sebeple, hukuk ve muamelatta, insanlar arasında müsavata riayet etmenin, İslam dininin en önemli rükünlerinden olduğunu belirtir. Yaşadıkları zamandan bin üç yüz sene evvel, Kur'an'ın nüzülüyle, İslam hükümetine tâbi olan bütün insanların, medeniyet ve insaniyetin koruyucusu olan eşitlik ve adalete nail oldukları yorumunda bulunur.

⁴⁵⁸ Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat [1]", *SM*, I/1 (30 Receb 1326/11 Ağustos 1324), s. 1-2.

⁴⁵⁹ Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat [4]", *SM*, I/4 (21 Şaban 1326/4 Eylül 1324), s. 53.

⁴⁶⁰ Aynı yer.

⁴⁶¹ Musa Kazım, "Hürriyet-Müsavat [8]", *SM*, I/8 (19 Ramazan 1326/2 T. Evvel 1324), s. 118-120.

Hız. Peygamber'in, müsavata tamamiyle riayet ettiğini ve ashabına da bunu emrettiğini dile getiren Musa Kazım, şeraitin emrettiği eşitliğin yüceliğini Hız. Peygamber'in vahye muhatap olmasına rağmen, tevazuunu koruduğunu, kendisini ön plana çıkarmayıp bütün işleri Allah adına yaptığını, ümmetin işleri için çalıştığını ancak beytülmalde hiçbir şey almadığını ifade eder. Bütün davranış ve muamelelerinde, kendini ashabla bir tuttuğunu, hizmetkâr ve kölelerine kendi yedikleri ve giydiklerinden verdiğini, onlardan zor işler talep etmediğini dile getirir. Hatta abdest alırken bile onlardan yardım istemediğini belirten yazar, buna örnek olarak, hizmetinde bulunan Hız. Enes ile bu konuda aralarında geçen bir menkıbeyi aktarır. Hız. Peygamber, bir gün Hız. Enes'ten abdest için su getirmesini istemiş, o abdest almaya yönelince, Enes, suyu dökmeye teşebbüs etmiş, Hız. Peygamber ise bu konuda yardıma ihtiyaç duymadığını belirterek bunu kabul etmemiştir. Yine, bir sefer esnasında, Hız. Peygamber'in ashabına koyun kesmelerini emrettiğini, onların da hazırlayıp pişirme işlerini aralarında paylaştıklarını, bunun üzerine Hız. Peygamber'in de odun toplayacağını söylediğini, ashabın buna itirazlarına rağmen, onlar çalışırken oturmayı kabul edemeyeceğini söylediğini anlatır. Musa Kazım, Hız. Peygamber'in yalnız Müslümanlara değil, gayr-i Müslim milletlere karşı da "lehum ma lena ve aleyhim ma aleyna" Hadisiyle müsavata riayeti emrettiğini dile getirir.

Musa Kazım, Hız. Peygamber'in, peygamberliğinin ilk gününden ömrünün sonuna kadar, hukuk ve muamelatta, ashabı ile kendini eşit tutma konusundaki ciddiyetini koruduğunu, konumundan faydalanarak, kendi menfaati için bir şey yapmayı asla düşünmediğini belirtir ve buna delil olarak, vefatından sonra, beytülmale sadaka olmak üzere bıraktığı terekeyi sıralar. Onun, bir kat elbise, iki kilim, bir çarşaf, birkaç su kabı, kavate (tekne, ağaçtan oyulmuş kap Ş.S.), tarak, makas, misvak, bir gümüş mühür, bir serîr (karyola Ş.S.), yirmi kadar sağlır deve, yüz koyun, altı yedi kadar keçi - hayvanların sütünün eşleri için kullanılıp fazlasının ashab-ı suffaya verildiği belirtilir-bıraktığını dile getirir. Medine'de biraz arazisi, Fedek ve Hayber arazisinde de bir miktar hissesi bulunmakla birlikte, hayattayken bunları vakfederek, dışarıdan gelen elçiler ve yolcular için kullanılmasını tayin ettiğini ifade eder. Musa Kazım, Hız. Peygamber'den sonra, onun halifelerinin de bu konuda onu örnek aldıklarını belirterek, dört halifenin bu konudaki uygulamalarıyla ilgili örnek hikâyeler aktarır.

Yazıda, Kanun-ı Esasi ile elde edilen hürriyet ve müsavata dinin de isteği olduğu fikri, Hz. Peygamber'in müsavata riayet ettiği, ashabına da bunu emrettiği ifadesi üzerinden meşrulaştırılmıştır. Hz. Peygamber'in konumunu üstün görmeyişi, tevazuu, beytülmalden kendisi ve ailesi için hiçbir şey almadığı, miras bırakmadığı, işlerini kendi yaptığı, yardım beklemediği dile getirilmiş, rivayetlerle örneklendirilmiştir.

Musa Kazım, Kur'an'ın icazını delillerle anlattığı, iki tefrika yazısının ikinci tefrikasında⁴⁶² Kur'an'ın ilmî yönden icazını anlatırken, Hz. Peygamber'in ümmiliğini delil olarak sunar. Bin üç yüz sene evvel Hz. Peygamber'in ilim ve marifetten tamamiyle mahrum hatta "kavm-ı ümmî" namını almış bir topluluğun içinden çıkıp vahye muhatap olduğunu, hiç kimse tarafından eğitim görmemişken kendisine nazil olan Kur'an ayetlerinin o zamanlarda dünyada mevcut olan bütün ilimleri, insanlığın sahip olduğu bütün malumatı içinde barındırdığı gibi o asırlarda kimsenin aklına gelmeyecek ilim ve bilgileri de ihtiva ettiğini belirten yazar, bunun Kur'an'ın Allah tarafından gönderilen bir kitap oluşunun en önemli delillerinden olduğunu dile getirir. Musa Kazım, daha sonra, Kur'an'ın beşerî ilimleri kapsadığını ispat edecek örneklere yer verir. Bu minvalde çeşitli ayetleri ve menkıbeleri zikreden yazar Kur'an'ı İncil ve Tevrat'la karşılaştırarak, Müslümanların ne kadar şanslı olduğu yorumunda bulunur.

Yazıda, Hz. Peygamber'in ümmîliği, Kur'an'ın icazına delil olarak gösterilmiştir.

Musa Kazım'ın, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nda "Redd-i Ebatıl" başlığıyla yayınlanan yazılarında⁴⁶³ Kur'an'ın Mushaflaşma, cem edilme tarihi ve onu diğer nesillere aktarmada takip edilen yol anlatılmaktadır. Musa Kazım, Bakü'de yayınlanan *Hayat Gazetesi*'nde, bir yazarın, bir makalesinde Tevrat ve İncil'in tahrifata uğrayıp Kur'an'ın bu tür bozulmalardan korunduğunu yazmasının ardından, Hıristiyan âlimlerinden olduğunu belirttiği Emir Han'ın, bu yazarın eserine karşılık olarak Kur'an'ın cem edilmesi hususunda tahrifatlar bulunduğu iddiasını içeren bir risale kaleme aldığını anlatır. Emir Han'ın, bu risalesini bütün İslam beldelerine yaymaya başlaması üzerine - bir nüshasının da eline ulaştığını belirtir- kendisinin de onun iddialarına cevap olmak üzere bu makaleleri yazdığını dile getirir.

⁴⁶² Musa Kazım, "İ'câz-ı Kur'ân [2]", *SM*, I/9 (26 Ramazan 1326/9 T. Evvel 1324), s. 135-137.

⁴⁶³ Yazı tefrika bilgileri için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 65.

İlk tefrikada yazıyı kaleme alma amacının ardından, Emir Han'ın Kur'an'ın cem edilmesi hususunda tahrif ve farklılıklar olabileceği iddiası ve bunu dayandırdığı rivayetleri zikreden Musa Kazım, vahyin başlangıcından itibaren Kur'an'ın Mushaflaşma tarihini aktarır.⁴⁶⁴ Bir ayet ya da sure nazil olduğunda, Hz. Peygamber'in onu hemen ashabına tebliğ ettiğini, inkâr edenlere bu konuda tartışmak üzere meydan okuduğunu, Kur'an talimi konusunda ashabını teşvik ettiğini, onların da parça parça nazil olan ayetleri, kendi kapasitelerince, tilavet ve ezberleme gayreti içerisinde olduklarını dile getirir. Ne zaman Mescid-i Nebvevî'ye girilse, Kur'an tilavetiyle meşgul olan ashabın mırıldılarının duyulduğunu anlatır. Kur'an öğretimiyle vazifelendirilen ashabın isimlerini zikreden Musa Kazım, ashabdan pek çok şahsın, Kur'an'ı ezberlemenin yanında, bütün mesaisini onun ahkâmının öğrenilmesine sarf ettiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in vefatı sonrası yaşananları, Hz. Osman'ın Kur'an'ı tek Mushaf olarak toplamasına kadar aktaran yazar, daha sonra da asırlar boyunca, yine hafızlar vasıtasıyla bir sonraki nesle aktarılmak suretiyle korunarak ulaştırıldığını dile getirir. Her asırda, Kur'an'ı ezberleyenlerin sayısının tevatürün alt sınırını fazlasıyla aştığını vurgular.

Musa Kazım, ikinci tefrikada diğer yazıdan devamla, Kur'an'ın tevatüren nakledilişi, bu yöntemin sıhhati üzerinde durur.⁴⁶⁵ Yine Emir Han'ın iddialarının gerçeği yansıtmadığına delil olmak üzere, İslam Ulemasının Kur'an'ın cem'i meselesini, Hadis ve Siyer kitaplarındaki rivayetler yoluyla, bütün ayrıntılarıyla bildiklerini belirtir ve tarihi süreçteki bazı ayrıntıları aktarır. Hz. Peygamber'in vahiy kâtiplerinin isimlerini sıralayan yazar, onların, Kur'an ayetleri nazil olduğunda, ayrı ayrı sayfala yazdıklarını ve başkalarının da onlardan istinsah ettiğini dile getirir. Böylece, Hz. Peygamber döneminde, Kur'an surelerinin her birinin müstakil bir kitap gibi yazıldığını, Hz. Peygamber'in böyle her sureyi ayrı ayrı yazdırmasının hikmetinin, Kur'an'ın bütün halka yayılmasını kolaylaştırmak olduğunu ifade eder. Bu sayede, Kur'an'ın Müslümanlar arasında hızla yayıldığı, daha Hz. Peygamber döneminde yüzlerce hafız bulunduğunu, böylece hem sahifelerde hem de ümmetin kalbinde korunmuş olduğunu belirten Musa Kazım, nihayet Hicretin onuncu yılı, Veda Haccında, Arafat dağında, akşamüzeri, öğle ve ikinci namazları birlikte kılındıktan sonra, Vakfede iken, "el-yevm

⁴⁶⁴ Musa Kazım, "Redd-i Ebâtil [1]", *SM*, I/26 (27 Muharrem 1327/5 Şubat 1324), s. 406-408.

⁴⁶⁵ Musa Kazım, "Redd-i Ebâtil [2]", *SM*, II/33 (17 R. Evvel 1327/26 Mart 1325), s. 100-102.

ekmeltu lekum dînekum...” ayetinin (Maide 5/3) nüzulüyle tamamlandığını dile getirir. Yazar, bundan üç ay sonra, hicretin on birinci yılı Rebû'l-Evvel ayının on ikinci pazartesi günü, zeval vaktinden sonra, Hz. Peygamber'in vefat ettiği bilgisini de zikreder. Daha sonraki tarihi süreci de ayrıntılarıyla anlatan Musa Kazım, Kur'an'ın, Hz. Ebû Bekir dönemi Mushaf haline geliş ve Hz. Osman dönemi tek Mushaf belirlenerek çoğaltılma hadiselerini ayrıntılarıyla aktarır. Bu tefrikanın sonunda, Emir Han'ın iddiasına mesned teşkil eden rivayetin kaynaklık değerini -naklî ve aklî açıdan tartışır.

Son tefrikada Emir Han'ın Kur'an'ın cem'i konusundaki iddialarına cevap vermeye devam eden Musa Kazım, Mushaf'ların çokluğu konusundaki iddialarına cevap verirken ashabdan mushafı olanların isimlerini zikreder.⁴⁶⁶ Emir Han'ın kıraat farklılıkları konusundaki eleştirilerine de değinen yazar, yedi vecih üzere indirilme sebeplerini ve bu süreci aktarır. Musa Kazım, Araplar arasında, dil ve lafızlar bakımından farklılıklar bulunduğunu, bu sebeple, bazılarının Kur'an'ı ilk nazil olduğu lafızla telaffuz etme ve anlamada güçlük yaşadığını belirtir. Bu zorlukları fark eden Hz. Peygamber'in bu konuda dua ettiğini ve buna karşılık olarak, yedi vecih üzere okunmasına izin verildiğini dile getirir. Bundan sonra, Hz. Peygamber'in özellikle kurrâdan olan ashabına, bu şekilde öğrenip aktarmaları talimatını verdiğini ifade eder. Başlangıçta, lafız farklılıkları dolayısıyla ihtilaf çıkmadığını belirten yazar, Hz. Osman döneminde, tek Mushaf haline getirilme sürecine kadar yaşananları aktarır. Bu dönemde, süreci oluşturan Irak ve Şam fetihleri hakkında da bilgiler verir. Kureyş lehçesine indirgenme sürecini ayrıntılarıyla anlatır.

Yazar, Emir Han'ın iddiaları karşısında, Kur'ân'ın korunması, aktarılması konusundaki hassasiyeti ortaya koymak üzere Mushaflaşma tarihini aktarmıştır.

Musa Kazım, Eşref Edib tarafından üç tefrika halinde⁴⁶⁷, *Sırât-ı Müstakîm*'de neşredilen, “Kütüb-i Kelamiyenin İhtiyacât-ı Asra Göre Islah ve Telifi. Beyne'l-Müslimîn Mezahib-i Muhtelifenin Tevhidi. Medreselerde Tedrisatın Islahı” başlıklı yazılarının, ilk tefrikasında Kelam kitaplarının, dönemlerinin ihtiyaçları çerçevesinde yeniden düzenlenmesi ve bu alanda, İslam'ın kendilerine karşı savunulacağı karşıt

⁴⁶⁶ Musa Kazım, “Redd-i Ebâtil [3]”, *SM*, II/34 (13 R. Âhir 1327/20 Nisan 1325), s. 118-120.

⁴⁶⁷ Yazı hakkında bk. Mertoğlu, *Fihris*, s. 97.

görüşlerin düşünce ve ilimlerinin de öğrenilerek yeni kitaplar yazılması gerektiği üzerinde durur. Bu görüşünü, tarihi süreci aktararak delillendiren yazar, İslam'da ilmin ve kitap telifinin başlama süreci ve sebeplerini -özelde Kalam ilmi- ortaya koyarken Hz. Peygamber dönemindeki durum hakkında kısaca bilgi verir.⁴⁶⁸

İslam'ın ilk dönemlerinde, ayet ve hadislerin somut manalarıyla yetinildiğini dile getiren Musa Kazım, özellikle Hz. Peygamber zamanında, herkesin, tereddüt ettikleri konuları, Hz. Peygamber'e sorarak çözüme kavuşturduklarını ifade eder. Gerek dine gerek dünyaya ait olan bütün işlerin bu yolla hallolmasından dolayı, bu dönemde kitap yazmaya lüzum görülmediğini belirten yazar, ihtilafların çıkmaya başladığı Tabiîn döneminden itibaren, bu ihtilafları çözüp yeniden birliği sağlamak adına kitapları yazılmaya, bilimlerin oluşmaya başladığını dile getirir. Musa Kazım, Kalam ilminin gelişimi, felsefenin İslam dünyasına girişi, farklı görüş ve inançların oluşmasıyla, farklı mezheplerin ortaya çıkma sürecini anlattıktan sonra, bu mezheplerin ve düşünce gruplarının dönemlerinin ihtiyaçlarını karşıladıkları, eserlerini de bu ihtiyaçlar çerçevesinde telif ettiklerini belirtir. İçinde yaşadıkları asırda da İslam birliğinin sağlanarak, muarızlara cevap verilebilmesi amacıyla yeni görüş ve eserler ortaya koymak gerektiğini vurgulayan yazar, bu noktada, mezhep farklılıklarının düşmanlık unsuru haline getirilmemesi gerektiği üzerinde durur. Mezheplerdeki farklı icthadlardan örneklerle, farklılıkların nasıl algılanması gerektiği hususunda görüşler serdeden Musa Kazım, yazısının sonlarında, özellikle Şii-Sünni ayrışmasının Müslümanları parçaladığından ve güçsüzleştirdiğinden bahisle, Allah'a ve Peygamberine imanın ittihad için yeterli olduğu, kuvveti dağıtmamak gerektiği vurgusu yapar.

Musa Kazım, ikinci tefrikada ilk yazının sonunda değindiği, Sünni-Şii ihtilafı meselesinden devamla, onlarla ittihadın sağlanması gerektiği, sorunları, Müslümanların kendi aralarında tartışmak suretiyle çözebilecekleri fikrini desteklemek üzere, Şii bir şahıs ile aralarında geçen, hilafet meselesine dair bir tartışmayı aktarır.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸ Musa Kazım, "Kütüb-i Kelamiyenin İhtiyacât-ı Asra Göre Islah ve Telifi. Beyne'l-Müslimîn Mezahib-i Muhtelifenin Tevhidi. Medreselerde Tedrisatın Islahı [1]", *SM*, II/52 (17 Şaban 1327/20 Ağustos 1325), s. 403-406.

⁴⁶⁹ Musa Kazım, "Kütüb-i Kelamiyenin... [2]", *SM*, III/53 (24 Şaban 1327/27 Ağustos 1325), s. 5-6.

İlk halifenin seçimi sırasında Müslümanların hata yaptıkları, Hz. Ali'nin seçilmemesinin büyük bir hata olduğu iddiasındaki Şii şahısla aralarında geçen konuşmaları aktarırken çeşitli tarihi bilgileri de delil olarak kullanan Musa Kazım, Hz. Peygamber'in sağlığında, yerine kimseyi tayin etmediğini, öyle olsaydı ashabın buna kesinlikle itaat edeceklerini iddia eder. Hatta Hz. Peygamber'in vefatından sonra, ensar ve muhacirler arasında ihtilaf çıkıp, her ikisinden birer emir belirleme fikri ortaya atılınca, Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Peygamber'in halifenin Kureyş'ten olacağına dair hadisini söylemesi üzerine, buna itaat ettiklerini dile getirir. Hz. Peygamber'in hastalığında, Hz. Ebû Bekir'i yerine imam bırakmasını hatırlatarak, ashabın bu durumdan hareketle, onu emanete layık gördüklerini ifade eder. Musa Kazım, konuşma sırasında geçen diğer iddiaları da zikrettikten sonra, Şii'nin, bunun siyasi bir mesele olduğunu, Müslümanların arasını açmak üzere vaktiyle oluşturulmuş bir plan olduğunu kabul ettiğini belirtir. Hz. Peygamber'in de, Müslümanlar arasındaki ihtilafları kaldırdığını delil gösterip, ittihadın önemini vurgular.

Kelam ilminin doğuş sebebi ve sürecinden bahsedilen yazılarda, Hz. Peygamber dönemi sorunların bizzat onun tarafından çözüldüğünden bahsedilmiş, süreç içerisinde yeni görüşler ve ictihad farklılıklarına duyulan ihtiyaç üzerinde durulmuş, kendi dönemlerindeki duruma dikkat çekilmiştir. İctihad farklılıklarının parçalanmaya sebep olmaması vurgusuyla, Müslümanların sorunlarını kendileri çözerek birlik sağlamaları gerektiğine değinilmiş, ilk halife seçimi konusunda, Sünnî-Şiî ayrılığı örnek gösterilerek, Hz. Peygamber'in vefatının ardından, halife seçimi konusunda yaşanan ihtilaflar üzerinden meselenin siyasi tarafı öne çıkarılmış, ittihad vurgusu yapılmıştır.

Musa Kazım, elli dördüncü sayıda yer alan son tefrikada, medreselerdeki eğitim ve müfredatın ıslahı meselesine değinmekte ise de İslam tarihi ile ilgili bir değerlendirmesine tesadüf edilmemiştir.

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nda, Musa Kazım'ın İttihad ve Terakkî Cemiyeti İlmiye Şubesinde Şehzadebaşı İttihad ve Terakkî Kulübünde düzenlenen gece derslerinden bir kısmı, Eşref Edib tarafından "Kuvvet Hazırlamak" başlığıyla, iki tefrika halinde yayınlanmıştır. Musa Kazım, düşmana karşı kuvvet hazırlamanın ve bunu oluşturacak ilmî, mâlî ve teknolojik altyapının sağlanmasının önemine değindiği yazılarının ilk tefrikasında kuvvet hazırlamanın dinen de vacip olduğundan hareketle, bu emrin,

düşmanın kuvvetiyle denk kuvvet hazırlamayı kastettiğini delillendirir. Bu bağlamda, asr-ı saadette kuvvetin, ok, yay, kılıç, attan ibaret olduğu, en büyük ve mükemmel kuvvetin, ancak gürz ve fil olduğu, o devirde herkesin kullandığı kuvvetin bunlardan ibaret olduğu bilgilerini verir.⁴⁷⁰

Şeyhülislam Musa Kazım, yazılarında meşruti idareye, Kanun-ı Esasi'ye dinen meşruiyet sağlamak, bu yolla gelen kazanımlar arasında saydığı hürriyet ve müsavatin İslam'ın da temel amacı olduğu görüşünü ispatlamak, dönemi hilafet tartışmaları üzerine ittihadı savunmak amacıyla -diğer İslamcı yazarların tutumuna benzer şekilde- Hz. Peygamber dönemi rivayetlerinden yararlanmış görünmektedir.⁴⁷¹ Yine Kur'an'ın icazı, bu konudaki tahrifat iddialarına reddiye, Kelam ilminin ortaya çıkış süreci, düşmana karşı kuvvet hazırlamanın dinî gerekçeleri gündemleri bağlamında Hz. Peygamber'e ait rivayetler zikretmiştir.

2.27. Mustafa Sıdkı

Mustafa Sıdkı, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nda yayınlanan tek makalesi "İrtihal-i Nebi'den Sonra beyne'l-Müslimin Tahaddüs Eden İhtilafât"ta, Hz. Peygamber'in vefatının ardından Müslümanlar arasında meydana gelen üç önemli ihtilaftan bahsetmektedir.⁴⁷² Doğrudan siyer makalesi sayılabilecek bu yazıda Mustafa Sıdkı'nın dile getirdiği ihtilaflardan ilki Usame b. Zeyd'in ordu kumandanlığı konusunda ortaya çıkan ihtilaftır. Hz. Peygamber'in Ensar ve Muhacirlerin ileri gelenlerinden oluşturduğu orduya Usame b. Zeyd'i komutan tayin etmesi münafıklar tarafından Usame'yi alçaltıcı söylentiler oluşturmalarına neden olmuştur. Hz. Peygamber, daha önce Usame'nin babasına da gösterilmiş olan bu tavır karşısında, Usame'nin ve babasının bu görevlere layık olduklarını hatırlatmış, bu konuda muhalefet edenlerin Allah'ın rahmetinden uzak kalacağı uyarısında bulunmuştur. Ancak Hz. Peygamber'in vefatı öncesi ordu hareket edememiş, vefatının ardından meydana gelen irtidad hareketlerinden endişelenen Ashab, Hz. Ebû Bekir'e Usame'nin ordusunun Medine'den ayrılmaması teklifinde

⁴⁷⁰ Musa Kazım, "Kuvvet Hazırlamak [1]", *SM*, III/56 (15 Ramazânü'l-Mübârek 1327/17 Eylül 1325), s. 52-53.

⁴⁷¹ İslamcıların meşruti idare ve onun kurumlarıyla ilgili -Kanun-ı Esasi, Hilafet, Meclis-i Mebusan, ittihad, muhalefet, firka...- genel düşünce ve kabulleri konusundaki değerlendirmeler için bk. Kara, *İslamcıların Siyasî Görüşleri*, s. 141-210.

⁴⁷² Mustafa Sıdkı, "İrtihal-i Nebi'den Sonra beyne'l-Müslimin Tahaddüs Eden İhtilafât", *SM*, II/31 (3 R. Evvel 1327/12 Mart 1325), s. 75-76. Yazı sonunda, "Halkalı Ziraat Mekteb-i Âlîsi Akâid-i Dîniyye Muallimi Hafız Mustafa Sıdkı" imzası bulunmaktadır.

bulunmuşlardır. Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in emrine muhalefetin mümkün olamayacağını dile getirmiş ve ordunun toplanmasını emretmiştir. Bunun üzerine Usame, ordunun Medine'den uzaklaşmasının Müslümanların güvenliği açısından uygun olmayacağını, ensâr ise ordunun başına hiç değilse yaşı daha ileri birinin getirilmesi isteklerini bildirmelerini Hz. Ömer'den rica etmişlerdir. Bu aracılığa da kızan Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber'in emrinin her durumda yerine getirilmesi gerektiğini bildirerek bizzat ordunun hazırlıklarını tamamlamıştır.

Mustafa Sıdkı'nın dile getirdiği ikinci ihtilaf, ashabın Hz. Peygamber'in vefatını kabullenememeleri, farklı tepkiler göstermeleri sonucu ortaya çıkan karışıklıktır. Bu durumun Hz. Peygamber'in vefatından bahseden Ayet-i Kerimelerin okunmasıyla yatıştırıldığı ifade edilmiştir.

Üçüncü ihtilafın Ravza-i Mutahharanın nerede olacağını belirlenmesi konusunda ortaya çıktığını belirten Mustafa Sıdkı, ashabın Mekke, Medine ve Kudüs şehirlerinden birinin seçilmesi konusunda ihtilafa düştüklerini, bu durumun Hz. Ebû Bekir'in Peygamberlerin vefat ettikleri yerlere defnedileceklerine dair rivayeti Hz. Peygamber'den nakletmesiyle çözüme kavuştuğunu dile getirmiştir.

Makalesinde müstakil olarak, Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan üç olay - Üsame ordusunun durumu, vefatın kabullenilme süreci, defin mekânı- ve bu olayların Hz. Ebû Bekir'in rolüyle çözümlenmesi üzerinde duran yazar, olayları kaynak göstermeksizin genel olarak aktarmıştır. Tefrikaya düşmeme ve ittihad vurgusunun dönemin ana gündemini oluşturduğu göz önünde bulundurulduğunda, makale için seçilen konu ve sunuş biçimi dikkat çekicidir.

2.28. Ömer Fevzi

Sırât-ı Müstakîm'de sekiz makalesi yayınlanan el-Hac Ömer Fevzi'nin⁴⁷³ üç makalesinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere rastlanmıştır.

Ömer Fevzi, *Sırât-ı Müstakîm*'de iki tefrika halinde yayınlanan, "Ahlâk-ı İslâmiye'den Bir Nebze: Huzi'l-afve ve'mur..." başlıklı yazılarının ilk tefrikasında, İslâm dininin

⁴⁷³ Bursa Mebusu Ömer Fevzi hakkında bk. Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, IV-V, 355-356.

yüce ahlâka verdiği önemden bahseder.⁴⁷⁴ Hz. Peygamber'in İslam ahlak ve esaslarını, tedrici olarak anlatmaya başladığını dile getiren yazar, onun tebliğ ve irşadıyla Müslüman olan Ashabın, imanlarını pekiştirmek, ahlâkî ve insani vasıflarını kemale ulaştırmak, dünya ve âhiret mutluluğunu sağlamak gayretiyle daima onun yanında bulunmaya çalıştıklarını ifade eder. Ömer Fevzi, Hz. Peygamber'in örnekliğine işaret eder, onun güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderildiğini hatırlatır. Bütün insanların uyması gereken ahlaki emirlerin onun zatına hitaben inmesini de bu örneklikle açıklar. Bu bağlamda, yazı başlığında belirtilen Âyet-i Kerîme'de (A'raf 7/199) emredilen af ve merhametle muamelenin de bütün insanlığa emredildiğini dile getiren yazar, Hz. Peygamber'in bu konudaki bir Hadîs-i Şerîfiyle (inne'l-afve la yezidu'l-abde illa 'izzen fa'fû ya'izukumullah) âyeti destekleyen tavrını izah eder.

Ömer Fevzi, ikinci tefrikada söz konusu âyetin nüzulünün ardından Hz. Peygamber'in Cebrail'den âyet ile ilgili açıklama istediğini, Cebrail'in de -Allah'tan öğrenerek- ona "Ey Muhammed! Allah sana, zulmedenleri bağışlamayı, sana yardım etmeyip mahrum bırakanlara yardım edip bağışta bulunmayı, seni terk edenlere ziyarette bulunarak bağ kurmanı emrediyor." diyerek ayeti tefsir ettiğini dile getirir.⁴⁷⁵ Bu âyet ile emredildiği üzere, Hz. Peygamber'in herkesi kuşatan şefkat ve merhametiyle, dinin emir ve yasak sınırını aşan bir suç işlemediği sürece insanları affettiğini ifade eder.

Ömer Fevzi, yine Hz. Peygamber'in affedici tavrına örnek olarak, Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmuş bir sahabî olan Enes b. Malik'ten gelen bir rivayeti aktarır. Rivayete göre, Hz. Peygamber'in yanına gelen bir bedevi, kaba bir tavırla, onun yakasını tutmuş ve yanında bulunan iki deveye mal yüklemesini istemiş, yükleyeceği malların Allah'ın malı olduğunu ve bu nedenle kendisinin de hak sahibi olduğunu söylemiştir. Bedevinin bu tavrı üzerine Hz. Peygamber, ona kızmadan, sergilediği fiilin aynıyla -kıyas- karşılık bulacağını söylemiş, bedevi ise böyle bir karşılık görmeyeceğini, zira Hz. Peygamber'in kötülüğe kötülükle cevap vermeyeceğini belirtmiştir. Bu cevaptan memnun olarak gülümseyen Hz. Peygamber, develerden birine arpa, diğerine de hurma yüklenmesini emretmiştir. Bu örneğin Hz. Peygamber'in merhameti ve yüce ahlakını göstermesi bakımından önemli olduğunu belirten Ömer Fevzi, bunun aynı

⁴⁷⁴ Ömer Fevzi, "Ahlâk-ı İslâmiye'den Bir Nebze [1]: Huzi'l-afve ve'mur...", *SM*, II/29 (18 Safer 1327/26 Şubat 1324), s. 40-41.

⁴⁷⁵ Ömer Fevzi, "Ahlâk-ı İslâmiye'den... [2]", *SM*, II/31 (3 R. Evvel 1327/12 Mart 1325), s. 72-73.

zamanda, Hz Peygamber'in, başlıkta belirtilen ayete ve bu ayetin açıklamasında ifade edilen "sana zulmedeni affet" emrine uyduğunun da göstergesi olduğunu dile getirir.

Hz. Peygamber'in tebliğ ve irşadı, güzel ahlakı, affediciliği anlatılırken, kaba bir bedeviye tavrının anlatıldığı yazıda Hz. Enes'ten aktarılan bir rivayet zikredilmiştir.

Bursa Mebusu el-Hac Ömer Fevzi, ülkenin kalkınması ve ilerlemesi için, iktisadi anlamda özgür, kendi ihtiyaçlarını üretebilir konumda olması gerektiğini, içinde buldukları dönemde, bütün vatan evlatlarının yaşadıkları tembellikten kurtularak çalışmaları gerektiğini, insan şerefini sağlayanın da ancak bu olduğunu dile getirdiği yazısında⁴⁷⁶ Hz. Peygamber döneminde, ancak kılıç, ok, süngü, kalkan gibi savaş aletleri bulunurken zaman içerisinde bu konuda gelişme yaşandığını, farklı ve güçlü aletlerin icat edildiğini ifade eder. Yaşanan bu gelişim ve değişimin güç algısını da değiştirdiğini belirten Ömer Fevzi, devlet ve milletin refah ve güç göstergesinin asker ve teçhizat sayısından ibaret olmadığını dile getirir. Gücün, başkalarına muhtaç olmaksızın, gerektiğinde, bütün ihtiyaçları kendi imkânlarıyla karşılayabilecek, üretebilecek durumda olmak anlamına geldiğini ifade eder. Devletlerin içinde buldukları seviyeye ve gelişime, kendi çabaları sonucu ulaştıklarını belirten yazar, Allah'ın kullara zulmetmeyeceğini, tembellikten vazgeçilip çalışılması gerektiğini hatırlatır.

Tembellikten kurtularak çalışmanın gerekliliği, iktisadi bağımsızlığın önemi anlatılırken, Hz. Peygamber dönemi savaş aletleri zikredilerek yaşanan gelişim ve değişime dikkat çekilmiş, şartlara göre güç sahibi olmanın önemi vurgulanmıştır.

Ömer Fevzi, yazılarında, müslümanların yaşayışı ve ahlâkı konusundaki tavsiyelerini dile getirirken Hz. Peygamber dönemini örnek olarak zikretmiştir.

2.29. Reşid Rıza

Sırât-ı Müstakîm'de on üç yazısı tercüme edilmiş olan Reşid Rıza'nın⁴⁷⁷ Müslümanların Müslüman olmayanlara selam vermesinin uygun olup olmadığının tartışıldığı

⁴⁷⁶ Ömer Fevzi, "Şeref-i İnsan ve Biz [2]", *SM*, VI/153 (13 Şa'bânü'l-Muazzam 1329/27 Temmuz 1327), s. 358-359. Yazarın, dergide aynı başlıkla, dört tefrika yazısı yayınlanmıştır, bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 236.

⁴⁷⁷ Reşid Rıza hakkında bk. M. Sait Özevarlı, "Reşid Rızâ" *DİA*, XXXV, 14-18.

“Gayrimüslime Selam” adlı yazıda Hz. Peygamber dönemine ait bazı bilgilerin kullanıldığı görülmektedir.⁴⁷⁸

Reşid Rıza’dan tercüme edildiği tespit edilen yazı⁴⁷⁹, Eşref Edib tarafından tercüme edilmiş olup mütercimim sunumuyla başlar. Eşref Edib, içinde buldukları siyasi duruma gelinene kadar bütün vatan evlatlarının birbirinden uzaklaştırıldığını, aralarına fitne ve ayrılık tohumları ekildiğini, bu noktadan sonra aradaki kardeşliğin pekiştirilmesine ihtiyaç duyulduğunu dile getirir. İnsanlar arasında kardeşliği tesis etmenin İslam dininin asıl gayesi olduğunu belirten Edib, bunun dini bir görev olduğunu vurgulayarak, Asr-ı Saadette, farklı kavimlerin bir arada yaşayabildiklerini, aralarındaki muhabbetin nedeninin düşünülmesi gerektiğini, eğer Hz. Peygamber onlara karşı kabalık ve şiddet gösterseydi bu kardeşlik ilişkisinin sağlanamamış olacağını hatırlatır. Pek çok dini mesele gibi bu meselenin de zaman geçtikçe farklı bir şekle dönüştüğünü belirten Eşref Edib, kavimler arasında soğuklukların unutulmuş, barış ve kardeşlik temennilerinin artmış olduğu bu durumda İslam dininin bu konudaki asıl hükümlerinin anlatılmasının Osmanlı kardeşliği, hatta bütün insanlığın kardeşliği fikrini pekiştireceğini dile getirir. Edib, bu amaçla, Arapça yazılmış, muteber saydığı bir eserde, bu konuyla ilgili bir yazıyı tercüme etme ihtiyacı hissettiğini belirtmektedir.

Yazı, âyet-i kerîmeler ile sabit olan selam vermenin farzîyetinin yalnızca Müslümanları mı yoksa Müslüman-gayrimüslim bütün insanları mı kapsadığı, bazı hadis-i şerifleri delil göstererek selamı yalnızca Müslümanlara hasredenlerin hükümlerinin doğru olup olmadığı, eğer hüküm bütün insanları kapsıyorsa bu âdetin insanlar arasında yayılmasının gerekli olup olmadığı sorularına verilen cevapları içermektedir. Reşid Rıza, Hz. Peygamber döneminden başlayarak, selamla ilgili uygulamalara ait tarihi durumu örneklerle anlatmış, hükmün zaman içerisinde farklı algılanış sebeplerini belirtmiş ve yazı sonunda bu konuda kendi kanaatini ortaya koymuştur. Konu ile ilgili delillendirmelerde Hz. Peygamber dönemine ait bazı malumatları kullandığı, bazı Hadis-i Şerifleri kaynağını belirterek zikrettiği görülür.

İslam dininin evrensel bir din olduğunu, hükümlerinin herkesi kapsadığını, faziletlerinin bütün insanlara aktarılması gerektiğini, temel gayesinin insanlar arasında kardeşliği

⁴⁷⁸ Bk. [Reşid Rıza], “Gayrimüslime Selam”, *SM*, I/16 (16 Zilkade 1326/27 T. Sâni 1324), s. 250-252.

⁴⁷⁹ Bilgi için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 54.

sağlamak olduğunu belirten yazar, Hz. Peygamber döneminde de gayrimüslimlere selam verildiğini, yalnızca, savaş anında, savaşılan kişilere verilmediğini dile getirir. Reşid Rıza, Yahudilerin daima Hz. Peygamber'e selam verdiklerini, onun da onlara mukabelede bulunduğunu ifade eder. Hatta Hz. Peygamber'in, alay etmek maksadıyla selamı değiştirerek, ölüm manasında "es-sâm..." diyenlere karşı bile hakarete bulunmayıp "aleyküm" diyerek geçiştirme nezaketinde bulunduğunu anlatır. Hz. Aişe'ye de bir gün "es-sâm 'aleyk" şeklinde selam verildiğini, onun da sinirlenerek "ve 'aleyke's-sâm ve'l-la'ne" karşılığını verdiğini zikreden yazar, Hz. Peygamber'in bunun üzerine Hz. Aişe'yi uyararak, onlara uymaması gerektiğini, böyle bir karşılığın Müslümanlara yakışmayacağını hatırlattığını ifade eder. Reşid Rıza, Bazı Yahudilerin selam sözcüğünü değiştirerek alay maksatlı kullanımlarını, yazısının son kısmında, kendi görüşünü belirtirken tekrar zikretmiş, bu durumda Müslümanların onların tuzaklarına düşmemek için, Hz. Peygamber tarafından "aleyküm" sözüyle karşılık vermelerinin emredildiğini, bu sebep ortadan kalktığında bu şekilde selamlaşmanın da kalkacağı görüşünde olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ashab-ı Kiram'dan birinin bile Yahudilere selam vermediğine dair bir rivayet bulunmadığını, çünkü Ashabın İslam'ın özüne vakıf olduklarını, dini hükümler konusunda kişisel hassasiyetlerine yenilmediklerini, hakikati sevip haktan ayrılmadıklarını, İslam'ın hakikatlerini, güzellik ve faziletlerini sözleri ve davranışlarıyla insanlara anlattıklarını, bu sayede İslam'ın kısa zamanda bütün dünyaya yayıldığını dile getirmiştir.

Hz. Peygamber'in zimmîlere "es-selâm 'aleyk" dediğini İbn Abbas ve bazı sahabeden rivayetle zikreden yazar, Selef imamlarından Şa'bî Hazretlerinin kendisine selam veren gayr-i Müslimlere "ve 'aleyke's-selâm ve rahmetullahi Te'âlâ" şeklinde karşılık vermesinin eleştirilmesi karşısında, onların da Allah'ın rahmetine mazhar olduklarını hatırlattığını dile getirir. Yazar ayrıca, Buhari'yi kaynak göstererek, Hz. Peygamber'in tanıdık tanımadık herkese selam verilmesini emrettiği rivayeti ve İbn Münzir'in Hz. Hasan'dan selamlaşma ile ilgili âyette yer alan⁴⁸⁰ "ondan daha iyisiyle" lafzıyla kastedilenin Müslümanlar, "aynıyla" kastedilenin ise ehl-i kitab olduğu şeklindeki rivayeti de zikreder.

⁴⁸⁰ "Size bir selam verildiği zaman, ondan daha iyisiyle selam verin veya aynıyla mukabele edin. Allah her şeyin hesabını gereği gibi yapandır." (Nisa 4/86)

Reşit Rıza daha sonraki dönemlerde Hz. Peygamber'in bazı rivayetleri delil gösterilerek selam verme-alma konusunda tartışmaların yaşandığını, farklı bir algılamının oluştuğunu anlatır, bu yanlışlıkları ortaya koyarken selamın selamlaşma ve barış anlamları üzerinde durur. Bu konuda Taberânî ve Beyhakî'nin Ebî Ümâme'den⁴⁸¹ rivayet ettiklerini söylediği, “Cenâb-ı Hak selamı bizim ümmetimize tahiyye, ehl-i zimmete de emân kılmıştır.” şeklindeki rivayeti zikreder.

Yazısının sonunda, İslam'ın hakikatlerinin, güzelliklerinin, faziletlerinin bütün insanlığa yayılması gerektiği, selam konusunda da bütün insanlığı kuşatıcı, barışçı bir dil kullanılması gerektiği görüşlerini belirten Reşit Rıza, bu konuda Hıristiyanların dinlerini yayma konusundaki gayret ve faaliyetlerini örnek vererek Müslümanların da dinleri ile insanlar arasında perde çekmekten vazgeçmeleri gerektiğini ifade eder.

Mütercim, içinde buldukları siyasi durum sebebiyle vatan kardeşliğinin önemine dikkat etmek üzere bu makaleyi seçtiğini belirtmiştir. Makalede gayrimüslimlere selam vermenin dinen caiz oluşu ve gerekliliği ispatlanırken Hz. Peygamber dönemi gayrimüslimlerle selamlaşmaya dair örnek olaylar zikredilmiştir. Selam konusunda, insanlığı kuşatıcı, barışçıl bir dil geliştirmenin gerekliliği vurgusu dikkat çeker.

2.30. Samizâde Süreyya

Sırât-ı Müstakîm'de yayınlanan üç yazısından birinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler kullanan Samizâde Süreyya, İslam dünyasını, başlangıcından itibaren, ilim, kültür ve medeniyet devri, bozulma ve çöküş devri ve yeniden uyanış devri olmak üzere üç döneme ayırdığı “Âlem-i İslâm'da İntibah” başlıklı yazısına⁴⁸² İslamiyet'le birlikte Arapların medeni gelişimini anlatarak başlar. İslamiyet öncesinde rehavet içerisinde olan Arapların Müslüman olduktan sonra faaliyete geçtiklerini, gerçek, parlak bir medeniyet oluşturduklarını ve az zamanda İslamiyet'in geniş bir alana yayıldığını dile getiren Samizâde Süreyya, içinde buldukları dönemde, dünyadaki ilmi ve kültürel seviyenin temelini Müslümanların oluşturduğunu dile getirir. İlmi anlamda duraklama ve gerileme dönemlerine de kısaca değinen yazar, istibdadın sona erip Meşrutiyet'in ilan edildiği tarih itibariyle, Müslümanlar için uyanış devrinin başladığını ifade eder. Bu

⁴⁸¹ Taberânî ve Beyhakî'nin kendisinden rivayette bulunduğu kişi, metinde eksik harfle, “Bî Ümâme” olarak geçmektedir, bk. s. 252.

⁴⁸² Samizâde Süreyya, “Âlem-i İslâm'da İntibah”, *SM*, V/126 (2 Safer [1329]/20 K. Sâni 1326), s. 361-362. Yazı Beyrut'tan gönderilmiştir.

devirde İslam dünyası için en gerekli olan şeyin Müslümanların birliği olduğunu, bunun için meşrutiyet ortamının uygun bir zemin oluşturacağını, İttihad-ı İslam sağlanarak diğer milletler gibi zengin ve müreffeh seviyeye ulaşmak üzere gayret edilmesi gerektiğini dile getirir.

Yazar, meşrutiyetin ilanı ile ittihad-ı İslam ihtiyacı bağlamında, güncel durumu desteklemek üzere İslamiyetin yayılışı ve onunla Arap medeniyetinin gelişimini hatırlatır.

2.31. Schopenhauer

Schopenhauer'ın dergide yayınlanan tek yazısı olan ve Şerefeddin⁴⁸³ tarafından tercüme edilen “Kadınlar” başlıklı yazısında, mütercim dipnotlarında Hz. Peygamber dönemine ait rivayetler zikredilmiştir. Yazarın kadın ve erkeklerin tabii farklılıkları, kadının yaratılışı gereği sahip olduğu özellikler, bu özellikler sebebiyle sosyal hayattaki sorumluluklarının erkeklerden farklı oluşu, erkeklerin vesayetine olan ihtiyaçları, evlilikte konumları, çok eşlilik gibi konulara değindiği yazısında⁴⁸⁴ mütercim giriş bölümünde ve dipnotlarda katkı ve açıklamalarda bulunduğu görülür.

Yazıyı tercüme ediş sebebini kısa bir girişle belirten Şerefeddin, döneminde Avrupa'da tartışılmakta olan Feminizm (Nisvîyet) konusundaki farklı tutumlardan bahseder, diğer semavi kitaplarla birlikte Kur'an-ı Kerim'in sosyal hayattaki üstünlüğü erkeğe verdiğini, bu tabii ayırımın döneminin önemli filozofları tarafından da savunulduğunu dile getirir.⁴⁸⁵

Schopenhauer'ın yazısı içerisinde, dipnotlarda, Bazı Batılı düşünürlerden, tarihi olaylardan örnekler veren Şerefeddin, Hz. Peygamber dönemine ait de iki rivayet aktarır.⁴⁸⁶ Schopenhauer'ın kadınların erkekler kadar gelecek ve yaşam kaygısı, sorumluluk bilinci taşımadıkları, bu nedenle onların bu konulardaki görüşlerinden kaçınılması gerektiği görüşünü belirttiği, Germenlerin kadınlardan yardım alma neticesinde yıkıldıklarını örnek verdiği paragraf için verdiği dipnotta, Hz. Peygamber'in

⁴⁸³ Şerefeddin hakkında bk. Abdurrahman Boyraz, *M. Şerefeddin Yalpkaya ve Kelâmî Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul 1995.

⁴⁸⁴ Schopenhauer, “Kadınlar”, müt. Şerefeddin, *SM*, VII/173 (7 Muharremü'ş-Şerife 1330/15 K. Evvel 1327), s.263-267.

⁴⁸⁵ Şerefeddin, “Kadınlar: Kable'l-İbtidâ”, *SM*, VII/173, s.263.

⁴⁸⁶ Dipnotlar için bk. Schopenhauer, “Kadınlar”, müt. Şerefeddin, *SM*, VII/173, s. 265.

kadınların görüşlerinden istifade etmeyi ve onlara itimat etmeyi men ettiğini ve buna örnek olarak İsrailoğullarını verdiğini ifade eder. İkinci dipnot, Schopenhauer'ın kadının çok çabuk kırıldığı, duygularından etkilendiği, sınırlı düşünce dünyasına rağmen kararlarında ısrarcı olduğu yolundaki görüşlerinin ardından yer alır. Şerefeddin burada Hz. Aişe ve Rasulullah arasında geçen bir rivayeti aktarır. Hz. Peygamber, vefatı öncesi, rahatsızlandığında, Hz. Hafsa'nın evinden Hz. Aişe'nin evine geçer. Hz. Peygamber burada üç kez baygınlık geçirmiş, bunların ardından her defasında namaz vaktini sormuş, geldiğini belirtmeleri üzerine, çevresindekilere, Hz. Ebû Bekir'e namazı kıldırmasını söylemelerini istemiştir. Hz. Aişe, bu süre zarfında ashabın Hz. Ebû Bekir'in Rasulullah'ın yerine geçtiğini düşüneceği ihtimaline binaen, Hz. Peygamber'e, onun hassas bir kalbe sahip olduğunu, bunu yapamayacağını söylemiştir. Üç baygınlıkta da aynı diyalog gerçekleşmiş, üçüncüde Hz. Peygamber, Hz. Aişe'ye, "Ey Aişe! Sus; Yusuf'a akıl hocalığı yapanlar da sizdiniz." cevabını vermiştir. Şerefeddin, Buhari'de Hz. Aişe'den mu'an'an rivayetle yer aldığını belirttiği bu rivayetin ardından Yusuf kıssasında bahsi geçen kısmı anlatmış, Hz. Aişe'nin bu yüzeysel yorumunu, bilinçaltındakileri gizleyememesini Hz. Peygamber'in Yusuf'a ders vermek isteyen kadınlara benzettiği yorumunda bulunmuştur.

Mütercim, kadın ve erkek farklılıklarının anlatıldığı yazıya dair notlarında, yazarın görüşlerini dinen temellendirmek üzere, Hz. Peygamber'den bazı örnek rivayetleri zikretmiştir.

2.32. Şa'rânî

"*Mîzân-ı Şa'rânî*'den" ve "*Mîzân-ı Şa'rânî*" başlıklarıyla *Sırât-ı Müstakîm*'in çeşitli sayılarında tefrika edilen⁴⁸⁷, Ankara İstînâf Reisi Ömer Lütfi'nin, Şa'rânî'den⁴⁸⁸ tercüme ettiği dört yazıdan, otuz yedinci sayıda yer alan üçüncü yazıda Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler zikredilmiştir.⁴⁸⁹

Mezheb imamlarının ictihadlarının dayanakları, farklılıkların nasıl algılanması gerektiği konularına değindiği yazısında Kur'an-ı Kerim ve Hz. Peygamber'in Sünnetindeki

⁴⁸⁷ Yazı tefrika bilgileri için bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 61.

⁴⁸⁸ Şa'rânî hakkında bk. Hayri Kaplan, "Şa'rânî", *DİA*, XXXVIII, 347-350; Ferhat Gökçe, *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mizan Yöntemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 2004.

⁴⁸⁹ Bk. [Şa'rânî], "*Mîzân-ı Şa'rânî* [3]", *SM*, II/37 (30 R. Âhir 1327/7 Mayıs 1325), s. 170-172.

hükümlerin birbiriyle çelişmediğini belirten Şa'rânî, ulemanın icthadlarının da bu iki kaynakla çelişmediğini, çünkü özü gereği bu iki kaynaktan birine ya da ikisine birden dayandırıldığını ifade eder. Yazar, dini hükümlerde azimet ve ruhsattan, hükümlerin alt ve üst sınırları olduğundan, daha iyi olan ve yapılabilen arasındaki tercih alanından bahseder, aradaki ölçüyü görebilen kişinin icthadları tahfif ve teşdid sınırlarının dışında görmeyeceğini belirtir.

Konuyla ilgili olarak, Hz. Peygamber'in insanlara akıl ve imanlarının seviyesine göre davranıp hitab ettiğini örnek veren yazar, "Bedeviler iman ettik dediler. De ki siz iman etmediniz, teslim oldunuz..." âyetini (Hucurât 49/14) delil gösterir. Şa'rânî, Ayet'in sebep-i nüzulüyle ilgili olarak, Beni Esed'den bir grup bedevinin Kaht'tan kaçarak Medine-i Münevvere'ye gelip İslam'a girişleriyle ilgili durumu anlatır. Asıl amaçlarının Müslümanların gücü karşısında güvende olup bu dinin rahmetinden faydalanmak olduğunu dile getiren yazar, bu niyetleri gizli kalır zannederek, diğerleri gibi yalnız başlarına değil de aile ve akrabalarıyla birlikte İslam'a girişleriyle öğünmeleri, bunu bir minnet sebebi saymaları üzerine bu ayetin indiğini ifade eder. Ardından ayetin mealini veren Şa'rânî, imanın dil ile ikrardan ibaret olmayıp kalp ile tasdiki de içerdiğini, gerçekte onların yalnızca İslam'a zaruri olarak sığınarak güvenlik ümidi ile kalben İslam'a dâhil olduklarını belirtir. Hz. Peygamber'in imanlarının kuvvetini övdüğü Ashabının ileri gelenlerine karşı hitabı ile ayette belirtilen bu gruplara (eclâf-ı Arab) karşı hitabının aynı olmadığını dile getiren yazar, bu hitapların birbiriyle çelişmediğini, yerine göre kullanılmış olduklarını, bu sebeple her birinin hikmetli ve doğru olduğunu ifade eder. Kolay-zor her ilahi emri işittikleri an itaat edip ona göre davranmak üzere Hz. Peygamber'e biat eden ashab-ı kiram'a verilen şeref ve saygınlık ile sadece sabah ve ikindi namazlarını kılmak, zekât, oruç ve cihaddan muaf tutulmak gibi şartlarla biat isteğinde bulunan insanlara karşı kullanılan üslup ve hükümlerdeki zorluklar konusundaki farklılığa dikkat çeker.

Hz. Peygamber'in hükümlerindeki teşdid ve tahfifi bu şekilde örneklendiren Şa'rânî, mezheb imamlarının icthadlarında Hz. Peygamber'in bu tavrına uyduklarını belirtir. Yazar, Dört mezheb imamının hatta bütün imamların, Allah'ın hidayetine mazhar olduklarını düşünmenin, hükümlerdeki farklılıkları İslam şeraitinin genişliği ve hoşgörüsü olarak değerlendirmenin, cahilce bir tavrıla, bunların dörtte üçünün batıl

ictihadlar olduğunu iddia ederek İslam Ümmeti arasında ayrılık oluşturmaktan daha doğru, edebe daha uygun olduğunu ifade eder.

Yazar, Mezhep imamlarının ictihad farklılıklarının İslam şeriatının genişliği ve hoşgörüsü çerçevesinde algılanması, hükümlerin alt ve üst sınırlarının hesaba katılması gerekliliği bağlamında, Hz. Peygamber'in bütün insanlara aynı şekilde hitab etmediğini belirtmiş, "...Siz iman etmediniz, teslim oldunuz..." âyetinde kastedilen Benî Esed kabilesi ile ahabın iman bakımından üstün olanlarına üslubunun aynı olmayışını örnek göstermiştir.

2.33. Şerefeddin

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nda, telif ve tercüme olmak üzere toplam on beş makalesi bulunan Şerefeddin, Volter'in, "*Muhammed Yâhud Taassub*" isimli kitabına cevaben, "Zeyd ve Zeyneb Meselesi" başlığıyla dört tefrika yazı yayınlamıştır.⁴⁹⁰ Hz. Peygamber'in, evlatlığı Zeyd'in boşandığı eşi ile evlenmesi konusunda yazılmış olan kitaba karşı reddiye yazma ihtiyacı hissettiğini belirten Şerefeddin, Muhammed Abduh'un bu konuda yazmış olduğu bir eserini esas alarak Zeyd ve Zeyneb meselesini izah etmeye çalıştığını dile getirir.⁴⁹¹

İlk tefrikada, Hz. Zeyd'in mensup olduğu kabile, soyu, bir kabile savaşında esir düşerek köle oluşu, Hz. Hatice tarafından satın alınması, Hz. Peygamber'le evlilikleri sonrasında ona hediye edilmesi, daha sonra akrabaları tarafından bulunmasına rağmen Hz. Peygamber'i tercih etmesi, Hz. Peygamber'in onu azat ederek evlatlık edinmesi konuları anlatılmıştır.⁴⁹² Ayrıca, yazı sonunda, babasının Zeyd için söylediği şiir de tercümesiyle birlikte yer alır.

"Zeyd ve Zeyneb Meselesi" başlıklı yazıların ikinci tefrikası, Zeyd'e babasının yazdığı şiirin tercümesiyle devam eder. Ardından, Zeyd'in akrabaları vasıtasıyla ailesine gönderdiği şiir ve tercümesi yer almaktadır. Onun yokluğundan dolayı üzülmemelerini istediği, Hz. Peygamber'in ailesinin yanında olduğu için çok mutlu olduğunu bildirdiği

⁴⁹⁰ Bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 101.

⁴⁹¹ Şerefeddin, "Zeyd ve Zeyneb Meselesi [1]", *SM*, III/56 (15 Ramazânü'l-Mübârek 1327/17 Eylül 1325), s. 55.

⁴⁹² Şerefeddin, "Zeyd ve Zeyneb Meselesi [1]", *SM*, III/56, s. 55-56.

şiiirinin ardından babasının, amca ve kardeşlerinin onu ziyarete geldiklerinin de rivayet edildiği ifade edilmiştir.⁴⁹³

Yazının devamında, Hz. Zeyneb'in hayatı anlatılmaktadır.⁴⁹⁴ Asıl adı, soyu, Hz. Peygamber'le akrabalığı, ahlâki fazilet ve üstünlükleriyle ilgili rivayetler, cömertliği konusunda Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar oluşu gibi konuların yanında, yirminci hicrî yılda vefat ettiği, Cennetü'l-bakî' mezarlığına defnedildiği, İslâm'da cenazesi tabutla taşınan ilk kadın olduğu, on yedi veya on beş yıl Hz. Peygamber'in eşi olduğu, Ümmü'l-Hakem (?) ve Ümmü Eymen künyelerine sahip olduğu, cenaze namazını Hz. Ömer'in kıldırıldığı bilgileri zikredilmiştir.

Yazıların üçüncü tefrikasında, “Meselenin Nass-ı Celîl-i Kur'ânîsi” ara başlığıyla, Ahzab Sûresinde yer alan, konuyla ilgili ayetler, tercümeleleri ve açıklamaları yer almaktadır.⁴⁹⁵

“Allah ve Rasûlü müminler için bir emirde buldukları zaman, o işle ilgili artık onların görüş ve tercih hakları kalmaz -o emre tâbî olmaları gerekir-. Allah ve Rasûlüne isyan edenler, açık bir sapıklık içerisindedirler.” mealindeki âyetin (Ahzâb 33/36) Hz. Peygamber, Zeyneb'i Zeyd'e istediğinde, Zeyneb ve abisi Abdullah b. Cahş'ın bu talebi geri çevirmeleri üzerine indiğini belirten Şerefeddin, tarafların ayete boyun eğerek anlaşıklarını dile getirir. Bunun üzerine, Hz. Peygamber'in, Zeyd tarafından, Hz. Zeyneb'e, elli adet dirhem, bir namaz örtüsü, lihaf, dır', izâr, elli müd taâm, otuz sâ' hurma gönderdiğini ekler.⁴⁹⁶

Cahiliye dönemi, evlatlıkların kendi babalarına nispet edilmeyip öz çocuk gibi muamele görmeleri durumuna değinen Şerefeddin, İslâm'la birlikte bu tutumun değiştirildiğini ifade eder, bu konudaki Âyet inene kadar Hz. Zeyd'e de Zeyd b. Muhammed şeklinde hitap edildiğini belirtir. Allah'ın emrini yerine getirmek üzere yapılan Zeyd ve Zeyneb evliliğinde, evlatlıkların konumunun da değişmesiyle geçimsizlikler ortaya çıktığını ve

⁴⁹³ Şerefeddin, “Zeyd ve Zeyneb Meselesi [2]”, *SM*, III/57 (22 Ramazânü'l-Mübârek 1327/24 Eylül 1325), s. 69.

⁴⁹⁴ Şerefeddin, “Zeyd ve Zeyneb Meselesi [2]”, *SM*, III/57, s. 69-70.

⁴⁹⁵ Şerefeddin, “Zeyd ve Zeyneb Meselesi [3]”, *SM*, III/59 (6 Şevval 1327/8 T. Evvel 1325), s. 104-105.

⁴⁹⁶ Şerefeddin, “Zeyd ve Zeyneb Meselesi [3]”, *SM*, III/59, s. 104.

Hız. Zeyd'in Hız. Peygamber'e, zaman zaman evliliğiyle ilgili Őikâyetlerde bulunduğunu dile getirir.⁴⁹⁷

Şerefeddin, Kadı İyaz'ın “*Kitâbü'ş-Őıfa fi Hukuki'l-Mustafa*” adlı eserini kaynak göstererek, önemli Müfessirlerin, Ali b. Hüseyin'den rivayetle, Hız. Peygamber'e, Hız. Zeyd'den boşandıktan sonra, Hız. Zeyneb'in kendisi ile evlendirileceğinin vahyedildiğini naklettiklerini ifade eder. Hız. Peygamber'in bizzat Allah'tan ilham yoluyla bunu bilmesine rağmen -insanların yorumlarından çekinerek- Hız. Zeyd'e eşini nikâhında tutması konusunda telkinlerde bulunmasının ardından, aynı sûrede yer alan, “Allah'ın nimetlendirdiği ve İslam'ı nasip ettiği -Zeyd, eşiyle geçimsizliğini anlattığında- eşini üzerinde (nikâhında) tut ve Allah'tan sakın dediğini hatırla...” mealindeki ayetin (Ahzâb 33/37) nazil olduğunu dile getirir.

Hız. Peygamber'in, Hız. Zeyneb ile evlendirileceği ilham edildiği halde, Zeyd'e “EŞini nikâhında tut” demesinin, “insanlardan korkarak...” cümlesinin nüzûlüne sebep olduğunu belirten Şerefeddin, Allah'ın emir ve iradesiyle, Peygamberlerin iç ve dışlarının bir olduğunu, düşüncelerini gizlemediklerini dile getirir. Bu duruma örnek olarak, Abdullah b. Ebî Serh'in Hız. Peygamber tarafından katli istendikten sonra, Hız. Osman'ın ricacı oluşuyla affedildiği zaman, Hız. Ömer'in, Hız. Peygamber'e, “Onu öldürmem için bir işaret verirsiniz diye gözümü gözünüzden ayırmadım.” demesi üzerine, Hız. Peygamber'in, “Peygamberler işaret etmezler, onların zahir ve batınları bir olur.” dediği şeklindeki rivayeti zikreder.⁴⁹⁸

Şerefeddin, ayetin son kısmının tercüme ve açıklamasına devam ettiği son tefrikada, Hız. Peygamber'in evlatlığının boşanmış olduğu eşi ile evlenmesi konusundaki hikmetler üzerinde durur.⁴⁹⁹

Hız. Aişe'nin, “Eğer Rasûlullah, bir vahyi, bir ayeti gizleyecek olsaydı, bu ayeti gizlerdi” dediğini dile getiren Şerefeddin, müminlere, evlatlıklarının boşandıkları eşleriyle evlenmesi hususunda bir zorluk oluşmaması için, Hız. Peygamber'in Hız. Zeyneb ile evlendiriliŐini (Ahzâb 33/37), Hız. Peygamber'in müminlere örnekliği üzerinden izah eder. Eğitimde, yaşantı ile örnekliğin önemine dikkat çeken yazar, Hız.

⁴⁹⁷ Şerefeddin, “Zeyd ve Zeyneb Meselesi [3]”, *SM*, III/59, s. 104-105.

⁴⁹⁸ Şerefeddin, “Zeyd ve Zeyneb Meselesi [3]”, *SM*, III/59, s. 105.

⁴⁹⁹ Şerefeddin, “Zeyd ve Zeyneb Meselesi [4]”, *SM*, III/60 (13 Şevval 1327/15 T. Evvel 1325), s. 118.

Peygamber'in Hudeybiye Vakası'nda, emrine uymayarak tıraş olmayan Ashaba, kendisi tıraş olarak örnek olduğunu, bunun üzerine ona tâbi olduklarını hatırlatır. Şerefeddin, yine, Veda Haccında, Hz. Peygamber'in faizi ilk olarak, en yakını olan Hz. Abbas'ın faiz uygulamasını kaldırmak suretiyle yasaklayışını, bu duruma örnek olarak zikreder.

Şerefeddin, yazı sonunda, Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb ile evlenişini onun kişisel zevk ve arzularına dayandırarak onu eleştirenlere bazı ayetler ve akli delillerle cevap verir, bu konudaki tutarsızlıklarını eleştirir.

Yazar, Volter'in "*Muhammed Yâhud Taassub*" adlı kitabına reddiyesinde, Hz. Zeyd ve Hz. Zeyneb'in hayatları, evlilikleri, Zeyneb'in Hz. Peygamber ile evliliği hakkında bilgiler vermiş, bu evliliğin hikmetleri üzerinde durmuştur. Bu konudaki ayetlerin nüzulünden bahsederken, peygamberlerin imada bulunmadıkları, iç ve dışlarının bir olduğu vurgusuyla, Abdullah b. Ebî Serh'in Hz. Osman'ın ricasıyla affı sırasında, Hz. Peygamber ve Hz. Ömer arasında geçen diyalogu delil olarak aktarmıştır. Yine, Hz. Peygamber'in müminlere örnekliği bağlamında, Hudeybiye'de ashaba örnekliğini ve Veda Haccında faizi ilk olarak yakınlarından kaldırdığını belirtmesini örnek göstermiştir.

2.34. Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib

Sırât-ı Müstakîm'in elli birinci sayısında yer alan Şeyhülislâm Beyannamesinde II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi, ardından oluşan yönetim şeklinin meşruluğu, gayr-i Müslim vatandaşların konumu gibi konulara değinilmiş, güncel durumun meşruiyetini delillendirmek üzere çeşitli Ayet ve Hadisler, tarihi bilgiler kullanılmıştır.⁵⁰⁰

Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib,⁵⁰¹ İmam tayin etmenin ümmet üzerine vacip oluşunu, Halifenin halkın tamamının rızasıyla seçilmesi gerektiğini, Ayet-i Kerimelerdeki genel hitapları örnek göstererek açıklamış ve Hz. Peygamber'in vefatının ardından ilk dört halifenin seçiliş biçimlerini anlatmıştır. Şeyhülislâm, Hz. Ebû Bekir'in ümmetin icma'ıyla, onun ardından Hz. Ömer'in Hz. Ebû Bekir'in bu konudaki

⁵⁰⁰ Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib, "Makâm-ı Celîl-i Meşîhat-i İslâmiye'den bi'l-Umum Nâib ve Müftülerle Kâffe-i Bilâd-ı İslâmiye Ulema ve Meşâyih-i Kirâmına Hitaben Tasâtir ve İrsâl Kılınan Beyannamedir", *SM*, II/51 (10 Şaban 1327/13 Ağustos 1325), s. 385-387. Beyannamenin Arapça metni de daha sonra dergide yayınlanmıştır, bk. *SM*, III/54, s. 17-19.

⁵⁰¹ Osmanlı Şeyhülislamı Pîrîzâde hakkında bk. Tahsin Özcan, "Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi", *DİA*, XXXIV, 290-291.

vasiyetine ümmetin icma'ıyla, Hz. Osman'ın Hz. Ömer'in Halife seçimini yapmak üzere belirlediği şûrâ üyelerinin kararıyla, Hz. Ali'nin ise Medine-i Münevvere'de bulunan Ashabın çoğunluğunun bâtıyla seçildiğini dile getirmiştir.

Hulefâ-yı Râşidîn döneminden itibaren fetihler sayesinde İslam topraklarının hızla genişlediğini, farklı milletlerin İslam'a girişleriyle ve Araplarla bir arada yaşamaya başlamalarıyla, ihtiyaçların çeşitlendiğini, problemlerin arttığını belirten Mehmed Sâhib, bu nedenlerle, sonraki dönemlerde devlet yönetiminde baskı ve zorlamanın hâkim olduğunu ifade etmiştir. Osmanlı Saltanatına kadar, istisna sayılabilecek bazı Halife ve yöneticilerin dışında, rıza ile bât yerine cebrin tercih edildiğini dile getirmiştir.

Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib, Osmanlı Devleti'nin Hilafeti almasıyla, yeniden Hulefâ-yı Râşidîn'in sünnetine uygun bir işleyişe geçildiğini belirtmiş, zaman içerisinde, sınırların genişlemesi, salgın hastalıklar, iç isyanlar, savaşlar sebebiyle bu huzurun yavaş yavaş bozulduğunu dile getirmiştir.

Osmanlı Devleti'ne itaatin sebebi olarak yönetim ve hukukunun temel dayanağının İslam Şeriatı oluşunu gösteren ve İmam tayininin ümmetin görevi olduğunu tekrar hatırlatan Şeyhülislâm, ümmetin devlet yönetimindeki sorumluluğunu yerine getirmesinin en uygun şeklinin millet tarafından seçilmiş bir meclis nezaretinde, meşruti bir yönetimle olacağını belirtmiştir. Meşrutiyeti bu delillerle meşrulaştıran Mehmed Sâhib, istibdad döneminde yaşanan karışıklıkları dile getirmiş, bu durumdan kurtuluşu sağlayan Hareket Ordusuna (firka-i naciye-i mücahidîn: yazar) övgülerde bulunmuştur. Ayrıca II. Abdülhamid'in hal'edilerek yerine V. Mehmed'in getirilmesinin Ulemanın ittifakı ile alınmış, Şeyhüislamlik tarafından yayınlanan fetva ile olduğunu belirtmiştir.

İçinde buldukları yeni meşruti dönemin güzellikler devri olacağını dile getiren Mehmed Sâhib, memlekette huzur ve mutluluğun sağlanmasının bütün vatandaşların kanunlara riayet etmeleriyle mümkün olacağını belirterek Gayr-i Müslimlerin diğer vatandaşlarla eşit haklara sahip olduklarını, devlet kurumlarında görevlendirilebileceklerini ifade etmiştir. Dinin eşitlik anlayışına karşı olmadığını, vazifeyi de hak edene verdiğini dile getirmiştir. Bu konuda Hz. Peygamber'in Gayr-i Müslimlerle ilişkilerini örnek veren Şeyhülislam, onun Müslüman olmayan, İslam hâkimiyetine girmemiş milletlerden pek çok kimseyle istişare ettiğini, savaşlarda

onlardan yardım aldığını belirtmiş, kaynak ismi vermeksizin bu bilgilerin Siyer kitaplarında zikredildiğini ifade etmiştir.

Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib, gayr-i Müslimlerin de yönetime katılmasıyla Meclis-i Mebusan'ın şeriatın emirlerine uygunlukta en büyük örnek, Meşrutiyetin de İslam Hilafetinin sembolü olacağını belirtmiş, Halklar arasında adalet ve eşitliği sağlamanın hükümetin vazifesi olduğunu, halkın da bütün vatandaşlarla iyi geçinerek haklarına saygı göstermek konusunda dinen mükellef olduklarını hatırlatmıştır. Allah'ın adalet ve ihsanının bütün insanlığı kuşattığını belirten Mehmed Sâhib, İslam Memleketinin vatandaşları olan gayr-i Müslimlere karşı kabalık ve adaletsizlik göstermenin Allah'ın rızasına ve Hz. Peygamber'in emirlerine muhalefet olacağını ifade etmiştir.

Yazıda, Hz. Peygamber'in vefatı ardından, ilk dört halifenin seçiliş yöntemi, II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesi durumunun izahı -dine uygunluğu- sadedinde zikredilmiştir. Gayr-i Müslimlerle eşitlik, onların yönetime katılmalarının meşruiyeti, Hz. Peygamber'in bu konudaki tavrıyla delillendirilmiş, Meclis-i Mebusan'ın şeriatın emirlerine uygun oluşu bu yolla ispatlanmaya çalışılmıştır.

2.35. Tahirü'l-Mevlevî

Sırât-ı Müstakîm'de kırk yedi yazısı yayınlanmış olan, derginin önemli isimlerinden Tahirü'l-Mevlevî'nin⁵⁰² altı makalesinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere rastlanmıştır. Bunlardan “Devr-i Peygamberî Tarihçesi” başlıklı üç tefrika yazısında doğrudan siyer konu edilmiştir.

Tahirü'l-Mevlevî, “Ceyşü'l-Usra Nasıl Techîz Edildi?” başlıklı yazısında Tebük Seferi hazırlıklarında ashabin fedakârlıklarını örnek göstererek Osmanlı donanması için yardım çağrısını dile getirir.⁵⁰³ Yazısında, Medine halkının yapısı, Tebük öncesi sosyal durum ve savaş hazırlıkları ile ilgili pek çok tarihî bilgiye -ayrıntılı bir şekilde- yer veren yazar, edebî, duygusal bir dil kullanmıştır.

⁵⁰² Yazar hakkında bk. Âlim Kahraman, “Tâhirü'l-mevlevî”, *DİA*, XXXIX, 407-409; Tahirü'l-Mevlevî (Olgun), *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, haz. Sadık Albayrak, İstanbul 1990; Zülfikar Güngör, *Tahirü'l-Mevlevî (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara 1994.

⁵⁰³ Tahirü'l-Mevlevî, “Ceyşü'l-Usra Nasıl Techîz Edildi?”, *SM*, III/75 (30 Muharrem 1328/28 K. Sâni 1325), s. 366-368.

Hız. Peygamber'in İslam'ı tebliği ve Medine'ye hicretinden önce, bu Şehrin yerleşik halkı olan Evs ve Hazrec kabilelerinin birbirlerine bŧyŧk bir dŧŐmanlık beslediklerini dile getiren Tahirŧ'l-Mevlevî, Hız. Peygamber'in tebliği ile bu husumetin kardeşliğe dŧnŧŐtŧđŧnŧ ve Medine'de sağlanan bu ittifak sayesinde, İslam'ın kısa zamanda bŧtŧn Arap yarımadasına yayıldığını ifade eder. Bu birlik ve beraberlik sayesinde, yedi sekiz sene zarfında, Mŧslŧmanların mŧŐrikleri korkutacak sayı ve gŧce ulaştıklarını hatırlatır.

Tahirŧ'l-Mevlevî, hicrî dokuzuncu yıl Recep ayında, yaz sıcaklıklarının çok yŧksek olması ve kuraklık sebebiyle Medîne'de ciddi bir kıtlık yaŐandđđını, en ŧnemli geçim kaynađđı olan hurmanın da henŧz hasat zamanı olmadđđından halkın sıkıntı içerisinde mahsul beklediğini anlatır. Bu sırada, Şehirde, Şam tarafından bir kafil e geldiği, zeytinyađđı ve un getirdiği haberi duyulmuş, herkes ailesine erzak temini için bu kafil eye yŧnelmiŐken kafilenin geliş amacının farklı olduğu ŧđrenilir. Lahm, Cŧzâm, Âmile, Gassân gibi Hıristiyan Arap kabileleri, Rum Kayseri Herakl'a, Hız. Peygamber'in ŧldŧđŧ, ahabının ise kıtlık içerisinde olduğu, Medine'yi ele geçirip Mute'nin intikamını almak için çok iyi bir fırsat olduğunu ifade eden bir mektup yollamıŐlar, Herakl da Kubâd (?) adlı komutan kumandasında, kırk bin kişilik bir ordu sevk etmiştir. Bahsedilen Hıristiyan Arap kabilelerinin de katılımıyla, bŧyŧk bir kuvvet haline gelen ordu Belkâ' mevkiine kadar gelir. Bu haberler, Mŧslŧmanları dehşete dŧŐŧrŧr. Yeni Mŧslŧman olanlar ve mŧnafıklar, Mŧslŧmanların bu ordu karşısında kesinlikle zafer kazanamayacađđı dŧŐŧncesindedirler, ŧzellikle mŧnafıkların reisi konumundaki Abdullah b. Ubey b. Selŧl, "Muhammed Rumlarla savaşmayı oyuncak mı sanıyor, ben daha Őimdiden, gerek onu, gerek ahabını esir edilmiş ve iplerle bağlanmış bir halde gŧrŧyorum" mealinde sŧzler sarf etmektedir. Tarihin tekerrŧrden ibaret olduğunu belirten Tahirŧ'l-Mevlevî, bu anlattıklarıyla içinde buldukları durumu kıyaslar, kuzeyde Bulgarlar, gŧneyde Yunanlılar tarafından sıkıŐtırılmaktayken, Osmanlı tebaasından olup dŧŐmanla ortaklık edenleri, Hız. Peygamber dŧnemindeki mŧnafıklara benzetir, Osmanlı halkına da ahabın yaptıklarını ŧrnek gŧstererek yardım çağrısında bulunur.

Tebŧk hazırlıklarını anlatmaya devam eden Tahirŧ'l-Mevlevî, Hız. Peygamber'in, Hıristiyanların bu birliktelikleri ŧzerine, bŧtŧn ahaba harbe hazırlanmalarını emrettiğini ifade eder. Medine dışındaki Mŧslŧman kabilelere de bu haber ulaŐtırılır ve

Müslümanlar grup grup Medine'ye gelirler. Fakat orduya katılarak savaşmayı göze alamayanlar, ağır davranmaktadırlar. Yazar, bunun üzerine, "Size ne oluyor da Allah yolunda savaşmak için toplanın denildiğinde, ağır davranıyorsunuz? Yoksa ahiret nimetleri dururken dünyaya razı mı oluyorsunuz? Dünya hayatının metayı ahirete göre çok az ve önemsizdir." mealindeki ayetin indiğini dile getirir. Kendi dönemiyle bağlantı kurarak, böyle bir ilahi ihtara uğramamak üzere Osmanlı halkını eksik, yardıma ihtiyaç duyar durumda olan Osmanlı donanmasına yardıma davet eder ve Peygamber ahabının malen ve bedenen fedakârlıktan kaçınmadığını hatırlatır. Her yanda kıtlık hüküm sürmekte olup, henüz hurma hasadı yapılamadığından Müslümanlar sıkıntı içerisindeyken, Hz. Peygamber'in ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesi ve Hıristiyanlara karşı ordu hazırlanmasını emrederek, "Cennet, zor orduyu (ceyşü'l-usra) hazırlayanlar içindir." hadisiyle onları müjdelediğini ifade eder. Ashab-ı Kiram, Hz. Peygamber'in bu çağrısına seferber olmuş, Hz. Ebubekir, dört bin dirhem olan malının tamamını, Hz. Ömer, servetinin yarısını bu ordunun teçhizi için bağışlamıştır. Hz. Osman ise dokuz yüz deve, yüz at vermiş ve her birine yüz altın harcamak suretiyle on bin kişiyi teçhiz etmiş, ardından da Hz. Peygamber'e bin altın daha bırakarak onun övgülerine nail olmuştur. Yazar, bununla ilgili olarak, Ebû Saîd el-Hudrî'nin, Hz. Peygamber'in, gece sabaha kadar, "Allah'ım ben Osman'dan razıyım, sen de razı ol" diye dua ettiğini duyduğu şeklindeki rivayetin hadis kitaplarında zikrolunduğunu belirtir. Ashabdan yardımda bulunanları zikretmeye devam eden Tahirü'l-Mevlevî, Abdurrahman b. Avf'ın kırk okka altın, Abbas b. Abdulmuttalib'in pek çok mal, Asım b. Adiyü'l-Ensârî'nin yüz deve yükü hurma bağışladığını dile getirir. Ebû Akîl (?) Ensârî isminde fakir bir sahabînin ise, bir gece sabaha kadar su çekerek kazandığı iki sâ' hurmanın birini orduya bağışladığını anlatır. Yardım konusunda Müslüman kadınların da erkeklerden geri kalmadığını belirten yazar, hepsinin küpe, gerdanlık, bilezik, halhal gibi ziynetlerini orduya yardım olmak üzere gönderdiklerini ifade eder. Bu fedakârlık ve yardımlar sayesinde, kırk bin kişilik bir ordu oluşturularak Hz. Peygamber önderliğinde, Tebük bölgesine kadar gidilmiş, hudut boyunda, dönemin büyük güçlerinden olan Rum Devletine meydan okunmuştur. Tebük bölgesinde uzunca bir müddet beklenmesine rağmen, düşmanla karşılaşmadığını belirten Tahirü'l-Mevlevî, ordunun Medine'den hareketinin duyulmuş olup, Mute'deki yenilgi henüz unutulmadığından hem Rumların hem de Hıristiyan Arapların İslam ordusuyla çarpışma cesaretinde bulunamadıklarını,

geri dönmeye mecbur kaldıklarını dile getirir. Tebük'te yirmi günlük ikametinin ardından Eyle hükümdarı Yuhanna'dan senelik üç yüz, Cerbâ ve Ezruh beldeleri halkından ise yüz altın cizye alınmak üzere anlaşma imzalamak suretiyle, şanlı bir şekilde Medine'ye dönüldüğünü ifade eder.

Tahirü'l-Mevlevî, verdiği bu tarihî bilgilerin ardından, Hz. Peygamber'in "Benim ve Hulefa-i Râşidîn'in sünnetine uymanız gerekir." ve "Ashabım yıldızlar gibidir, hangisine uyarsanız doğru yolu bulursunuz." mealindeki hadisleri zikrederek, Osmanlı halkına, İslam beldesini korumak için ashabın gösterdiği fedakârlık ve birlikteliği hatırlatır. Zenginlere Hz. Osman gibi, fakirlere Ebû Akîl (?) gibi olmayı tavsiye eder. Ebû Akîl (?) bağışta bulunduğu, münafıkların yardımın azlığından dolayı onunla alay ettiklerini anlatan yazar, "Yardım için gayretlerinden başka bir şeyi olmayanlarla alay ediyorlar. Oysa Allah da onlarla alay etmektedir ve onlar için acı bir azap vardır" mealindeki ayetin bu olay üzerine indiğini ifade eder. Peygamber ashabına tâbi olarak Allah'ın iltifatına mazhar olabilmek için, Osmanlı donanmasına yardım ederek Yunanlılara gereken dersin verilmesi çağrısında bulunur.

Yazıda, Hz. Peygamber dönemi birliğin tesisi, ashabın fedakârlıkları Tebük Seferi örneğinde anlatılarak, Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum karşısında birlik ve Osmanlı donanmasına yardım çağrısında bulunulmuş, bunun dinî bir görev olduğu vurgulanmıştır.

Tahirü'l-Mevlevî, "Mute ve Girid" başlığı taşıyan yazısında Girit'in Osmanlı'dan ayrılışı konusundaki düşüncelerini aktarırken, olaylar arasında benzerlikler olduğu yorumuyla, Mute Savaşı'nı örnek olarak anlatır.⁵⁰⁴

Osmanlı Meclis-i Mebusânınının 15 Mayıs 1326 tarihi, doksan sekizinci oturumunda, Medine'den çekilen ve yirmi bin kişinin, Girit'in Osmanlı'da kalması için mücadeleye hazır olduklarını beyan eden telgrafi⁵⁰⁵ duyduğunda Mute Savaşına sebep olan ortam ve şartları hatırladığını ifade eden Tahirü'l-Mevlevî, yaşanan haksızlık ve zulümlere artık son verilmesi amacıyla bir araya gelen yirmi bin kişi ile Hz. Peygamber döneminde yaşanan haksız bir katlin intikamını almak üzere bir araya gelen üç bin kişinin aynı amacı taşıdığını dile getirir. İkisinin de Rumlara karşı bir araya geldiğini hatırlatır.

⁵⁰⁴ Tahirü'l-Mevlevî, "Mute ve Girid", *SM*, IV/92 (1 C. Âhir 1328/27 Mayıs 1326), s. 239-241.

⁵⁰⁵ Yazar, telgrafın gazetelere yansıdığını belirtir, bk. s. 239.

Tahirü'l-Mevlevî, hicretin sekizinci yılında, Hz. Peygamber'in, komşu ülkelerin devlet başkanlarına elçiler aracılığıyla İslam'a davet mektupları gönderdiğini dile getirir. Bu meyanda, Rum kayseri Herakl'ın Busrâ (?) Valisi olan -Hıristiyan olmuştur- Hâris b. Ebî Şemr (?) el-Gassânî'ye⁵⁰⁶ ashabdan Hâris b. Umeyr el-Ezdî⁵⁰⁷ elçi olarak gönderilmiştir. Elçi Mute mevkiine geldiğinde, bölgenin Kayser himayesinde bulunan emiri Şurahbîl b. Amr el-Gassânî tarafından tutuklanır, kimliği ve görevi anlaşılınca da haksız yere, zulmedilerek şehit edilir⁵⁰⁸. Hz. Peygamber ve ashabını çok üzen bu durum karşısında, Hz. Peygamber, intikam alınmak üzere cihad ilan eder ve Zeyd b. Hârise'yi komutan tayin eder. Zeyd şehit olursa, amcasının oğlu Cafer b. Ebî Tâlib, o şehit olursa, şair Abdullah b. Revâha, o da şehit olursa, müminlerden bir kişinin komutanlığa geçmesini emreder. Tahirü'l-Mevlevî, zikri geçen telgrafta bahsedilen olayı kastederek, (1338 Cemaziye'l-Evvel'inde) Medine'nin Hassa Meydanı'nda toplanılıp, mücadele için yemin edilmesinden bin üç yüz otuz sene evvel, (Cemaziye'l-Evvel ayında) yine aynı şehrin Cüruf (?) mevkiinde toplanan üç bin müminin, Hz. Peygamber huzurunda, Şam taraflarına, Mute üzerine yürüyerek Rumlar ve taraftarları ile mücadele edeceklerine söz verdiklerini dile getirir.

Hz. Zeyd komutasındaki orduya Hz. Peygamber'in Veda Tepesi'ne kadar eşlik ettiğini belirten Tahirü'l-Mevlevî, onlara, savaşta uymaları gerekenleri içeren bir konuşma da yaptığını dile getirir. Hz. Peygamber, orduya, Hz. Hars'ın katledildiği yere kadar giderek, önce onları İslam'a çağırmalarını, eğer tâbî olmazlarsa, savaşa başlamalarını, ancak savaşırken haddi aşan davranışlardan ve zulümden kaçınmalarını, çocukları, kadınları, ihtiyaçları, rahipleri öldürmemelerini, hurmalıkları harap etmemelerini, binaları yıkmamalarını salık vererek yanlarından ayrılmış, ordu da Mute'ye doğru harekete geçmiştir. Yazar, ordunun Vadi'l-Kurâ bölgesinde, İslam ordusunun gelişini haber alan Şurahbîl'in ordusunun ilk grubu olan Südûs (?) b. Amr'ın kuvvetleriyle çarpıştığını, Südûs (?) öldürülüp kuvvetleri dağıtılarak Me'ân'a ilerlediğini ve orada iki gece konakladığını ifade eder. Orada iken Şurahbîl ve Kayser'in iki yüz bine yakın askerle yaklaşmakta olduğu haberini aldıklarını belirten Tahirü'l-Mevlevî, bu durum

⁵⁰⁶ İsim makalede "Hars b. Ebî Şemr (?) el Gassânî" olarak geçmektedir, bk. s. 239.

⁵⁰⁷ İsim makalede "Hars b. Umeyr el-Ezdî" şeklinde yazılmıştır, bk. s. 239.

⁵⁰⁸ Mute'ye sebep olan elçi katli konusunda Rumlara ve onların himayesine giren Arap kabilelerine karşı ağır eleştirilerde bulunan yazar, dipnotla, Osmanlı tebaasından olan Rumları bundan tenzih ettiğini, sözünün, Osmanlı gibi görünüp Osmanlıya ihanet edenlere olduğunu belirtir, bk. s. 239.

karşısında hemen istişare meclisi oluşturulduğunu dile getirir. Bu müşavere sırasında, Medine'ye durumu haber verip yardım isteme gibi konular gündeme gelince, Abdullah b. Revâha'nın kılıcına dayanarak, "Ey insanlar! Biz güç ve çoklukla değil, Allah'ın lütfu olan İslam dinine güvenmemiz sayesinde savaşıyoruz. Ya zafer ya da şehadet ümidiyle yolumuza devam edelim." mealinde, cesaret verici bir konuşma yaptığını ve bu sözlerin ittifakla kabul edilip yola devam edildiğini aktarır. Mute'ye vardıklarında, baştan ayağa zırhla büründükleri halde, korkudan boyları kadar uzun kalkanlar arkasına gizlenmiş oldukları yorumunu yaptığı Rumlarla, onlarla işbirliği yapan Hıristiyan ve müşrik Araplardan oluşan kalabalık bir orduyla karşılaştıklarını belirten Tahirü'l-Mevlevî, hemen harp düzeni alarak savaşmaya başladıklarını ifade eder. Hz. Zeyd, uzun zaman çarpıştıktan sonra, göğsüne isabet eden bir mızrak ile şehit düşmüş, yerine hemen Cafer b. Ebî Tâlib geçerek İslam sancağını eline almıştır. Hz. Cafer'in savaş esnasındaki kahramanlıklarını anlatan yazar, onun kılıç kılıca, mızrak mızrağa, boğaz boğaza mücadele ettiğini, bu esnada, arkasından gelen bir kılıç darbesiyle sağ bileğini kaybedince, sancağı sol eline aldığını, ancak biraz sonra yine arkasından aldığı bir darbeyle sol bileğini de kaybettiğini ifade eder. Bu durumda, kollarıyla sancağa sarılarak kumanda mevkiinden ayrılmayan Cafer'in, yetmiş aşkın yara aldığı halde, sebat ederek cesaret sembolü olduğunu dile getirir. Sonunda, kalbine isabet eden bir mızrakla şehit düşmüş, yerine geçen Abdullah b. Revâha da, şehit düşünce, Bedir ashabından olan, Sabit b. Akrem İslam sancağını kaldırarak Hâlid b. Velîd'e -o gün elinde dokuz kılıç kırıldığı belirtilir- teslim etmiştir. Tahirü'l-Mevlevî, savaşın şiddetinden, vaktin nasıl geçtiğini anlamayan Müslümanların düşman askerlerinin çekilmesi üzerine akşam olduğunu fark ettiklerini ifade eder. İslam ordusunun üç kumandanının öldürülmesi Rumları rahatlatmış, geceyi zafer kutlamalarıyla geçirmişlerdir. Ancak uyandıklarında, karşılarında, daha önce görmedikleri askerleri görünce şaşırıp, destek kuvvet geldiği düşüncesiyle paniğe kapılmışlardır. Hâlid b. Velîd'in Rumları şaşırtmak için ordunun iki cenahını yer değiştirme taktığının etkili olduğunu belirten yazar, Rumların, hücum fırsat bulamayarak darmadağın olduklarını ve Müslümanların kaçanları takip etmeye tenezzül etmeden, zaferle Medine'ye döndüklerini ifade eder.

Tahirü'l-Mevlevî, Mute hadisesinden sonra, Girit ile ilgili içinde buldukları durumu hatırlatarak, orada yaşanan baskı ve haksızlıklara değinir. Hz. Peygamber'in, elçi katli

konusunda sessiz kalmayıp, zalim üzerine cihad ilan ederken bile savaş konusunda sınırlar belirleyerek zulüm ve adaletsizlikten men ettiğini belirtir. Allah'ın sınırları korunduğunda, vaat ettiği gibi, onun yardımının geldiğini vurgulayarak, Osmanlıları Hz. Peygamber'in ümmeti gibi davranarak vatanlarını korumaya, Girit'te yaşananlar karşısında sessiz kalmamaya davet eder.

Tahirü'l-Mevlevî'nin, "Devr-i Peygamberî Tarihçesi" başlığıyla, Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nda üç tefrika yazısı yayınlanmıştır.⁵⁰⁹ Sade, edebî bir anlatımla, Hz. Peygamber'in hayatını genel olarak -her yılın önemli olaylarını zikretmek suretiyle- anlattığı yazılarının ilk tefrikasında Hz. Peygamber'in doğumundan, Medine'ye hicret sonrası, Mescid-i Nebevî'nin inşası ile namaza çağrı için ezan okunmasına kadar yaşanan tarihi olayları kısaca aktarır.⁵¹⁰

Tahirü'l-Mevlevî, Hz. Peygamber'in, Hz. İsmail'in vefatı üzerinden iki bin altı yüz yıl kadar geçmiş ve şeriatı neredeyse tamamen unutulmuşken, halkının hem bedevî hem de medenîlerinin puta tapacak, kız çocuklarını diri diri gömecek kadar cehalet içerisinde olduğu Hicaz Bölgesinde, Mekke'de dünyaya geldiğini ifade eder. Doğumunun miladî beş yüz altmış dokuz, yetmiş ya da yetmiş birinci yıla tesadüf ettiğini belirtir. İsmail b. Halil'in soyundan olan babası Abdullah b. Abdulmuttalib, takriben, o doğmadan iki ay önce Medine'de vefat etmiş, yetim olarak doğan Hz. Peygamber, dedesinin himayesine alınmıştır. Dört yaşına kadar Benî Sa'd kabilesinden Halime isminde bir sütannenin yanında kaldıktan sonra, annesi Âmine bint Vehb'e teslim edilmiştir. Annesi Hz. Âmine'nin, Hz. Peygamber ile birlikte, Medine'de bir süre ikamet edip dönerken, yolda vefat ettiğini belirten Mevlevî, onun tamamen dedesinin himayesine girdiğini dile getirir. Sekiz yaşında, dedesini kaybedince, amcası Ebû Tâlib'in onu himayesine aldığı, onu kendi çocuklarından da çok sevdiğini ifade eder.

Hız. Peygamber'in on iki yaşındayken, ticaret için Şam'a giden amcasıyla birlikte sefere çıktığını belirten Tahirü'l-Mevlevî, bu yolculuk sırasında, Busrâ adlı belde Bahira isminde bir rahiple görüşüğünü, rahibin tavsiyesi üzerine oradan geri döndüklerini dile getirir. On iki yaşında, diğer amcası Zübeyr b. Abdülmuttalib ile Yemen'e gidip

⁵⁰⁹ Bk. Mertoğlu, *Fihrist*, s. 244.

⁵¹⁰ Tahirü'l-Mevlevî, "Devr-i Peygamberî Tarihçesi [1]", *SM*, VII/160 (7 Şevval 1329/17 Eylül 1327), s. 51-53.

geldiğini, yirmi beş yaşında ise bir kez daha Busrâ'ya kadar gittiğini ve bu yolculuğunda Nastûrâ isminde bir papazla görüştüğünü ifade eder.

Tahirü'l-Mevlevî, Hz. Peygamber'in, yirmi beş yaşında iken, Hatice bint-i Huveylid ile evlendiğini ve İbrahim b. Muhammed dışındaki bütün çocuklarının bu evlilikten dünyaya geldiğini dile getirir. Otuz beş yaşındayken, Kureyş'in Kâbe'yi tamiri sırasında, Hacerü'l-Esved'i yerine koyma konusunda aralarında çıkan anlaşmazlık ve kavgayı, taşı ridasının üzerine alıp dört kişiye uçlarından tutturmak suretiyle çözdüğünü, taşı da kendi eliyle yerine yerleştirdiğini anlatır.

Hz. Peygamber'in, kırk yaşında nübüvvet, kırk iki yaşında da risaletle şereflendirildiğini, İslam'a davetle görevlendirildiğini dile getiren Mevlevî, onun peygamberliğini tasdik eden ilk dört kişi olarak, sırayla, Hz. Hatice, Ali b. Ebî Tâlib, Zeyd b. Hârise ve Ebû Bekir b. Ebî Kuhâfe'nin isimlerini zikreder.

Müminlerin sayısı gün geçtikçe artmaya başlayınca, müşriklerin Hz. Peygamber ve ashabına işkence ve ezalarının da arttığını belirten Tahirü'l-Mevlevî, bi'setin beşinci yılında, ashabın bir kısmının, Hz. Peygamber'in izniyle Habeş'e -Afrika'ya- hicret ettiklerini dile getirir. Altıncı yılda, Hz. Peygamber'in amcası Hamza'nın otuzuncu, ardından da Ömer'in kırkıncı olarak Müslüman olduklarını ve ilk kez Harem-i Şerîf'te cemaatle namaz kıldığını ifade eder.

Tahirü'l-Mevlevî, bi'setin yedinci senesi, müşriklerin, bütün Müslümanlara ve Hz. Peygamber'in akrabası olan Haşimîlere şiddetli bir boykot uyguladıklarını, Ebû Leheb dışında bütün Haşimoğullarının Ebû Tâlib mahallesinde mahsur kaldıklarını aktarır. Sekizinci yılın önemli olayı olarak da şakk-ı kamer mucizesini zikreder. Onuncu yıla doğru, Hz. Peygamber'in bir mucizesi üzerine, kuşatma ve boykotun kalktığını belirten yazar, onuncu senede, Hz. Hatice'nin ve ondan üç gün sonra Ebû Tâlib'in vefat ettiğini, dile getirir. Bu sebeple, Hz. Peygamber'in bu yıla "senetü'l-hüzn" dediğini ifade eder. Yine bu yıl, Hz. Peygamber'in Zeyd b. Hârise ile birlikte, Taif'e giderek Benî Sakif'i İslam'a davet ettiklerini dile getiren Tahirü'l-Mevlevî, bu kabilenin iman etmemelerinin yanında bir de Hz. Peygamber'i taşıdıklarını, ayağı kanlar içerisinde bıraktıklarını ve Hz. Peygamber'in hüznü bir şekilde Mekke'ye geri döndüğünü anlatır.

Peygamberliğin on birinci yılı, Hac mevsiminde, Hz. Peygamber'in Medine'den gelen altı kişiyle görüştüğünü belirten Tahirü'l-Mevlevî, onların nübüvveti tasdik ederek ensarın öncülerini oluşturduklarını ifade eder. Ertesi sene -on ikinci yıl- bu altı kişi ile birlikte gelen diğer altı kişilik grup da İslam'ı kabul etmiş ve Hz. Peygamber'le zinadan hırsızlıktan iftiradan sakınmak, çocuklarını öldürmemek şartlarıyla biat akdi gerçekleştirmişlerdir. On ikinci yıl isra ve miraç hadisesinin de gerçekleştiğini dile getiren yazar, bu hadiseyi ilk Hz. Ebû Bekir'in doğruladığını ve bu sebeple ona "Sıddîk" lakabının verildiğini belirtir.

Tahirü'l-Mevlevî, bi'setin on üçüncü yılı Hac mevsiminde, yetmiş üç erkek ve iki kadından oluşan Medineli bir grubun, Hz. Peygamber'e gelerek biatlerini sunduklarını ve onu Medine'ye davet ettiklerini dile getirir. Ashabın Medine'ye hicretine izin verilmesiyle, Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali dışındaki bütün Müslümanların Mekke'den ayrıldıklarını ifade eder. Müşriklerin, Müslümanların Medine'ye gittiklerini görünce, Hz. Peygamber'in de gideceğini düşünerek, onu öldürmek niyetiyle bir suikast düzenlediklerini dile getiren Mevlevî, bir gece evinin etrafını kuşattıklarını, ancak Hz. Peygamber'in bunu vahiy yoluyla öğrendiği için Hz. Ali'yi kendi yatağına yatırarak evden çıktığını, evi kuşatanların da bu sırada uyuyakaldığını anlatır. Ertesi gün, durumu anlayan müşriklerin, Hz. Peygamber'i ölü ya da diri, ele geçirme derdine düşüp, her yana casuslar yollayarak iz sürmeye başladıklarını dile getirir. Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir, Sevr dağındaki mağarada üç gün üç gece gizlendikten sonra Hz. Ebû Bekir'in azad ettiği Âmir b. Führeyre (?) ve kılavuz olarak tutulan Abdullah b. el-Uraykıt ile birlikte Medine'ye doğru yola çıkmışlardır. Bu yolculuktaki mucizevî olayları aktaran Tahirü'Mevlevî, Kadîd bölgesine geldiklerinde, Ebû Ma'bed isimli bir bedevinin çadırında konakladıklarını, çadır sahibinin evde olmadığını, eşinin yiyecek bir şey olmamasından dolayı misafirlerden özür dilediğini, Hz. Peygamber'in de çadırda bulunan zayıf ve hasta bir koyunu sağıp, bütün kapları doldurmak suretiyle mucize gösterdiğini anlatır. Buradan ayrıldıktan sonra, Sürâka (?) b. Mâlik el-Müddicî (?) isminde bir kişi, onlara yetişerek arkalarından hücum etmeye çalıştığı esnada, atının ayakları kuma saplanmış, bağışlanma dileyerek geri dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonra, Büreyde (?) b. el-Husayb (?) isimli bir kişinin yanında atlılarla birlikte, Hz. Peygamber'in karşısına çıktığını aktaran yazar, Hz. Peygamber ve yanındakileri kuşatarak alıkoymak niyetindeyken, onunla karşılaşp görüşünce Müslüman olduğunu

ve başındaki sarığı çözüp mızrağının ucuna takarak, Kuba köyüne kadar, Hz. Peygamber'in önünde alemdarlık yaptığını anlatır. Mevlevî, bu şahsın, İslam'ın ilk sancaktarı, onun beyaz sarığının da ilk sancağı olduğu bilgisini verir.

Nübüvvetin on dördüncü yılı, Rebû'l-Evvel ayının başlarında, bir Pazartesi günü, Hz. Peygamber'in Kuba köyüne ulaştığını belirten Tahirü'l-Mevlevî, orada, Kur'ân'da takva ile yapıldığı övgüsünde bulunulan ilk mescidin inşa edildiğini dile getirir. Bundan üç gün sonra Hz. Ali'nin Mekke'den buraya ulaşmış ve -rivayete göre- üç hafta bu köyde ikamet edildikten sonra, bir Cuma günü, Medine'ye doğru yola çıkmıştır. Yazar, Hz. Peygamber'in, yolculuk sırasında, Rânûnâ mevkiine gelince, devesinden inerek Hutbe okuduğunu ve ilk Cuma namazını kıldırıldığını zikreder.

Medine halkının, Hz. Peygamber'i karşılamaya çıktığını belirten Tahirü'l-Mevlevî, hepsinin onu evinde misafir etmek istediğini anlatır. Hz. Peygamber, devesinin çökeceği yerde kalacağını söylemiş, deve, önce boş bir arsaya, sonra da Ebû Eyyûb Hâlid el-Ensârî'nin evinin önüne çökmüş, ardından, ilk çöktüğü arsaya gidip oturmuştur. Hz. Eyyûb'un devenin üstündeki eşyaları alarak, evine götürdüğünü dile getiren yazar, Hz. Peygamber'in onun evinde yaklaşık yedi ay misafir olduğu bilgisini verir. Tahirü'l-Mevlevî, sonradan, devenin çöktüğü boş arsanın satın alındığını ve üzerine Mescid-i Nebevî'nin ve Hz. Peygamber'in ailesi için odaların inşa edildiğini aktarır. Mescidin kiblesinin Kudüs'e dönük olduğunu belirtir. Daha sonra, Mekke'de kalan Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebû Bekir'in ailelerinin Medine'ye getirildiğini ifade eden Mevlevî, Mekke'de nikâhları kıyılan Hz. Ebû Bekir'in kızı Hz. Aişe ile Hz. Peygamber'in evliliklerinin gerçekleştirildiğini dile getirir.

Yazar, ilk tefrikayı, namaz vakitlerinin ilanı için ezan okunmasının kararlaştırıldığı ve ilk kez Bilâl-i Habeşî'nin mescidin damına çıkarak ezan okuduğu bilgisi ile sonlandırır.

Tahirü'l-Mevlevî, ikinci tefrikada hicretin ikinci yılından onuncu yıla kadar -Medine Dönemi- yaşanan önemli olayları zikreder.⁵¹¹

Tahirü'l-Mevlevî, hicretin ikinci yılında, Müslümanların kiblesinin Kâbe olarak değiştirildiğini dile getirir. Aynı yıl, müşriklerle savaş izni verildiğini belirten Mevlevî,

⁵¹¹ Tahirü'l-Mevlevî, "Devr-i Peygamberî Tarihçesi [2]", *SM*, VII/161 (12 Şevval 1329/22 Eylül 1327), s. 68-69.

Hiz. Peygamber'in, kendi kumanda ederek ya da ashabdan birini kumandan tayin etmek suretiyle, pek çok gaza ve seriyye düzenlediğini ifade eder.

Hicri ikinci yılın Ramazan ayında gerçekleşen Bedir Gazvesi'nin Müslümanların en meşhur gazvesi olduğunu dile getiren Tahirü'l-Mevlevî, üç yüz beş kişiden oluşan ilk İslam ordusunun dokuz yüz kişinin üzerindeki müşrik kuvvetlerini mağlup ettiğini belirtir. Yazar, bu savaş sırasında, pek çok Kureyşli müşrikle birlikte Ebû Cehil'in de öldürüldüğü bilgisini verir.

Tahirü'l-Mevlevî, hicretin üçüncü yılında gerçekleşen Uhud savaşında, Müslümanların yedi yüz, müşriklerin ise üç bin kişi kadar olduklarını, müşriklerin çoğunluğunun zırhlı durumda bulunduğunu aktarır. Savaşın başlarında, müşriklerin, Müslümanların cesur saldırısı karşısında kaçmak zorunda kaldıklarını, ancak, Uhud Dağı'na yerleştirilen okçuların, Hiz. Peygamber'in emrine uymayarak yerlerinden ayrılmalarıyla, müşriklerin atlı kuvvetlerinin kumandanı olan Hâlid b. Velîd'in buradan geçerek İslam ordusunu arkadan kuşattığını ve Müslümanların iki kılıç arasında kaldığını anlatır. Hiz. Hamza'nın Vahşi adında bir kölenin attığı mızrakla şehit olduğu savaşta, yetmiş kadar sahabî şehit düşerken, müşriklerden yirmi-otuz civarında kişinin öldüğünü belirten Mevlevî, savaş sonunda tarafların, galip, mağlup belli olmadan ayrıldığını ifade eder.

Hicri beşinci yılın önemli olaylarından olarak, meşhur Hendek Gazvesi'ni anlatan Tahirü'l-Mevlevî, müşrik kabilelerin yardımıyla toparlanan on bini aşkın kuvvetin saldırıya geçeceği Medine'de duyulunca, ashabdan Selmân-ı Fârisî'nin teklifiyle, şehrin etrafına hendekler kazılarak savunma pozisyonu alındığını dile getirir. Hiz. Peygamber'in, hendek kazma çalışmalarına bizzat katılarak ashabı teşvik ettiğini belirtir. Müslümanların soğuk ve kıtlık sebebiyle güçsüz durumda oldukları savunma sırasında, hendeğin karşısında ok atan, Amr b. Abdûh (?) ve diğer birkaç müşrik, hayvanlarını zorlayarak hendeği geçmeyi başarmıştır. Amr, Hiz. Ali'nin darbesiyle ölmüş, yanındaki Nevfel b. Abdullah'ı, Zübeyr b. el-Avvâm kılıcıyla ikiye ayırmış, diğerleri de can korkusuyla, hendekten atlamaya mecbur kalmışlardır. Ertesi gün, müşriklerin arasında anlaşmazlık çıktığını belirten Mevlevî, akşamüzeri çıkan şiddetli fırtına sebebiyle ordularının dağıldığını, mal ve eşyalarını bırakarak kaçtıklarını, bunları Müslümanların ganimet olarak aldıklarını dile getirir.

Tahirü'l-Mevlevî, hicretin altıncı yılında, Hz. Peygamber'in bin beş yüz kişi ile beraber, Umre niyetiyle, Mekke'ye doğru yola çıktığını aktarır. Hudeybiye mevkiine gelindiğinde, Kureyşli müşriklerin, kendilerine karşı gelineceği düşüncesiyle, muharebe için, Hirâş (?) b. Ümeyye el-Huzâ'î'yi (?) istediklerini, durumu anlatmak üzere giden Hirâş'ın (?) müdahale ile karşılaşınca, kurtulup, Hz. Peygamber'e gelerek durumu anlattığını, Hz. Peygamber'in de tekrar, elçi olarak, Hz. Osman'ı yolladığını anlatır. Bir ara, Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi yayılınca, Hz. Peygamber, bir ağacın altına oturup, ashabına, ölünceye kadar, Kureyş müşrikleriyle savaştan kaçmamak üzere biat teklif etmiş, ashab da bunu kabul ve taahhüt etmiştir. Bu biat Mekke'de duyulunca, Kureyşlilerin savaştan geri adım attıklarını belirten Tahirü'l-Mevlevî, anlaşma için, Amr b. Süheyl'i Hz. Peygamber'in yanına gönderdiklerini, bazı şartlarla birlikte, on sene süreyle barış teklifinde bulduklarını dile getirir. Hz. Peygamber tarafından, bütün şartların kabul edildiğini, başlangıçta bazı şartların ashaba ağır geldiğini; ancak, sonradan Hz. Peygamber'in kabul etmesindeki hikmetin anlaşıldığını ifade eder.

Hicri yedinci senede, Müslümanların, dört yüz piyade ve iki yüz atlı kuvvetle, Hayber'e doğru giderek, on gün kuşatmadan sonra, pek çok kaleyi fethettiklerini dile getiren Tahirü'l-Mevlevî, Müslümanların on beş şehit verirken Hayberli Yahudilerden doksan üç kişiyi öldürdüklerini zikreder. Bu muharebede, Hz. Ali'nin üstün cesaretinin konuşulduğunu, bir kale kapısını koparıp elinde kalkan gibi kullandığının görüldüğünü belirtir. Mevlevî, zaferle dönüldükten sonra, "Muhammedun Rasulullah" ibaresinin nakşedildiği bir mühür yaptırıldığını ve o mühürle imzalanmış altı adet mektup yazılarak, Habeş Necâşisi Ashame (?), Mısır Hükümdarı Mukavkıs, Rum Kayseri Herakl, Belkâ Meliki Haris b. Ebî Şemr (?) el-Gassânî, Yemâme Hâkimi Hevze (?) b. Ali ve Sâsâni Kralı Hüsrev Pervîz'e gönderildiğini aktarır. Bunlardan, Habeş Necâşisi Ashame (?), Mısır Hükümdarı Mukavkıs ve Rum Kayseri Herakl saygıyla karşılarken, Belkâ Meliki Haris, Hz. Peygamber'in mektubunu yere atmış, Yemâme Hâkimi Hevze (?), kendisi veliaht tayin edilirse Müslüman olacağını söylemiş, Kısra Hüsrev Pervîz ise mektubu parçalamıştır. Yazar, bundan biraz sonra her üçünün de İlahi gazaba uğradığını belirtir.

Tahirü'l-Mevlevî, hicretin sekizinci yılında, Kureyşlilerin anlaşmayı bozmaları sebebiyle, Müslümanların on iki bin kadar askerle, Mekke'yi fethetmek üzere yola

çıktıklarını ifade eder. Şehrin bir kısmının savaş, bir kısmının da barış yoluyla ele geçirildiği, birkaç kişi dışında Mekkeliler için genel af ilan edildiği, Kâbe’de bulunan putların kırıldığı, halkın gruplar halinde Hz. Peygamber’e gelerek biat edip Müslüman oldukları bilgilerini aktarır.

Mekke’nin fethinden sonra, müşrik kabilelerin kalanlarının Huneyn isimli vadide toplanmaya başlamaları ve sayılarının yirmi bine kadar ulaşması üzerine, Hz. Peygamber’in beraberinde on iki bin askerle birlikte, onları engellemek üzere harekete geçtiğini belirten Tahirü’l-Mevlevî, başlangıçta İslam ordusunun yenik konuma düştüğünü, ancak Hz. Peygamber’in cesur duruşu ve yanındaki birkaç kişinin fedakârlıkları sayesinde bozguna uğrayan askerlerin geri dönerek müşrikleri kaçırmak zorunda bıraktıklarını ifade eder. Müslümanların kaybı dört iken müşriklerden yetmiş kişinin öldürüldüğünü zikreder. Mevlevî, bu muharebeye katılan Sakiflilerin kaçıp Taif’e kapandıklarını ve bir fitne çıkarmaları muhtemel olduğundan, Hz. Peygamber’in oraya giderek kaleyi kuşattığını anlatır. Kalede mahsur kalanların, Müslüman kuvvetlerine içeriden ok attıklarını ve bu sebeple on iki şehit verildiğini, pek çok kişinin de yaralandığını dile getiren yazar, on sekiz gün devam eden muhasara sonunda, kalenin ele geçirilemeyip, fethi ileriki zamanlara ertelemek suretiyle geri dönüldüğünü ifade eder. Dipnotta da Taiflilerin, sonradan elçi göndererek, Hz. Peygamber’e bağlılıklarını bildirdikleri ve Müslüman oldukları bilgisini verir. Mevlevî ayrıca, Hz. Peygamber’in, Taif’ten Ci’irrane’ye geçince, ganimetleri ashab-ı kirama paylaşarak Medine’ye döndüğünü belirtir.

Tahirü’l-Mevlevî, hicretin dokuzuncu yılında, Kayser’in emriyle Rumların bir ordu hazırladığının ve bu orduya Hıristiyan Arapların da katılımıyla, İslam’ın merkezine gelmeyi amaçladıklarının duyulması üzerine, Şam tarafına doğru harekete geçecek bir ordu hazırlanmaya başlandığını ifade eder. O yıl, Medine’de havaların sıcaklığı ve kuraklık sebebiyle kıtlık yaşandığından yol için erzak tedarikinin zor olduğunu, bu sebeple, gücü yetenlerin yardımda bulunması emri verildiğini, herkesin durumuna göre verdiği para ve mal ile otuz bin kişilik bir kuvvet hazırlandığını anlatır. Bazı münafıkların, bu sefere katılmadığını belirtir. Hz. Peygamber, Müslümanlarla beraber yola çıkmış ve Tebuk bölgesine kadar ulaşmıştır. İslam ordusunun sınır boyuna kadar gelerek meydan okuması karşısında Rumların dehşete kapılarak yerlerinden

kınıldayamadıklarını belirten Tahirü'l-Mevlevî, Müslümanların, orada epeyce bekledikten sonra Eyle, Cerbâ ve Ezruh beldelerinin halkıyla barış anlaşması imzalayarak geri döndüklerini ifade eder.

Onuncu hicri yılda, her taraftan elçilerin geldiğini belirten Tahirü'l-Mevlevî -bu elçilere, Siyer ıstılahında “vufûd” denildiği bilgisini ara cümle olarak verir-, Arap yarımadasında, Müslümanlara karşı koyacak bir kabilenin kalmadığını dile getirir. Mevlevî, ayrıca, bu yıl, Hz. Peygamber'in, kırk bin kişi ile Mekke'ye giderek Hac görevini yerine getirdiğini, bu esnada, Arafat'ta hutbe okuyup ashabına nasihatlerde bulunduğunu ve bu hutbeyi orada bulunanların bulunmayanlara aktarmasını emrettiğini ifade eder. Hac sonrası Medine'ye dönüldüğünü belirtir.

Tahirü'l-Mevlevî, “Devr-i Peygamberî Tarihçesi” başlıklı yazılarının son tefrikasında hicri onuncu yılda yaşanan önemli olayları anlatmaya devam eder.⁵¹² Hz. Peygamber'in Haccı tamamlayıp dönüşünden sonra, henüz bir buçuk yaşında olan oğlu İbrahim b. Muhammed'in vefat ettiğini belirten Mevlevî, bu üzücü olayın yaşandığı gün, Medine'de tesadüfen güneş tutulması gerçekleştiğini ifade eder. Halk bu olayı, İbrahim'in vefatına bağlayınca, Hz. Peygamber, onlara, güneş ve ayın Allah'ın ayetlerinden olduğu ve kimsenin doğumu ya da ölümü için tutulmayacaklarını izah etmiştir.

Onuncu yıl gerçekleşen olaylar arasında, peygamberlik iddiasında bulunanların ortaya çıkışını da zikreden Tahirü'l-Mevlevî, -İbrahim'in vefatından sonra- Yemen'de Esved Ansî, Yemâme'de Müseyleme isminde iki kişinin bu iddiada bulunduğunu, Necranlıların Esved Ansî'ye tâbi olarak San'a'yı ele geçirdiklerini anlatır. San'a valisi Muaz b. Cebel, bu işgal karşısında, görevini terk etmek zorunda kalmış, Me'rib'e giderek, bu bölgenin valisi Ebu Musa el-Eşarî ile birlikte Hadramevt'e çekilmiştir. Mevlevî, diğer bir yandan, Benî Esed şeyhi Tuleyha b. Huveylid'in de peygamberlik iddiasında bulunarak bazı Arap kabilelerini yanına çekmeye başladığını belirtir. Hz. Peygamber'in Esved ile Müseyleme'nin çok yakında yok edileceği yönündeki ilahi vahyi ashabına bildirdiğini ve bu üç şahsın haklarından gelinmesi emrini verdiğini ifade eder.

⁵¹² Tahirü'l-Mevlevî, “Devr-i Peygamberî Tarihçesi [3]”, *SM*, VII/163 (26 Şevval 1329/6 T. Evvel 1327), s. 102-104.

Tahirü'l-Mevlevî, hicri on birinci yılda, Şam'a bağlı Belka üzerine gönderilmek üzere, Usâme b. Zeyd kumandanlığında bir ordu hazırlandığını ve ona, sancakla beraber, "babanın şehit olduğu yere git, düşmanları atlara çiğnet" emrinin verildiğini belirtir. (Bu emre sebep olarak, Mute Savaşını aktarır.) Daha önce, Kerak bölgesinde, kible yönünde ve Mute mevkiinde, Müslümanlarla Rumlar ve Hıristiyan Araplar arasında bir harp gerçekleştiğini, bu harpte, İslam'ın üç önemli komutanı, Zeyd b. Hârise, Cafer-i Tayyâr, Abdullah b. Revâha ve birçok sahabenin şehit düştüğünü, sonunda, Halid b. Velîd'in savaş maharetiyle muharebenin kazanıldığını hatırlatır. Usâme'nin Hz Peygamber'den teslim aldığı sancağı, İslam'ın ilk sancaktarı olan Büreyde (?) b. el-Husayb'a (?) teslim ederek, Medine dışındaki Cüruf (?) bölgesine ordusunu kurduğunu dile getirir. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Saîd, Ebû Ubeyde gibi ashabın ileri gelenlerinin de bu orduda bulunduğunu belirten Tahirü'l-Mevlevî, Hz. Peygamber'in bu yılın Safer ayı sonunda hastalanmasına rağmen, rahatsızlığını önemsemeyerek, ordunun hazırlıklarına nezaret ettiğini ifade eder. Bir iki gün sonra da, Ali b. Ebî Tâlib ile Fadl b. Abbas'ın omuzlarına tutunarak mescide geldiğini, minbere çıkarak ashabına vaaz edip nasihatte bulunduğunu dile getirir, onlarla kapalı bir şekilde vedalaştığı yorumunda bulunur. Sonra, minberden inip, hücreğine geçtiği bilgisini verir.

Hz. Peygamber'in hastalığı gittikçe artarken, ashabın da üzüntü içerisinde, mescid-i şerifin etrafında dolaştıklarını belirten Tahirü'l-Mevlevî, onun ashabı teskin için, istirahat yatağından kalkarak, önünde amcası Abbas, koltuklarında Ali ve Fadl bulunur halde mescide geldiğini, minbere çıkıp onları övdüğünü dile getirir. Onlara, hiçbir peygamberin ümmeti arasında ebediyen kalmadığını, kendisinin de hep onlarla kalmayacağını hatırlattığını, ensara muhacirlere saygı gösterip onlara uymalarını, muhacirlere de ensara lütuf ve şefkatle davranmalarını tavsiye ettiğini, bunlar dışında pek çok nasihat ve tavsiyeden sonra minberden inerek hücreğine girdiğini ifade eder. Bundan sonra, ezan okundukça yatağından kalkarak, mescide gelip cemaate namaz kıldırıldığını belirtir. Ancak, vefatından üç gün önce, hastalığı şiddetlendiğinden, mescide çıkamamış ve Hz. Ebû Bekir'e namazı kıldırmasını emretmiştir. Mevlevî, Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber daha hayatta iken imam olup on yedi vakit namaz kıldırıldığı bilgisini zikreder.

Tahirü'l-Mevlevî, Rebû'l-Evvel ayının on birinci Pazar gecesi, Hz. Peygamber'e, Yemen'deki Esved Ansî'nin, San'a'da uyurken, Müslümanlar tarafından öldürüldüğünün vahiyle bildirildiğini ve bunu ashabına müjdelediğini dile getirir. Pazar günü hastalığının iyice arttığını, pazartesi sabahı biraz iyileştiğini, sabah namazı kılınırken mescide gelerek, Hz. Ebû Bekir'in imamlığında, sabah namazını kıldığını, ardından odasına çekildiğini ve artık yatağından kalkmadığını ifade eder. Aynı gün, Hz. Usâme'nin Hz. Peygamber'e gelip, ordunun harekete geçmesi için izin istediğini belirten yazar, Hz. Peygamber'in onu duayla gönderdiğini, Hz. Usâme, ordugâha gidip hareket etmek üzere iken Hz. Peygamber'in ağırlaştığını dile getirir. Hz. Fatıma'yı çağırarak, kulağına vefat edeceğini söylediğini, Hz. Fatıma'nın ağlamaya başlaması üzerine, ona, Ehl-i Beyt'ten kendisine ilk onun kavuşacağını söyleyerek onu sevindirdiğini ifade eder.

Hicri on ikinci yılın Rebû'l-Evvel ayının on ikinci pazartesi günü, öğleden sonra, Hz. Peygamber'in vefatının gerçekleştiğini belirten Tahirü'l-Mevlevî, ailesinin feryadının vefat haberini Medine halkına duyurduğunu ifade eder. Herkesin şaşkınlık ve telaşa kapıldığını, Hz. Ali'nin olduğu yerde donakaldığını, Hz. Osman'ın dilinin tutulduğunu, Hz. Ömer'in şaşırıp, kılıcını çekerek, "Kim Peygamber öldü derse kafasını keserim" diye haykırmaya başladığını anlatır. Hz. Ebû Bekir'in nispeten sükûnetini koruyarak, Hz. Peygamber'in odasına girip yüzünü açtığını, ağlayarak öptükten sonra, ailesine tesellide bulunduğunu, sonra da mescide giderek, Hz. Peygamber'in vefat ettiğini duyurduğunu, bunun tabîî bir durum olduğunu "inneke le meyyitun ve innehum lemeyyitûn" ayetini okuyarak izah ettiğini aktarır. Ashabın da böylece Hz. Peygamber'in gerçekten vefat ettiğini anlayıp ve üzüntüye boğulduklarını dile getirir. Hz. Peygamber'in vefatını haber alan Usâme'nin, Hz. Peygamber'den teslim aldığı sancağı getirip, Hz. Peygamber'in odasının önüne dikmesinin de ayrıca üzüntüye sebep olduğunu aktarır.

Tahirü'l-Mevlevî, Hz. Abbas, Hz. Ali ve ehl-i beytten bazı kişiler, Hz. Peygamber'in cenaze hazırlık işleriyle uğraşırken, ensarın işlerin idaresi için bir halife seçmek üzere, Benî Sâ'ide sofasında (suffe) toplanıp müzakereye başladıklarını dile getirir. İçlerinden,

Hazrec kabilesinin reisi olan, Sa'd b. Ubâde'nin⁵¹³ halife tayini ve kendisine biat edilmesi neredeyse kararlaştırılmışken, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde'nin toplantı mahalline yetiştiklerini ifade eder. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in konuşmaları üzerine, Sa'd b. Ubâde'nin halifeliğinden vazgeçtiğini belirten Mevlevî, Hz. Ebû Bekir'in halife seçilerek, kendisine orada hemen biat edildiğini ifade eder. Ashabın ileri gelenlerinden bazılarının, bir müddet tereddütlü davranmakla birlikte, bilahare hepsinin gelip halifeye biat ettikleri bilgisini verir.

Hz. Peygamber'in nereye defnedilmesinin uygun olacağı konusunda tereddüt oluştuğunu belirten Tahirü'l-Mevlevî, bu kararsızlığın, halife Hz. Ebû Bekir'in, "Allah, bir peygamberin ruhunu, defnolunmasını istediği yerde alır" mealinde bir hadis rivayet etmesiyle çözüme kavuşturulduğunu dile getirir. Hz. Aişe'ye ait olan odanın alınmasıyla, önce erkekler, ardından hanımlar cenaze namazı kıldıktan sonra, gece vakti defin işleminin gerçekleştirildiğini ifade eder.

Tahirü'l-Mevlevî, Hz. Peygamber'e salât u selâmın ardından, Hz. Peygamber'in medfun olduğu mekâna "Hücre-i Saadet", Hücre-i Saadet ile Minber-i Nebevî arasında kalan mukaddes yere ise "Ravza-i Mutahhara" denildiği açıklamasında bulunarak yazısını tamamlar.

"Sebat, Sabır" başlıklı yazısında, İtalyanların Trablusgarb'ı işgali karşısında, Osmanlı halkını sabırla mücadeleye davet eden Tahirü'l-Mevlevî, olaylar arasında benzerlik olduğu yorumuyla, Hz. Peygamber'in vefatı sonrası yaşanan olayları ve Hz. Ebû Bekir'in bunlar karşısında sergilediği cesaretlendirici ve kararlı tavrı örnek olarak aktarır.⁵¹⁴

Tahirü'l-Mevlevî, edebî, hamasî bir üslup kullandığı yazısına, içinde buldukları zamandan bin üç yüz on sekiz sene evvel -bunu vurgular-, Hz. Peygamber'in vefatından sonra yaşananları tasvirle başlar. Hz. Peygamber'in vefatının, Medine'de büyük bir üzüntüye sebep olduğunu belirten yazar, bununla birlikte, bir yandan, insan doğasının gereği olarak, iktidar hevesinin oluşup taraftarlık ya da muhalefetin ortaya çıkmaya başlarken, diğer yandan, yeni Müslüman olmuş ve dini yeterince bilmeyen toplulukların

⁵¹³ Hazrec kabilesinin reisi olan, Sa'd b. Ubâde'nin ismi, metinde ilk geçtiği yerde, "Sa'îd b. Ubâde" olarak yazılmış; s. 103.

⁵¹⁴ Tahirü'l-Mevlevî, "Sebat, Sabır", *SM*, VII/166 (18 Zilkade 1329/27 T. Evvel 1327), s. 149-150.

irtidadının baş gösterdiğini dile getirir. Hilafetin merkezinde, halifeye isyan teşvik edilirken, Arap Yarımadasının tamamında da ciddi taşkınlıkların görüldüğünü, kimilerinin peygamberlik iddiasında bulunanların peşinden gittiğini, kimilerinin büsbütün eski vahşetlerine geri döndüklerini, kimilerinin de namaz kılıp zekât vermemek gibi garip davranışlar sergilediklerini ifade eder. Tahirü'l-Mevlevî, çıkar ihtirasıyla saldırıya geçen bu grupların, İslam beldeleri için tehlike unsuru olmaya başladığını, gün geçtikçe olayın vehametinin arttığını anlatır. Parça parça gelen haberlerin, ashâbı derin düşüncelere sevkettiğini, zira imanda sebat eden Müslümanların sayı ve güç bakımından, İslam'dan çıkanlara karşılık vererek onları yenmelerinin maddeten imkânsız görüldüğünü belirtir. Tam da bu düşünceyi doğrularcasına, kalabalık bir düşman grubunun, Medine civarına kadar gelmiş, hatta istek ve menfaatlerini halifeye anlatmak üzere elçiler göndermeye cüret etmiş olduklarını ifade eden Tahirü'l-Mevlevî, bu batıl teklifin vakur bir tavırla, reddedilip gelen memurların da kovulduğunu dile getirir. Yazar, bu uygulamaya karşı, Hz. Ebû Bekir kadar azim sahibi olmadıkları yorumunda bulunduğu bazı kimselerin, işin tatlıya bağlanmasının daha uygun olacağı tarzında cümleler sarf ettiklerini belirtir. Bunun üzerine, halife Hz. Ebû Bekir'in, sağlam ve kararlı bir duruşla minbere çıkıp (yazar, "...zemin ve zamanı titreten bir metanetle..." şeklinde tasvir eder), "Ey insanlar! Her kim Muhammed'e tapıyorsa, bilmiş olsun ki o ölmüştür, kim de Allah'ı ilah edinmişse, bilsin ki o Hayy'dır." mealinde, onları kendilerine getirecek cümleler içeren, onlara, Allah'ın müşriklere rağmen İslam dinini üstün kılacağı taahhüdünü, hakkın yerini bulacağını, küçük bir topluluğun, büyük bir topluluğa, Allah'ın izniyle galip gelebileceğini, Allah'ın sabır ve sebat edenleri nimetlendireceğini örnek ayetlerle hatırlatan bir hutbe okuduğunu ifade eder. Bu uyarıcı ve motive edici konuşmanın ardından, ertesi gün, Müslümanlar tarafından, Medine dışındaki ridde ehline hücum edilerek topluluklarının dağıtıldığını, ondan sonra da her yöne asker gönderilmek suretiyle, kâfirlerin alt edilerek isyanlarının bastırıldığını belirtir.

Eslâfın geçmişte yaşadıklarının ibret kaynağı olduğu görüşünde olan Tahirü'l-Mevlevî, tarihin ufak farklarla tekerrür ettiği düşüncesinin ne kadar doğru olduğu yorumunda bulunarak, yukarıda anlattığı bütün olayları, -içinde yaşamakta oldukları durumlardan eşleştirmeler yaparak- kıyaslar. Kendilerinin de bin üç yüz on sekiz sene evvelki felakete maruz kaldıklarını, içerde bölünme ve firkalaşmalar yaşanırken, dışarıdan gelen

düşman saldırılarıyla uğraşmakta olduklarını, bütün bu iç ve dış baskıların, makam ve menfaat elde amacından kaynaklandığını dile getirir. Osmanlı toprakları tehlike altındayken ve vatan evlatları can vermekteyken, içlerinden bazılarının, mukavemet göstermenin cinayet olacağı düşüncesini dillendirdiğini, ancak buna rağmen, İslam Halifesinin, vatanın bir karış toprağının bile terkine razı olmadığını beyan ederek, İslam âlemine sebat ve metanet tavsiye ettiğini belirtir. Hilafet merkezinin kavli, Trablusgarb'da bulunanların da fiilî sebat ve metanetleri, cesaret ve fedakârlıkları sayesinde Allah'ın yardımının gelmeye başladığını ifade eder. Bütün bunların, Hz. Peygamber sonrası yaşanan hadiseyle aynı olduğu düşüncesini belirten Mevlvî, bu aşamadan sonrasının da aynı olacağı yorumunda bulunur. Osmanlı halkını, kendilerinin de Allah'ın yardım ve zaferine nail olma bakımından, Hz. Ebû Bekir'in zamanına benzeyeceklerini ümit ederek, sabır ve sebat etmeye davet eder. Allah'ın, Kur'an'da sabredenleri zaferle müjdelediği ayeti zikrederek yazısını tamamlar.

Yazar, Hz. Peygamber'in vefatı ardından yaşanan kargaşa ve ayrılıklar karşısında, Hz. Ebû Bekir'in sağlam duruşunu hatırlatarak, Trablusgarb Harbi nedeniyle Osmanlı'nın içinde bulunduğu ayrılıkların da Hz. Ebû Bekir örneğinde olduğu gibi kararlı bir duruşla çözülebileceği yorumunda bulunmuştur.

Tahirü'l-Mevlvî, Hz. Peygamber'in doğumundan vefatına kadar yaşananları işlediği siyer makalelerinde, sade bir üslupla, her yılın öne çıkan olaylarını zikretmiştir. Yazarın özel bir kaynak ismi belirtmediği ve genellikle olayların ayrıntılarına girmediği görülür. Yazarın Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler zikrettiği diğer yazıları ise güncel siyasî gelişmeler, sorunlar, savaşlar sebebiyle sabır ve dayanışmayı vurgulamak amacıyla yazılmış, edebî ve duygusal üsluba sahip yazılardır. Bununla birlikte, örnek olarak zikrettiği tarihi hadiseler konusunda siyer yazılarında olduğu gibi açık bir dil kullanmış, tarihi malzemeyi öne çıkarmış ve bir bütünlük içerisinde aktarmıştır.

2.36. Troytskili Ahmed Taceddin

Dergide on dört yazısı yer alan Troytskili Ahmed Taceddin, iki yazısında siyere dair bilgiler zikretmiştir.

Troytskili Ahmed Taceddin, Rus basınının önde gelen gazetelerinden biri ve aynı zamanda hükümetin fikirlerinin temsilcisi olan *Novoye Vremya Gazetesi*'nde İslâm

âlemine, özellikle Rusya’da yaşayan Müslümanlara karşı Rus halkını galeyana getirecek asılsız haberler yapılmasını eleştirdiği yazısının⁵¹⁵ başında, farklı milletlerin bir arada yaşadığı devletlerde en tehlikeli durumun kavimler arasında çıkacak kargaşa ve düşmanlık olduğunu hatırlatır. İslâm’ın bu konuda kardeşliği teşvik eden tavrına dikkat çeken yazar, kabileler arasındaki savaşı kaldırışını, kardeşliği tesis edişini Evs ve Hazrec örneği ile izah eder. Cahiliye döneminde, bu iki kavmin arasında meydana gelen kavga ve savaşın o bölgeyi harabeye çevirecek dereceye ulaşmışken, İslâm’ın manevi gücünün onların arasındaki nefreti sonsuza kadar sürecek olan kardeşliğe dönüştürdüğünü dile getirir. İslamiyet öncesinde birbirleriyle çarpışırken, Müslüman oluşlarının ardından, aynı cephede omuz omuza savaşacak duruma geldiklerini ifade eden Troytskili, İslam Ülkesinin sınırlarının kısa zamanda bu kadar genişlemesinin, gerek Müslüman, gerek Hıristiyan bütün vatandaşları arasında kardeşliği sağlamasından kaynaklandığını belirtir.

Troytskili Ahmed Taceddin, yazısının devamında, mezkûr gazetede yayınlanan Türk aleyhtarı bir yazı üzerinden, gazetenin yayın politikasını, Müslümanlar hakkında oluşturulmaya çalışılan olumsuz imajı eleştirir, misyonerlik faaliyetlerini hatırlatarak benzer tavrın Müslümanlara yakıştırılmasına ve ülkeyi bölme ithamına protestolarını dile getirir.

Yazar, döneminde Rusya’da Müslümanlar aleyhine çıkan haberleri eleştirirken, İslam’ın kardeşliği tesisini Evs-Hazrec örneği üzerinden izah eder.

Troytskili Ahmed Taceddin, halkları bir arada tutan en önemli bağın din olduğu, Avrupa’nın farklı çıkarlar temelinde oluşturduğu birliğin gelecekte kalkınma ve refah sağlayamayacağı, Müslümanların ittifadının önemi gibi konular üzerinde durduğu diğer bir yazısında Cahiliye Arapları arasındaki kavganın İslâm’la sona erişini örnek olarak anlatır.⁵¹⁶ İslâm öncesi Araplar arasında, kan davaları ve kısas hırslarının onları birbiriyle savaş noktasına getirdiğini, Müslüman oluşlarıyla birbirlerinin kanını dökmekten vazgeçip İslam sancağı altında bir araya geldiklerini, hatta İslam’ı yaymak

⁵¹⁵Troytskili Ahmed Taceddin, “*Novoye Vremya* ve Âlem-i İslâm”, (Âlem-i İslâm), *SM*, III/59 (6 Şevval 1327/8 T. Evvel 1325), s. 108-111.

⁵¹⁶Troytskili Ahmed Taceddin, “*Ahvâl-i Umûmiye-i İslâmiye ve İstikbâl-i İslâm*”, (Âlem-i İslâm), *SM*, III/71 (1 Muharrem 1328/31 K. Evvel 1325), s. 301-304.

amacıyla birlikte mücadele ettiklerini dile getiren Troyskili, bu birlikteliğin İslam'ın nazarında bütün fertlerin eşit kabul edilmesi ilkesinden kaynaklandığını vurgular.

İçinde buldukları dönemde İslam âleminin büyük devletler tarafından farklı çıkarlarla bölünmeye çalışıldığından bahseden Troyskili, Müslümanları bir arada tutacak ve kurtuluşlarını sağlayacak tek gücün İslam olduğunu dile getirerek Panislamizm politikasını savunur (yayılmaya çalışılan diğer görüşleri de hatırlatır).

Yazar, ittihad-ı İslam fikrini cahiliye Arapları arasındaki kavgaların İslam'la son buluşu örneğinde temellendirir, İslam'da eşitlik ilkesini vurgular.

İttihad vurgusunda bulunan, panislamizmin gerekliliğini savunan yazar, yazılarında bu görüşlerini desteklemek amacıyla Hz. Peygamber dönemine ait bilgiler kullanmıştır.

2.37. Yakub Kemal

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nda beş makalesi yayınlanan Yakub Kemal'in bir makalesinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere rastlanmıştır.

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nın yirmi dokuzuncu sayısında, “Kırımlı Seyyid Mehmedzâde Yakub Kemal” imzasıyla yayınlanan, “Din ve Âdât-ı Gayr-i Meşrû‘a” başlıklı makalede, yazar, döneminde Müslümanlar arasında yaygın olan bidatler konusuna dikkat çeker.⁵¹⁷ Yakub Kemal, İslam'a girmeden önce, her kabile ve kavmin, kendine has bir gidişat ve yaşantısının olduğunu, İslamiyet geldiğinde, kendi kural ve kanunlarını tesis ederek bunlara aykırı olan inanç ve âdetleri ortadan kaldırdığını dile getirir. Bununla birlikte, İslam'ı kabul eden kabilelerin, önceden yerleşmiş ve adeta ikinci kişilikleri konumunu almış olan bazı âdet ve alışkanlıklarından tamamen kurtulamadıklarını ifade eder. Hz. Peygamber'in, ashabdan bir kişiye, “Sende cahiliye adetleri var.” dediği rivayeti, bu duruma delil olarak zikreder. Bu hastalıklı bidat ve inançların, Hz. Peygamber döneminden uzaklaştıkça genişlediği ve içinde buldukları dönemde İslam âleminin yaşadığı sıkıntıların da temel kaynağı olduğu yorumunda bulunur. Dönemlerinde, Çin, Rusya, Sudan ve dünyanın çeşitli yerlerindeki Müslümanların sahip oldukları bidat ve hurafelerden bahseden Yakub Kemal (hurafelerin en yaygın olduğu bölgenin Çin olduğunu belirtir) Avrupalı misyonerlerin

⁵¹⁷ Yakub Kemal, “Din ve Âdât-ı Gayr-i Meşrû‘a”, *SM*, II/29 (18 Safer 1327/26 Şubat 1324), s. 38-40.

bu durumdan faydalanarak, buralarda kendi dinlerini yaymaya çalıştıklarına dikkat çeker. İslam dünyasının hamisi olarak tanımladığı Hilafet makamını, din kardeşlerini düşmüş oldukları dalaletten kurtarmak üzere göreve davet eder ve yapılabileceklerle ilgili önerilerini serdeder. Bu konuda, istibdad dönemi olumsuzluklarını da eleştirmekten geri durmaz. Ayrıca, Müslümanların içinde buldukları durumun, kalkınma ve medeniyette terakkide yoksun kalmalarının, diğer halklar tarafından İslam'a teşmil edilerek onun ilerlemeye mani bir din olduğu düşüncesine varılmasının yanlışlığı üzerinde durur. Müslümanların olumsuz durumlarına rağmen, doğu ve batıda İslam'ın hakikatlerinin anlaşılmaya başlandığı, İslam'a yönelişin arttığı müjdesini veren yazar, Müslümanları, Kur'an'ın emri gereği, iyilik ve takvada yardımlaşmaya davet eder. İçinde buldukları dönemde, İslam dünyasında fikri ve manevi terakkinin ve özellikle Hilafet Makamının gerçekleştirdiği büyük inkılâbın, Müslümanların yaşadığı gerileme ve çöküşe son verecek adımların müjdecisi olduğu yorumunda bulunur.

Yaşadıkları dönemde Müslümanların içinde bulunduğu düşüşü dinin özünden uzaklaşmakla açıklayan yazar, bu bağlamda, ilk dönem de bazı bidatlerin değiştirilemediğine dikkat çekmiştir.

2.38. Yunuszâde Ahmed Vehbi

Dergide yayınlanan dokuz yazısından “Lisân-ı Ecnebî Tahsilinde Mahzûr-ı Şer’î Yoktur” adlı makalesinde Hz. Peygamber döneminden bir rivayete yer veren Bolvadin’den Yunuszâde Ahmed Vehbî, mezkûr makalesinde Arap dilinin diğer diller karşısındaki üstünlüğünü ve yabancı dil öğrenmenin dinen uygun olduğunu delillendirir.⁵¹⁸ Yunuszâde, makaleyi yazma amacının toplumda gördüğü iki uç eğilimden kaynaklandığını dile getirir; bunlardan birincisi, Arapçayı öğrenmekle yetinip diğer dilleri öğrenmeyi önemsememe, diğeri ise yabancı dilleri öğrenme gayretinde olup Arap dili konusunda tembellik gösterme eğilimleridir.

Hz. Peygamber’in akrabası olan Kureyş Kabilesinin dili olan Arapça’nın Kur’ân-ı Kerîm’in nazil olduğu dil olması bakımından üstün olduğunu dile getiren ve bunu Ayet ve Hadislerle delillendiren Ahmed Vehbî, Arap dilini öğrenmenin farz-ı kifâye

⁵¹⁸ Yunuszâde Ahmed Vehbî, “Lisân-ı Ecnebî Tahsilinde Mahzûr-ı Şer’î Yoktur”, *SM*, III/72 (8 Muharrem 1328/7 K. Sâni 1325), s. 315-316.

olduğunu belirtir. Yabancı dil öğrenmenin de aklen ve naklen mahzurlu olmadığını dile getirip bu konuda deliller sunar.

Hz. Âdem'e bütün dillerin öğretilmesi, bütün peygamberlerin gönderildikleri kavmin dilini bildikleri, Hz. Peygamber'in bütün insanlığın peygamberi olduğu meallerindeki ayetleri zikreden Yunuszâde, İbrahim Suresinde yer alan, peygamberlerin gönderildikleri toplulukların dillerini bildiklerinin belirtildiği ayetin Hz. Peygamber'in muhatap olduğu bütün kavimlerin dillerine, Allah'ın ilhamı yoluyla aşına olduğuna işaret ettiğini ifade eder.

Yunuszâde Ahmed Vehbî'nin zikrettiği delillerden biri de Zeyd b. Sâbit'ten, sağlam bir senedle, Buhari'de yer aldığını belirttiği, Hz. Peygamber'in başka dilleri öğrenmeye teşvik ettiği şeklindeki rivayettir. Hz. Peygamber'in Zeyd b. Sâbit'ten Yahudilerin yazılarını öğrenmesini istediğini (te'allemin kitâbe'l-yehûd...) belirten Yunuszâde, onun on beş yirmi gün zarfında Yahudilerin yazılarını ve dillerini öğrendiğini anlatır. Hatta Hz. Peygamber tarafından Yahudi kavmine gönderilecek mektupları onların dillerinde yazdığını ve onlardan gelen mektupları da Hz. Peygamber'e okuduğunu ifade eder.

Yazıda, yabancı dil öğrenmenin dinen meşruiyetini belirtmek amacıyla, Hz. Peygamber'in buna teşvik eden hadisleri ve Zeyd b. Sabit'ten bu konudaki isteği anlatılmıştır.

2.39. İmzasız Yazılar, İktibaslar (SM, Işık, Tanin)

Sırât-ı Müstakîm'de müellif ismi verilmeden yayınlanan pek çok imzasız yazı bulunmaktadır. Bu şekilde yayınlanan iki yazıda Hz. Peygamber dönemine ait bilgilere rastlanmış olup, bunlardan biri, Eyüb Sabri'nin Garanik Hadisesi ile ilgili mektubuna verilen cevap kısmında değerlendirilmiştir. Hz. Peygamber dönemine ait bilgi rastlanan bir diğer yazı ise o günlerde Müslüman oluşu gazetelere yansıyan Japonyalı mühtedi Hacı Ömer Yamaoka'nın Hac yolculuğunun ardından, İstanbul'u, hilafet makamını ziyareti ve buradaki temaslarının anlatıldığı yazıdır.⁵¹⁹ Hacı Ömer Efendinin kişiliği ve Müslüman oluşuyla ilgili bölümün ardından Cemiyet-i İlmiye'de Rebû'l-Evvel ayının ilk günü yapıldığı belirtilen toplantıdaki konuşmalar aktarılır. Yamaoka'nın Japonya'da toplumsal ve dînî durum, misyonerlerin faaliyetleri ve İslamiyet'in yayılışı hakkında

⁵¹⁹ [SM], "Hacı Ömer Yamaoka Efendi" SM, IV/80 (5 R. Evvel 1327/4 Mart 1325 [6?]), s. 36-39.

bilgiler verdiği, İslam ülkelerini ziyaretinde karşılaştığı misafirperverliğe teşekkür ettiği konuşmasının ardından Mustafa Asım Efendinin bu konuşmaya cevabı yer alır.

Dinin birleştirici yönünden bahseden Asım Efendi, Arap Yarımadasında ortaya çıkan İslam dininin kısa zamanda bütün dünyaya yayılmasını, hükümlerinin insanları özgür kılmasına ve ilerlemeyi sağlamasına bağlar. Bu konuda Hulefa-yı Râşidîn dönemini örnek gösterir.⁵²⁰

İslamiyet’i kabul eden ilk kırk kişinin, Müslümanların çekirdeğini oluşturmaları bakımından Hz. Peygamber tarafından övüldüğünü dile getiren Mustafa Asım Efendi, kendi asırlarında bunun küçük bir örneğinin sayıları otuz beşe ulaşmış olan ilk Japonyalı Müslümanlarda görüldüğü yorumunu yapar. Ardından ilk Müslümanların kırkıncısı olarak nitelediği Hz. Ömer’in İslamiyet’i kabulünden yirmi beş yıl sonra, Halifeliği sırasında İslamiyet’e verdiği hizmetleri anlatır.

Mustafa Asım Efendi, Hacı Ömer Yamaoka’ya karşı gösterilen misafirperverliğin, dînî bir hassasiyetten kaynaklandığını, her Müslüman’ın yolcuya, özellikle de İslam’a hizmet edenlerine hürmet etmesi gerektiğini ifade eder. Hz. Peygamber’in yolcuya saygı ve hürmet gösterdiğinin, her topluluğun cömertlerini övdüğünün, onun hayatında (Siyer-i Celilelerinde) açıkça görüldüğünü dile getirir.

Konuşmalardan sonra, toplantının okunan Aşr-ı Şerîflerle tamamlandığı belirtilir.

Yazıda, o dönem Japonya’da İslam’ı kabul edenlerin durumu, İslamiyet’i ilk kabul edenlere benzetilmiştir.

Sırât-ı Müstakîm’de farklı gazete ve dergilerden iktibaslar da önemli yer tutar. Bu iktibaslardan ikisinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgilerin zikredildiği tespit edilmiştir.

Mecmuanın yetmişinci sayısında, *Işık*’tan iktibasla yayınlanan “Bayrak” başlıklı yazıda⁵²¹ her devletin kendi bayrağının o devletin şan ve alameti olduğu, bayrağın dalgalandığı toprakların temsil ettiği devlete aidiyetini gösterdiği, başka devletlerin izinsiz bu topraklara giremedikleri, bunu ihlal etmenin o devleti tanımama anlamına

⁵²⁰ [SM], “Hacı Ömer Yamaoka Efendi” SM, IV/80, s. 39.

⁵²¹ [Işık], “Bayrak”, (*Işık*’tan Bir Sahife), SM, III/70 (24 Zilhicce 1327/23 K. Evvel 1325), s. 288. Dergide *Işık*’tan sadece bu yazı iktibas edilmiştir.

geldiği -sohbet üslubunda- anlatılmıştır. Büyük mücadeleler ve dökülen kanlar sonucu alınan topraklara dikilen bayrakların, o devletin namus ve şanını temsil ettiğine dikkat çekilerek Osmanlı topraklarının elde edilmesinde ecdadın gayretleri hatırlatılmış, bayrağın şanını korumak gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bu duruma örnek olmak üzere, Hz. Peygamber döneminde, bir muharebede, Hz. Ali'nin kardeşi Hz. Cafer'in başkumandan olduğu, elinde bayrakla düşmana hücum ederken sağ elinin kesilmesi üzerine, bayrağı sol eline aldığı, sol elini de kaybedince bayrağa sarıldığı ve nihayet onun altında şehit olduğu zikredilmiştir. Şehit olmanın bayrağın altında can vermek anlamına geldiği belirtilmiştir.

Yazıda, bayrağın önemi ve kutsallığından bahsedilirken, Hz. Cafer'in bu konudaki kahramanlığı örnek olarak aktarılmıştır.

Hz. Peygamber dönemine ait bilgi rastlanan bir diğer iktibas, *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'nın altıncı cildinde, "Matbuat" başlığı altında yayınlanan, "*Tanin*'in Yemen Mektuplarından" isimli bir yazıdır.⁵²² Bu yazıda Yemenlilerin Müslüman oluşları anlatıldıktan sonra Yemen'de Osmanlı ordusuna karşı oluşan olumsuz bakışın Müslümanların ittifadına zarar verdiği üzerinde durulmuştur.

Yazı, Yemenlilerin Hz. Peygamber döneminde, bizzat onun mektubuyla Müslüman oluşlarını anlatarak başlamaktadır. Daha sonra, Hz. Ebû Bekir'in kuzeye sefere hazırlanırken Yemen Meliki Külâ' (Kilâ')'dan yardım istemesi ve Yemenlilerin orduya katılmak üzere aileleriyle birlikte karadan Medine'ye gelişlerinden bahsedilmektedir. Yazıda Ebû Bekir'in gücü ön plana çıkarılarak muhtemelen dönemin halifesinden aynı gücü göstermesi beklenmektedir. Yazı, tarihte bu fedâkarlıklarda bulunan Yemenlilerin o gün Osmanlı askerine gösterdikleri düşmanlığın anlaşılmasız olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu karışıklığın ortadan kalkmasıyla Müslümanların yeniden ittifad ve terakkiyi sağlayacaklarını belirtmektedir.

Yazıda, Yemen'de yaşanan olumsuz -güncel- durum karşısında, Hz. Peygamber dönemindeki durum hatırlatılmış, müslümanların ittifadının önemi vurgulanmıştır.

⁵²² Bk. *SM*, VI/144 (11 C. Âhire [1329] / 26 Mayıs 1327), s. 222. Dergide *Tanin*'den on iki yazı iktibas edilmiştir.

SONUÇ

II. Meşrutiyet döneminde yayın hayatına başlayan *Sırât-ı Müstakîm Mecmuası*'ndaki siyer bilgilerinin tespitini konu alan bu çalışmada makalelerinde Hz. Peygamber'e ait bilgilere yer veren yazarların yazılarında kullandıkları bilgiler ve kullanım amaçları ortaya konmuştur.

Mecmuanın yayınlandığı XX. yüzyılın başları, Osmanlı'nın sona doğru yaklaştığı ve XVII. yüzyıl sonlarından itibaren Batılılaşma yolunda gerçekleştirilen ıslahatların yanında siyasî ve fikrî alanda da yenileşme düşüncelerinin sistemli bir şekilde dile getirildiği bir dönem olmuştur. Bu meyanda birinci bölümde mecmuanın çıkarıldığı döneme kadar Osmanlı'nın Batılılaşma sürecinde geçirdiği önemli siyasî gelişmeler genel olarak aktarılmıştır. Ayrıca Osmanlıcılık, Türkçülük, Batıcılık, İslamcılık gibi dönemin fikrî yapısını oluşturan siyasî akımlar hakkında bilgi verilmiş, özellikle en etkili akım sayılan İslamcılık düşüncesinin ideolojik temelleri, gelişimi, savunucuları, yayın organları zikredilmiştir. İkinci olarak *Sırât-ı Müstakîm* hakkında bilgi verilmiş, yazar kadrosu ve yayın politikası üzerinde durulmuştur. İslamcılar'ın en önemli yayın organı sayılan, ilmî seviyesi, yayın kalitesi ve nitelikli yazar kadrosu ile temeyyüz eden mecmuada modern eğitim almış hoca ve bürokratların, ilmiye sınıfından önemli isimlerin yazılarında çeşitli siyer bilgilerini kullandıkları görülmüştür. Dergide yayınlanan makalelerin pek çoğunun daha sonra kitaplaştırıldığı tespit edilmiştir. Bunlar arasında siyer kitaplarının da bulunuyor olması ve yine dergi yazarları arasında siyer müellifi isimlerin varlığı da ele alınan malzemenin yoğunluğu bakımından dikkat çekicidir.

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası'nın yüz seksen iki sayı olan ilk yedi cildinin esas alındığı çalışmanın ikinci bölümünde, çeşitli şekil ve bağlamlarda siyer malzemesinin kullanıldığı tespit edilen iki yüz dört makale, müellifler merkezinde gruplandırılarak değerlendirilmiştir. Alfabetik olarak sıralanan otuz sekiz müellifin yazıları haricindeki imzasız yazılar ve iktibaslar ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Ele alınan makalelerden yalnızca dördünün müstakil olarak siyer makalesi olduğu görülmüştür. Doğrudan Hz. Peygamber dönemini konu edinen makalelerden üçü "Devr-i Peygamberî Tarihçesi" başlığıyla tefrika edilen Tahirü'l-Mevlevî'ye ait makaleler olup bunlarda Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren hicri on ikinci yılda vefatına kadarki süre içerisinde

her yılın öne çıkan olayları zikredilmiştir. Diğer makale ise, Mustafa Sıdkı'nın Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan üç olayı konu edindiği “İrtihal-i Nebi'den Sonra beyne'l-Müslimin Tahaddüs Eden İhtilafât” başlıklı yazısıdır. Bunlar dışındaki makaleler, güncel siyasî olaylar başta olmak üzere çeşitli konuları ele alan yazılar olup siyer bilgilerinin daha çok, o günlerde İslamcılar tarafından savunulan düşünceleri destekler nitelikte yorumlanarak kullanıldığı dikkat çekmektedir.

Makalelerde kullanılan siyer bilgileri için, zikredildikleri bağlamlar göz önüne alındığında, yazarların benzer amaçlar taşıdıkları görülür. Yaşanan güncel olaylar sebebiyle doğrudan tarihe yapılan göndermeler bunlar arasında sıralanabilir. Örneğin, Yemen'de Osmanlı ordusunun yaşadığı sorunlar üzerine Yemenliler'in Müslüman oluşları hatırlatılmış, II. Abdülhamid'in hal'i karşısında Hz. Peygamber'in vefatı sonrasında ilk dört halifenin seçiliş biçimleri anlatılmış, Osmanlı'nın ihtişamlı dönemlerinin ardından yaşadığı güç kaybı konusunda, moral verici nitelikte, tebliğin ilk yılları müslümanların çektikleri sıkıntılar, buna rağmen devam eden mücadele süreci sonucu Mekke'nin Fethi ile ulaşılan zafer zikredilmiştir. Yine Girit'te yaşanan sorunlar üzerine, Mute Savaşı hatırlatılarak Hz. Peygamber'i örnek alma vurgusu yapılmıştır. Trablusgarb Savaşı sebebiyle yapılan hatırlatmalar da oldukça dikkat çekicidir. Bu savaş nedeniyle Osmanlı halkı birlik ve sabırla mücadeleye davet edilirken Hz. Peygamber'in vefatı ardından yaşanan taşkınlıkların Hz. Ebû Bekir'in kararlı duruşuyla sükûna ulaştırılması örnek gösterilmiştir. Savaş için kuvvet hazırlığı vurgulanırken Hendek Savaşı öncesi yapılan hazırlıklar hatırlatılmış, savaşta müslümanların birbirlerine yardım etmeleri gerekliliği Yermük Savaşı'ndan bir anekdotla desteklenmiştir.

Makalelerde siyer bilgilerinin kullanıldığı bir diğer bağlam dönemin önemli siyasî tartışmalarına dinî meşruiyet arayışlarıdır. Tevhid, ittihad, uhuvvet, adalet, müsavat, hukukun üstünlüğü, meşveret, şûra konuları, tefrika ve istibdadın kötülüğü, Meşrutiyet, Kanun-ı Esasi, Meclis-i Mebusan, Osmanlı hilafeti gibi kurumların meşruiyeti, Mecelle'nin dine uygunluğu, ulu'l-emre itaat, İslam'ın evrenselliği, İslam'da barışın esas olduğu kabulleri çeşitli rivayetlerle desteklenmiştir. Evs-Hazrec kabileleri kabileleri arasında olduğu gibi Cahiliye Arapları arasındaki ayrılıkların İslam'la son buluşu, tebliğin ilk yıllarında yaşanan sıkıntılar karşısında Hz. Peygamber ve ashabın

tavru, Akabe biatı, Habeşistan ve Medine hicretleri, ensar-muhacir kardeşliği, Medine'ye hicret sonrası savaşa izin verilme süreci, Hz. Peygamber'in vefatının ardından halife seçimleri belirtilen bağlamlarda zikredilen konulardandır. Yine bunlarla ilgili olarak Hz. Peygamber'in kişiliği de doğrudan örnek olarak zikredilmiş, yorumlanmıştır. Onun ittihad emri, Hilfu'l-fudûle övgüsü, yöneticiliği, adaleti, anlaşmalara uyma hassasiyeti, emanet konusundaki tavru, uygulamalarında barışı esas alışı, müsavata verdiği önem, ashabla istişaresi, ashabın cemaate verdiği önem gibi tanımlamalara sıkça rastlanır. Hz. Peygamber dönemi alınan vergiler, Kâbe işleri ve görevlileri, Hz. Peygamber dönemi sınıfsal bir ayrımın olmayışı, Hz. Peygamber'in miras bırakmayışı da yazarlar tarafından işlenmiştir. Üzerinde sıkça durulan önemli konulardan biri de gayrimüslimler meselesidir. Gayrimüslimlerin konumu, hakları, gayrimüslimlerle eşitlik, kardeşlik, onlarla iyi ilişkiler kurmanın dinen meşruiyeti konuları işlenirken, Habeşistan'a hicret, Necaşi'nin Müslümanlara karşı adaletli tavru, Hz. Peygamber dönemi ehl-i kitab, Yahudilerin dinî inanç ve yaşantıları, peygamberlikle ilgili bilgileri tahrifleri, Hz. Peygamber'in gayrimüslimlerle ilişkileri, bu konuda ümmetine vasiyeti, müellefe-i kuluba zekât vermesi durumları örnek olarak zikredilmiştir.

İslamcı yazarların inanç, ibadet, eğitim konularında, toplumsal yapı ve sosyal hayatla ilgili yorumlarında da sıklıkla Hz. Peygamber dönemine referansta buldukları görülür. İslam kültür ve medeniyetinin Batı medeniyeti ile kıyası bağlamında İslam öncesi dünya ve Araplar, İslamiyet'le Arapların medenî gelişimi, Hz. Peygamber'in tebliğ ve irşadı, her şartta tebliğe devam edişi, ashabın ona yardımları, Hz. Peygamber'in insanları eğitimi, dil öğrenmeye teşviki, bilgi kaynağı oluşu, ashabın ahlaka riayeti, ilk dönem hutbelerinin içerik ve özellikleri konuları işlenmiştir. İslam'ın akla verdiği önem, İslam şariatının genişliği, zamana göre ahkâmın değişmesi, ictihad tartışmaları sadedinde Hz. Peygamber dönemi saf itikadı, sorunların Hz. Peygamber'e danışılarak çözülmesi, Hz. Peygamber'in insanlara seviyelerine göre davranması, bazı hükümleri değiştirmesi, uygulamaması, Hz. Peygamber ve ashabın ictihadları ele alınmıştır. Medreselerin yeniden yapılanma süreci içerisinde, eğitim programları tartışmaları bağlamında sıkça görülmemekle birlikte İslam tarihinin önemine değinen yazarlar da olmuştur. Değişen din ve ahlâk anlayışına eleştiriler bağlamında, İslam'ın çalışmaya verdiği önem vurgulanıp ataletten kurtulma, bidatlerden sakınma ve öze

dönüş çağrısı yapılırken de pek çok bilgi zikredilmiştir. İslamiyet’le Arapların gelişimi, Hz. Peygamber’in tevhid mücadelesi ve kısa sürede Müslümanların sayılarının artması, savaşa izin verilme süreci, sebepleri, Hz. Peygamber dönemi savaşlar, savaş aletleri, Hz. Peygamber’in savaş hazırlığına iştiraki, Hz. Peygamber dönemi hutbeler, Hz. Peygamber’in çalışmayı, helal kazancı destekleyişi, ashabın çalıştıkları alanlar (ticaret, tarım), seferlerdeki gayretleri, dünya ve ahiret için çabaları, ashab arasındaki zenginler, Hz. Peygamber’in tevekkül anlayışı ve bu konuda bir bedeviye uyarısı, beden sağlığı, düzen ve tertip konusunda ashaba tavsiyeleri bunlar arasında sayılabilir.

Yazarların gündemlerini oluşturan konular arasında, Hz. Peygamber ve İslam dini hakkında batılı yazarların iddialarına reddiyeler, Hz. Peygamber’in nübüvvetinin delilleri de önemli bir yer tutar. Bu bağlamda, Hz. Peygamber’in peygamberlik öncesi yaşantısı, tebliği ve tevhid mücadelesi, şemali, nesebi, yetimliği, evliliği, ailesi, güvenilirliği, son peygamber oluşu, ümmiliği, güzel ahlâkı, örnekliliği, faziletleri, merhameti, zühd ve tevazuu, ashabın Hz. Peygamber’e muhabbetleri üzerinde durulmuştur. Hz. Peygamber’in hayatındaki mucizevî olaylar ve Nûr-ı Muhammedî meselesi de sıkça işlenen konulardandır. Dozy’nin Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabındaki iddialarına reddiyeler dışında Garanik meselesi, Zeyd-Zeyneb evliliği ve Hz. Peygamber’in Zeyneb’le evlenmesi konularındaki iddialar da yazarlar tarafından tarihi veriler kullanılarak cevaplandırılmıştır. Yine Kur’an’ın icazı, üslubu ve tahrifat iddialarına reddiyeler bağlamında İslam’ın indiği dönemde Arapların dil ve belagat seviyeleri, Hz. Peygamber’in ümmiliği, Hz. Peygamber dönemi âyetlerin tebliğ edilişi, yazılışı, Kur’an eğitimi, âyet nüzul sebepleri, nüzul öncesi/sırası/sonrasında yaşananlar (içkinin haram kılınma süreci, tesettürün emredilişi gibi), ashabdan meşhur kâfîlerin biyografileri gibi konularda bilgiler aktarılmıştır.

Yazarların makalelerinde siyer bilgilerini kullandıkları bağlamlar kadar malzemeyi kullanma konusundaki seçmeci tavırları da dikkat çekicidir. Belli tarihî rivayetler sıkça kullanılıp öne çıkarılırken pek çok bilginin hiç kullanılmadığı görülmüştür. Bu bakımdan, ikinci adım olarak dergide yer alan siyer malzemesinin kaynak tespiti ve malzemelerin kullanım amaçlarının da bu anlamda klasik kaynaklarla uygunluğunun karşılaştırılarak ortaya konması oldukça önemlidir. Ancak malzemenin hacmi, sürenin sınırlılığı buna engel olduğundan bu çalışmada bilgilerin tespitiyle yetinilmiştir.

KAYNAKÇA

- ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim (1989), “Ahmed Mâhir Efendi, Ballıklızâde”, *DİA*, İstanbul, II, 98.
- AHMAD, Feroz (1995), *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- AHMED Mâhir (1328), *Mu‘cizât-ı Kur’âniye*, Ahmed İhsan ve Şürekası Matbaacılık, İstanbul.
- AKARLI, Engin (1986), “II. Abdülhamid (1876-1909)”, *TCTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, V, 1292-1294.
- AKÇURA, Yusuf (1976), *Üç Tarz-ı Siyaset*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- ALBAYRAK, Sadık (1995), “Eşref Edip Fergan”, *DİA*, İstanbul, XI, 473-474.
- (2000), “İskilipli Mehmed Âtîf Efendi”, *DİA*, İstanbul, XXII, 583-584.
- (1980), *Son Devir Osmanlı Uleması*, Medrese Yayınları, İstanbul, II.
- AYDIN, M. Akif (2001), “Kânûn-ı Esâsî”, *DİA*, İstanbul, XXIV, 328-330.
- BEREKETZÂDE İsmail Hakkı (1331), *Necâib-i Kur’aniye*, Tevsi-i Tıbaat Matbaası, İstanbul.
- (1331), *Tefsîr-i Şerîf Envâr-ı Kur’ân*, Selânik Matbaası, İstanbul.
- BERKES, Niyazi (2008), *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- BİRİNCİ, Ali ve Tûba Çavdar (1997), “Halim Sabit Şibay”, *DİA*, İstanbul, XV, 336-337.
- BİRİNCİ, Ali (2001), “İzmirli, İsmail Hakkı”, *DİA*, İstanbul, XXIII, 530-533.
- (2010), *Tarihin Alacakaranlığında Meşâhir-i Meçhûleden Birkaç Zât-2*, Dergah Yayınları, İstanbul, s. 74-97.

- BOYRAZ, Abdurrahman (1995), *M. Şerefeddin Yalkaya ve Kelâmî Görüşleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- CEYHAN Abdullah (1991), *Sırat-ı Müstakîm ve Sebîlürreşad Mecmuaları Fihristi*, Dşyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- ÇAKAN, İsmail L. (1991), “Babanzâde Ahmed Naim”, *DİA*, İstanbul, IV, 375-376.
- ÇETİNKAYA, Bayram Ali (2003), *Türkiye'nin Modernleşmesi Sürecinde Şemseddin Günaltay*, Ankara.
- ÇOĞ, Mehmet (2004), *II. Meşrutiyet Dönemi İslâm Tarihçiliği (1908-1918)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.
- DEBUS, Esther (2009), *Sebilürreşad*, çev. Atilla Dirim, Libra Kitap, İstanbul.
- DEMİR, Ahmet İshak (2004), *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslam'a Bakışı*, Ensar Yayınları, İstanbul.
- EFE, Adem (2009), “Sebîlürreşâd”, *DİA*, İstanbul, XXXVI, 251-253.
- ERDOĞDU, Ali (2009), “Seydişehir”, *DİA*, İstanbul, XXXVII, 25-27.
- EŞREF Edib (1960), *Mehmed Âkif Hayatı, Eserleri ve Yetmiş Muharririn Yazıları*, I, Sebilürreşad Neşriyatı, İstanbul.
- GÖKÇE, Ferhat (2004), *Şa'rânî ve Hadisleri Değerlendirmede Mizan Yöntemi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.
- GÜLSOY, Ufuk (1999), “İslahat Fermanı”, *DİA*, İstanbul, XIX, 185-190.
- GÜNDÜZ, Mustafa (2007), *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları*, Lotus Yayınları, Ankara.
- GÜNGÖR, Zülfikar (1994), *Tahiru'l-Mevlevi (Olgun) Hayatı, Eserleri ve Dinî Edebiyatla İlgili Şiirleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara.

- GÜNYOL, Vedat (1983), “Batılılaşma”, *CDTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, I, 255-259.
- HALİM Sabit (1329), *Ulema ve Talebe-i Ulûm Efendilere Islah-ı Medaris Münasebetiyle*, İstanbul.
- HANİOĞLU, M. Şükrü (1986), “Batıcılık”, *TCTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, V, 1382-1388.
- (1992), “Batılılaşma”, *DİA*, İstanbul, V, 148-152.
- (1985), *Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- (1986), “Osmanlılık”, *TCTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, V, 1389-1393.
- (1986), “Türkçülük”, *TCTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, V, 1394-1399.
- HANSU, Hüseyin (2007), *Secdede Biten Bir Ömür Babanzâde Ahmed Naim*, Kaynak Yayınları, İstanbul.
- İŞCAN, Mehmet Zeki (1998), *Muhammed Abduh’un Dinî ve Siyasî Görüşleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KAHRAMAN, Âlim (2010), “Tâhirülmavlevî”, *DİA*, İstanbul, XXXIX, 407-409.
- KAPLAN, Hayri (2010), “Şa‘rânî”, *DİA*, İstanbul, XXXVIII, 347-350.
- KARA, İsmail ve M. Ertuğrul Düzdağ (1998), “Sırat-ı müstakim”, *Türk Dili Ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yayınları, İstanbul, VIII, 6-9.
- KARA, İsmail (2003), *Din ile Modernleşme Arasında Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- (2001), *İslâmcuların Siyasî Görüşleri*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- (1997), *Türkiye’de İslamcılık Düşüncesi, Metinler, Kişiler*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, I, II, III.
- KARA, Mustafa (1998), “Hocazâde Ahmed Hilmi”, *DİA*, İstanbul, XVIII, 207.

- KARACA, Ali (1991), “Azımlâdeler”, *DİA*, İstanbul, IV, 350.
- KARAL, E. Ziya (1962, 1996), *Osmanlı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, c. VIII-IX.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali (1985), “Osmanlı Batılılaşması”, *TCTA*, , İletişim Yayınları, İstanbul, I, 147-152.
- KOCA, Ferhat (2006), “Musâ Kâzım Efendi”, *DİA*, İstanbul, XXXI, 221-222.
- (2002), *Şeyhülislâm Musa Kâzım Efendi'nin Hayatı ve Fetvâları*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- KOÇAK Cemil (1986), “Abdülaziz (1861-1876)”, *TCTA*, , İletişim Yayınları, İstanbul, V, 1290.
- (1986), “Abdülmeçid (1839-1861)”, *TCTA*, , İletişim Yayınları, İstanbul, V, 1288-1289.
- (1986), “II. Mahmud (1808-1839)”, *TCTA*, , İletişim Yayınları, İstanbul, V, 1286-1287.
- (1986), “V. Murad (1876)”, *TCTA*, , İletişim Yayınları, İstanbul, V, 1291.
- KURAN, Ercüment (1997), *Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- KURNAZ, Cemal ve Mustafa Tatcı (1999), “Hüseyin Vassâf”, *DİA*, İstanbul, XIX, 18-19.
- KÜÇÜK, Cevdet (1988), “Abdülhamid II”, *DİA*, İstanbul, I, 216-224.
- LEWİS, Bernard (1984), *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- MANASTIRLI İsmail Hakkı (1329), *Hak ve Hakikat*, Sırât-ı Müstakîm Matbaası, İstanbul.

- (1324), *Mevaiz*, Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî, İstanbul.
- MARDİN, Şerif (1983), “Baticılık”, *CDTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, I, 245-250.
- (2011), *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- MERTOĞLU, M. Suat (2008), *Sırat-ı Müstakim Mecmuası: Açıklamalı Fihrist ve Dizin*, Klasik Yayınları, İstanbul.
- MERTOĞLU, Suvat (2001), *Osmanlı’da II. Meşrutiyet Sonrası Modern Tefsir Anlayışı (Sırat-ı Müstakim/Sebilürreşad Örneği: 1908-1914)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul.
- OKAY, M. Orhan (2003), M. Ertuğrul Düздаğ, “Mehmed Âkif Ersoy”, *DİA*, Ankara, XXVIII, 432-439.
- OKUYAN, Mehmet (1992), “Bereketzâde İsmail Hakkı”, *DİA*, İstanbul, V, 490-491.
- ORTAYLI, İlber (1985), “Osmanlı Devleti ve Meşrutiyet”, *TCTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, IV, 953-960.
- ÖZCAN, Azmi (2001), “İslâmcılık”, *DİA*, İstanbul, XXIII, 62-65.
- (2001), “İttihâd-ı İslâm”, *DİA*, İstanbul, XXIII, 470-475.
- (2005), “Milliyetçilik”, *DİA*, İstanbul, XXX, 84-87.
- (2007), “Osmanlıcılık”, *DİA*, İstanbul, XXXIII, 485-487.
- ÖZCAN, Tahsin (2007), “Pîrîzâde Mehmed Sâhib Efendi”, *DİA*, İstanbul, XXXIV, 290-291.
- ÖZERVARLI, M. Sait (2005), “Muhammed Abduh”, *DİA*, İstanbul, XXX, 482-487.
- (2008), “Reşîd Rızâ” *DİA*, İstanbul, XXXV, 14-18.
- SAFA, Peyami (2006), *Türk İnkılâbına Bakışlar*, Ötüken Yayınları, İstanbul.

Sırât-ı Müstakîm Mecmuası (SM), I-VII / 1-182 (30 Receb 1326/11 Ağustos 1324-11 R. Evvel 1330/16 Şubat 1327).

ŞAHİN, Kâmil (1996), “Günaltay, Mehmed Şemseddin”, *DİA*, İstanbul, XIV, 286-288.

TAHİRÜ’L-MEVLEVÎ (Olgun) (1990), *Matbuat Alemindeki Hayatım ve İstiklal Mahkemeleri*, haz. Sadık Albayrak, Nehir Yayınları, İstanbul.

TİMUR, Taner (1985), “Osmanlı ve Batılılaşma”, *TCTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, I, 139-146.

TOPRAK, Zafer (1985), “II. Meşrutiyet’te Fikir Dergileri”, *TCTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, I, 126-132.

TUNAYA, Tarık Zafer (1983), “Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar”, *CDTA*, İletişim Yayınları, İstanbul, I, 238-239.

----- (2007), *İslamcılık Akımı*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

----- (2009), *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938), Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

----- (2010), *Türkiye’nin Siyasî Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

TÜRKOĞLU, İsmail (1997), *Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

TÜRKÖNE, Mümtaz’er (2001), “İslâmıcılık”, *DİA*, İstanbul, XXIII, 60-62.

----- (2003), *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, Lotus Yayınları, Ankara.

UZUN, Mustafa (1988), “Abdürreşid İbrahim”, *DİA*, İstanbul, I, 295-297.

ÜLKEN, Hilmi Ziya (2005), *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.

YAVUZ, Salih Sabri (2003), “Manastırlı İsmail Hakkı”, *DİA*, Ankara, XXVII, 563-564.

YAVUZ, Yusuf Şevki (1999), “Ferîd Vecdî”, *DİA*, İstanbul, XII, 393-395.

YİĞİTOĞLU, Osman (2005), *Bereketzâde İsmail Hakkı (1851-1918) ve Anılarına Göre Son Dönem Osmanlı Toplumunu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri.

EKLER

EK 1: *Sirât-ı Müstakîm Mecmuası*'ndaki makalelerinde Hz. Peygamber dönemine ait bilgi kullanan yazarlar tablosu.

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Abdürreşid İbrahim	Ahval-i Müslimin ve Ulema Hakkında	4	88	Tebliğ'in ilk dönemi yaşanan eziyet ve sıkıntılar Mekke'den çıkış Hz. Peygamber devrinde Kâbe işleri ve görevlileri	Ulemanın ataletten kurtulması gerekliliği, Batı medeniyetiyle mücadele, ilmin gelişmesini sağlama, bu sıkıntıları Hz. Peygamber'i örnek alarak aşma Dönemin memur ve emeklilerinin konumunun meşruiyeti
Ahmed Mâhir	Mucizat-ı Kur'aniye	1	5	Evs-Hazrec arasındaki düşmanlığın İslam'ı kabulleriyle ortadan kalkması	İstibdad rejiminin insanları birbirinden ayırması, Meşrutiyet idaresinin bunu kaldırabilecek olması
Ali Haydar Emin	Delail-i Meşveret	1	2	Hz. Peygamber'in istişaresi İlk dönem devlet idaresinde müşavere	Meşveretin dinen meşruiyeti, istibdadın kötülüğü
Ali Suad	Mevlidü'n-Nebî Aleyhi's-Salâtü ve's-Selâm	2	32	Hz. Peygamber'in doğum tarihi, tebliği ile Arapları değiştirdiği, medeni bir ümmet oluşturduğu	Mevlid Kandili münasebetiyle
Ali Vefa el-Bağdadî	el-Uhuvvetü'd-Dîniyye	5	115	Hz. Peygamber'in, Mekke'den Medine'ye hicret edildiğinde, ensar ve muhaciri -sınıfına bakmaksızın- kardeş ilan ettiği	Müminlerin kardeşliği, din kardeşleri arasındaki hukuk, uhuvvetin farziyeti
Ali Vefa el-Bağdadî	İnne fi zâlike le- zikrâ li-men kâne lehû kalbun ev elka's-sem'a ve huve şehîd	5	118	Cahiliye döneminde birbirine düşman olan Arapların İslam'ın emriyle birliği tesis ettikleri Hz. Peygamber'in, ashab toplandığında, cemaatle namaz kıldığı, ardından onlara inanç esaslarını anlattığı, Kur'an'ı öğrettiği, onun hükümlerini tebliğ ettiği Hz. Peygamber'in, bir şey yapmak istediğinde, cemaatle namaz kıldıktan sonra, ashabla o konuda istişare ettiği, ümmetine de istişareyi tavsiye ettiği	İslam'da cemaatin -dinî, siyasi birliğin- ve şûrânın önemi
Ali Vefa el-Bağdadî	Vâcibâtü teâvünü'l-Müslimîn bi'n-nisbeti li-ba'zihim	7	170	Huzeyfe ve amcasının oğlunun Yermük Savaşı'nda birbirlerine su verme konusundaki gayretleri, her yaralının, suyu kendi almayarak sesini duyduğu diğer yaralıya gönderdiği Hz. Peygamber'in Medine'de ensar ve muhaciri kardeş kılmasından sonra, birbirleriyle kardeş kılınan Abdurrahman b. Avf ile Sa'd b. Rebî'in birbirlerine ikram ve teşekkürleri	Trablusgarb Harbi nedeniyle, Müslümanların birbirlerine yardım etmeleri gerekliliği -uhuvvet-i dîniyye-
Azmzade Refik Bey (müt. M. Akif)	Müslümanlıkta Ferdin Hakimiyeti İle Cemaatin Hakimiyeti [1]	4	82	Ashabın cemaatle hüküm vermeyi, istişareyi tercih ettikleri	Cemaatin ictihadının (şura) üstünlüğü
Azmzade Refik Bey (müt. M. Akif)	Müslümanlıkta Ferdin Hakimiyeti İle Cemaatin Hakimiyeti [2]	4	83	Hz. Peygamber'in savaşlarda hırsızlık için el kesme cezasını uygulamayı Halid b. Velid'i Benî Cüzeyme'ye harbe gidişi sebebiyle sorgulamaması	Fıkıh tarihi, ahkâmın değişmesi, Mecelle'nin İslami hükümlere uygun oluşu
Babanzâde Ahmed Naim	İlm-i Tevhidin Tarifi, Suret-i Tedvini, Gayeti	1	4	İlk dönem, ashabın itikadî ve ilmî konularda, bizzat Hz. Peygamber'den öğrendikleri bilgilerle hareket ettikleri, Kur'an ve Sünneti kayıt altına aldıkları	İslam'ın akla verdiği önem Kelam ilminin gelişimi

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Babanzâde Ahmed Naim	Akide-i Ehl-i Sünnetin Mücmelen Beyanı	1	7	Hz. Peygamber'in; ismi, nesebi, ümmiliği peygamberliği boyunca tebliğ görevini yerine getirdiği -Veda Haccındaki hutbesi-	Ehl-i Sünnet'in temel akidelerinden Hz. Muhammed'in peygamberliğine iman
Babanzâde Ahmed Naim	İlm-i Tarih, Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye'yi Cenab-ı Peygamber'in Siret-i Neş'et ve Zuhuruyla İspat Eder [1]	1	10	İslam'ın doğuşu sırasında, dünyada hakim olan medeniyetler, Arapların içinde bulunduğu dinî, ahlakî bozulma, kabileler arasındaki sorunlar, kavmiyetçilik	İslam'ın kısa zamanda bütün dünyaya yayılmasına zemin oluşturan sebepler, vahyin geldiği tarihî, toplumsal şartlar
Babanzâde Ahmed Naim	Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye'nin Tarihen Sübutu [2]	1	11	Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi yaşantısı	İslam'ın kısa zamanda bütün dünyaya yayılmasına zemin oluşturan sebepler, vahyin geldiği tarihî, toplumsal şartlar
Babanzâde Ahmed Naim	Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye'nin Tarihen Sübutu [3]	1	15	Fil Hadisesi Kureyş Kabilesi, Abdülmuttalib Hz. Muhammed'in peygamberlikle görevlendiriliş sebepleri Tebliğ'in ilk zamanlarında, Kureyş'in Hz. Peygamber'e karşı zulümleri	İslam'ın kısa zamanda bütün dünyaya yayılmasına zemin oluşturan sebepler, vahyin geldiği tarihî, toplumsal şartlar
Babanzâde Ahmed Naim	Sıdk-ı Nübüvvet-i Muhammediye'nin Tarihen Sübutu [4]	1	19	Hz. Peygamber'in; geldiği ortam çevresinden farklı olarak taşıdığı hasletler peygamberliğinin delilleri	İslam'ın kısa zamanda bütün dünyaya yayılmasına zemin oluşturan sebepler, vahyin geldiği tarihî, toplumsal şartlar, nübüvvetin gerekliliğinin dinen ve aklen ispatı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [5]	1	7	Hz. Peygamber'in, İmrü'ü'l-Kays, Abdân el-Hadramî arasındaki meseleyi halli Aralarındaki meseleyi Hz. Peygamber'e taşıyan iki kişinin, Hz. Peygamber'in onlar gibi insan olduğunu, hükmünde yanılabilceğini hatırlattığı, bundan etkilenerek davalıların haklarını birbirlerine verdikleri	2/188 âyetinin tefsiri -sirkat, hak yeme-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [7]	1	9	Hz. Peygamber'in, ailesi için, belirli bir süreliğine, bir Yahudiden -Ebû Şahm-, yirmi ölçek karşılığı aldığı zırhı, Medine'deyken rehlin ettiği	2/284 âyetinin tefsiri -borcun kaydedilmesi, rehlin alma-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [8]	1	10	Evs ve Hazrec arasındaki düşmanlığın İslam'la son buluşu	3/103 âyetinin tefsiri, Osmanlı'da oluşan milliyetçi grupların zararları
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [10]	1	13	Hz. Peygamber'in, huzuruna gelen bir bedeviye, devesini bağlayıp sonra Allah'a tevekkül etmesi uyarısı Hz. Peygamber'e ümmete örnekliği sebebiyle, ashabla istişarede bulunmazsa kırılma ihtimallerine binaen istişarenin emredildiği, Hz. Peygamber ve ashabının işlerinde istişareyi kullandıkları	1/159 âyetinin tefsiri -tevekkül, istişare-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [11]	1	14	Hz. Peygamber'in, geceyi ibadetle geçirdiği, Allah'ın yaratışında insanlar için ibretler olduğu âyetinin inişi ardından, gece boyu, hamd ü senada bulunup ağladığı	3/190-191 âyetlerinin tefsiri -tefekkür, ibadet-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [12]	1	15	Abdullah b. Selam ve çevresinde bulunan, Hıristiyanlıktan İslam'a geçmiş kimseler Hz. Peygamber döneminde Müslüman olan Ashame adlı Necaşi'nin vefatının, Cebrail tarafından, Hz. Peygamber'e bildirildiği, Hz. Peygamber'in onun için cenaze namazı kıldığı, münafıkların bu konuda yaydıkları söylentiler	3/199 âyetinin tefsiri -övülen ehl-i kitab-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [13]	1	16	Mekke Fethedildiği gün, Kabe kilitdarlığı ve sidane görevini yerine getiren Osman b. Talha'nın, kapıyı kilitleyip anahtarı Hz. Peygamber'e vermekten kaçınması üzerine, Hz. Ali'nin anahtarı onun elinden zorla alıp kapıyı açtığı, Kabe'de namazın ardından, âyet nüzulü üzerine, Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye, anahtarı Osman'a verip ondan özür dilemesini emrettiği, Hz. Ali'nin bu tavrı karşısında, Osman'ın Müslüman olduğu ve sidane görevinin ailesine verildiği	4/58 âyetinin tefsiri -emaneti ehline verme-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [14]	1	17	Hz. Peygamber'in vefatının ardından, Müslümanların ilk olarak imam tayin ettikleri, cenaze ve defin merasimini bundan sonra belirledikleri	4/59 âyetinin tefsiri -ulu'l-emre itaat-, imam tayini
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [15]	1	18	Hz. Peygamber'in, temizliği için yanında bulundurduğu aletler, güzel koku kullandığı Hz. Peygamber'in, tebliği süresince, Uhud'da yüzünün yaralanması, dişini kaybetmesi gibi pek çok zorluk ve eziyete maruz kalmasına rağmen görevini yerine getirmekten vazgeçmediği, Allah'ın vaadiyle, canının koruma altına alındığı, bunun üzerine, evinin etrafında bulunan muhafızlardan dağılmalarını istediği	5/6, 67 âyetlerinin tefsiri -temizlik, tebliğ-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [16]	1	19	Hz. Ömer ve Muaz b. Cebel'in, bir grup sahabi ile birlikte, Hz. Peygamber'den içki ve kumara dair bir şey söylemesini istemeleri üzerine, bunların kötülüğünden bahseden âyetin indiği Abdurrahman b. Avf'ın düzenlediği bir davetin ardından, sarhoşken kılınan namazda Kafirun Sûresinin yanlış okunması üzerine, içkiliyken namaza yaklaşmamanın emredildiği Attab b. Malik'in içkili davetinde, ensarı hicveden şiir okuması sebebiyle Sa'd'ın, ensardan bir kişi tarafından yaralanması, durumu Hz. Peygamber'e şikayeti, bu sırada yanlarında bulunan Hz. Ömer'in, Allah'tan içki konusunda beyanda bulunması niyazının ardından, içkinin haram kıldığı âyetin nazil olduğu	5/90 âyetinin tefsiri -içkinin haram kılınma süreci-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [17]	1	20	Cahiliye dönemi, Kabe'nin çıplak tavaf edilmesi âdetinin İslam'la kaldırıldığı Benî Âmir kabilesinin, hac esnasında yalnız ölmeyecek kadar yemek yiyerek kaçındıkları, Müslümanların da böyle davranmaya çalışması üzerine, israftan kaçınmak kaydıyla, yiyip içebilme emrinin geldiği Hz. Peygamber'e Acem Meliklerinden biri tarafından gönderilen doktorun tedaviye ihtiyaç duyan kimseye rastlamaması karşısında, Hz. Peygamber'in, acıkmadıkça bir şey yemedikleri ve doymadan yemeyi bıraktıkları için hasta olmadıkları cevabı	7/31-33 âyetlerinin tefsiri -mescide güzel elbiselerle gitme, israftan kaçınma-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [18]	1	21	Hz. Peygamber döneminde savaşa izin verilme süreci	8/60-61 âyetlerinin tefsiri -savaş ahlakı, kuvvet hazırlama-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [21]	1	24	Hz. Peygamber'in Şeyban b. Sa'lebe kabilesine tebliği, onlardan Kureyş'e karşı yardım isteği	6/90 âyetinin tefsiri -adalet, yardım ve iyilikte bulunma, ticaret ve kazancın önemi-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [22]	1	25	Hz. Peygamber'in, babasını şikayet eden ve ondan malını esirgeyen şahsa, malının ve kendisinin babasına ait olduğunu hatırlatması	17/23-24 âyetlerinin tefsiri -anne-babaya ihsan-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [23]	1	26	Hz. Peygamber'in ruh hakkındaki sorulara, onun Allah'ın emrinde olduğu, hakkında çok az bilgi verildiği cevabını verdiği Yahudilerin Kureyş'ten Hz. Peygamber'e ruh, zülkarneyn ve ashab-ı kehfî sormaları, bazısına cevap verip bazısı hakkında susmasının, peygamber olduğunu göstereceği yönündeki telkinleri Hz. Peygamber'in, ibadetlerini insanların bilmesinden hoşlandığını söyleyen Cüdeb'e, bunun gizli şirk olduğunu belirtmesi	17/85, 18/109-110 âyetlerinin tefsiri -ruhun mahiyeti, ihlasla ibadet, riyadan kaçınma-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [26]	2	29	İnsanın yaratılışındaki hikmetlerle ilgili âyet nazil olduğunda, Hz. Peygamber'in, vahiy katiplerinden Abdullah b. Serh'e yazdığı, yazım sırasında, Hz. Peygamber söylemeden âyetin devamını tahmin eden Abdullah'ın, kendisine de vahiy geldiği şüphesiyle irtidat ettiği ve Mekke'ye döndüğü, daha sonra, Mekke Fethi sırasında tekrar Müslüman olduğu Hz. Ömer'in de aynı âyeti tahmin ettiği ve bu tevafukla öğüdüğü	23/12-14 âyetlerinin tefsiri -insanın yaratılışı- (âyetin yazımı sırasında yaşanan hadise)
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [27]	2	30	Hz. Peygamber'in, Akif b. Halid'e evlenmesi yönünde tavsiyesi	24/32 âyetinin tefsiri -evlilik-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [29]	2	32	Benî Mustalık kabilesinden zekat toplamaya giden Velid b. Ukbe'nin, onu karşılayan kalabalığı görünce, cahiliye döneminden kalma kan davaları sebebiyle, kendisine saldırmak için toplandıkları endişesine kapılarak geri döndüğü ve Hz. Peygamber'e, kabilenin dinden döndüğünü, silahla üzerine geldiklerini ve zekat emrine muhalefet ettiklerini söylediği, bunun üzerine, durumu yerinde görmek için Hz. Peygamber tarafından gönderilen Halid b. Velid'in, kabilenin İslam üzere olduğunu tespitle zekatlarını alarak geri döndüğü	49/6 âyetinin tefsiri -fasıkın getirdiği haberin doğruluğunu araştırma, ittihad-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [30]	2	33	Hz. Peygamber'in, ihtiyaç sahibi bazı kimseleri, seferlerde durumu iyi olan iki kişinin hizmetine vermesi âdeti, Hz. Selman'ın da bazı seferlerde bu şekilde hizmette bulunduğu Hz. Peygamber'in, Selman ve Usame hakkında gıybet eden iki kişiyi uyarması	49/12 âyetinin tefsiri -gıybet, teccüss-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [31]	2	34	Hz. Peygamber'in zenci bir köleye teveccühü, ihtimamı	49/13 âyetinin tefsiri -insanların eşitliği, nesebin üstünlük sebebi olmadığı-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Necâib-i Kur'âniye [36]	2	39	Cahiliye dönemi âdetleri: mev'ude adeti, kız çocuklarının diri diri gömülmeleri; helvadan yapılan puta tapma Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiğinde, halkın ölçü konusunda adaletli olmadıkları, âyetin inişiyile davranışlarını düzelttikleri	81/8-9, 83/1-6 âyetlerinin tefsiri -cahiliye âdetleri, ölçü ve tartıda adalet-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [1]	2	51	İsrâ ve miraç hadisesi, Hz. Peygamber'e övgüler	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [3]	3	55	Hz. Peygamber'in nesebinin saflığı, Nûr-ı Muhammedî	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [6]	3	58	Hz. Peygamber'in gece mi gündüz mü doğduğu konusundaki ihtilaf, tercih edilen görüşün fecirden sonra dünyaya geldiği yönünde olduğu Onun doğduğu gece gerçekleştiği rivayet edilen mucizeler	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [7]	3	61	Hz. Peygamber'in doğduğu gece ateşe tapanların bütün ateşlerinin sönmesi mucizesi Hz. Âmine'ye verilen annelik gücü ve fazileti	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [8]	3	62	Hz. Âmine'nin nesebi, ona övgüler Hz. Peygamber'in doğumunda bulunan Hz. Şifa'nın doğum anında yaşadığı mucizeler	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [9]	3	64	Hz. Peygamber'in, doğduğunda gök yüzüne baktığı, Hz. Âmine'den ayrılan bir nurun onun başını göğe kaldırdığı rivayeti	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [10]	3	68	Hz. Peygamber'in doğumu, babasının vefatı, Mekke'de âdet olduğu üzere, sütanneye -Hz. Halime- verilmesi Hz. Peygamber'in güzel tevafuklardan hoşlandığı, kuyu temizleme işi için Naciye isimli kişiyi tercih etmesi örneği	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [11]	3	70	Hz. Halime'nin, Hz. Peygamber'i emzirmeye başlamasıyla evinin bereketlenişi	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [12]	3	73	Hz. Halime'nin, Hz. Peygamber'i emzirmeye başlamasıyla evinin bereketlenişi	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [13]	3	74	Hz. Halime'nin, Hz. Peygamber'i emzirmeye başlamasıyla evinin bereketlenişi	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [14]	3	77	Şakk-ı sadr hadisesi Hz. Halime'nin Hz. Peygamber'i dedesine teslimi	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Menâkıb-ı Seniyye [15]	4	85	Hz. Halime'nin anlatımıyla şakk-ı sadr hadisesi Şakk-ı sadrın dört kez gerçekleştiği: süt emme döneminde, on yaşında iken, Hira Dağında ilk vahiy geldiği zaman, İsra gecesinde	Bûsîrî'nin "el-Kasîdetü'l-Hemziyye" adlı eserinin tercüme ve izahı
Bereketzâde İsmail Hakkı	Envâr-ı Kur'ân [1]	4	87	İslam'ın ilk döneminde, Müslümanların Arap dili konusundaki seviyeleri sebebiyle Kur'ân'ın belagatini, üslubundaki incelikleri fark edebildikleri	Kur'ân'ın eşsiz üslup ve belagati (Tefsir ilminin gelişim tarihi)
Bereketzâde İsmail Hakkı	Envâr-ı Kur'ân [3]	4	90	Kur'ân'ın, dönemin Araplarının anlayacağı şekilde indiği, âyetlerin batınını ve inceliklerini Hz. Peygamber'in açıkladığı, ilk Müslümanların, anlaşılmayan noktaları Hz. Peygamber'e sorarak öğrendikleri	Kur'ân'ı anlama konusunda tefsire duyulan ihtiyaç
Bereketzâde İsmail Hakkı	Envâr-ı Kur'ân [16]	5	106	Münafıklardan İbn Selül'ün, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'yi selamlaması ve onlara övgüde bulunduğu, Hz. Ali'nin münafıklık yapmama uyarısı karşısında da imanlarının onların imanı gibi olduğu yanıtını verdiği	2/11-16 âyetlerinin tefsiri -münafıkların Müminlere iki yüzlü tavırları-
Bereketzâde İsmail Hakkı	Envâr-ı Kur'ân [29]	6	143	Hz. Peygamber döneminde, Yahudilerin dinin özünden uzaklaştıkları, Tevrat'ı anlamadan okudukları, onda geleceği müjdelenen Hz. Peygamber'e inanmadıkları, onun peygamberliğiyle ilgili bilgileri tahrif ettikleri, Tevrat'ı hakıyla okuyup emirlerini yerine getirenlerinin Hz. Peygamber'in getirdiğine iman ettikleri	2/43-46 âyetlerinin tefsiri -Hz. Peygamber dönemi Yahudilerin dini inanç ve yaşantıları-
Eyüb Sabri	Garanik Meselesi	4	87	Garânik ile ilgili tartışmalar	D. Dozy'nin bu konudaki iddialarının zikri ve SM'den iddialara cevap beklentisi
SM	Cevap	4	87	Garânik ile ilgili tartışmalar	Dr. Dozy'nin iddialarının tarihi, edebî tutarsızlığı (klasik kaynaklardan deliller)
Halim Sabit	Hutbelere Dair [2]	1	10	İlk dönem hutbelerinin cahiliye dönemi hutbelerinden farklılıkları Hz. Peygamber'in hitab edişi, hutbelerinin içeriği, özel tavrıyla, bir amaç gözeterek vaaz ettiği, ashabın onun hutbelerinden etkilendiği	Hutbelerin tarihi, Hz. Peygamber dönemi sonrası, zaman içerisinde değişimi, içeriğinin nasıl olması gerektiği

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Halim Sabit	Hutbelere Dair [3]	1	12	Hz. Peygamber'in hutbe sünnetleri; hutbe irad ediş şekli hutbe için özel kıyafet kullanmadığı, her zamanki kıyafetleriyle, temizlik ve düzenine dikkat ederek hutbe verdiği hutbede, güne uygun konuların yanı sıra inanç esasları hakkında bilgiler verdiği ashabdan, minbere yaklaşp dikkatlice dinlemelerini istediğı	Hutbelerin asıl maksadı unutulmadan, Hz. Peygamber dönemi özelliklerine geri dönmek,bidatlerden kaçınmak gerektiğı
Halim Sabit	Hutbelere Dair [4]	1	13	Hz. Peygamber'in hutbelerinin anlaşılır olduğı Kureyş dışındaki kabilelere kendi lehçeleriyle konuştuğı	Hz. Peygamber döneminden sonra, hutbelerin asıl amacından uzaklaşarak taklide dönüştüğü, sünnetin unutulduğı, İslam alimlerinin hutbeleri asıl hallerine döndürme konusunda gayret göstermeleri gerektiğı
Halim Sabit	İslamiyet'te Ruhaniyet-Cismaniyet Var mı?	1	23	Hz. Peygamber dönemi iman edenler arasında sınıfsal bir farkın olmadığı, kimse için özel bir tabir kullanılmadığı Ashab-ı suffanın ashabın ruhanileri değil o dönemin talebeleri oldukları	İslam'da ruhban sınıfının olmadığı, eşitliğin temel ilke olduğı
Halim Sabit	İctihada Dair	3	58	Hz. Peygamber'in ictihadlarıyla ashaba rehberlik ettiğı, kıyası da kullandığı Hz. Peygamber döneminde ashabın ictihadları, Hz. Peygamber'in bu konudaki destekleyici tavrı; Hz. Muaz'ın Yemen'e elçi gönderilişi öncesi, Hz. Peygamber onun ictihad konusundaki görüşüne memnuniyeti Hz. Ali'nin Yemen'de bulunduğı sırada, ictihadiyla çözdüğü dava	İctihada duyulan ihtiyaç, fıkıh ilminin gelişim tarihi
Halim Sabit	İslah-ı Medaris Münasebetiyle	5	124	Hz. Peygamber'in tebliğ gayreti, insanları eğitimi, örneklığı Ashabın tebliğ konusunda Hz. Peygamber'e yardımları	Medreselerin oluşum ve gelişim süreçleri, eğitimin ilk dönem Hz. Peygamber'in bulunduğı beldede merkezlendiğı
Halim Sabit	Mecelle Cemiyeti Hakkında Bir Muhtıra-i Âcizâne	2	33	Hz. Peygamber'in şartlar gereğı bazı hükümleri değiştirdiğı, uygulamadığı; Mekke Fethi sonrası, Kâbe'yi, zarara sebep olmamak için Hz. İbrahim'in bina ettiğı şekle döndürmeyişi ashaba, kendilerine kötü davranan yöneticilerine sabırla itaat tavsiyesi savaş esnasında, hırsızlar için el kesme cezasını kaldırması örnekleri Ashabın önde gelenlerinin de onun bu uygulamasını devam ettirdikleri (Hz. Ömer örneğı)	Zamanın değişmesiyle hükümlerin de değişeceği, yeni ictihadlara duyulan ihtiyaç, (Mecelle Cemiyeti üyelerinin vasıfları)

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Hocazâde Ahmed Hilmi	Ravzatü'l-Kurrâ [3]	6	149	Hz. Peygamber'in şemali (hilye) Hz. Ebû Bekir'in; nesebi fiziki özellikleri Hz. Peygamber'e refakati; Miraç, hicret, Bedir, Hudeybiye, Hz. Peygamber'in vefatı olaylarında rolü, metaneti, desteği...	Meşhur karilerin biyografi ve menkıbeleri, kıraat ilmindeki konuları
Hocazâde Ahmed Hilmi	Ravzatü'l-Kurrâ [4]	6	150	Hz. Ömer; güçlü karakteri, cesareti, Kureyş'te konumu Müslüman oluşu ve Kabe'de ilk aleni namazı Hz. Peygamber'in ona -isabetli görüşleri dolayısıyla- övgüsü	Meşhur karilerin biyografi ve menkıbeleri, kıraat ilmindeki konuları
Hocazâde Ahmed Hilmi	Ravzatü'l-Kurrâ [5]	6	151	Hz Osman; künyesi, lakabı, doğumu, Müslüman oluşu, Habeşistan'a hicreti, faziletleri	Meşhur karilerin biyografi ve menkıbeleri, kıraat ilmindeki konuları
Hocazâde Ahmed Hilmi	Ravzatü'l-Kurrâ [6]	6	154	Hz. Ali; künyesi, lakapları, vasıfları, Hz. Fatıma ile evliliği, gazvelerde sancaktarlığı, Medine'ye hicreti, Tebuk zamanı Hz. Peygamber'e vekaleti	Meşhur karilerin biyografi ve menkıbeleri, kıraat ilmindeki konuları
Hocazâde Ahmed Hilmi	Ravzatü'l-Kurrâ [7]	7	157	Hz. Hüseyin (bebekliğinde Hz. Peygamber'in kucağına verilışı rivayeti) Abdullah b. Mesud; Kur'an'ı açıktan ilk okuyan kişi olduğu, hicreti, katıldığı gazveler	Meşhur karilerin biyografi ve menkıbeleri, kıraat ilmindeki konuları
Hocazâde Ahmed Hilmi	Ravzatü'l-Kurrâ [8]	7	160	Ebû Musa el-Eş'arî; Hicretten önce Müslüman oluşu, Hayber sonrası bütün hadiselerde bulunduğu	Meşhur karilerin biyografi ve menkıbeleri, kıraat ilmindeki konuları
Hocazâde Ahmed Hilmi	Ravzatü'l-Kurrâ [9]	7	161	Übey b. Ka'b; vahiy katipliği, Akabe ve Bedir'de bulunduğu	Meşhur karilerin biyografi ve menkıbeleri, kıraat ilmindeki konuları
Hocazâde Ahmed Hilmi	Ravzatü'l-Kurrâ [10]	7	165	Ebû Hureyre; Hayber senesi Müslüman olduğu, Hayber Gazvesinde bulunduğu, ardından ashab-ı suffaya katıldığı	Meşhur karilerin biyografi ve menkıbeleri, kıraat ilmindeki konuları
Hüseyin Hüsamüddin	İslamın Suret-i İntişarıyla Bid'atler	7	159	İslamın ortaya çıkış süreci -genel-, İslam'a geçişler, karşılaşılan zorluklar	İslam'ın baskıyla yayıldığı iddialarına reddiye
Hüseyin Vassaf	Tulu'-i Nur-i Hüda	4	81	Hz. Peygamber'in doğumu öncesi-sonrası yaşanan mucizevi durumlar	Mevlid Kandili münasebetiyle
Hüseyin Vassaf	Şehr-i Receb'in İlk Cuma Gecesi	4	96	Hz. Peygamber'in anne-babasının evliliği Nûr-ı Muhammedî	Regaib Kandili münasebetiyle
Hüseyin Vassaf	Miraç-ı Şerif Münasebetiyle	4	100	Miraç	Miraç Kandili münasebetiyle
Hüseyin Vassaf	Hicaz Valisi Bey'e Açık Mektup	5	111	Hz. Peygamber'in yöneticiliği	Hac dönemi, bölgede yaşanan sorunları Hilafet makamının çözmesi ricası
İşık	Bayrak (İşık'tan Bir Sahife)	3	70	Hz. Cafer'in, kumandan olduğu bir muharebede, elinde bayrakla hücum ederken, ellerinin kesilmesine rağmen bayrağı bırakmadığı, nihayet onun altında şehit olduğu	Bayrağın önemi, kutsallığı
İbrahim Besim	Sırât-ı Müstakîm Ceride-i Muteberesi İdare-i Aliyyesine...	5	110	Hz. Peygamber dönemi hutbelerin içerikleri Hz. Peygamber'in secili konuşmayı kınayışı -rivayetler-	Dönemi hutbelerinin üslup ve içeriklerine eleştiri

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
İskilipli Mehmed Atif	Nazar-ı Şeriatta Kuvve-i Berriyeye ve Kuvve-i Bahriyyenin Ehemmiyet ve Vücubu	5	107	Savaşa izin verilme süreci, kara kuvveti oluşturulması Güçlü olmanın önemi, Hz. Peygamber'in deniz gücünü övmesi	Zamanın şartlarına uygun kuvvet hazırlamanın dinen meşruiyeti, gerekliliği Deniz kuvvetlerinin önemi, Müslümanların deniz gücünün gelişimi
İzmirli İsmail Hakkı	Sadr-ı İslam'a Bir Nazar	1	10	İslam'la birlik ve beraberliğin oluşumu Medine'ye hicret sonrası kardeşlik akdi Yahudilerle anlaşma Müslümanların sade yaşantıları, yaşadıkları sıkıntıları	İttihad ve kardeşlik vurgusu, bunun her türlü zorluğu aşacağı
İzmirli İsmail Hakkı	Hilafet-i İslamiye	3	56	Hz. Peygamber'in vefatının ardından halife seçimi, Kureyş Kabilesinin üstünlüğü, daha sonra bunun ortadan kalkması	V. Mehmed'in ve Osmanlı hilafetinin meşruiyeti
Mahmud Esad	Tarih-i Din-i İslamdan Bir Sahife	1	1	Hz. Peygamber'in; doğum tarihi peygamberlik tarihi peygamberlik süresi Ashabın âlim ve fakihleri, sorunların çözümünde izledikleri yol	Fıkıh ilminin gelişim süreci İttihad kapısı tartışmaları
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [1]	1	1	Hz. Peygamber'in merhameti ve yumuşaklıkla muamelesi, Uhud Savaşı sonrasında, Allah'ın, Hz. Peygamber'e, ashabi affetmesi ve işlerinde onlarla istişare etmesi emri Başlangıçta zafer kazanılan Uhud Savaşı'nda, Hz. Peygamber'in görevlendirdiği okçuların emre muhalefetleri sebebiyle yaşanan dağılma, Hz. Hamza ve yetmiş kadar ashabın şehadeti, Hz. Peygamber'in dişinin kırılması, buna rağmen ashaba kıymayışı Medine'de, bir kıtlık döneminde, Hz. Peygamber hutbedeyken, cemaatin Şam'dan gelen kabileyi karşılamak üzere camiden ayrılışı, Hz. Peygamber'in kızgınlığına rağmen onlara hiçbir şey söylemediği Hz. Peygamber'in, örnekliliği sebebiyle istişare emrine muhatap olduğu; emniyet halinde olmayı -hürriyet- sıhhatten öncelediği Hz. Peygamber'in, vefatı esnasında, ashaba başka memleketten gelen elçilere, gayrimüslim tebaaya iyi muamelede bulunmaları, zulmetmelerini, haklarını korumaları uyarısı Müşriklerin zulmü karşısında Habeşistan'a hicret, Müslümanların orada karşılaştığı güzel muamele	İslâm'da merhametle muamelelerin esas olduğu, kabalığın tasvip edilmediği İstişarenin, meşruti yönetimin dinin muradı olduğu Her tür istibdadı kaldırıp hürriyet, adalet ve eşitliği korumanın (Meşrutiyyetin temelini oluşturduğu vurgusuyla) Müslümanın görevi olduğu Gayrimüslimlerin hukukunun korunup eşit sayılmalarının gerekliliği Osmanlı topraklarında yaşayan milletlerden, ehliyet ve liyakat sahibi olanlarının yönetime katılmasında dinen bir sakınca olmadığı, siyaset ile dini ayrı tutmak gerektiği
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [2]	1	2	Habeşistan'a hicret sonrası, Kureyşli müşriklerin Necaşi'den Müslümanları geri istemeleri üzerine, Necaşi'nin Müslümanlara dinleri hakkında soruları	Osmanlı topraklarında bir arada yaşadıkları diğer milletlerle kardeşlik

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [3]	1	3	Hz. Peygamber'in, gayrimüslimlerin hastalarını ziyaret ettiği, cenazelerinde bulunduğu Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan, mescidin yakınında yaşayan Yahudi bir çocuğun vefatı esnasında, ziyaretinde bulunan Hz. Peygamber'in davetiyle Müslüman oluşu Ashaba dünya işlerinde kendisinden daha iyi olduklarını söyleyen Hz. Peygamber'in onlarla istişare edişi, bu konudaki örnekliliği Hz. Peygamber'in, devesini bağlamayan bedeviye tevekkül konusunda tavsiyesi	Gayrimüslimlerle kardeşlik (Osmanlı'da yer alan halkların kardeşliği) Meşveretin dine uygunluğu İslam'da tevekkülün gerçek anlamı
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [5]	1	5	Hz. Peygamber'in, vefatı öncesi, Müslümanlara gayrimüslim halka zulmetmemeleri, adaletle davranmaları vasiyeti, bu sayede İslam'a düşman olmayacaklarını, onlardan gelen vergilerin Müslümanlara fayda sağladığını hatırlattığı	Osmanlı topraklarında bir arada yaşanan gayrimüslim tebaa ile eşitlik, onların hukukunu korumanın Müslümanların görevi olduğu
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [6]/[7]	1	6/7	Alkame önderliğinde göreve gönderilen ashabdan bir grubun, yolda Alkame'nin ateşe girmeleri yönündeki emrini sorgulayarak bunun dine uygun olmayacağı görüşüyle ona itaat etmemeleri, Hz. Peygamber'in bu kararlarını teyit ettiği Hz. Peygamber'in daima ashabın görüşlerini aldığı	Ulu'l-emre itaatin belli şartlara bağlı olduğu, Allah'a isyan eden kimseye itaat edilemeyeceği, itaatin dine, akla uygun olması gerektiği İslam'da meşveretin önemi, Batı'nın şura konusunda Müslümanlardan esinlendikleri
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [9]	1	9	Habeşistan'a hicreti oluşturan sebepler; Hz. Peygamber tebliğe başlayınca, herkesin ona düşman olduğu, ona çoğunlukla gençlerin iman ederek yardımda buldukları, çoğu yaşlı olan Kureyş ileri gelenlerinin, güçlerini kaybetme korkusuyla, kibirleri sebebiyle kabule yanaşmadıkları, Müslümanlara karşı baskı ve zulümlerini giderek artırdıkları, özellikle, Müslüman olan kölelere karşı şiddetli işkencelerde buldukları (Bilal örneği), Hz. Osman'ın da aralarında bulunduğu yetmiş sahabinin bu işkencelerden kaçarak Habeşistan'a hicret ettikleri, Habeşlilerin, Müslümanları geri almak isteyen müşriklerin iftiralara karşısında adaletle davranarak Müslümanları korudukları, Necaşi'nin iddialara inanmayıp hakikati araştırması, müşriklerin hediye ve tekliflerini reddederek Müslümanları koruması sebebiyle, âyetle övüldüğü, Müslümanların İsa ve Meryem ile ilgili okudukları âyetlerden etkilenmesi, bunların hakikat olduğunu kabul etmesi sebebiyle de hakkında âyet nazil olduğu	Gayrimüslimlere, vesile oldukları hizmetler dolayısıyla, saygı ve şükranla bulunulması gerektiği, İstibdad dönemi, dinin, vatanın kurtulması konusunda, maddi manevi destek veren devletlere karşı teşekkür borçlu oldukları

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [10]	1	12	Mekke'den Medineye hicret sırasında, üç gece mağarada kalan Hz. Peygamber ve Ebû Bekir'in, incekleri develeri mağaraya getirmek üzere, Ebû Bekir'in adamı Abdullah b. Uraykıt'a emanet ettikleri, onun anlaşmaya uygun olarak, develeri onlara teslim ettiği ve onlara refakat ettiği Mağarada geçen üç gün boyunca, o sırada müşrik olan, Ebû Bekir'in kölesi âmir b. Führeyre'nin, civarda koyunlarını otlatarak her sabah sütlerini mağaraya getirdiği, müşriklerin vaatlerine kanmayarak anlaşmaya ihanet etmediği, daha sonra Müslüman olduğu Ashabın gayrimüslimlerden, hatta bazı Kureyşlilerden yardım gördükleri, Hz. Peygamber'in en önemli koruyucusu Ebû Tâlib'in İslam'a girmediği Hz. Ömer'in, İslam'a girişi sonrası, hesap sormak üzere evinin etrafını saran kalabalık müşrik grubundan, yine müşrik olan Âs b. Vâil'in araya girmesiyle kurtulduğu	Gayrimüslimlerle eşitlik, onlarla yardımlaşmanın, onları devlet hizmetinde istihdam etmenin dinen sakıncası olmadığı, yöneticilerin, emaneti ehline verme, adaletle hükmetme konularında bütün halkı eşit tutmaları gerektiği, Kanûn-ı Esâsî sayesinde, şeriatin isteği olan, hak ve adaletin sağlanması, herkesin eşit olması gibi ilkelerin teminat altına alındığı
Manastırlı İsmail Hakkı	Tefsîr-i Şerîf	1	10	Hıristiyanların hahamlarını, papazlarını da rab edindiklerinin belirttiği âyetle ilgili olarak, eski bir Hıristiyan olan Adiy b. Hâtim'in, Hz. Peygamber'den böyle bir şeye şahit olmadığını söyleyerek açıklama isteği üzerine, Hz. Peygamber'in, Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını haram kabul eden kimseye bu konuda itaat in ibadet anlamına geldiğini belirttiği	Allah'tan başkasının tanrı edinilemeyeceği
Manastırlı İsmail Hakkı	Usûl-i Meşrutiyete Karşı Husama-yı Milletin İtirazatına Müdafaa-i Muhikka [1]	1	14	Hz. Peygamber ve ashabının işlerinde müşavere ettikleri	Meşrutiyet yönetiminin dinen meşruluğu
Manastırlı İsmail Hakkı	Usûl-i Meşrutiyete Karşı Husama-yı Milletin İtirazatına Müdafaa-i Muhikka [2]	1	18	Ubey b. Selül ve yandaşlarının, Yahudi ve müşrikleri dost edinerak Müslümanların sırlarını onlara taşıdıkları Medineli birkaç müslümanın, bazı fesatçı Yahudilerle samimiyet kurmaya başlamaları üzerine, Müslümanlar tarafından, onlarla bir arada olurlarsa dinlerinin zarar göreceği konusunda uyarılmaları Bir gazada, ashabdan bazı kimselerin, geceleyin kible belirleme konusunda ihtilaf ettikleri, bir süre araştırdıktan sonra, ayrı yönlere doğru namaza durdukları, ertesi gün Hz. Peygamber'e durumu anlatınca, bütün yönlerin Allah'ın olduğuna dair âyetin nazil olduğu	Gayrimüslimlerle ilişki kurmanın dinen haram olmadığı Kur'an'ın anlamada nüzul sebebi rivayetlerinin önemi

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	Usûl-i Meşrutiyete Karşı Husama-yı Milletin İtirazatına Müdafaa-i Muhikka [3]	1	20	<p>İçkinin haram kılındığı kesin olarak bildirildiğinde, ashabın merak içerisinde, Hz. Peygamber'e, bu âyetin nüzulünden önce vefat eden, hatta Uhud Savaşı'nda şehit olan Müslümanların, içki kullanmış olmaları dolayısıyla ahirette cezalandırılıp cezalandırılmayacaklarını sormaları üzerine, emirden önce vefat edenlerin bundan dolayı sorgulanmayacaklarının anlaşıldığı âyetin nazil olduğu</p> <p>Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Tâlib'e her zaman sevgi ve saygı gösterdiği, Ebû Tâlib'in, hakikati anlamasına rağmen, atalarını sapkınlıkla itham etmekten utanarak Müslümam olmadığı, ancak, Kureşliler'e karşı, Müslümanların hukukunu koruma konusunda pek çok fedakarlıkta bulunduğu</p> <p>Bedir Gazasına çıktığında, güçlü ve cesur bir müşriğin Hz. Peygamber'e, Müslümanların ordusuna katılma isteğini belirttiği, ashabın da memnun olduğu bu teklifi, Hz. Peygamber'in, müşriklerin yardımını kabul etmeyeceğini belirterek geri çevirdiği, bundan sonra, bir gazvede Benî Kaynuka Yahudileriyle, Hevazin Vakasında da Safvan b. Ümeyye ve adamlarıyla yardımlaşılması sebebiyle, bu rivayetin nesh olduğu</p> <p>Hendek Savaşı sırasında, Ubade b. Samit'in Hz. Peygamber'e, eğer izni olursa, kendisiyle anlaşmalı olan beş yüz Yahudi'yi savaşa çağırabileceği teklifinde bulunduğu, Müminlere başkalarını dost edinmemelerinin emredildiği âyetin inişi üzerine, Hz. Peygamber'in bu teklifi reddettiği</p> <p>Hz. Peygamber'in, farklı milletlerden gelen elçileri hürmet ve ikramla karşıladığı, meclisine aldığı, ridasının üzerine oturttuğu</p> <p>Adiy b. Hatem'in, Medine halkının hürmet ve ikramı, Hz. Peygamber'in güzel davranışları sebebiyle Müslüman oluş hikayesi</p> <p>Hz. Peygamber'in son vasiyetinde, ashabına, dışarıdan gelen elçilere saygıyla muamele etmeleri isteği, dönemindeki hükümdarlara mektuplarında, hürmetkar tabirler kullanışı, Habeş halkından Medine'ye gelen ruhbanlara saygı gösterilerine ve alkışlara izin verdiği</p>	<p>Kur'ân'ı anlamada nüzul sebebi rivayetlerinin önemi</p> <p>Gayrimüslimlerle ilişki kurmanın, onlara muhabbet beslemenin dinen haram olmadığı</p> <p>Gayrimüslimlerin, isyancılarla yapılan savaşlar dışında, Müslümanların gazalarına katılmalarının caiz olduğu</p>

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [12]	1	14	Hz. Peygamber'in, yirmi iki yıl süresince, Allah'ın emirlerini, adaletin ilkelerini tebliğ ettiği, insanlığı medeniyet ve hakikate yönlendirdiği, mucizeleri, ahlaki, söz ve davranışlarıyla ashabını irşad ettiği Hz. Peygamber döneminde, çiftçilerden (a'sar), tüccardan (zekat) ve hayvan sahiplerinden vergi alındığı Hz. Peygamber'in, ömrünün sonunda, zımmilerin hukukunu korumayı vasiyet ettiği Emanetin ehline verilmesini emreden âyetin Mekke Fethi günü indiği; Osman b. Şeybe'nin Müslüman oluş hikayesi, sidane görevinin onda kalışı Hz. Peygamber'in, Mekke'ye girdiğinde, Müslüman olma şartı koşmaksızın bütün müşriklere eman verdiği, Kureyş ileri gelenlerinin onu karşılayarak teslim oldukları, Hz. Peygamber'den, Yusuf'un kardeşlerine muamelesi gibi muamele etmesini istedikleri, Hz. Peygamber'in bunu tasdik ederek her türlü haklarının aynı kalacağı taahhüdünde bulunduğu, onlar için "kardeş" tabirini kullandığı	Allah'a, peygamberine, ulu'l-emre itaat Kanunların adaleti tesis etmesi gerektiği Gayrimüslimlerle eşitlik, kardeşlik (uhuvvet-müsavat) Emanetin ehline verilmesi Gayrimüslimlere "kardeş" denebileceği
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [13]	1	15	Hz. Peygamber'in Müslüman olmayanlar için "kardeş" kelimesini kullandığı Hz. Peygamber'in Hendek Vakasında, ashabla birlikte hendek kazdığı, hiçbir zaman savaşlara katılmamalık etmediği, galibiyette de mağlubiyette de ashabla beraber gidip şeriatin gereğini yerine getirdiği	Gayrimüslimlere "kardeş" denebileceği Kişinin, hizmetinde bulunanlara adil davranması, yardımcı olması gerektiği
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [16]	1	18	Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan, mescidin yakınlarında yaşayan Yahudi bir çocuğun vefatı esnasında, ziyaretinde bulunan Hz. Peygamber'in davetiyle Müslüman oluşu Hz. Peygamber'in, bir Yahudinin cenazesi geçerken ayağa kalktığı, cenazenin Yahudi bir kadına ait olduğunu hatırlatanlara, onun da insan olduğu açıklamasında bulunduğu Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber tarafından, ganimetteki pay olarak gönderilen değerli bir kumaşı o sıralar müşrik olan kardeşi Zeyd'e hediye olarak gönderiş hikayesi, Zeyd'in daha sonra Müslüman olduğu	Gayrimüslimlerle kardeşlik, onlarla iyi ilişkiler kurmanın dinin gereği olduğu
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [22]	1	25	Hz. Peygamber dönemi cihada izin verilmiş süreci Hz. Peygamber'in, minberde, kendisine sorulması üzerine, kuvveti "atmak" olarak tanımladığı	İslam'da barışın esas olduğu Düşmana karşı uygun kuvvet hazırlığı

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [24]	2	27	İslam öncesi, birbirleriyle savaşır durumda olan Arapların Rum ve İran baskısı altında buldukları, Hz. Peygamber'in gönderilmesiyle bu baskıların ortadan kalktığı, dönemin güçlü hükümdarlarının İslam karşısında dize geldikleri	49/12 âyetinin tefsiri; Allah'ın, Araplara, sayıları azken onları destekleyip rızıklandırıldığını hatırlatması: âyetin muhatabı konusunda -Araplar mı Kureyş mi olduğuna dair- görüşler
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [25]	2	28	Hz. Peygamber dönemi öncesi, Arap yarımadasında, Kureyşlilerin nüfusunun oldukça az olduğu, Kabe'nin koruyuculuğunu üstlenmeleri sebebiyle, saygın bir konuma sahip oldukları, onlara saldırıda bulunulmadığı, ticaret ve seyahatlerinde serbest oldukları, Allah'ın inayetiyle, Fil Ordusundan korunmaları hadisesi	49/12 âyetinin tefsiri; Allah'ın, Araplara, sayıları azken onları destekleyip rızıklandırıldığını hatırlatması: âyetin muhatabı konusunda -Araplar mı Kureyş mi olduğuna dair- görüşler, Osmanlıda Meşrutiyet öncesi ve sonrası yaşananlarla kıyaslama
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [30]	2	34	Hz. Peygamber döneminde, Suriye'nin idaresi elinde bulunan Herakleius'un iki yüz bin kişilik orduyla Tebuk'e vardığı, otuz bin kişilik Müslüman ordusuyla karşılaşacağını duyunca, Allah'ın verdiği korkuyla, karşı gelemeceklerini düşünerek, savaşa girmeden geri döndüğü Hz. Peygamber'in, henüz Müslüman olmamış nüfuz sahibi kimselere müellefe-i kulûb-, İslam'a ısındırmak ve Müslümanlara olası zararlarını engellemek için zekat verdiği	İçinde buldukları dönemde, Osmanlı'nın ve Müslümanların yaşadıkları sıkıntılar sebebiyle, Müslümanların güçlü olduğu dönemleri hatırlatma Hükümlerin zamanın şartlarına göre değiştiği, Osmanlı'nın güçsüz olduğu dönemde, yeniden güç kazanana kadar, Avrupalı düşmanlarına karşı mümkün olduğu kadar savaş çıkarmaması gerektiği
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [31]	2	35	Amr b. As'ın, bir seriyede, şiddetli soğuk sebebiyle, gusletme ihtiyacını, su bulunduğu halde, teyemmümle giderme kararı, Hz. Peygamber'in bunu olumlu karşılaması	4/28-29 âyetlerinin tefsiri -nefsi öldürmeme, helake sebep olacak fiili yapmama-
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [35]	2	39	Hz. Peygamber döneminde, Tu'me'nin, komşusu Katâde'nin zırhını çalma ve suçu, zırhı emanet bıraktığı Yahudi'ye yüklemesi hikayesi, kabilesinin de onu savunmasıyla, Hz. Peygamber'in, Allah'ın gösterdiği şekilde hükmetme konusunda uyarılışı, gizli planın âyetlerle ortaya çıkarılışı	4/105-108 âyetlerinin tefsiri -Allah'ın gösterdiği şekilde hükmetme, Onun gizlice yapılan işlerden de haberdar olduğu-
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [36]	2	40	Hz. Peygamber döneminde, Tu'me'nin, komşusu Katâde'nin zırhını çalma ve suçu, zırhı emanet bıraktığı Yahudi'ye yüklemesi hikayesi, kabilesinin de onu savunmasıyla, Hz. Peygamber'in, Allah'ın gösterdiği şekilde hükmetme konusunda uyarılışı, gizli planın âyetlerle ortaya çıkarılışı	4/105-108 âyetlerinin tefsiri -Allah'ın gösterdiği şekilde hükmetme, Onun gizlice yapılan işlerden de haberdar olduğu-
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [37]	2	42	Tu'me ve yandaşlarının iftira, münafıklık ve yalancı şahitlikleri	4/105-108 âyetlerinin tefsiri -Allah'ın gösterdiği şekilde hükmetme, Onun gizlice yapılan işlerden de haberdar olduğu- 31 Mart tertipçileri ile âyetin bağlantısı, münafık grupların oluşturdukları tefrikalar

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [38]	2	43	Hz. Peygamber'in tebliğ sürecinde yaşadıkları; müşriklerin ona, düzenlerini bozduğu, atalarının dinine inanmadığı, putlara tapmadığı için karşı çıktıkları, tevhid ve ahiret inancı noktasındaki kesin tavrı sebebiyle, onu deli olarak nitelendirdikleri, iddialarından vazgeçmesi karşılığında mülk ve saltanat teklif ettikleri, Hz. Peygamber'in onlara asla uymadığı	4/105-108 âyetlerinin tefsiri -Allah'ın gösterdiği şeriat-
Manastırlı İsmail Hakkı	Mevâiz [41]	2	47	Üç yüz kişi kadar olan ashab-ı suffanın sürekli gazalara katıldıkları, döndüklerinde mescitte kaldıkları, alışveriş, ziraat, ticaret gibi işlerle uğraşmadıkları, nefisleri ve düşmanla daimi mücadele halinde oldukları Cehennemi on dokuz meleğin beklediğinin bildirildiği âyetle alay eden müşriklerin, Müminlerle bir tutulmayacakları konusunda âyetle uyarıldıkları Müşriklerin, Bedir Savaşında üç yüz Müslümana karşı durmadıkları, önde gelenlerinden yetmiş kişinin öldürüldüğü	4/105-108 âyetlerinin tefsiri -cihad, nefisle mücadele, Ahirette iyilerle kötülerin bir tutulmayacağı-
Manastırlı İsmail Hakkı	Kesb ü Ticaret ve Tesis-i Sanayiın Nazar-ı Şer'-i Enverde Mergûbiyeti	2	50	Hz. Peygamber'in, bedeviye, devesini bağlayıp tevekkül etmesi uyarısı İlk Müslümanların ticaret ve zanaatle uğraştıkları, ashabdan servet sahibi olanlar	İslam'ın helal kazanç ve zenginliğe karşı çıkmadığı, çalışmayı teşvik ettiği
Manastırlı İsmail Hakkı	[Kur'an Bütün İlimlerin Üssü'l-Esasıdır]	3	53	İlk dönem, eziyetlere maruz kalan, Habeşistan ve Medine'ye hicret etmek zorunda bırakılan ashabın kalplerini Allah'ın zafer vaadinin ferahlattığı, sabır ve dirençleri sayesinde, Mekke'yi fethedecek duruma geldikleri	41/53 âyetinin tefsiri -Kur'an'ın, ilerleme ve medeniyetin temeli olduğu-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [5]	3	76	Hz. Peygamber'in geldiği dönemde, dünya ve Arap yarımadasında genel durum; yaygın inanışlar ve ilişkiler, savaş ve çekişmeler Hz. Peygamber'in yetim olarak dünyaya geldiği, kabilesindeki insanların çoğu gibi ümmî olduğu, o dönemde okuma-yazmanın önemsiz görülerek insanların çalışmaya yönlendirildiği, Hz. Peygamber'e eğitim vermiş kimse bulunmadığı, elinde kağıt-kalem görülmediği Hz. Peygamber'in kendine ait bir evi olmayıp amcası Ebû Tâlib'in yanında ve daha sonra Hz. Hatice'nin evinde yaşadığı Hz. Peygamber'in doğumundan itibaren, Allah'ın himayesinde olduğu, kavminin batıl inançlarına ve kötü alışkanlıklarına sahip olmadığı, yüce ahlakı ve dürüstlüğünün herkesçe bilindiği, tabii ihtiyaçlarını karşılamada aşırıya kaçmadığı, gençlik yıllarını, yaşlı bir kadın olan Hz. Hatice ile evli geçirdiği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -Hz. Peygamber'in ümmiliği-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [6]	3	77	Hz. Peygamber'in, peygamberlik öncesinde, herhangi bir kimseden eğitim almadığı, Mekke dışında uzun süre bulunmadığı, iki kez Şam tarafına sefere gittiği Hz. Peygamber'in, Allah tarafından görevlendirilinceye kadar, hiç kimseye çağrıda bulunmadığı Hz. Peygamber'in Ramazan aylarında inzivaya çekildiği, nübüvvetten altı ay önce Hira mağarasına gidişlerinin başladığı Ashabdan hiç kimsenin, Hz. Peygamber'in meclisinde bulunma, onun emirlerine uyma konusunda asilik etmediği, Hz. Peygamber'in nazarında hepsinin eşit olduğu	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -Hz. Peygamber'in ümmiliği, herhangi bir şahıstan eğitim almadığı-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [7]	3	78	Hz. Peygamber'in, kendi dönemindeki Araplar'ın uğraştığı edebî sanatlarla ilgilenmediği, bu eserlerin sergilendiği Ukaz Panayırı gibi yerlerde çok az görüldüğü, peygamberlik öncesinde söylediği edebi bir söze rastlanmadığı Tebliğ'in ilk dönemlerinde, Hz. Peygamber ve ashabın, müşriklerin baskılarına maruz kaldıkları, Allah'ın yardım ve koruması sayesinde, onların tuzaklarından kurtuldukları Allah'ın gayba dair haberlerinden, Rumların Farslara karşı, daha önce mağlup oldukları yerde galip gelecekleri haberinin gerçekleşmesi; Hz. Ebû Bekir'in, bu konuda, müşriklerden Übey b. Halef ile iddiaya girmesi hikayesi, Hudeybiye Vakası sırasında, Rumların galibiyetiyle, iddiayı kazanarak elde ettiği develeri Hz. Peygamber'in emriyle tasadduk ettiği Hz. Peygamber dönemi Bedir, Uhud, Hendek gazvelerinin olağanüstülükler taşıdığı; Hendek Savaşında, Allah'ın rüzgar ve görünmeyen askerlerle yardımda bulunduğu, Yahudilerin müşriklerle ittifak kurduğu savaşta, şehrin etrafına hendekler kazıldığı, Müslümanların yirmi günden fazla direnc gösterdikleri Peygamberliğin ilan edildiği sırada, Mekke'deki ehl-i kitabın toplum içerisinde aşağı rütbede oldukları, sıradan işlerle uğraştıkları	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'in sözü olmadığı-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [8]	4	79	Hz. Peygamber'in siyer ve şemâilinde olağanüstülükler: Hz. Peygamber'de, İslâm'ın büyük bir güce ulaştığı dönemlerde bile kibir ve zorbalığın görülmediği, sınırlar genişleyip zenginleştiği halde, onun zühd ve kanaatinin değişmediği, cömertlik, hoşgörü ve bağışlayıcılığının azalmadığı, nefis isteklerine rağbet göstermediği, ardında bıraktığı birkaç parça eşyanın bağışlanmasını istediği Hz. Peygamber'in ahlaki üstünlükleri; gençlik yıllarını yaşlı bir kadın olan Hz. Hatice ile geçirdiği, ondan sonra, Hz. Aişe dışında hiçbir eşinin ilk evliliği olmadığı, her evliliğinin bir hikmete mebni olduğu Hz. Peygamber'in eşleriyle ilgili bilgiler, evlilik sebepleri Hz. Peygamber'in, ailesine miras bırakmadığı, beytülmalden zaruri ihtiyaçları kadar miktarın verilmesini istediği, hilafet makamına ailesinden kimseyi vasiyet etmediği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'in sözü olmadığı-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [9]	4	80	Hz. Peygamber'in kabalık ve sinirlilik gibi özelliklerden uzak, yüce bir ahlâka sahip olduğu, peygamberliği dönemindeki olağanüstülükleri hiçbir zaman yüceltmediği ve nübüvvetini ispatta bunları dayanak görmediği, kendisinden mucize isteyen müşriklere, Kur'ân'ın mucize olarak yeteceğini belirttiği Hz. Peygamber'in, bütün zamanlarda, bütün milletlere gönderildiği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -Kur'ân'ın, Hz. Peygamber'in risaleti-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [14]	4	86	İslâm öncesinde, Mekke'nin, bütün Araplar için, genel bir mabed kabul edildiği, ticaret açısından da önemli bir merkez olduğu, Kureyş Kabilesi'nin yönetimi ele aldığı, Hz. Peygamber'in, Medine'ye hicret sonrasında, hiçbir zaman Mekke'den şikayetçi olmadığı İslâm öncesinde, Kabe'nin puthaneye dönüştürüldüğü, içerisinde üç yüz altmış putun yer aldığı, Hz. Peygamber'in Mekke fethedildiğinde, Kabe'yi putlardan temizlediği İslâm öncesi Araplar arasında yaygın olan inanışlar, putperestliğin sebepleri, İslâm'ın tevhide yerleştiği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -Cahiliye Araplarının inançları-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye (15)	4	87	Hıristiyanların hahamlarını, papazlarını da rab edindiklerinin belirttiği âyetle ilgili olarak, eski bir Hıristiyan olan Adiy b. Hâtim'in, Hz. Peygamber'den böyle bir şeye şahit olmadığını söyleyerek açıklama isteği üzerine, Hz. Peygamber'in, Allah'ın haram kıldığını helal, helal kıldığını haram kabul eden kimseye bu konuda itaatın ibadet anlamına geldiğini belirttiği Hz. Peygamber'in, yirmi yıllık mücadelesi sonunda şirki tamamen kaldırarak tevhide yerleştiği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -şirk inancı, İslâm'ın getirdiği tevhid-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [16]	4	88	Müslümanlıktan önce, çoğunluğu putperest olan Arapların, kendilerine uzun süre peygamber gönderilmediği için cehalet içerisinde oldukları, Allah'ın sıfatlarını bilmedikleri, batıl inaçlara sahip oldukları, Hz. Peygamber'in Allah'ı zat ve sıfatlarıyla, gerektiği gibi tanıttığı	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -İslam'ın getirdiği tevhid-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [18]	4	90	Hz. Peygamber dönemi, Arapların putperest ayinleri ortadan kaldırma düşüncesinde olmadıkları, Hz. Peygamber'in etkili irşadına rağmen, atalarından aldıkları inançlarını terk etmek istemedikleri Hz. Peygamber'in, puta tapmanın batıl olduğunu tebliğ etmesi üzerine, Mekke ileri gelenlerinin onu şikayet maksadıyla, Ebû Tâlib'in meclisinde bir araya geldikleri, Hz. Peygamber'in tevhid çağrısını tekrarladığı, Kureyş eşrafının hep birlikte ona karşı gelerek atalarının dinini sürdürme konusunda sözleştikleri Ebû Tâlib'in, hakikati anladığı, bunu ifade ettiği halde, babasına sevgisi sebebiyle, onun çizgisinden ayrılmayı kendine yakıştıramadığı, en sıkıntılı zamanlarda yeğenini koruduğu, pek çok fedakarlıklarda bulunduğu, senelerce Müslümanlarla birlikte muhasara altında kadiğ halde cahiliye inancından vazgeçemediği Müşriklerin çoğunun tevhidi anlayamadığı, akıl erdiremediği, Hz. Peygamber'in putları inkar etmesi sebebiyle büyük bir cezaya çarptırılması beklentisinde oldukları	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -Cahiliye Araplarının inançları, putperestlik-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [19]	4	91	İslam öncesi, Araplar arasında, Haniflerin çok az sayıda olduğu, Hanif olduğu bilinen isimler Rum kayseri Herak'in, Hz. Peygamber'in nübüvvetinden emin olmak için müşriklere sorduğu sorular Cahiliye Araplarının, inançları yanında ahlaklarının da bozulduğu, cehalet, fitne, hırsızlık, savaş gibi kötü âdetleri sürdürdükleri, hak din arayışında olmadıkları, putperestliği sürdürdükleri	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -Cahiliye Araplarının inançları, haniflik-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [20]	4	92	Hz. Peygamber'in doğum tarihi, doğduğu yıl yaşanan Fil Olayı, dedesi, anne ve babası, babasından kalan miras, Ümmü Eymen, gençliği, amcası Ebû Tâlib, Ficar Savaşına iştiraki, ticaretle meşguliyeti, kavmi arasında "el-Emin" olarak bilinişi, yüce ahlakı, kötü alışkanlıklardan uzak yaşantısı, Hz. Hatice ile evliliği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [21]	4	95	Hz. Peygamber'in babası Abdullah'ın Medine'de vefatı Kureyş'in Arapların en şerefli kabilesi olup Hz. Peygamber'in mensub olduğu Haşimî kolunun da Kureyş'in en seçkin kabilesi olduğu Abdumattalib dönemi Hicaz'ın cumhuriyet idaresine sahip olduğu Hz. Peygamber'in nesebi	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [22]	4	97	Hz. Peygamber'in dedesi Abdumuttalib, onun tevhid inancına sahip olduğu, alnında görülen Nûr-ı Muhammedî, bu sebeple Kureyşlilerin dualarına icabet konusunda onu vesile gördükleri, Hz. Peygamber'i yağmur dualarına beraberinde götürdüğü, Fil Vakasındaki rolü Hz. Peygamber'in doğduğu yıl gerçekleşen Fil olayının onun peygamberliğine işaret ettiği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [23]	4	98	Abdumuttalib'in Hz. Peygamber'e çok değer verdiği, ona karşı her zaman muhabbetli olduğu, Kabe'de kendisi için ayrılan makama, Hz. Peygamber'in rahatça oturduğu, Hz. Peygamber'in ilerde yüce bir şanınin olacağını söyleyerek onu koruduğu, herkesten üstün tuttuğu	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [24]	4	99	Hz. Peygamber'in annesi Âmine'nin Ebvâ'da vefatı, onun tevhid inancına sahip olup Hz. Peygamber'in tebliğ ile görevlendirileceğini bildiği Âmine'nin vefatının gerçekleştiği, Ümmü Eymen ve Hz. Peygamber'in de yanında bulunduğu Medine yolculuğu Âmine'nin naaşının Mekke'ye nakledildiği tartışmaları Âmine'nin vefatı sonrası, Ümmü Eymen'in Hz. Peygamber'i Mekke'ye getirip dedesine teslim edişi Hz. Peygamber'i yaşlılarından farklı kılan ahlaki üstünlükleri AbdulmutTâlib'in, vefatı öncesi, çocuklarına Hz. Peygamber'in yüceliğini anlattığı bir konuşma yaptığı Hz. Peygamber'in, amcası Ebû Tâlib'in himayesine geçişi Hz. Peygamber'in dadısı Ümmü Eymen, hizmetleri, katıldığı savaşlar, faziletleri	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [25]	4	100	Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib; künyesi, eşi, çocukları, Hz. Peygamber'e olan sevgisi, nübüvvetten sonra da devam eden himaye ve kefaleti, Hz. Peygamber'in Ebû Tâlib'in evine getirdiği bereket Ebû Tâlib'in çok zengin olmamakla birlikte Kureyş'in nüfuz sahipleri arasında yer aldığı, ticaretle meşgul olduğu, Hz. Peygamber'in, on iki yaşındayken, Suriye yolculuğunda, kendi isteğiyle ona refakat ettiği Hz. Peygamber'in on dört-on beş yaşlarında, kendi isteğiyle çobanlık yaptığı, bunun karşılığında ücret almadığı Ficar Savaşları ve Hilfu'l-Fudûl	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakki	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [26]	4	101	Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliği: Hz. Hatice'nin nesebi, önceki evlilikleri ve çocukları, Hz. Peygamber'in Hz. Hatice'nin ticari işleriyle ilgilenmesi, yirmi dört yaşlarındaiken, Hz. Hatice'nin kölesi Meysera ve akrabası Huzeyme ile Şam'a ticaret amaçlı yolculukları, Suriye'de konakladıkları sırada, Hz. Peygamber'deki olağanüstülükleri fark eden Rahip Nastura'nın Meysera'ya Hz. Peygamber'le ilgili soruları, ondaki Nübüvvet mührüne bakma isteği, mührü görünce iman edişi, yolculuktan büyük bir kârla dönüş, Meysera'nın, yolculuk boyunca Hz. Peygamber'de gözlemediği mucizeler, üstün özellikler, Hz. Hatice'nin, Hz. Peygamber'in yolculuktan dönüşü sırasında, başının üstünde gölge yapan melekleri görüşü, Hz. Peygamber'e ticaretten elde ettiği kazancı takdimi, evlenme teklifini iletişi, Hz. Peygamber'in amcasını Hz. Hatice'nin amcasına göndermesi ve evliliğin kararlaştırılması	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-
Manastırlı İsmail Hakki	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [27]	4	102	Hz. Peygamber'in Hz. Hatice ile evliliği: İsteme ve mihrin belirlenmesiyle nikah akdinin gerçekleşmesi, belirlenen mihr bedeliyle ilgili rivayetler Hz. Hatice'nin Hz. Peygamber ile evliliğindeki sebepler, onun üstün ahlaki vasıfları, risaletin başlangıcında, sıkıntılı zamanlarda Hz. Peygamber'e desteği, ilk iman eden kişi olduğu, yirmi dört yıl süren evlilik, Hz. Peygamber'in, vefatından sonra da onu yad edip adına kurban keserek dağıttığı, Hz. Aişe'nin Hz. Hatice'ye karşı kıskançlığı karşısında, Hz. Peygamber'in, onun faziletlerini hatırlatan sözleri	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [28]	4	103	Hz. Peygamber'in çocukları: altı çocuğundan İbrahim dışındakilerin Hz. Hatice'den dünyaya geldiği, erkek çocuklarının çok küçük yaşlarda vefat ettikleri Hz. Peygamber'in çocuklarına merhameti İbrahim'in sütanneye verilışı, Hz. Peygamber'in onu sıkça ziyareti, sütannedeyken, Hz. Peygamber'in kucağında vefatı Hz. Peygamber'in ilk oğlu Kasım ile künyelendirildiği Hz. Peygamber'in büyük kızı Zeyneb'in eşinin, Mekke'de bulunduğu sırada Müslüman olmamakla birlikte Hz. Peygamber'le samimi bir ilişkisi bulunduğu, daha sonra Bedir Savaşında kafirlerle birlikte yer alarak Müslümanlara esir düştüğü, Hz. Zeyneb'in onu kurtarmak için fide olmak üzere annesinin hediye ettiği gerdanlığı gönderdiği, bu durum karşısında Ebu'l-As'ın bedelsiz olarak serbest bırakıldığı, ancak Mekke'ye ulaştığında Zeyneb'i göndermesinin tembih edildiği, bunu yerine getiren Ebu'l-As'ın Mekke Fethi öncesi Medine'ye gelerek Müslüman olduğu ve Hz. Peygamber tarafından nikahlarının yenilendiği, Hz. Zeyneb'in H. 12. yılda vefatı Hz. Peygamber'in ikinci kızı Rukiye'nin, Hz. Osman'ın ilk eşi olup Habeşistan ve Medine hicretlerinde bulunduğu, Bedir Savaşı sırasında hastalanması sebebiyle Hz. Osman'ın savaşa katılmadığı, zafer haberinin geldiği gün vefat ettiği Ümmü Gülsüm'ün Hz. Osman'ın ikinci eşi olduğu, H. 9. yılda vefat ettiği, Hz. Peygamber'in defin sırasında sessizce ağladığı Ümmü Gülsüm ve Rukiye'nin daha önce, Ebû Leheb'in oğullarıyla nişanlanmaları Hz. Peygamber'in en küçük kızı Fatıma'nın manevi özellikleri, Hz. Ali ile evliliği, evlilik yaşı ile ilgili rivayetler, Hz. Peygamber'in vefatından sonra altı ay kadar hayatta kaldığı, Hz. Peygamber'in neslinin Hz. Fatıma'dan devam ettiği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-
Manastırlı İsmail Hakkı	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [29]	5	105	Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi bir hastalığı bulunmadığı, yüce bir karakter ve düşünceli bir yapıya sahip olduğu, insanlığın gidişatı konusunda üzülp ağlaması mümkün olmakla birlikte şiddetli bir şekilde ağladığının görülmediği, edebiyatçıların meclislerinde bulunmadığı, şiir ve kasideyle hiç uğraşmadığı, akl-ı selim ve Allah'ın ilhamı dışında rehberinin bulunmadığı, dünyevi işlerini ihmal etmediği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Manastırlı İsmail Hakki	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [30]	5	108	Hz. Peygamber'in, nübüvvet öncesi, hiç kimseyle dinî sohbette bulunmadığı, ömrü boyunca tevhid inancına sahip olduğu Zeyd b. Amr'ın tevhid inancı, hanifliği, Hz. Peygamber ile bir kez görüştüğü	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -risalet öncesi ile ilgili iddialar-
Manastırlı İsmail Hakki	<i>Tarih-i İslâmiyet</i> Nam-ı Müstearıyla Dr. Dozy'nin Türkçeye Mütercem Risâlesine Karşı Reddiye [31]	5	111	Hz. Peygamber'de sara hastalığı görülmediği	Dr. Dozy'nin, <i>Tarih-i İslâmiyet</i> adıyla, Abdullah Cevdet tarafından tercüme edilen kitabına reddiye -Hz. Peygamber'de sara hastalığı görülmediği-
Mardinizâde Mehmed Arif	Ahkamü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslam [1]	2	28	İslamiyet'in doğuşu esnasında, dünyada ve Arap yarımadasında savaş hâli	Savaş hukuku, tarih boyunca harpler, insanın medeni tabiata sahip oluşu, İslam'ın kargaşa ve savaşları önleyerek insanlığı tek inançta birleştireceği
Mardinizâde Mehmed Arif	Ahkamü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslam [2]	2	29	Savaşa izin verilme süreci ve sebepleri	İslam'ın öncelikle barışı öngördüğü, bütün insanlar arasında kardeşliği tesis etme amacı taşıdığı, anlaşmaların bozulması durumunda, savunma amaçlı savaşa izin verdiği
Mardinizâde Mehmed Arif	Ahkamü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslam [3]	2	30	Hz. Peygamber'in savaşa sebepleri Peygamberlik süresince gerçekleşen savaşlar Hz. Peygamber'in anlaşmalara uyma konusundaki hassasiyeti - Hayber'in fethinden sonra yapılan anlaşma maddelerine uyulması-	İslam'da, harbin yalnızca, anlaşmaların bozulduğu durumlarda ve saldırıya uğrandığında savunma amacıyla meşru kabul edildiği
Mardinizâde Mehmed Arif	Ahkamü'l-Harb ve's-Sulh fi'l-İslam [4]	2	31	Hz. Peygamber'in uygulamalarında barışı esas aldığı Benû Damre Kabilesinin isteği üzerine gerçekleştirilen barış anlaşması	İslam'ın müslüman olmayan kavimlerle de barışı esas aldığı
Mardinizâde Mehmed Arif	Maziye Atf-ı Nazar: Ne idik, Ne olduk?	4	93	İslam'ın ilk dönemlerinde, Hz. Peygamber ve ashabın yaşadığı sıkıntılar, Hz. Peygamber'in bunlara rağmen tebliğe devam edişi neticesinde, Mekke Fethi ile ulaşılan zafer	Osmanlı'nın ihtişamlı dönemlerinin ardından, yaşadığı güç kaybı, değişen roller, ayrılıklar, bunların ancak ilk dönemlerdeki gibi ittihad ile çözülebileceği vurgusu
Mehmed Akif	Leyle-i Mevlidi'n-Nebî	6	132	Hz. Peygamber'in on dört asır evvel doğumu, yetimliği, ona övgüler	Mevlid Kandili münasebetiyle
Mehmed Akif	el-Hansâ	7	157	Arapların en önemli şairlerinden, Hz. Peygamber dönemini de idrak etmiş olan hanım şair hakkında	Arapların en önemli şairlerinden, Hz. Peygamber dönemini de idrak etmiş olan hanım şair hakkında
Mehmed Fahreddin	Medeniyet-i İslâmiyeden Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan [1]	6	141	Hz. Peygamber'den avucunda sakladıklarını bilmesini isteyen Ebû Cehil'in taşların konuşmasına rağmen onun risaletine inanmayışı rivayeti	İnsanların anlayış kapasitelerinin birbirinden farklı olduğu (tesettürün hürmetinin herkes tarafından anlaşılmasını), peygamberlerin tebliğlerinde yaşadıkları zorluklar, insan idrakinin hakikate kapalı olması
Mehmed Fahreddin	Medeniyet-i İslâmiyeden Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan [3]	6	143	Hz. Peygamber'in, Veda Hutbesinde Müslümanları kendisinden sonra birbirleriyle savaşmamaları, dinden dönmemeleri konusunda uyardığı	Milliyetçilik hareketleri nedeniyle Osmanlı'da yaşanan kopmalar, Müslümanların bunu ancak Osmanlı'nın temeli olan İslam'la, din kardeşliğiyle aşabilecekleri

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Mehmed Fahreddin	Medeniyet-i İslâmiyeden Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan [4]	6	144	Hz. Peygamber gelene kadar dünyada zulüm ve ahlaksızlığın hüküm sürdüğü, Arap yarımadasının da vahşet ve cehalet içerisinde olduğu, Hz. Peygamber'in tek başına mücadeleye atılarak insanları yüce ahlak ve medeniyete davet ettiği, Mekke'de on üç yıl boyunca işkence ve ihanetlere uğradığı, Uhud'da dışı kırıldığına bile Kureyşli müşriklere beddua etmediği, dünyadan beklentisi olmaksızın örnekliliğini sürdürdüğü, bu çabalarla Müslümanların güç ve itibara kavuştukları	Ahlakın medeniyet için önemi, Hz. Peygamberin risaletinin anlamı
Mehmed Fahreddin	Medeniyet-i İslâmiyeden Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan [5]	6	145	Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in getirdiği ahlaka riayette gayreti, âyetlerin inişinden önce, Hz. Peygamber'in eşlerinin örtünmesi konusundaki istirhamı, onun eşlerinden biriyle, aralarında geçen -konuyla ilgili- konuşma	Ahlak ve hayanın medeniyet için önemi
Mehmed Fahreddin	Medeniyet-i İslâmiyeden Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan [6]	6	147	Hz. Peygamber'in Hz. Zeyneb ile evliliği, velime yemeği sonrası yaşananların ardından peygamber eşleriyle perde ardından konuşulması emrinin inişi	Hz. Peygamber'in eşleriyle perde arkasından konuşulmasını emreden ayetin iniş sürecini, hikmetleri
Mehmed Fahreddin	Medeniyet-i İslâmiyeden Bir Sahife yahut Tesettür-i Nisvan [7]	6	148	Esmâ bint-i Mürsed'in, Medine dışında, bahçede Müslüman kadınlardan bazılarını örtüsüz görerek sinirlenmesi üzerine tesettür emrinin inişi	Nûr Sûresinde yer alan tesettür ile ilgili âyetlerin nüzul sebebi
Mehmed Fahreddin	Tevhid ve İttihad [1]	7	159	Hz. Peygamber dönemi, bazı düşüncesiz kimselerin meşguliyet bahanesiyle savaşa gitmekten kaçınmaları üzerine, asıl niyetlerinin âyetle bildirilmesi, Uhud Savaşı öncesi, can ve mallarını Allah yolunda seve seve feda edebileceklerini söyleyerek öğünenlere Allah'ın, yapamayacakları şeyi söylememeleri ihtarı Hz. Peygamber'in tebliği ile birlikte, ilk dönem tevhid için verilen mücadele, Kureyşlilerin az sayıdaki Müslümanlara işkence ve düşmanlıkları -Ebû Leheb örneği- Hz. Bilâl'in maruz kaldığı işkencelere rağmen tevhidî dillendirmekten vazgeçmeyişi Medinelilerin Müslüman oluşları, Akabe Biati, Medine'ye hicret, ensarın Hz. Peygamber'i Medine'de karşılaması	Sözün doğru manayı taşıdığı sürece değeri olduğu Tevhidin vücut buluş süreci, tevhid ve ittihad ilişkisinin İslam'ın ilk dönemlerinde nasıl algılandığı
Mehmed Fahreddin	Tevhid ve İttihad [2]	7	160	Hz. Peygamber'in Medine'ye gelişinde yaşanan coşku, onu misafir etme konusunda Medinelilerin gayretleri, Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin evinde misafirliliği, kısa sürede Mescit inşaatına başlanması	Tevhidin vücut buluş süreci İslam'ın namazla bir araya gelmeye verdiği önem (ictima-ittihad vurgusu)
Mehmed Fahreddin	Sayhatü'n-Nedm	7	163	Hendek savaşı öncesi, şehri savunmak amacıyla, üç gün boyunca, etrafa hendekler kazıldığı, Hz. Peygamber'in bu çalışmalara bizzat iştirak ettiği, düşman yaklaştıkça çalışmaları hızlandırdığı, dört vakit namazı tehir ettiği, ashabin yemek yiyecek vakit bulamadıkları	Osmanlı'da, Trablusgarb, Gird ve Balkanlarda yaşanan kopuşlar sebebiyle, düşmana karşı kuvvet hazırlamanın dinen farz olduğu, canın ve vatanın korunması için bütün imkanların seferber edilmesi gerektiği, ibadetlerin bile tehir edilebileceği, düşmana karşı ittihad-ı İslam vurgusu

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Mehmed Fahreddin	İttihad ve Tevhid [3]	7	164	Bedir öncesi, Kureys'le savaşma konusunda, Hz. Peygamber'in ashabla istişaresi, ashabin onu yalnız bırakmama sözü savaş süreci, az sayıdaki Müslümanların iman ve birliktelikle zafere ulaştıkları	İslam'da ittihadın anlam ve önemi
Mehmed Fahreddin	Tevhid ve İttihad [4]	7	165	İslam'la birlikte, daha önce düşman olan Arap kabilelerinin ittihad sağlaması Hz. Peygamber'in, Medine'ye hicret sonrası, ensar ve muhacirler arasında tesis ettiği kardeşlik	İslam'da ittihadın anlam ve önemi
Mehmed Fahreddin	Huzûr-ı Âli-i Meşihat-penâhiye Te'kid-i İstiftâ	7	167	Tebük Seferi öncesi hazırlıklar, kıtlığa rağmen yetmiş bin kişilik ordunun kısa sürede hazırlanması, Hz. Peygamber'in minberden çağrısına karşılık, ashabin yardım yarışı, Hz. Ebû Bekir'in bütün varlığını hibe edişi	Meşihat makamından, Trablusgarb Savaşı nedeniyle, kurban bedellerinin donanmaya yardım için toplanması konusunda fetva talebi
Mehmed Fahreddin	Tevhid ve İttihad [5]	7	168	Ashabin Hz. Peygamber'e muhabbetleri Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki düşmanlığın İslam'la tedricen kaldırıldığı, Hz. Peygamber döneminde, aralarında düşmanlığın yeniden alevlendiği bir durumda, Hz. Peygamber'in olayı bizzat yatıştırması üzerine, ayrılığa düşmeme uyarısının yapıldığı âyetin indiği	İslam'da ittihadın anlam ve önemi
Mehmed Fahreddin	Tevhid ve İttihad (6)	7	170	Cahiliye dönemi Arap âdetleri, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi, kuyuya atılması	Cahiliye dönemi Arap âdetleri, kız çocuklarının diri diri toprağa gömülmesi, kuyuya atılması
Mehmed Fahreddin	Tevhid ve İttihad (7)	7	178	Hz. Peygamber'in, vefatından birkaç gün önce, Üsame komutasında, Suriye'ye gidecek bir ordu hazırlattığı, vefatının Medine'de yarattığı sarsıntı, Hz. Ebû Bekir'in, onun hazırlattığı orduyu, vefatı ardından gönderişi	İslam medeniyeti ile Avrupa medeniyetinin karşılaştırılması, Batılı bir yazarın, İslam'ın ulaştığı medeniyet seviyesine hayranlığını ifadesi
Mehmed Ferid	Teferruk, Temeyyüz	2	29	Evs-Hazrec arasındaki düşmanlığın İslam'ı kabulleriyle ortadan kalkması	İstibdad rejiminin insanları birbirinden ayırması, Meşrutiyet idaresinin bunu kaldırabilecek olması
Mehmed Şemseddin	İslam'da Fen ve Felsefe [7]	6	151	İslam öncesi Araplar Kâbe'de bulunan putlar Ukaz panayırında, Kuss b. Sâide'nin tevhide dair -Hz. Peygamber'in de dinlediği- hutbesi	İslami ilimlerin gelişimi
Mehmed Şemseddin	İslam'da Fen ve Felsefe [8]	6	152	Hz. Peygamber döneminde, sorunların bizzat ona danışılarak çözüldüğü, bilgi kaynağının Hz. Peygamber olduğu	İslami ilimlerin gelişimi
Mehmed Şemseddin	İslam'da Fen ve Felsefe [9]	6	154	Araplarda belagat	İslami ilimlerin gelişimi
Muhammed Abduh (müt. Âlimcan el- İdrisi)	Tevhide Dair	7	179	Hz. Peygamber dönemi saf itikadı İlk dönem soru ve şüpheleri Hz. Peygamber'in giderdiği	İslam'ın akla verdiği önem
Muhammed Abduh (müt. Mehmen Akif)	Vahdet ve Hakimiyet	3	53	Hz. Peygamber'in ittihad emri, Hilfu'l-Fudûle övgüsü	İttihad vurgusu

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Muhammed Ferid Vecdi (müt. Sa'dî)	Sa'y ü Amelin Nazar-ı İslam'daki Mevkii	1	11	Hz. Peygamber döneminde, ashabdan zengin kimselerin bulunduğu - Hz. Osman gibi- Hz. Peygamber'in çalışma ve gayreti desteklediği, bunun için yolculuğu mübah kıldığı Ashabın kara ve deniz ticaretinde buldukları, hurmalıklarda ve bahçelerde çalıştıkları, seferlerdeki gayretleri	İslam'da hem dünya hem de ahiret için çalışmanın teşvik edildiği, zengin olmanın -kendi dönemlerindeki gibi- kötülenmediği
Muhammed Ferid Vecdi (müt. Hüsnüfendizâde)	Sefîrül'-İslâm ilâ Sâiri'l'-Akvâm [3]	1	19	Hz. Peygamber'in son peygamber olup öncekileri tasdik ettiği, zühd, ahlak ve tevazu sahibi olduğu	İslam'ın evrenselliği, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin aklî ve tarihî delilleri
Muhammed Ferid Vecdi (müt. Hüsnüfendizâde)	Sefîrül'-İslâm ilâ Sâiri'l'-Akvâm [5]	1	23	Hz. Peygamber'in Arap kavmine tek başına gönderildiği, evrensel mesajını kavmine tebliği, Mekke müşriklerinin eziyetleri , Medine'ye hicret sonrası ulaşılan güç Hz. Peygamber'in yüce görevine rağmen tevazuunu asla yitirmediği, ilk dönem müşriklerin eziyetlerine rağmen tavrının değişmediği Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi ve sonrasında, güzel ahlakı ve güvenilirliği ile tanındığı, çok yakınındaki kimselerin de bu özelliklere sahip oldukları	İslam'ın evrenselliği, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin aklî ve tarihî delilleri
Muhammed Ferid Vecdi (müt. Hüsnüfendizâde)	Sefîrül'-İslâm ilâ Sâiri'l'-Akvâm [6]	1	24	Hz. Peygamber'in ailesinin ahlak ve faziletleriyle tanındıkları Peygamberliği sürecinde, Arap yarımadasında medeni bir ümmet tesis ettiği Mekke yıllarında Kureys'in inanmamakta ısrarı, çok az kişinin müslüman olduğu	İslam'ın evrenselliği, Hz. Peygamber'in nübüvvetinin aklî ve tarihî delilleri
Muhammed Ferid Vecdi (müt. M. Âkif)	Müslümanlıkla Medeniyet [1]	5	125	İslam'dan önce, bedevi bir hayat yaşayan, putlara tapan Arapların, yirmi üç yıllık tebliğ süreciyle, inanç ve yaşantı bakımından yüksek medeniyet seviyesine ulaştıkları	İslam'ın medeniyete uygunluğu, sünneti terkedip bidatlere uymanın Müslümanların düşüşüne sebep olduğu, öze dönüş çağrısı
Muhammed Ferid Vecdi (müt. M. Âkif)	Müslümanlıkla Medeniyet [6]	5	130	İslam geldiği sırada, ilme engel olunan, adaletsiz bir sistemin hüküm sürdüğü, Hz. Peygamber'in tebliği ile ilmi esaretten kurtardığı	Batının çok sonra ulaşabildiği İlim hürriyeti anlayışının İslam'ın özünde var olduğu
Muhammed Ferid Vecdi (müt. M. Âkif)	Müslümanlıkla Medeniyet [14]	6	141	Hz. Peygamber'in Abdullah b. Amr b. el-As'a, her gün oruç tutmaması konusundaki uyarısı	İslam'ın beden sağlığını korumaya verdiği önem
Muhammed Ferid Vecdi (müt. M. Âkif)	Müslümanlıkla Medeniyet [15]	6	142	Hz. Peygamber'in, varlıklı bir kimseyi, dağınık giyimi sebebiyle uyarması	İslam'ın bedenin istekleri konusunda mutedil olmayı emrettiği, dünya nimetlerinden yararlanmayı belli sınırlarda mubah gördüğü
Muhammed Ferid Vecdi (müt. M. Âkif)	Müslümanlıkla Medeniyet [19]	6	149	Hz. Peygamber'in, zenci köleyi küçümseyen Ebû Zer'i, siyah ya da beyaz olmanın üstünlük olmayacağı konusunda uyarması Cahiliye döneminde, Arapların hükümdarı konumunda bulunan ashabın ileri gelenlerinin, İslam'la birlikte, ırk, renk, asalet yönünden üstünlük iddiasında bulunmayacak bir kardeşliği hisseder hale geldikleri	İslam'da köle ve esirlerin konumu, bir Müslümanın sahip olduğu hakların tamamına bir esirin de sahip olduğu

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Muhammed Ferid Vecdi (müt. M. Âkif)	Müslümanlıkla Medeniyet [22]	6	152	Hz. Peygamber'in, gayr-i Müslimlerin düğün, cenaze merasimlerine iştirak ettiği, meclislerinde oturduğu, malını rehin bırakmak suretiyle borç aldığı	Müslümanların zimmîlerle ilişkilerinin eşitlik prensibine dayalı olduğu, hakim oldukları bölgelerde, halkların dini inanç ve yaşantılarını sürdürmelerini güvence altına aldıkları
Muhammed Ferid Vecdi (müt. M. Âkif)	Müslümanlıkla Medeniyet [26]	6	156	Mekke dönemi, Müslümanların Kureyş müşriklerinin tarafından maruz kaldıkları eziyetler Hz. Hubeyb'in esir edilip işkenceye uğrayışı, şehadeti Savaşa izin verilme süreci Hz. Peygamber'in, Uhud'da işkenceyle şehit edilen Hz. Hamza'ya üzüntüsü sebebiyle müşriklere beddua etmesi üzerine, âyetle, onları yargılayamayacağı konusunda uyarılması Hz. Peygamber'in, harp esirlerine hürmetle davranmayı emrettiği	İslam'da savaşın savunma amaçlı olduğu, savaşırken adalet ve merhametle davranmanın, harp esirlerinin hukukuna riayet etmenin emredildiği
Muhammed Ferid Vecdi (müt. M. Âkif)	Müslümanlıkla Medeniyet [29]	7	161	Hz. Peygamber ve ashabının, üstün konularına rağmen çalışma ve gayreti terk etmedikleri, dünya ve ahiret için çabaladıkları Hz. Peygamber'in dünya için çalışmayı da teşvik ettiği Ashabın kara ve deniz ticareti yaptıkları, hurmalıklarda çalıştıkları	Yaşadıkları dönemde, Müslümanların takva anlayışının yanlışlığı, İslam'da hem dünya hem ahiret için çalışmanın istendiği
Musa Kazım	Hürriyet-Müsavat	1	8	Hz. Peygamber'in; müsavata riayet ettiği, ashabına da bunu emrettiği vahye muhatab olmasına rağmen tevazuunu koruduğu beytülmalde hiçbir şey almadığı işlerini kendisi yaptığı, yardım almadığı (Hz. Enes'ten abdestine yardım istemeyişi) miras olarak hiçbir şey bırakmadığı beytülmale sadaka olarak bıraktığı tereke	Kanun-ı Esas'ın getirdiği hürriyet ve müsavatın dinin de muradı olduğu, terakkinin ancak bu yolla sağlanabileceği
Musa Kazım	İ'câz-ı Kur'ân	1	9	Hz. Peygamber'in ümmîliği	Kur'an'ın icazına dair ilmî deliller
Musa Kazım	Redd-i Ebâtil [1]	1	26	Hz. Peygamber'in âyetler nazil olduğunda, hemen ashaba tebliğ ettiği, Kur'ân talimi ve ezber konusunda onları teşvik ettiği Mescid-i Nebevî'de Kur'ân tilaveti, eğitimi	Emir Han'ın, Kur'ân'ın cem edilmesinde tahrif ve farklılıklar olabileceği iddialarına reddiye, Kur'ân'ın mushaflaşma tarihi
Musa Kazım	Redd-i Ebâtil [2]	2	33	Kur'ân'ın tevâtürden nakledilişi nüzulü sırasında yazılışı vahiy katipleri müstakil sure mushafları vahyin tamamlanışı -Veda Haccı- Hz. Peygamber'in vefatı, sonrasında mushaflaşma süreci	Emir Han'ın, Kur'ân'ın cem edilmesinde tahrif ve farklılıklar olabileceği iddialarına reddiye, Kur'ân'ın mushaflaşma tarihi
Musa Kazım	Redd-i Ebâtil [3]	2	34	Ashabdan mushafı olanlar Kur'ân'ın yedi vecih üzere okunmasına izin verilme sebepleri	Emir Han'ın, Kur'ân'ın cem edilmesinde tahrif ve farklılıklar olabileceği iddialarına reddiye, Kur'ân'ın mushaflaşma tarihi

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Musa Kazım	Kütüb-i Kelamiye'nin İhtiyacı-ı Asra Göre İslah ve Te'lifi... [1]	2	52	İslam'ın ilk dönemlerinde, ayetlerin somut manalarıyla yetinildiği, tereddüt edilen konuların Hz. Peygamber'e sorularak giderildiği, bu nedenle kitap yazılm ihtiyacı duyulmadığı	Kelam ilminin ortaya çıkış süreci, sebepleri
Musa Kazım	Kütüb-i Kelamiye'nin İhtiyacı-ı Asra Göre İslah ve Te'lifi... [2]	3	53	Hz. Peygamber'in kimseyi halife tayin etmediği Hz. Peygamber'in vefatı sonrası, halife seçimi konusunda, ensar ve muhacir arasında çıkan ihtilaf Hz. Ebû Bekir'in halife seçilmesi (Kureyşilik)	Mezheplerdeki icthad farklılıklarının -özellikle Sünnî-Şîî çatışması- Müslümanların ayrılığına sebep olduğu, Allah'a ve Peygamber'e imanin ittihad için yeterli olduğu, Müslümanların sorunları kendi aralarında çözebilecekleri, kuvvetleri dağıtmamak gerektiği (Hilafet meselesi konusunda bir Şîî ile tartışma)
Musa Kazım	Kuvvet Hazırlamak	3	56	Hz. Peygamber dönemi herkes tarafından kullanılan kuvvet çeşitleri	Düşmana karşı, ona denk kuvvet hazırlamanın dinî bir gereklilik olduğu
Mustafa Sıdkı	İrtihal-i Nebî'den Sonra Beyne'l-Müslimin Tahaddüs Eden İhtilafat	2	31	Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan üç ihtilaf: Üsâme ordusu, vefatın kabullenilme süreci, defin mekanı	Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan üç ihtilaf: Üsâme ordusu, vefatın kabullenilme süreci, defin mekanı
Ömer Fevzi	Ahlak-ı İslamiye'den Bir Nebze: Huzî'l-afve ve 'mur... [1]/[2]	2	29/31	Hz. Peygamber'in tebliğ ve irşadı, güzel ahlakı, affediciliği (kaba bir bedeviye tavrı)	Affedicilik, güzel ahlak
Ömer Fevzi	Şeref-i İnsan ve Biz	6	153	Hz. Peygamber dönemi savaş aletleri	Tembellikten kurtulma, iktisadi bağımsızlığın önemi
Reşid Rıza (müt. Eşref Edib)	Gayr-i Müslime Selam	1	16	Hz. Peygamber'in gayr-i müslimlere selam vermesi, nezaketi	Gayr-i müslimlere selam vermenin cevazı, farziyeti, vatan kardeşliği vurgusu
Samizade Süreyya	Alem-i İslamda İntibah	5	126	İslamiyet'le Arapların medeni gelişimi	İttihad-ı İslam, Meşrutiyet'in ilanıyla uyanış fikirleri
Schopenhauer (müt. Şerefeddin)	Kadınlar			Hz. Peygamber'in kadınların görüşlerini almayı men ettiği Vefatı öncesi Hz. Aişe ile Hz. Ebû Bekir'in hilafeti konusunda diyalogları (müt.)	Yazarın görüşlerine dinî meşruiyet kazandırma
SM	Hacı Ömer Yamaoka Hazretleri	4	80	İslamiyeti ilk kabul edenlerin sayısı, kırka ulaştıklarında elde ettikleri güç	Japonyalı Müslümanların durumu, orada tebliğin önemi, sayılarının artması
Şa'rani (müt. Ömer Lütfi)	Mizan-ı Şarani	2	37	İctihad farklılıklarının sebepleri, Hz. Peygamber'in insanlara akıl seviyesine göre davranması, ashabın ileri gelenlerine hitabı ile Benî Esed'e hitabının aynı olmadığı	Mezhep imamlarının icthad farklılıklarının sebepleri, İslam şeriatinin genişliği ve hoşgörüsü
Şerefeddin	Zeyd ve Zeyneb Meselesi [1]	3	56	Hz. Zeyd	Volter'in, "Muhammed Yâhud Taassub" adlı kitabındaki iddialarına reddiye
Şerefeddin	Zeyd ve Zeyneb Meselesi [2]	3	57	Hz. Zeyd, Hz. Zeyneb	Volter'in, "Muhammed Yâhud Taassub" adlı kitabındaki iddialarına reddiye
Şerefeddin	Zeyd ve Zeyneb Meselesi [3]	3	59	Zeyd-Zeyneb evliliği Evlilik öncesi, Zeyneb'e gönderilen çeyizler Peygamberlerin imada bulunmayacağına dair rivayet -Abdullah b. Ebî Serh hadisesi-	Volter'in, "Muhammed Yâhud Taassub" adlı kitabındaki iddialarına reddiye

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Şerefeddin	Zeyd ve Zeyneb Meselesi [4]	3	60	Hz. Peygamber'in Zeyneb ile evliliğindeki hikmetler, Hudeybiye'de, Veda Haccı'nda müminlere örnekligi	Volter'in, "Muhammed Yâhud Taassub" adlı kitabındaki iddialarına reddiye
Şeyhülislam Pirizade Mehmed Sahib	Makam-ı Celil-i Meşihat-i İslamiyeden bi'l-umum Naib ve Müftilerle Kaffe-i Bilad-ı İslamiye Ulema ve Meşayih-i Kiramina Hitaben Tastir ve İrsal Kılınan Beyannamedir	2	51	Hz. Peygamber'in gayr-i müslimlere karşı tavrı (istişare edişi, savaşlarda yardım alışı) Hz. Peygamber'in vefatından sonra, ilk dört halifenin seçiliş biçimleri	II. Abdülhamid'in tahttan indirilişinin, Meclis-i Mebusan'ın şer'an meşru olduğu, gayr-i müslimlere eşitliğin dinî temelleri
Tahirü'l-Mevlevî	Ceyşü'l-Üsra Nasıl Techiz Edildi?	3	75	Evs ve Hazrec kabileleri arasındaki düşmanlığın İslam'la son buluşu İlk dönem yaşanan sıkıntılardan sonra, Medine'de tesis edilen birlik sayesinde Müslümanların ulaştıkları güç H. 9. yıl yaşanan kıtlık Münafıklıklar Tebük Seferi için hazırlıklar, ashabın fedakarlıkları Orduya yardımda bulunan sahabiler Tebük sonunda cizyeye bağlanan yerler	Hz. Peygamber'in sünnetine uyarak, düşmanla ortaklık etmeme, birlik olma, Osmanlı donanmasına yardımda bulunma çağrısı
Tahirü'l-Mevlevî	Mute ve Girid	4	92	Rumların, Hz. Peygamber'in elçisi el-Hâris'e haksız yere öldürmesine karşı mücadele Zeyd b. Hârise komutasındaki Mute Savaşı	Girit'in Osmanlı'da kalması, yaşanan haksızlıklara son verilmesi için, Rumlara karşı Medine'de bir araya gelen yirmi bin kişinin mücadelesi, Girit'te yaşananlar karşısında, sessiz kalmayıp Hz. Peygamber gibi davranma vurgusu
Tahirü'l-Mevlevî	Devr-i Peygamberi Tarihçesi [1]	7	160	Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretin ilk yılına kadar hayatı: doğumu, ailesi, çocukluğu, Şam seferi, gençliği, ticaretle iştiğali, evliliği, çocukları Peygamberlik, ilk Müslümanlar, Habeş hicreti, boykot yılları, şakk-ı kamer, Taif, biatler, Medine'ye hicret, Mescid inşası, ilk ezan...	Hz. Peygamber'in sîreti
Tahirü'l-Mevlevî	Devr-i Peygamberi Tarihçesi [2]	7	161	Medine dönemi -H. 2-10. yıllar-; savaş izni, Bedir, Uhud, Hendek, Hudeybiye, Hayber, Mekke, Huneyn, Taif, Tebük...	Hz. Peygamber'in sîreti
Tahirü'l-Mevlevî	Devr-i Peygamberi Tarihçesi [3]	7	163	H. 10-11. yıldan Hz. Peygamber'in vefatına kadar önemli olaylar (İbrahim'in vefatı, peygamberlik iddiasında bulunanlar, Zey'in Şam'a gönderilişi, Hz. Peygamber'in hastalanması, vefatı) Hz. Peygamber'in ardından halife seçimi Hz. Peygamber'in defni	Hz. Peygamber'in sîreti
Tahirü'l-Mevlevî	Sebat, Sabır	7	166	Hz. Peygamber'in vefatının ardından yaşanan, taşkınlıklar, iktidar hırsı, dinden çıkış olayları ve bunlar karşısında Hz. Ebû Bekir'in kararlı duruşu	Trablusgarb'in işgali nedeniyle, Osmanlı halkını, Hz. Ebubekir gibi, sabırla mücadeleye davet
Tanin	Tanin'in Yemen Mektuplarından (Matbuat)	6	144	Yemenlilerin Müslüman oluşları	Yemen'de Osmanlı ordusuna karşı olumsuz bakışın oluşması

Yazar	Makale	Cilt	Sayı	Bilgi	Bağlam
Troytskili Ahmed Taceddin	<i>Novoye Vremya</i> ve Âlem-i İslâm	3	59	İslam'ın Evs-Hazrec kabileleri arasında kardeşliği tesisi	Rus basınındaki Müslüman aleyhtarı haberlere eleştiri
Troytskili Ahmed Taceddin	Ahvâl-i Umumiye-i İslâmiye ve İstikbâl-i İslâm	3	71	Cahiliye Arapları arasında süren savaşların İslam'la son buluşu	İttihad-ı İslam, panislamizm politikasının gerekliliği
Yakub Kemal	Din ve Âdât-ı Gayr-ı Meşru'a	2	29	İslam'ı kabul eden kabilelerin bazı yerleşik âdet ve alışkanlıklarını değiştiremedikleri Hz. Peygamber'in ashabdan bir kişiye, onda cahiliye adetlerinin görüldüğü uyarısında bulunması	İçinde buldukları dönemde Müslümanların sahip oldukları bidat ve hurafelerin terakkiye mani olduğu, dinin özüne dönmek gerektiği
Yunuszade Ahmed Vehbi	Lisan-ı Ecnebi Tahsilinde Mahzur-ı Şer'i Yoktur	3	72	Hz. Peygamber'in dil öğrenmeye teşviki Zeyd b. Sâbit'in, Hz. Peygamber'in isteğiyle, Yahudilerin yazılarını öğrendiği	Yabancı dil öğrenmenin dinen uygun oluşu

مُسْتَكِيمٌ صِرَاطٌ

۱۳۲۶

دین، فلسفه، ادبیات، حقوق و علوم دین باحث هفتہ لق غزہ ددر

مؤسساری: ابوالمعالیزین العابدین - ح. اشرفی ندیب

درسماترہ: ۶۵

ولایتہ: ۹۰

سالک ابتیاریہ: ۱۰۰

تاریخ تأسیسی: ۱۱ نومبر ۳۲۴

درسماترہ: ۵۰

ولایتہ: ۲۵

سالک ابتیاریہ: ۵۰

باب عالی جامعہ سندھ دائرۃ مکتوبہ ددر

محل آراء:

سازگن: ۱۳۲۶

درسماترہ: ۵۰ بارہ ددر

تیریلدین: مقوا پروو ایله کوندریاریسہ سنوی

۲۰ غرضی نقلہ آلیہ

درسماترہ: پوستہ ایله کوندریاریسہ ولایات بدلی اخذ اولدورہ

عدد: ۱

۲۲۴ اگستوس ۱۴ پرشنبہ ۳۰ شعبان ۳۲۶

برخی سنہ

خالق قالدقلرندن نشریات ومقتریات واقمہ بی دلائل تقلیہ
وبراہین تقلیہ ایله رد وتکذیب الیمک دخی درعہدہ ایلد-
یکمز وظائف اصلیه جلہ - نندن اولمغله بویابده ارباب علم
وعرفان طرفندن اهدا بیورلمہ جق آثار نافعہ ومقتالات
مفیدہ نک مع التشکر درج صحیفہ افتخار قیلنه جفی مقرر ددر.
والله یهدی الی سواء السبیل .

بسم الله الرحمن الرحيم . الحمد لله رب العالمين . الرحمن الرحيم .
مالك يوم الدين . اياك نعبد و اياك نستعين . اهدنا الصراط المستقيم .
وصل على حبيبك و رسولك محمد الذي اخترته للهداية بقولك
الكریم : « انك تهدي الی صراط مستقیم » .

الدين النصيحة

فاتحة اعمال و مقدمة آمالز . دين مبيته خدمت و اخوان
مؤمنيه نصيحتله مستلزم سعادت اولان منهج قويم استقامت
وصراط مستقيم هدايته دعوتدن عبارت اولمغله ، مساعي
واقمه مزك حيث شعاران امت طرفندن حسن تلقى ايديله .
چكته اميد وارز . كافل نظام عالم و مستلزم رفاه و سعادت امم
اولان شريعت غراي اسلاميه احكام منيفه سنك حكم لدينه
وفوائد و منافع ماديه و معنويه مي ملل واقوام سار وجه
مجبور اولمغله برابر چهار اقطار عالمي اششمه عرفايله توير
ايدن شمس نابان اسلاميت كوزلرني قاشد برديني خفاش
بينالك ستر انوار حقيقت مقصد غرض كاريسيله هر بارديانت
معظمه محمديه عليهنه نشریات فاسده و اسنادات كاذبه دن

حریت - مساوات

جناب حقیق عون صمدانیسی و احرار امتك سنه لدیبری بدل
مساعیسی وارد و مزك شان عسکری به بحق لایق اوله جق و الی الاابد قلوب
امتده ناقابل زوال برحس مننداری و كمال احترامكاری ایله بر طوبه جق
و تاریخ عثمانیك كك شانلی صحیفه لرني تزین ایده چك غیرت قهرمانه
وجیت دیندارانه سی سایه سنده زنجیر اسارتدن تخلص کر بران ایتدك .
برات حریت و برهان مساواتن اولان قانون اساسیسی آستردا ایتدك .
و بونك بتون موامندرجه سی احكامنه خرقه رنات ایده چك مزه جلہ من
بین ایلدك .
فقط مملکت مزده علوم و معارف هنوز لایق اولدینی وجهله انتشار
آتمه مش و ایدنلر میانده ده مع التأسف سوء اخلاق ظهوره گلش اولدیندن

مَسَائِدُ قَبِيْرَةٍ صِرَاطِ قَبِيْرَةٍ

اصطلاح :
سنگین ، موافق آثار سالتینز
تیرال کوزور
تیرال کوزور
درج ایلمین آثار اظهار ایتار

مجله اداره :
دارتخصومه
چرسادنده باب عالی جاده سنده

دین ، فلسفه ، ادبیات ، حقوق و علوم دین باحث هفته لای رساله در

مؤسسی : ابوالدین الابدین - ح . اشرف ادیب	ستلکی	۶۰	درسنادنده
تاریخ تاسیسی :	الئی آبی	۳۰	ولاینده
۱۰ غوز ۳۳۴	۲۰	۸۰	مناك اجنبیه
درسنادنده نسخه سی ۵۰ پارد			
تیرلدهن مقوا بورو ابله کوندریایسه سنوی			
۲۰ غروش فضله آتیر			
درسنادنده پوسته ابله کوندریایسه ولایات بدلی اخذ اولور.			

عدد : ۴۳ ۱۳ جادی الاخره ۳۲۷ یخبنبه ۱۸ حریران ۳۲۵ ایکنجی جلد

بتون عالم اسلامه آچیق مکتوب

مناله اتحاد ترقی جمعیتک، عثمانلی حرکت انقلابیه سنک تاریخنیشوش، مظلم بر صورتده کونترکدن صکره شو سوزلری سونایور :
« کونک جمعیتک ، کونک کنج ترکارک وجیه ذمقی بو سلطان معظه حرمتدن عبارت ایدی . اوت ا اولاطان تمهسته اوله شفیق امور سیاستده اولقدر تجربه صاحبی ایدی که سیف خلافتی الیه الدینی زمانلر مملکتک امور مالیسی افلاس حالده، قوای حربیسی معدوم ، نظام داخلیسی پریشان ایدی خارجدگی دشمنلر هجومه آماده بولنیوردی . قون حاضره دن بیخبر ، صوگ درجه جاهل اولان ملت اضمحلاله مؤدی بر تفرقه به کرفتار اولدینی ایچون بوتون جهان مدنیت نظرند مونه محکوم کورلمشیدی . عبدالحمید تشمیر ساق ایتام ایدرک خزینتی اصلاح ابله دواته اوروبا پیاسلرنده اگ قوی بر دولتک اعتباری درجه لنده بر اعتبار مالی قزاندردی . عسکری اصول جدیدی حرب اوزرد تلم، ال صوگ طرز . دهکی سلاحلرله تسلیح ایدی . وا اسفا که وقتله لهنده بولن بوتون فیوضی کندسته مدیون اولان او عسکر بو کون علیته دوندی باقی ای قاره بونه انقلابدر ا عبدحمید علوم وفون حاضرینی بوتون بلاد عثمانیهده نشره چالیشهرق قلوب مسلعیندهکی زنگ جهالتی قالدوردیده وطنپرورلک ، انفاق ، اتحاد دنین شیلرک نه اولدینقی هرکس اوسایاده اکلادی وطنپرورلکی اتحادی سلطان عبدالمجید دن اوکرندن آدمار قانمشلرده اونی وطنه محبتسز لکه ، مشروطیته مخالفله آتام ایدیورلر .
سلطان عبدالمجید اونوز اوج سنه دوام ایدن عهد خلافتده مملکتک ، لئک سادسته چالشدی . برچوق اجرا آتیه حکومتک رفاهیتی تأمین ایدی . یوللر آچدی ، دیمیر یوللر تاسیس ایدی ، قنلر باهرق ، صولر آتیدهرق چسوللری منروع حاله کتیردی ،

معموره غلده کی بر قاج پوز ملیون مسلمانک رئیس جماعت اتخاذ ایتمش اولدقلری حکومت عثمانیه تک وقایی حقتده اولانجه وقولقلری هر قومک کندی لسانیه منتشر اوراق حوادنده یازیلان محرف ، حتی ایبتون معکوس خبرلر دائر مسنده در . بو خیرلرده ایچیق مصر ، سوریه و طبعو عالییه ترکیه غزته لردن یاییلور که قطعاً اعتماد جایز دکدر .
اسکدن سلطان مخلوعک منافی کونکره قدر چیقارلیر ، رتبه یاخود نشان طمعیله عوامک جلب قلوبی ایچون حرکت هایون متصل تقدیس ایدیلردی . بئاه علیه عبدالمجید دن اوزاقده بولنان بو اقوام حقیقت حال ابله مناسیتی اولمان اونمانه اینانیرسه ، حتی دهها ایلمی کیده رگ عبدالمجیدی فوق البشر بر مخلوق صورتنده تحیل ایدرسه هیچ ده شایان حیرت دکدر . شمدی خاقان مخلوع ختنده بویله بر فکر بسلیمان اقوام اوزرنده خبر خلی نصیل اولورده فوق العاده بیوک بر تاثیر اجرا ایتمز ، نصیل اولورده اوکا اصابت ایدن مصیبت بوتون مسلمانلره ومسلمانلره اصابت ایتمش عد اولنار؟ ذاتاً حادثات ده بو مرکز ددر . نته کم پنجاب قطعه سنک مرکزی اولان لاهور شهرندکی وطن غزته سی (دولت عثمانیهده بر انقلاب منشوم) عنوان رذیایله بر مقاله یازهرق شو سوزلری سویلور : « بوکون تفرافیزه یورکاری پارچه لیه چیق ، ناسی مام ایچنده ، آفتق اوغورسز بر خبر کتیردی که طوبولور طوبولماز هتدد و سائر اقطار غلده بولنان عالم اسلامه بر حزن ندر چوکدی . بو خبر ایسه سلطان عبدالمجید خان حضرتلرینک عزایدیر . »

مکتبه مولانا مفتی محمد عیسیٰ صاحب دہلوی
تعمیر اولیٰ اکتوبر
پتہ: ۱۰۰، پورہ، لاہور

اجتاز :

مُتَابِقَاتُ صِرَاطِ الْقَدِيمِ

محل ادارہ :

درسماد تہہ باب عالی جامعہ
ادارہ مخصوصہ

دین، فلسفہ، علوم، حقوق، ادبیاتدن و سیاسیاتدن وبالخاصہ کرک سیاسی و کرک اجتہادی ومدنی احوال و شئون اسلامیہ دن
بجٹ ایڈر و ہفتہ ہدہ بردفعہ نشر اولنور.

مؤسری : ابوالعلا زین العابدین - ح . اشرف ادیب	تاریخ تاسیسی	سنہ لکی	ایلی آبی	سنہ لکی	ایلی آبی
درسماد تہہ نسخہ سی ۵۰ یازده	قبرلہ دن مقوا بورو ایله کوندریلرہ سنوی ۲۰ غروش فضلہ آلیبر	۱۰ نوموز ۳۲۴	۴۰	۸۰	۴۰
درسماد تہہ پوستہ ایله کوندریلرہ ولایات بدل اخذ اولنور			۴۰	۸۰	
عدد : ۵۰	۳ شہبان ۳۲۷ پنجنہ ۶ اغستوس ۳۲۵	ایکینچی جلد			

عظالتدن زجر ، کسب و تجارتہ ترغیب باندہ ورود ایتش دها
پک چوق نصوص شرعیہ ، آثار علیہ وارد. بنا علی ذلک من القدی
اهالی اسلامیہ کسب و تجارتلہ اشتغالدن کیرو طور مامش ، صنایع
متنوعهده ابراز ایتدکلری ترقیات عظیمه ایله طالی حیران برافشاردر.
عهد جلیل نویده اصحاب کزین حضراتی بیلہ - او قدر مشاغل
مهمه آرمسنده - مزرعه و حدیقہ لر تده بالذات چالشیر، هر درلو تجارت
بریه و بخریه ده بولنورلردی .

ایچلر تده امیر المؤمنین حضرت ابوبکر و حضرت عثمان ایله زبیرین
العوام ، عبدالرحمن بن عوف و سعد بن عبادہ کی پک چوق ثروت
وسامان صاحب لری بولنورلردی. مع هذا اکثر انبیا کی آثار کلب لرنده
دنیا سختی یوغندی . مالارنجی ده دین و ملت اوغورینه فدا ایدرلر
و بوسایه ده هر زمان مظهر نهای پیغمبری اولورلردی .

[متاع دنیا به اصلا دابسته اولماین ، اللرنده بی نهایه نفائس اموال
برلندینی حالده هیچ بری کولکلرینه کیرمین ، کندیلرینه حق و حقوق
نسیان ایتدیرمین ذوات مشارالهم امثالی حقددهه مشوی شریفک
شو ابیات مبارکسنی قید ایدیلوروز .]

جیست دنیا از خدا غافل بدن فی قماش و نقره و فرزندوزن
مال را کز بهر دین باشی جمول نعم مال صالح خواندش رسول
آب در کشتی هلاک کشتی است آبا اندرز بر کشتی پشتی است [۲]

[۲] دنیا نهدر ؟ خدادن غافل اولوق . یوقسه نفیس قماش تلبس ،
سم و زورتمک اتمک ، ازکک اولاد صاحب اولوق ، حسنا قادین ایدنگ دنیا
صایلماز. دین مینه خدمت ایچون مال و ثروت صاحب اولمکنک دن مال الصالح
لارجل الصالح حدیث شریفله ثنا کرده حضرت رسولدر . داخل سفینه به
کیرن سورل آنک هلاکینه بادی اولور . اما خارجده کی سورلک وجودی

کسب و تجارت و تاسیس صنایع

نظر شرع آورده مرغوبیتی

مقاله سندن مایبد

احمد بن حنبل حضرت لری -- خانه ویا زاویه سسنده اقامتله
کسیدن فارغ و بلا تسیب وصول رزقه مترقب اولان بر شخص حقدده
مطالعه لری - سؤال اولک قده - بیوردیلرکه بویه کیمسلر حقیقت
شرع آگاه دکلدردر . هیچ اولمازه حضرت رسول اکرم
قوشارک کیفیت مرزوقیتنه دائر کفتار در دربار لری ملاحظه ایتدیلدرلر.
اولکلام شریفده « نغدوخاماً و تروح بطاناً » بیورلمشدر. یعنی قوشلر
علی الصباح لانه لرندن آج اوله رق پرواز ایدرلر ، کیندکلری پرلرده
قارینلری طویهرق آفتام اوستی دوزلرل .

جناب رسالتآب اقدمن صدر حدیثده بزى قوشلر کی متوکل
علی الله اولغه دعوت ، ایدمه اولنرک توکل لری حاللرله متناسب اولان
اسبابه تمسک ، تخری اسبابه تشبث اتمرینه مانع اولمدیفنه ارشاد
بیورمشدر . نصلکه مشوی شریفک ابیات آتیه سی ده بو معنایی
مصوردر :

کفت آزی کر توکل ره برست این سبب هم سنت پیغمبرست
[۱] کفت پیغمبر باواز بلند باتوکل زانوی اشتر بیزید
رمز الکاسب حیبابه شنو از توکل در سبب کاهل مشو

[۱] اول ناصح دینی که: توکل امر مستحب ایله تسیبده سنت نویدر.
حضرت پیغمبر براعرا بیه خطاباً آواز بلند ایله بیورمشدر که :
حقه توکل ایله برابر دودکک تاسمه سی حکم باغلا . سنده « الکاسب
حیبابه » حدیث شریفنده کی رمزى ای آکلا ، محض توکل ایله اکتفا
ایدوبده تخری اسبابده تذل اوللا .

مستطاب قلم

طبع و محل ادارہ :

۴۰ مال اوغلتندہ امنیت
سندھوی جوارندہ
شنگول یقوشندہ
۲۷ نوسرو

سلکدہ موافق آثار
جدیدہ نم المثنویہ
قبول اولنور

درج ایڈلہ بن آمارامادہ اولنار

ریس ، فلسفہ ، علوم ، مقرونہ ، ادبیات تاریخ ، سیاسیادہ وبالخاصہ احوال رشتہ اسلامیردہ بحث ایررہفتدہ بر نشر اولنور .

صاحب ومؤسسی :

۱۰ ابوالعلا زین العابدین - ح . اشرف ادیب
تاریخ تأسسی

درسمادتدہ نسخسی ۵۰ پارہ در

فیرلہ دن مقوا پورو ایله کوندریلبرسه سنوی
۲۰ غروش فضلہ آلکبر

آپونہ بدلی

سنہلکی التی آئی	۶۰	۳۰	غروش
۴۰۰۰ عنایہ ایچون	۶۰	۳۰	روپلہ
سائر۴۰۰۰ اجنبیہ	۱۷	۹	فراق

۱۰ تموز ۳۲۴

عدد : ۱۸۲ ۱۱ ربیع الاول ۱۳۳۰ ہجرتہ ۱۶ شباط ۱۳۲۷ یدنجی جلد

ادرا کیلہ بختیار اولدینغز لیلہ ولادت رسالتناہیدن طولانی
بالجلہ اخوان دینزی تبریک ایدهرز .

مسلمانتری اتحاد و اتفاقہ دعوت

واعتصمو بحبل اللہ جمیعاً

دولت علیہ عنایہ نیک اسلامیت اساسی اوزرینہ تأسس ایتمش و بودولت
معظمہ نیک بنیادہ تعالی الی یوم القیام دوام و بقای و شوکت و سطوتک
کوندن کونہ ترقی و اعتلاسی دخی بوساسک و آندن اقتباس ایڈلش اولان
مشروطیت ادارہ نیک حسن محافظتہ وابستہ بولونمشدر .

جلہ بہ معلوم اولدینی اوزرہ امور دنیویہ دن طولانی شرفاً انسانلر
بینندہ برفرق و تفاوت اولیوب هر فردک مساوات و عدالت تامہ بہ مظهر
اولسی و حریت شخصیہ نیک تجاوزآندن مصون بولندیرلسی متعدد آیات
جلیلہ قرآنیہ و احادیث شریفہ نبویہ اقتضای عالیستدن اولسنہ و بلطفہ
الکریم نائل اولدینغز مشروطیت ادارہ نیک علت غائیہ سی دخی عدالت
اساسنی تقویہ و تحکیمدن عبارت بولنسنہ مبنی جناب حقک عنایتیہ
و جلہ نیک همت و غیرتیہ استحصال اولنان ادارہ مشروطہ شرعشریف
احکامہ تمامیہ مطابق و عمومملت عنایہ نیک منافع و مصالحتہ موافق اولدینغز
اشتیاہ ایڈیلہ من .

قائدی کہ اصول مشروطیتک مملکتنزدہ لایق و جہ اوزرہ تأسس
و ترقیبی و محصول استبداد اولان برطاقم فالقارک محو و ازالہ سیلہ سعادت
و سلامت مملکتہ متعلق آمال و مساعینک بر آن اول نمرہ بخش موفقیت

اولہ یلمسی ایچون احکام جلیلہ شریعت و ایجابات مشروطیت دائرہ سندہ
جلہ مزک همدست وفاق و اتحاد اولهرق عمران مملکتہ خادم تشبہات ایله
جبر مافانہ چالشمسی و منافرت و تفرقه بی موجب احوال و تحرکآندن
صافنہرق حسن اخلاقہ الک بیوک و ابطہ اولان اوامر الہیہ بہ امتثال
و نواہیدن اجتناب ایلسی و مقام اقدس خلافت کبرایہ کمال صداقت
و اخلاص ایله ربط قلب ایلیہرک قوانین و نظامات موضوعہ احکامہ
واوامر دولتہ رعایت ایلسی لازمدر . بناءً علیہ شرعشریفہ و مشروطیتہ
مغایر اولان منافرت و نفاقک دوامی معاذاللہ تعالی جلہ امت محمد ایچون
موجب خسران و اضمحلال و دشمننلر مزجہ اولنہ دن بری شدتہ
اززو و انتظار ایڈیلان نا مناسب بر حال اولنہ دیناً و سیاستاً تجویز
ایڈیلہ من .

محبت قلبیہ و اخوت وطنیہ ایله یکدیگریہ مرہبوط اولسی لازم کلان
اولاد مملکت بینتہ تخم فتنہ و فساد اکیلمسی و مبارک وطنمزک مستعد
ولایق اولدینی سعادت و عمرآنہ بوضورتہ برسد سدید چکیلمسی دیانت
اسلامیہ و حیث و وطنیہ دن نصیبہ دار اولان هر فردی اغلا تہ جق ، ایکتہ جک
شیاردندر .

بوجهتہ بالادہ مسطور اولان مطالبات خیر خواہانہ نیک لسان
مناسبیہ بتون قصبات و قرا اہالیسنہ تبلیغ و تفہیمتہ اعتنا و عمادالدين
اولان صلواتہ دوام و مکتبہرہ مداوم طلبہ مسلمینہ دخی نماز قیلدیرمغہ
معلمین کرامک صرف ہمتہ آداب اسلامیہ دائرہ سندہ تحصیل علم
و معرفتہ غیرت ایڈرک نائل اجر و ثوابت اولنلری اسبابنک استکمالہ
بذل مقدرت اولومسی ضمنندہ مقام مشیختدن ایجاب ایڈنلرہ تبلیغاندہ
بولنلمشدر .

دون اوله دن صکرا ایدی ، فضلی بک برمسرت تکرار اداره خانه به کلدی ، « البشری ، البشری » ديه برکة الله افندي کن مکتوبی اوزاندی . اوقونجه اکلادق که (اسوتار وهانجیو) اسمنده برزاپون اهتدا ایتمش ، اصول و فروع دینی تحصیل ایتمک اوزره دارالخلافه به متوجه حرکت ایلمش . بش اون کونه قدر مواصاتی مأمول . فضلی بکی تبریک ایتمک ، وبقینده انشاءه ژاپونلرک فوج فوج مظهر همدایت اولملری تهنی ایلمک . مکتوبی عیناً درج ایله قارئلر سزیده مسرت حاصله به تبریک ایدیورز :

بسم الله الرحمن الرحيم

حامداً ومصلياً وسلماً

الى الاخ العزيز المحترم احمد فضلى افندى ابداه تبارك وتعالى روح منه ايها الاخ الكريم هذا كتاب مني اليكم ليخبركم بامر عظيم فيه صلاح الاسلام والمسلمين ونجاح الشرق والشرقيين امر دعونا نرضى — يا اخي انا ارسل اليكم قريباً (اى بعد عشرة ايام ام اقل واكثر منها) رجلاً ژاپانياً شغف بالاسلام حياً ويريد تحصيل مبانيه ومسائله من اصولها وفروعها في دارالخلافه — قسطنطينيه — وداعياً قومه الى الاسلام . وعزمه تحمل المشاق في طلب هذا المرام حتى لا يرضى بنفسه فيه . هومبني على اعتقاده ان فلاح قومه ووطنه موقوف على قبولهم الاسلام — والا لانجامة لهم — لان بين ايديهم شباب ووعور ووهاد وضخور لامكان لهم باقحامها واطاقتهم باذلتها . الدنياة البويديه قد بلغت من الكبر عتياً وردت الى اردل السمر فابقى فيها من الحيوة الاقليل . وكذلك الحال بالاديان القديمة كلها — اما النصرانية فتتذللت اركانها في صراحتها من اوربا وامريكا قاتها هي اليوم حياة لاسترقاق الاقوام . وتسخير الممالك فهي لا تصلح ان تحيى الموتى . لانها ميتة بنفسها . اما الاسلام فهو دين شاب فيه حيوة تسرى في من يدخل فيه . واخوة الاسلام فهي قوة عظيمة لا قبل للناس بها وعروة وثقى لانفصام لها وان اراد الاعدا باطفاء نورها وسى الجبارة بهدم بناؤها — وكفى بالله شيداً — هو الذي ارسل رسوله بالهدى ودين الحق ليظهره على الدين كله . واسم هذا الرجل . «يسوتار وهانجيو»

محمد برکة الله

٣ تموز ١٩٠٩

«توكيو»

باشلايه جقدر . شمدي سزدن بکله دیکمزشی ، بوا مرعظیم حقنده بشون مسلمانلرک نظر دقللری جلب و بوتشیک اهمیتی تقدیر ایده جک نشریاتده بولنق ، عالم اسلامه ژاپونیاده نشر اسلامیت ایچون بر جمعیت تشکیلی ایتدیکنی بیلدر مکدر . احوال و تشبثا سزدن سزی منتظماً خبردار ایده جکز . شیمدی مصره کیدیورم . اوراده ده بوتشینه سزی اکلاده جف ومؤخرأ بجزأ یولده مسلمان ملکلتربینه اوغرا بهرق ژاپونیا به عودت ایده جکم . طبیعی هوغرا دینج مخلصده سزه خبر کوندریم . ژاپونیا به کیدر کتمز جامک بر آن اول اکل انشا آتته صرف همت ایده جکز . جامع اکل اولندقدن صوکر دارالخلافه دن معاوت بکله به جکم . برامام ، بر مؤذن کوندرلیمی ایچونده رجاهه بولسه جف . بونلر علوم دینی به فنون حاضر به و قوف ایله برابر انکلیزه جده تکلم ایده بیلدی درلر . بزبونلرله ایشه باشلا ره اوراسنی مرکز انخاد ایله ، سائر برلرده ده شعبه لئ تأسيس ایدرز . ژاپونجه وانکلیزه عقائد و احکام اسلامیه دن باحث هفتله ق برغزته ده نشر ایده جکز . ایشک جدتی ، نتایج حسنه سی کورونجه بالطبع اووقت هر مسلمان سزدن زیاده غیرته کله جکدر . اورالده نشر دین ایچون بر خرستیان جمعیتی واردر :

« کتچ خرستیانلر جمعی » تمام سکسان میلیون سرمایه به مالکدر . تشبثلری منتج موفقت اولما قله برابر نشر واقدا مده قصور ایتورلر . ژاپونلر متفکر ، محاکمکی بر قوم اولدقلرند غیر معقول کوردکاری فکرلره اعتقادلره قایلما یورلر . یوقسه او جمعیتک بواغورده صرف ایتدیکنی بارلره عقللره حیرت بررر . رسالتناه صلی الله علیه وسلم اقدمن حضرتلرینک علیه ده رساله لر ترتیب ایتمش . وغایت فنا بر فطوغراف ده اویدورمشلر ، بتون ژاپون مالکنه نشر ایدیورلر . ژاپونلری اسلامیتدن تبریده چالیشورلر . فقط حقیقت دایماً حقیقت در ؛ بوکون دلکسه یارین ، یارین دلکسه او برکون اسلام مینک علویتی وبتون بشریت ایچون بر دین فزاری بولندینتی عموم جهان معرفت اکلایه جقدر . ژاپونلرک ایشه انشاءه عهد قریبده بو حقیقت و صوللری مأمولدر . . . ژاپونیا به مواصاتی متعاقب سزه جامع شریفک قروکیستی ، وانشا آتی مصور رسالری کوندره جکم . سزده اوزمانه قدر دین سوبدیکم اوصافی جامع امام ومؤذنر بشتدرمه غیرت ایدرسکز . »

مجاهد محترمک شو صمیمی سوزلرینه برشی علاوه ایتمکی ژاند کوریر وحرز و حفظ صمدانیده مصون و محفوظ قللری تمنا تیه ادعیه موفقیته تردیفاً کندولرینی تبریک وهممات واقعه لرندن طولای بی بتون اخوان دین نامنه عرض تشکر ایلرز .

احمد ساقی بک مطبعه سی	مدیر مسئول : اشرف ادیب	اصحاب امتیاز : ابوالعلا و اشرف ادیب
--------------------------	---------------------------	--

روضه القراء

— ۲۲ —

ابوموسی الأشعری رضی الله عنه

اسم شریفساری (عبدالله بن قیس) در . منسوب اولدقاری (أشعر) بمنده برقیه نك اسمیدر . اوقیه نك پدرلری اولان (نیت بن ادد) كودمی قیللی طوغمش اولدیندن قیح شین ایله قیل دیمك اولان شمردن اخذ ایله صفت مشهه اولهرق (أشعر) تسمیه اولمش اولاد واحفادینه (اشعری) و (اشعریون) و (اشعراء) دلمشدر . ابوموسی حضرتلری قبل الهجره قبیله سی خلقیله و كندی برادرلری ابوعامر بن قیس و ابورده بن قیس و ابورهم بن قیس ایله مكه مكرمه یه كلوب شرف اسلام ایله مشرف اولمشلرینه وطنلرینه عودت ایتمشلردر . مؤخرأ حبشه مهاجرلری ایله برلكده كلوب رسول الله ملاقی اولمشلردر . بوجهته حضرت ابوموسی خبردین كركه اولان مشاهدده بولكه بیلمشدر . خیر غنائمندن دخی حضرت فخر رسل آنله حصه اعطا بیورمشدر . وقعه او طاسده عموجهلری ابو عامر الأشعری نك شهادتی اوزرینه حربی حضرت ابوموسی قازامشدر . و اخر عصر سعادتده بمنده مأرب مدیری علی قول زبید و عدن ساحلته وارنجیه قدر اولان جوانینه والی اولمشدر . حضرت عمر رضی الله عنه مغیره بن شعبه حضرت تارینك عزلی اوزرینه حضرت ابوموسی بصره والیسی ایتمشلردر . حضرت عثمان رضی الله عنه برارالق ابوموسی بصره دن عزل ایتمشلر ایسه ده اهالینك طلی اوزرینه مؤخرأ یه نصب ایلمشلردر . حضرت ابوموسی بصره عسكری امیری اولهرق ایران فتوحندهده بولمشدر . حضرت علی زماننده ابوموسی حضرت تیری بصره والیسی ایدیلر . اخرأ معزول اولدیلر . صفینده حكیم اولوب الداندیلر . انك اوزرینه مكه مكرمه یه كیدوب قرق ایکی تاریخده ارتحال دار اخرت ایدیلر . اوچبوز البش حدیث شریف روایت ایتمشلردر . صحیحینده البش سكری مذ كوردر . دردنده امام بخارینك و اون بئشنده امام مسلمك اقرادای و باقسنده شیخینك اتفاقلری واردر . كندیلری قتیبه نك تعریفنه كوره خفیف البش ، نصیر القامه و كوسه ایشلر . قرآن كرمی بطریق العرض فخر كائنات علیه اكل التحیات اقدمن حضرتلرندن اخذ ایتمشلردر . ذات ستوده سماتلری قرآن كرمی خوب صدا و حسن ادالیه بك كوزل تلاوت ایدرلر ایش . بوجهته مظهر شاهنوی دخی اولمشلردر . خطبه لرده خلفایه دعا صاحب ترجمه ابوموسی حضرتلرندن مأنوردركه بصره والیلكلرنده جمعه خطبه سنی اوقودقجه حضرت عمر الفاروقه دعا ایدرلر ایدی .

— ۲۳ —

حطان بن الرقائی رحمه الله

اسم شریفلری (حطسان) پدرلرینك نامی (عبدالله) در . نئ سدهوس قبیله سندن اولوب علم و زهد و تقوی صاحبی ایدی . قرآنی

بطریق العرض ابوموسی الأشعری رضی الله عنه حضرتلرندن اخذ ایدیلدی كی حسن بصری حضرتلریده بطریق العرض ذات مباركلرندن اخذ ایتمشدر . هجرت جلیله نبویه علیه اكل التحیه نك (۷۰) سنه سندن صكره عازم كلشنسرای عالم عقبا اولمشلردر .

— ۲۴ —

ابورجاء العطارى رحمه الله

اسم عالیلری (عمران) پدرلرینك نامی (نیم یاخود ملحان) در . بصره رجالتندن و كیار تاپینندن اولوب هجرت سنه دن اون رسنه مقدم مهتداری عالم وجود اولمشلردر . بی ذیشان اقدمن حضرت تارینك زمان سمادتلرنده قول اسلام ایدیلدی حلاله وجه سمادت بی حجتایی كورمك شرفه نائل اوله نمشدر . قرآن كرمی بطریق العرض علی بن ابی طالب و ابن عباس حضرتلرندن اخذ ایدیلدی كی ابوموسی الأشعری حضرتلرندن دخی اخذوناقی ایتمش و ابوموسی الأشعری قرآن عظیم الشانی بزه بشر آیت تعلیم بیورلردی دیمشدر . ابوبكر الصدیق رضی الله عنه حضرتلرینه ملاقی اولوب ائزردن و عمر بن الخطاب رضی الله عنه حضرتلرندن و دیگر اصحاب كرامندن روایت حدیث ایتمشدر . ابوالاشهب العطارى قرآن جلیلی بطریق العرض ذات ستوده ساتلرندن اخذ ایدوب بصره ده فن جلیل قرائتی نشر ایتمشدر . اون كیجدهه برقرآن كرمی ختم ایتك عادت سیلرندن ایش . (۱۰۵) تاریخ هجرینسده (۱۲۸ ویا ۱۳۰) یاشنده اولدقاری ارتحال دارنیم بیوزمشلردر .

خواجہ زادہ
احمد حلمی

دور پیغمبری تاریخچه سی

انوار اسلامیت خطه حجازیهده بارلادی . چونكه ایکی جهان كونشی او مبارك قطعهده طوغدی . هم اوله بر زمانده طوغدی كه چوللرده كی بدویلر ك دكل ، حجازك مركزی ماییلان مكده كی مدنیلر ك بیله جهالت ، كوزلرینی بوروش ؛ غفلت ، بوللرینی شاشیرتمش ؛ هبیری طلشدن آغاچدن یاییلان بوتله طایاچق درجهده حفاقته ، قیز چوجو قلیرینی دیری دیری كومه چك دركده وحشته دوچار اولمشدی . زیرا مكه و حوالیسینك یكانه پیغمبری بولونان حضرت اسماعیلك وفاتندن تخمیناً ایکی بیك التی یوز سنه قدر كچمش و بو مدت مدیده ظرفنده احكام شریعتی — بعض بقایسندن ماعدا — اوتونولوب كیتمشدی .

بویله بر قرتت ائناسننده میلاد عیسایك (۵۶۹) یاخود (۷۰) و یاخود (۷۱) نجی سنه سننده او بی جلیل ، یعنی اسماعیل بن خلیلك نسل كریمندن (عبدالله بن عبدالمطلب) ك مكدهه بر اوغلی وجوده كلدی كه بو نوزاد مقدس ، رسول اكرم و اقدس اقدمن ایدی . وا اسفاكه جناب عبدالله خدوم كریمك تولدینی كورمه مش ؛

عصورت رفع ابدیدی . لکن اوتقی سنهده جناب ابو طالب ، اوج کون سوکراده حضرت خدیجه آخرته منتقل اولدی . اقدیمز بو بیله (سنه الحزن) نامنی وردی .

پوسنه زید بن حارثه ایله طائفه قدر بر سفر یاپدی . اورادهکی (بی قیف) ای ایمانه دعوت ایتدی . ایمانه گله دکن باشقه رسول اکرمی طاشه طوئیدیلر . قدم رسالتی قان ایچنده اولدینی حالده مکه یه عودت بوورولدی . بشتک اون برنجی سنه سی حج موسمنده مدینه اهل ایستدن آلتی کیشی ایله کوروشدی . بوئر رسول الله کی نبوتی تصدیق ایلدیلر وساقین انصار اولق شرفی قازاندیلر . ایرته سی سنه او الی ذات ایله دیگر آلتی کیشی کلوب اقتدیمزله عقد بیعت ایتدیلر . شرکدن ، زنادن ، سر قشدن ، افترادن قاجیمزله و جوو قلسرینی اولدورمک وحشتنده بولونامق شرائط بیعتدن ایدی .

بو سنه ایچنده معراج محمدی واقع اولدی . معجزه اسرانی ایلاک تصدیق ایدن ابوبکر حضرت قرنی اولدینی ایچین کندیسنه (صدیق) لقبی ویریلدی . ارن او چنجی سنه بشتک حج موسمنده مدینه لیلردن یتیش اوج ارکاک ایله ایکی قادن رسول الله بیعت وذات رسالتی مدینه شهریه دعوت ایتدی . بونک اوزرینه اصحاب کرامک مدینه یه ه جرته مساعده اولوندی . اقدیمزله ابوبکر و علی حضرت تارتدن ماعدا رجال مسلمه دن مکده کیمسه قالمادی .

مشکرک ، مسلمانلرک مدینه یه کیتنک لرینی کوروب رسول اللهک ده عزیمت ایله چکنی ادراک ایله حیات بی هسانه قصد ایتک املده بولوندیلر . بر کیجه خانه رسالتی قوشا دیر . لکن رسول الله اقدیمز وحی الهی ایله بوکا واقف اولدینی ایچون جناب علی بی فراش سمادته یاتردی . کندیس اودن چیقوب کیندی . خانه بیغمه بری پی محصره ایدنلر اوپویا قالدیلر . ایرته سی کونی ایشی کلاخچه رسول اللهی حیاً ومیتاً الله ایتک خیاله دوشدیلر . طرف طرف جاسوسلر ، متحریرلر بولادیلر . اقتدیمز یار غازی ابوبکر ایله (چیل نور) ده نیان طاغده کی مضارده اوج کون ، اوج کیجه اختفا بوورودقن سوکرا ابوبکرک آزادلیسی (غامر بن فهیره) و قلاووز اولارق طوتولان (عبدالله بن الارقط) ایله مدینه یه متوجهاً یوله چیقدیلر .

(قدید) موقنه کلنجه (ابومعید) اسمنده بر بدوینک چادریه قوندیلر . صاحب خیمه اوراده یوقندی . حریمی یه چک برشی اولمادیندن مسافرله اعذار ایتدی . چادرده خسته و ضعیف بر قویون یاتوردی که طوغورمش دکدی . رسول اکرم اقدیمز او قویونک مه سی صاغوب سوت چیقارمق و چادرده بولونان تکدیل قاب وقاجانی طولدورمق صورتیله معجزه کوستردی . اورادن آریلنجه (سراقه بن مالک المدنی) نامندکی بهادر آرقارلردن به قشیدی و هجومه تشب ایتدیکی صراده آتک آیاقلری قومه صاباندی ، نهایت امان دیله یوب کری دوندی .

داها سوکرا (بریده بن الحویب) اسمنده برذات - معیتده بر جوق آتلی اولدینی حالده - قارش چیقیدی : رسول الله ایله

چونکه ولادت محمدیه دن تقریباً ایکی آی اول مدینه ده وفات ایتدی .

یقیم اولارق طوغان او طفل مکرم ، جدی عبدالطلب حایه سنه آلتیدی . (ونی سعد) قبیله سندن (حلیمه) اسمنده بر سوت نینه سنک سنیه شفقتنه ویریلدی . دوت یاشنه قدر بی سعد یوردنده قالدقن صکره کتیریلوب والده محترمه سی (آمنه بنت وهب) حضرت قرینه تسلیم اولوندی .

جناب آمنه ، اولادینی آلاق مدینه یه کیدوب بر مدت اقامت وانای عودتده دار بقایه رحلت ایتدی .

آناسز ، باباسز قالان پیغمبرمز ، بوتون بوتون بیوک باباسنک محبتی اولدی . سکرک یاشنده ایکن او مبارک اختیاره ارتحال ایله نجه عم نبوی ابو طالب ، برادر زاده سی یاشنه آلدی واونی کندی چوجقارندن زیاده بسودی . اون ایکی یاشنده ایکن تجارت ایچین شامه کیدن عمجه سیله برکنده سفره چیقدی . (بصری) ده نیان بلده ده (بحیرا) نامنده بر راهیله کوروشدی . راهیک توصیه سی اوزرینه اورادن کیری دوندیلر . اون یدی یاشنده ایکن دیگر عمجه سی (زبیر بن عبدالطلب) ایله یمنه کیدوب کلدی . یکریمی دوت یاشنده ایکن بر دها بصرایه قدر کتیدی . بو سفرده (نسطورا) اسمنه بر پایس ایله ملاقی اولدی . یکریمی بش یاشنده ایکن (خدیجه بنت خویلد) والده مزله ازدواج ایتدی . (ابراهیم بن محمد) دن ماعدا اولاد بیغمه بری ، هب بو مقدس قادیندن دنیا یه کلدی . اوتوز بش یاشنده یکن قریشک کمه بی تمهیر ایتدیکی صیراده (حجر الاسود) ی برینه وضع ایچون چیقان تراعی ، حجر مقدسی ردای شریفه آوب اوچسارلندن دوت کیشی به طوتورمق و مبارک ایله برینه قویق صورتیله فصل ایله دی .

قرق یاشنده ایکن نبوت ، قرق اوج یاشنده ایکن رسالتله مشرف وهرکی طریق حقنه دعوتیه مأمور اولدی . اولاسیده خدیجه ، ثانیاً علی بن ابی طالب ، ثالثاً زید بن حارثه ، رابعاً ابو بکر بن ابی قحاصه نبوت محمدینی تصدیق ایتدی . یاواش یاواش مؤمنلر جو ظالمایه ، مشرکازده پرده پرده درلانمایه باشلادی . کرک اقتدیمزه ، کرک اصحاب کرامنه مشرکین طرفدن ایدیلمه دک انا قالمادی . بعثت محمدیه تک بشنجی ییلنده اصحابدن بعضاری ، رسول اللهک مساعده سیله حبشه ، یعنی افریقایه هجرت ایتدیلر . آلتنجی ییلنده عم نبوی حضرت حمزه اهل اسلامک اوتوز طقوزنجیمی ، برار سوکراده جناب عمر قرقنجیمی اولارق ایمانه کلدی . وایلاک دفعه حرم شریفده جماعته نماز قیلندی .

یذنجی سنه بعثته مشرکک تکمیل مسلمانره واقدیمزک اقریاسی بولونان هاشمیله شدتلی بر بو قوتناز یایدیلر . ابو لهبدن باشقه بوتون بی هاشم (شعب ابی طالب) ده نیان محله ده محصور قالدی . سکرکنجیمی سنه ده (شق قر) معجزه سی وقوع بولدی . اوتقی سنه یه طوغوروا اقدیمزک دیگر بر معجزه سی اوزرینه

حریق مناسبتیہ

بڑے ہر مسئلہ بالفعل اولوب کچدکن سوکرہ بر قاج کون سویلہ نیر
ورجوق ایشلر کورہلجک کیڈہ اولور ، سوکرہ آرای جوق
سورمن تماماً منسی اولور کیدر .

بو حال ، بو طبیعت بڑہ بولندقیجہ ، ہر نہ سویلہ رسک بوشدر .
فقط بو یانقین مسئلہسی اورنہ لقدہ بڑ موجود ایکن یک چاپوق
انودیلہ من ، بو بابدہ سویلہ نہجک سوزلر سوز تائیری اولہرق بر
تیجہ ویرمزسہدہ ، تکرر نتیجہسی اولہرق احتمالکہ بر زمان نظر
اعتبارہ آلور . شو امید ایلہ بڑہ تکرر بر قاج سوز سویلہجک
اولورسوق فضلہ اولتر ظن ایڈہرم .

دیانت اسلامیہ شریعت ضراء مطہرہ ، بڑ امور دنیویہ و
اخرویہ منزی مشکفل اولدیفندن ، ہر حالہ بر جہتمز دین جلیلمزہ
مربوط اولہجتی شہدن وارستہدر .

بو کون یانقین ایچون عالم مدینتہدہ اتخاذ اولنمش تدایزدن بری
واک مہسی سیفورطہ مسئلہسیندر . بو مسئلہی آغزہ آلدیلم کی
علمامن میناندہ برجوق کفت وکویہ سبیت وریلہجکی خاطرہ کلور .
فقط اورنہ لقدہ بردہ منافع عامہ اولدیفنی ایچون ہر نوع امرضائہدہ
اولہجمنی کوڑہ آلدرہرق بو خصوصہ فکری بیان ایتمک ایسترم .
بو کی مسئلہدہ بر قاج سوز سویلہمک استہ نلری عموم علمامن
اول بولر اجتہاد ایلہ اتہام ایڈرلر . اشته بو اک بیسوک خطامنذر .
کاشکی بڑہ اجتہاد درجہسی بولنسا ایڈی ، پتون مشکلا نمرحل اولنوردی .
مع التأسف اجتہاد ایلہ بڑ علمامن آراستہدہ (قلل جبال) وار .
مع مافیہ ینہ مسائل مہمہ قارشوسیندہ بولندقیجہ علمامن شریعت
طرفندن برسوز سویلہمکہ مجبوردر .

بڑ کتب فقہیہ منزدہ (سیفورطہ) حقندہ متقدمین و مجتہدین
علما طرفندن سویلہ منمش ہیچ بر سوز یوقدر واولہ منزدہ . متأخرین
علمامن ایسہ بو کی مسائلہ ہب احتیاط جہتی استحسان ایتملر .
احتیاط دیرسہم اصل حل مسئلہدہ احتیاط دکل ، بلکہ قارشولرندہ
ظہوری محتمل اولان معارضندن احتیاطی کنڈیلرینہ عادتاً برمسلك
اتخاذ ایڈنمشلر . بو سیندندرکہ عصر حاضرہدہ پوماً قوماً تجدایدتیکدہ
اولان احتیاجات جاریہدن یک جوق مسئلہ لایقلہ حل اولنہ موب
باب فتوادہ سورونجیہ ، ہر دہ قالمقدہدر . بری تحریم ایڈر ، اوبری
تحلیل ایڈر ، ڈرکن مسائل مختلف فیہادن اولوب کیدر .

اشتہ شو جہلندن سیفورطہ مسئلہسی دخی فتواخانہلر قابوسنہ
بر قاج دفعہلر کیرمش جیقمشدر . بن شیمدی سیفورطہنک جواز ویا
عدم جواز جہتہ ذاہب اولماہ جیم ، بلکہ اوچہتی شیمدیک اغراض
ایڈہرک ، یالکز سیفورطہنک لزوم وعدم لزومی جہتی نظر دقتہ
عرض ایڈہجیم .

ظن ایڈہرمکہ سیفورطہنک لزومی ومنفقتی انکار ایڈر بر آدمہ
تصادف اولنہ من . اساساً انکار ایڈر سیلہ خانہسی یاندقدن سوکرہ

رفقاسنی طوتوب باسلامق ایڈی . فقط وجہ سعادتق کوروب ذات
رسالتہ کوروشتیجہ ایمانہ کلدی . باشندہکی بیاض صارینی جوزوب
منزرائک اوچنہ ربط ابتدی و (قبا) قرہ سنہ قدر رسول اللہک
اوکندہ علمدارلق وظیفہسنی ایضا ایلہدی .
ایشتہ اسلامک ایلک سنجداری بوذات ، ایلک سنجانغی دہاونک
بیاض صارینیدر .

بعثت نبویہ تک اون دردنجی میلندہکی ربیع الاولک ابتدالرندہکی
بر بازارا یرتہسی کونی ایڈی کہ نبی افخم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم اقدیمز
قبا کوبنہ شرفزول بووردی . اورادہ ایلک مسجد شریفی - کہ
قرآنڈہ مسجد اسس علی القری مدینہ التہیسنہ مظہردر - انشا
ایلہدی . اوچ کون سوکرہ حضرت علی مکدن کلوب شرف لقای
محمدیہ نائل اولدی . علی روایۃ اوچ ہفتہ قدر کویدہ اقامت
اولوندن سوکرہ بر جمعہ کونی مدینہیہ متوجہاً عنیمت ایڈیلدی .
انہای راہدہ (راتونا) موقعنہ کلنچہ دہودن اینوب خطبہ اووقہ
دی . ایلک جمعہ نمازی قیلیدری .

اہالی مدینہ ، فوق اللادہ بارلاق بر صورتہ استقبال نبویہ
چیقدی . ہبسی رسول اللہک کنڈی ا وینہ مسافر اولماسنی ایستور ،
رسول اکرم ایسہ دہومنزک جو کدیکی بر منزل اولاجقدر . بو بووردی .
دہوہ ؛ اولاخالی بر عرصہیہ ، مؤخرأ (ابوایوب خالد الانصاری)
نک خانہسی اوکنہ چو کدی ، داہا صوکرادہ اولکی چو کدیکی عرصہیہ
کیدوب اوطوردی .

حضرت ابوایوب ، دہوہنک اوستدہکی اشیانی آلوب خانہسنہ
کوٹوردی . اقدیمز دہ او مہمانپور ذاتک آئی . پدی آی قدر
مسافری اولدی .

بالآخرہ توخالی عرصہ ، اشترا واوزہربنہ مسجد نبوی ایلہ
حجرات سنبہ انشا ایڈیلدی . مسجدک قبلہسی قدس جہتہ توجیہ
اولوندی . مکدہ قالان اہل بیت پیغمبری ایلہ حضرت ابوبکرک
طائہسی کتیریلدی . رسول اللہ ، مہمانخانہسیندن منزل جدیدینہ نقل
بووردی . حضرت ابوبکرک کریمہسی اولوب مکدہ ایکن اقدیمزہ
نکاح ایڈیلمش بولونان عایشہ الصدیقہ حضرت تلرینک دہ زفافی اجرا قیلندی .
نماز وقتلرنی اعلام ایچین اذان اوقومق مشروع اولدی وایلک
دقمہ بلال حبشی مسجد شریفک دانہ چوقوب اذان محمدیہ ملا
اعلا یہ اعلا ایلہدی .

ماہدی وار

طاہر المولوی

مقبرہ فرارہدہ :

ایرام کونی سوروب یوزمی خاک قبرکہ ،
اشک تری چنلرینہ نبیم ایلہدم !
ہرکس اوندہ ، بنسہ منارکدہ کرہ یار !
« ایل عید ا کبر ایلہدی بن مام ایلہدم »

طاہر المولوی

شریعت غمرا بوقاعدہ جلیلیہ بی اولیہ برسر تبتہ کمالہ اسعاد اجمہ شد کہ لفظ کزین اسلامیت بطریق الاتزام اصول مشورہ تدلالت ایلمہ کی کلی خلافت اسلامیہ شکل مشروطیتک ال پارلاق مثالی ارانہ ایلکده در . شرعاً و تاریخاً ثابت اولان شو حقائق بوکون اصول مشورتک مشروعتی اثبات خصوصندہ دلیل وبرهان اقامہ سنہ لزوم بر اقامہ شد . جلی و واضح اولان بو حقیقتلری کیسه انکار ایلمہ من کہ مدعیستہ اثبات کلفتی توجہ ایش اولسن .

علمائیک اثبات مشروعت یونده کی بیاناتی (ذکر) امر جلیلہ امتثالاً مجرد تہ کیردن عبارتدر . ایسته بوغرضہ بنسأه افضل امت جاپندن غنہ لدره برچوق مقالهلر اولنمدیق کی آبروجہ رسالهلر نشر وموعظلهلر ایراد ایلدیلر .

بتون عالم اسلامک مدار انخاری اولان استاد محترم فاضل شہیر مناسترلی اسماعیل حق افندی حضرتلری عبد اکبر اتمک اسبوع دوریری اولان چہمہ کونی ایصوفیہ جامع شریفندہ عموم بشریتہ من قبل الرحمن احسان بیوریش اولان حقوق اساسیہ واصلیہ بی کہ بحفاظتہ سی ایچون هر درلو فداکارلری اجرا ایلمہ چکیزی بوکون تعهد ایلمہ بیورز — شریعت اسلامیہ نہ صورتلہ تأیید وتقویہ بیوریش اولدیلدی کندیوریتہ خاص اولان برطالقت بیان ایلمہ ایضاح بیوردیلر .

تصادقات حسنددن اولوق اوزرہ چهار شنبیلہ خوجہ افندی حضرتلری ؛ دم واپسین استبداددن برقاچ کون مقدم تلاوت وتدریسینہ شروع ایلمکیزی سورہ جلیلیہ شورانک « وامرت لاعدل بینکم » آیت کریمہ سنک معانی شاملہ سی توضع وتبین صرہ سنندہ وجوب مشورہ تہ دائر برچوق حقائق عالیہ سردوبیان اتمک صورتلہ بحولہ وکرده تمالی امت مغفله نیک موفق اوله چی شو امر خیر ایچون بر براعت استتلال وجودہ کندیوریلر . جناب حق چله نیک مساعیسی مشکور بیورسون .

دین ووطنہ الدن کلدریک قدر حسن خدمت امنیہ مخصوصہ سیلہ صباح الظیر حربندہ تأسیسی ایستدیکمز (صراط مستقیم) ک اساس مندرجاتی علم تفسیر وحدیث تشکیل ایلمہ کی جہتہ محترم خطیبنا ومحرر لر منک برای تہ کیراد ایلمکیزی آیت کریمہ واحادیث شریفہ حقتندہ متنوع تنساق نظر دن اجرا ایلمہ چکمز تدقیقات و تہماتی تمنا لکریم ایلرودہ تممدد مقاله لرلہ نشر ایلمہ چکر .

بو کون یالکر بنشایش الہی اولان شو حقوق اصلیہ بشریتک تیزیز و تخییل وغیب زمانہ اہمیت مشورت حقتندہ امتی ایطاق مقصد غازیسیلہ رسالتیہ صل اللہ تعالی علیہ وسلم اقدمن حضرتلری نیک محتاج بیورلدلری شیم عظیمہ خدایستمدادہ مقتضیات جلیلیہ سنندن اولدرق ابراز بیوردلری نراکت نبودنک برأر بدین . قران عظیم الشان کی استقام قدسیہ سی ایلمہ بر کتاب جمایل الہی نیک محتوی اولدیقی سور شریفندہ برینک (شوری) نام شریفیہ توجیہ مصروف اولان عنایت سنیہ بیتمہ بر لری موضوع بحث اتمک ایسترم .

*

**

چله من بیورز کہ سور شریفہ قرآینک اسماء مبارکہ سی توفیقہ در . یعنی رسالتیہ افند منک اذن همایونلریندا قران اتمان اسمبارک سور شریفیہ اطلاق تجویز اولنادریندن اسماء مبارکک احادیث نبویہ ایلمہ بیورق لازمدر . بر سورہ نیک نقلاً ثابت اولان اسمی تمدد ایلمہ رسدہ چله سی معتبر عد اولور . اسم مبارک تمدد ایلمن سور شریفہ علوم قرآیندن باحث اولان اثرلرہ بیان وتمداد اولنشددر . سرنامہ مقاله انتخاب اولان سورہ جلیلیہ نیک ایلمہ یالکیز بر اسمی وارد کہ اودہ (شوری) نام کزینی در .

ماہدی وار

ماردرینی زارد : ابراهیم

مواعظ

نام کالات انسانی بتون عالم اسلامی ذلہوران ماہہ الاغتیار امت شیخ الحظیا ، مغفرا لفضلا مناسترلی اسماعیل حق افندی حضرتلری نیک ایصوفیہ جامع شریفندہ کی تقریرات حکیمانہ لرینی برقاچ سنہ دہری ضبط وتحریر ایلمکہ حضر مساعی ، وقف غیرت ایلمشدم . او حقایق اسلامیہ نیک ، او بیانات عالیہ نیک ایصوفیہ نیک منکر . مہابت نمون قبلری آئندہ انکاسلر حصولہ کتیردرک سونوب کتیمہ سنہ کوکلم بردلو راضی اولمہ بیوردی . یوسائق معنی ایلمہ بتون اخوان حقیقی بو فیوض عرفانمن مستشیش اتمک شوق وجہدانیسیلہ برقاچ سنہ طرفندہ ایک بیک صحیفہ دن زیادہ مہم برار کزین . چودہ کلامی . بر قاچ آی مقدم « مواعظ » عنوانی آئندہ ایک درسی ، پشدار حریت اولدرق ، مدرکہ آرای بقاقت اولدی . بتون لسان امت ، بتون لسان حقیقت بر بیم تمسلا کلید لیبی بر آن تالم نون ؛ بر زمان منسی دہ بیوک بر دعوی عرفان ، بیوک بر ذکای صنعتہ جان هر شیدن بنسہ موفق اولان . جزیان ایلمن الم وقوعای ، اوکرده آچلہرق بزی جوف طلامنہ چکن کرداب ضلالتی . بتون احسوال ، بتون عوائی ... حکمایلر شکانہ قویہرق ، تمبیرلر ایلمہ ایلمک ، بیک درلو ایتارلہ کریمکہ غیرت ایلمن ، افکار امتی باشقہ بر ساحتہ تشکرہ سوق ایتمک چالیشان ، خلقتہ نصیحتندہ بولونان بر چوق افراد مانی طاهر بر سنسکلدن تبعید ، جدیتہ تقریبہ موفق اولان او طیبیب اخلاق ، او نامشر ہدایت ، او خطیب عالیہ بیلمہ کہ نصل شکر ایلمہ ؟

ہلہ خریٹک اسانارہ ، تلدرہ برکنایش نام بنش ایتمیک زماندہری حضرت اولیہ جوشن وخروشہ کلدی کہ لساندن حکمتلر دوکولور ، فکرندن بارقلر ظہور ایلمر . اوج درت خفتہ در ایصوفیہ نیک جانی کورمیلیمکیز . اوج درت بیک تشنہ معرفت قلبک شوق ، احساسی اول درجہ غلبانہ کایدو کہ انسان کتیمی بر باشقہ خاندہ شن ایلیور ! .. اللہ عمر فاضلانہ فرین مژداد بیورسون

شیمدی بہ قدر ضبط وتحریر اولونان درسار (۴۹) ہ بالغ اولدی .

۴۶ نینی درسندن اعتباراً ضبط ایلمنن دروس اجرارانہ ، حضرت استاد شترک آبریبہ نظر تسبیح حکیمانہ لرین کچکدن سوکرا ، ان شاء اللہ تعالی ہر صفتہ « صراط مستقیم » ک سنولرلی تزیین ایلمکندر . اوجنچہ وماہدی درسارده بی دردی اولکی مطبوع درسار کی کتاب شکاندہ انتشار ایلمہ چکندر . حضرت استاد محترمک مکتب حقوقہ تدریس بیوردلری علی اصول فنیہ ہمتان تقریرات وتصریحات موشکانہ لرلی طرف عاجزانہ مدن عنایا ضبط وتحریر اولوندرق ایک بیک صحیفہ بہ قریب وجودہ کان اثر قیمتداردہ بیبندہ « صراط مستقیم » دہ انتشارہ باشلاہ بقدر . ومن اللہ التوفیق .

مہرولک : حافظ اشرف ارباب

اعوذ بالله من الشیطان الرجیم بسم الله الرحمن الرحیم
 (فَمَا رَحْمَةٌ مِنْ اللَّهِ أَنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا
 مِنْ حَوْلِكَ فَاعْتَفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا
 عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ)

الاول الله . الاخر الله . الظاهر الله . الباطن الله . ومن كان في قلبه الله ، فمعيته وناصره في الدارين الله .

اول جناب واجب الوجود ، فیاض الخیر والجود اول غایة کل مقصود اولان حضرت الله جل جلاله وعم نواله ولا اله غیره . . . امین وحی الهی ، سفیر جلیل سبحانی جناب جبریل امین وساطت علیدلریله . . . اول رازدان ، علم الغیب ماوحی واول سرور سرائر شناسان رموز واسما حضرت رسول مجتبی سیدنا ابالقاسم محمدالمصطفی علیه وعلی آله واصحابه افضل النعمایا افندمن حضرت ترینه انزال بیوردنی قرآن کریمند ، فرقان مبینند ، علی الخصرص اشبو آیات جلیله سنده بیورد بیورلرکه :

[فَمَا رَحْمَةٌ مِنْ اللَّهِ] ربك ذوالجلالین اولان الك بھوك بر رحمت سبحانیہ ایله ، توفیق صدر انبیهیله ، آتیق بوسایده [انت لهم] سن ای حییم ، ای رسولم غایت این اولدك . احبابك ملائطه مامله ایلدك . بیون افعال وحرکاتك بیون ماملاتك لطفكارانه اولدی ؛ بوآت جلیله احد خاربه سندن صوكرآ شرف نازل اولمشدر . بدایتند مظفریت قرآنیش ایکن بعضلری امر رسوله خضافت ایلدیلر . غیبت سوداستند دوشدیلر . سلطان انبیا افندمنك تمین بیوردنی موقی ترك ایلدیلر . عبادہ بن جبیر رضی اعنه قوماندانده اللی قدر كآنكش بوندنی حالده مهم بر موقد تمین بیورلشدی . — بز نه اولور ایسهك اولملم ؛ سز بوموقی محافظه ایلك . زنهار آرتلایك . . . دینلشدی . صوكرآ غلبه كامله توجه ایلدیجه صفوف اسلامیه ایله مشركار قاریشدی . آرتق حضرت عبدالمهك معیتندكیلر ديكلمز اولدیلر .

— بو قدر غیبت اورطبه جیتمش . بز نیچون طورلم ؟ دیه اكدیسی موقلری براقدیلر . دنیا غرضندن ناشی . غنیمتدن حصه آتیق ایچون قوشدیلر . رسول اکرم افندمن غنائمی حربیه مباشر اولانله ، تعقیب ایدنله تخصیص بیورور ظن ایلدیلر . آداب اسلامیه هنوز او قدر تقرر ایتدمنش ایدی . متبوع ذیشانندی بیوك . هر زمان بیوك . لکن معیتند بولونانلر اسلامه بکی کیرمشلر . دیکله مدیلر . ایلری کتدیلر .

اونك اوزرینه خالد بن ولید — که او شاده هنوز دین اسلامی قبول ایتدمنش ایدی — آرققدن کلدی . اوراده فالانلری شهید اییدی . بر جوق کیسدرله خط رجعتلری کسدی . بوز غوناق اولدی . بیون احباب داغیلدی . صوكرآ جناب الله کندی قدر تسیله خارق العاده بر

صورتند مشرکینه بر قورتو ووردی . یته قاجدیلر . فقط انبای انبیا آمده جیش قدز اصحاب شهید اولدی ، حضرت جزه افندمن شهیدای کرامده داخلدر . حضرت بیتمبرلرکه مبارک دندانده شریفی شکست اولدی . واقعا صوكرآ یته کلدیلر . بخاربه بی قزاندیلر . فقط رسول اکرم قلبا کزدیلر یته منکسر اولدی ؛ کزدیلر یته مخالفت ایستکلری ایچون . لکن یته یوزلرینه اورمدی . محبوب ایتدی . تکبر ایتدی . توبیح اییدی . شیدی الله شسا ایدیور : — ای حییب اکرم ! سن بر پیغمبر ذیشان ایکن ، هر وجهله امرکه . فرمانك اقتیاد لازم ایکن بومامله ناروايه قارشى ملائمتدن آرتلادك . چله سنده ملائطه معامله ایلدك . . . بو ایسته الهك لطفی ، جناب رب جلیل کرمی آثار بذر . [ولو كنت فظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ] ای حییم ! مکالم اخلاق سکا ویرن بیم . رشد وکیاسته فوق العاده حاست وشجاعتله . هر درلو منیات عالیله سنی موصوف قیلان بن الله ذوالجلالم ، ناس بوسایده امرکه اقتیاد ایلدیلر . هرکسه لایق وجهله ، موقدنه کوره درشت معامله دن بچاپت بیورور . اگر بویله اولماسك . فظ اولسك [۱] ، غلیظ القلب اولسك ، درشت سوزلرله قلبلری منکسر ایتدك . . .

غناظت قلب ایله متصف اولق . . . بو ، سوء خلقدن کنایه در . غلیظ القلب اولور دیک ، نه قدر صفات ذمییه وارسه اجتماع ایدر دیک در . [اَبَرِ الْقَلْبِ عَنْ اللَّهِ الْقَلْبُ الْقَلْبِ]

اگر بالفرض حییب اکرم . سن بویله مکرم اخلاق ایله متصف اولماسك ، کوکلری قیرسهك ، اخلاق حبیبه صاحبی اولماسك ، کرم وسماحتك اولماسه ، حاست وشجاعتك بولنسه ، هر درلو رویك ، الله رضاسنده موافق حرکتك اولماسه ، میجز لرینه کوه ندرک امتنه بد معامله ایتسهك [لانفضوا من حولك] ، باقاز لرکه سن پیغمبرسك . هپسی اطرافندن چکیلیرلر . طلائیلیرلر . کیدرلردی .

اسر بیعت . . . نه قدر کوچ . اگر بویله اولماسه پیغمبر احکامی تبلیغ ایده سن . هر آسه اك بر نیچی حسن اخلاق لازم . الهیون احکام کلیر . بوی ، بو احکام ربانییه امته تبلیغ ایده جك . نه قدر بیوك وظیفه . . . نه قدر بیوك بر شرف !

بونجه میجزانی کونش کبی پارلامش ایکن یته حسن معامله بی امر اییدیور .

— سن میجزاتکله تسخیر ایده سنسك قلوبی . بویله عاجباه بر پیغمبر ایکن ؛ اگر قضاظنله ، غناظنله ، بد معامله ایله معامله ایلسك نفرت ایدرلر سندن . چکیلیرلر یاندن . زیرا صرحت . شفقت در کوکلری جلب ایتدیلر . لطف وملائمتدر توجه قلوبی قازانانلیران . احکام الهییین تبلیغ ایچون ، بی آهمیه ارشاد ایچون منصوب اولدك . بو عظمت غاییه ایله سنی کوندردم . عالمینه رحمت اوله رق ؛ رحمت علی الرحمت اوابق اوزره سنی مکرم اخلاق ایله متصف قیلدم . سن امتنك دائماً قصور لرچی کورسهك ، لطف وعنايتله معامله ایلسك ، زنگینی ، فقرانی مساوی طوعسهك ،

(۱) فظ غایت تهور دیک . (فظاظت) اقواله اولور .

یابنده کیمسه قالماس ، بتون اطرافندن چکیلر ایدی . فقط سنک نظرکده زنکین ، قیو بردر : مساویدر . حق حضورنده ، شریعت نظرنده برطونارسک . جالرینی فدا ایدرلرسنک اوغورنده . بوعدالت ، بو مساوات ، بو استقامت حرکاتکدر سنی امتک عندنده معزز ، محترم قیلان . بو سباهده هر درلو توفیقات سبانه به مظهر اولورسک .

نه بیوک شیدر . بردنمه دها بویه اولدی ، خطبه تلاوت ایدرکن بر جمعه کوفی . مدینهنی بیکی تشریفبری هنکانه ، ابی مهاجر چو . غالمسیدی . خارجدن کنن ارزاق و ذخیره کافی کله میوردی . قحط و غلا یوز کورسیدی . هر کس دوشونمکه باشلادی . تمام خطبه جلیله قرائتی انسانده بر قافله کردی مدینه به . شام جهتندن بر حوق ارزاق ایله ، ذخیره ایله کلدیلر . مدینهده قحط و غلا صوک درجه به کشدی . درت کوزله بکلورلردی . او هنکامه تصادف ایتدی . استقبال ایچون همان جامعدن طیشاری حقیقیدیلر . چونکه آجلیق ، ضرورت فوق العاده بر درجهده ایدی ، مضایقه انسانی هر شیشه سوق ایدر . بشریت ایجابنه تابع اولدی . چهلمی طیشاری حقیقیدیلر . یالکز اون ایکی کیشی قالدی . اونه کایل :

— امان قافله به کیدهلم ، بر آن اول بر شی آلهلم ... یاخود کورمکله اقتدار ایدر چکلر . کورمکله متسی اوله چکلر .

(وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا أَخْفَضُوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَلِيلًا قُلْ مَا عِندَ اللَّهِ خَيْرٌ مِنَ اللَّهْوِ وَمِنَ التِّجَارَةِ وَاللَّهُ خَيْرُ الرَّازِقِينَ)

او وقت بو آیت کریمه نازل اولدی . سوکرا کلدیلر ، طوبالاندیلر . رسول اکرم ائندمن هج برینی تویغ ایددی ، تکدیر ائیدی . حال بوکه قلب شرفبری تقدیر منکسر اولدی . اونک اوزرینه بو آیت جلیله نازل اولدی . جناب حق طرفندن تویغ اولندی . بشریت و ضرورت ساقده سنجه بویه شیلر اولور ... جناب حق یالکز حکایه ایتدی :

— اویله بر تجارت کورلرسه یاخود ، لهولاندن بر شی اولورسه قوشارلر . مؤمنلرک شانی بدر ؟ سنی آقاده خطبه اوقورکن بر ایتیلر ، طیشاری قوشارلر ، دنیا منفعتی ایچون . حبیبم اونلره سوبله که چوق کستاخلق ایتدیلر . خیرالرازقین در الله . رزقبری کاروان کتیرمن . الله کوندر . دیلدیکنی مرزوق ایدر .

ایشته او وقت حضرت پیغمبرک یوزندن آکلادیلر . اثر غضب نمایان اولدی ، اونک اوزرینه الله اولبری تکدیر ایتدی .

ملائیله حرکت اساس در . درشت معاملهدن عیانت لازمدن . هله عوم ایشنه قارشی ملائمت پک معقول بر حرکت در . حضرت رسول اکرم دائماً بویه ملائمتله معامله بیورورلردی .

سوکرا : — [فاعف عنهم] — فا ایله تفریع ایدر — اعدی ای حبیبم اونلرک بو طاقم قصورلرینی ، جمله سنی عفو ایت . یونندن بویهده واقع اوله جق قصورلرینی کورمه . هانی حرمتسز لکدر ، خصوصاً محاربهدن قاجیق ... بویه بیوک کوچک کنساهرلک سکا عاند قحقی ، کندی حقوقه دائر اولاتی طوره عفو ایت .

اسر ایدر الله . الهک امری فرضیت ایجاب ایدر . صاقین غضب ایجه . بد دعا ایجه . دائماً عفو ایله معامله ایله .

(خُلِدَ الْعَمَلُ وَأَمْرٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَعْرَضَ عَنِ الْجَاهِلِينَ)

[واستغفراهم] الله قارشی قصور ایدرلر . حقوق الهید دایر اطاعتسز لکده بولورلر . بونک ایچونده استغفار ایله ، شفاعت ایله . بویه قصورلردن ، سباندن امتکی پاک ایچکه چالیش ! . .

کندی حقیقی عفو ایله . یعنی اونلر بر بریک حقیقی عفو ایتسونلر . پیغمبره اسر ، ائنه اسر دیمکدر . یعنی پیلرنده حقیقی عفو ایتسونلر . حقیقی باغشالسونلر .

سوکرا بونکله تمام اولور . الله قارشیده چوق کناهنبری وار . انک ایچونده استغفار ایله . سن توسط ایت حبیبم . توبه کار اولسونلر . درکاهمه عرض ایله . کیدیلرینی نائل غفران ایدم حکم . حق عباد ، حق الهی نه اولدینتی بیلجه موقلمری دها عالی اولور .

[وشاورهم فی الامر] سن که بر پیغمبر عالیشانک ، سکا وحی کلیر ، بتون حقایق علیه ، بتون اسرار لدنیه سکا متکشف اولور . لکن لحکمه بعضاً تأخر ایدر .

اکثریتله دینه متعلق بولور . لکن دنیایه متعلق شیلره اولور . رأی رزین پیغمبر هر شی ادرا که کافی . بتون آرای امتک فوقده . فقط بینه اویله بیورور :

— اصحاب اذعائله مشاورت ایت ! مذاکره ایله . بتون اموره مشورتدن آیریلمه .

بعضیلری : امر مشورتی حربیه دائر شیلره تخصیص ایتش . لکن (فی الامر) لفظ عام در . احادیث شریفه نیک دلالتیده عمومیتی مشهور . انک ایچون بیضاوی مرحوم . علامه زخمتری . انام فخرالدین رازی . آلوسی مرحوم اطلاق ترجیح ایدرلر :

بتون اموره امتکله مشورت ایت . رأیلرینی صور . کوکلری اویله مطمئن اولور . سکا دها زیاده ایصیتلر . البت سنک رأیک اونلر رأیلرینک یوز قات فوقده .

سلطان انبیاک رأی رزینی مسلم جهان . کونش کی شمشه پاش . فقط هب بر یزه طوبالانجه آرا ، حقیقته مقارنت دها قولای اولور . هم امور دنیویده مسؤلیتی اوزرینه آلماسک ، هم دها زیاده تطیب قلب ایتش ، موقیتیکی تأمین ایتش اولورسک .

بو آیت نازل اولدینی وقت عباده بن عباس حضرت نبری امر جلیل مذکورک حکمتی صور دیلر . رسول اکرم ائندمن بیوردیلر که : — [اما والله ان الله ورسوله لغنیان عنها ولكن الله جعلها رجة لامتی فن استشارنمهم لم یعدم رشداً ومن ترکها لم یعدم غیا .] بیلرسکز ، ای امت ، اصحاب ! الله ذوالجلال بکا امر وفرمان بیورور . امور دنیویده سزکله مشورت ایدم . رأیکیزی صوریم . مذاکره ایدم . اندن سوکرا بر ایش طوتیم . لکن سزده بیلرسکز . حقیقتده میدانددر . الله ورسولی مشورتدن

مستغنی در مشورت و مدارا که به اجتناب از یوق . مشاوره دن غنی بز .
الاهک عنایت و گرمیاه . مشورته احتیاج یوق .

اکن مشورتی نیچون بکا اسرایدیور ؟ بالطبع اتمه رحمت ایچون .
یوقی بو بر سبب اوله حق . الی یوم التیامه اتم مشورته حرکت
ایده جک . مشورت اونلره بر دستور اسامی اوله حق . هرکسه وحی
کلیور سماندن . هرکسه جبرائیل قرآن کتیر میور .

خلفای راشدین دورندن باشلادی اصول مشورت . حتی یونک
ایچون مستقل برسوره نازل اولشدی . (شوری) نامیه تسمیه قیلنمشدر .
(وَأَمْرُهُمْ شُورَى بَيْنِهِمْ وَرِجْمًا رَزَقْنَاهُمْ يُقْتُولُونَ) نظم کریمی
اؤ سوره نلک حاوی اولدینی آیت جلیله چله سندندر .

مادامکه (امور عامده) دینور . بتون مسلیمنه ، ولو غیر مسلیمن
تیمه اولسون ، ججع ناسه شمولی واردر .

هر خصوصده مشورتی التزام ایچمک ... بو ، موافق نفس الامردر .

بونلر بویه یاپارلردی . معلوم مشورت کلهسی . [شرت العسل] ترکیبندن
اخذ اولنمشندر . ارباب لسان آریلری طاعتیوب یال آلدینی وقت
[شرت العسل] دبرل . بلی بقالادیم . آریدن قورتولدم . دیک طاتایلیق
وار مشورته . دیکنلر ایچندن ، زهرلر ایچندن سچیلهرک آلیور .
اسل خلاصه ، زیده . غسل مصفی کئی . حق ، حقیقت نه ایسه او
سچیله جک . او قدر آرنیک تسلطیله ایچنده قالمش . ایشته عرب ، بلی
آلدینی وقت شو ترکیبی قوللانیر : [شرت العسل] الحمد لله موفق
اولدم . زهرلر ایچندن بلی چیقاردم .

الله بونی اتمه رحمت قیلدی . لالهک رحمتی اولورسه اونندن بیوک
بر نعمت تصور ایدنلر . بو عنایت جلیله به مظهریت ایچین هر خصوصده
مشاوره یی التزام ایچلی . مشاوره یی قبول ایدنلر هر بر خیره نائل اولورلر .
هر کیم مشاوره یی ترک ایدرسه ک هر درلو خذلانه کرتار اولور .

بو مشاوره نلک میناسی اولان حریت ، مساوات ، عدالت یوقی ؟
اگ بیوک بر نعمت در ، امن وامان در . [نعمتان مینون فی ساکثیر
من الناس الامن والمغانیه] عاقبتک فوقنده بر نعمت آزاره میسک ؟ ایشته
امن وامان .

امتک توجهنه امن اولمازسه ک حتمک نه قدری اولور ؟ اونلک ایچون
رسول اکرم اقدمن عاقبتندن اول (امن) ی ذکر ایچور . امن وامان
نه بیوک شی ! .. ایشته حریت بودر . ظلمدن ، استبداددن ، هر درلو
اشکنجه دن آزاده اولیق . صوکر ا عاقبتک ایکنجی درجه به بر اقبور .

بویاکی نعمتک قدرینی بیلهلم . بو سفر پادشاهم حقیقه قرآن
مو جنبه حرکت بیوردیلر . رسول الاهک توصیه می اوزرینه کمال مایتنله
هیچ بر شدت و عنف کوسترمه زک اثر عالی یتیمیری به اقتفا ایتمیلر .
واقعا اسبابی وار . فقط اسبابی خلق ایدن الاهدر . کرچه سعی ایدنلر
مشکوردر . اسبابی حاضر لایانلر امت نظر نده محترم ، میمل در . فقط هر شی
الاهک به نایتنله در . امت آره سنده جدیتله ، فطانت و کاستله ، فوق العاده
ناموسیله تمیز ایش بر طاقم ارباب حجت پک حوق چالیشیلر . بانخاسه

اوججی اردونک بویاده ک مساعی جدیدلری حیرتفزادر . اوقولرینی ،
راحتلرینی ترک ایتمیلر . سلامت عمومیه ایچون کیجیملی کوندوزلی
چالیشیلر . عاقبت الامر موفق اولدیلر . ملیسونلرجه ظلمدیلکانی
قورتاردیلر .

فقط بونی الله یاپدی . مغرور اولماملی یاپانلر . جناب حتمک
عظمت کبریا سنی دوشونجلی . الاهی اونوعه ملی . کندینه کوه نمه ملی .
بو نعمتی الاهدن بیلملی . مسبب حقیق الله اولدینی هیچ بر زمان
خاطر دن چیقارماملی . پادشاهم زک قلبی یوشاتان ، غلظت وقسوتدن
خسانظه بیوران ، الله در . مؤسلسری دخی اللهه بیک شکر ایچلی که
بوامس خیره الله اونلری سبب قیلش . بو قدر افراد آره سنده بویاشک
حیز حصصوله کلهسی ایچون اونلری مناسب کورمش . بو ایشک اری
اونلری کورمش . دهها طوشروسی بو شرفه اونلری مظهر قیلش .
نه بیوک سعادت ، نه بیوک شرف ! .. الاهک عنایتی بو ! ای قهرمانلر !
الاهه شکر ایلمکیز ! ..

ای وطنداشالر ! بزده آلدن کلدیکی قدر شکر ایدهلم . یاردیم
ایدهلم . شکر نمایله اولور ؟ کولکندن (شکر ، شکر) دیمکله اولماز .
آلدن کلن معاوتی درینغ ایتمه ملی . بز بویه شکر ایدرسه ک اونعمت
تراید ایدر . بز آل بر لکیله حرکت ایتمکجه ، وسمنن تبدیکی درجه
معاونتن کری طور مدتیجه ، هر کس حائنه کوره ، زکیکلر پاره سیله ،
قهرمانلن قوه یازوسیله ، خطیبیلر سانلر یله ، محررلر قلملر یله ... هپ
بر لکنه چالیشرسق بو نعمتی الله تزید ایدر . بتون معناسیله حریمیزی
محافظه ایدرز .

اویله بیورویور : — [نئن شکرتم لازیدنکم] اکر نعمتمه شکر
ایدرسه کز ، ای قولرم ، بن اونعمتی تزید ایدرم .

نعمت ، نعمت ... اگ برنجی نعمت ، عاقبتندن بیوک اولان
نعمت ، امن واماندر . بو نعمت عدالت ، بو عطیة الهیه اولان
حریت در ؛ یعنی هر درلو اسارتندن ، استبداددن ، مظلمدن ، اذالردن ،
اشکنجه لردن خلاص اولیق . اگ بیوک نعمت بو . انسانک انسان اولدینی
اونکله بلی اولور . ایسته مدیکنی یایغه مجبور اولورسه انسان می او ؟

بویه بر حاله کلسدک . معاذ الله بیوک بیوک فلاکتلر ظهور
ایده جکسی . ایتمزده ملل غیر مسلمه ده وار . بونلرک حامیلری ده
وار . اونلر بزم کبی بوش دورمدیلر . عظالتله ، ظلم واستبداده
ماشاهله وقت کچیرمدیلر . اوقودیلر ، هر شی آکلادیلر ، معارفده ،
تجارتده ، صناعتده ، حاصلی هر شیدد بز کچیدیلر . بز ظلم ایچنده ،
استبداد طالعه لری آراسنده چاقاقیوردق . اونلر عدالت ، مساوات ،
حریتی تأسیس ایچون چالیشیوردیلر . بز علی الاکثر حال غفلت
وعظالتده قلوب طورورکن اونلر ، اونلرله برابر بتون حجتی مسلمانلر
ایچین ایچین آغلارلردی . باقانا لرده مشورتلر قورسورلر ، بویچاره
مظلوملری ، بوزوالی معصوملری ، بوهرشیدن بی خبر ، اسارت
زنجیرلری آتنده ایکنه بن قوائل غانه بی ایشاقله ، قورتارمنه سعی وغیرت
ایدیورلردی . هر درلو وساطط پیدا ایتمیلر . طبیعی او اشکنجه دن

تور توله چالیشمازی انسان؟ حیوانیتده قالمه کیم راضی اولور؟ استحصالی ممکن ایکن نیچون تشبیه ایسور؟ چالیشدیلر. کیملی کوندزلی چالیشدیلر. اولری، چوقاق چوجققرلی ترک ایشدیلر. طاغاره چکلدیلر. الهک عنایتنه ایجا ایندیلر. اسلام، ارمنی، بلغار، روم، موسوی... بتون ملت برلشدی، بتون تمصبات دینی برآقیدیلر. بتون منافرت قومیهنی اونوندیلر. عناصر متبینهدن عنصر واحد تشکیل ایندیلر. عثمانلی اتحاد وترقی چیتی «نایبله بویک برچمیت وجوده کتیدیلر. بتون عثمانلی مملکتلرینی صادیلر. حتی ممالک اجنبیهه قول آندیلر. مقصد هپ بر: ظلی قالدیرمق. استبداده خاتمه چکمک. هر برده معین بوالدیلر. هر طرفدن مفسادهرت کوردیلر. خیره چالیشانلرک اللهدر حایمسی. مظالمه کؤکس کره نلرک اللهدر مظاهری.

بو ظلم واستبداد دیسارلی طوتدی. بوانکیزسیونلر مملکتلری خرابه زاره چویردی. بئیوردق. نحو اولیوردق. فقط الحمد لله نصرت الهیه یتشدی. قهرمانلر اورتهه آتیلدیلر. رایت حریت باقاندلرده توجه باشلادی. برنیم صحر بتون مشام امته حریت قوقورلی کتیردی. قابلر غایبه کلدی. ظالملر شایعردی. رؤیا ظن ایندیلر. بردن انسانلر، کؤکدن مملکلر هپ برلکده چالیشدیلر. اولمه ونلرک چله سنی سرکونلر ایندی الله. الحمد لله، ثم الحمد لله.

بو بویله دوام ایدهندی حالمز نه اولوردی؟ عندالهیده نه قدر مسئول اوله حقدق. بویله حالاری، بویله ظلم واستبدادی اسلامیت شدله قتیق ایدر. بو استبدادی قالدیرمق ایچون چالشمغه هرکس دیناً بچوردن. شریعتقر حریتی، عدالتی، مساواتی امر ایدیور. ایچمزه ملل غیرمسلمه وار: ارمنی، روم، بلغار، موسوی... اونلرده بو هیئتدن جزؤدر. اونلر بزه الهک ودمه سی در. کئندمزدن زیاده اونلرک حقوقنی محافظهه چالیشمغه جفز. ذره قدر رنجیده اولمالرینه غیرت ایده چکیز. دین بویله امر ایدر.

حضرت پیغمبرک صوک نفسده برآچ توصیه سی وار امته: برنجیسی تبعه غیرمسلمه نی ظلمدن وقایه در.

سلطان انبیا دیاندن تشریفلری هتکامنده احتیاجنی چاغیردی. اونلره وصیت بیوردی. ال اول ذهنلرینه بونلری برلشدیرملرینی تبیه بیوردی. ایشته برنجیسی:

[اجیزوا الوقور بئل ما کنت افعل] خارچمدن کلن مبهوتلر، ایلیچیلر، برطاقم زیارتچیلر. دانما کورردیکیز بن اونلره نصل معامله ایدرم؛ سزده اوله حرکت ایده چکسکیز. حسن معامله سایه سنده اونلرک بزه قارشو عیقلری آرتسجق. قابلری ایصیتسجق. بن نصل معامله ایدیوردم، حسن قبول کوستی بیوردم سه سزده صاقین اوندن آرنیایک. کلنلری خورلامایک بتون جهانیه قارشو طوره مان برمت. — خصوصاً بودورده. بتون جهان ترقی ایتمش. فن سایه سنده نلر، نه سلاح ایجاد اولتمش —

اونک ایچون مناسبات دولیهنی محافظه ایلک: قومشورلیکیزله خوش چکک، نه صورارلرسه جوانب و برک. نه سونلک لازمه

اوکا کوره سوبلیک. مناسبات دولیهنی اونوتماک. صوکرا: تبعهه صاقین ظلم ایتمک. حقوقنی ابطال ایتمک. نه بویک دستور! بزم نه قدر حقوققر وارسه اولنلرده عین حقوقه مالک. روم، بلغار، ارمنی موسوی نه اولورسه اولسون مادام که عهد سلطنتده یشارلر، آنلری سربست برآقلی. اونلرک منافی عین منافعمز، مضرترلی عین مضرتمز. هیچ آرنیلاز.

بویک دقیقه در بو. مضرتم کلن شیلردن صانتک. اونلره کلن مضرتم سزده تا بؤدر. چله سنی وقایه ایلک. امانت اولسون سزده. یا قلدیرکیزده در الم. ال بویک خصمی بونک، هرکیم بر ذمی خورلارسه، حقوقنه تجاوز ایدرسه.

دنگ بز اونلری محافظه ایتمسه که حضرت رسول اکرم دشمنمز اولور. انسان کندی کئندینه دوشونلی. حضرت پیغمبر نه بیوریور؟ — درلو درلو ایشکجه لرله، بیک درلو بد معامله لرله، تجاوزات ملعنتکارانه ایله ظلم و غدر ایدنلر اولورسه یارین قیامتده بن خصمی بونک.

دوشونلی. پیغمبر دعواچی اولورسه آرتق دنیا ایستنه سلامت قالدیری؟ حقیقه اوله بر دوره کئشدک، که دوات علیه همان همان باطیوردی. اوج آبی سورمه چکدی. روم ایلیسک نه حاله کلدیکنی کوریوردق. آوروپا دولتلرینک اجتماعلرینی ایسید بیوردق. بتون او مدهش، او عظم تجسس بلوطی آتئنده از بلدی کمز حاله شه بؤنلری، بزم مملکتلر بزمی تقسیم ایچون، بزمی اورتدن قالدیرمق ایچون وقوعه بولان ملاقاتلری، جریان ایدن مذاکره لری خیر آلیوردق. بر شی پایه بیوردق. فقط ایچمن چیز چیز جیزلا بیوردی. یورکر سنر یانبوردی. دیگر طرفدن داخل اختلاللر. روم ایلی بر درلو، اناطولی بر درلو. اداره دن هیچ کیمسه ممنون دکل.

معاذاه بونجه سنه الک دولت، ملت معظمه اسلامیه نحو و نابود اولق درجه سنه کئشدی. بحققدی بونمز. والله بالله بویله ایدی. مارنی بولمازدی. خزینه مالیه بتدی. مملکتده هر درلو مظالم جاری. اولوری بویله شیلر؟ دولتلر، اناسیت مقتضاسی اولان حجت ایچانجه حرکت ایتمی لازم کلیرکن سکوت ایتمزلر. چله سی بردن هجوم ایتمش، وظیفه لرینی یا بئشملر. قرارلرک قطنی ایدی. اجر آتده همان باشلامق اوزره ایسیدلر.

روم ایلیسک تقسیمدن صوکرا استانبولدن نه خیر قالدیر؟ صوکرا نهمزه کوره ندم؟ او قومهمزنی وار، صنعتی وار؟

بزمی محافظه ایدن شریعت غرابی اسلامیه در. هر حرکتی اوکا توفیق ایتمسه که جهانیه مثل کورولمه مش بر حکومت عادلنه تشکیل ایتمش اولورز. احکام الهیه بتون حقوق بشریهنی کافلدر. حکومت اجراییه مأموردر. حکومتک وظیفه سی اودر. اسلامیتده حقوق بشریهیه مضر برشی یوقدر. بتون احکامی مزاجه فوافق، عدالته مقارن، حریته مطابق. حکومتک وظیفه سی دکلدن قانون وضع ایتمک. رأس کار حکومتده بولونانلره نیچون (سلطان) دینور؟

سلطنت اودر . جمله آرایه مطابق ، جمله احکامه موافق احکام اولور . حکومت اولری اجراییه مأمور اولور . میوهانده نظارت ایدر : قانونل اجرا اولنوری ، اولونمایوری ؟ حقسنز معامله وقوعبولیوری ، بولمایوری ؟

دیگ بتون احکام اساسیه شریعتزده وار . قانون اساسی ده اونک صور اجراییه سی تأمین ایدجک . ال امین کیسهلر انتخابیه کوز اوکنده ایفا اولنجهق . حقوق عباد ، اونککنک بریکنک ید مستبدانه سنه تودیع اولونمایجهق . سفینه حکومت مقتدر ، امین الله کجهجک . ان شاء الله بقینده حکومت علیه یک زیاده تعالی ایدجک .

نرمکننده که افکار عومیه یوق ، دائماً بیوکلر کوچکاری اُزُر ؛ انسان صایلملز اونلر . دولت علیه اروپا قومیسونلرنده انسان صفتیه آگلزادی . ال عادی ملتلی ملت صایارلردی ، یزی انسان صایارلردی . — برایکی کشنیک اداره سی آتنده یاشارلر ، انسان سی اونلر . بوی انسانق ؟

بویله دبرلردی . وکلا میوهانده تابع ، قانون اساسی وار . میوهان وار . تشکیک ایدر . وظیفه سی یاپار . هرکس مسترخ یاشار . حقوقک عافله سنندن امین ، ظلم یوق ، استبداد یوق . انسانق بویله اولور . راحتق بیلهجک . کونتی ، ساعتی بیلهجک . هرکون آنکیزسیون وقایعی ایشیدیرسه نصل یاشاون ؟ اولیله دگی ایدی ؟

پادشاه حضرتلی دها بدایت چلوسنده قانون اساسی وضع ایشدی . فقط صورکا ایشته بعض خائنلر زنجیر کی اطرافنی صادریلر . بیک درلو تسویلات ، بیک درلو تحویفات ایله قانون اساسینک تطبیقنه مانع اولدیلر . پادشاه می اوهام ایچنه باطلمشلدی ، یوقسه پادشاهک فطانت وکیاسی ، حساب دیندارانه سی بتون جهانجه سلم ، مصدقده کیسه ننگ بونده شهیه سی یوقدر . بر فرصت بولونجه ، قارشوسنده بیوک برقوت ، اینک اوچیز بیک کیشیلک مسلح براردو کورونجه همان تطبیقی فرمان بیوردیلر . آرتق اوخائنلردن فتوری قاناسدی . حق قانون اساسینک تمامه عافله سنه چالیسه جتی عینله ، قسم ایله وعد اتسی حسن نیتنه بیک بیوک دلیل در . یوقدر دیندار بر پادشاه عیننده حانت اولق احتمالی واری ؟ قابل دکل .

بوشالرده کندی ده ثابت متوحش ایدی . دولت علیه نك الخطاطه یوز طوتیفنی ، باطلق اوزره اولدیفنی ، او ارتکابلری ، اوخیانتلری هپ کوربیوردی . نه قدر اوزولویوردی . بو حاللردن نه قدر متوحش ایدیبوردی . حایه الهیده انجا ایدیبوردی . هر هفته بخاری شریف اوقودیبوردی . دینی ، اعتقادی بوکاسوق ایدر .

« دینک ، دولت وملتک سلامتی ، خائنلرک مقهورچی ایچون ... »

بخاری بی بویله اوقوتدیردی . الله اگر بر قومی نائل رفاه ، مظهر سعادت بیورمنی مراد بیورورسه الهام ایدر . برطاقم سبیلر خلق ایدر . برطاقم حیتیبورلر ، قهرمانلر اورتیه چیقاریر . ملتک ترقیسنه ، اسلامیتک تعالیسنه اولنری سبب قیلاز . الله بو . بعضاً جلالی کوسستور ، بعضاً چانی

اظهار ایدر . بز وظائف عبودیتچی بیلسهک ، بحق ایفا ایتسهک او مظلله دوچار اولمازدق . فقط بزدهده جوق قصور وار . دینچه پک لاقید قالدق . ذوق وسفاهته دالدق . ایش باشلرنده بولونائلر بیلان اولدیسه دیکرلری ده عقرب اولدی . صاعدن ، صولدن ، اشاغیدن ، یوقاریدن ملکی خراب ایتدک .

فقط بوکتله ظلم ، بوکتله سفاهت اره سننده اولیله حیتیبور قهرمانلر ظهور ایتدی که جهانی حیرتله دوشوردی ، نه حیت ، نه حسنیات نجیبه ! نه افکار علویه ! مقبوط ملانک اولدیلر . یوقدر مساعی ، یوقدر غیوت هر کسه میسر دکل . بو اله ربانی . بز اوپورکن اونلر اوپومدیلر . واقعا بزده اوپومازدق . فقط المزلدن برشی کلزدی .

اونلر بویله چالشیدیلر . بو حسن نیتله اقدام ایتدیلر . جناب حق ده موفق ایتدی بو اتحاد سایه سننده بوایش اولدی ، بئندی . بوزولق امکانی یوق آرتق . جمعیت اعتدالی ، تألیفی ، متناقی توصیه ایدر . بوکا توفیق حرکت لازمدر . کورولیورکه ایشته جمعیتک بتون وصایای شرعه ، عقله ، حکمه هب موافق شیلردر . اونی دیکلهمک لازمدر .

دشمنلر اطرافزده کوزلری آچش ، مداخله ایچون برسبب آراپورلر . روسیه دونمائی قوه دکزده کلز . بولسز برحرکتز اولسه نوزبالدهمان کلدهجک . بالطبع کیسه آرزو ایچز بونی . سوکره آوستریاده بویله اوده برسبب مداخله آرار .

ایشته برانکتاره وارکه حقیقه یوحسیندن نموندر . مداخله بی ارزو ایچز .

— وارسون ایلریلسونلر . کندی کندیلرینه آدم اولسونلر . ترقی ایتسونلر .

بویله دیور ، بو حسن عالی بی بسلیور . دیکر طرفدن فرانسه ده اولیله . اونلرده یوحری نمونیتله تلق ایدرلر .

لکن روسیه ایله اوستریا ... اونلر بیک درلو ایتقیقلر ، دسایسلر ، بورشته اتحادی چوروتدهجک خیانتلر اورتیه قویارلر . اه محافظه ایتسون ! اه هرکسک دوشوندیکنی باشنه کتیرسون ! خیر دوشونلری علی ، شر دوشونلری ذلیل ایلسون !

— آمین ! . . .

ایشته او جمعیت اتحاد ، او حجتیندن اهالی بویله موفقیتلرینه مغرور اولمالی . اللهک عنایتندن نیلی .

بربرینده کیسه تجاوز ایتدی . ارتق قانونلر تطبیق اولنجهق . اولفظدن عبارت قالان قانونلر حقیقی ، حقسنزی آیره حق . احقاق حق ایدجک . هیچ کیسه سراق ایتسون . آثار تلاش کوسترسون . بز شکر ایدلم ، لازم کلن معاونتدن کری طورماهلم ؛ بقینده مجلس میوهان تشکیک ایدجک . اووقت هر شیلر حل اولونجهق . اورایه ملتک وکیللری طوبالدهجیلر . اوراده شخصیت ، اغراض نفسانیله اولماز . اورامی برمرکز عدالت در .

اونك مقررانندن هر كس ممنون اوله جيق در . عدالت يريني بولور . غدارلر مستحق اولدقلري جزاي كورور .

اللهك ملكندن قاجلماز . نېچه ربايندن قورتولمق اولماز لك بيوك منتقم اللهدر . مظلوم ملك آهي بره دوشمنز ، معصوم ملك فريادي رد اولونماز . بو محكم ملك قوقده بر محكمه وار ، كه حكمنده ذره قدر خططا تصور اولونماز . قوه اجرائيه سي وار كه لندن قورتولمق ممكن اولماز . سز صقبايك . شيدى به قدر نصل هر اموركزده الله اليجا اينديكز ، الله يالواريكز ، كوز ياشلريكزي دركاه الهى به دوكديكز ؛ يشه بو خط حركتدن آرنلمايك . اولماونل نره به قاجسه يشه قهررباني اولنره يتشير . عظمت الهيدى ، جلال سبحاني يي دوشونكز . بوردن قاجتمله قورتولدى دغنز . الله دها بيوك بلا حاضرلايدى اونلراچون . اونلر كل ملوث وجودلري الله بو ملكنلرده يشاماز آرتق . اونلر نره به كيتسدلر كنديلرينه مظاهر بوله مازلر . اونلر اچيون اوروپاده تأسس امكاني بوق . بتون اولمقدن دولتر آرمسنده اولبه ملوث وجودلري طور اغانه باسديره جق ، حكومتى تاريخ انسانيتده لكة ايديره جك بروت اولوروپاده بو قدر ، اولماز . اونلر اچيون آفرىقا جولانندن باشقه ملجا بوق . صيتمايكز . يقينده قدرت ربانيه يي ايشيدير ، كورورسكز .

سزه شيدى دوشن وظيفه اعتدال ، شكردر ، حضرت ذوالجلاله شكري هيج بر دقيقه اونونمايكز .

— (ئن شكرتم لازيدنكم) بيورولور . الله بيوك نعمته شكر ايدرسكز نعم سبحانيه آر ايريم . . .

شكر قولما ، فملا اولماي . قلب ايله نعمتى سدومك ، منى نعمتى خاطرلرده طوتق ، كوكلندن محبت باغلامق ، علويتى اعتقاد اتمك ، لسان ايله مدح وستايشده بولمق . . . صكرا اعضاد ايله معاونت اتمك . نقدايله قول ايله چيتك مقاصدينه خدمت اتمك هر درلو تجاوزدن صافقى . تجاوزكارانه بر حركت عبادالله محروميتميزى موجب اولور .

— (و ان كنتم ان عذابي لشيديتم) بيم ويرديكم نعمته كفران نعمت ايدرسكز ، سوء استعماله قاييشرسه كز ، نعمت اولدينى تسليم ايترسه كز ، نعمتى نكته تحويل يكتيرسكز والله عذاب شديددور . ناكورلردن انتقام آيريم .

اونك اچيون بونعمت قدرتي بيلهلم . شكر ايديلم . معاونت ايديلم ، منطن دائيره سنده حركت ايديلم . بزه عدالتسزلك ايدر ، تجاوزكارانه بر حركت تعقيب ايدرسك باشقه بر هيت اصلاحيه كوندرمكن الله عاجز دكلدر . نعمتى نكته تحويل اچيلم بولار اچيلدى . هپ برلكده جنس و مذهب تفريق ايتيهرك بويوله، بيورويلهلم . بوصراط مستقيى تعقيب ايديلم .

شيدى كلام بوجومت اتحاديه نك خدمتارينه فى الحقيقه خدمتلى ، شامان تقدردور . هر كسك خرجى دكل بو . بو قدر سنه دتري وجودلري بوساخير اوغورينه حصر اتمشالر . بواىل مقدس اوغورنده جانلري فدايله حاضرلاشمشالر . (يكي عصر) غزنفسى نقل ايدر . بنايدن نصل اولمش ، نصل باشلامش ، نمدورلر كچرمش ،

نهایت نه اولمش ؟ . . . اوزون اوزادى به حقيقى ، جدى برسانله يازيسور . بونلر ك صورت حركاتي دها اوج درت آبي مقدم ميدانه چيتمشدى . نور حریت لمانه باشلامشدى . لکن اه خائيلر غفائى آر تپردى . بونلر اطرافي كوزلجه صانجه به قدر ، دائره نفوذلري اساسى تحكيم اينديجه به قدر اوظاملر ايشك حقيقتى اكلابه مديلر ، اوجيهت محترمه حسن يتلري سايه سنده مظهر هدايت اولديلر . توفيق رباني كنديلرينه رهبر اولدى . هيج برمانعه به تصادف ايتديلر . بو ؛ اللهك بيوك عنايتى ؛ بو ؛ جناب حنك بيوك لطف و كرمى !

[فلم تقالوهم ولكن الله قناهم]

اما اسباب ظاهره بو . الله بر قوى مظهر هدايت اتمك مراد بيورورسه نلر ؛ نه سبيل خلق ايدر . جهان حيرتله دوشر . ايشته بونى بيللى . ظاهرله باطنى جمع اتملى .

[اياك نمبد و اياك نستين . اهدنا الصراط المستقيم .]

او وقت مأجور اولور انسان . مرضى سبحانيه به بو ؛ موافق . بويه اولورسه ؛ بونى اللهك عنايتى بيابرسدك اوده توفيق سبحانيه نزيدي ايدير . بتون شبراه ترقى منكشفت اولور . بوكلديكجه بوكليلوز . ايشته سلطان انبيا به بويه فرمان كليرسه مقامنه قائم اولانلر او امره مجبور دكلدي در ؟ الحمد ريمز بو حرى احسان بيوردى . خائيلرى قهر و تدبير ايتدى . بر باد هدايت بتون استبداد بولوطلري سوروكلدى كتوردى . ملكنلر سز نورلره ؛ حریت ؛ عدالت ؛ مساوات نورلره طولدى . پادشاه سزده بو احسان الهى نه شكر كندارد . بوسه مادته مظهر اولور اولماز همان قسمله بو حرى محافظيه چالوشه جقرباني بتون جهان به بيدرديل . حسن نيت شاهانه لري ايات ايتديلر . دها كيم بيلير نصل استبداد لرده بولنوردى . هله بخارى شريفله استمداد يك بيوك شدى . هر بريشانغه قارشى بتون ختويات جليله سنى كچه كوندوز او قوندرق الله توجه اتمك . . . البت عاقبتى خير اولور .

[اما لا اعلا بالنيات] كنه اورا به باغلادى . بويه باشلامشدى . بويه نهايت بوله جق . اراده بردور ظلت كيدى .

دنيا بويه در . فلاكتلردن ، بلالردن صوكرا نعمت قدرى بيليز . نه ابدى او ظلم ؛ نه ابدى او استبداد ؛ ظلم آرتدقيجه آرتدى . بر راده به كلدى كه او حال اوزره يشامه نك امكاني قالماسدى . هر درلو تجرديلر اولدى . نهايت بوياده اتحاد حاصل اولدى ؛ بو ادارى ؛ ائمه حال دكيشدريملى . چونكه باشقه چاره بوق . كوز كوره كوره ايشته باطبورز . صوك بر ناله مذبو حانه ايله بتون ملت ؛

— حریت !

ديه فرياد ايتدى . عون الهى يتشدى . بر آن ايجيندى شوقراكق

ملكنلر حریت نورلره طولدى .

بتون آروپا دوللري بونى تقدير ايتدى . واقعا خوشسلايمانلر

وارسه ده اولنلر ده اهميتى بوق .

— اما بورالري تقسيه قالمشدى اوروپا . نصل اولور شيدى ، بونى تقدير ايتسون ؟

البتہ اوزمان کیم اولسہ اولیہ یاباردی، پریردہ نیما وارسہ هرکس قوشار . تقسیم اوله جق . کندیدی نیچون خارجدہ قالسون ؟ البتہ اوده بوغمان حصہ آلفہ قالیقییر . بوکا برشی دینممن . لکن نیما قالقارسہ ، نوع بشر ایچون آرزو ایدیلن احوال کورونورسہ کیمک بریدہجکی قالیق ؛ نیما دکل ، هرکس بونی تقدیر ایدر .

شیمدی اولیہ اولیک کیم تعصب یوق خرسستیانلرده . اولیہ اسلامک آداب و اخلاقتہ وقوفلری یوق ایدی . بوفعصب اوندن ایلمی کلیوردی . اوباربارلرک حرکات نالایقہمی جهاتندن نشأت ایتشدی . شیمدی بالموم انسانلرک محاسن اخلاقیہہ هر درلول استعدادی اولدیغی اکلشلاسی . مناسبات بشریہ حقیقی وصف اولدی .

جهانہ حیرت و پریدی . البتہ غنہ ل اوزون اوزادی به یونلری اکلایورلر . بزم مقصدمن دعادن عبارت . غنہ ل کوزل کوزل مقاله ل ، نطقلر یازیلورلر . ایشته ممکن مرتبه تفصیلاتیہ اکلایورلر . بوحیرت ملتہ ، ملتک اتفاقیه حاصل اولدی . ایشته بونلر اوقوعلی . ایشیدنیلی . بو . حسن استعماله مدارد .

میونلرک طوبالانسنده ایش دکل . اداره ایتک ، حسن استعمال ایلک لازم . ملتک آفتشاری زیادہ اولورسہ وکلانکده ایتیمی زیادہ اولور . اوکا کورہ ترقی ، تمای یوز کورسور . آرز زمان ایچنده ، ایکی سنہ نظر فندہ ضرورلر نی تلاق ایدرز .

اولیہ کچیلر وارک تریبہ اخلاقیہ لری ، نجابت فکریہ لری بزه پک ببولک امیرلر بخش ایدیور . عسکردن ، ملکیدن ، علیہ دن پک مقدر ، حریت پرور ، پک تقدم کچیلر من وادر . هرکس حصہ سنہ دوشن وظیفہ یی ایشایہ باشلانجه آرز زمانہ معظم بردولت اوله جقمزدن شہہ ایدنلہسون . شیمدیکی عثمانلیق او اسکي حال ایله قیاس اولماز . جہتک موقیبتہ دعا ایتلی یز . پادشاهک حسن بیغہ آشکارہ . بو حلالک بقسانہ ، حریتک دوامنه دعا ایتلی یز . معاونت ایتلی یز . بنایندہ هر نصل اولدیسه اولدی . شیمدی اللہ دن اونی استمداد ایتلی . اوکشمکشی احوال ، او اخلاقک بوزولسی هب اوسوه اداره نک ، هب او ظلم واستبدادک نتیجہ طبیعیہ سی ایدی . هر نصل اولدیسه اولدی . شیمدی صراط مستقیم کورسوردی اللہ . یارديم ایتدی مولا . بزده بونک قدرتی بیله لم . بونک شکر نی قولاً ، فعلاً ایشایہ جالیشم .

دائماً بویله در . تجش سنہ کفر ایچنده یاشار . توبہ ایدر . اہ قبول ایدر . بعضاده عکسی اولور . بتون مدت حیاتی عبادتہ ، زهد و تقوی ایله کچیر ؛ نمود باہ صوک زمانسده کفر ایله کیدر . دنساده بویله اولدیغی کیم آخرتده ده اولیہ ، یارب ! ایتک سلامتتی تأمین ایت . کمال عدالتہ ثابت و برقرار ایله . شیمدی دقت ایدیورسکریا ایتک حسن ترتیبته ؛ اولاً : کندیتہ عابد قسورلردن طولانی عفو ایت . اللہہ قارشی اولانلر ایچون ده مغفرت ایسته !

صوکر مشورتی اسی ایدر . حسن نیت لازم مشورتده . غرضدن ، عووضدن عاری اولمی . هرشی بللی اولمی . اوکا صراعات ایتلی .

اونک ایچون ارباب استقامتدن انتخاب لازم . اصحاب استقامتدن اولمی . ولو که ملل سائرہ دن بری اولمش . آرائیلہ جق شی استقامت رویت ، اقتداردر . معلوماتی ، اصیل کیمسلر اولمی . مالک عثمانیہده یاشایانلردن جنس ومذهب تفریق ایتکسرتن انتخاب اجرا ایدلی . چونکہ اوزلرده بودولتک اجزاسندندر . اونلرده عثمانی در . ایستمن هیچ بریسی آریغہ . نروملر ، نملہارلر . نمارمیلر ، نہ موسویلر . ایتوز بوقدر سنہ اولمش ؛ بزمه قاریشیق یاشامسلر . بر طرفندن اشقیایہ طرفلق ایدرلر . بر طرفندن چالیسیورلر .

هم او طاعه چیقانلرہ هپسنہ اشقیایہ دیکده اولماز . چونکہ مقصدلری بوگون اکلشلاسی . او حاللر ، هب اداره سابقہ تک تأثیر ظلمکاریسی ایدی . او ظلم سکوت ایتک ، موافق اولہمازدی . حتی ظلمه قارشی سکوت ایتک ، بیخزمسکتہ کورسرتمک شرعاً بیله ؛ بوعدر . اونلر ایسه دنیاک مهوریتندن ، آسایشندن خبر آیلرلر . زنجیر اسارتده نیچون قالسولر ؟ برشی یایہماز سده یایغہ چالیسیر سہ فتای ؛ اهل اسلامه هب برلکده چالیسیدلر .

مسلمان کنہ مسلمان ؛ خرسستیان کنہ خرسستیان . دین جہتی باشقہدر . دین دیک ، دولت دیک دکلدیکہ « او باشقہ ، بویاشقہ . بویایدہ آیتلر نازل اولمشدر ، حبش اہالیسی حقتده . اہ اوللری شا ایدیور .

— نیچون ؟

چونکہ مؤمنلر هجرت ایتدیلر . اونلرہ لطف معاملہده بولوندیلر . خرسستیان ایدیلر اووقت . صوکرہ چوق کیمسلر اسلامیتی قبول ایتدی . حتی نجاشی حضرتلری ده قبول ایتدی . فقط بنایندہده اصحاب کرام اورایہ کندیلر ، العجا ایتدیلر . قریشک ظلمہ ، دین علیہندگی نیچوز . لرینسہ دایانہ مدیلر . خبر آیلدی کہ اورالزده عدالت وار . جنساب رسول اکرم دن اذن ایستہ دیلر . مساعده بیوردی . حضرت عثمانده اونلرہ برابر کندی . راحت اولدیلر . نفس الیدیلر ، چوق حرمتہ نائل اولدیلر .

اللہ ثنا ایدر ایسته : — [ولتجدن اقربہم مودۃ . . الخ . .] کورورسک حبیبم ، اونلرک ایچنده مؤمنلرہ اک زیادہ مودتی اولانلر بولور .

دیمک خرسستیان مؤمنی سورمش . بغض اولماز سہ ، انسانانہ محبتی اولورسہ نهدن سومہسون ؟

— کورورسک ایسته حبیبم ، اونلرک مودتلر نیچون بویله یایدیلر ؟ [ذلک بان منہم قسیسین ورہبالا وانہم لایستکبون .] اونلرک ایچنده عالم وار . اوقومسلر . حقایقہ آکلہ اولمشلر . بونلرک مظلوم اولدیغی آعلامسلر .

ماہدی وار

[زهر] در واصل [انباه] افتد آورد ، [ناه] حروف رخمودن و [زام] حروف شدیدہ دن اولوب یئلرندہ نافر بولسندہندن ناه اتصال داله تبدیل ایدادر .

و توالث بشری الهوائف ان قد

ولد المصطفى و حق الهناء

و او کیچه هانقلرک : ایها الناس ! خیرالوری محمد مصطفی علیه افضلالتحایا حضرتتبری محقق دنیاہ کلدی ورحمت ، لیان اولان ذات مبارکرتنک شرف قدوسی ایلہ بتون مخلوقات ایمون فرح و سرور محقق ایلدی دیه بشیراتی توالی ایتدی .

بیان اعراب و لغات : [توالث] توالی و تابع ایتدی، مناسنه ماضی [بشری] فاعل و طوبی و زینتده اولهرق مژده مناسنهدر . [هوائف] هانقلرک ماضی جمدی در . هانف : صوتی ایشیدیلرک کورله یئ شیدر . هیزه تک فعی ایلہ [ان] تفسیریدر ، بدلولی لسانزده [دیه] سورتنده ترجه اولنور [قد] تحقیق ایچسونددر . [ولد] ماضی: مجهول [المصطفی] نائب فاعل . [وحق] اولکن جله اوزرنه معطوفدر ، [حق] ثابت اولدی مناسنه فعل ماضی . ایناه حسنی الیهدن اولان [حق] اسم شریفک جناب رب المیزه الملاق وجود یاریسی ازلا و ابدأ نائب و متحقق اولدیی ایچسونددر . [هنا] فاعل و فرح و سرور مناسنهدر .

و تداعی ایوان کسری و لولا

آیة منک ماتداعی البناء

لیله و لادت محمدیده ظهوره کان امور عییبندن بری . بودرکه او کیچه ایوان کسری یظلمنه باشلادی . یارسوله اکر بوسندن برعلامت اولیه ایدی او بناء محکم منهدم اولمازدی . بو بنانک انهدای شهبهسز سنک نبوت و رسالت عامه که و نور جلیل توحیدک اقلیم کفرده اشراق ایله چکنه عظیم بر نشانه ایدی .

ایوان کسراک رسالت فوق العادهسنه نظراً هیچ مأمول دکل ایکن لیله و لادت نبویه مصادف برکیچه دیوارلری بردنره یارلادی ، ایوانک اون درت شهنشینی یره سقوط ایدوب خاک ایله یکسان اولدی وینه او کیچه بلاد فرسک بعض صو منبعلری قوریدی ، [ساوه] شهرتک جسم کولندهکی سولر دخی چکهرک نابیده اولدی ، نیجه ییللردنیری لایمقطع اشغال ایدلمکده اولان آتشکدهلر سوندی ، موبدان [۱] دخی او کیچه بر طاقم سرکش دومرک عرب اتلری سورهک و بوحال اوزره دجله یی کچهرک بلاد فارسه یابدهقلریته دائر بر رؤیا کوروب بونی اولوقک کسراسی بولان نوشروانه سولدی . نوشروان بوقدر وقایمک هب بردن برزمانده سرزده ظهور اولیسندن وایخصوص موبدانک کوردیکی رؤیادن یک اندیشه ایدرک سبب و حکمتی سوردی . موبدان عربستان جهتندن ظهور ایتش برحادثه اوله جقده [۱] بیلک ضعی و وراوک سکونی و بانک کسری و دال ایله قاضی القضاة مجری دیکدر .

مقصداک حذر حصوله قائل اولوق خطادر . بیوک تشبیلردن اوزرکه ملی یز ؛ آتیدن نومید اولمیلی یز . زاپونلر کوزمیزک اوکنده . اسبانک مناسنده ساکن اولان بوذکی قومک عزمنه، عزم تکاملچو . یاهسنه نه انجار عیظه ، نه ده مسافات بیمده حائل اولدی . آنلر دورین عقل و عرفانلریله آوروپانک بتون مآثر حمران و ترقیبستی کوردیلر . آرزمان ایچنده ملکتلرنی آوروپایه غیظه فرما اوله جق بر درجه ترقیه کتیدیلر . ایش عزمده شایده . عزم و شبانک ، حسن نیتک اوکنده حائل معصور دکلر .

اگر آنلرده کندی حاللریله آوروپانک حالنی مقایسه ایتدکاری زمان مغلوب یأس و قنور اولیسدیلر بوکون جینولرک درکسنده قالیرلر ایدی .

واقعا مقصر مهم حصولی مشکدر . فقط یسه مایوس اولیم . عالم اسلام ایله طایفیم ، بیایتمسک اسکی کونوکاره یی فلزلر آشیلیم ، بوکون اولوزکه ثمره سی اقتطاف ایدیلیر . والا کونوکار کسلیله ، یاقیلیرا فرید

مِنَاقِبِ سَنِیَّةِ

لیلة المولد الذی کان للیدی

ن سرور بیومه و ازدها

فیض انوار طلعتکله تابدار اولان اولیله غراء یا نبی الله سنک لیسله و لادتکدر که او کونده دین ایچون و اهل دین ایچون عظیم سرور و افتخار حصوله کلدی .

رسول اکر صلی الله تعالی علیه وسلم اقدمز کیجه می بوقسه کوندوزمی کهواره زیب شهود اولدی . بونده اختلاف اولدی . ناظم حضرتتربنک سوزندن اولکی صورت نمایان اولیورسده راجح اولان ایکنجیسیدر و فقط بعدالفجر دنیاہ کلشادر .

بیان اعراب و لغات : [لیلة المولد] اوست بیتده کی [لیلة غراء] دن بدلدی . لامک کسریله [مولد] بوراده و لادت مناسنه مصدر میمی در . [انذی] مع صاته مولدک صفتی [کان] بوراده [حصل] مناسنه فعل تام . [سرور] فاعل ، [ازدها] اکا معطوف ، [اللذین] فسله ، [بیومه] ده [ایلد] ظرفیت ایچون اولدوقی فاعله منقلدر . وضیر مولده و اچمدر . [سرور] سوخ و [ازدها] انبار . نونا سنه در ، توبیلری تعظیم ایچونددر . ازدها تک ثلاثی

انحطاطات اجتماعیہ

(طنین) نك بو هفته كلن نسخه لر نده ، آوستریالی باپلسرك شالی آرناوودلقده ك تسویلات واغفالانی او قوركن و شور به دارك ایشم ؛ لوئید قومیانیمی واپورلرندن بریله آدریاتیک دكزنده كی ایلک عثمانلی اسكاهسته آدیم آنان بوساج ، بوشرق مسله سی مرفاقلدی ، برنجی فصلی ای تالیالیا اینترقیه سی دیه باشلایان كتابشده جین وسفیل حكومت سابقه نك زیر زمینه كین — طرز چریاییه واهلرك مسای وموقیاتی ، آرناوودلری آرناوودلنی ، ماكدونیایی عنعنیه یه اكلایور وكندی حیاچه نیچلر چیتاریوردی . انقلاب مسعود مزله بوكون قورقولی رۇیادركه سته اینن او حكاهلر ، قیناره قدر شوقسوقچه هیئت عثمانیه مركز نصل قورقونچ اوچورملر قاریشتمه بولدینی دوشونهرك انسانك توكلری اورپرهمك و بو حفازتاره ، بوفلا كنگره هب بزكندی كندیزه سبیت وردكیزی دوشونديگده نه قدر مسعود برنظاره ملك ونه قدر عاقل برحیات سروكلمكده اولدینمز متأسف اونلاق قابل دكل . .

اوت ؛ طنینك یازدینی وجهله آوستریا باپلساری ، یالکز آوستریا دكل ، ای تالییا ، فرانسه باپلساری وتمیرعمومیسیده ، قاتولیکك نامرلری ویالکز بونلرده دكل اكلتزه واسریقا هیئات ره بانیه سنه منسوب پرو-تستان میسودنرلریالکز آرناوودلقده دكل ، كردستانه ، جزیره العریبه ، آناطولیده ، آفریقا ده عین صورت وعین مقصدله اوغراشور وكوندن كونه كوكشكجه كوكه شیورلر . اروپا و آمریقا سده بوزوله میان بو- (ناشر) لر وطنزده ایستدكاری كی فساد ونساق تخمیری اكور والارینه كیبرككاری اولاد وطندن حسابات نیجیه دیندارانه ویاوطنیز- وراهنی ازاله ایچون نلر ایجاد و اسناد ایتك لازمه مع زیاده و كمال سهولتله تطبیق ایدیور وبلکه قسماً موفقده اولیورلر .

هیئات ره بانیه زیر اداره سنده بولان وهیچ بر فخص ومراقبه یه تابع اولیان مكاتبین مرهاتكینك هدف مقصودی (تربیه خرسناریه) یعنی عداوت اسلامییه اسانه مستد اولدینی ومثلاً بزم اك بیروك طایفیدنمز وخاطرات جهانكیرانه و عادلانه سیله بحق مفتخر اولدینمز قلیچ ارسلانلر ، سلاح الدینلر وحالا سیه یزنده یاشادینمز فاتح ، یاوز ، قاتونکی جهانلر دكرسلطانلرمن وابدیاً یاشایان بویوك آدمرك سلاح ارقداشی اولان اجسادمن كنج فكرلر ، بو وطنك اولادی اولان شاسا كردانه برر وحشی ؛ دیه توصیف ابدلدیكنی عجباً كیم ادعا ایده بیلیر . .

حكومتك برطاقم قیود سیاسییه ایله مرتبط اولدینی وذاتاً هب بیلدیكمز بومكتیبلر مسئله سی بوراده تشریحدن ایسه مقصود اصلیمزه تقرب ایچون دوشونه لم كه : هر قوم ، هر جماعت كندی محیطه ، كندی نقطه نظریه ، كندی منفعت اجتماعیه منه كوره طبیعی وحق اولان بوتشیلرده بولتیور ، یایلسق ، چونالقی Development ایچون —

دیدى . نوشیروان عربستان حاكى نعبان بن منزه بر نامه یازوب دیار عربده كی دانشورانن برنی ایستدی ، اوده شامه كاهن مشهور سطحك یكنی عبدالمسیحی كوندردی . نوشیروان وقائع مذكوره نك سببی عبدالمسیحجن صورده قده بوئی طایبسی سطحك بیله چكی جواجی ورمسیله طایبسنك زدیبه كیدوب آندن سؤال كیفیت ایدرك آله جنی معلوماتی كندوسه بیلدیرمسنی عبدالمسیحه امر ایندی . عبدالمسیح شامه كیدوب سطحه چریان حالی حكایه ایله سبب و حكمتی ایضاح ایسنه جواباً سطح بو وقوعات غریبه آخر زمان پیمبرینك طوغدینه وایوان كمرادن اون درت شهینك سقو طی ساسانیان سلاله نندن دها اون درت حكمدار فرماقرمای ملك عجم اولدقن صكره سلطنتینك آخر الله انتقال ایدكینه اشارتور دیدی . عبدالمسیح اددینی بو جواجی كلوب نوشیروانه سولدی . فی الحقیقه سطحك وردیكی خبر طوغری حقیقی ، چونكه اكسره عجم بونك اوزرینه جوق سورمیوب تلف اولدقن صكره نهایت حضرت عثمان رضی اه عنك زمان خلافتده آخر ملوك ساسانیان اولان [زدرجرد] دخی فرار ایله خراسان جهنلر نده فوت اولدیندن هجرت سنیة نبویه نك اوتوز برنجی سنه سنده نل ساسانیان منقطع اولدی ، ملك فارس ید اسلامه كیدی . ایسته بو بیت ایله زبرده كی ایکی پنده ناظم حضرتاری بو ذكر اولان احوال ووقائمه اشارت ایستدر .

بیان اعراب ولات : [تدای] تاغل باینن بیلقمه باشلادی مناسنه فل ماضی . [ایوان] فاعل عریبه ده هیزمك كریله و فارسی ایله ترکیده هیزمك فتحیه م ستملدر دیوانضاه مناسنه در [سری] كاك كسری والك نصریه ملوك فرسه مخصوص لقبدر . [لولای] ادانی [لو] ایله [لا] دن سرك اولورق زلامنی اولسه مناسنه در [آیه] نشان وعلامت مناسنه در . تنوعی تملیم ایچوندر . (سك) نغنی (آیه) كلمه سك صق در بوراده غیبتدن خطابه التناز دار . (ماندای انبیا) فل و فاعلن سرك و (لولای) نك جواجی در ، (تدای) بلیقه باشلادی مناسنه فل ماضی . (الباء) ده حرف تعریف عهد خارجی ایچون اولوب سراد ایوان كرادر .

بیمسی وار برکت زاده اسماعیل حق

قطعة نثیه

بر مثلکی کتیرمش اولسه بدی کلک قدرت ، بیت انقصید اولوردك منظومه جهانده ؛ مصراعیسك كه صنعك برجسته تا اولدن ، فردیشهكله قالدك دیوان کن فکانده .

فرید

ÖZGEÇMİŞ

23\07\1983'te Çankırı'da doğdu. İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. 2000 yılında lisans eğitimine başladığı Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden 2005'te mezun oldu. 2005-2006 eğitim-öğretim yılında, MEB Yabancı Hükümet Bursları kapsamında, Ürdün Üniversitesi Dil Merkezi'nde Arap dili öğrenimi gördü. Bir süre TKGM TARBİS Projesi'nde tapu arşiv uzmanı olarak görev yaptı. 2008 yılında, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı'nda İslam Tarihi Yüksek Lisans çalışmalarına başladı.